ab
arhitektov bilten • mednarodna revija za teorijo arhitekture
architect's bulletin • international mag. for the theory of architecture
228 / 229
maj / May 2022 • letnik / anno LI

Ženske v arhitekturi • Women in Architecture

ab

Oblikovanje logotipa *Ženske v arhitekturi* na naslovnici / Women in Architecture *logo on the cover* Gigodesign

Ženske v arhitekturi • Women in Architecture

ab

arhitektov bilten • mednarodna revija za teorijo arhitekture

ab arhitektov bilten / *Architect's Bulletin*
mednarodna revija za teorijo arhitekture /
International Magazine for the Theory of Architecture
UDK 71/72
ISSN 0352-1982
številka / *Volume* 228 / 229
maj 2022 / *May 2022*
letnik / *Anno* LI

glavni in odgovorni urednik / *Editor in Chief* Miha Dešman
gostujoče sourednice / *Co-editors* Mika Cimolini, Polona Filipič Gorenšek,
Irena Kirn, Urška Kranjc, Špela Kuhar, Špela Nardoni Kovač
tehnična urednica / *Technical Editor* Kristina Dešman
slovenski jezikovni pregled / *Slovene proof reading* Katja Paladin,
Tanja Jeras, Marjeta Vozlič
prevod v angleščino / *English Translation* Sašo Podobnik
grafično oblikovanje in AD / *Graphic design and AD* Nena Gabrovec
oblikovanje logotipa *Ženske v arhitekturi* na naslovnici /
Women in Architecture *logo* Gigodesign

uredniški odbor / *Editorial Board* Andrej Hrausky,
Jurij Kobe, Janez Koželj, Uroš Lobnik
prelom / *Typesetting* Nena Gabrovec
tisk / *Print* MatFormat, Ljubljana
naklada / *Copies* 500
cena / *Price* 20 EUR
letna naročnina / *Annual subscription* 30 EUR
naslov redakcije / *Editorial office*
AB, Židovska steza 4, 1000 Ljubljana, Slovenija
tel.: +386 1 2516 010, fax.: +386 1 4217 975
e-mail: info@ab-magazine.com
www.ab-magazine.com

Stališča, izražena v člankih posameznih avtorjev, ne izražajo nujno stališč uredništva.

klasifikacija / *classification* mag. Doris Dekleva - Smrekar, CTK UL
revija je indeksirana: Cobiss, ICONDA

Mestna občina Ljubljana

društvo arhitektov ljubljana dal

Izid publikacije so podprli: Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz naslova za sofinanciranje periodičnih publikacij, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Galerija DESSA in Zbornica za arhitekturo in prostor Slovenije.

arrs JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST REPUBLIKE SLOVENIJE

Univerza *v Ljubljani* Fakulteta *za arhitekturo*

DESSA

ZBORNICA ZA ARHITEKTURO IN PROSTOR SLOVENIJE

Vsebina / *Content*

06 *Miha Dešman*
Uvodnik / *Leader*
Ženske v arhitekturi / *Women in Architecture*

12 *Mika Cimolini, Polona Filipič Gorenšek, Irena Kirn, Urška Kranjc , Špela Kuhar, Špela Nardoni Kovač,*
Iz arhitekture v življenje / *From Architecture into Life*

YES WE PLAN!

14 *Špela Nardoni Kovač*
Predstavitev projekta *Yes we plan!*

20 *Urška Kranjc*
Enakopravnost med spoloma v arhitekturi

22 *Okrogla miza*
Ostati ženska v poklicu: Izzivi arhitektk in inženirk

ŽENSKE V SLOVENSKI ARHITEKTURI

29 *Mika Cimolini*
Da, načrtujemo!

30 *Helena Seražin, Barbara Vodopivec*
Projekt MoMoWo in pionirke v slovenski arhitekturi, gradbeništvu in oblikovanju

34 *Nuša Zupanc*
Arhitektura je arhitektura

ab

arhitektov bilten • mednarodna revija za teorijo arhitekture

PREMISLEKI

48 *Natalija Zanoški*
»V našem biroju ne vezemo blazin!«

51 *Iva Lukan*
Mesto kot materializacija patriarhata

52 *Renata Šribar*
Feministična periperformativnost arhitekture
in njeni androcentrični viri

54 *Vesna Vuk Godina*
Ali je kaj resnice v mitu, da je položaj arhitektk v Sloveniji enakopraven zaradi miselne in praktične dediščine socializma, da so slovenske ženske poklicno zaradi te dediščine bolj emancipirane?

55 *Boštjan Bugarič*
Recenzija knjige *Po drugi poti*

INTERVJUJI Z ARHITEKTKAMI

58 Metka Vrhunc

61 Biba Bertok

64 Majda Kregar

68 Kaliopa Dimitrovska Andrews

73 Majda Cajnko

78 Ilka Čerpes

82 Monika Fink Serša

86 Katarina Pirkmajer Dešman

88 Vesna Vozlič Košir in Matej Vozlič

92 Sonja Miculinić

95 Maja Simoneti

100 Jelka Hudoklin

104 Ana Kučan

108 Maruša Zorec

112 Petra Čeferin

116 Katjuša Kranjc
118 Vanja Gregorc Vrhovec
120 Maja Ivanič
125 Mojca Gužič Trplan
128 Anja Planišček
132 Darja Matjašec
136 Maja Šinigoj
138 Špela Videčnik
140 Maja Vardjan
144 Jana Kocbek
147 Tina Gregorič
152 Jerneja Fischer Knap
156 Mojca Gregorski
160 Mateja Katrašnik, Polona Lipičnik
163 Lena Krušec
166 Tina Rugelj
168 Špela Leskovic
171 Iva Smrke
176 Ana Kreč
180 Ana Kosi
182 Nina Granda
187 Ana Abram
191 Nina Majoranc
194 Katarina Čakš
198 Sara Badovinac
201 Kaja Sterle
204 Klara Bohinc
206 Anja Mencinger

Ženske v arhitekturi / *Women in Architecture*

Miha Dešman

Napisati uvodnik za »žensko« številko AB-ja se je hitro izkazalo za zelo zahteven projekt. Zahteva prevpraševanje številnih samoumevnosti in klišejev, na katerih sloni slovenska in svetovna arhitekturna realnost. Že površen študij te zelo obsežne tematike mi je odprl številna vprašanja, perspektive in povezave, ki so me na robu zavesti spremljale že dalj časa, a so mi prej ostajale skrite med drugimi zadevami.

Na področju arhitekture velja, da je »človek merilo stvari«. Človeško telo, postavljeno v sobo, dom, sosesko, mesto in tako naprej, zavzema osrednje mesto v procesu načrtovanja. Feministične raziskovalke in raziskovalci so kritično ugotovili, da v kanonu vedno in samoumevno nastopa normalizirano in normativno heteroseksualno belo moško telo, kot je ponazorjeno v Le Corbusierovem modulorju ali v priročniku Ernsta Neuferta, ki se še vedno rutinsko uporablja. Kje so vsi ostali, ženske, otroci, pripadniki drugih ras in usmeritev, kaj šele živali in rastline?

Tema žensk v arhitekturi odpira številna pomembna vprašanja, ki se dotikajo samoumevnosti in samozavedanja poklica arhitektke/arhitekta. Eno med njimi se glasi: ali obstaja povezava med ženskimi arhitekturnimi praksami ter feministično teorijo in metodologijo? Kako, če sploh, feminizem vpliva na arhitekturo? Vprašanj je še veliko. Na kakšen način sta povezana spol in arhitektura, kako spol vpliva na načrtovanje (produkcijo) in uporabo prostora? Kako se v arhitekturi odraža spolna razlika oz. kako se skoznjo vzpostavljajo in vzdržujejo patriarhalni odnosi? Kako so razmerja moči, ki temeljijo na spolu, in prostorsko oblikovane oblike dominacije oblikovali in še naprej oblikujejo naše fizično okolje?

Kot odgovor so avtorice v tej številki AB-ja izpostavile številne ženske alternative prevladujočemu patriarhalnemu sistemu arhitekturne prakse. Pri analizi specifičnega področja arhitekture se lahko naslonimo na splošno feministično teoretizacijo prevlade moških, ki poudarja mizogine in seksistične družbene strukture, ki patriarhalni sistem omogočajo, spodbujajo, legitimirajo in normalizirajo. Ob tem pa so pomembni kontekstualni in vsakdanji vidiki arhitekture, vključno z vprašanji, kot so spolna usmerjenost, queerness in pisana mavrica raznolikosti sodobne družbe.

V zgodovini moderne arhitekture so ženske brez dvoma odigrale izjemno vlogo, ki pa je bila (in je še) velikokrat potlačena. Direktor Bauhausa Walter Gropius je v pozitivnem duhu izjavil, da so na šoli dobrodošli vsi, tako »močni« kot »lepe«. Ta izjava veliko pove o njegovem stališču, nedvomno modernem, a utemeljenem na predsodkih. Teorija arhitekture, tudi moderna, ni zgolj patriarhalna, pogosto je odkrito falocentrična.[1]

Pomen, ki so ga imele Charlotte Perriand in Eileen Gray za Le Corbusiera, Lilly Reich za Miesa van der Roheja, Margaret McDonald za Charlesa R. Mackintosha in tako naprej, je še danes v veliki meri slepa pega moderne arhitekture. Primerov je nešteto. Med drugimi se spomnimo Alvarja Aalta, ki je delal najprej s prvo ženo Aino Aalto, po njeni smrti leta 1949 pa z drugo ženo Elisso. Do leta 1949 se je arhitekturni par pod svoje razstave in dela vedno podpisoval z »Aino in Alvar Aalto«, kasneje v zgodovini arhitekture pa je bila vloga Aine Aalto pretežno zamolčana. Za mnoge je Ray Eames še danes brat Charlesa Eamesa, ne pa njegova partnerica in žena. Denise Scott Brown je kljub nesporni briljanci ostala v senci Roberta Venturija, spregledana je bila pri podelitvi Pritzkerjeve nagrade. Podobno je tudi Lu Wenyu, skupaj z Wangom Shujem ustanovna partnerica biroja Amateur Architecture Studio, ostala brez Pritzkerjeve nagrade, podeljene njenemu možu. Obratno pa je Kazuyo Sejima vztrajala, da mora biti hkrati z njo nagrajen tudi njen partner v studiu SANAA Ryue Nishizawa.

Prva ženska, ki je bila sprejeta na isto raven kot njen mož, je bila najbrž Alison Smithson, katere ime se v paru omenja pred Petrom – Alison in Peter Smithson. Danes se tako imenujejo biroji številnih parov, npr. Diller Scofidio + Renfro, Lacaton & Vassal, Jakob + MacFarlane, Burkhalter Sumi Architekten, Nieto Sobejano Arquitectos in tako naprej. Pri nas pa imamo pravzaprav več obrnjenih situacij, ko je moški partner v imenu biroja pred žensko: France in Marta Ivanšek, Dekleva Gregorič arhitekti, imamo pa seveda tudi obratne primere, kot npr. pri biroju Gužič Trplan arhitekti. V svetu je vse več arhitekturnih birojev, ki jih samostojno vodijo ženske, poleg pisarne Zaha Hadid Architects (ki jo po Zahini smrti vodi Patrik Schumacher) so tu še mnoge: Anna Heringer, Amanda Levete, Tatiana Bilbao, Odile Decq, Jeanne Gang in številne druge. Podobno je pri nas, kot dokazuje tudi vsebina te številke AB-ja.

Po zaslugi Beatriz Colomina vsi poznamo odnos Le Corbusiera do žensk – tako na primeru Charlotte Perriand kot tudi Eileen Gray. Beatriz Colomina primerjalno analizira zasnove vil Adolfa Loosa in Le Corbusiera, predvsem njihovih interierjev. Raziskuje način, na katerega so te hiše fotografirane, in ideje, ki so v ozadju, ter prikaže, kako so ti utopični, popolni prostori – paradoksalno – gledališke kulise za drame domačega življenja. Med sanjami arhitekta o popolnem prostoru in dejansko zmešnjavo vsakdanjega življenja obstaja implicitno protislovje; ne glede na to pa je ženska vedno skrita, predstavljena znotraj, vedno je predmet moškega pogleda.

1 Falocentrizem se nanaša na obstoj privilegija moškega nad ženskim. Ta model je bil v zgodovini postopoma vključen v kolektivno nezavedno, kar je povzročilo posploševanje prevlade moškega spola. S tega vidika je ženska razumljena kot predmet, celo seksualni predmet za moške, in njena primarna naloga naj bi bila, da zadovolji moško željo.

Writing a leader for the "women's" issue of ab quickly proved a very demanding project. It demands the re-examination of numerous instances of self-evidence as well as clichés which form the basis of the Slovene and the world's architectural reality. I found that even a very percursory study of this vast topic raised numerous questions, opened perspectives, and yielded connections which I had been toting along in the corners of my conscious mind for some time, but had to that point been kept out of my sight by other matters.

In architecture, it is deemed that "humans are the measure of things". A human body placed into a room, a home, a neighbourhood, a city etc. occupies the central place in the design process. Through criticism, feminist researchers have established that the canon always and self-evidently features a normalised and normative, heterosexual white male body, as demonstrated by Le Corbusier's Modulor or Ernst Neufert's handbook, which is still routinely used. Where are all the others, women, children, members of other races and orientations, let alone animals and plants?

Women in architecture is a topic that raises numerous important questions which touch on the self-evidentialities and self-awareness of an architect's profession. One of such questions is whether there is a connection between women's architectural practices and feminist theory and methodology. How, if at all, does feminism affect architecture? The questions continue to abound. What is the nature of the connection between gender and architecture, how does gender affect the design (production) and the use of space? How does architecture express gender difference and how is the former employed to establish and maintain patriarchal relations? How have the power relations based on gender and spatially formed modes of domination shaped and continue to shape our physical environment?

As an answer, the women authors in the present issue of ab point out numerous female alternatives to the predominant patriarchal system of architectural practice. In analysing the specific field of architecture, we may build upon the general feminist theorisation of the masculine dominance, which emphasises the misogynous and sexist social structures which enable, encourage, legitimise and normalise the patriarchal system. In addition, there is the significance of the contextual and everyday aspects of architecture including questions such as sexual orientation, queerness, and the vivid rainbow of diversity of the contemporary society.

In the history of modern architecture, women indisputably played an exceptional role, which was often (and continues to be) held back. The Director of Bauhaus Walter Gropius stated in a spirit of positivity that the school welcomes everyone, both "the strong" and "the pretty". The statement speaks volumes about his standpoint, certainly a modern one, but based on prejudice. The theory of architecture, including modern, is not only patriarchal but is often openly phallocentric [1].

The significance which Charlotte Perriand and Eileen Gray held for Le Corbusier, Lilly Reich for Mies van der Rohe, Margaret McDonald for Charles R. Mackintosh and so forth continues to remain a major blind spot within modern architecture to this day. There are heaps of examples. Among others, let us recall Alvar Aalto, who initally worked with his first wife, Aino Aalto, and, after her death in 1949, with his second wife, Elissa. Until 1949, the architectural couple always signed their exhibitions and work with "Aino and Alvar Aalto" but later in the history of architecture, Aino Aalto's role was largely suppressed. To this day, many believe Ray Eames to be Charles Eames's brother rather than his partner and wife. Despite her indisputable brilliance, Denise Scott-Brown remained in the shadow of Robert Venturi and was passed over in the awarding of the Pritzker prize. Similarly, Lu Wenyu, founding partner of office Amateur Architecture Studio with her husband Wang Shu, was left empty-handed as the Pritzker prize was awarded to her husband. Contrariwise, Kazuyo Sejima insisted that her partner in studio SANAA, Ryue Nishizawa, receive the award alongside her.

The first woman to have been given recognition on the same level as her husband was probably Alison Smithson, whose name comes before "Peter" in the duo Alison and Peter Smithson. Nowadays, many couples' offices are named in this way, e.g. Diller Scofidio, Lacaton + Vassal, Jakob+MacFarlane, Burkhalter Sumi Architekten, Nieto Sobejano Arquitectos, and so forth. In Slovenia, the reverse, where the male partner in the office comes before the woman, is actually true in more cases than not: France and Marta Ivanšek, Dekleva Gregorič arhitekti, though there are examples to the contrary, as well, such as Gužič Trplan arhitekti. Internationally, more and more offices are independently headed by women, many more beside Zaha Hadid Architects (which after Zaha's death has been headed by Patrick Schumacher): Studio Anna Heringer, Amanda Levette, Tatiana Bilbao, Odile Decq, Jeanne Gang and a number of others. In Slovenia, the situation is analogous, as evidenced also by the present issue of ab.

Owing to Beatriz Colomina, Le Corbusier's attitude towards women is now a matter common knowledge, manifested both in the relationships with Charlotte Perriand and Eileen Gray. Colomina contrastively analyses the designs of villas by Adolf Loos and Le Corbusier, particularly of their interiors. She researches the manner in which these houses were photographed as well as the underlying ideas, demonstrating how these Utopian, perfect spaces paradoxically act as theatre backdrops for the dramas of domestic life. There is an implicit contradiction between an architect's dreams of a perfect space and the actual chaos of everyday life; regardless, the woman is always presented as hidden and inside, an object of the male gaze.

---

1 *Phallocentrism refers to the existence of the privilege of a man over a woman. In history, this model has gradually become included in the collective unconscious, which caused the universalisation of the male dominance. From this standpoint, a woman is considered an object, even a sexual object for men, and her primary role is seen to be satisfaction of the male desire.*

V filmu *Architecture d'aujourd'hui* (1929), ki ga je režiral Pierre Chenal, z Le Corbusierom kot protagonistom, igrata vlogo tako moški kot ženska. Moški (Le Corbusier) se pripelje z avtomobilom. Vstopi v hišo in se povzpne na strešni vrt, kjer sedijo ženske in se igrajo z otroki. Pojavi se na drugi strani terase, čeprav nikoli ni v stiku z njimi. V naslednjem prizoru se povzpne po spiralnem stopnišču na najvišjo točko hiše, se ustavi in pogleda ven. Pozneje v filmu gre skozi hišo tudi ženska. A ona je že v hiši, v vili Savoye. Ni avta, od začetka je vsebovana in uokvirjena v hiši – kot za rešetkami. Kamera ji sledi, v maniri stopnjevanja tesnobe, kot v kriminalki. Zdi se, da je ranljiva. Nikoli ne pogleda tega, ki jo gleda skozi oko kamere. Beatriz Colomina v tem zazna privilegiran »moški« pogled, pogled voajerja.

Tudi na fotografijah in risbah ženske vedno gledajo stran in nikoli ne zasedajo istega prostora kot moški. Vsi osebni predmeti v hiši so predmeti moškega (nikdar ne najdete torbice, šminke ali kakšnega ženskega oblačila).[2]

Če se vrnemo nazaj v zgodovino, se med modernističnimi arhitekti ter renesančnim arhitektom in filozofom Leonom Battisto Albertijem razkrijejo presenetljive podobnosti (ali pa morda niso tako presenetljive). Mark Wigley[3] pokaže, da Alberti tako v svoji razpravi o družini kot v svojem arhitekturnem traktatu[4] opisuje idealno hišo kot zgradbo, ki zapira, prikriva in na koncu fetišizira heteroseksualne odnose; ločeni sobi moža in žene sta povezani z zasebnimi vmesnimi vrati, tako da drugim članom gospodinjstva nikoli ni treba vedeti, kdaj imata partnerja spolne odnose. Na splošno postane po Albertijevih predlogih interier doma zapora za ženske, čeprav Wigley namiguje, da se je ta arhitekturna manifestacija patriarhata v celoti uveljavila šele z buržoazijo 19. stoletja.

Michel Foucault trdi, da je arhitektura orodje (stroj) za preobrazbo posameznikov, za nadzor nad njihovim vedenjem, za »nadzorovanje in kaznovanje« kot pripojena učinka oblasti. Patriarhalna moč je v strukturi javnih in zasebnih prostorov konceptualizirana že od primitivnih družb in je bila uveljavljena v antični ideologiji, ki je sprožila razvoj spolne delitve v družbi, zlasti v arhitekturi. Družbeni odnosi so po Pierru Bourdieuju povezani s fizičnim prostorom in jih tvori sistem osnovnih opozicij, med katerimi je izrazito nasprotje med moškim in žensko.[5] Bourdieu zagovarja prepričanje, da je moška dominacija primer simbolnega nasilja *par excellence*. Njegov koncept habitusa[6] kot sistema trajnih, pridobljenih dispozicij implicira podrejanje žensk moškim. Moška dominacija, meni Bourdieu, je zasidrana v naše nezavedno, zato je razmerje dominacije videti kot nekaj naravnega. Družbene prakse moških in žensk konstruirajo spolne vloge, zlasti skozi arhitekturo. Prostorska organizacija pomaga vzpostavljati odnose med spoloma in podpira dominantno moško ideologijo. Moška konotacija agore oziroma tržnega območja je bila na primer poudarjena z eno ali dvema vrstama religioznih kipov – herm, ki so predstavljali demokratičnega moškega državljana v njegovi spolni in politični avtarkiji. Ženske moških javnih prostorov niso smele obiskovati. Arhitektura zasebnih hiš je inavgurirala ločitev spolov, ki se je ohranila vse do 20. stoletja. Korelacijo moškosti in ženskosti v arhitekturi predstavljajo zabrisane ali ustaljene meje javnih in zasebnih prostorov ter notranja konfiguracija.

Vrnimo se k Eileen Gray in Le Corbusieru. Med letoma 1926 in 1929 je irska arhitektka in modernistka v sodelovanju s partnerjem, romunskim slikarjem Jeanom Badovicijem, zasnovala in zgradila E-1027 – belo kubistično vilo v francoskem letovišču Roquebrune-Cap-Martin na Azurni obali. Vila je bila njeno prvo večje arhitekturno delo in zasnovala jo je kot bivalni prostor, ki je izražal njeno umetniško vizijo, tako s postavitvijo v prostor kot z interierjem, ki je obsegal ves repertoar modernizma, od značilnih elementov opreme do oken od tal do stropa in poglobljenega solarija. Zasnova E-1027 je povezala gibanje, svetlobo in funkcionalnost; vsak del je služil določenemu namenu. Kmalu po dokončanju hiše leta 1929 sta se Eileen Gray in Badovici razšla, ona pa se je odselila. Potem je Badovici svojemu prijatelju Le Corbusieru dovolil, da na stene naslika osem ogromnih muralov. Ti namigujejo na biseksualnost Irke ter kršijo čistost prvotne barvne sheme in postavitve pohištva. Na koncu se je Le Corbusier z Badovicijem sprl in na lokaciji pod vilo E-1027 zgradil majhno leseno kočo Cabanon. V pismu je Eileen Gray Le Corbusierovo poslikavo svoje vile označila kot vandalsko dejanje oz. (intelektualno) posilstvo. Eileen Gray, ki je bila že pred tem uveljavljena oblikovalka pohištva, je z gradnjo vile postala pionirka tega, kar bo postalo znano kot mednarodni slog. Po vseh merilih bi morala biti vsaj enako znana kot njeni moški sodobniki, saj je bila vila E-1027 prva modernistična zgradba, ki jo je zasnovala arhitektka. Vendar pa je zgodba o E-1027 – in tem, kar se ji je zgodilo v nadaljevanju – negativno določila njeno poklicno biografijo. Sama vila je zaradi razvpitosti afere z Le Corbusierovo intervencijo v veliki meri zakrila obsežni, kompleksni opus Eileen Gray. Šele v zadnjem času je izšla serija kakovostnih monografij, ki obravnavajo njeno delo v celoti.

Charlotte Perriand pa je, nasprotno, zanikala, da bi njena znamenita fotografija na *chaise longue* pomenila izraz mizoginije (Le Corbusiera), saj je trdila, da je bil pogled stran izvorno njena lastna ideja.

Zgodovina arhitekture je, če parafraziram Donno Haraway,[7] praksa vizualizacije: kako gledati, od kod gledati, kako je gledanje omejeno, kdo je zakrit, kdo interpretira vizualno polje. Z drugimi besedami, način, kako kaj vidimo, je tudi način, kako nečesa ne vidimo – fokus na zadevo A pomeni spregled zadeve B.

Ženskost je v prvi vrsti biološka kategorija, nato osebna identiteta in seveda tudi socialni konstrukt. Živimo v pluralni družbi, identitete, tudi spolne, se hitro spreminjajo. Družba in institucije pa tem spremembam ne sledijo. Uradni svet še vedno nagovarja predvsem heteroseksualnega belega moškega. Ko je Freud zastavil slavno vprašanje: *»Kaj hoče ženska?«*, je med prvimi priznal enigmatičnost in kompleksnost ženske narave in predvsem seksualnosti. Mnogim moškim pa je pozicijo ženske, tudi v arhitekturnem poklicu, še danes (že delno, kaj šele v celoti) težko doumeti.

Odnos med arhitekturo in spolom je doživel razvoj od bolj političnih feminističnih diskurzov, ki so zahtevali izboljšave, kot sta izenačenje pravic in enakopravna zastopanost, do drugih, radikalnejših, ki so pozivali k prevratu, s katerim bi bila odpravljena patriarhalnost arhitekturnega poklica, nadomestile pa bi jo različne oblike s feminizmom navdihnjenih praks. Pri arhitekturnem študiju so številni, zlasti ženske, nekako potisnjeni v vlogo, v kateri morajo zatreti svoj spol in se prilagoditi opisani moški agendi. Kako bodo lahko delovali v realnem svetu, ki ni več ukrojen po tej meri? Najbrž bodo prispevali k ohranjanju statusa quo, razcepa med realnostjo ter formalnimi načeli in legislativo. Včasih se zdi, da se kolo zgodovine obrača nazaj, da se kolektivno pogrezamo v živi pesek nevednosti in nemoči.

---

2 Beatriz Colomina, *Privacy and Publicity – Modern Architecture as Mass Media*, MIT Press, 1996, 289–292.
3 Mark Wigley, »Untitled: The Housing of Gender«, v *Sexuality and Space* (ur. Beatriz Colomina), Princeton: Princeton Architectural Press, 1997, 327–389.
4 Leon Battista Alberti, *O arhitekturi*, Ljubljana, Studia Humanitatis, 2007.
5 Pierre Bourdieu, *Moška dominacija*, Ljubljana, Sophia, 2010.
6 Habitus je koncept, ki opisuje notranje strukturirane sisteme shem in dispozicij posameznikov, ki jih strukturirajo okoliščine in pogoji socializacije.
7 Donna Haraway, »Umeščene vednosti: vprašanje znanosti v feminizmu in privilegij parcialne perspektive«; v *Opice, kiborgi in ženske: Reinvencija narave*, Ljubljana, Študentska založba, 1999.

In the film Architecture d'aujourd'hui *(1929), directed by Pierre Chenal and featuring Le Corbusier as the protagonist, there is a male and a female part. The man (Le Corbusier) arrives in a car. He enters the house and ascends to the roof garden where women are sitting and playing with children. He appears on the other side of the deck despite not ever being in contact with them. In the next scene, he ascends the spiral staircase to the highest point of the house, stops, and looks out. Later in the film, the woman also walks through the house. But she is already in the house, in Villa Savoye. There is no car, she is contained and framed in the house from the beginning - as if behind bars. The manner in which the camera follows escalates the anxiousness the way it would in a crime thriller. She appears to be vulnerable. She never looks at him who watches her through the eye of the camera. All this leads Colomina to detect a privileged "male" gaze, the gaze of a voyeur.*

On photographs and drawings, women are always looking askance and never occupy the same space as men. All the personal belongings in the house are a man's objects (you never find a handbag, lipstick, or an item of women's clothing) [2].

If we travel back in history, surprising (or maybe not so surprising) similarities between modernist architects and Renaissance architect and philosopher Leon Battista Alberti are revealed. Mark Wigley[3] demonstrates how Alberti in his two treatises, on family and on architecture[4], describes the ideal house as a building which encloses, conceals and ultimately fetishises heterosexual relations; the husband's and wife's separate rooms are connected by an intermediate private door, sparing other household members from ever having to know when the partners are engaging in sexual relations. For all intents and purposes, Alberti's proposals render the interior of a home into a closet for women, though Wigley suggests that this architectural manifestation of patriarchy had only been fully realised by the bourgeoisie of the 19th century.

Michel Foucault claims that architecture is a machine for the transformation of individuals, for the control of their behaviour, for "disciplining and punishing" as adjunct effects of power. Patriarchal power was conceptualised in the structure of public and private spaces already in primitive societies and instituted in Classical ideology, which triggered the development of sexual separation in the society, particularly in architecture. According to Pierre Bourdieu, social relations are connected with the physical space and are constituted by a system of fundamental opposites, the express opposition between man and woman being among those[5]. Bourdieu argues that masculine domination acts as an example of symbolic violence par excellence*. His concept of habitus[6] as a system of permanent acquired dispositions implies the subjugation of women to men. Bourdieu believes masculine domination to be anchored in our subconscious, which is why this relationship of domination appears as something natural. Social practices of men and women constitute gender roles, particularly through architecture. Spatial organisation helps to establish relationships between the sexes and lends support the dominating masculine ideology. The masculine connotation of the agora, i.e. the market area, is for instance accentuated by one or two rows of religious statues - herms, which represent the democratic male citizen in his sexual and political autarchy. Women were not allowed to visit male public spaces. The architecture of private houses inaugurated the separation of the sexes which was preserved until the 20th century. The correlation of the masculine and the feminine in architecture is represented by the blurred or entrenched boundaries of public and private spaces and the interior configuration.*

Let us return to Eileen Gray and Le Corbusier. Between 1926 and 1929, the Irish architect and modernist designed E 1027 - a white, cubist villa built in Roquebrune-Cap-Martin on the French Riviera - with her partner, Romanian painter Jean Badovici. The villa was her first major architectural work and she designed it as a living space that embodied her artistic vision both in terms of the siting and the interior, which runs the modernist gamut from the characteristic furnishings to the floor-to-ceiling windows and a sunken solarium. The design of E 1027 ties together motion, light, and function; each element served a specific purpose. Soon after the completion of the house in 1929, Gray and Badovici separated and she moved out. Badovici then allowed his friend Le Corbusier to paint the walls with eight huge murals, which allude to Gray's bisexuality and violate the purity of the original colour scheme and the arrangement of furniture. Ultimately, Le Corbusier and Badovici fell out and Le Corbusier built a small timber cabin Cabanon on a site under E 1027. In a letter, Gray referred to Le Corbusier's painting of her villa as an act of vandalism and (intellectual) rape. The erection of the villa led to Eileen Gray, who had already made her name as an established furniture designer, becoming a pioneer of what would later become known as the International style. By any measure, she ought to be at least on equal footing as her male contemporaries in terms of recognition, being that E 1027 stands as the first modernist building designed by a woman architect. However, the story of E 1027 and what befell it later on ended up marring her professional biography. Due to the notoriety of Le Corbusier's intervention, E 1027 itself eclipsed Gray's extensive and complex body of work. Only recently has a series of quality monographs been published which consider the entirety of her work.

Contrariwise, Charlotte Perriand rejected the notion that the famous photograph of her reclining on the chaise longue *should represent an expression of (Le Corbusier's) misogyny, claiming that the askance look was originally her own idea.*

The history of architecture is, to paraphrase Donna Haraway[7], a practice of visualisation: how to look, where to look from, what are the limitations of looking, who is concealed, who interprets the visual field. In other words, the manner in which we see something is also a manner of not seeing something - focusing on A means overlooking B.

"Woman" is firstly a biological category, then a personal identity, and obviously also a social construct. We live in a plural society and identities, including gender ones, are quickly changing. The society and institutions, however, don't follow these changes. The official world still chiefly addresses the heterosexual white man. When Freud posed his famous question, "What does a woman want?"*, he was one of the first to admit the enigma and the complexity of female nature, and sexuality in particular. For many men, it is still difficult to partially, let alone fully comprehend a woman's position, including in the architectural profession.*

---

2 *Beatriz Colomina,* Privacy and Publicity - Modern Architecture as Mass Media, *MIT Press 1996, pp. 289-292.*

3 *Mark Wigley, "Untitled: The Housing of Gender," in:* Sexuality and Space*, Beatriz Colomina (ed.), Princeton Architectural Press 1997, pp. 327–389.*

4 *Leon Battista Alberti,* O arhitekturi, *Studia Humanitatis, Ljubljana 2007.*

5 *Pierre Bourdieu,* Masculine Domination*, 1998.*

6 *Habitus is a concept describing the internally structured systems of schema and dispositions of individuals, which are structured by the circumstances and conditions of the socialisation.*

7 *Donna Haraway, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspectives", 1988; Simians, Cyborgs and Women:The Reinvention of Nature, 1991.Donna Haraway, "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspectives", 1988;* Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, 1991.*

Po drugi strani pa se zdi, da v Sloveniji arhitektke in biroji, ki jih vodijo ženske, postajajo nova normalnost. So se časi dejansko spremenili ali se moramo še vedno zavedati, da peščica lastovk še ne prinese pomladi? Pomlad je res za oglom, a patriarhalna zima še zdaleč ni izgubila vseh zob. Spol – kot značilnost tako družbe kot politike – je vedno, poleg rase, ključno določal, katere skupine imajo formalne in neformalne vire in priložnosti. Za Slovence se danes zdi kar samoumevno, da je enakopravnost spolov na najvišji ravni vseh časov. Pa je to res? Formalno morda že, vendar so ženske arhitektke daleč od enakosti. Bistveno premalo so zastopane v vrhovih poklica, na položajih v politiki, v ZAPS, na šolah za arhitekturo (na oddelku za krajinsko arhitekturo je zastopanost žensk veliko močnejša kot na ljubljanski in mariborski »arhitekturi«), kar je glede na to, da študira in se v poklic vključuje več žensk kot moških, nepravično. Tudi v praksi so ženske pogosto »v drugi liniji«, skrite za javno izpostavljenimi imeni moških arhitektov. To sicer ni absolutno pravilo, a velja, bolj ali manj drastično, v večini primerov. Tudi stereotipi so še vedno globoko zasidrani v moške, pa tudi v ženske svetove, zlasti skrb vzbujajoč je vzpon desnega populizma, ki bi žensko rad vrnil k ognjišču in otrokom.

Danes so primarne teme, tudi v arhitekturi, trajnostnost, digitalizacija in globalizacija. Problem diskriminacije žensk v poklicu se v tej luči zdi manj pereč, saj naj bi bil, vsaj v razvitem svetu in tudi pri nas, v zadnjih desetletjih dosežen velik napredek. A vendar je problem zasidran v jedru današnje krize. Arhitektura je za družbo izjemno pomembno področje, ki pa je hkrati tudi zelo močno povezano z oblastjo in s kapitalom. To izhodišče postavlja na eno stran mačizem, neoliberalizem in »tehniko gospostva« ter na drugo stran feminizem, svobodo in odprtost. To verjetno pomeni, da je arhitektura navznoter razcepljena na dve veji, na družbeno odgovorno in na družbeno neodgovorno vejo, kjer je prostovoljna sužnja kapitala oz. del problema, ne rešitve. Sicer je res, da kategorizacija sveta v poenostavljene binarne opozicije – umetnost *vs.* znanost, praksa *vs.* teorija, risanje *vs.* pisanje, slabo *vs.* dobro ali ženska *vs.* moški – preprosto ne zajame kompleksnosti sodobne realnosti. Uporaba pojma ženska ali moški pač ni le oznaka spolne različnosti. In kot razmišlja Slavoj Žižek, je deklarativno obsojanje mačizma, pogosto kar moškosti nasploh, v končni konsekvenci spodbujanje moškega klišeja glede žensk: ženske imajo rade dialog, so prijazne, nenasilne in tako naprej: *»Danes je tako v modi zgraditi določeno podobo ženskosti, ki je ideološki konstrukt, kot veste, naj bi bila bolj nežna dialoška, interaktivna, ki se popolnoma prilega današnjemu globalnemu kapitalizmu.«*[8]

V modernih družbah se moška dominacija ne pojavlja več kot nekaj samoumevnega. Gre za to, da obstaja razlika med dejanskim spreminjanjem zatiralskih sistemov in zgolj spremembo načina, kako o njih govorimo. Govorjenje namesto delovanja implicitno podpira nadaljevanje obstoječih družbenih odnosov in potrošniškega kapitalizma – ženske ne emancipira, pač pa jo delegira na mesto stroja za reprodukcijo. Z demonizacijo določenega dela tradicionalno moškega vedenja prevladujoča kultura hkrati idealizira specifično podobo ženskosti, ki prikriva pravo naravo stvari. Žižkova poanta pa je ravno v tem, da ženska enigma skriva to, da ni česa skrivati, da »tam onkraj« ravno ni nobenega skritega bistva, da je ženska narava v tem, da ženske narave ni. Če gremo do konca, lahko rečemo celo, da v strogem smislu ženska sploh ne obstaja – vsa je v površini menjavanja svojih podob, svojih preoblek, svojih mask, za katerimi ni nobenega subjekta, ki bi vlekel vrvice iz ozadja. Prav zato pa ženske ni mogoče ne definirati, ne kontrolirati, ne predvideti, kako bo delovala. Kot simptom te nemoči pa paradoksno dobimo ravno to – definicije, kontrolo, nasilje nad ženskami.

Globalizacija je morda koristila velikim segmentom človeštva, vendar se med družbami in znotraj njih pojavljajo znaki vse večje neenakopravnosti. Privilegirani se ne bodo zlahka odpovedali privilegijem, ki jim jih omogočajo rasa, narodnost in spol. Med pridobitve evropske tradicije, ki pozna tudi *»uničenje modrih žensk«*,[9] spada, denimo, tudi javna uporaba uma v nasprotju z zasebnim umom, ki je po definiciji instrumentaliziran, podrejen zahtevam in vplivom različnih institucij in interesnih skupin. Zgolj mišljenje, ki ni v funkciji zahtev ekonomije ali drugih parcialnih interesnih sfer, lahko pomaga pri formulaciji pravih vprašanj in reševanju konkretnih zagat. Zadnje je toliko bolj pomembno v času, ko obstoječi sistem razpada, rešitve 20. stoletja ne zadoščajo več, obenem pa se kakršnakoli alternativa ali sprememba zdi nemogoča. Moški in ženske smo skupaj ujeti v napačen razvojni koncept in v demokratski primanjkljaj, ki ne zadeva samo neenakosti žensk, ampak je del vse hujšega primanjkljaja demokracije na vseh ravneh, da drugih problemov sploh ne omenjam. Ženske so/ste, podobno kot mladi, eno zadnjih upanj za spremembo sedanje paradigme, ki nevarno rine v smer propada kulture, svobode in človeštva nasploh.

Ta številka AB-ja nikakor ni namenjena dokazovanju, da so tudi neka posebna bitja, ženske, zmožna biti odlična v arhitekturi – to bi bilo zares ponižujoče. Gre za normalnost – povezava med arhitekturo in žensko obstaja od nekdaj in se v temelju ne razlikuje od povezave med arhitekturo in moškim. Na kakšen način? Ob vprašanju, kaj je arhitektura, naletimo na popolnoma identično situacijo, kot smo ji priča pri ženski. Tako ženske kot arhitekture namreč ni mogoče preprosto definirati in ju na ta način spraviti pod kontrolo – obe ji bistveno uhajata, sta radikalno nepredvidljivi, zato pa bistveno subverzivni in uporniški. Dokler je ženska, dokler je arhitektura, do takrat je tudi boj za drugačen svet. Zaključujem s še enim citatom, prilagojenim za našo temo, tokrat gre za parafrazo Žižka (ki govori o filozofinjah): Najboljši arhitekti danes so arhitektke.

---

8 Slavoj Žižek, *Sex and the Failed Absolute*, London/New York, Bloomsbury Publishing, 2020.

9 Z izrazom modra ženska (femina saga) so bile v srednjem veku označene ženske, ki so se, pogojno rečeno, ukvarjale z ženskimi zadevami: pomagale so pri porodih, pripravljale in razdeljevale kontracepcijska sredstva ter širile znanje o kontracepcijskih metodah, izdelovale mamila in poživila ter izvajale splave. Ko se je, spričo kuge in drugih razlogov, po 12. stoletju zmanjšalo število aktivnega (kmečkega) prebivalstva, ki je bilo kot delovna sila nepogrešljivo, je postal ogrožen evropski ekonomski ustroj. Krivce za nastalo krizo je oblast poiskala pri Judih in modrih ženskah ter začela eno najstrašnejših preganjanj v zgodovini. V stoletjih najbolj nasilnega preganjanja (v obdobju med letoma 1500 in 1700) je bilo usmrčenih približno 500.000 »čarovnic«. Pri *»uničenju modrih žensk«* naj bi šlo torej predvsem za ogrožanje ekonomskega interesa države in Cerkve (Gunnar Heinsohn, Otto Steiger, *Uničenje modrih žensk*, Ljubljana, Krt, 1993).

The relationship between architecture and gender saw the development of discourses ranging from more political feminist ones demanding improvements such as equal rights and equal representation, to other more radical ones calling for an upheaval which would do away with patriarchy of the architectural profession and replace it with various forms of feminism-inspired practices. Studying architecture, many - women in particular - find themselves in a role in which they must renounce their gender and adapt to the aforementioned masculine agenda. How will they be able to function in the real world, which no longer follows this script? They will likely do their bit in preserving the status quo, the divergence between the reality and the formal principles and legislation. Sometimes it seems as if the wheel of history is rolling in reverse, that we're collectively sinking into the quicksand of ignorance and impotence.

On the other hand, a woman architect and an office headed by a woman or women looks like the new normal in the making. Have the times changed in earnest or must we keep in mind that a handful of swallows don't make a summer? Summer truly is just around the corner, but the patriarchal winter may still give us frostbite. Gender - as a characteristic of both the society and politics - has always been crucial, beside race, in determining the groups with formal and informal resources and opportunities. For Slovenes, it seems self-evident that today, the equality of gender is at its highest level ever. But is it? Maybe formally, but women architects are still far from being equal. They are grossly underrepresented in the top echelons of the profession, in politics, in the Chamber of Architecture and Spatial Planning of Slovenia, in architectural schools (at the Department of Landscape Architecture, women are much better represented than at the departments of architecture in either Ljubljana or Maribor), all of which is unfair considering that there are more women students of architecture and more women joining the profession. In practice, women are often relegated to the lower ranks, kept out of sight behind the male architects with higher public profiles. This is not a hard and fast rule, but it holds well enough in most cases. Stereotypes are also still deeply rooted in both male and female worlds, while the rise of right-wing populism is the greatest cause of concern with its vision for women being limited to keeping the home fires burning and raising children.

The primary issues of today, applying to architecture just as much as to anything else, are sustainability, digitalisation, and globalisation. Comparatively, the discrimination against women in the profession appears as less of a problem due to the significant progress supposedly achieved in the developed world and also in Slovenia in the last decades. Yet this is a problem central to the present-day crisis. Architecture is a very important field for the society, but also a field crucially linked to power and capital. This premise pits machismo, neoliberalism, and the "technology of rule" on one side against feminism, freedom, and openness on the other. This likely means that architecture is internally split into two branches, one the socially responsible and the other socially irresponsible, a willing slave to the capital, finding itself as part of the problem rather than the solution. Granted, categorising the world as simplified binary oppositions - science vs. art, practice vs. theory, draughting vs. writing, bad vs. good, or woman vs. man - simply does not encompass the complexity of contemporary reality. Using the notions of "woman" or "man" is not just a designation of gender difference. Slavoj Žižek suggests that in the final instance, the declarative condemnation of machismo, and often of masculinity in general, reinforces for the masculine cliché of women - women like dialogue, they are friendly, non-violent and so on: "What is so fashionable today is to construct a certain image of femininity, which is an ideological construct, as you know, more gentle dialogical, interactive -- so on, so on -- which fits perfectly today's global capitalism." [8]

In modern societies, male dominance no longer appears as self-evident. There is a difference, though, between actually changing oppressive systems and only changing the way in which they are spoken about. Talking instead of acting implicitly bolsters the perpetuation of existing social relations and consumer capitalism - it doesn't emancipate women but instead puts them in their place, i.e. that of a reproduction machine. By demonising a certain portion of traditionally masculine behaviour, the dominant culture simultaneously idealises a specific image of femininity, which conceals the true nature of the matter. Žižek's point is precisely that the female enigma hides the fact that there is nothing to hide, that there is no hidden essence out there, that the female nature is that there is no female nature. Going all out, we may even claim that in the strictest sense, the woman doesn't exist at all - her entirety is contained within the surface of her shape-shifting, her disguises, her masks with no subject in the background pulling the strings to be found behind them. This is precisely the reason a woman cannot be defined, or controlled, or predicted in terms of her actions. As a symptom of this impotence, however, we get just that: definitions, control, and violence against women.

Large segments of the humanity may have benefited from globalisation, but the signs of ever-increasing inequality between societies and within them are cropping up. The privileged are not about to relinquish the privileges enabled by their race, nationality, and gender. One of the achievements of the European tradition - which also brought about the elimination of wise women[9] - is the public use of reason as opposed to the private reason, which is by definition instrumentalised and subjugated to the demands and influences of various institutions and interest groups. Only thinking which is not attending to the demands of economy or other spheres of particular influence may be of use in formulating the right questions and solving concrete issues. The latter is even more important in a time when the existing system is disintegrating, when the 20th century solutions no longer suffice, yet when any alternative or change seems impossible. As men and women, we are trapped together in a defective concept of development and a democratic deficit, which does not only affect the inequality of women but is part of an exacerbating deficit of democracy on all levels, not to mention further problems. Like the youth, (you,) women are one of the last hopes for turning around the present paradigm, which has gone quite far enough in the direction of the total collapse of culture, freedom, and indeed the humanity.

The present issue of ab is in no way intended to prove that certain special creatures, women, are also capable of being excellent architects - that would be truly demeaning. It's all about normalcy - the connection between architecture and women has been there from the beginning and does not fundamentally differ from the connection between architecture and men. How so? When we ask what architecture is, the situation we encounter is identical as with women. Neither women nor architecture may be simply defined and thus put under control - both intrinsically evade it, they are both radically unpredictable and, in consequence, intrinsically subversive and defiant. As long as there are women, as long as there is architecture, so long there is struggle for a different world. Let me conclude with another quote, adapted to the topic at hand, this time a paraphrase of Žižek (who spoke of women philosophers): Today, the best architects are women architects.

---

8 *Slavoj Žižek,* Sex and the Failed Absolute, *Bloomsbury Publishing, London/New York 2020.*

9 *In the Middle Ages, the expression "wise woman" ("femina saga") denoted women who, in a sense, dealt in women's matters: they helped with childbirth, prepared and distributed contraceptive products and methods, produced drugs and stimulants, and performed abortions. When, after the 12th century, the plague and other causes reduced the size of active (agrarian) population, who were absolutely essential as a workforce, the European economic order was in danger. As the culprits for the crisis, the authorities fingered Jews and wise women and began one of the most horrific persecutions in history. During the centuries when the most violent persecution took place (in the period between 1500 and 1700), approx. 500,000 witches were executed. The elimination of wise women was therefore primarily motivated by the threat to the economic interest of the state and the Church. (Gunnar Heinsohn, Otto Steiger,* Die Vernichtung der weisen Frauen (The Elimination of Wise Women) *1985).*

Iz arhitekture v življenje / *From Architecture into Life*

Mika Cimolini, Polona Filipič Gorenšek, Irena Kirn, Špela Kuhar, Urška Kranjc, Špela Nardoni Kovač

Pričujoča številka arhitekturne revije *AB* je rezultat triletnega dela skupine Ženske v arhitekturi, ki deluje pod okriljem Zbornice za arhitekturo in prostor Slovenije.
Prispevki te posebne izdaje ne želijo iskati razlik med delovanjem žensk in moških v našem poklicu, temveč predvsem osvetliti delo arhitektk, njihove kompetence, potenciale in pestrost, ki jih s svojim zgledom vnašajo v poklic, stroko in družbo nasploh. Obenem želimo navdihniti mlade arhitektke in arhitekte, da bodo tudi oni odgovorno in vztrajno uveljavljali svoje znanje v dobro prostora in družbe.
Skupina Ženske v arhitekturi je bila ustanovljena po razstavi *Inženirke oblikujejo prihodnost*, ki jo je ZAPS leta 2017 organiziral v sodelovanju z avstrijskimi kolegicami iz Kammer der ZiviltechnikerInnen für Steiermark und Kärnten. Na razstavi je petdeset avstrijskih in trideset slovenskih arhitektk predstavilo svoje prispevke k razvoju arhitekturne stroke. Od leta 2018 je skupina Ženske v arhitekturi vključena tudi v delovno skupino Women in Architecture v okviru ACE (Architects' Council of Europe), od novembra 2019 pa kot partnerska organizacija sodeluje pri projektu z naslovom *Yes We Plan!*, ki ga financira EU-program Erasmus+.
Arhitekturno načrtovan prostor lahko vzpostavi kakovostne pogoje za človekovo bivanje in delovanje, kar je ključna vrednota in temeljno poslanstvo arhitekturnega poklica v družbi. Članice skupine Ženske v arhitekturi želimo na svojstven način spodbuditi razpravo v strokovni in širši javnosti ter tako podpreti spremembe, potrebne za izboljšanje pogojev za poklicno udejstvovanje.
V večini evropskih, zlasti zahodnoevropskih držav so ženske v inženirskih poklicih še vedno v neenakopravnem položaju in pogosto, kljub izobrazbi, ne delujejo v svojem izbranem poklicu. Slovenija je bila v smislu enakopravnosti žensk, tudi v arhitekturni stroki, že v okviru nekdanje Jugoslavije napredna. Enakopravnost spolov in organizacija družbene strukture v Sloveniji še danes podpirata žensko v njeni aktivni družbeni vlogi. Kljub temu pa se ženske v stroki še vedno soočajo z dvema glavnima izzivoma, ekonomskim opolnomočenjem ter iskanjem ravnovesja med poklicnim delovanjem in družino. Raziskava s spletno anketo *Enakopravnost med spoloma*, ki smo jo v okviru ZAPS pripravile leta 2019, je namreč pokazala, da nekatere razlike med arhitekti in arhitektkami vendarle obstajajo, a so večinoma potenciran izraz problematike celotne stroke.
K pripravi tematske številke revije *AB* o vlogi žensk v slovenski arhitekturi od pionirk do danes so nas napeljali številni pogovori in spoznanja. Izpovedi uveljavljenih in priznanih strokovnjakinj, arhitektk, urbanistk ter krajinskih arhitektk vseh generacij, ki so po našem mnenju zaznamovale in še vedno zaznamujejo slovensko arhitekturo, prostor in oblikovanje ali pa so posebej prodorne v tujini, odstirajo raznolike in nadvse zanimive izkušnje ter poglede na življenje in arhitekturo. Govorijo o odnosih med moškim in žensko, o specifikah ustvarjalnega poklica, o vlogi arhitekture in prostora v družbi, o ravnotežju med delom in zasebnim življenjem, o bistvu, odgovornosti in prihodnosti arhitekture ter še o marsičem. Nastal je pisan mozaik razmišljanj o izzivih, širini in možnostih zahtevnega poklica, ki je do nedavnega veljal za izrazito moškega. Nizanje intervjujev po časovni premici hkrati osvetli spreminjanje vloge ženske skozi zgodovino stroke.

The present issue of architectural magazine AB *is the result of three years' work by the group* Ženske v arhitekturi [Women in Architecture]*, active under the auspices of the Chamber of Architecture and Spatial Planning (ZAPS) of Slovenia.*
The contributions in this special edition do not seek to uncover differences between the way women and men practise our profession, but chiefly to showcase the work of women architects, their competencies, potentials and diversities, and how by example, women architects introduce these qualities into the profession, the professional community, and the society at large. At the same time, we wish to inspire young architects of both sexes to responsibly and determinedly apply their knowledge for the benefit of the space and the society.
The group Ženske v arhitekturi *was founded after the exhibition* Inženirke oblikujejo prihodnost [Women Engineers Shape the Future]*, organised by ZAPS in collaboration with female colleagues from Austria active in the* Chamber of Civil Engineers for Styria and Carinthia*. In the exhibition, fifty Austrian and thirty Slovene women architects presented their contributions to the development of the architectural profession. From 2018 onwards, the group* Ženske v arhitekturi *has been involved with the workgroup* Women in Architecture *within ACE, the Architects' Council of Europe; from November 2019, it has been involved with the project entitled* Yes, we plan!*, funded by EU's Erasmus+ programme, as a partner organisation.*
An architecturally designed space is capable of establishing solid conditions for human habitation and activity. This is a key value of the architectural profession and its fundamental mission in the society. Us, women in architecture, wish to stimulate the debate in the professional community and the wider public in order to provide support for the necessary improvement in the conditions for the pursuit of professional goals.
In most European countries, particularly in Western Europe, women in engineering professions continue to be in a position of inequality and are often not active in their desired profession despite their education. As part of ex-Yugoslavia, Slovenia had been progressive in terms of women's equality even then, including as regards the architectural profession. The equality of sexes and the organisation of Slovenia's social structure have acted as support to women exercising their active social role to this day. Women in the profession nevertheless still face two key challenges: economic empowerment, and the quest for the balance between being active in the profession and leading a family life. The research that we conducted in 2019 under the auspices of ZAPS, which included an on-line poll on the equality of the sexes, revealed the existence of certain differences between architects of the two sexes, yet most of them are a compounded expression of the issues pertaining to the professional community as a whole.
Numerous discussions and discoveries prompted us to prepare a themed issue of AB *on the role of women in Slovene architecture, from the pioneers to the present day. The accounts by renowned and esteemed women experts, architects, urban designers, and landscape architects of all generations - women whom we deem to have distinguished and continue to distinguish Slovene architecture, space,*

Kako dragocena so ta pričevanja, se je izkazalo že med pripravo projekta, saj okoliščine niso več omogočale pogovora z nekaterimi pionirkami slovenske arhitekture (Majda Dobravec Lajovic, Rotija Badjura, Nives Starc ...). Vabljene intervjuvanke gradijo prepoznavni del kreativnega udejstvovanja v arhitekturni stroki. Plemenitijo pa jo tudi vse tiste posameznice, arhitektke, urbanistke in krajinske arhitektke, ki s svojim prodornim in usmerjenim strokovnim ali znanstvenim delovanjem ustvarjajo pomembne miljeje v različnih institucijah, občinskih oddelkih in upravah, ministrstvih, fakultetah. Nedvomno je njihov doprinos enako pomemben za kakovost našega skupnega prostora.

Pomemben del je tudi povzetek okrogle mize *Ostati ženska v poklicu – Izzivi arhitektk in inženirk*, ki smo jo organizirale septembra 2021. Na Plečnikovem vrtu v Ljubljani smo gostile pet izjemnih vizionark: dr. Evo Boštjančič, mag. Violeto Bulc, dr. Alenko Rebula Tuta, dr. Renato Salecl in mag. Špelo Videčnik, ki so strokovnjakinje z raznolikih področij poslovnega delovanja, financ, psihologije osebnega življenja in dela, mreženja, projektnega vodenja in arhitekture. S področij, ki niso izziv le za arhitektke, pač pa tudi širše. Aktualno problematiko arhitekturne stroke so osvetlile v perspektivi drugačnih, navdihujočih izkušenj in pogledov.

Veliko je mnenj o razlikah med ženskami in moškimi. Znane so splošne, biološke in sociološke zakonitosti, a vedno obstajajo izjeme. Uspeh in zadovoljstvo tako tičita v izmenjavi in v spoštljivem soočanju raznolikih pogledov vsakega posameznika, v različnosti ženske in moškega, v dopolnjevanju in sodelovanju.

To želijo sporočiti zgodbe žensk. Naj vas zbrana pričevanja navdihnejo.

and design, or who have left a particular mark abroad - unveil diverse and most interesting experiences, as well as views on life and architecture. A vivid patchwork of reflections on the challenges, scope, and possibilities of this demanding profession, one until recently regarded as markedly male-dominated, has been created. They talk about relationships between men and women, the peculiarities of a creative profession, about the role of architecture and space in the society, the balance between work and private life, about the meaning, responsibility and future of architecture, and about much more. The way the interviews are arranged along the chronological timeline highlights the transformation of a woman's role throughout the history of the profession.

Just how precious these accounts are was proven during the course of the project as circumstances prevented us from talking with some of the pioneers of Slovene architecture (Majda Dobravc Lajevic, Tija Badjura, Nives Starc, and others). he invited interviewees comprise a distinctive realm of creative endeavour within the architectural profession - a profession also ennobled by all those female individuals, architects, urban designers, and landscape architects whose groundbreaking and targeted professional or scientific activities create important environments in various institutions, municipal departments and administrations, ministries, and faculties. There is no doubt that their contribution is equally significant for the quality of our shared space.

Another important segment is the recap of the round table entitled Ostati ženska v poklicu, Izzivi arhitektk in inženirk [Remaining a Woman in the Profession: Challenges of Women Architects and Engineers]*, which we organised in September 2021. In Plečnik's Garden in Ljubljana, we were joined by five exceptional visionaries: dr. Eva Boštjančič, mag. Violeta Bulc, dr. Alenka Rebula Tuta, dr. Renata Salecl and mag. Špela Videčnik, experts in diverse fields of business, finance, the psychology of personal life and work, networking, project management, and architecture. These fields do not pose a challenge only to women architects being that the challenge in question is more comprehensive. Our guests shed light upon the current issues of the architectural profession from the perspective of different, inspiring experiences and views.*

There is no end to opinions on the differences between women and men. There is an awareness of the general principles regarding the biology and sociology, but there are always exceptions. Both success and satisfaction are to be found in the exchange and a respectful confrontation of the difference of each individual's views, in the diversity of women and men, in complementation and co-operation.

This is the message the women's stories wish to convey. We hope you find the accounts collected herein inspiring.

Yes, We Plan!

Predstavitev projekta

Špela Nardoni Kovač

Projekt Yes, We Plan! – Da, me načrtujemo! *je bil zasnovan na podlagi ugotovitve, da v nekaterih evropskih državah število arhitektk upade že v času študija, zlasti pa pozneje v poklicu, čeprav začne študij arhitekture enako število žensk in moških ali včasih celo več žensk. Številne raziskave kažejo, da ženske redkeje končajo študij kot moški, manj pogosto delajo s polnim delovnim časom in redko zasedajo vodilne položaje. Posledica tega sta manjši zaslužek in manjša socialna varnost žensk. S projektom smo želeli odgovoriti na vprašanje, ali je to zgolj naključje in kakšni vzvodi bi bili potrebni za čim hitrejšo odpravo spolne diskriminacije, pa tudi, ali je ta pojav opazen v vseh evropskih državah. In če ni, kaj je vzrok za to.*

(Online Survey report, Michael Schweiger, Oxys Management)

YesWePlan

AUSTRIA
Federal Chamber of Architects and chartered Engineering Consultants (Coordinator)
www.arching.at

FRANCE
ARVHA Association for thr Research on the City and Housing
www.femmes-archi.org

GERMANY
federal Chamber of German Architects
www.bak.de

OXYS Management UG
www.oxys-management.de

SLOVENIA
Chamber of Architecture and spatial Planing of Slovenia
www.zaps.si

SPAIN
Polytechnic University of Valencia
www.upv.es

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

***YesWePlan!* – dejstva**

Yes, We Plan! je mednarodni projekt, ki ga sofinancira Evropska unija v sklopu programa Erasmus+. Združuje organizacije petih evropskih držav: Avstrije, Francije, Nemčije, Slovenije in Španije. Potekal je od novembra 2019 do aprila 2022, vodila pa ga je avstrijska zvezna zbornica arhitektov in inženirjev Bundeskammer der Ziviltechnikerinnen Arch+Ing.

Projekt temelji na mednarodni izmenjavi izkušenj in dobrih praks na področju arhitekture in gradbeništva. Cilj projekta je izvedba relevantne raziskave ter razvoj orodij in inovativnih programov usposabljanja ter svetovanja, ki se lahko prilagajajo razmeram v posameznih državah, z namenom zagotoviti podporo ženskam v poklicu ter prispevati k spremembi miselnosti in odpravljanju razlik med spoloma.

Slovenijo pri projektu zastopa Zbornica za arhitekturo in prostor Slovenije (ZAPS), z delovno skupino Ženske v arhitekturi v povezavi s skupino Projektna skupina ženske v inženirstvu, ki deluje pri Inženirski zbornici Slovenije (IZS).

***YesWePlan!* – raziskava in metoda**

Osrednji del projekta je raziskava o (ne)enakosti med spoloma v sodelujočih državah. Rezultati raziskave so lahko izhodišče za pogovore z odločevalci in pripravo predlogov za (sistemske) spremembe.

Sestavni deli raziskave *Yes, We Plan!*

Zbornik 4 v 1 (4 in 1 Compendium): Nacionalno poročilo (National Country Reports), Zbirka dobrih praks (Best Practice Collections), Analiza sledilca poklicne poti (Career Tracker Ananlysis) ter Strategije in politike (Strategy and Policy Paper).

Sledilec poklicne poti (Career Tracker): Spletni vprašalnik (Online survey) in polstrukturirani intervjuji (Semi guided Interviews).

Nacionalno poročilo analizira stopnjo spolne neenakosti v državah. Vključuje javno dostopne statistične podatke (*Basic data*), zakonske podlage (*Facts*) ter mnenja različnih strokovnjakov (*Expert opinion*). Obravnavana so tri osnovna področja: spolna enakost pri delu, stanje v družini in predlogi za spremembe. Področja vključujejo: način zaposlitve, zastopanost spolov v podjetju, morebitno delo z življenjskim partnerjem, delovni čas, uravnoteženost med delom in zasebnim življenjem, vpliv spola na to ravnotežje, transparentnost plačil, plačilno neenakost, odnose pri delu, diskriminacijo in nadlegovanje na delovnem mestu, družino in otroke, vpliv družine na delo in

odsotnost z dela, porazdelitev skrbi za družino in varstvo otrok, materinski in starševski dopust, zgodovino spolne enakosti, definicijo družbenih ovir, izzivov, razlogov ter tendenc, pogoje za mlade, solidarnost, pomoč in usmerjenost poklicnih organizacij ter podjetij, prisotnost meril, aktivnosti, usposabljanj in pomoči v sklopu izobraževalnega sistema ter poklicnih organizacij.

Sledilec poklicne poti je najbolj objektiven del raziskave. Razvit je bil z namenom spremljati poklicne poti in opredeliti vplive na spolno (ne)enakost. Omogoča tudi definicijo diskriminatornih praks, povezanih s spolom. Raziskava je bila izvedena s pomočjo kvantitativno usmerjenega spletnega vprašalnika za zbiranje statističnih podatkov in kvalitativno usmerjenih polstrukturiranih intervjujev, ki osvetljujejo tudi ozadja in izkušnje vključenih posameznikov. Z obdelavo pridobljenih podatkov smo dobili dokaj realno sliko stanja, razbrali smo sistemske vzroke neenakopravnosti in pripravili izhodišča za njihovo odpravo in spremembe.
Vprašalnik, ki je bil razvit v sklopu projekta, je prosto dostopen na spletni strani *Yes, We Plan!* in na razpolago vsem, ki želijo vpogled v svojo situacijo.

Spletni vprašalnik je bil v okviru projekta *Yes, We Plan!* na voljo od marca do septembra 2021. Odziv skupno 918 arhitektk, arhitektov in inženirk ter inženirjev gradbeništva iz 28 držav je dal podlago za trenutno največjo raziskavo v Evropi. Število anketiranih je dovolj veliko za relevantnost rezultatov, čeprav je sodeloval razmeroma majhen delež v Evropi delujočih arhitektov in inženirjev (560 tisoč). Sodelovalo je 79 % žensk in 20 % moških ter 1 % spolno neopredeljenih oseb. Razmerje odraža realno sliko stanja in nakazuje dejstvo, da se ženske počutijo zapostavljene, večina moških pa o vprašanju spolne neenakosti niti ne razmišlja. Številnejši odgovori žensk so sicer zanesljivejši od odgovorov moških, pa vendar tako eni kot drugi jasno nakazujejo smeri in vpliv spola na razvoj poklicne poti. Poleg ankete so bili v petih v projekt vključenih državah opravljeni 104 intervjuji, ki so omogočili podrobnejši vpogled v situacijo. V vseh državah je bil upoštevan enak raznovrsten vzorec intervjuvancev glede na spol, poklic, delovne izkušnje, starost in vrsto zaposlitve.

***YesWePlan!* – priporočila**

Na podlagi rezultatov raziskave so bili oblikovani priporočila, metode in orodja za odpravljanje (sistemske) neenakosti med spoloma v arhitekturnih in inženirskih poklicih, pa tudi širše v družbi, saj naročniki praviloma niso arhitekti. Uporabiti jih je mogoče na več ključnih področjih.

Področje izobraževanja in poklicnega usposabljanja v univerzitetnem okolju vključuje odpravljanje spolnega nadlegovanja, odpravo negotovih oblik zaposlitve, izboljšanje načinov samopredstavitve, nujnost spoštovanja kompetenc, pregled izobraževalnega procesa z vidika spolne enakosti, oblikovanje ženskih podpornih mrež in odpravo vrzeli, ki obstaja v izkušnji neenakosti med moškimi in ženskami.
Področje poklicnega zastopanja in podpore v zbornicah in drugih poklicnih organizacijah vključuje odpravo (sistemske) vrzeli med spoloma v poklicnih organizacijah, odpravo stereotipov, povezanih s spolom, krepitev samozaupanja, uveljavljanje enakih možnosti na trgu za vse in oblikovanje mrež, ki pomagajo k uveljavljanju inkluzivnosti.
Področje delovnih pogojev pri zaposlovalcih se ukvarja z odpravo plačilne neenakosti, povezane s spolom, uveljavljanjem zaposlovanja, ki temelji na spolni enakosti, uvajanjem prožnejših oblik dela in izboljšanjem ravnotežja med delom in zasebnim življenjem kot sredstva za promocijo spolne enakosti ter izenačenje poklicnih možnosti.
Na podlagi rezultatov in priporočil lahko **vsaka organizacija oblikuje svoje usmeritve in predlaga ukrepe, ki so potrebni in smiselni v določenem okolju.**

Ustanove, poklicne organizacije in univerze imajo zelo pomembno vlogo, saj imajo možnost spodbuditi strukturne spremembe in obenem podpreti posameznike, tako z oblikovanjem skupnih pravil, meril in pogojev kot tudi pri osebnem poklicnem razvoju.
Poudariti je treba, da je vzporedno s strukturnimi spremembami nujno spodbuditi spremembe v načinu razmišljanja posameznikov, tako žensk kot moških. Ženske pogosto potrebujejo podporo za krepitev samozavest, moškim pa je treba odpreti oči za problematiko uveljavljanja žensk v poklicu. Za vse je pomembno razumevanje, da sodelovanje ljudi obeh spolov in dopolnjevanje glede na medsebojno različnost prinaša posebno kakovost in prednost, boljše rezultate in bolj trajnostne rešitve, ne le v življenje in poklic posameznika, temveč tudi v družbo in svet.

***YesWePlan!* – dodatni pomen**

Poleg intelektualnega raziskovalnega dela je projekt spodbudil tudi nabiranje praktičnih izkušenj, ki jih ženske v poklicu potrebujejo za povezovanje in izmenjavo izkušenj, mreženje, predstavitev in promocijo dela, prepoznavnost in vidnost. Poudaril je pomen vzornic ter podpore drugim ženskam.
Vsaka od držav partneric je gostila enega od dogodkov: delovna srečanja (**Transnational project meetings**) so bila v Ljubljani, Bruslju in Parizu, izobraževalna srečanja (**Learning Teaching Training Activities**, **LTTA**) pa v Valenciji in na Dunaju. Sestanek v Bruslju je bil zaradi pandemije izveden po spletu. Vsa srečanja v živo so bila obogatena z druženjem, spoznavanjem in ogledi arhitekture, ki so jo ustvarile ali soustvarile arhitektke.
Poseben pomen ima dogodek na nacionalni ravni, **Multiplier event**, ki je namenjen prenosu pridobljenih veščin in znanja v domače okolje. V Sloveniji smo septembra 2021 Ženske v arhitekturi organizirale okroglo mizo Ostati ženska v poklicu: izzivi arhitektk in inženirk, s katero smo želele osvetliti problematiko arhitekturnega poklica tudi s širše perspektive priznanih strokovnjakinj drugih strok.
Pomemben praktični rezultat projekta je zbirka dobrih praks (**Best Practice Example Collection**). Zbirka dvajsetih praks, ki se izvajajo v posameznih državah, vključuje izvedbeno znanje in je namenjena medsebojni spodbudi in prenosu veščin v druga okolja.
Večina praks se **osredotoča na mreženje, prepoznavnost in promocijo žensk.** Eden najbolj poznanih projektov je francoska arhitekturna nagrada za arhitektke **Prix des femmes architectes**, v organizaciji ARVHA, ki jo vodi Catherine Guyot. Avstrijske arhitektke so prakso prevzele in tudi same v letošnjem letu prvič razpisale nagrado: **anotHERVIEWture Award** (https://www.anotherviewture.at).
Naš prispevek v zbirko je mednarodna razstava *Inženirke oblikujejo prihodnost* in razstava *V ospredje: Pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*, *Dan odprtih vrat ateljejev* ob 8. marcu in delavnice komunikacijskih spretnosti Projektne skupine ženske v inženirstvu.

***YesWePlan!* – zaključki**

Rezultati raziskave *YesWePlan!* kažejo, da v številnih evropskih državah enakost med spoloma še ni dosežena, čeprav zakoni to problematiko že dolgo urejajo.

Raziskava je postregla z relevantnimi podatki, ki kličejo po delovanju. Predvsem je treba nagovoriti politične akterje in strokovna združenja, ustanove ter zbornice. Zlasti slednje bi se v številnih evropskih državah morale premakniti od ustvarjanja problema k njegovemu reševanju in postaviti pravila za odpravo neenakosti. Nujno je, da postanemo arhitekti in inženirji sami, ne glede na spol, pozorni na vprašanje spolne (ne)enakosti in da začnemo spreminjati svoje delovanje. Moški so v tem procesu zelo pomembni. **Sprememba pogleda vsakega posameznika, tako v zasebnem kot družbenem okolju, v poklicnem okolju in tudi širše v družbi je ključna. Pravzaprav je to edina pot, da enakost spolov resnično zaživi.**

Raziskava kaže seštevek rezultatov petih pri projektu sodelujočih držav, pa tudi to, da je stopnja neenakosti v različnih državah različna. Smiselno je, da se vsaka država oz. partnerska organizacija v prihodnje ukvarja z zase relevantnimi tematikami. Zavedati se je treba, da je področje spolne neenakosti zelo kompleksno ter zasajeno globoko v družbo in da je prav povsod in na vseh ravneh mogoče še veliko narediti.

Podrobnejši podatki o projektu Yes, We Plan! *in rezultati raziskave so objavljeni na spletni strani www.yesweplan.eu*

YesWePlan!

YesWePlan! – ugotovitve raziskave v državah partnericah

(Povzeto po: Online Survey report, Michael Schweiger, Oxys Management)

- **Diskriminacija obstaja – in je ženskega spola!**
- **Ženske so zapostavljene ali se počutijo zapostavljene na vseh področjih: navajajo kratek seznam ustreznih rešitev in dolg seznam predlogov za spremembe.**
- **V akademskem svetu visoko izobraženih je diskriminacija pogosto prikrita. Psihično in fizično nasilje ter spolno nadlegovanje se še vedno dogajajo.**
- **Veliko sodelujočih, tudi moških, misli, da je arhitektura moški poklic. Ženske se ne počutijo dovolj upoštevane kot strokovnjakinje, redko so vključene v procese odločanja in so pogosto spregledane pri napredovanju ali zvišanju plačila.**
- **Moški se večinoma ne zavedajo, da imajo drugačne poklicne možnosti kot ženske. Nujno je, da se vsi – organizacije, podjetja in združenja, velika in majhna – začnejo aktivno in intenzivno ukvarjati s problemom spolne neenakosti. Vzpostaviti je treba modele z merljivimi standardi spolne enakosti, ki bi jih bilo ob sodelovanju zunanjih strokovnjakov mogoče tudi nadzirati.**
- **Plačilna neenakost (7 do 20 % razlike pri plačilu za enako opravljeno delo) dejansko obstaja. Zakaj?**
- **Ženske navajajo, da so obravnavane kot manj kompetentne in manj sposobne. Problematika zahteva nadaljnjo raziskavo in ukrepe za razvoj osebnosti ter ozaveščanje javnosti**
- **Veliko žensk poroča, da se ne počutijo dovolj samozavestne pri razgovorih za delovno mesto in plačilo. Potrebujejo podporo in krepitev samozavesti z razvojem komunikacijskih spretnosti in drugih veščin za uspešno delovanje v poklicu.**
- **Ženske delajo krajše obdobje in s krajšim delovnikom, manj zaslužijo, imajo nižji življenjski standard in manjšo socialno varnost. Vzpostaviti je treba primerne in enakopravne delovne pogoje za vse, ne glede na spol, in omogočiti, da za delo, ki ga opravljajo s strastjo, dobijo enakovredno plačilo.**
- **Zdi se, da ima rojstvo otrok ključen vpliv na razvoj poklicne poti. Velika večina mater potrjuje, da je prihod otrok ustavil razvoj njihove kariere, medtem ko moški doživljajo rojstvo otrok kot presenetljivo pozitivno izkušnjo tudi pri kariernem razvoju.**
- **Značilnosti poklica so dolg delovnik, neprilagodljiv delovni čas in veliki časovni pritiski. Pridružijo se še obremenitve in stres, ki jih prinaša družina: porazdelitev vlog v zasebnem in družinskem življenju je še vedno neenakomerna.**
- **V arhitekturni in inženirski stroki več dejavnikov povečuje spolno diskriminacijo. Sprejeti je treba ukrepe za oblikovanje primernih načinov zaposlitve, družinam prijazne modele zaposlovanja, kot so prilagodljiv delovni čas, možnost domače pisarne ali delitev delovnega mesta, ter izboljšati infrastrukturo, povezano z varstvom otrok.**
- **Do spolne neenakosti ne prihaja zaradi pomanjkanja zakonov in predpisov. Potrebnega je še veliko izobraževanja in prizadevanj – na zasebnem, poklicnem in političnem področju.**
- **Porodniški in starševski dopust, davčna zakonodaja in pokojninsko zavarovanje: zakonodaja o enaki obravnavi je smiselna le, če so uporabljeni enaki standardi na vseh področjih delovne in socialne zakonodaje.**
- **Ženske nimajo občutka, da jih njihovi predstavniki v strokovnih združenjih podpirajo. Poklicne organizacije in zbornice so idealne skupine za promocijo enakosti med spoloma. Oblikovanje dobre prakse, vzor pri izvajanju in podpora članicam bi morali biti med njihovimi pomembnejšimi nalogami, vendar niso.**
- **Zbornice in strokovna združenja imajo vpliv, ki ga lahko uveljavijo: ženskam in družini prijazni delovni pogoji so v sodobni in enakopravni družbi absolutno nujni, prinašajo pa tudi poslovne prednosti.**
- **Premalo pozornosti je namenjene razpisom in natečajem v arhitekturi: pomembno je, da so žirije in odbori spolno uravnoteženi.**
- **Obvezne ženske kvote bi ženskam omogočile zastopanje njihovih interesov na vseh ravneh in področjih.**
- **Ženske se počutijo zapostavljene, ker moški lažje mrežijo in sodelujejo med seboj, zaradi česar prihaja do njihove prevlade v delovnem okolju. Ženske, aktivirajte se, začnite sodelovati in plesti mreže poznanstev! Podpora poklicnih združenj s svetovanjem, financiranjem in infrastrukturo je pri tem nujna.**
- **Številni moški se ne zavedajo, da so v njihovem poklicu ženske diskriminirane – ali pa jim je preprosto vseeno. Nujno je, da se moški aktivno in odgovorno vključijo.**
- **Večina anketirancev meni, da so izboljšave mogoče in potrebne ter da je potencial za to še velik.**

Ob vprašanju spolne enakosti se odpira priložnost za prestrukturiranje poklicev, za večjo lojalnost pri delu ter za izbiro bolj nadarjenih posameznikov.

Družini prijazno delovanje prinaša arhitekturnim in inženirskim pisarnam številne prednosti. Med njimi so: večja izbira kadra, manj odsotnosti z dela, krajši starševski dopusti, večje zadovoljstvo in motiviranost zaposlenih, boljša uravnoteženost dela in zasebnega življenja, operativna prilagodljivost s prožnejšim delovnim časom ter optimizacija delovnega prostora.

Pričevanja intervjujancev v okviru polvodenih intervjujev

»Imamo dobre delovne razmere: delamo po 8 ur, ne pa po 12, 13 ur na dan. Trudimo se organizirati delo tako, da se tega lahko držimo. Tako ostaja nekaj časa tudi za druge stvari in družinsko življenje je lažje. Ravnovesje med zasebnim življenjem in delom je v našem podjetju vrednota – to je filozofija. Menim, da je osebna organizacija življenja in organizacija dela v podjetju ključnega pomena.«
Moški 31-40

»Prožnost pri delu je osnovni pogoj za enakost spolov.«
Ženska 31-40

»Še danes predvsem ženske skrbijo za družino, razdelitev vlog v družini je še vedno enaka, kot je bila v preteklosti. Zato ženske ne moremo opravljati svojega poklica in dela na enak način kot moški. Moški niso boljši ne v službi ne na vodstvenih položajih. Lažje se poklicno uveljavijo, ker ne skrbijo toliko za otroke in ker se znajo bolje predstaviti.«
Ženska 41-50

»Nujno je preoblikovanje dela in delovne etike tako, da bosta vključevala in upoštevala družinske obveznosti kot naraven in nujen del zdravega in uspešnega delovanja.«
Ženska 31-40

»Poklicni nasveti v okviru zbornice, vodeni podporni programi in sodelovanje z mentorji. Njihova naloga bi bila krepiti zaupanje v ženske in zahtevati stvari, ki vodijo k enakosti.«
Ženske 31-40

»Menim, da je povezovanje in mreženje najboljši način za zmanjšanje neenakosti med spoloma. Oblikovati je treba pobude in se medsebojno podpirati. Biti si moramo vzor in se učiti drug od drugega. Ženske ne zahtevajo svojih pravic. Enakost in enaka obravnava sta vprašanje samozavesti.«
Ženska 31-40

»Zavedati se je treba, da so moški in ženske različni, in ne poskušati narediti stvari tako, kot bi naredil moški. Razumeti je treba, da je cilj mogoče doseči na različne načine, in zaupati, da je moja pot enako veljavna kot katera koli druga.«
Ženska 31-40

»Gre za problem enakosti, enakih pravic, ki se ga moraš lotiti zelo zgodaj in ki ga ne moreš rešiti v enem zamahu, ker je to proces in zahteva delo.«
Ženska <30

COUNTRY	AUSTRIA			FRANCE			GERMANY			SLOVENIA			SPAIN		
_ 1.1 Total population	8.858.775 (21. 05. 2019)	...of which are female:	50,80%	66.992.699	...of which are female:	51,64%	83.100.000	...of which are female:	50,80%	2.079.003 (21. 05. 2019)	...of which are female:	50,22%	47.100.396	...of which are female:	51,00%
_ 1.2 Number of Architects*	5.741 1) (17. 12. 2019)	...of which are female:	15,20%	30.000 (2018)	...of which are female:	28,60% (2018)	116.703 4) (2018)	...of which are female:	33,10% (2018)	1.539 (9. 9. 2019)	...of which are female:	45,16% (9. 9. 2019)	50.305	...of which are female:	31,50%
_ 1.3 Number of Civil Engineers*	1.486 1)	...of which are female:	1,20%	112.000 2)	...of which are female:	_ 2)	_ 5)	...of which are female:	_ 5)	2.430 (2019)	...of which are female:	23,74%	33.898	...of which are female:	16,30%

Izvleček iz Nacionalnega poročila: Primerjava razmerja arhitektk in arhitektov v petih državah partnericah.

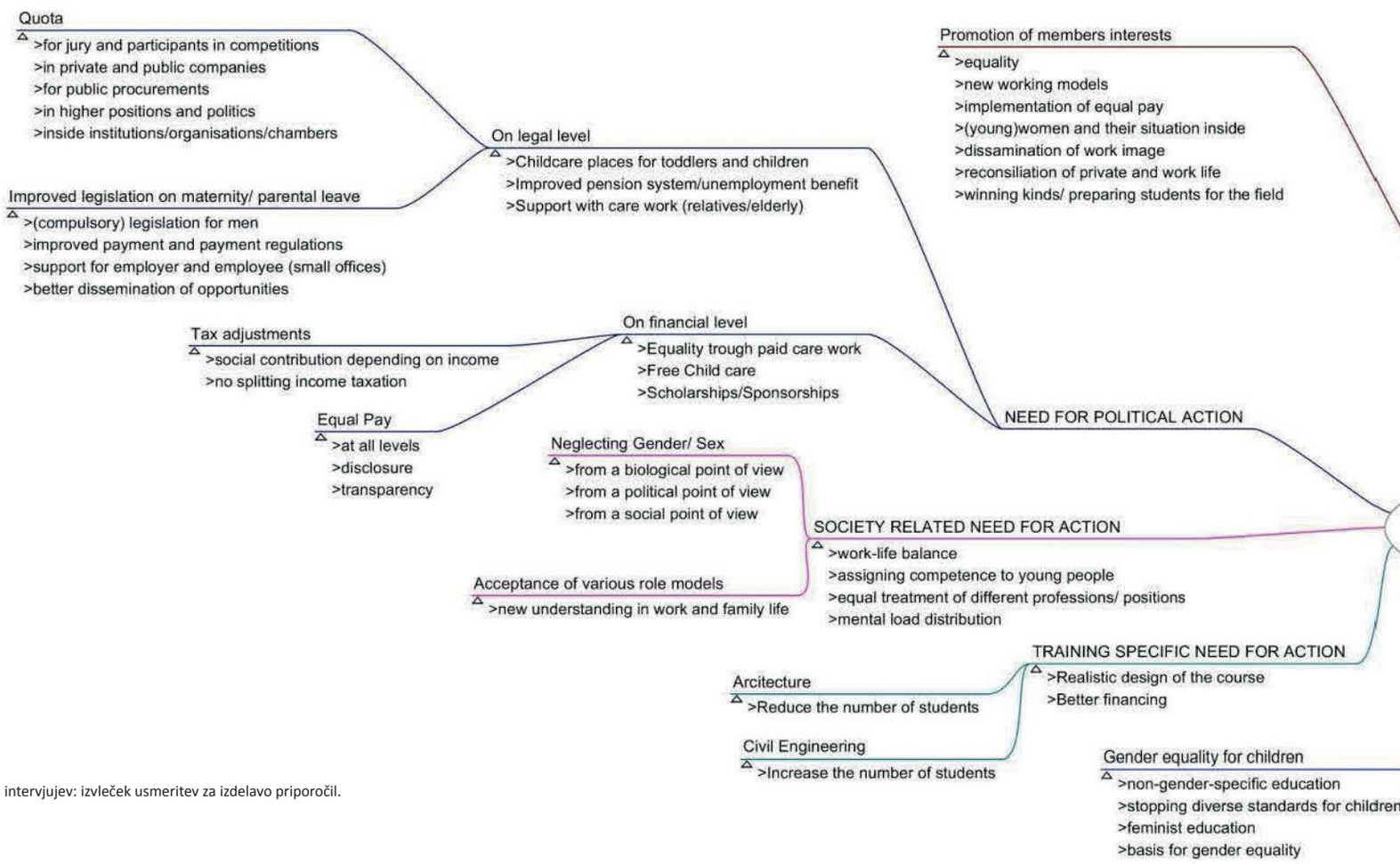

Analiza intervjujev: izvleček usmeritev za izdelavo priporočil.

© Carlos Alvarez

LTTA na Dunaju, delovna skupina *Yes, we Plan!*

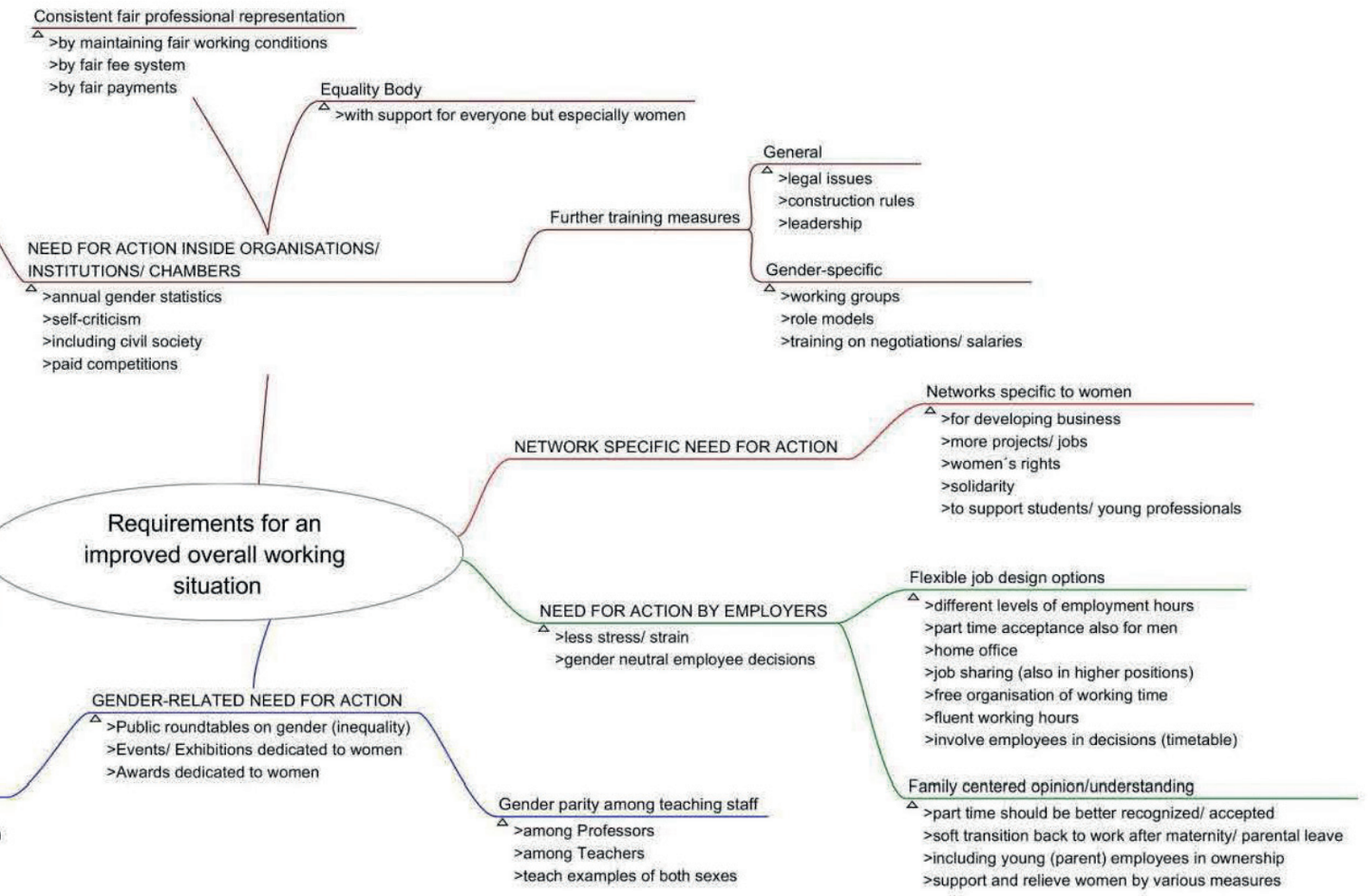

Enakopravnost med spoloma v arhitekturi

Anketa

Urška Kranjc

Skupina Ženske v arhitekturi je na začetku svojega delovanja želela preveriti, kakšen je z vidika projektantov in prostorskih načrtovalcev položaj arhitekturnih poklicev ter še posebej položaj žensk v arhitekturnih poklicih pri nas. Začele smo s predpostavko, da bistvenih razlik ne bo mogoče najti, da pa je stroka v slabem položaju. Predpostavke so bile preverjene s kratko anketo, izvedeno s pomočjo spletnega vprašalnika.

Kaj kaže anketa »Enakopravnost med spoloma v arhitekturi«?

Anketa je potekala med junijem in decembrom 2019 in je bila namenjena vsem, ki se ukvarjajo z arhitekturo in urejanjem prostora. Spol anketirancev ni bil uravnotežen, sodelovalo je 460 respondentov, od katerih je bilo 73 odstotkov žensk.

Anketni vprašalnik je bil sestavljen iz štirih sklopov. Prvi sklop je vključeval vprašanja o organizaciji zaposlitve in načinu delovanja znotraj nje (npr. oblika zaposlitve, tip organizacije, letni promet, število zaposlenih, delež žensk v organizaciji). Drugi sklop je bil namenjen vprašanjem v zvezi s položajem anketirancev v organizaciji ali dejavnosti (npr. kakšen je njihov položaj, prihodek, ali so zadovoljni z zaposlitvijo). Tretji sklop je vključeval vprašanja o odnosih, ambicijah, stereotipih, povezanih s spolom, v organizacijah, v katerih delujejo anketiranci (npr. odnosi z nadrejenimi, vpliv spola na medsebojne odnose in položaj v organizaciji, ambicije anketirancev glede izobraževanja in napredovanja). Zadnji sklop je bil namenjen osebnim podatkom anketirancev (starost, spol, regija bivanja, članstvo v ZAPS).

Organizacija zaposlitve

Anketiranci ocenjujejo, da je povprečni delež žensk med zaposlenimi v organizacijah, kjer delujejo, med 25 in 50 %.

Skoraj polovica anketirancev deluje v organizacijah z največ petimi zaposlenimi, pri čemer je delež žensk, ki delajo samostojno, brez dodatnih zaposlenih, nekoliko večji (33 % žensk, 24 % moških), delež žensk, ki delajo v organizacijah z več kot 50 zaposlenimi, pa nekoliko manjši (7 % žensk, 11 % moških). Pri prvem sklopu vprašanj, o organizacijah, v katerih delujejo anketiranci, in o načinu, kako vanje vpeti, se največja razlika med spoloma kaže pri vprašanju lastništva organizacije. Delež moških, ki so solastniki zasebne organizacije v obliki d. o. o., je 45 %, medtem kot je delež žensk 25 %, pri 30 % pa je lastništvo mešano.

Posameznik znotraj organizacije

Največje razlike med spoloma anketa razkriva pri dohodku in zadovoljstvu s položajem oz. delovnim mestom v organizaciji. Moški so s svojim položajem in delovnim mestom precej bolj zadovoljni od žensk (58 % žensk, 76 % moških). Podobna razlika se kaže pri višini neto plače. Medtem ko je v višjih plačnih razredih delež moških večji (le 18 % žensk in 31 % moških dobiva neto mesečno plačo v višini med 1500 in 2500 evrov), je v nižjih razredih delež žensk večji (19 % žensk in 15 % moških je v najnižjem razredu, do 800 evrov). S podatki o višini dohodkov so skladni podatki o najpogostejših vlogah v organizaciji: nekoliko večji so deleži moških, ki so na najvišjih položajih (npr. za 5 % večji deleži direktorjev, prokuristov), in nekoliko večji deleži žensk, ki imajo pri projektih slabše vrednotene vloge (npr. za 3 % več žensk je sodelavk).

Odnosi in ambicije

Večini anketirancev (79 %) se pri izbiri nadrejenega spol ne zdi pomemben. Nekoliko bolj opazne so razlike pri primerjanju ambicij glede na spol. Moški bi glede na anketo v večjem deležu (za 9 % večji delež v primerjavi z ženskami) sprejeli delo na višjih, vodilnih položajih (npr. vodenje organizacije bi bilo pripravljeno sprejeti 65 % vprašanih moških, vodenje znotraj organizacije pa 80 % vprašanih moških), medtem ko pri željah po vodilnih položajih na ravni projektov ni razlik.

Velike razlike so pri vprašanju, povezanem s prepoznavanjem stereotipov. 66 % moških in le 18 % žensk v organizaciji, v kateri delujejo, ne prepozna nobenega stereotipa. Bistveno večji delež žensk kot moških pa ugotavlja, da v organizaciji, kjer delujejo, velja, da se morajo ženske bolj potruditi, da nekaj dosežejo (22 % žensk, 4 % moških), da so ženske za enako delo manj plačane (12 % žensk, 1 % moških), da se znajo manj postaviti zase (12 % žensk, 3 % moških) in da so bolj delavne (17 % žensk, 9 % moških).

Omeniti je treba še, da je približno petina anketirancev izkoristila pravico do krajšega delovnega časa po Zakonu o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (ZSDP), pri čemer je delež žensk večji od deleža moških. To pravico je izkoristilo ali jo trenutno izkorišča 23 % anketiranih žensk in 14 % anketiranih moških, 50 % moških in 51 % žensk pa omenjene pravice ni izkoristilo in je ne izkorišča iz različnih razlogov. 13 % žensk je odgovorilo, da te pravice niso izkoristile, ker jim je delo všeč.

Povzetek

Anketa se je osredotočala predvsem na položaj žensk, ki delujejo na področju urejanja prostora znotraj delovnih organizacij, na njihovo počutje in zadovoljstvo z vidika enakopravnosti, ni pa natančneje raziskovala položaja arhitektk v primerjavi z drugimi poklici. Ni se ukvarjala z diskriminacijo, spolnim nadlegovanjem, mobingom in podobnim, ni primerjala procesov napredovanj niti ni podrobneje ugotavljala vplivov materinstva na kariere žensk, delujočih na omenjenem področju.

Glede na rezultate ankete lahko ugotovimo, da polovica anketiranih (ne glede na spol) deluje v organizacijah z malo zaposlenimi (največ pet zaposlenih). Medtem ko anketa pri številnih vprašanjih ne kaže bistvene razlike med spoloma, lahko nekaj razlik vendarle opazimo. Ženske imajo v primerjavi z moškimi nekoliko manjše dohodke in so tudi manj zadovoljne na delovnih mestih (76 % zadovoljnih moških in le 58 % zadovoljnih žensk). Ženske so redkeje lastnice organizacij, v katerih delujejo. Tiste, ki so samozaposlene, bolj pogosto delajo za drugo organizacijo. Moški imajo nekoliko večje karierne ambicije (v primerjavi z ženskami bi jih 9 % več sprejelo delo na vodilnih položajih v organizaciji).

Anketa kaže tudi velike razlike med spoloma pri prepoznavanju stereotipov, povezanih z enakopravnostjo med spoloma v organizaciji, kjer anketiranci delujejo. Bistveno večji delež žensk (22 % v primerjavi s 4 % moških) v organizacijah prepoznava določene stereotipe, na primer da se morajo ženske bolj potruditi, da nekaj dosežejo. Pri izbiri nadrejene osebe glede na spol se v manjšem deležu anketiranih (21 %) kažejo preference, povezane s spolom, kar pa se glede na izkušnje anketirancev s trenutnimi nadrejenimi kaže kot neutemeljeno, saj so si po anketi sodeč nadrejeni moški in ženske enakovredni.

Anketa je dostopna na spletni strani:
https://zaps.si/wp-content/uploads/2021/11/ANALIZA-ANKETE_2019.pdf

Ostati ženska v poklicu: izzivi arhitektk in inženirk

Okrogla miza v okviru mednarodnega projekta *Yes, We Plan!*, pod okriljem EU in programa Erasmus+

Sreda, 8. septembra 2021, vrt Plečnikove hiše, Karunova 4, Ljubljana

Na vrtu Plečnikove hiše so se o poklicnih in življenjskih izzivih v luči izkušenj in spodbud, ki pripomorejo k zmanjševanju razlik med spoloma, pogovarjale povabljene gostje, strokovnjakinje in vizionarke, dr. Eva Boštjančič, mag. Violeta Bulc, dr. Alenka Rebula Tuta, dr. Renata Salecl in mag. Špela Videčnik. Okroglo mizo je povezovala arhitektka Maja Vardjan.

*Namen projekta Y*es, We Plan! – Da, me načrtujemo! *je bil najprej identificirati neenakosti med spoloma, nato pa oblikovati ustrezne ukrepe za spodbujanje pravičnih in enakopravnih poklicnih možnosti. Čeprav je raziskava temeljila na anketi, ki so jo izpolnjevali vsi, je bila prednostno namenjena ženskam v arhitekturi in gradbeništvu. Okrogla miza je bila priložnost za razširjen diskurz o poklicnem delovanju žensk zunaj meja arhitekturne in gradbene stroke, zato so bile z nami cenjene gostje:*

Dr. Eva Boštjančič
redna profesorica za psihologijo dela in organizacij na Oddelku za psihologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, med drugim tudi organizatorka in ustvarjalka spletne strani Psihologija dela.

Mag. Violeta Bulc
inženirka računalništva in informatike, ustanoviteljica in kuratorka gibanja Ecocivilization, nekdanja evropska komisarka za promet in leta 2014 podpredsednica Vlade Republike Slovenije.

Dr. Alenka Rebula Tuta
pesnica, pisateljica, pedagoginja in strokovnjakinja s področja psihologije, avtorica in soavtorica (z Josipo Prebeg) številnih knjig, člankov in delavnic o ustvarjalnosti in duhovni rasti.

Dr. Renata Salecl
*filozofinja, sociologinja in pravna teoretičarka, raziskovalka na Inštitutu za kriminologijo na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, avtorica številnih knjig, med zadnjimi del S*trast do nevednosti *in* Človek človeku virus*.*

Mag. Špela Videčnik
arhitektka, predavateljica, dobitnica številnih domačih in mednarodnih arhitekturnih nagrad, skupaj z Rokom Omanom soustanoviteljica in vodja arhitekturnega biroja Ofis.

Gostje so z moderatorko, arhitektko Majo Vardjan, osvetlile, razširile in z različnih zornih kotov komentirale vsebine projekta Yes, We Plan!*, ki so bile ogrodje okrogle mize in pogovora.*

Maja Vardjan: Prvo vprašanje se navezuje na zelo veliko število pobud in publikacij, kot je projekt *Yes, We Plan!*, ki si prizadevajo za vidnost in repozicioniranje arhitektk in oblikovalk v zadnjih desetih letih. Zakaj, mislite, da do tega prihaja ravno zdaj, in ali tovrstne pobude vznikajo tudi na področjih vašega delovanja? Gospa Renata Salecl, naj začnem pri vas.

Renata Salecl: Mislim, da je to vse prepozno. Pravzaprav me zelo čudi, da se tovrstne pobude niso začele bolj aktivno že pred tridesetimi leti. V zadnjih 20, 30 letih se je na področju odnosov med spoloma v različnih strokah toliko spremenilo, da se mi, na moje začudenje, zdi, da arhitektura zaostaja. Kadar potujem, si zelo rada ogledam, kaj so ustvarili arhitekti in arhitektke. Še posebej iščem dela arhitektk. Včasih sem presenečena, kako malo vemo o ustvarjanju arhitektk, kako pogosto so še vedno v senci svojih partnerjev, sploh, če gledamo strokovne nagrade. Ta debata se je začela že v devetdesetih letih. Večina se vas verjetno spomni Pritzkerjeve nagrade, ki jo je prejel Robert Venturi. Njegova žena in soavtorica, Denise Scott Brown, je bila pri nagradi popolnoma spregledana in je pozneje javno obsodila to patriarhalno potezo. Njeno dejanje se mi je zdelo izjemno. A me žalosti, da se to ne zgodi pogosteje in da se danes pogovarjamo o stvareh, o katerih bi se morali pogovoriti že zdavnaj.

Maja Vardjan: Kaj se v zvezi s tem dogaja v politiki oziroma na področjih, na katerih ste dejavni vi, gospa Violeta Bulc? So se tovrstni premiki začeli že prej ali je tudi tam opazen razmah v zadnjih dveh desetletjih?

Violeta Bulc: Vsekakor je očitno, da so se v inženirskih in na splošno tehničnih poklicih spremembe začele dogajati s precejšnjim zamikom. Ozaveščenost o vlogi žensk in njihovem prispevku se je dolgo zelo zanemarjala. O tem govorijo tudi odstotki. Lahko vam postrežem s podatki iz prometnega sektorja, v katerem statistika na žalost še vedno velja. V evropskem prometnem sektorju je le 2 % voznic vlakov, 3 % voznic tovornjakov in 4 % pilotk. Zanimivo je, da so se razmere začele spreminjati v času desne vlade, s predsednikom Evropske komisije Jeanom-Claudom Junckerjem, ki je zelo jasno povedal, da želi uravnotežiti razmerje moških in žensk v poklicih, kjer žensk ni bilo. In začeli smo v naši komisiji. Ko smo prišli v Bruselj, je bilo na vodilnih položajih v administraciji le 23 % žensk. Ko smo odšli, pet let pozneje, jih je bilo 43 %. S tem smo dokazali, da se da z resno politično potezo, z zavezo in jasno strategijo v petih letih stvari spremeniti. Zaradi omenjene politične podpore so se začele spremembe tudi v vseh drugih poklicih. Začeli smo s splošno akcijo Ženske v transportu – platforma za spremembe. Predvsem s poudarjanjem pomanjkljivosti, ki so velika ovira na tem področju, kot je na primer pomanjkljiva osnovna infrastruktura. Zakaj ženske niso vstopale v svet voznic tovornjakov? Nikjer ni bilo ženskih stranišč ali ženskih prh, skupni prostori pa so bili zelo zanemarjeni. In ker ni bilo žensk, tudi ni bilo mladine. To je bil pomemben trenutek, ko smo dokazali, da z ženskami pridejo tudi mladi. To je bila tudi za poslovni svet precejšnja motivacija, da so se bolj resno lotili projektov. Podpisovati so se začele zaveze in stvari so se začele dramatično spreminjati. Tako da verjetno ne boste več presenečeni, ko boste stopili na letalo in boste videli dve pilotki – niti ne več tima moški-ženska, ampak dve pilotki. Ko vzpodbudiš spremembe, se lahko položaj zelo hitro obrne. Naša komisija je to storila v samo petih letih. Ženske so pred tem, ko so videle razpis, vnaprej predpostavljale, da je že vse dogovorjeno, da je škoda časa za izpolnjevanje prijave. Šele ko je prišlo jasno politično sporočilo, da so zaželene, so vedele, da bo zmagal tisti, ki bo najboljši kandidat. Od takrat smo kar naenkrat dobivali ogromno prijav žensk.
S tem primerom sem želela prikazati, kako lahko z drobnimi potezami dosežemo zelo velike spremembe. In mislim, da je tudi v politiki dozorel čas za tovrstne spremembe. Model kvot je tudi mene na začetku zelo motil, a sčasoma sem videla, kakšne spremembe je Skandinavija naredila z uvedbo kvot; in zdaj jih ne potrebuje več. Vse bolj sem tudi opažala, kako ogromne razlike so v politiki med moškimi in ženskami, pa ne zato, ker bi bili moški toliko boljši, ampak ker je to neke vrste mentalni ustroj, ki privlači isti tip ljudi in seveda zavrača kakršnekoli druge mentalne ustroje, ki bi morda lahko pripeljali do istih ali celo boljših rezultatov. Takrat se zaveš, da so kvote pravzaprav zelo koristne. Ko se ljudje navadimo te raznolikosti in začnemo soustvarjati v raznolikosti moških in ženskih pogledov, vidimo, da lahko skupaj dosežemo veliko boljše rezultate. Zato predlagam, da sodobna družba, v kateri je 49 % moških in 51 % žensk, sede za mizo in najde ustrezne rešitve za prihodnost. Upanje je!

© Radio Študent

Okrogla miza na vrtu Plečnikove hiše: dr. Renata Salecl, mag. Violeta Bulc, mag. Špela Videčnik, dr. Eva Boštjančič, dr. Alenka Rebula Tuta in moderatorka arhitektka Maja Vardjan

Maja Vardjan: Vaše razmišljanje nas pripelje do širšega vprašanja ženskih kvot. Rekli ste, da ste imeli najprej velike pomisleke. Ampak, če prav razumem, v tem primeru ni šlo samo za določitev ženskih kvot pri zaposlovanju, ampak bolj za spreminjanje sistema oziroma za ustvarjanje pogojev, ki ženskam omogočajo drugačno delovanje v prihodnje.

Violeta Bulc: Predvsem drugačno družbeno klimo.

Maja Vardjan: Na neki način nov ekosistem. Kako pa vi, gospa Eva Boštjančič, komentirate politične rešitve, kot so, na primer, ženske kvote? Ali je to pravi način za doseganje enakopravnosti v družbi?

Eva Boštjančič: Nisem političarka, sem psihologinja. Živimo v sistemu in ta sistem ima neko inercijo, posameznik zelo težko kaj spremeni. Ampak če pogledamo z vidika univerze, fakultet, izobraževalcev, kaj lahko naredi država ali gospodarstvo? Če pogledamo čisto z razvojnega vidika, koliko staršev je punčkam kupilo legokocke, ko so bile majhne? Koliko se v osnovnih šolah dekleta spodbuja k risanju, sestavljanju ali tehniki? Z vidika države, se mi zdi, da bi morale biti te vloge predvsem manj spolno obremenjene. Dolgo časa sem se ukvarjala z iskanjem in izborom kadrov. Koliko od vas, ki ste ženskega spola, je dobilo vprašanje, koliko otrok načrtujete? Jaz sem dobila to vprašanje že kot mlada pripravnica. Kako pa sploh veš, ko si star 24 let, koliko otrok boš imel. Ali bo poskrbljeno za varstvo otrok, je bilo naslednje vprašanje. In tretje vprašanje je bilo: kaj pa dela vaš mož? Koga to zanima? Ob teh vprašanjih bi bilo treba pogledati, kaj se lahko spremeni v prihodnje. Morda bi morali, razvojno gledano, uravnotežiti, kako izobražujemo in vzgajamo fantke in kako punčke. Po drugi strani pa bi morali

»In ker ni bilo žensk, tudi ni bilo mladine. To je bil pomemben trenutek, ko smo dokazali, da z ženskami pridejo tudi mladi.«

Violeta Bulc

© Mojca Ravnikar Turk

Okrogla miza se je odvijala na vrtu Plečnikove hiše na Karunovi 4 v Ljubljani

delodajalci ozavestiti, da vsem zastavljamo enaka vprašanja in upoštevamo le kompetence in reference posameznika, ne spola. In tu, prav na področju tehnike, menim, da lahko celotna družba naredi veliko več za aktivnejši vstop žensk v družbo.

Maja Vardjan: Gospa Špela Videčnik, naj se vrnem k pobudam na področju arhitekture in tudi širše. Zdi se, da je v zgodovini arhitekture majhna zastopanost žensk šele pred kratkim postala splošno priznana. V zadnjih nekaj letih je bilo izdanih veliko publikacij o ustvarjalkah, vendar se ob tem pojavljajo argumenti za tovrstne projekte in proti njim. Ali bi bilo morda bolj enakopravno, da bi si v publikacijah prizadevali za ravnovesje, kar zadeva spol? Ali pa zgodovina ustvarjalk preprosto ni bila dovolj dokumentirana oziroma ni bila dovolj predstavljena in so tovrstne publikacije in projekti nujno potrebni? Kako kot arhitektka gledate na to?

Špela Videčnik: Prav gotovo v zgodovini arhitekture ni bilo nikoli publiciranih toliko ženskih del, kot jih je v današnjem času. Je pa pomembno, kot so kolegice že omenile, o katerem delu sveta govorimo. Slovenija je ena izmed držav, kjer se ne moremo pritoževati, da smo imele kdaj manjše možnosti kot moški, če se primerjamo na primer z Ameriko. Da sploh ne omenjam držav Bližnjega vzhoda ali pa Azije, kjer je stanje skrb zbujajoče. Če govorimo o današnjem času, bi rekla, da mora biti v publikacijah še vedno merilo kakovost arhitekture. Po mojem mnenju je drugotnega pomena, ali so jo snovali moški ali ženske oziroma je morda rezultat timskega dela. Arhitektura, sploh ko govorimo o večjih merilih, je največkrat rezultat timskega dela in večino timov sestavljajo moški in ženske, saj se v svoji raznolikosti dopolnjujemo. Skupaj lahko prispevamo h kakovosti projekta, ki mora ostati ključno merilo, pa če je publiciran ali ne. Glede stanja v zgodovini pa bi komentar raje prepustila starejšim kolegicam, ki lahko iz lastnih izkušenj povedo, kakšni so njihovi občutki o času, ko so največ ustvarjale.

Maja Vardjan: Do tega vprašanja bomo še prišle. Gospa Renata Salecl, lahko komentirate še z vašega zornega kota? Kaj pomenijo publikacije, ki predstavljajo ženske v arhitekturi, ženske v oblikovanju, ženske v znanosti in podobno?

Renata Salecl: V znanosti so razmere zelo podobne kot v arhitekturi, tu je zelo veliko žensk, v izobraževanju pa jih je še več. Več žensk praviloma konča določene smeri študija, a se pozneje nekje izgubijo. Ko vstopijo v akademski svet, se jim podaljša čas, da postanejo, na primer, redne profesorice. Izredno konservativen pristop opažamo tudi v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, kjer je žensk dejansko manj kot prstov obeh rok. To pomeni, da tisti, ki imajo možnost odpirati vrata ženskam, tega ne počnejo. Meni so najpogosteje vrata odprle prav ženske. Predvsem ženske, zlasti

»Večino timov sestavljajo moški in ženske, saj se v svoji raznolikosti dopolnjujemo.«

Špela Videčnik

v tujini, kjer so v šestdesetih in sedemdesetih letih same doživljale težke boje za ženske pravice. Te ženske so svoje boje zelo ponotranjile, in ko imajo možnost drugi ženski omogočiti objavo knjige ali jo povabiti na predavanje ali za profesorico, to naredijo. Vse take stvari so se v mojem življenju zgodile izključno zaradi žensk. Zato poskušam mlajšim kolegicam na svoj način tudi sama odpirati vrata. Včasih je treba koga malo potisniti, malo spromovirati, še posebej mlajše raziskovalke, ki so preveč samokritične, ki imajo ves čas občutek, da še niso dovolj naredile. Tudi na konferencah lahko vidimo veliko razliko med časom, ki si ga navadno vzamejo za predavanje moški in ženske. Običajno nam na koncu referata zmanjkuje časa. Opažam, da zelo malo moških konča, preden povedo vse, kar imajo povedati. Ženske pa začnemo hiteti, gledamo na uro, saj imamo občutek, da drugim krademo čas. Starejša kolegica me je naučila sprostiti se in povedati, kar imam povedati, brez občutka, da komu kradem čas. Moški večinoma tega občutka nimajo. Skratka, ženske potrebujejo več vzpodbude. Če obstaja možnost, da jih povabimo k ustvarjanju publikacij, je to lahko pomemben korak za čim večjo enakost spolov. Publikacije na temo žensk v arhitekturi so sploh nujne.

Maja Vardjan: Večina takšnih projektov, govorim tudi mednarodno, je usmerjena v preteklost. *Yes, We Plan!* pa tudi v sedanjost in prihodnost, kar je zelo pomembno. Kako lahko danes opogumimo in podpremo ženske, ustvarjalke, za delovanje v večinoma moškem svetu arhitekture in gradbeništva? Besedo predajam vam, gospa Alenka Rebula Tuta. V najinem predhodnem pogovoru ste omenili, da dejanje gradnje na neki način zanika moški svet gradbeništva in arhitekture. Da je gradnja v bistvu povezana z delovanjem ženske, ki gradi, temelji.

Alenka Rebula Tuta: Zelo me je nagovorilo to, kar je rekla gospa Renata Salecl, in bi rada tu nadaljevala. Mislim, da sem najstarejša udeleženka okrogle mize. Tudi sama sem v življenju zelo podpirala mlajše ženske, ker sem tudi sama doživela podobno podporo. Svojo pot sem našla, ko sem po dvajsetih letih srečala svojo nekdanjo učenko Josipo Prebeg. Predala mi je svoje znanje in izkušnje in tako mi je uspelo svojo ustvarjalnost res zaživeti. Doumela sem, da je zelo težko delati sam, da rabiš podporo in jo zato tudi sama skušam ponujati naprej. V vseh teh letih, odkar spremljam ženske, opažam, da je v nas neka temeljna krhkost, umikanje, dajanje prednosti, težnja k zanemarjanju sebe ob skrbi za druge. Zaradi tega močno trpi ustvarjalnost. Ustvarjalnost je namreč zelo prodorna sila, a nujno je, da si razkošno vzameš čas, da pustiš, da stvari zorijo v inkubaciji. In da potem, ko pride trenutek, zasedeš svoj prostor in svoj čas, imaš svojo sobo, si tam in te ne motijo. In da imaš nekoga, ki ovrednoti to, kar delaš. Zato je za žensko ustvarjalnost nujno, da gre skozi svojo osebno zgodbo, ugotovi, kaj je prinesla s seboj omejujočega, kaj jo vleče nazaj, kaj ji jemlje občutek vrednosti. Šele potem lahko zajame iz sebe tisto, kar je njena specifična, enkratna vrednost, in takrat lahko začne sanjati velike sanje. Takrat si lahko postavi velike cilje, ne samo nekaj sprotnega. Nobena ženska si verjetno ne želi, da bi delala nekaj začasnega, minljivega in poceni. Navdahne te lahko nekaj velikega, kar te žene naprej in nadgrajuje osebno preteklost.

Maja Vardjan: Na vaši spletni strani je kar nekaj člankov o odnosu do dela in o delovnih navadah. Pravite, da pridnost ni lepa čednost in da smo ženske preveč pridne. Da ženske, tako kot je dejala tudi gospa Renata Salecl, neprestano delamo in nekomu strežemo in se ne znamo ustaviti, da bi si vzele čas zase. V nekem intervjuju ste rekli tudi, da se moramo upirati prisili čim več časa preživeti na delovnem mestu, ker se od nas, tako na delovnem mestu kot v zasebnem življenju, pričakuje neprestana aktivnost. Zanima me, kako ve iščete ravnovesje med zasebnim življenjem in delom? To je vprašanje za vsako posebej.

© Radio Študent

Dr. Renata Salecl, mag. Violeta Bulc, mag. Špela Videčnik

Alenka Rebula Tuta: Že pred časom sem se odločila, da stvari delam zares. Katerekoli stvari se lotim, si dovolim, da si vzamem ves čas, ki je potreben. Potem lahko začutim, da je kakovostna, ker grem v globino in postavljam vzdržljive temelje. Želim, da stvari trajajo, skušam pisati stvari, ki bodo ostale. Želim pustiti svoj pečat. Odkar sem se odločila, stvari ne delam samo zato, da bi bile čim prej narejene. Z njimi se ukvarjam, dokler ne stojijo. In tukaj že lahko govorimo o vizionarstvu. Mislim, da je vizija prav to, da najprej v sebi izgradiš tisto, kar bo nekoč stalo zunaj. Zelo veliko se ukvarjam s tem, da preraščam v sebi, kar me omejuje, in da tudi druge podpiram pri tem, saj to daje moč tudi meni sami.

Eva Boštjančič: Vzgojena sem bila v pridno punčko in besede pridna res ne maram. Moji otroci niso pridni, ampak so vedoželjni, poredni, karkoli drugega, kajti priden po moji definiciji pomeni ubogljiv. Uboganje in podrejanje me je pred desetletjem pahnilo v izgorelost. Pred desetimi leti sem bila pridna, starši so bili ponosni name, na moj uspeh na vseh področjih. Zavidam vam, gospa Rebula Tuta, da si vzamete čas, ljubosumna sem na to, kar ste rekli, jaz bi si tudi rada vzela svoj čas. Ravno ko sem se vozila sem, sem razmišljala o današnjem dnevu. Oprala sem že dva kupa perila, skuhala kosilo, pse sem peljala ven, odgovorila na 17 mailov, nekaj dela sem opravila za fakulteto, imela kakih 12 telefonskih klicev. In kje v tem dnevu si vzeti čas zase? Čakam na ta dan. In vem, da mora priti ta dan jutri, ne pa takrat, ko bom v pokoju. In zato poskušam predvsem pobegniti od doma. Dobesedno. Ali z možem ali sama ali s prijateljicami. Si vzeti čas, ko ne delam. Delo na fakulteti je takšno, da lahko delam 24 ur na dan, v mislih, ko hodim, ko se sprehajam … In se strinjam z vami, časa za kreativnost je premalo. Moji možgani začnejo kreativno delovati šele drugi teden v avgustu. Žal je tako. Prvi teden na dopustu sem še polna vsega, izčrpana, začnem brati leposlovje, drugi teden v avgustu pa šele začenjam razmišljati o idejah. Žal mi pri znanstvenih člankih, kjer je interpretacija najbolj pomembna, zmanjka idej, ker ni časa. Zato se mi zdi pomembno vzeti si čas, ne biti pridna punčka in vsem ustreči, ampak reči tudi ne!

Špela Videčnik: Želela bi povedati dve stvari na to temo. Najprej o pridnosti in marljivosti. Pred nekaj leti mi je kolega na Harvardu, starejši gospod profesor, rekel: *She works hard, but not smart.* [Trdo dela, ampak ne premeteno.] To me je takrat prizadelo. Priznam, nekaj mesecev sem bila prav jezna nanj, v bistvu pa je imel prav. Ženske imamo v genih, da trdo delamo, izgubimo se v detajlih, v nekih nepomembnih malenkostih, in ne vidimo velike slike. To je moj osebni problem, pa prav gotovo tudi problem številnih žensk. To večkrat opazim tudi pri delu v biroju, kjer delam z moškim partnerjem in kjer imamo vedno mešane ekipe ženska-moški. Ženske se pogosto izgubimo v detajlih, moški stvari jemljejo veliko bolj preprosto. Ravno v tej raznolikosti se morda lahko dobro dopolnjujemo. Neke stvari je treba narediti bolj poglobljeno ter biti vztrajen, tega moški praviloma nima. Po drugi strani pa se je treba včasih vehementno odločiti in ne razmišljati, ali si se odločil prav. Preprosto iti po poti in verjeti vanjo. Komentar starejšega kolega mi je tako na neki način zelo pomagal. Še zmeraj se velikokrat znajdem v položaju, ko začnem komplicirati, namesto da bi nekoliko stopila nazaj in pomislila, kako se nečesa bolj pametno lotiti.
Druga stvar je, da sem mama treh otrok. Otroke sem v svoj poklic vpenjala že od rojstva, pogosto sem jih jemala s seboj na gradbišče.
Moje delo je zame v bistvu hobi. Nikoli ne jemljem tega kot neko obveznost in družina gre vedno zraven. Imam srečo, da imam partnerja v biroju, in srečo, da imam moža, ki mi pusti delati, ki mi pušča prostor. Seveda imam tudi srečo, da so najini otroci zdravi. Če želiš delovati v tem poklicu, ga moraš živeti 24 ur na dan. Ne vidim ločnice med koncem tedna in drugimi dnevi, v bistvu je to moje veselje.

»Ustvarjalnost je namreč zelo prodorna sila, a nujno je, da si razkošno vzameš čas, da pustiš, da stvari zorijo v inkubaciji.«

Alenka Rebula Tuta

Violeta Bulc: Moje življenje je ena sama kreativnost. In moram reči, da sem mogoče ena tistih žensk, ki si nikoli niso pustile vzeti svojih sanj. Že v otroštvu, morda zato, ker sem bila kot otrok zelo bolna, sem si vse stvari zelo močno vizualizirala. In potem, ko so bile enkrat zvizualizirane, so se zelo hitro uresničile, zmanifestirale. Okolica mi je vedno težko sledila, imeli so me za »malo čudno«, govorili so mi, da sem pred časom, da pretiravam. Iz nekega razloga mi ni nikoli nič vzelo poguma, da ne bi sledila tistemu, kar sem v sebi čutila, da je prav, da se naredi. In to me še vedno spremlja. Za to svojo značajsko potezo sem dobila tudi veliko priznanje, saj so me pred nekaj dnevi uvrstili na seznam 21st Century Freak. Iz tega je nastal tudi zanimiv *podcast*. Rada bi spodbudila vse, da si dovolimo, da se to, kar nosimo v sebi, manifestira, udejanji. Čas je pravi, saj se zelo veliko stvari repozicionira, zato, da uravnotežimo družbo in svoje načine razmišljanja. Ženske moramo stopiti iz sence in se na vključujoč način angažirati ter skupaj z moškimi poiskati najboljše rešitve za sodobno družbo. Civilizacije so v zadnjih 50 tisoč letih nastajale in propadale in ne vem, zakaj bi bila naša drugačna. Razen če se bo naša zavest spremenila in bomo s to zavestjo ustvarjali drugačno podobo sveta. Rada bi opozorila tudi na to, da smo dolžni oživljati skrite zgodbe preteklosti. Pred nekaj leti sem prišla v stik z Jacqueline Widmar Stewart, ki je napisala serijo knjig *Hidden Women*. Moj svet se je s to serijo popolnoma spremenil. Odstrla mi je svet pred 14. stoletjem v Evropi, s številnimi imeni izjemnih žensk, ki so soustvarjale podobo evropskega prostora. Izjemnih kraljic, med katere spada najmogočnejša med njimi, Barbara Celjska, o kateri tako zelo malo vemo. In mislim, da bi na podlagi teh modelov lahko prebudili drugačno samozavest in drugačno zavest o tem, kakšno vlogo ženske lahko igrajo in kako so nekoč zelo učinkovito in uravnoteženo soustvarjale družbo. In to je bila napredna družba, z zelo napredno arhitekturo, kulturo in znanostjo. Ženske so soustanavljale opatije, kot je bil na primer stiški samostan. To so bila središča znanosti, trgovine, srečevanj, moški pa so opravljali težka dela, se vojskovali, skrbeli za obrambo. Ženske so vodile ta središča. Poznavanje tega vidika zgodovine mi je dalo nov pogled na to, kako se lahko družba uravnoteži in skupaj soustvarja veliko bolj stabilno in vključujočo prihodnost. Naj omenim še Matildo Toskansko iz 1. stoletja, močno kraljico, ki je iz Firenc obvladovala velik del Evrope. Ona je bila tista, ki ni hotela predati svojega premoženja Vatikanu in je zato izobrazila župane, pred smrtjo pa tudi ustanovila prvo univerzo v Bologni, po kateri se danes imenuje bolonjski študij. Ob smrti je predala vse svoje premoženje županom in tako so nastale italijanske mestne državice. To so bile izjemne ženske, v izjemnih časih, z izjemnimi moškimi ob boku. In če želimo današnji in jutrišnji čas živeti samozavestno, mislim, da moramo ozavestiti to preteklost in ji dati ustrezno vrednost. Ena takih bojevnic se je ponovno rodila v meni in moj izziv je, da nadzorujem to svojo energijo, da bi jo zmogla bolje umeščati v prostor. Kajti odziv ni vedno pozitiven, sploh če preveč agresivno vstopiš v neki prostor.
Naj dodam še to, kako pomembno je, da se ženske med seboj podpiramo, da ženska žensko všečka, pokomentira, kar je razmeroma redek pojav, da vključimo citate, reference žensk v svoja dela. Ženskam je treba dati pri-

»Ženske moramo stopiti iz sence in se na vključujoč način angažirati ter skupaj z moškimi poiskati najboljše rešitve za sodobno družbo.«

Violeta Bulc

© Radio Študent

Mag. Violeta Bulc, mag. Špela Videčnik, dr. Eva Boštjančič

znanje in dovoliti, da ženska energija, ki drži prostor, ki je dana tudi številnim moškim, plemeniti aktivnosti in povezovanje med nami. Iz tega se rojeva sodobna družba. Živimo v času, ko se to prebuja, in kot vidite, so zelo močne reakcije na to prebujanje po vsem svetu, ne samo v Sloveniji. Toplo pozdravljam to današnje srečanje. O tem se je treba odkrito pogovarjati, odpreti in na neki način demistificirati teme. Le tako bomo osvobojeni, tako moški kot ženske, odšli v sodobnejšo, bolj vključujočo, aktivnejšo družbo. V anglosaškem svetu poteka zanimiv poskus; različnim prijavam moraš priložiti življenjepis, iz katerega spol ni razviden. In tudi intervjuji že potekajo tako, da se skoraj do končne odločitve ne ve, ali gre za moškega ali žensko. Namen je preprečevanje diskriminacije. In naj omenim še en smel poskus: pobudo *No Women No Panel*. Velja pa tudi *No Men No Panel*. Torej, poskrbeti moramo, da se pogovarjamo v mešanih skupinah in da skupaj soustvarjamo prebojne zamisli.

Renata Salecl: Podoben način so že pred časom uvedli tudi pri simfoničnih orkestrih, kjer nove člane ali članice izbirajo za zaveso. Tako se je zelo povečalo število žensk, ki so dobile zaposlitev. Na vprašanje o ravnovesju med delom in zasebnim življenjem pa naj povem, da sem šla pri osemnajstih letih sama pri sebi skozi težko diskusijo, povezano z izbiro študija. Nihala sem med študijem arhitekture ter filozofijo in sociologijo, v igri je bila še psihologija. Takrat sem si naredila seznam dobrega in slabega pri omenjenih študijih. Psihologija je hitro odpadla, saj se mi je zdela v gimnaziji strašno dolgočasna. In potem sem imela res težek boj med arhitekturo in filozofijo. Napisala sem si, kako si predstavljam življenje v eni in drugi smeri, kakšna bo starost, če bom arhitektka, in kakšna, če bom filozofinja, in kakšen je študij. In tako je v zadnjem trenutku zmagala filozofija. Zakaj? Vprašala sem se, ali poznam kakšno arhitektko, in takrat v mojih krajih, na Koroškem, res ni bilo vidnih žensk v arhitekturi. Imela sem predstavo, da ženske, zaposlene v arhitekturnih birojih, konstruirajo samo garaže, moški pa hiše. In občutek, da bom snovala garaže, mi ni bil všeč. Potem sem razmišljala o starosti. Veliko ljudi je reklo, da se bodo najprej trideset let z nečim ukvarjali, po upokojitvi pa bodo delali, kar radi počnejo: brali bodo. Ko sem se ozrla okrog, nisem videla nikogar, ki bi to res počel. Odločila sem se, da se najprej upokojim in preberem vse knjige, ki bi jih rada prebrala, in izbrala študij filozofije. Menila sem, da je bolje, da že zdaj delam tisto, kar bi morala, ko bom v pokoju. Potem sem seveda spoznala, da tudi v filozofiji ni bilo žensk, za katere bi lahko rekla, da so mi vzor. A sem z izborom zadovoljna in ni mi žal.

Maja Vardjan: Rada bi se dotaknila še vprašanja diskriminacije. To je bilo eno izmed temeljnih vprašanj tudi v anketi projekta Yes, We Plan!. Večkrat smo omenile, da je današnja situacija povezana z družbenimi pojavi, ti pa so povezani z diskriminacijo žensk in moško dominacijo v zgodovini. Govorimo posplošeno, pa vendarle mislim, da to drži. Torej gre za dolgotrajno, vedno aktualno problematiko. Začetnica ene od pobud, ki se je ukvarjala z vprašanjem avtoric v grafičnem oblikovanju, Christina Simon, je na vprašanje, ali je kdaj izkusila diskriminacijo, odgovorila: Mislim, da nisem doživela diskriminacije v tem pomenu, da bi nekdo drug dobil nekaj, kar sem si želela, a sem se sama pogosto naredila nekoliko manjšo, nekoliko negotovo. Ta odgovor je zelo zanimiv. Namreč, kakšno vlogo igramo ženske same pri tem, da se mogoče včasih res naredimo manj pomembne, manjše, nekoliko negotove, kot pravi ona. In seveda, ali ste kdaj neposredno izkusile diskriminacijo in kako ste se z njo spoprijele?

»No Women No Panel. No Men No Panel. Poskrbeti moramo, da se pogovarjamo v mešanih skupinah in da skupaj soustvarjamo prebojne zamisli.«

Violeta Bulc

Violeta Bulc: Diskriminacija je vsepovsod in je ves čas prisotna. In mislim, da je to tipična značilnost neoliberalne, tržno usmerjene družbe, v kateri vse temelji na diskriminaciji. Seveda imamo ženske potem še svojo vlogo. Čeprav bi morali, oblikovalci in arhitekti zelo redko pomislijo na žensko telo. Na primer, ko oblikujejo neki predmet. Stoli so narejeni za moška ramena in hrbte, prav tako pisarniška oprema. Mislim, da se lahko diskriminacijo z aktivno držo preseže. Med mojimi norimi idejami je bil študij na Fakulteti za elektrotehniko, ker je bila to edina stvar, o kateri nisem vedela ničesar. Na fakulteti nas je bilo med 450 vpisanimi le 8 žensk. Vpisala sem se na računalništvo in informatiko, na smer, ki je dajala veliko upanje, da bo inženirski svet vendarle malo spregledal in spremenil način razmišljanja, saj se nas je vpisalo veliko več žensk kot moških, predvsem pa nas je žensk več diplomiralo. Če pogledate po teh desetletjih, je študij računalništva pokazal, da je mogoče sodelovati in stvari reševati ter delovati tudi na drugačen način. Diskriminacija ni prijetna, zelo prizadene, kar sem opazila pri številnih šibkejših, manj odločnih ženskah. To lahko preide tudi v depresijo, v občutek nesposobnosti, manjvrednosti, izgubo zaupanja v lastno delo in v lastne poglede. In zato se mi zdi podpora žensk ženskam izredno pomembna. Diskriminacija pa kljub vsemu obstaja, in zato zagovarjam koncept kvot, dokler se vsaj delno ne uravnotežimo. Na začetku smo imeli na naših konferencah v komisiji 95 % moških, v zadnjem letu mandata pa je bila že skoraj polovica žensk. Kar se zdaj pogovarjamo o ženskih kvotah in uravnoteženi družbi s stališča žensk, bodo čez nekaj desetletij potrebovali moški. Zato je pametno, da zdaj z nami soustvarjajo, ker bodo ta orodja tudi zanje zelo koristna.

Maja Vardjan: Gospa Salecl, kaj menite, koliko ženske same soustvarjamo takšno situacijo?

Renata Salecl: Mislim, da gre za širši problem družbe, za problem, koliko je v družbi dejansko prisotna miselnost o enakosti spolov in koliko so te teme prisotne v medijih. Danes je ogromno debat po televiziji, pri katerih je edino voditeljica ženska. Potem imamo na drugi strani samo moške, če pogledamo, na primer, Strateški forum Bled. Neverjetno je, da v tem času v Sloveniji lahko pride do tega, da organizator nima niti želje povabiti žensk. Sicer pa v znanstveni karieri nisem naletela na veliko ovir zaradi tega, ker sem ženska. Imela sem srečo, da sem delala in še delujem v kolektivu, kjer je enakost spolov uveljavljena in v katerega prihaja vedno več mladih raziskovalk. Dandanes številni fantje ne želijo več v znanost, predvsem zato, ker je to slabo plačano delo.

Maja Vardjan: Gospa Videčnik, kaj pa vaša izkušnja? Danes sem se s prijateljico arhitektko pogovarjala o vsebini te okrogle mize. Povedala mi je, da je nekaj časa delovala samostojno, imela je svoj studio, in nikoli ni imela občutka, da bi bila diskriminirana. Ko pa je začela delovati skupaj z moškim parterjem, je začela opažati diskriminacijo. Kako vi doživljate to pri svojem vsakdanjem delu?

Špela Videčnik: Diskriminacija zagotovo je. Če govorimo o gradbiščih, je arhitektura področje, na katerem deluje zelo malo žensk. Ravno pred kratkim je neki gradbenik, ko smo končevali objekt, rekel: »No glej, ko se pa ženska pojavi na objektu, to pomeni, da gre proti koncu. Na koncu vedno pridejo čistilke.« Sem se prav nasmehnila in si rekla: Kje smo! Verjetno je odvisno tudi od človeka, kako resno jemlje take opazke. Mene kaj takega ne prizadene. Prej obratno. Tudi ko so bili na gradbiščnih sestankih sami moški, sem imela občutek, da imajo bolj spoštljiv in distanciran odnos zato, ker sem ženska. Včasih je šla diskusija prav zato, ker sem ženska, v bolj konstruktivno smer. Moški se pogosto postavijo vsak na svoj breg in ne popuščajo. Mogoče sem se, ko sem bila mlajša, včasih počutila diskriminirano, saj sem imela občutek, da me kot mlado dekle med samimi

© Radio Študent

Alenka Rebula Tuta in moderatorka Maja Vardjan

starejšimi, izkušenimi gradbinci, nihče ne jemlje resno. Tudi na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani nisem imela občutka, da bi kdo od profesorjev kakorkoli drugače gledal name kot na študentko v primerjavi s študenti. Tudi v tujini se zelo spodbuja enakost spolov.

Eva Boštjančič: Če pogledamo EU, nimamo tolikšnih težav s spolno diskriminacijo, bolj s starostjo. Tudi ta trenutek se na trgu dela kaže, da bo imela velik problem prav mlajša generacija. Mlada ženska je gotovo diskriminirana, če ne zaradi drugega, zaradi tega, ker nimajo vse enakih možnosti glede varstva otrok in ustvarjanja družine … In delo arhitektk nikakor ni vezano na pisarno in na osemurni delovnik. Zdi se mi, da je potrebna velika prožnost partnerjev in staršev, ki lahko pri tem pomagajo. Mlada generacija se je v zadnjih desetih letih slabo izkazala pri delodajalcih, ti mlade ocenjujejo kot razvajene. Zdi se absurdno, da ne glede na to, kaj vse študiramo in koliko stvari znamo, danes delodajalci iščejo predvsem pridne in vztrajne posameznike. Kompetence niso toliko pomembne kot vztrajnost. In pri tem je mlada generacija na neki način stigmatizirana. Če ne bomo ničesar spremenili, lahko v slovenski družbi nastane velik problem.

Maja Vardjan: Gospa Rebula, lahko na podlagi svojih izkušenj komentirate to vprašanje? Najprej vprašanje diskriminacije in tudi to, da se ženske včasih same postavljamo v podrejeno vlogo.

Alenka Rebula Tuta: Ko sem še poučevala, smo se pogovarjale z dijakinjami, starimi 16 do 18 let, kako se počutijo kot ženske v družbi. Rekle so, da je najslabše to, da se zvečer, ko gredo ven, ne počutijo svobodne. Ko gredo fantje sami po Trstu, se počutijo kolikor toliko varne, posebno če so v skupini. Ženske ne. Potem so govorile tudi o tem, kako časopisi vsak dan poročajo o ženskah, ki jih umori partner. V Italiji vsake tri dni moški ubije žensko, navadno zaradi ljubosumja ali podobnih razlogov. Kakšen občutek varnosti in enakopravnosti lahko ima mlada ženska? Tvoje telo je ogroženo, in tukaj smo pri primarnih potrebah. Kaj lahko narediš za svojo varnost? Dokler družba ne bo poskrbela za primarno varnost ženskega telesa in ženske osebnosti, bo zelo težko imeti občutek, da smo enakopravne. To je precej potisnjeno v ozadje, a deluje na nezavedni ravni in sili v iskanje varuha.
Druga raven neenakopravnosti pa so zahteve, da naj ljudje delamo hitro, poceni, čim več in po možnosti za dva. Zaposlenih, ki se upokojijo, ne nadomestijo, ampak morajo tisti, ki ostanejo, delati za dva. Žensko telo, ki je izčrpano in pod hudim pritiskom, oboleva. V zadnjem času opažamo porast koronarnih bolezni in bolezni ščitnice med ženskami. Izsiljena storilnost ruši žensko telo. Tudi to, da ne spoštuješ naravnih ritmov in zmožnosti telesa, je diskriminacija. In ko govorimo o materinstvu, da nimaš možnosti, da si doma, da v miru dojiš, če želiš, da si vzameš čas, da se naspiš. To je veliko področje spoštovanja in zdravja žensk, na katerega bi bilo treba opozarjati. Saj gre prepogosto za izkoriščanje.

Eva Boštjančič: Naj omenim še svojo zgodbo o diskriminaciji. Ko sem delala v svetovalnem poklicu, mi je nadrejeni rekel: »Šele ko boš imela prve tri gube pod očmi, te bodo naši naročniki začeli spoštovati.«

»Tudi to, da ne spoštuješ naravnih ritmov in zmožnosti telesa, je diskriminacija.«

Alenka Rebula Tuta

Violeta Bulc: Mene so se zelo dotaknile besede gospe Rebula Tuta. Predvsem zato, ker se mi zdi, da sodobna družba to najbolj zanemarja. Če hočemo reči, da smo enakovredna in enakopravna družba, moramo poskrbeti za varnost. Če družba nima posluha za to, da so ženske lahko v miru matere, dokler ne morejo v miru biti to, kar so, ne moremo govoriti o sodobni družbi. Upam, gospa Rebula Tuta, da boste zelo glasni, da se bo o tem pisalo in govorilo. To je humana razsežnost družbe, ki zares manjka.

Renata Salecl: Optimistična razprava ob pandemiji je, da več razmišljamo o naravi dela. Veliko ljudi se odloča, da ne želijo nadaljevati kariere po ustaljeni poti. Na zahodu se razpravlja o tem, ali se ljudje dejansko želijo vrniti v pisarne. Gre za dva pogleda. Nekateri menijo, da so doma bolj izolirani, da imajo tam še dodatno gospodinjsko delo in so, skratka, zaradi tega še bolj obremenjeni. Drugi menijo, da doma lažje razporedijo delo, da je delo na domu zanje ustreznejše in so zadovoljni, da odpade pot na delo. Številni pa so se dejansko odločili, da spremenijo način življenja in se nehajo gnati za višjo plačo ali uspeh. Neoliberalizem je namreč ustvaril idejo, da zmagovalec dobi vse. Tekmovanje na delovnem mestu, samoocenjevanje, medsebojno ocenjevanje je ustvarilo tesnobno ozračje, ki načenja zdravje, o čemer ste že veliko povedali. Ne vem, kaj se dogaja v birojih pri nas, vem, da se v Angliji govori o predolgih delovnikih, velikokrat slabo plačanem delu za mlajše ljudi, da gre za posebno izkoriščanje, ki je za mlade arhitektke in arhitekte zelo boleče. Dejansko v času krize z zmanjševanjem števila delovnih mest prihaja do še večjega izčrpavanja na delovnem mestu. Zanima me, kakšno je stanje pri nas, se je tudi pri nas zgodilo, da ljudje ne želijo več toliko delati, kot so delali prej?

Maja Vardjan: Mogoče je to vprašanje za vodje oziroma pobudnice projekta. Kakšni so bili rezultati raziskave glede nadur, izkoriščanja, intenzivnega dela na delovnem mestu?

Mojca Ravnikar Turk: Kakor sta pokazali obe anketi, mednarodna iz 28 držav, v kateri je bilo udeleženih 900 vprašanih, in slovenska s 75 anketiranci, oboji delajo čezmerno, tako moški kot ženske, in to vseh starosti. A menim, da to ni vezano samo na inženirski in arhitekturni poklic, ampak je to splošen pojav. Prav zaradi neoliberalizma, saj se vsi ženemo za denarjem, ker bi si radi kupili več stvari, več potovali. Vsaj pred pandemijo je bilo tako, danes so postali pomembnejši odnosi. Zdaj se več družimo s sosedi, z ljudmi iz mehurčka, vsaj moja izkušnja je taka.

Maja Vardjan: Zdaj se spet vračam k pobudi *Yes, We Plan!* in se sprašujem, kako bi lahko dosegli spremembe. Velikokrat ste omenile, da se moramo ženske med seboj podpirati, opogumljati, da moramo izmenjavati znanje in informacije. Kakšno vlogo ima pri tem samoizobraževanje? Ali so potrebni mentorski ali drugačni izobraževalni programi, tudi za poznejša obdobja?

Alenka Rebula Tuta: Zelo blizu mi je pojem vitalnega učenja. Svobodna misel se začenja pri izboru branja in učenja, ko iščem tako izobrazbo, ki podpira moje življenje. Potrebna sta pozornost in zavedanje tega, kaj potrebujemo, kaj nam manjka in kje smo krhki. Ženska pogosto ne zna pogledati vase in ugotoviti, kje so njene šibke točke in kje bi se morala izobraziti in podpreti tudi za svoje življenje, ne samo za kariero. To je zelo pomembno za žensko samostojnost, predvsem mlade to težko naredijo, saj avtoritet, ki te silijo v kalupe, ne manjka. Ko varuješ to, za kar si se odločila, sta potrebni disciplina in odločnost. Včasih pa smo same sebi največja ovira. V članku z naslovom *Kako se izgubim v svojem stanovanju* sem zapisala, kako sem se nekega dne ob devetih zjutraj odločila, da bom dve uri nekaj delala, nakar sem šla po kozarec vode v kuhinjo in sem se vrnila čez tri četrt ure. Po poti sem še malo pospravila, odgovorila na telefon, odprla knjigo, ki je bila tam, šla v kuhinjo, zagledala listek za trgovino, dodala, kar je manjkalo, odprla hladilnik, opazila, da je nekaj umazano ... In odločitev je šla po vodi. Če to počnemo nenehno leta in leta, se izgubljamo v svojem življenju. Nujno je imeti jasno smer, voditi stvari, za katere se odločiš, vedeti moraš, kaj delaš tisti dan in tisto uro. Zakaj ne in zakaj ja. Iz jasnosti pride občutek varnosti, lahko računaš nase in na svojo moč, da nekaj izpelješ, si svoja avtoriteta.

Eva Boštjančič: Nekaj bi še dodala: arhitekti, psihologi in vsi, ki nismo ekonomisti, potrebujemo znanje, kako se prodati na trgu. To pomeni, kako voditi projekt, kako nastaviti ceno, kako pridobiti prodajne veščine. To se mi zdi znanje, ki ga potrebujemo prav vsi, da lahko svojo storitev prodamo.

Špela Videčnik: Na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani nismo imeli vseh teh možnosti, če primerjam s šolami po svetu. Bile so stvari, ki nam jih šola ni dala, nismo imeli računalnikov, nismo imeli bogate knjižnice. Imeli pa smo nekaj zelo dobrih profesorjev. Naša generacija se je od njih naučila, da se moraš znajti sam. In v bistvu nam je to najbolj pomagalo v svetu. Kamorkoli smo kadarkoli prišli, smo bili bistveno bolj iznajdljivi kakor tisti s šol, ki so jim ponujale več možnosti. To vidim tudi pri svojih študentih v tujini. Ni nujno, da zelo dobre šole vzgojijo res dobrega arhitekta, ker je študentom morda malo preveč ponujeno na pladnju. In mogoče je tudi to nekaj, kar vidim pri mladih arhitektih, ki pridejo k nam v biro na prakso ali na delo: da je bila v časih, ko smo imeli bistveno manj možnosti, iznajdljivost naša največja šola. Sami smo se morali naučiti veliko stvari, pobrskati, iti v tujino, brati, najti knjige, revije, to je bil takrat projekt ... Zdaj svojim študentom in študentkam dajem pravzaprav tudi to, kar je meni dala Fakulteta za arhitekturo v Ljubljani. Poskušam najti tisto, kar jih dela posebne, in jih usmeriti v nekaj, za kar se mi zdi, da jih veseli. Arhitektura je raznovrsten poklic in ni nujno, da se ukvarjaš samo z arhitekturo, lahko izbereš urbanizem, interier, grafiko. Različne smeri. Največ, kar lahko pedagogi damo študentom in študentkam, je to, da jim pomagamo najti tisto, zaradi česar so posebni, kar jim daje identiteto. To, da v sebi najdejo nekaj, v čemer so pravzaprav najboljši in kar jih najbolj veseli. Velikokrat se zgodi, da so študentke malo manj samozavestne od študentov. Prav profesorice jih lahko podpremo tako, da jih na neki način bolj razumemo, smo mogoče malo bolj senzibilne, si vzamemo malo več časa kakor profesorji. To je največ, kar jim lahko damo v času študija, da jih tako opogumimo.

Violeta Bulc: Mislim, da smo precej prepuščeni sami sebi, da se izobrazimo za ta sodoben čas. Ko greš v tujino, vidiš, da so naše univerze zelo kakovostne. Ko sem šla študirat v Ameriko, me je bilo kar malo strah. Ne veš, kako se boš znašel, potem pa ugotoviš, da hitro prideš v samo špico študentov, ker so teoretično znanje, način pomnjenja in reševanja problemov pri nas dobro dodelani. Hitro pa ugotoviš, da nimaš celostnega pogleda o razvoju osebnosti. Veliko sem se udejstvovala v športu in šport me je ukrojil, tudi vrhunski šport, ki je bil zelo osredotočen, zelo delaven. Ampak ugotoviš, da veliko stvari, ki se ti dogajajo, ne razumeš. In kar ne razumem, me spodbudi, da grem iskat. Tako sem na ta inženirska znanja začela dodajati mehka, zelo čudna znanja, kakor ste mogoče zasledili v medijih pred kakšnimi petimi leti. Prvo je bilo to, da sem se vpisala na akademijo borilnih veščin, ker nisem razumela pretokov energij, nisem razumela, česa vse je telo sposobno, česa um, ali pa, recimo, naša notranja intuicija. In moram reči, da mi je akademija borilnih veščin dala res veliko, nikoli ne bom pozabila zaključnega izpita in nikoli ne bom pozabila, kako sem za črni pas, prvič, namesto skočila – poletela. To je bilo prvič v življenju in nikoli več. Ampak spomin na ta polet me nikoli ne zapusti. Vedno, ko sem bila pred zahtevnejšim izzivom, sem se spomnila tega občutka, ki mi je dal neko trdnost in notranjo strukturo, notranji mir. Potem sem začela zelo veliko delati s podjetji, bila sem v korporacijah, v večjih in manjših, in pozneje sem začela svojo podjetniško pot. Ugotovila sem, da so mi inženirska in še posebej računalniška znanja dala ogromno sistemskega razmišljanja. Ampak v stikih z ljudmi ugotoviš, da prihaja do zapletenih vrtincev. Če jih ne razumeš, povzročijo, da hitro padeš v luknje in narediš škodo sebi in stranki. Takrat sem šla na šamansko akademijo, ker sem ugotovila, da so stara ljudstva to zelo dobro obvladala. Ta akademija mi je dala dober vpogled v odnose in spoznala sem, kako zelo pomembni so. In kar naenkrat to čutiš, to vidiš in se začneš zanašati na intuicijo, ki je seveda v poslu eden ključnih dejavnikov za uspeh. Tudi ko sem pozneje delala poslovne modele, kar je bil dolgo časa moj poklic. Model je moral peti, moral je imeti intuitivni uvid, naenkrat je postal živ, celotno podjetje je postalo živ organizem. In potem doživljaš vse, kar je okrog tebe, na čisto drugačen, holističen način, čeprav vse temelji na nekem inženirskem znanju. Tako, kot je rekla kolegica. Kot inženirka nisem imela nobenih znanj o ekonomiji, pa sem šla še na MBA na Bled. Po treh letih pridobiš spet čisto drug vpogled. Samoizobraževanje se mi zdi ključno in seveda tudi, da znamo stvari ovrednotiti. Ko nalagamo vase, v resnici nalagamo v svoje otroke, v svojo družino, v svojo skupnost. Po naravi ženska daje nazaj. S tem, ko sebe okrepimo in razvijamo, ogromno vračamo. Pridobi celotna družba, sploh pa pridobimo me same, samozavest, širino razmišljanja, in tako lahko še več soustvarjamo.

Renata Salecl: Ena ključnih stvari, ki bi jih bilo v naši družbi nujno končati, je pogrom proti humanistiki in družboslovju. Zadnje čase smo že skoraj zaplavali v pretekli čas usmerjenega izobraževanja, ko so se spodbujali poklici, ki naj bi nas potegnili iz krize. Torej domnevno tisti poklici, ki prinašajo dobiček. Takšen pogled je zelo kratkoročen. Na srečo obstajajo jedra drugačnega razmišljanja. Pred kratkim sem bila na celotedenski delavnici, konferenci o umetni inteligenci v humanističnih vedah in družboslovju. Ljudje, ki delajo na področju umetne inteligence, so poudarjali pomen širšega pogleda, pogleda s področja humanistike in družboslovja. Precej ljudi se danes odloča za študij na dveh fakultetah. Srečala sem inženirje računalništva, ki so hkrati diplomirali iz filozofije, prava, sociologije ali antropologije. Preveč prevladuje mnenje, da bo družbo rešila tehnologija, še posebej robotika ali računalniške vede, in premalo razmišljamo o pomenu dojemanja psihologije ljudi. Kako narediti družbo bolj kohezivno, kako razmišljati o skupnosti, kakšno skupnost si zamišljamo v prihodnosti, kako se ločimo od razmišljanja o izključno finančnem dobičku. Razmišljajmo o tem, kar smo govorili, o kvaliteti življenja onstran izključne želje po zaslužku. V naši družbi smo kar daleč zabredli v propagiranju ideje uspeha in zaslužka, pridnosti. Mislim, da bo potrebnega precej časa, da naredimo preobrat. Bojim se tudi, da živimo v času, ko se nam zapirajo področja, zapira se intelektualna sfera. Beremo razmeroma malo, ali pa le kratke knjige ali pa samo uvode vanje. Nimamo posebnega spoštovanja do bolj kompleksnih, kritičnih razmišljanj. In to ni značilno le za Slovenijo, to opažam povsod. Pred kratkim sem bila v Parizu, zelo me žalosti, koliko se je zmanjšalo število knjigarn. V nekdaj velikih knjigarnah zdaj na polovici površine prodajajo sesalce, filme in igračke. Že res, da več beremo po spletu in na bralnikih. Ampak vseeno prihaja do omejevanja naše sfere razmišljanja in zapiranja v informacijske balončke. Plaši me, da se bo družba še bolj razcepljala. Danes vidimo, da je razcepljenost povezana s cepiti se ali ne. Včeraj je bila med partizani in domobranci. Skratka, mislim, da je treba razmišljati interdisciplinarno.

Violeta Bulc: Rada bi vprašala vas arhitekte, ker je profesorica Saleclova načela zame zelo pomembno temo, pa nimam odgovorov. Zanima me, kaj boste rekle ve. Virtualni svet postaja nova realnost. Govorimo o prvi naravi, to je to, kjer zdaj sedimo, druga narava so mesta, tretja narava je virtualni svet. Ali se ukvarjate z oblikovanjem tega virtualnega sveta? Se ukvarjate z arhitekturo virtualnega sveta? Naši otroci hodijo iz te tretje narave na kosilo v drugo naravo, pa včasih k babici na počitnice v prvo, če imajo srečo, da je na podeželju. In to me skrbi, ker se mi zdi, da igre prevzemajo popsceno, prevzemajo oblikovanje sveta, v katerem se mi vse bolj znajdemo, v katerem so morda tudi knjige, pa ne vemo niti, na kateri polici.

Maja Vardjan: Ne poznam arhitektov, ki bi se pri nas profesionalno ukvarjali s tematiko virtualnega, je pa v tujini kar nekaj studijev, in to zelo dobrih. Pred kakšnim letom je bila v Stockholmu na ogled razstava *Value in the Virtual*, *Vrednost virtualnega*, s katero je londonski biro *Space Popular* predstavil impresiven razstavni in imerzivni projekt, ki tematizira in raziskuje prihodnost prostorske izkušnje skozi virtualno resničnost. Naš pogovor se izteka. Naj za konec poudarim pomen multidisciplinarnosti in heterogenosti tudi pri snovanju skupin, ki ustvarjajo na področju arhitekture. V uvodu je bila izrečena misel, da je *Yes, We Plan! – Da, me načrtujemo!* projekt o zavedanju različnosti spolov. Pomembno se je zavedati različnosti, hkrati pa tudi pomena skupnega delovanja. Najlepša hvala vsem za pogovor.

»Bojim se tudi, da živimo v času, ko se nam zapirajo področja, zapira se intelektualna sfera.«

Renata Salecl

Da, načrtujemo!

Mika Cimolini

Še pred kratkim je veljalo, da ženske ne morejo biti inženirke ali arhitektke.[1] Že beseda »inženirka« ali »arhitektka« je v ženski obliki nekako nerodna. Veljalo je prepričanje, da ženske ne morejo delovati v poklicu, kjer je treba »poveljevati« drugim moškim, na primer na gradbišču ali v projektni skupini, v kateri so pretežno moški inženirji.

Pred malo več kot stoletjem, v avstro-ogrskem cesarstvu, se ženske sploh niso smele vpisati na tehniške študije. Prva inženirka kemije v Sloveniji je postala Ana Mayer Kansky leta 1920, prva arhitektka je bila Dušana Šantel, ki je diplomirala leta 1932, istega leta je Sonja Lapajne Oblak postala inženirka gradbene stroke. Po drugi svetovni vojni, ko so se ženske izkazale, ker so se borile enako kot moški, umirale v boju enako kot moški in delale namesto moških, ki so se borili, so lahko postale enakopravne tudi v poklicih, kot so voznica, zidarka, sprevodnica ali inženirka, ne da bi jih gledali postrani.

Vendar so še vedno ostali predsodki, ki arhitektke postavljajo v ozadje. V času študija profesorji študentke pogosto silijo na področja, ki niso tako pomembna ali kjer ni treba poveljevati moškim. Arhitektke so lahko notranje opremljevalke, arhitektke »umetnice« ali raziskovalke in, ne vem, zakaj, krajinske arhitektke. Morda zato, ker je krajinska arhitektura kot stroka v primerjavi z urbanizmom ali arhitekturo potisnjena v ozadje. Kot arhitektke se ženske lahko ukvarjajo s projektiranjem šol, vrtcev in domov za starejše, medtem ko so prvorazredne teme, kot so stolpnice in drugi falični simboli, večinoma »rezervirane« za moške kolege. So to področja z manj ega, kjer se lahko skrijemo za moškim, kjer smo lahko nevidne? Ali pa je tako zato, ker ženske »tradicionalno« skrbimo za otroke in starejše ter sodimo v kuhinjo?[2]

Kljub temu številke v zadnjem desetletju in pol kažejo na feminizacijo inženirskih, še posebej pa arhitekturnih poklicev. Med arhitekti, ki so včlanjeni v poklicno zbornico arhitektov (ZAPS) in lahko delujejo na trgu kot pooblaščeni inženirji, se je delež žensk povečal z 38 % (2010) na 45 % (2019). Trend feminizacije je še bolj očiten med študenti arhitekture in krajinske arhitekture. Med študenti arhitekture je tako 60 % žensk, med študenti krajinske arhitekture pa celo 76 % (podatek za študijsko leto 2019/2020). Trend feminizacije študija arhitekture lahko spremljamo že vsaj zadnjih dvanajst let, saj se na ta študij vsako leto vpiše več žensk, več študentk kot študentov pa ga tudi konča.

Ta trend se odraža tudi v porastu arhitekturnih birojev, ki jih enakopravno z moškimi partnerji vodijo ženske arhitektke. Naštejmo le nekaj uspešnih birojev, kjer ženske v tandemu z moškimi vodijo največje arhitekturne projekte: Ofis arhitekti (Špela Videčnik), Dekleva Gregorič arhitekti (Tina Gregorič), Arhitektura Krušec (Lena Krušec) … Špela Videčnik iz biroja Ofis arhitekti (kjer deluje skupaj z Rokom Omanom) je bila denimo odgovorna projektantka ene zadnjih stolpnic, ki so bile zgrajene v centru Ljubljane. Enakopravne v podjetjih – morda pa manj v institucijah.

Čeprav se je inženirski poklic statistično feminiziral, še vedno obstajajo razlike med spoloma, ki se kažejo v višini plačila – po statističnih podatkih ženske zaslužimo za 7,4 % manj – ali v dejstvu, da ženske le redko zasedemo vodilna mesta v javnih institucijah in izobraževalnih ustanovah.

Prvo profesorico je Fakulteta za arhitekturo dobila šele 94 let po ustanovitvi. To je bila dr. Živa Deu, ki je postala redna profesorica leta 2014, dve leti pred svojo upokojitvijo. Prva redna profesorica za arhitekturno projektiranje pa je postala Maruša Zorec, in sicer šele leta 2017, torej 97 let po ustanovitvi šole. Zaradi kritik, da Fakulteta za arhitekturo v ospredje postavlja moške profesorje, je njen dekan Matej Blenkuš v zadnjem času uravnotežil ženske kvote med izobraževalnimi delavci. Med triintridesetimi visokošolskimi pedagogi na Fakulteti za arhitekturo je 12 žensk (36 %), med osmimi rednimi profesorji pa so tri ženske (37,5 %). Veliko kritik pa je dekan ponovno požel zaradi nedavnega izbora govorcev ob stoletnici fakultete, kjer med osrednjimi govorniki spet ni bilo niti ene ženske.[3]

Ženske, ki ustvarjajo na področju arhitekture, še vedno niso družbeno prepoznane, kar se odraža tudi v številu najvišjih priznanj za ustvarjalno delo. Nekateri bi rekli, da je morda tako zato, ker so ženske slabše ustvarjalke, ustvarjalno ne dosegajo moških kolegov, ali pa morda zato, ker so manj ambiciozne … Med 13 arhitekti, ki so doslej dobili Prešernovo nagrado za arhitekturo, ni nobene ženske. Med 57 dobitniki nagrade Prešernovega sklada, nagrajenimi za arhitekturo, pa je osem arhitektk, ki so bodisi sodelovale v projektnih skupinah bodisi delale samostojno. To so Zala Dobnik in Alenka Velkavrh (za vrtce), Barbara Rot (za osnovne šole), Marjetica Potrč, Vesna Vozlič (javni objekti), Maruša Zorec (za opus), Lena Krušec in Tina Gregorič. Tudi med prejemnicami platinastega svinčnika, ki je najvišje priznanje članu arhitekturne zbornice, je malo žensk. Do sedaj so ga prejele Špela Videčnik (Ofis), Maruša Zorec, Ana Kučan (za krajinsko arhitekturo), Majda Kregar in Kaliopa Dimitrovska Andrews kot edina urbanistka.

Kdaj bo čas za dekanko ali za žensko predsednico zbornice? Kdaj čas za Prešernovo nagrajenko s področja arhitekture? Ali je to za ustvarjalke v arhitekturi sploh relevantno vprašanje?

Najvišja priznanja za arhitekturno ustvarjanje odkrivajo, da se ženske nerade postavljamo v ospredje, da smo raje del večje projektne skupine in da nas zanimajo predvsem socialne teme. Zanima nas družbeno angažirano udejstvovanje v arhitekturi, posebno v povezavi s šolami, vrtci, domovi za starejše in stanovanjsko politiko ter ohranjanjem arhitekturne dediščine, pa tudi krajinska arhitektura in urbanizem v povezavi s poučevanjem in raziskovanjem.

---

1 Inženirka je strokovnjakinja za tehniko z visoko izobrazbo, arhitektka pa strokovnjakinja za arhitekturo.

2 Mimogrede, zasnovo moderne kuhinje, t. i. frankfurtsko kuhinjo, ki jo uporabljamo še danes, je leta 1926 oblikovala avstrijska arhitektka Margarete Schütte-Lihotzky za naselje socialnih stanovanj, ki jih je projektiral arhitekt Ernst May. Zasnovala jo je na podlagi študije gibov, ki so potrebni za posamezno gospodinjsko opravilo, da bi ženske razbremenila pri gospodinjstvu.

3 Gl. članek Nine Granda »Mlade smo in žive«, *Delo*, 4. marec 2020.

Projekt MoMoWo in pionirke v slovenski arhitekturi, gradbeništvu in oblikovanju

Helena Seražin, Barbara Vodopivec

Ideja za projekt o arhitektkah, gradbenicah in oblikovalkah se je porodila na prvi konferenci Evropskega združenja arhitekturnih zgodovinarjev (EAHN – European Architectural History Network), ki je potekala leta 2010 v Guimarãesu na Portugalskem.[1] Po sekciji, posvečeni ženskam v arhitekturi, je poseben razmislek na to temo spodbudilo vabljeno predavanje ene od legend povojne arhitekture, Denise Scott Brown (1931). V Guimarãesu je namreč predstavila svojo takrat najnovejšo zbirko kratkih esejev z naslovom *Having Words*, med katere je uvrstila tudi znameniti esej »Sexism and the star system in architecture«, sicer prvič objavljen leta 1989.[2] Kot goreča zagovornica arhitektk je tudi v tem predavanju namenila kar nekaj besed diskriminaciji, ki jo je v svojem poklicnem delovanju doživljala s strani moških kolegov, ne nazadnje pa tudi krivici, ki se ji je zgodila v zvezi s podelitvijo prestižne Pritzkerjeve arhitekturne nagrade; Fundacija Hyatt jo je namreč leta 1991 za življenjsko delo podelila le njenemu možu in dolgoletnemu sodelavcu Robertu Venturiju (1925–2018), čeprav so ga nagradili tudi za dela, ki sta jih zakonca ustvarila skupaj, ali celo za dela, ki so bila v večji meri njena.[3] Po predavanju smo udeleženci osramočeno ugotavljali, da v resnici poznamo le malo arhitektk, ki se jim je uspelo v svojem poklicu javno uveljaviti; poleg Denise Scott Brown je bilo prvo ime na jeziku vseh Zaha Hadid (1950–1916), nekdo se je spomnil še Line Bo Bardi (1914–1992), Lilly Reich (1885–1947) kot sopotnice Miesa van der Roheja (1886–1969) ter Gae Aulenti (1927–2012) in njene ikonične predelave pariške železniške postaje Orsay v muzej, potem pa se je naštevanje imen, na neljubo presenečenje vseh prisotnih, ustavilo. Seveda se je takoj postavilo vprašanje, kje tičijo razlogi za takšno nevednost strokovne in širše javnosti – ob dejstvu, da je v povojnem času število arhitektk strmo naraščalo, tako da se na nekaterih univerzah že soočajo s pojavom feminizacije tega poklica. Sledil je sklep, da bi bilo treba ta problem podrobneje raziskati, predvsem pa javnosti nujno predstaviti arhitektke in njihova dela na enak način, kot so ga bili dotlej deležni njihovi moški kolegi, in poskrbeti, da se uradna arhitekturna zgodovina ustrezno dopolni z deli po krivici spregledanih ustvarjalk.

Pobuda za prijavo mednarodnega projekta, ki bi bil namenjen raziskavam ustvarjalk na področju arhitekture, urbanizma, gradbeništva, notranjega in industrijskega oblikovanja ter krajinske arhitekture, torej na področjih, ki večinoma veljajo/so veljala za »moška«, je prišla s strani italijanskih kolegic na Politehniki v Torinu. Ob pomanjkanju primernih razpisov se je skupina osmih partnerjev iz Italije, Portugalske, Španije, Francije, Nizozemske, Slovaške in Slovenije odločila za prijavo na razpis programa EU Ustvarjalna Evropa in bila leta 2014 uspešna s štiriletnim večjim projektom *Ustvarjalnost žensk od modernizma dalje* (Women's Creativity since the Modern Movement), bolj znanim po akronimu MoMoWo – Modern Movement Women.[4]

Ker je šlo za aplikativni projekt, je to za partnerje, ki smo bili vsi po vrsti člani akademskih ustanov (več evropskih univerz in Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU),[5] pomenilo poseben izziv, saj smo morali rezultate svojih raziskav pretvoriti v aktivnosti in dogodke, namenjene ozaveščanju strokovne in širše javnosti, hkrati pa tudi spodbujati in podpirati ustvarjalke, še posebej tiste na začetku kariere, pri njihovem ustvarjalnem delu. V ta namen smo se povezali z vrsto ustanov, posameznikov in skupin, tako da je projekt še pred svojim uradnim zaključkom postal malodane vseevropsko gibanje, ki se še vedno nadaljuje, v Sloveniji pa je spodbudilo raziskave in zanimanje širše javnosti za ustvarjalke tudi na drugih področjih.

Projekt smo tako začeli z dvema mednarodnima javnima natečajema. Prvi je bil posvečen izboru celostne podobe projekta, na njem pa je zmagala mlada portugalska oblikovalka Marisa Passos, ki je navdih za oblikovanje logotipa projekta našla v knjižnih policah francoske arhitektke in oblikovalke Charlotte Perriand (1903–1999).[6] Drugi, fotografski natečaj je bil namenjen reportažni predstavitvi bivališč arhitektk in oblikovalk, ki so si jih opremile same, ter prikazu, kako se ti interierji odražajo v njihovem vsakdanu.[7] Rezultate obeh natečajev smo partnerji predstavili z razstavami; v Sloveniji smo pripravili fotografsko razstavo v razstavišču Ministrstva za kulturo (oktobra 2017) in v Hiši arhitekture Maribor (med decembrom 2018 in januarjem 2019), zmagovalnim fotografijam Saveria Lombardija Vallaurija in drugih finalistov pa smo dodali še fotografije Virginije Vrecl – podobe interierja domovanja arhitektke Špele Kuhar. V obeh primerih smo k sodelovanju spodbujali predvsem mlade ustvarjalce na začetku kariere, ki so jim rezultati razpisa prinesli večjo mednarodno prepoznavnost.

---

1 *1st International Meeting EAHN. European Architectural History Network. Guimarães, Portugal, June 17-20, 2010. Book of Abstracts* (ur. Jorge Correia). Guimarães: EAHN, 2010, https://eahn.org/wp-content/uploads/2021/10/EAHN2010-Guimaraez-Programme.pdf (17. 1. 2022).

2 Denise Scott Brown: *Having Words*. London: AA Publications, 2009.

3 The Pritzker Architecture Prize, https://www.pritzkerprize.com/laureates/1991 (17. 1. 2022). Leta 2013 je študentsko združenje Ženske v oblikovanju na Harvard Graduate School of Design sprožilo peticijo z namenom, da bi se Pritzkerjeva nagrada podelila paru R. Venturi – D. Scott Brown, torej naknadno tudi Denise, vendar neuspešno. Ob tem se je razvnela javna razprava o seksizmu v arhitekturi, saj je prvo samostojno Pritzkerjevo nagrado prejela šele Zaha Hadid leta 2004. Denise Scott Brown je v zvezi z nagrado izjavila: »The Pritzker Prize was based on the fallacy that great architecture was the work of a 'single lone male genius' at the expense of collaborative work.« (Pritzkerjeva nagrada je temeljila na zmotem sklepanju, da je velika arhtiektura delo 'samotnega moškega genija' na račun skupnega dela, prev. ur.) (Catriona Davies: Denise Scott Brown: Architecture favors 'lone male genius' over women. V: CNN: Business, 29. 5. 2013, https://edition.cnn.com/2013/05/01/business/denise-scott-brown-pritzker-prize (17. 1. 2022)).

4 Mednarodni projekt MoMoWo – Ustvarjalnost žensk od modernizma dalje (552374-CREA-1-2014-1-IT-CULT-COOP2) je potekal od 20. oktobra 2014 do 19. oktobra 2018. Raziskave za projekt so potekale tudi v okviru raziskovalnega programa Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru (P6-0061), ki ga je izvajal Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, financirala pa ga je Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Za podrobnejše informacije o projektu glej www.momowo.eu.

5 Poleg ZRC SAZU so bili partnerji projekta MoMoWo še: Politecnico di Torino, Istituto Superiore sui Sistemi Territoriali per l'Innovazione in Dipartimento Interateneo di Scienze, Progetto e Politiche del Territorio, Torino, Italija; Universiteit Leiden, De Faculteit Geesteswetenschappen, Leiden, in Vrije Universiteit, Amsterdam, Nizozemska; Université Pierre Mendès Grenoble, Francija; Universidad de Oviedo, Departamento de Historia del Arte y Musicología, Oviedo, Španija; Instituto de Artes Visuais, Design e Marketing, Lizbona, Portugalska, in Slovenská technická univerzita v Bratislave (STU), Slovaška.

6 Glej MoMoWo: International Design Competition, http://www.momowo.eu/activities/international-design-competition/ (17. 1. 2022).

7 Glej MoMoWo: International Photo Competition, http://www.momowo.eu/activities/ipc/ (17. 1. 2022).

Že v prvem letu trajanja projekta smo partnerji začeli s pripravo mednarodne potujoče in virtualne razstave *MoMoWo: 100 Works in 100 Years: European Women in Architecture and Design: 1918–2018*, ki je predstavila ustvarjalke iz skoraj vseh evropskih držav, za vsako leto v stoletju iz naslova po eno (z izbranim delom). Razstavo je spremljala kronologija uveljavljanja žensk v 20. stoletju, s posebnim poudarkom na arhitekturi, gradbeništvu in oblikovanju (*Chronomomowo*), prirejena vsakokratni državi, v kateri je razstava gostovala.[8] Vsa besedila so predstavljena v razkošnem katalogu, ki ga je oblikoval sodelavec z ZRC SAZU Andrej Furlan.[9] »Sto žensk« je potovanje začelo leta 2016 v Oviedu, doslej so potovale še v Lizbono, Grenoble, Eindhoven, Ljubljano, Delft, Bratislavo, Beograd, Torino in Maribor – in ne kaže, da se bodo ustavile. Na razstavi in v katalogu so iz Slovenije predstavljene Helena Vurnik, Sonja Lapajne Oblak, Nataša Štupar Šumi in Nives Kalin Vehovar, vse na razstavi zastopane ustvarjalke pa so bile vnesene tudi v podatkovno zbirko MoMoWo, ki temelji na GIS-sistemu.[10]

Sočasno s potujočo razstavo je nastal tudi turistični vodnik *MoMoWo: Women – Architecture & Design Itineraries Across Europe*, ki vsebuje po tri virtualno podprte kulturnoturistične itinerarije, povezane z deli ustvarjalk, v Barceloni, Lizboni, Parizu, Torinu, na Nizozemskem in v Sloveniji.[11] Naša država se predstavlja s potmi »Ljubljana: The City of Women«, ki sega od betonske ribice na igrišču v Tivoliju do ljubljanskega gradu, »From Ski to Spa«, ki se vije od sečoveljskih solin do nordijskega centra v Planici, in »The East: from Shopping Malls to the Stadium«, ki potuje od hotela Radisson v ljubljanskem BTC-ju do mariborskega Ljudskega vrta.[12]

V okviru projekta MoMoWo so se izvajale tudi aktivnosti, ki so bile skrbno načrtovane kot del projekta, vendar so spontano prerasle predvidene cilje in mejnike. Ena takšnih je akcija Dan odprtih vrat ali Open Day in Women's Professional Studios, ki je v državah partnericah projekta vsako leto na 8. marec odprla ateljeje arhitektk in oblikovalk najširši javnosti.[13] Akcija je bila namenjena predvsem mladim ustvarjalkam, ki so tako dobile priložnost za predstavitev svojega dela in za mednarodno promocijo, ter študentom arhitekture in oblikovanja, da bi tako lažje dobili neposreden vpogled v kasnejše profesionalno delo. Na ZRC-ju smo se pri izvedbi te aktivnosti povezali s Centrom arhitekture Slovenije – s Polono Filipič, Špelo Kuhar in Barbaro Viki Šubic, ki so se po zaključku projekta MoMoWo odločile, da bodo aktivnost nadaljevale, in tako smo v Sloveniji edini, kjer akcija Dan odprtih vrat še vedno poteka. Letos je bila tako v njihovi organizaciji v ateljejih slovenskih ustvarjalk pripravljena že sedmič po vrsti, s čimer postaja trajen rezultat projekta MoMoWo.

Povezava ZRC SAZU s Centrom arhitekture Slovenije pa je rodila še eno zelo uspešno aktivnost, ki je projekt MoMoWo sicer ni načrtoval, je pa z veseljem prevzel pokroviteljstvo. Gre za serijo razstav *V ospredje: pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*, ki jih je Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta letos petič pripravil v sodelovanju s Centrom arhitekture Slovenije in arhitekturno galerijo Dessa, in sicer z namenom, da bi učinkoviteje opozoril na akcijo Dan odprtih vrat in druge aktivnosti projekta MoMoWo. Vsaka razstava je »v ospredje« postavila po deset slovenskih pionirk, odprtje pa je bilo navadno okoli mednarodnega dneva žena in je bilo pogosto najbolj obiskan dogodek te galerije. »Pionirke«, katerih plakate je oblikoval Andrej Furlan, so gostovale tudi v Hiši arhitekture Maribor, v razstavišču NLB in na gimnaziji Zavoda sv. Stanislava, nekoliko preoblikovane (po zasnovi Andraža Vehovarja) pa so bile spomladi 2018 na ogled tudi na Krakovskem nabrežju v Ljubljani, v obliki samostojne razstave na prostem. Posebna razstava o pionirkah arhitekturnega konservatorstva, posvečena Nataši Štupar Šumi, Špelki Valentinčič Jurkovič, Milici Detoni, Staši Blažič Gjura, Barbari Rot in Erni Tomšič, je v sklopu vseevropske manifestacije Evropski dnevi kulturne dediščine leta 2018 gostovala na domačiji Pr' Lenart nad Medvodami. S tem smo v MoMoWo uvedli še eno področje, ki ga prvotna zasnova projekta ni predvidela, in sicer temo žensk v arhitekturnem konservatorstvu, kar se je v slovenski historiografiji izkazalo za povsem novo in plodno raziskovalno področje. Serijo odmevnih prvih štirih razstav smo zaključili z dvojezično publikacijo *V ospredje*, v kateri smo združili prvih štirideset predstavljenih pionirk slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja,[14] plakati vseh pa so po zaključku razstav dostopni tudi na spletnih straneh ZRC SAZU in Centra arhitekture Slovenije.[15]

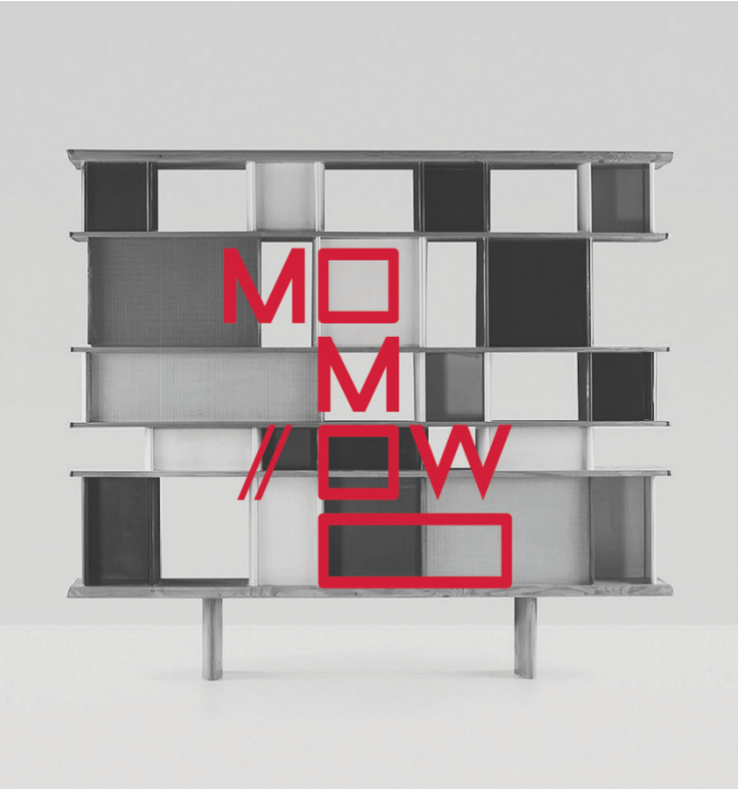

Sl. 1: Logotip projekta MoMoWo z motivom knjižnih polic Charlotte Perriand, ki so služile kot navdih oblikovalki Marisi Passos (www.momowo.eu).

Sl. 2: Pasica za drugo mednarodno delavnico-konferenco MoMoWo v Ljubljani, 2016, Oblikovanje Žiga Okorn

8 Glej MoMoWo: Travelling Exhibition, http://www.momowo.eu/chronomomowo/ (17. 1. 2022).

9 *MoMoWo: 100 Works in 100 Years: European Women in Architecture and Design: 1918-2018* (ur. Ana Maria Fernandez Garcia et al.). Ljubljana: Založba ZRC, 2016, http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-NWX1EXOU (17. 1. 2022).

10 Glej MoMoWo: Women Database, http://www.momowo.eu/database-webgis/ (17. 1. 2022).

11 *MoMoWo: Women – Architecture & Design Itineraries Across Europe* (ur. Helena Seražin et al.). Ljubljana: Založba ZRC, 2016.

12 Glej MoMoWo: Cultural-touristic Itineraries Guidebook: Slovenia, http://www.momowo.eu/activities/culturaltouristicitineraries/ (17. 1. 2022).

13 Glej MoMoWo: Open Days, http://www.momowo.eu/activities/opendays/ (17. 1. 2022).

14 *V ospredje: pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja = To the fore: female pioneers in Slovenian architecture, civil engineering and design* (ur. Helena Seražin). Ljubljana: Založba ZRC, 2020.

15 ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta: Slovenske arhitektke, gradbenice in oblikovalke, https://uifs.zrc-sazu.si/sl/zbirka/slovenske-arhitektke-gradbenice-in-oblikovalke (17. 1. 2022); Center arhitekture Slovenije: V ospredje, https://www.centerarhitekture.org/v-ospredje-pionirke/ (17. 1. 2022).

Sl. 3: Potujoča razstava *MoMoWo: 100 Works in 100 Years: European Women in Architecture and Design 1918–2018*, Atrij ZRC, 2017. Foto: A. Furlan.

Pri raziskavah o življenju in delu posameznih ustvarjalk na področju arhitekture, gradbeništva in oblikovanja smo za izhodišče izbrali leto 1918, z zaključkom velike vojne, ki je za ženske v večini evropskih dežel prinesel pomembne družbenopolitične spremembe, kot je bila uvedba volilne pravice in s tem možnost za njihovo pravno in ekonomsko osamosvojitev, kamor sodi tudi možnost vpisa na univerzitetni študij. To možnost so kmalu po ustanovitvi Univerze v Ljubljani leta 1919 začele izkoriščati tudi Slovenke, čeprav je bilo za arhitekturo in gradbeništvo prelomno leto 1932, ko sta na arhitekturi diplomirali prvi arhitektki, Dušana Šantel Kanoni (1908–1988) in mesec dni za njo Gizela Šuklje (1909–1994), pa tudi prva gradbenica Sonja Lapajne Oblak (1906–1995). Vse tri veljajo za pionirke v najožjem pomenu te besede, sčasoma pa so jim na različnih področjih sledile še druge, med njimi Darinka Battelino (1940), ki je leta 1976 postala prva doktorica znanosti na področju gradbeništva v tedanji Jugoslaviji, Olga Rusanova (1927), ki je bila med letoma 1969 in 1971 prva predstojnica Oddelka za arhitekturo na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani (UL), Tatjana Isaković, ki je leta 2013 postala prva redna profesorica na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo UL, in Živa Deu, ki je leto dni kasneje postala prva redna profesorica na Fakulteti za arhitekturo UL. Glede na zadnja pionirska dosežka ni nič nenavadnega, da smo za zgornjo časovno mejo raziskav izbrali leto 2018, ki je sovpadlo z letom uradnega zaključka projekta MoMoWo. Omeniti velja še, da je gradbeništvo prav pred nedavnim doseglo še en pomemben mejnik glede uveljavljanja žensk: leta 2021 je namreč Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo UL dobila prvo dekanjo, Violeto Bokan Bosiljkov.

Raziskave, podobne slovenskim, so potekale tudi v drugih partnerskih ustanovah, s tem pa je projekt MoMoWo prvič sistematično izpostavil številne javnosti dotlej povsem neznane evropske ustvarjalke in njihova dela ter spodbudil razmisleke in razprave o njihovih življenjih, okoliščinah, v katerih so ustvarjale, pa tudi o širši družbenopolitični situaciji, ki je določala domet njihovih idej in karier. Prostor za taka odkritja in razmisleke so med izvajanjem projekta ponudile tri mednarodne delavnice-konference, ki so bile namenjene širši strokovni javnosti. »Stoletje MoMoWo« so razrezale na tri obdobja: prva konferenca, organizirana v Leidnu na Nizozemskem, je obravnavala obdobje od leta 1918 do 1945 (potekala je septembra 2015), druga, v Ljubljani, obdobje od leta 1946 do 1968 (potekala je oktobra 2016) in tretja, organizirana v španskem Oviedu, obdobje od leta 1969 do 1989 (potekala je oktobra 2017).[16] Rezultati delavnic so predstavljeni v spletnih znanstvenih publikacijah,[17] na vseh konferencah pa so s prispevki sodelovale tudi predstavnice iz Slovenije. Niz konferenc je zaključil mednarodni simpozij *Women's Creativity since the Modern Movement (1918–2018): Toward a New Perception and Reception*, ki je potekal junija 2018 v Torinu in je segel tudi onkraj meja Evrope. Simpozijski prispevki so objavljeni v obsežni samostojni spletni publikaciji, ki nosi enak naslov kot konferenca.[18] Sodelovanje slovenske ekipe, ki je na simpoziju vodila sekcijo »Women's Education and Training: National and International Mappings«, je prineslo še en trajen rezultat: uredništvo enciklopedije založbe Bloomsberg, ene od vodilnih svetovnih neodvisnih založb, je Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU povabilo k sodelovanju pri pripravi svetovne enciklopedije žensk v arhitekturi za obdobje 1960–2015. Ustvarjalke, ki smo jih predstavili ali celo odkrili v okviru projekta, bodo s samostojnimi gesli predstavljene tudi v Novem slovenskem biografskem leksikonu, ki nastaja na ZRC SAZU. Na podlagi bogatih rezultatov raziskovalnega dela v projektu MoMoWo, kjer se je kot še posebej dragoceno izkazalo soočanje izkušenj ustvarjalk v različnih evropskih državah, je bila na ZRC SAZU leta 2017 ustanovljena nova knjižna zbirka *Women's Creativity*, ki prinaša znanstvene prispevke o kulturnem in družbenoekonomskem pomenu dosežkov žensk na področju arhitekture, notranjega in industrijskega oblikovanja, krajinske arhitekture in urbanizma ter drugih umetnostnih zvrsti od začetka 20. stoletja do danes. Zbirka se tako uvršča v bogato bero rezultatov, ki presegajo trajanje projekta.

Projekt MoMoWo v Sloveniji ne bi beležil takšnih rezultatov brez podpore številnih ustanov, ki smo jim dolžni zahvalo. Med njimi še zlasti izpostavljamo Center arhitekture Slovenije, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in zavod Motovila, ki opravlja naloge nacionalne informacijske pisarne za program Ustvarjalna Evropa v Sloveniji, ne nazadnje pa se zahvaljujemo tudi vsem ustanovam, od muzejev, inštitutov in arhivov do univerz in INDOK centra, v katerih smo iskali gradivo o pionirkah, ter vsem, ki so gostili naše razstave. V Sloveniji sta pokrovitelja projekta MoMoWo postala Center arhitekture Slovenije in festival Odprte hiše Slovenije, MoMoWo oziroma ZRC SAZU pa je bil pokrovitelj Zbornice za arhitekturo in prostor Slovenije in njenega projekta Ženske v arhitekturi, saj je leta 2017 v svojem razstavišču Atrij gostil bilateralno razstavo *Arhitektke oblikujejo sedanjost*.[19]

Projekt MoMoWo je prispeval k novim znanstvenim rezultatom in spoznanjem, k nadgradnji razumevanja kontekstov uveljavljanja žensk v 20. stoletju in k odpiranju novih raziskovalnih izzivov.[20] Zabeležil je izredno zanimanje javnosti in medijev, pozitivne odzive tako strokovnjakov kot laikov, vzpostavil je številna trajna sodelovanja med posamezniki in ustanovami, predvsem pa je izpostavil dela arhitektk, gradbenic in oblikovalk ter jih enakovredno postavil ob bok moškim kolegom – zgodovina arhitekture se bo poslej morala pisati drugače. Denise Scott Brown bi bila ponosna.[21]

16 Glej MoMoWo: International Conferences-Workshops, http://www.momowo.eu/activities/historical-workshops/ (17. 1. 2022).

17 *MoMoWo: Women Designers, Craftswomen, Architects and Engineers between 1918 and 1945* (ur. Marjan Groot et al.), Ljubljana: Založba ZRC, 2017, https://books.google.si/books?id=iJiHDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=sl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (17. 1. 2022); *Proceedings of the 2nd MoMoWo International Conference-Workshop: Research Centre of Slovenian Academy of Sciences and Arts, France Stele Institute of Art History, 3-5 October 2016, Ljubljana* (ur. Helena Seražin et al.), Ljubljana: Založba ZRC, 2018, https://uifs.zrc-sazu.si/sites/default/files/eng_proceedings_2_2.pdf (17. 1. 2022); *Proceedings of the 3rd MoMoWo International Conference-Workshop: University of Oviedo, 2-4 October 2017, Oviedo* (ur. Ana Maria Fernandez Garcia et al.), Ljubljana: Založba ZRC, 2018, https://uifs.zrc-sazu.si/sites/default/files/eng_proceedings_3_3.pdf (17. 1. 2022).

18 *Women's Creativity since the Modern Movement (1918–2018): Toward a New Perception and Reception* (ur. Helena Seražin et al.). Ljubljana: Založba ZRC, 2018, https://books.google.si/books?id=Llp-DwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=sl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (17. 1. 2022).

19 Zbornica za arhitekturo in prostor Slovenije: Ženske v arhitekturi, https://zaps.si/zenske-v-arhitekturi/ (17. 1. 2022).

20 *MoMoWo – Women's Creativity since the Modern Movement: An European Cultural Heritage* (ur. Caterina Franchini et al.). Torino: Politecnico di Torino – MoMoWo, 2018.

21 Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur (P6-0061), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Sl. 4: Razstava *Pionirke konservatorstva na Slovenskem*, Belo, Medvode, 2018. Foto: J. Fürst.
Sl. 5: Razstava na prostem *V ospredje: pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*, Krakovsko nabrežje, Ljubljana, 2018. Foto: B. Vodopivec.
Sl. 6: Dan odprtih vrat v ateljejih slovenskih arhitektk in oblikovalk, Ljubljana, 2017. Foto: B. Vodopivec.
Sl. 7: Odprtje razstave *V ospredje III: pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*, Galerija DESSA, Ljubljana, 2017. Foto: Galerija DESSA.
Sl. 8: Utrinek z mednarodnega simpozija *Women's Creativity since the Modern Movement (1918–2018): Toward a New Perception and Reception* v eni od predavalnic Politehnike v Torinu in v poslopju nekdanje Fiatove tovarne v Lingottu, 2018. Foto: K. Mohar.

Vse do sedaj predstavljene ustvarjalke v razstavah ***V ospredje: pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja:***

V ospredje I:
Vladimira Bratuž, Majda Dobravec Lajovic, Magda Fornazarič Kocmut, Marta Ivanšek, Nives Kalin Vehovar, Juta Krulc, Seta Mušič, Dušana Šantel Kanoni, Gizela Šuklje, Branka Tancig Novak

V ospredje II:
Darinka Battelino, Alenka Kham Pičman, Janja Lap, Sonja Lapajne Oblak, Dana Pajnič, Lidija Podbregar, Barbara Rot, Olga Rusanova, Erna Tomšič, Mojca Vogelnik

V ospredje III:
Biba Bertok, Staša Blažič Gjura, Milica Detoni, Ljerka Finžgar, Carmen Jež Gala, Ksenija Šetina Grum, Nataša Štupar Šumi, Špelka Valentinčič Jurkovič, Marija Vovk, Metka Vrhunc

V ospredje IV:
Rotija Badjura, Tatjana Coloni, Breda Dobovišek , Ilse Fischerauer, Majda Kregar, Majda Neřima, Edita Sovinc, Nives Starc Bežan, Maruška Šubic Kovač, Jela Vilfan

V ospredje V:
Neda Bevk, Živa Deu, Kaliopa Dimitrovska Andrews, Alenka Kocuvan Polutnik, Marjetica Potrč, Eta Sadar Breznik, Metka Sitar, Judita Skalar, Jelka Šolmajer

Arhitektura je arhitektura

Slovenske arhitektke na presečišču mnogoterih kreativnih praks

Nuša Zupanc

Arhitektura je samostojna kreativna praksa, ki se samoopredeljuje. To pomeni, da je njeno gibalo nenehno preverjanje in preizkušanje. Ni umetnost, ni oblikovanje, je arhitektura. Ali kot pravi ddr. Petra Čeferin, mednarodno priznana arhitekturna teoretičarka in utemeljiteljica arhitekturne teorije v slovenskem in mednarodnem merilu: arhitektura je arhitektura.[1] Ustvarjati arhitekturo pomeni ustvarjati znotraj spektra kreativnih dejavnosti, katerih skupni imenovalec je prebijanje obstoječih omejitev v kontekstu prostora, besede, skice. Arhitektura ponuja možnost uvida o novih možnostih in zajema vse, od teorije, besedil in načrtov do grajenega, razstavljenega. Ustvarjati v dobi poznega kapitalizma pomeni upirati se stereotipom in omejujočim družbenim vlogam, dan za dnem iskati dobre rešitve in sklepati kompromise pri željah tržno naravnanih investitorjev in naročnikov. Tema prispevka je ženska v arhitekturi. Kako zajeti to področje in raziskati položaj in vnemo arhitektk danes? Arhitektura je stroka, ki je v našem prostoru neregulirana. S tem merim na naslednje težave: neregulirane cene, neregulirane urne postavke, delo brez pogodb, neupoštevanje 8-urnega delovnika, nečloveški pogoji dela v birojih. Skoraj ni rednih zaposlitev, mladi arhitektke in arhitekti morajo, če želijo biti na pravi strani zakona, postati samostojni podjetniki in mesečno plačevati visoke prispevke za socialno varnost, dokler ne zberejo dovolj referenc in ne izpolnijo pogojev za pridobitev statusa samozaposlenega v kulturi. Nato so oproščeni plačevanja prispevkov – problem pa je, da celoletni dovoljeni prihodek omogoča izplačevanje zelo nizke mesečne plače, kar dolgoročno vpliva na nizko izplačilo pokojnine. Druga rešitev, po kateri posegajo mladi, je ustanovitev zavodov in društev, ki pa ne omogočajo socialne varnosti, če zavod ali društvo nima dovolj sredstev, da bi bil posameznik lahko redno zaposlen. Tretja možnost zaposlitve je še bolj prekarna – delo na črno. Kako to zadeva ženske? Vprašati se o položaju arhitektk v sodobnem času pomeni vprašati se o položaju žensk. V današnji družbi, čeprav je emancipirana, se prepogosto srečujemo še z nevidnim delom. Nevidno delo[2] je izraz, ki izhaja iz članka iz leta 1987 o nevidnem delu sociologinje Arlene Daniels. Nanaša se na neplačano delo, ki je neopaženo, nepriznano in neregulirano. S tem predvsem mislimo na delo, ki ga ženske vložimo, da družba sploh lahko deluje: vzdrževanje gospodinjstva, skrb za družino, vzgoja otrok, nega bolnih otrok, skrb za starejše člane družine. Večina arhitektk, s katerimi sem se pogovarjala, opravlja vse omenjeno nevidno delo in hkrati vodi arhitekturni biro, društvo ali zavod. Večina mlajših arhitektk je v prekarnih delovnih razmerjih, brez redne zaposlitve, večina je samostojnih podjetnic ali pa imajo status samozaposlenih v kulturi.

Pri raziskavi me je predvsem zanimalo, na kakšne težave, v zasebnem in poslovnem svetu, so naletele arhitektke, ki delujejo na širokem področju arhitekture.

Trenutno sta pri Zbornici za arhitekturo in prostor Slovenije (ZAPS) registrirana 1602 člana, od teh je 748 članic oz. 46,69 % in 854 članov oz. 53,31 %. Pri ZAPS so častno članstvo prvič podelili ženski leta 2014, ko je ta naslov dobila ddr. Petra Čeferin. Med 27 častnimi člani so zgolj 4 arhitektke in 1 krajinska arhitektka.[3]

Na Fakulteti za arhitekturo (FA) v Ljubljani uči 31 visokošolskih učiteljev, 5 rednih profesoric (prof. dr. Alenka Fikfak, prof. mag. Anja Planišček, prof. dr. Martina Zbašnik Senegačnik, prof. Maruša Zorec in prof. dr. Tadeja Zupančič) in kar 9 profesorjev. Prva redna profesorica je bila dr. Živa Deu, ki je ta naziv pridobila šele leta 2014. Med 9 izrednimi profesorji je 5 izrednih profesoric, med 21 docenti je 5 docentk in med 20 asistenti je 7 asistentk.[4] Na Oddelku za arhitekturo Fakultete za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo v Mariboru je edina arhitektka z nazivom redne profesorice prav dekanja fakultete, red. prof. dr. Vesna Žegarac Leskovar, med 16 zaposlenimi je 8 žensk, od tega ena redna in 2 izredni profesorici, 2 docentki in 3 asistentke.[5]

Postavljam tezo, da slovenska arhitektura niza presežke predvsem zaradi arhitektk, ki so sposobne zajeti širino odgovornosti arhitekturnega poklica in se pri svojem delu ne omejujejo samo na projektiranje. Za položitev temeljev arhitekturni teoriji v našem prostoru pa se lahko zahvalimo zgolj arhitektkam ter pobudi Teoretska praksa arhitekture ddr. Petre Čeferin. Arhitektke, predstavljene v prispevku, tvegajo finančno negotovost pri zagonu mnogoterih participatornih projektov, kot so izobraževanje širše javnosti ter neprofitno delo. Zavedajo se omejitev družbenih vlog, a jih to niti ne zanima, saj jih s svojim delom in pokončno držo prebijajo, znajo se povezovati in najti rešitve samostojno ali s sodelovanjem. V pogovoru z arhitektkami sem spoznala, da so slovenske arhitektke radikalne vizionarke in se z različnimi stereotipi ne ukvarjajo, mizogine in negativne opazke negirajo s svojim delom in afirmativno držo. Afirmativnost pomeni iskanje rešitev, preizpraševanje in upiranje politikam, ki se čedalje manj zavzemajo za izobraževanje o pomembnosti skupnega prostora, prenovo obstoječih stavb in podporo kreativnemu sektorju. Menim, da ni pomembno, ali si arhitekt ali arhitektka, pomembno pomembno je, kakšno arhitekturo ustvarjaš. Da smo v slovenskem prostoru to dosegli, se lahko zahvalimo vsem arhitektkam (začenši z Dušano Šantel Kanoni, prvo slovensko arhitektko), ki so v preteklem stoletju tlakovale pot in si priborile položaj v arhitekturi. In ne samo tistim, ki jih ni več med nami, temveč tudi vsem, ki delujejo zdaj. Menim, da so gibanja MoMoWo - Women's Creativity Since the Modern Movement in razstave, ki osvetljujejo delo prezrtih arhitektk in predstavljajo dela aktualnih arhitektk, nujne, je pa treba začrtati mejo, da s katalogizacijo ne spodbujamo stereotipnih vprašanj o tem, kakšna je razlika med moškim in žensko v arhitekturi. In če izhajam iz prvega odstavka, arhitektura je arhitektura, potem moramo iz diskurza umakniti moškost in ženskost – socialni konstrukt spola v diskurzu arhitekture nima prostora. Nehati se moramo spraševati, kakšne lastnosti prinese spol pri delu, saj je arhitekturni um dovolj prožen za ostro odločanje in empatijo. Intervjuvala sem več kot 30 arhitektk in v prispevek vključila 25 najzanimivejših perspektiv. Namenoma sem se vzdržala vprašanj o razlikah med spoloma, zanimal me je širši pogled na arhitekturo, na potek dela in na sistemske spremembe, ki so potrebne za ohranjanje integritete arhitekture.

---

1 Čeferin, P. (2016). *Niti uporabni niti estetski objekt: strukturna logika arhitekture* (R. Riha, Ed.; 1. izd.). Založba ZRC, ZRC SAZU, str. 81.

2 Daniels, A. K. (1987). Invisible Work. *Social Problems*, 34(5), 403–415. https://doi.org/10.2307/800538

3 Vir: Spletna stran ZAPS: https://zaps.si/poslanstvo-in-statistika/

4 Podatki pridobljeni s spletne strani FA https://www.fa.uni-lj.si/podrocja-delovanja/pedagogi/ (13. 5. 2022). Nismo šteli gostjočih predavateljev. Op. ur.

5 Podatki pridobljeni s spletne strani Fakultete za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo https://www.fgpa.um.si/arhitektura/zaposleni/ (13. 5. 2022). Nismo šteli zunanjih sodelavcev. Op. ur.

© arhiv MAO in CzK

Mika Cimolini med vodenjem po razstavi *[Tunel 29] Oblikovanje za postapokaliptični svet*. Razstava predstavlja pohištvo, ki so ga slovenski oblikovalci izdelali iz reciklirane plastike, lesa, invazivnih rastlin in odpadnih kovin. Vodilo pri kuriranju je bilo vprašanje, kako se prizadevanja za spopadanje z realnostjo potrošništva in klimatskimi spremembami ter raziskovanje potenciala nekonvencionalnih materialov odražajo v oblikovanju za jutri.

»Arhitekture ne razumem kot monotematske discipline, ampak jo dojemam kot multidisciplinarno dejavnost. Arhitektura združuje.«

Mika Cimolini

Center za kreativnost

Center za kreativnost (CzK) je interdisciplinarna nacionalna platforma, ki deluje med Ljubljano in Mariborom ter zagotavlja sistem podpornih programov ter aktivnosti za kreativno-kulturni sektor. Programske sklope CzK – razvoj novih izdelkov in storitev, izobraževanja, mreženje in raziskave, povezovanje s spletom in promocija – dopolnjujejo finančne vzpodbude za kreativne kulturne industrije, ki jih podeljuje Ministrstvo za kulturo na podlagi razpisov. CzK s svojim delovanjem krepi in spodbuja družbeno in ekonomsko vrednost sektorja in ga povezuje z gospodarstvom in drugimi sektorji. Ekipo CzK sestavljajo vodja mag. Anja Zorko, vodje projektov Maja Kovačič, Urška Krivograd ter Marko Podjavoršek, programska vodja Mika Cimolini, zunanja sodelavka Zala Košnik in drugi zunanji sodelavci. Zadnji med naštetimi sta arhitektki. CzK je s pomočjo evropskih kohezijskih sredstev vzniknil iz potrebe po razvoju podjetništva znotraj kreativno-kulturnega sektorja, z željo po povezovanju z drugimi sektorji. CzK je podporno okolje za razvoj kreativnega sektorja pri nas in obenem pomemben del podpornega okolja za razvoj inovacij v Sloveniji.

Mika Cimolini je arhitektka, a je svojo pot začela kot novinarka. Do odhoda na Nizozemsko je vrsto let pokrivala področje vizualne in intermedijske umetnosti, znanosti in arhitekture za oddajo Studio City. Po končanem študiju na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo se je odpravila na Nizozemsko, kjer je magistrirala na izobraževalni ustanovi The Berlage Center for Advanced Studies in Architecture and Urban Design s študijo o produktih, blagovnih znamkah in s tem povezanih arhitekturnih organizacijah. Na Nizozemskem je nekaj časa delala v biroju UN Studio, nato pa skupaj z Igorjem Keblom ustanovila Elastik, arhitekturni studio, razpet med Amsterdamom in Ljubljano. Po vrnitvi v Ljubljano je ustanovila studio Hikikomori, podjetje za multimedijo in arhitekturo, v katerem deluje kot pooblaščena arhitektka. Do leta 2019 je sodelovala z Ministrstvom za kulturo v različnih strokovnih komisijah, nazadnje kot predsednica komisije za statusne zadeve. Kot komisarka za informiranje in pozneje kot predstavnica ljubljanske regije je skrbela za komuniciranje med člani in ZAPS ter prenovila dan arhitektov ter nagrade ZAPS, tako da je dogodek zdaj namenjen članom in širši javnosti. Sodelovala je pri več pomembnih priročnikih, kot so *Avtorska pravica v arhitekturi* in *Vrednotenje arhitekturnih storitev – Arhigram*. Mika Cimolini je kurirala in soavtorsko organizirala več arhitekturnih in muzejskih razstav. Med drugim razstavo ob 50-letnici stola rex Nika Kralja v Moderni galeriji ter razstavo *Stanovanjske ne/politike* v produkciji ZAPS. Skrbela je za vsakoletno predstavitev slovenskega oblikovanja na Milanskem tednu oblikovanja (Milano Design Week), kjer je skupaj s CzK predstavljala izbor sodobne produkcije slovenskih oblikovalcev in neodvisnih izdelovalcev pohištva. Razstava *Prihodnost bivanja* s predstavitvijo izdelkov, ki so prejeli znak odličnosti Made in Slovenia, je v času slovenskega predsedovanja EU gostovala na kar 35 prizoriščih v 24 državah sveta. Delovanje Mike Cimolini in njeno udejstvovanje v medijskem prostoru opozarja na kulturno razsežnost arhitekturne discipline.

Center arhitekture Slovenije in program Igriva arhitektura

Center arhitekture Slovenije so spomladi leta 2013 ustanovile arhitektke Polona Filipič Gorenšek, Lenka Kavčič, Špela Kuhar, Ana Struna Bregar, Barbara Viki Šubic in krajinska arhitektka Tanja Maljevac. Trenutno v Centru arhitekture Slovenije delujejo Barbara Viki Šubic, Polona Filipič Gorenšek, Nives Čorak, Tina Gradišer, Tina Silič in Ana Medved.

Že pred ustanovitvijo zavoda so sodelovale in vodile program Igriva arhitektura (2009–danes), ki izhaja iz mednarodne pobude UIA – Union Internationale des Architectes. Program je nastal iz *nagrade zlata kocka* – bienalne nagrade za samoiniciativne osnovnošolske projekte, pri katerih so učitelji izvajali prostorske akcije in spodbujali razmišljanja o prostoru. Program Igriva arhitektura s sodobnimi metodami učenja z izkušnjo podpira kritično in ustvarjalno mišljenje ter ponuja kakovostne in zanimive postopke za razumevanje prostora, arhitekture in oblikovanja v formalnih in neformalnih izobraževalnih okoljih. Prilagojen je različnim starostnim skupinam in tudi otrokom s posebnimi potrebami. V okviru programa potekajo številne dejavnosti doma in v tujini, delavnice za otroke in mlade v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, izobraževanja za učitelje, vsakoletni natečaji ob mednarodnem dnevu habitata. Vključena je tudi priprava didaktičnega gradiva in priročnikov. Znotraj projekta Igriva arhitektura so sodelavke zasnovale model delavnic za osnovne šole, ki ga izvajajo po vsej Sloveniji v okviru tehniških dni. Gre za peturni program, zasnovan na podlagi kurikula za osnovno šolo. Učencem, ki prehajajo iz razreda v razred, omogoča pridobivanje novega znanja in nadgradnjo že osvojenih spoznanj o prostoru in arhitekturi. Pri izvajanju delavnic v osnovnih šolah po Sloveniji sodeluje več kot 40 mentoric, študentk višjih letnikov arhitekture, krajinske arhitekture in študentk s pedagoške fakultete. Doslej so izšli že štirje priročniki o izkustvenem učenju na področju arhitekture, prostora in oblikovanja. Program Igriva arhitektura je bil leta 2013 nagrajen s Plečnikovo medaljo.

Center arhitekture Slovenije je od leta 2010 tudi član koordinacijskega odbora Kulturnega bazarja in koordinator področja Arhitektura in oblikovanje. Eden pomembnejših projektov Centra so Vurnikovi dnevi, ki potekajo od leta 2014. V njihovem okviru je nastala tudi blagovna znamka Darilo slovenske arhitekture, ki z darili izobražuje in predstavlja slovensko arhitekturno dediščino. Leta 2018, ob 100. obletnici začetka visokošolskega študija arhitekture na Slovenskem, ki je bil organiziran na pobudo arhitekta Ivana Vurnika, so bili v Centru arhitekture Slovenije pobudniki zamisli, da s partnerji ustanovijo Vurnikovo študentsko nagrado za perspektivnega študenta/študentko arhitekture, krajinske arhitekture ali urbanizma. Od leta 2016 Center v sodelovanju z Umetnostnozgodovinskim inštitutom Franceta Steleta na ZRC SAZU in Galerijo Dessa pripravlja razstave s skupnim naslovom *V ospredje: Pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja*. Leta 2020 je po zaprtju četrte razstave izšla monografija V ospredje, v kateri je predstavljenih 40 ustvarjalk. Leta 2022 je sledila peta razstava, ki je predstavila novih devet ustvarjalk s področja arhitekture, gradbeništva in oblikovanja.

»Skrbi me za urejanje slovenskega skupnega prostora. Ali ni skrb zbujajoče, da teh tem vzgojno-izobraževalni programi ne obravnavajo zadostno? Šele naš zavod, ki smo ga ustanovile arhitektke, se je lotil teh tem in se začel ukvarjati z zelo specifičnim podajanjem arhitekturnih in prostorskih znanj. To pa je ključno za stroko, za prebivalce, za naš skupni prostor. Vse naše delovanje je tek na dolge proge, z majhnimi koraki dosegamo cilj, ki ga bodo opazile šele naslednje generacije. Zato je vredno slediti našemu poslanstvu.«

Barbara Viki Šubic

CER – Partnerstvo za trajnostno gospodarstvo

CER – Partnerstvo za trajnostno gospodarstvo je mreža naprednih podjetij in organizacij, ki si prizadevajo za prehod v podnebno nevtralno gospodarstvo. Ana Struna Bregar je od leta 2017 izvršna direktorica poslovnega združenja CER, po izobrazbi pa je diplomirana inženirka arhitekture. Zadnjih 15 let se ukvarja z razvojem in vodenjem platform za predstavitev inovativnih praks, ozaveščanje in promocijo na področju kakovostno grajenega prostora ter trajnostnega gospodarstva. V zadnjih letih se je posvetila trajnostnemu managementu in spodbujanju podnebno nevtralnega gospodarstva. Na tem področju je pridobila več certifikatov, med drugimi tudi Univerze v Cambridgeu. Bila je vodja Hiše arhitekture pri ZAPS ter soustanoviteljica in direktorica platforme Odprte hiše Slovenije, največjega slovenskega arhitekturno-nepremičninskega festivala, ki je del mednarodne mreže Open House Worldwide. Za Odprte hiše Slovenije in projekt izobraževanja otrok ter pedagogov o grajenem prostoru Igriva arhitektura je s soavtoricami prejela tudi največji stanovski priznanji – Plečnikovi medalji. V letu 2020 je bila pobudnica zavezništva gospodarstva za zeleno okrevanje po pandemiji covida-19, za kar so v CER dobili tudi nagrado časnika Finance. Je avtorica različnih strokovnih prispevkov, moderatorka in predavateljica na strokovnih dogodkih. Zaradi raznolikih izkušenj jo je letos kustosinja Jane Withers povabila k svetovalnemu odboru BIO27, ki ga organizira Muzej za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani (MAO). Njena vloga v svetovalnem odboru je usmerjanje bienala k trajnostnim predstavitvenim tehnikam in praktičnim rešitvam, ki oblikovalcem, arhitektom in delavcem v kulturnoustvarjalnem sektorju omogočajo boljši trajnostni odtis pri delu tako glede vodenja kot tudi vpliva na okolje in družbo.

Galerija DESSA

Galerija DESSA je v arhitekturnih krogih zelo cenjena, le malokdo iz mlajše generacije pa ve, da gre za akronim: **de**lovna **s**kupnost **s**amostojnih **a**rhitektov. Proti koncu osemdesetih let se je nakazoval razpad skupne države. Menjava ekonomskega sistema je pred nastankom Republike Slovenije povzročila precejšnjo gospodarsko krizo, ki je močno prizadela tudi arhitekturne biroje. Galerija DESSA je bila ustanovljena 17. aprila 1989, sredi gospodarske krize, kot samonikla rešitev za številne arhitekte in neprekinjeno deluje še danes. Prvih 25 let sta jo vodila zakonca arhitekta Majda Cajnko in Andrej Hrausky, ki sta ogromno naredila za promocijo slovenske arhitekture v svetu. Za svoje delovanje sta bila leta 2014 nagrajena s Plečnikovim odličjem za življenjsko delo. Leto prej, leta 2013, sta vodenje galerije predala mlajši generaciji, trenutno jo vodi arhitektka Maja Ivanič s strokovno ekipo Kristino Dešman, Špelo Kuhar, Evo Mavsar, Špelo Nardoni Kovač, Vesno Perovnik in Damjano Zaviršek Hudnik. Prvi dve leti je bila v ekipi tudi Katarina Čakš. Izraz *dessovke* je še danes oznaka za prodorne slovenske arhitektke, ki so ustvarjale pod okriljem galerije.

»Skupnost je bila ustanovljena kot zavod z namenom, da bi lahko arhitektke in arhitekti s statusom samostojnih kulturnih delavcev delovali samostojno. V tistem času rednih zaposlitev skoraj ni bilo. Zato smo v Dessi ustanovili projektivno podjetje Arhé in si tako omogočil samostojno delovanje. Vsi smo delo pridobivali sami, naš status pa nam tudi ni zagotavljal enakih pravic, kot jih imajo zaposleni. Po tem se razlikujemo od tistih, ki so bili redno zaposleni v podjetjih in drugih ustanovah.«

Andreja Jug

»DESSA je bila vedno ključni del slovenske arhitekturne scene in želim si, da tako tudi ostane. V času brez interneta je igrala ključno povezovalno vlogo med tujimi in dejavnimi slovenskimi arhitekti. Vabila in predstavljala je mednarodno priznane arhitekte, organizirala različne pogovore in izjemne strokovne ekskurzije. Še danes se galerijski način predstavljanja arhitekture ni spremenil: potrebni so odlična fotografija, ustrezna predstavitvena tehnika in arhitekturna kritika.«

Maja Ivanič

Maja Ivanič je leta 1995 diplomirala na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo pri prof. Janezu Koželju. Po koncu študija je nekaj let sodelovala v arhitekturnem biroju Atelierarhitekti. Že takrat je začela soustvarjati arhitekturni del oddaje Trend na Televiziji Slovenija. Pozneje je bila urednica revije Hiše in predsednica Društva arhitektov Ljubljana. S soavtorji je prejemnica zlatega svinčnika za vrtec Pedenjcarstvo v Ljubljani in častna članica ZAPS. Meni, da se DESSA ves čas delovanja primerno odziva na družbene spremembe, na menjave družbenih ureditev in gospodarske krize. Med letoma 2013 in 2016, po gospodarski krizi leta 2008, katere val je arhitekturno stroko zadel pet let pozneje, se je galerija uspešno spopadla tudi s finančnimi težavami. Pri vodenju poudarjajo sodelovanje, zaupanje, timsko delo in aktualnost galerijskega programa. Ta se je od predstavljanja posameznih arhitektov in birojev preusmeril k družbeno angažiranim temam, v ohranjanje in poudarjanje kulturno-arhitekturne identitete in v raziskovanje aktualnih družbeno-prostorskih problematik. V zadnjem desetletju so bile v DESSI predstavljene téme stanovanj, vrtcev in šol, arhitekture iz obdobja modernizma, za katero Maja Ivanič meni, da je izjemna v svetovnem merilu. Opozarjali so na ohranjanje kolektivnega spomina in umetniško-arhitekturno izjemnih povojnih spomenikov, ki še vedno gostujejo v republikah nekdanje skupne države.

»Tudi kot projektantka poskušam biti družbeno dejavna. Ne vidim in ne delam razlik med Ljubljano in preostalo Slovenijo: na kakovosten prostor in kakovostno arhitekturo se vsi odzivamo enako pozitivno. Arhitekt mora razumeti vse plasti konteksta, v katerem deluje, in mora znati razmišljati večplastno. Ustvarjati arhitekturo pomeni znati znotraj nasprotujočih si parametrov prostorskega problema najti rešitev in ovire spremeniti v priložnosti.«

Maja Ivanič

© arhiv društva Est=etika

Društvo Est=etika v okviru tedna trajnostne mobilnosti že šest let zapored na Rozmanovi ulici pripravlja Park(irni) dan v Novem mestu. Z zasedbo več parkirnih prostorov opozarja na številnost parkirnih prostorov v mestnem jedru. Trenutno so del društva Natalija Zanoški, Anja Koršič Mravlje, Barbara Škraba, Tamara Rijavec, Viktorija Tekstor, Marina Katalenić, Eki Schweiger, Darko Plevnik.

Društvo za vzpodbujanje etike v prostoru Est=etika

Leta 2013 so v Novem mestu arhitekti Natalija Zanoški, Darko Plevnik in Anja Koršič Mravlje ustanovili društvo Est=etika. Društvo za vzpodbujanje etike v prostoru je nevladna organizacija, ki povezuje angažirane posameznike in skupnosti pri raziskovanju taktičnega in vključevalnega urbanizma, izpostavljanju kakovostne arhitekture ter poudarja pomen trajnostne mobilnosti in zelenih površin. Predvsem pa želi opozarjati na spregledane prostorske probleme in z zgledom dejavnega državljanstva spodbujati soudeležbo različnih javnosti.

Organizacija trenutno deluje v Novem mestu, kjer so s svojim multidisciplinarnim pristopom in s sodelovanjem do zdaj uresničili številne projekte, nekatere tudi vidne na interaktivnem zemljevidu s kar 34 točkami. Te zajemajo 8 sklopov urbanih intervencij, 3 specifično oblikovalske in arhitekturne razstave, 20 označb in predstavitev različnih dreves v središču Novega mesta ter 2 arhitekturni publikaciji: predstavitev 27 izbranih stavb 20. stoletja v Novem mestu (*Odkrita arhitektura 1900–2000*) in strnjen pregled urbanističnih in arhitekturnih prizadevanj v zadnjih 70 letih v zborniku *ReVizije prostora Novega mesta*. Na zemljevid pa ažurno umeščajo tudi partnerske projekte in druge družbeno in prostorsko angažirane akcije. Da je delo društva prepoznavno, potrjuje dejstvo, da je kot tretje v Sloveniji pri Ministrstvu za okolje in prostor pridobilo status društva v javnem interesu na področju urejanja prostora. V letu 2017 so izdali strokovno monografijo *Dihaj z mano, mestno drevje v Novem mestu*. Projekt *Dihaj z mano* se je v letih 2021 in 2022 s pomočjo razpisa Erasmus+ in projekta *CRETHINK: Co-creative rethinking for sustainable cities* razvil v mrežo lokalnega partnerstva nevladnih organizacij in upravljavcev. Delovna skupina je med drugim pripravila pravilnik o načrtovanju, sajenju in negi mestnih dreves v Novem mestu. Ko bo gradivo pripravljeno, si bodo prizadevali, da bo mestni svet potrdil pravilnik o strokovni oskrbi dreves v mestu. Vsak problem, ki ga društvo zazna v mestnem tkivu, najprej raziščejo, nato poiščejo možnosti povezovanja tako z javnimi kot zasebnimi organizacijami, deležniki in prostovoljci. Predvsem pa si želijo delovati v smeri reševanja problemov.

Na primer, rezultat projekta *Široko zaprte oči*, s katerim so želeli ozavestiti širšo in strokovno javnost o vključevanju gibalno in senzorno oviranih, je opolnomočenje lokalnih invalidskih organizacij (Medobčinsko društvo slepih in slabovidnih Novo mesto, Društvo oseb z izgubo sluha Dolenjske in Bele krajine ter Društvo paraplegikov Dolenjske, Bele krajine in Posavja) pri zbiranju predlogov za odstranitev arhitekturnih ovir v javnih zunanjih in notranjih prostorih. Združili so moči z Zavodom Dostop, pri izvedbi mapiranja dostopnosti mestnega jedra Novega mesta pa se jim je pridružila arhitektka Urška Račečič Skrt. Rezultat sodelovanja so bili strokovni seminarji za arhitekte in zaposlene v javnih zavodih, vodenje in popisovanje nevarnih točk, taktilne označbe na stopnicah Kulturnega centra Janeza Trdina ter prvi tipni zemljevid z usmerjevalno tablo pri vhodu centra. Trenutno se društvo intenzivno posveča partnerskemu projektu Pozabljena polovica Novega mesta.

»Prav to, da sem arhitektka, mi pomaga pri realizaciji številnih različnih projektov. Tako sem pri načrtovanju bolj sistematična, hitreje izluščim cilje in naloge, znam časovno oceniti stvari, poiskati ustrezne strokovnjake, tudi postaviti finančno konstrukcijo. Pri nekaterih projektih smo sami izvedli intervencije, naredili urbano pohištvo … Ko moraš sam izdelati element, ki si ga tudi sam zasnoval, se ogromno naučiš. Vsa ta znanja nazaj oplajajo tudi arhitekturno prakso.«

Natalija Zanoški

»Poklica arhitekta ne razumem le v klasičnem pomenu – kot risanje hiš. Arhitektura se že nekaj časa ukvarja s premislekom o lastni vlogi v svetu, saj je položaj v prostoru drugačen, kot je bil večji del zgodovine. Zato se odpirajo tudi nove možnosti za to, kako lahko arhitekt poskuša izboljšati prostor. To ni vedno projektiranje, je tudi pogovor, pisanje, razmislek, je izobraževanje, komunikacija s skupnostjo, je tudi aktivizem. Pisanje razumem kot del arhitekturne prakse.«

Ajda Bračič

© osebni arhiv in Maša Špiler

Ajda Bračič, iz osebnega arhiva ter finaliziranje razstave v MAO skupaj z Andražem Keršičem in dr. Milošem Koscem. Foto: osebni arhiv in Maša Špiler.

Kajža

Platforma Kajža je namenjena nagovarjanju, izobraževanju in aktivaciji javnosti v zvezi s prenovo (predvsem stanovanjskih) stavb, ki pri nas še vedno ni dovolj razširjena. Vodi jo Ajda Bračič, arhitektka, kustosinja in publicistka. Nedavno je bila sokustosinja razstave in raziskave *Iščem stanovanje – 100 let organizirane stanovanjske gradnje* v MAO. Razstavo in raziskavo so zasnovali in izpeljali skupaj z Andražem Keršičem, dr. Milošem Koscem in dr. Bogom Zupančičem. Razstava je bila razpršena po javnem prostoru Ljubljane, poleti 2022 pa je bila v prilagojeni obliki na ogled še v Mariboru. Ajdo Bračič pri delu vodi predvsem raziskovanje prostora. Razume ga široko in se ga loteva z arhitekturne, znanstvene, umetniške, sociološke, filozofske, jezikovne in literarne plati. Njen cilj je ugotovitve raziskav približati tudi ljudem zunaj arhitekturne stroke, saj meni, da je v pogovore o prostoru in o silnicah, ki prostor določajo, nujno vključiti čim širši krog ljudi. Pisanje, razstavljanje, publicistika, urednikovanje – na vse te načine skuša Ajda Bračič splošno javnost seznanjati z žgočimi vprašanji prostorskih ved in jo spodbuditi k iskanju alternativ.

Ajda Bračič je v preteklosti sodelovala s številnimi domačimi mediji s področja arhitekture in kulture: z avtorskim leposlovjem, kritiko in eseji s platformami Koridor, AirBeletrina, Literatura, z Radiem Študent ter revijami Sodobnost, Razpotja ter Ars&Humanitas, z nekoliko bolj poglobljenimi prispevki o arhitekturi pa z revijami Hiše, Piranesi in Outsider. Z Outsiderjem je sodelovala pri urejanju obsežne monografije *Living With Water*, ki je povzela raziskovanje in spremljala slovenski paviljon na 16. arhitekturnem bienalu v Benetkah. Multidisciplinarna ekipa pod vodstvom Matevža Čelika je raziskovala in razpravljala o tem, kakšen je v Sloveniji odnos med arhitekturo in vodo in k čemu ta odnos teži v prihodnosti. V času študija je Ajda Bračič obiskovala bralne seminarje pri ddr. Petri Čeferin in prav pri Čeferinovi je magistrirala z raziskavo *Nevidni zidovi: arhitektura in urbanizem kot mehanizma nadzora*.

Ajda Bračič je pri svojem delu radikalna in se zavzema za dobro skupnosti in izboljšanje odnosa do okolja. Izbira projekte in raziskave, ki ozaveščajo o nujnosti dviganja bivalne kulture, saj je to edina pot za okrepitev odgovornosti posameznika in družbe do tega, kaj, kdaj in kako se gradi, ki ne bi le spodbudila trajnostnega odnosa do prostora, temveč bi ga postavila za normo. Kritična je do neplačanega študentskega dela, prekarnosti in izjemno nizkih plačil v številnih arhitekturnih birojih pri nas. Trenutno je ponovno del kolektiva MAO kot urednica publikacije BIO27 Super edu.arh.

Leppa

Leppa je arhitekturni biro, ki deluje v Ljubljani. Ustanovile so ga arhitektki Zala Košnik in Laura Klenovšek ter krajinska arhitekta Lara Gligić. Dolgoletno poznanstvo je preraslo v ustvarjalno in plodno projektno sodelovanje. Pri delu se dopolnjujejo in si prizadevajo za multidisciplinarno sodelovanje, saj studio ni posvečen samo arhitekturi, temveč tudi notranjemu oblikovanju, projektom manjšega merila, prenovam ter grafičnemu in produktnemu oblikovanju. V letih delovnih izkušenj so ugotovile, da jim ustreza svoboda samostojnega studia. Lotevajo se prav vseh spektrov projektiranja, od idejnih zasnov do priprave načrtov za izvedbo. Tako so trenutno sredi različnih projektov, od interierjev, javnih prostorov (npr. butični hotel na Goričkem) do zdravstvenih in poslovnih prostorov. Ukvarjajo se tudi s prenovami zasebnih hiš, stanovanj in vrtov, doma in tujini. Poudarjajo, da se v kolektivu zavzemajo za empatičen pristop do naročnikov, ki ga uravnovešajo z visoko ravnjo strokovnosti. Izziv so jim stranke, ki želijo v prostor vnesti edinstveno lastno ali poslovno zgodbo, kar največkrat vodi do oblikovanja unikatnih zasnov in posameznih kosov pohištva z obrtniki in rokodelci.

Odprte hiše Slovenije

OHS je edini slovenski arhitekturni festival, ki omogoča osebno izkušnjo dobre arhitekture. Je most med stroko in širšo javnostjo, ki arhitekturo uporablja in potrebuje, da jo bolje razume in občuduje. OHS je več kot festival – je arhitekturno stičišče za spodbujanje trajnostnega oblikovanja in boljše razumevanje arhitekture v vsakdanjem življenju. Pobudnici prve izvedbe arhitekturnega festivala Odprte hiše Slovenije, ki je del mednarodne mreže arhitekturnih festivalov Open House Worldwide, sta bili leta 2010 Ana Struna Bregar in Kristina Dešman. Lenka Kavčič se je pridružila leta 2013 in od takrat skupaj s kolektivom vodi in snuje programe vsakoletnega festivala in spremljajočih aktivnosti. Program vseh aktivnosti sooblikujejo vodja programa Eva Eržen, skupaj z Zalo Koščak, Veroniko Zelko in Blažko Ilovar. Za prevode skrbi Jerca Kos, Primož Javornik pa pomaga pri tehničnih izzivih. Lenka Kavčič je arhitektka, predavateljica in zagovornica arhitekture. Za svoje delo na področju arhitekture je prejela Plečnikovo medaljo, na področju oblikovanja pa je na BIO 18 prejela zlato medaljo BIO. Zdaj deluje na področju izobraževanja in ozaveščanja o kvalitetno grajenem prostoru tako v Sloveniji kot v tujini. Vodilo njenega delovanja je trajnostno in smotrno oblikovan prostor, ki ljudem odpira nove možnosti za kakovostno bivanje in delo.

»Pri naših projektih želimo sodelovati z nadarjenimi posamezniki. Želimo jim pošteno plačati in jim hkrati omogočiti, da se razvijajo, učijo in postanejo odgovorni do prostora, s katerim se ukvarjajo.«

Zala Velkavrh

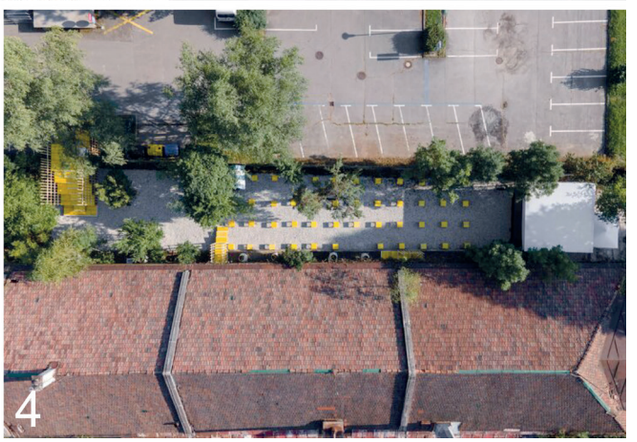

© arhiv Prostoroža

Sl.1: Projekt Trg Marka Plenčiča, Solkan, 2021, kjer so uredili kiosk Mobilet in zasnovali začasno prometno ureditev na zaparkiranem trgu. Rezultat dvomesečnega testa je pokazal, da obiskovalci trg dojemajo kot prijeten prostor za druženje, lokalni prebivalci pa predvsem kot prostor za parkiranje.
Sl. 2: Brv je del projekta Črnuški bajer 2010. Prostorož je nekdanji glinokop, spremenjen v zamuljen bajer, poln invazivnih vrst in zlatih ribic, prenovil s krožno potjo okrog bajerja ter z novo brvjo. Postavljena je tudi nova ploščad za dostop do vode in opazovanje bajerja. Za otroke je bila urejena učna pot, ki opisuje značilnosti mokrišča, za starejše pa postavljene klopi in gibala na prostem. Zasadili so avtohtone drevesne vrste, dno bajerja pa so očistili in uredili usedalnik, ki preprečuje nalaganje naplavin iz gozda.
Sl. 3: Utrinek s Festivala o mestih, urbanosti in arhitekturi – EDO, za katerega Prostorož vsako leto zasnuje kino na različnih nenavadnih lokacijah po Ljubljani: npr. na turističnih ladjicah na Ljubljanici, v poslovni stavbi Metalka, v praznem pritličju Situle in skladišču Kolinske. Lani je festival potekal na Kraterju, mirujoči gradbeni jami za Bežigradom (na fotografiji).
Sl. 4: Mladi arhitekti Zala Kanc, Jan Šimnovec, Mitja Kuret in prijatelji so pod mentorstvom Prostoroža in Sinana Mihelčiča uredili novo, začasno festivalsko prizorišče za festival Kamfest. Projekt je del Prostoroževega projekta Urbana akademija, ki ga podpira CzK. Kolektiv iz Škofje Loke je vzpostavil mobilni trg, v Šentjurju so arhitektke uredile sodoben javni prostor na zelenici med bloki, v Krškem je nastala pešpot med železniško postajo in središčem mesta, v Zagorju ob Savi je zaživel javni prostor ob športnem domu, v Škofji Loki je bila skupaj z uporabniki stare vojašnice zasnovana vizija za živahno središče urbane kulture.

Prostorož

Prostorož je neprofitni urbanistični studio, ki je svojo pot začel kot kulturno društvo leta 2004, s projektom oživitve atrijev v stari Ljubljani. Kolektiv so ustanovile arhitektke Maša Cvetko, Ana Grk in Alenka Korenjak. Trenutno multidisciplinaren kolektiv sestavljajo Zala Velkavrh, komunikologinja in sociologinja, arhitektke Alenka Korenjak, Maša Cvetko in Vesna Skubic, psihologinja Naja Kikelj ter Jošt Derlink, etnolog in kulturni antropolog. Zala Velkavrh pravi, da je bilo v preteklosti pri vodenju studia najtežje prepričati potencialne naročnike in druge deležnike, da so ideje in projekti smiselni ter nujno potrebni za ohranjanje skupnega javnega prostora kot dobrine, ki je dostopna vsem.

Pri participativnem urbanizmu včasih naletijo na nezaupanje, bodisi odločevalcev bodisi samih prebivalcev, uporabnikov. Ko se lotevajo nalog, povezanih s prometnimi ureditvami, je takšnih trenj največ. Poslanstvo studia Prostorož je tudi zaščita nepozidanega prostora, zato si želijo sistemskih sprememb na zakonodajni ravni, ki bi tako arhitekte kot uporabnike in naročnike spodbujale k uporabi in prenovi obstoječih objektov. Želijo si predpisov in zakonodaje, ki bi zmanjšala potratnost arhitekture, kar zadeva gradbeni material. Opozarjajo na številne negativne posledice za okolje, h katerim prispevajo nepremišljeni posegi v tkivo skupnega prostora.

Prostor vmes

Kulturno društvo Prostor vmes so leta 2015 še kot študentke ustanovile arhitektke Laura Klenovšek, Neža Krošelj in Teja Gorjup ter krajinska arhitektka Lara Gligić. Laura Klenovšek začetke delovanja opisuje kot odkrivanje in raziskovanje potencialov mestnega središča Krškega, pri katerem je zaznala, da se premalo pozornosti namenja urejanju javnega prostora. Same so začele razvijati projekte, pri katerih so s prostorskimi intervencijami povezale mesto z lokalno skupnostjo. Svojo pot so začele ob občinskem kulturnem prazniku. Izpeljale so otroško delavnico, na kateri so otroci po mestu urejali kotičke, sadili rože in s tem pustili v mestu lasten odtis. Zaradi prispevka k aktivaciji skupnosti v prostoru so jih različni mestni akterji pozneje povabili k sodelovanju in pripravi predlogov za izboljšanje pozabljenih prostorov v mestu. Po ustanovitvi društva so se posvetile drobnim, a odmevnim urbanim intervencijam z vnašanjem novih programskih vsebin, ki ponujajo možnosti tam, kjer jih prej ni bilo. Prenekateri spregledan prostor so s samoiniciativnostjo, sodelovanjem lokalne skupnosti in z majhnimi posegi spremenile v kakovosten skupnostni prostor.

Prostor vmes nadaljuje delo na področju javnega prostora s podajanjem razvojnih strategij in trajnih prostorskih predlogov ter izvedbami v interierjih in eksterierjih. Hkrati si z raznovrstnimi arhitekturnimi delavnicami in organiziranimi dogodki dejavno prizadeva prispevati k izobraževanju na področju arhitekturne, krajine in urbanizma. Vključevati si želi predvsem mlade, saj bodo prav oni glavni nosilci in ustvarjalci mestnih prostorov, prostorov naše prihodnosti.

© arhiv Robide

Vida Rucli, Janja Šušnjar in Dora Ciccone med pogovorom v stari hiši, ki so jo prenovile same.

Društvo in kolektiv Robida

Robida je nastala kot plod razmišljanj in spraševanja arhitektke Vide Rucli ter anglistke in založnice Marie Moschioni leta 2014 v majhni vasici Topolò oziroma v slovenščini Topolovo. Topolovo leži v Benečiji, blizu meje med Italijo in Slovenijo, in je kljub svoji majhnosti že 28 let vsako leto prostor večplastne prireditve Postaja Topolovo, ki privablja tuje umetnike in ustvarjalce na presečišču glasbe, filmske umetnosti, književnosti in razmišljanja o prostoru. Društvo Robida je dobilo ime po rastlini, ki se v Benečiji najhitreje razraste in prekrije sledi življenja, zapuščenih vasi in urejenosti. Najprej sta ustanoviteljici začeli pisati revijo, sledila je prenova stare hiše in nastal je kolektiv arhitektk, kustosov in oblikovalcev. S svojim samoiniciativnim delom raziskujejo teme odhajanja, povezovanja, oživljanja in skupnosti. Trenutno so del uredniškega odbora Robide arhitektke Vida Rucli, Janja Šušnjar, Elena Rucli, študentka filma Dora Ciccone, filozof in slovenist Aljaž Škrlep ter Maria Moschioni in Laura Savina, ilustratorka in grafična oblikovalka.

Robida je bila preteklo jesen eden redkih uspešnih kolektivov, ki je pridobil sredstva na mednarodnem razpisu I-portunus. Njihov prijavljeni projekt se je razvil iz magistrske naloge Janje Šušnjar. Uspešnost pri takšnem razpisu s temo *Vas kot hiša – bivanjski projekt* je zmaga za majhno skupnost Topolovega in ustvarjalce društva Robida, saj jim bo s sredstvi uspelo izvesti poletno šolo o temah *obrobja*. Živimo v tehnocentrični dobi in delovanje tega kolektiva razumem kot upor proti poznemu kapitalizmu oziroma tehnofevdalizmu. Centralizacija in nenehno stremljenje k ekonomski rasti sta povzročila družbeno segregacijo, splošno poblagovljenje in razvrednotenje skupnosti. Že študija *The Limits to Growth*[6] iz leta 1972 je opozarjala na posledice kapitalističnega osredotočenja na ekonomsko rast. Knjigo omenjam zaradi gibanja *Degrowth*, ki nasprotuje globaliziranemu kapitalizmu in daje prednost vrednotam skupnosti. V zadnjih 50 letih so v prvih vrstah v boju za avtonomijo, ohranjanje skupnosti in vrednot, povezanih s prostorom in identiteto, posamezniki, nevladne organizacije in društva. To, kar dela kolektiv Robide, je samoiniciativno, transčasovno in afirmativno reševanje problemov skupnosti in krepitev identitete, ustvarjanje kulture in vrednot. Društvo trenutno v razširjeni zasedbi – Robidi so se pridružili še Vid Skrbinšek, Kim Lang, Francesca Lucchitta, Elena Braida – sodeluje na BIO27, pod okriljem ljubljanskega MAO. Glavna tema bienala je Supervernakularno, razstavi pa se je pridružila tudi produkcijska platforma z mednarodno uveljavljenimi mentorji. Robida sodeluje z mentorico in oblikovalko Carolien Niebling in skupaj želijo predstaviti prezrta žita, posebej ajdo, skozi celoten cikel pridelave in uporabe, njen vpliv na kulturno krajino in vernakularno arhitekturo ter zmožnosti, ki jih skriva v spopadanju z izzivi zaradi neprimernega ravnanja z okoljem.

Pazi!park

Kulturno okoljsko društvo Pazi!park se je začelo kot neformalno delovanje študentov krajinske arhitekture. Člani društva gledajo na prostor kot na dobrino, s katero je treba odgovorno ravnati. Javnost želijo ozaveščati o pomenu odprtega prostora in zelenih površin v mestu. Razširili so področje svojega delovanja in se sami lotili organizacije urbanih sprehodov Jane's Walk, udeležili so se festivala Chelsea Fringe Ljubljana in vodili delavnice za otroke. Kolektiv je postajal čedalje bolj prepoznaven, kar je pripeljalo do ureditve zunanjih površin zavoda DZC Janeza Levca, kjer so skupaj z varovanci uredili vrt. S starši, malčki in vzgojiteljicami so v vrtcu Najdihojca uredili vrtčevsko igrišče, z dijaki in profesorji Gimnazije Jožeta Plečnika Ljubljana pa so na terasi uredili zeleno učilnico – strešni vrt. Delo je postajalo časovno zahtevno in dejavnosti so sovpadale z zaključevanjem študija, kar je spodbudilo odločitev za registracijo kulturnega okoljskega društva. Še bolj usmerjeno so se posvetili obravnavi javnih odprtih prostorov, namenjenim otrokom. Z delavnicami in participativnimi projekti so začeli urejati javna, šolska, vrtčevska igrišča, lotili pa so se tudi urejanja otroški igri prijaznih zunanjih ureditev sosesk, parkov, trgov in ulic. Trenutno vodita kolektiv Pazi!park krajinski arhitektki Gaja Trbižan in Urška Kranjc, drugi člani pa so: krajinska arhitektka in grafična oblikovalka Sara Čok, arhitektka Andreja Štrukelj Sinčič, krajinska arhitekta in fotografa Goran Jakovac ter Luka Vidic, krajinska arhitektka Meta Petrič, postdoktorska raziskovalka na britanski Univerzi v Sheffieldu dr. Maša Šorn ter študentki krajinske arhitekture Katja Štucin in Urška Didovič. Večina jih je redno zaposlenih in delujejo v društvu prostovoljno. Sredstva za izvedbo projektov so sprva nabirali z donacijami ali celo brez njih, nato pa so se izurili v prijavljanju na javne razpise, s čimer so uspešno financirali projekt ureditve vrta DZC Janeza Levca ter vse naslednje projekte, delavnice in izvedbe. Kolektiv Pazi!Park je vodilni partner projekta RE:PLAY (Preoblikovanje prostorov igre skupaj z otroki na Zahodnem Balkanu), sofinanciranega z nepovratnimi sredstvi programa Ustvarjalna Evropa. Med letoma 2021 in 2023 bodo člani društva Pazi!park skupaj s partnerskimi organizacijami iz tujine (Albanija, Črna gora, Hrvaška, Srbija) podprli lokalne ustvarjalne sektorje ter z medsebojnim sodelovanjem ter z izmenjavo oblikovalskih pristopov in konceptov v sodelovanju z otroki oblikovali pet novih prostorov za igro na prostem. Pripravili bodo smernice za lokalne odločevalce in načrtovalce o tem, kako se lotiti participativnih praks in kako jih izpeljati. V aktualnem družbenem in kulturnem prostoru, v katerem je opazna vse večja segregacija in privatizacija otroške igre in igrišč, se Pazi!park loteva prostorov igre v mestih celostno in vključevalno, z namenom dolgoročno zagotoviti boljše prostorske pogoje za prosto in nestrukturirano igro v urbanem okolju.

Zavod za spodbujanje dostopnosti Dostop

Zavod Dostop je bil ustanovljen za spodbujanje strokovne in širše javnosti k zagotavljanju dostopnega prostora, storitev in informacij za vse uporabnike, tudi za ljudi z oviranostmi. Dostop se zavzema za celostne rešitve, ki zajemajo in povezujejo prostorsko načrtovanje, oblikovanje, informatiko in izobraževanje, z namenom vsem uporabnikom omogočiti dostop do osnovnih javnih storitev in vsebin. Pri delu se zavzemajo za participatornost, kar v praksi pomeni, da lahko uporabniki sami sodelujejo v procesu. Zavod Dostop je od leta 2014 v sodelovanju z invalidskimi organizacijami in Ministrstvom za okolje in prostor pripravil več priročnikov in drugih publikacij, namenjenih ozaveščanju in izobraževanju strokovne javnosti (med drugimi *Z belo palico po mestu*, *Univerzalna stanovanjska graditev* itd.). Zavod pripravlja strateške načrte dostopnosti za občine in načrte dostopnosti za ožja območja, ki so predmet prenove. Izvajajo presoje dostopnosti obstoječih objektov in preglede projektne dokumentacije objektov v javni rabi, svetujejo projektantom v zvezi z dostopnostjo ter predlagajo kompromisne rešitve, kadar standardne rešitve niso izvedljive. Pripravljajo tudi redna izobraževanja za projektante v okviru ZAPS in izobraževanja za vse druge deležnike, ki lahko vplivajo na izboljšanje dostopnosti (gradbene in prometne inženirje, zaposlene v turizmu, storitvenem sektorju, na občinskih upravah, v večjih organizacijah itd.). Poleg tega pa k širjenju dobrih praks na področju dostopnosti prispevajo tudi z izvedbo dostopnih usmerjevalnih sistemov, na primer z oblikovanjem posebnih medijev za slepe in slabovidne (kot so tipni zemljevidi, tipne slike in napisi). Svoje rešitve in predloge venomer preizkušajo v praksi z uporabniki in jih izpopolnjujejo ter tako povezujejo uporabnike s projektanti in odločevalci, kar je po njihovem mnenju najboljša pot do dobrih

6 Meadows, D. H. (1972). *The limits to growth: a report for the Club of Rome's Project on the predicament of mankind* (3rd printing). New American Library.

prostorskih rešitev, s katerimi so na koncu lahko zadovoljni vsi vpleteni. Zelo se zavzemajo za univerzalno načrtovanje, ki vključuje vse skupine uporabnikov, brez izstopajočih "invalidskih" intervencij v prostoru, kar pa je mogoče le ob vključevanju dostopnosti v proces načrtovanja že čisto na začetku.

Posamezne arhitektke, ki delujejo samostojno, v arhitekturi in na drugih področjih

Meta Kutin – arhitektka, doktorska raziskovalka in andragoginja

Meta Kutin je arhitektka in andragoginja, doktorska študentka in vodja arhitekturnega biroja M-Kutin. Na slovenski Univerzi za tretje življenjsko obdobje je pionirsko razvila izobraževalni program *Trgi, ulice in stavbe okoli nas*, namenjen razvijanju kritičnega odnosa do arhitekture in skupnega prostora. Obiskuje ga približno 60 starejših študentov. Dodiplomski študij je opravila na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo in že med študijem prejela mednarodno študentsko nagrado Piranesi za delo v seminarju dunajskega profesorja Heinza Tesarja. Leta 2009 je diplomirala pod mentorstvom prof. dr. Igorja Kalčiča z nalogo *Idejni projekt sobivanjske skupnosti (cohousing community) na izbrani lokaciji v Gabrjah pri Dobrovi: vloga arhitektov in bodočih stanovalcev pri zasnovi, nastanku, razvoju in vzdrževanju sobivanjske skupnosti*. Po študiju je pet let partnersko delovala v podjetju Skupaj arhitekti. Zdaj v Ljubljani vodi lastno projektantsko prakso M-Kutin. Raziskuje večplastnost arhitekture, v projektantski praksi pa se zavzema za manjša merila in raziskovanje pomena kakovostne enodružinske hiše. Zanimajo jo vprašanja vzdušja, staranja, dostopnosti ter skrbno izbrane materialnosti. Je avtorica člankov v strokovnih revijah Arhitektov bilten, Hiše, Outsider. Strokovne in znanstvene članke objavlja tudi na področju andragogike in geragogike in vanje vnaša razmisleke s področja prostorske kulture. Leta 2021 je skupaj s Tomažem Ebenšpangerjem prejela nagrado zlati svinčnik za projekt Hiša za preprosto bivanje.

Neda Bevk – oblikovalka tekstilij

Neda Bevk je študij na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo končala z diplomskim delom pod mentorstvom profesorja Edvarda Ravnikarja. Po diplomi je pet let preživela na Danskem, kjer je delovala kot arhitektka v več projektivnih birojih. Obdobje na Danskem ji je omogočilo spoznavanje skandinavskega odnosa do ročnega dela, raziskovala je lahko oblikovanje tekstila, ročno tkanje in tiskanje ter barvanje tekstila, saj so bila ta znanja v domačem okolju slabše pokrita ali pa sploh ne. Leta 1970 se je vrnila v Slovenijo in soavtorsko nadaljevala s projektiranjem v biroju Ambient, leto pozneje v Slovenijaprojektu, med letoma 1972 in 1974 pa je sodelovala pri projektiranju Univerzitetnega kliničnega centra v Ljubljani. Čeprav se je popolnoma posvetila projektiranju, se je vzporedno vse pogosteje vračala k raziskovanju in oblikovanju tekstila. Osredotočila se je na stare tehnike tkanja, jih znova premislila in nadgradila v sodobni likovni izraz. Leta 1976 je v Ljubljani odprla atelje za ročno tkanje in oblikovanje tekstila, v katerem je eksperimentirala s svilo, žico, plastiko ... Neda Bevk je avtorica nove tkanine mešane materialnosti in barve s posebno prostorsko površino. Je prejemnica številnih domačih in mednarodnih priznanj, danske štipendije za podiplomski študij oblikovanja tekstila in avtorica mnogoterih samostojnih ter skupinskih razstav v Sloveniji in v tujini. Od leta 1981 je delovala kot samostojna umetnica, v Društvu oblikovalcev Slovenije je bila nekaj časa vodja unikatne sekcije. Z aktivnim delom in vključitvijo sodobnih zamisli je na področju oblikovanja tekstila odločilno pripomogla k ohranitvi obrtnih znanj in slovenske kulturne dediščine.

»Izogibala sem se poceni učinkom in sem prepričana, da je treba za dober izdelek veliko delati. Tako sem pogosto sama barvala volno in poskušala najti posebne strukture. Večinoma ljudje niti ne vedo, koliko dela je vloženega v šal ali tapiserijo, preden sploh začnem tkati. Vendar mi je vse še vedno v velik užitek.«

Neda Bevk

© Carl Henrik Tillberg

Risba *Pletilec košar plete razlike* in pripadajoča košara iz naravnih vlaken avtorice Marjetice Potrč. Objavljeno z dovoljenjem Galerie Nordenhake Berlin/Stockholm/Mexico City

Marjetica Potrč – umetnica

Arhitektka Marjetica Potrč je mednarodno uveljavljena umetnica. Leta 2011 jo je ameriški tednik Newsweek uvrstil med deset najpomembnejših sodobnih svetovnih umetnikov. Pri svojem delu se ukvarja z vprašanji družbenega prostora, infrastrukture in naravnih virov. Njeno ustvarjanje je usmerjeno v opolnomočenje posameznika in skupnosti, v kateri posameznik deluje, in obratno. Delo Marjetice Potrč lahko razumemo kot kreativno prakso znotraj urbanega konteksta, umetnico pa lahko preimenujemo tudi v mediatorko v kontekstu javnih umetniških projektov. Najprej je študirala arhitekturo na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo in študij uspešno končala leta 1978 pod mentorstvom prof. Janeza Koželja. Sledil je študij kiparstva na Akademiji za likovno umetnost, ki ga je končala leta 1986, opravila pa je tudi kiparsko specialko pod mentorstvom prof. Luja Vodopivca.

Njena dela obsegajo risbe, arhitekturne študijske primere in javne skupnostne projekte in so na ogled med drugim v javnih zbirkah muzejev Moderne galerije v Ljubljani, Nationalgalerie v Berlinu, MoMA ter Guggenheim v New Yorku. Bila je profesorica na Univerzi za likovno umetnost HfBK v Hamburgu, izredna profesorica na Oddelku za oblikovanje Likovne akademije Univerze v Ljubljani ter gostujoča predavateljica na Inštitutu za tehnologijo v Massachusettsu – MIT in IUAV v Benetkah. Leta 2021 je s predavanjem *Od vode do narave – pravice narave v Sloveniji*[7] povzela pomembnost vode v slovenskem prostoru in dogajanje ob referendumu za pitno vodo. Predavanje je navezala na projekt, ki ga pripravlja za 23. bienale v Sydneyju in se osredotoča na pravice narave ter prikaže vzporednici s študijama primerov – reko Sočo v Sloveniji in reko Lachlan v Avstraliji. Njeno predavanje je bilo predstavljeno na mednarodni konferenci mednarodnega trienala umetnosti in okolja EKO8 – Pismo za prihodnost.

Preteklo leto se je Marjetica Potrč v razstavnem prvencu prenovljene Cukrarne predstavila na skupinski razstavi *Čudovitost spomina s Hišo družbenega dogovora*, preprosto leseno hišo, povezano z vrvjo iz naravnih vlaken. Konstrukcija združuje idejo hiše kot zgrajene arhitekture s konceptom družbene arhitekture, torej strukture, ki jo ustvarja vsaka družba, da lahko ljudje živijo skupaj kot socialno telo. Ob *Hiši družbenega dogovora* so bili razstavljeni diagrami *Risbe zemlje*. Diagram *Pletilec košar plete razlike* in pripadajoča košara iz naravnih vlaken izpostavljata izmenjavo znanja med staroselskim, naravovarstvenim in znanstvenim znanjem kot pogoj za odporno življenje za zemlji.

7 https://www.youtube.com/watch?v=sf1-ZIeS0E4&feature=youtu.be

Prof. dr. Živa Deu – arhitektka, publicistka in pedagoginja

Dr. Živa Deu je prva slovenska arhitektka z nazivom redne profesorice na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Študij je končala z diplomo v seminarju Eda Mihevca; ta jo je kot mentor usmeril v načrtovanje zunanjih ureditev, kar je bila pozneje tema njenega dela po diplomi. V času študija je oddala številne natečaje s prof. Edom Mihevcem in prof. Sergejem Pavlinom, delovala pa je tudi v ljubljanski izpostavi biroja Investbiro Koper, v kateri se je pozneje redno zaposlila. Njeno samostojno delo so bile predvsem zunanje ureditve: krajinski ureditveni načrt jeseniške Jeklarne 2, Letališče Portorož, ozelenitev območja BO 2/4 Smelt … Na žalost je večino izvedenih del načel ali pa popolnoma uničil zob časa. V osemdesetih letih se je ljubljanska pisarna Investbiroja zaprla zaradi gospodarske krize, zato je delo nadaljevala v Uradu za prostorsko urejanje na Ministrstvu za okolje in prostor. Pripravila je strokovno podlago za urbano in arhitekturno urejanje podeželja, pri tem pa je sodelovala tudi Fakulteta za arhitekturo s prof. dr. Fistrom. Raziskava, v kateri je aktivno sodelovala, se je zaokrožila z monografijama *Arhitekturne krajine in regije Slovenije* in *Glosar arhitekturne tipologije*, vključenima v Strategijo prostorskega razvoja Slovenije. Raziskovalno delo je sklenila z disertacijo o stavbnih členih kot pomembnih gradnikih tipologije na slovenskem podeželju. Med delom na posoškem potresnem območju, kot svetovalka vlade za razvoj lokalnega planiranja, je sprejela povabilo prof. dr. Fistra in leta 2000 postala njegova asistentka. Kot pedagoginja se je zavzela za raziskovanje slovenske arhitekturne dediščine in identitete podeželja. Rezultat arhitekturnoteoretskih raziskav je izjemna bibliografija s skoraj 1000 enotami in 14 monografijami. Pot od asistentke do redne profesorice je bila vse prej kot lahka, postopki so bili namenoma dolgotrajni, ostalo je nekaj grenkih spominov, a počasi bledijo. Zagotovo je na postopke in imenovanje prve redne profesorice vplivalo tudi dejstvo, da je bilo na fakulteti močno uveljavljeno prepričanje, da ženske temu resnično težkemu poklicu niso kos. Dr. Živa Deu se je pri delu na Fakulteti za arhitekturo in na višješolskem študijskem programu Oblikovanje materialov na Višji strokovni šoli, kjer trenutno predava, zmeraj zavzemala za celovito urejanje prostora raznolikih kulturnih krajin in razvojno varstvo podedovanega.

Prof. dr. Metka Sitar – arhitektka, raziskovalka in pedagoginja

Dr. Metka Sitar je študij na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo končala pod mentorstvom prof. Edvarda Ravnikarja. Prof. Sergej Pavlin jo je že v prvem letniku povabil k sodelovanju in ji zaupal izris interierjev javnih programov. V času študija je bila demonstratorka pri predmetih prof. Sergeja Pavlina, prof. Janeza Suhadolca in prof. Marjana Ocvirka. Sodelovanje s profesorji je botrovalo vzporednemu povabilu v Studio MSSV, kjer je sodelovala z grafičnim oblikovalcem Matjažem Vipotnikom. Po diplomi je delovala na različnih arhitekturnih področjih, najprej v Sektorju za prostorsko planiranje Zavoda RS za družbeno planiranje v Ljubljani, potem v projektivnih birojih Marles in Projekt MR inženiring v Mariboru. Leta 1977 se je odločila nadgraditi znanje na specialističnem študiju na Kraljevi danski akademiji likovnih umetnosti v Kopenhagnu, kjer je na Institute of Building Design študij uspešno končala z nalogo *Nizka zgoščena stanovanjska zazidava*. Prav to področje je postalo rdeča nit njenega nadaljnjega dela, zlasti v okviru arhitekturnih birojev Gruppe 3 in Nussmüller Architekten v Gradcu. Ob delu je na Fakulteti za arhitekturo Tehniške univerze v Gradcu doktorirala z disertacijo *Možnosti in omejitve usmerjanja procesov razpršene gradnje*, temu pa je sledilo povabilo za vrnitev v Slovenijo. Tako je leta 1999 postala vodja sektorja in pozneje svetovalka vlade za državno prostorsko planiranje na Uradu RS za prostorsko planiranje na Ministrstvu za okolje in prostor v Ljubljani. V tem času se je nekoliko oddaljila od projektantske arhitekturne dejavnosti, a se je z delom v interdisciplinarnih kolektivih začela nakazovati njena izjemno plodovita pedagoška in znanstvenoraziskovalna pot. Odzvala se je povabilu Fakultete za gradbeništvo Univerze v Mariboru za vodenje priprave novega arhitekturnega programa ter kot docentka prevzela novo katedro za izvedbo predmetov s področij arhitekture in urbanističnega načrtovanja za študente gradbeništva. Z letom 2007 je dr. Metka Sitar prevzela funkcijo predstojnice novega študijskega programa Arhitektura 1. stopnje ter v okviru Katedre za arhitekturo in prostor postala nosilka predmetov in prevzela njihovo izvedbo za prve generacije študentov arhitekture v Mariboru. Leto pozneje je bila izvoljena v naziv izredna profesorica za predmetno področje Arhitektura in prostorsko načrtovanje. Pri podajanju znanja je na osnovi izkušenj želela preseči tradicionalni način dela ter je po skandinavskem vzoru vzpodbujala zlasti lastno razumevanje arhitekture. Z občutljivostjo za prostorske vrednote in bogatimi izkušnjami ji je uspelo študentom predati sporočilo o odgovornosti arhitekta do sveta, v katerega posega. Bibliografija dr. Metke Sitar vključuje številne znanstvene objave in izkazuje njeno udeležbo na mednarodnih znanstvenih konferencah, vodenje programov in sodelovanje v nacionalnih in mednarodnih programih. Dr. Sitar je lani skupaj z arhitekti Urošem Lobnikom, Bogdanom Reichenbergom, Jankom Zadravcem in Borisom Podrecco prejela priznanje častni član ZAPS za leto 2021, za ustanovitev in uspešen začetek delovanja Oddelka za arhitekturo na Fakulteti za gradbeništvo, prometno tehnologijo in arhitekturo v Mariboru.

»Pogrešam arhitekturo, čeprav je venomer prisotna v mojem življenju. Lotevam se manjših zasebnih arhitekturnih projektov, ki ne vzamejo toliko časa. Moram pa reči, da je izdelava avtorske slikanice precej podobna projektu za kakšno zgradbo ali del mesta. Estetika in vsebina morata ustrezati namenu. Vsi ustvarjalci, arhitekti, ilustratorji, pisatelji, slikarji, smo potopljeni v svoje poslanstvo. Za nas ne velja osemurni delovnik. Mi smo v svoje ustvarjanje vpeti ves čas in brez podpore in razumevanja najbližjih nam bi težko uspelo.«

Lila Prap

Lila Prap – ilustratorka

Veliko ljudi pozna slikanice Lile Prap, ne vedo pa, da je to ime psevdonim arhitektke Lilijane Praprotnik Zupančič. Na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo je diplomirala leta 1987 pri profesorju Milošu Bonči. Najprej je delala v nemškem biroju, kjer je sodelovala pri izrisu otroške bolnišnice v Wiesbadenu, potem je delala na področju urbanizma, nato je bila učiteljica na tehniški šoli. Po poučevanju se je preusmerila v grafično oblikovanje, vmes je risala karikature in ilustrirala zgodbe ter časopisne šale. Med letoma 1980 in 1990 je ugotovila, da ji ilustracija dopušča več svobode, in se preusmerila v pisanje in ilustriranje slikanic za otroke. V kratkem času desetih let je postala mednarodno priznana ilustratorka, njene knjige pa prevajajo po vsem svetu. Posebno cenjena je na Japonskem. Doma je za svoje delo prejela prestižni Prešernovo in Levstikovo nagrado. Slednjo je prejela dvakrat, je pa tudi dobitnica Smrekarjeve nagrade in več tujih nagrad. Meni, da je slovenska ilustracija na najvišji ravni in prav zato v Bologni razstavlja čedalje več slovenskih ustvarjalcev.

Almira Sadar – modna oblikovalka in pedagoginja

Almira Sadar je vzporedno študirala oblikovanje tekstilij in oblačil ter arhitekturo. Leta 1986 je najprej diplomirala s področja oblikovanja tekstilij in oblačil na Oddelku za tekstilstvo Naravoslovnotehniške fakultete, leto pozneje pa še na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Pod mentorstvom prof. Dušana Moškona je leta 1987 uspešno zagovarjala temo *Kmečki turizem na Koroškem*. Študijsko raziskovanje je nadgradila in leta 1994 končala specialistični študij na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani. Leta 1997 se je odločila za samostojno oblikovalsko pot in odprla svoj prvi studio v Krakovem v Ljubljani. Pri svojem ustvarjanju poudarja pomen ročnega dela in bogatega slovenskega izročila v povezavi s tekstilijami. Leta 2005 je prejela nagrado trend za svoje oblikovalsko delo. Sadarjeva s svojim delom in nazori poudarja pomen trajnosti v modnem svetu. Pri oblikovanju kolekcij uspešno združuje strojno izdelane tekstilije z ročnim delom – kvačkanjem ali

»Pobuda o povezovanju se je preoblikovala v idejo o označitvi obstoječih pešpoti med stanovanjsko sosesko in lokalnimi pridelovalci hrane – to so sprehajalne poti prebivalcev in nekatere od njih hkrati tudi delovne poti kmetov, ki obdelujejo zemljo. S projektom smo želeli preveriti, ali je mogoče s tem preprostim posegom v prostor in z njegovo promocijo spremeniti obstoječe vzorce, vedenje in ne nazadnje tudi bivanjske razmere prebivalcev velike stanovanjske soseske in starih vasi. Ker je pobuda izšla iz lokalnega okolja, smo v načrtovanje vključili prebivalce. Idejo smo prvič predstavili v okviru mednarodnega dogodka Urbani sprehod Jane's Walk, ki promovira pešhojo v vsakdanjem življenju in pri vsakodnevnih opravkih. S sprehodom smo preverili različne mogoče trase poti, udeleženci sprehoda so nas opozorili na predele in ambiente, ki jih je vredno vključiti, opozorili smo na pozitivne učinke pešačenja na zdravje, na intenzivnejše in bolj doživeto spoznavanje prostora z vidika pešca, govorili o dostopnosti in urejenosti obstoječih poti med sosesko in vasmi, o skrbi za kulturno krajino, pestrosti lokalnih običajev, domačih imen v vaseh ipd.«

***Damjana Zaviršek Hudnik o projektu* Pot dobrot[8]**

pletenjem. Pravi, da ima oblikovalec možnost izbire in vpliva na etičnost ali neetičnost modne industrije. Sodeluje s proizvajalci, ki uporabljajo materiale sledljivega izvora in niso usmerjeni v hitro menjavajoče se trende. Svoje znanje in načela prenaša na mlade oblikovalce tekstilij in oblačil tudi kot profesorica na univerzitetnem dodiplomskem in magistrskem študiju na Naravoslovnotehniški fakulteti, kjer poučuje predmete *Oblikovanje oblačil, Modni dodatki* in *Trajnostna moda*.

Mateja Panter – arhitektka, oblikovalka, publicistka

Mateja Panter je leta 1992 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Poleg opravljanja svojega primarnega, arhitekturnega poklica deluje še na številnih drugih področjih. Ukvarja se tudi z oblikovanjem interierjev, predmetov, grafiko in strokovno publicistiko. Ustanovila je zavod PIKA in vzpostavila platformo za povezovanje oblikovalcev in podjetnikov CENTER01, ki se trudi, da bi Slovenija s svojo oblikovalsko vizijo stopila v svet. Je podpredsednica Društva oblikovalcev Slovenije in redno objavlja strokovne članke s področij arhitekture in oblikovanja v različnih medijih. Posebno področje njenega ustvarjanja je produktno oblikovanje, kjer oblikuje uporabne predmete.

Njeni projekti ponujajo celovite rešitve, so interdisciplinarni in vezani na kontekst prostora. Skupaj z akterji z drugih področij sestavlja kreativne platforme z namenom izvedbe projektov z dodano vrednostjo. Zanimajo jo vplivi hiperurbanizacije, turbokapitalizma, informacijsko-komunikacijske tehnologije, razvoj kulturnih modelov in socialnih okolij, področja kreativnih industrij in specifika lokalnega. Javno se zavzema za promocijo arhitekturne in oblikovalske stroke. Predstavila se je na Salone Satellite v Milanu, Re:design Europe v Berlinu, World Design Capital Helsinki 2012, Bancs de l'Europe v Strasbourgu, Future of Living na Dunaju in na več samostojnih in skupinskih razstavah v Sloveniji. V zadnjih letih je bilo objavljenih več kot 60 prispevkov o njenih projektih v strokovnih medijih in na nacionalni televiziji. Za svoje delo je prejela več nagrad.

Damjana Zaviršek Hudnik

Damjana Zaviršek Hudnik je študirala na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo in študij pod mentorstvom prof. Vojteha Ravnikarja končala leta 1998. Deluje na področju arhitekture, urbanizma, oblikovanja notranjega prostora in kuriranja razstav. Razmišljanja o pomenu kakovostnega prostora objavlja v strokovnih in v poljudnih revijah. Že diplomska naloga *Regulacija kraja Volče pri Tolminu z artikulacijo ureditve javnih prostorov* je nakazala témo projektov urejanja javnih prostorov, ki so sledili. Leta 2009 je s soavtorji zasnovala novo stavbo hotela Kras in osrednji trg v Postojni. S Špelo Nardoni Kovač sta leta 2011 v Črnomlju zasnovali spominsko obeležje in ureditev javne površine ob 20. obletnici slovenske osamosvojitve. Od leta 2013 oblikuje in vsebinsko vodi pobudo *Skupaj na ploščad!*, ki raziskuje javni prostor stanovanjskih sosesk in aktivno vlogo prebivalcev v njih. S soavtorji je načrtovala in izvedla vrsto začasnih prostorskih intervencij v soseski, s katerimi je prostor med bloki postal prijetnejši za zadrževanje in druženje. Z organizacijo različnih dogodkov (Kino med bloki, tržni dnevi Pot dobrot) spodbuja prebivalce k aktivni udeležbi pri njihovi celoviti prenovi. Delovanje pobude je med letoma 2015 in 2018 predstavljala v okviru evropskega projekta *Public space for local life - Human Cities* v Milanu, Londonu, Helsinkih, Tallinu, Gradcu, Saint-Étiennu, Beogradu in Czesinu. S soavtoricama Špelo Nardoni Kovač in Ano Kreč Bricelj je leta 2014 zasnovala Pot dobrot, ki povezuje prebivalce soseske Ruski car z več kot dvajsetimi pridelovalci in kmetijami ter dvema čebelarjema v Savljah, Klečah in na Ježici. Projekt je spodbudila želja po ozaveščanju lokalne skupnosti o pomenu medsebojnega povezovanja in sodelovanja prebivalcev. V okviru različnih dogodkov (OHS, Evropski teden mobilnosti) vodi sprehode in kolesarjenje po Poti dobrot tako za prebivalce kot za širšo javnost. Je soavtorica in sokustosinja prve retrospektivne in pregledne razstave o arhitekturi slovenskih vrtcev *Iz malega raste veliko – pol stoletja slovenskih vrtcev* ter razstav *Arhitektura. Skulptura. Spomin. Umetnost spomenikov Jugoslavije 1945–1991* in *Na mladih svet stoji. Mladi arhitekti na polju oblikovanja.*

Anja Musek – krajinska arhitektka in rokodelka

Anja Musek je diplomirala na Biotehniški fakulteti v Ljubljani pod mentorstvom Ane Kučan. Že med študijem je delala večinoma prostorskonačrtovalske projekte – takrat v biroju Arhitektura pri prof. mag. Gabrijelčiču, po študiju pa je v letih 2006 in 2007 sledila zaposlitev na LUZ – Ljubljanskem urbanističnem zavodu. Nato se je odločila za pot samostojne podjetnice in delovala z različnimi arhitekturnimi biroji, predvsem z dr. Alešem Mlakarjem, še naprej z LUZ, sodelovala pa je tudi z birojem Arrea – dr. Marušo Zorec in Martino Tepina. S sodelavci LUZ so leta 2007 za projekt *Tematske strokovne podlage za prostorski red MOL* prejeli priznanje zlati svinčnik ZAPS. V tem času je zasnovala tudi mnogo krajinskoarhitekturnih ureditev za vrtove zasebnih objektov po Sloveniji. Kljub uspešnosti je pri delu doživljala frustracije, saj številni njeni projekti niso bili izvedeni v skladu z načrtovanimi rešitvami. Veliko je obiskovala Rokodelski center DUO v Škofji Loki, kjer se je udeležila tudi tečajev mokrega polstenja volne. Ta material in tehnika sta jo tako prevzela, da se od leta 2015 poklicno posveča zgolj ustvarjanju v tehniki, ki so jo nekoč imenovali klobučarstvo. Pridobila je certifikat kakovosti Obrtne zbornice Slovenije in v starem mestnem jedru Škofje Loke je odprla Atelje Amuse, kjer ima svojo delavnico in prodajno-razstavni prostor. Ustvarja oblačila, modne izdelke in izdelke za dom, cenjena je tudi kot

8 Zaviršek Hudnik, D. (2018). *(So)bivanje na robu mesta: Pot dobrot: sprehajalna pot med mestom in vasjo.* Arhitektov Bilten, 48 (215/216), 36–38.

»Znanje in izkušnje, pridobljene na fakulteti in tudi po študiju, so me oblikovale in mi pomagale pri vsakdanjem raziskovanju in poglabljanju v to najstarejšo tehniko izdelave tekstila. Vsak ustvarjalec, tudi pri ročnih tehnikah, mora namreč najti sebi lasten izraz. Mojega je sooblikovalo predhodno krajinskoarhitekturno ustvarjanje. Velikokrat namreč kdo pokomentira moje delo z opažanjem, da v izdelkih vidi prav krajino.«

Anja Musek

učiteljica mokrega polstenja. Anja Musek poudarja, da ji pri ustvarjanju največ pomeni popoln nadzor nad procesom, od zamisli do končne izvedbe. Ustvarja izdelke v enem kosu – brez šivanja in rezanja, torej brez odpadnega materiala (*zero waste* pristop). Izbira najkakovostnejša vlakna, z znanim poreklom in obdelavo, pri merino volni pa le s certifikatom, da ovce niso bile mučene (*mulesing free*). Veliko eksperimentira z različnimi materiali in volni pogosto dodaja vlakna lanu, koprive in konoplje. Predstavlja se samostojno in z drugimi ustvarjalci – tudi z oblikovalkami tekstilij iz kolektiva Kreativnice. Nazadnje ste njene izdelke lahko videli v pritličju Metalke ob podhodu Ajdovščina, kjer je bila organizirana priložnostna prednovoletna galerija in prodajalna Jelka.

Karmen Tomažič – arhitektka in pedagoginja

Karmen Tomažič je študij PTUA (*it. pianficazione territoriale, urbanistica e ambientale* - teritorialno, urbanistično in lokalno planiranje) končala leta 2014 na Fakulteti za arhitekturo v Algheru na Sardiniji s temo *Playscape Osnovne šole v Podgradu*. Študij v Algheru je zasnovan nekoliko drugače kot pri nas, saj večinoma temelji na naročenih projektih pod vodstvom profesorjev. Poudarek je na naravovarstvu, iskanju potencialov in spreminjanju pomanjkljivosti prostora v nove možnosti. V ospredju je zasnova projektov, pri katerih se z minimalnimi posegi in stroški ter participatornostjo poskrbi za maksimalen učinek, ne zgolj v prostoru, ampak tudi v družbi. Njen zaključni projekt v domačem Podgradu se je razvijal leto in pol, skupaj z otroki 2., 3. in 4., razreda OŠ. Ob novi osnovni šoli je videla priložnost za izrabo velikega praznega prostora, ki bi bil drugače namenjen za parkirišče. Sooblikovali so skupnostni prostor za krajane in prebivalce okoliških vasi z večgeneracijskimi kotički. Preden se je odpravila na Sardinijo, je kar deset let delala v projektantski praksi, sodelovala je pri projektiranju enodružinskih hiš, projektirala pa je tudi interierje v primorski podružnični šoli Sveti Anton. Po diplomi in nekaj skupnostnih akcijah v Podgradu se je pridružila Mreži za prostor in začela sodelovati z Inštitutom za politike prostora IPOP ter ustanovila Prostor, društvo za arhitekturo in prostor, s katerim izvaja predvsem projekte v Postojni. Njen najbolj odmeven projekt je *Kje je prostor v Postojni?* Praznim prostorom v mestnem jedru so želeli najti nove vsebine po vzoru projekta v Slovenj Gradcu. Karmen je izdelala koncept za novo namembnost praznih javnih prostorov, razkrila je degradirane točke in opozorila na številne prazne površine, ki bi lahko bile smiselneje izrabljene, a so bile namenjene parkirnim prostorom. Projekt je bil tako uspešen, da so ga izvajali tri poletja – manjše prostore so spremenili v »plažo« in s tem parkirišča spremenili v prostore druženja, na katerih so izvajali razne delavnice in prirejali družabne dogodke, najbolj pa so razveselili okoliške otroke, ki so tam preživljali proste dni. S svojim društvom je sodelovala tudi pri projektu Celostne urbane prenove mestnega jedra Postojne skupaj z Občino Postojna, Srednjo lesarsko in gozdarsko šolo ter študenti Ljubljanske Fakultete za arhitekturo. Študente je usmerjala mag. Polona Filipič Gorenšek. Na delavnicah so mapirali prostorske probleme in obstoječe kvalitete in naredili načrte za lesene prostorske instalacije, ki so jih tudi izdelali in postavili v prostor. Projekt se je začel leta 2017 in še traja, saj trenutno poteka prenova Tržaške ceste. Društvo Prostor je združilo moči z IPOP in občino in skupaj želijo prenoviti Tržaško cesto, ki je bila nekoč najpomembnejša mestna ulica, danes pa je programsko degradirana ter v celoti podrejena lokalnemu tranzitnemu tekočemu in stoječemu prometu. S participatornim urbanizmom želijo degradirano ulico spremeniti v skupnosti prostor po meri prebivalcev.

Apolonija Šušteršič – umetnica in pedagoginja

Apolonija Šušteršič je arhitektka, profesorica in vizualna umetnica. Že med študijem se je povezala s sošolci in nastal je arhitekturni kolektiv Skupina (Saša Galonja, Tadej Glažar, Arne Vehovar, Aleš Vrhovec, Apolonija Šušteršič). Za predstavitev Skupininega avtorskega in študijskega dela na Piranskih dnevih arhitekture 1990 so prejeli študentsko Plečnikovo priznanje. Študij na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo je Apolonija Šušteršič končala leta 1992 pod mentorstvom prof. Janeza Koželja. Po diplomi se je odpravila na Nizozemsko, kjer je na umetniški akademiji Rijksakademie van beeldende kunsten v Amsterdamu v letih 1994 in 1995 opravila specialistični podiplomski študij. Sledil je premik še nekoliko severneje; na švedski univerzi Lunds universitet Konsthögskolan i Malmö je uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo *Hustadt, Inshallah: Learning from a participatory art project in a trans-local neighbourhood*. Deluje med Oslom in Ljubljano in razvija svojo kreativno prakso na presečišču arhitekture in vizualnih umetnosti. Med drugim je poučevala na norveški umetniški šolo Kunsthøgskolen i Oslo, kjer je postavila temelje magistrskega študija Arts & Public Space (Umetnost in javni prostor), ki ga je vodila zadnjih šest let. Apolonija Šušteršič je mednarodno priznana vizualna umetnica – svoja dela je razstavljala v švedskem Moderna Museet v Stockholmu, na berlinskem Biennalu 2, v ljubljanski Moderni galeriji, v galeriji Marian Goodman, v galeriji De Appel v Amsterdamu … Pri svojem delu kritično obravnava in analizira prostor, raziskuje pa tudi procese in odnose med institucijami, kulturno politiko, prostorskim načrtovanjem in arhitekturo. Njeno široko zanimanje se začne pri fenomenološkem proučevanju prostora in nadaljuje z raziskovanjem družbene in politične narave našega življenjskega okolja. Običajno obsežno razišče specifične prostorske dogodke in pojave in situ in jih nato uporablja kot izhodišče svojega projekta. Rezultat njenega dela ni le kritika obstoječega, temveč ponuja različne predloge in odpira dialog za možnosti specifičnega prostora. Pri svojem delu se povezuje z lokalno skupnostjo, kustosi, sociologi, arhitekti in urbanisti. V rokah drži niti multidisciplinarnega diskurza, ki sega onkraj umetnosti in arhitekture, tako da družbeno angažiranost spretno vtke v vsakdanje življenje določene skupnosti ali prostora.

Nina Vastl Štefe – arhitektka in oblikovalka tekstilij

Arhitektka Nina Vastl Štefe je študij končala leta 1996 pod mentorstvom prof. Janeza Koželja. Kar dvajset let svoje poklicne poti je posvetila projektiranju enodružinskih montažnih hiš, sodelovala je s finskim podjetjem Honka ter domačima Marlesom in Jelovico. V času gospodarske krize se je preusmerila v projekte manjšega merila ter v oblikovanje tekstilij za dom iz naravnih materialov. Konec leta 2013 je registrirala samostojno dejavnost in se posvetila arhitekturnim projektom manjših meril: prenovam, novogradnjam ter predvsem lesenim hišam. Poleg samostojne arhitekturne prakse je obudila tudi željo po oblikovanju tekstilij, saj se je nad ročnimi deli navduševala že kot deklica – šivala, kvačkala in pletla je za vso družino. Tehnik barvanja se je učila od lokalnih rokodelcev in iz bogate tradicije barvarske in platnarske obrti na Loškem. Raziskovala je tuje in domače vire in jih preizkušala v praksi. Trenutno nastajajo prešite odeje iz volne in lanu, ročno barvana posteljnina iz recikliranega vojaškega platna ter z avokadom ali z vrbovimi listi obarvane tekstilije. Eksperimentira s surovo svilo, koprivovimi vlakni, konopljo in ramijo oziroma belo koprivo. Rdeča nit njenega oblikovanja tekstilij so čiste oblike, izjemna pozornost do zaključnih detajlov in navdih iz narave. Nina Vastl Štefe trenutno sodeluje še s tremi ustvarjalkami tekstilij (Silvo Horvat – tkanje, Anjo Musek – polstenje, Lili Pajntar – različne tehnike). Povezale so se v kolektiv Kreativnice. Kreativnice – sodobni tekstilni center imajo svoj delovni, razstavni in prodajni prostor v starem mestnem jedru Škofje Loke. Kolektiv Kreativnice se je predstavil že na več skupinskih razstavah: leta 2019 v

Rokodelskem centru Ribnica, leta 2020 v razstavnih prostorih projektne pisarne CzK v Mariboru, leta 2021 na Bienalu tekstilne umetnosti BIEN v Radovljici, na festivalu Pisana Loka v Škofji Loki in decembra 2021 v priložnostno odprti trgovini Jelka v Ljubljani.

Virginia Vrecl – arhitektka in fotografinja

Arhitektka in arhitekturna fotografinja Virginia Vrecl je leta 1997 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Med študijem in po diplomi je sodelovala z različnimi arhitekturnimi biroji na Dunaju in v Ljubljani ter po opravljenem strokovnem izpitu začela samostojno arhitekturno prakso. Kot članica ZAPS in Društva arhitektov Ljubljana se je predstavljala na skupinskih preglednih razstavah, poudarek pa se je začel z arhitekture počasi prenašati na arhitekturno fotografijo. Da je ta pot prava, potrjujejo njene številne fotografske razstave. S prvo samostojno fotografsko razstavo *Skandinavske arhitekturne impresije* se je predstavila na Piranskih dnevih arhitekture 2014. V letu 2015 so sledile razstave *Arhitekturne impresije in abstrakcije* v Hiši arhitekture Maribor, *Arhitekturne sekvence* v Slovenskem kulturnem centru Korotan na Dunaju in *Arhitektura kot ozadje življenja* v Mali galeriji Cankarjevega doma v Ljubljani. Pozneje je samostojno razstavljala na festivalu sodobne fotografije Fotonični trenutki 2016, leta 2017 pa je imela razstavo *Arhitektura skozi objektiv Virginie Vrecl* v galeriji DESSA. Leta 2019 je razstavljala na skupinski razstavi *Betonske sanje* v galeriji Photon v Ljubljani. Leta 2021 je imela samostojno razstavo s fotografijami industrijske arhitekturne dediščine v Cankarjevem domu v ciklu *Likovni kritiki izbirajo*. Arhitekturne fotografije Virginie Vrecl se pojavljajo v domačih in tujih revijah in na spletnih portalih, v publikacijah in monografijah ter na številnih strokovnih razstavah. Na povabilo revije Arhitektov bilten sta bila v številki, posvečeni arhitekturni fotografiji, objavljena njena fotografija in kratko besedilo. Vpogled v njeno delo in fotografski pristop so omogočila gostujoča predavanja na FGPA – Oddelku za arhitekturo Univerze v Mariboru. Na povabilo nosilca predmeta Kompozicija izr. prof. dr. Petra Šenka zadnjih nekaj let predava o *Kompoziciji v arhitekturni fotografiji*. O njeni arhitekturni fotografiji je ob razstavi v okviru v Fotoničnih trenutkov 2016 dr. Peter Šenk zapisal:

»S fotografsko razstavo* arhiTEKSTURE *avtorica Virginia Vrecl predstavlja niz arhitekturnih fotografij, ki povezujejo kompozicijo arhitekturnega detajla in njegovega izčiščenega vizualnega učinka. ... Podobe delov zgradb ali okolij skozi njen fotografski pogled postajajo podobe iz polja formalne estetike. S tem se prvine arhitektonike prevajajo v izčiščeno vizualnost. Kot bi želele preverjati in predstavljati kompozicije z izpostavljanjem vzorcev, oblik, kontrastov, geometrij, igre svetlobe in sence, gradacij itn., ki so na prvi pogled skriti v kompleksni celovitosti arhitekture, so njene arhitekturne fotografije usmerjene k 'arhistraktni umetnosti'.«

Izr. prof. dr. Peter Šenk

© Virginia Vrecl

Stopnice – trg pod gradom, Škofja Loka, 2017

© arhiv Studia Moste

Predalnik 1 za avdiosistem je bil izdelan za manjše stanovanje leta 2016. Predalnik je zasnovan z željo, da je občasno uporabljen tudi kot delovni prostor za delo z računalnikom in shranjevanje osnovnih pisarniških pripomočkov. Izdelan je iz beljenega jesenovega lesa, barvna lestvica predalov pa je sestavljena iz lesa bukve, jelše, hruške in oreha.

Klara Zalokar – arhitektka, oblikovalka in izdelovalka

Klara Zalokar je arhitektka in polovica kolektiva Studio Moste. Leta 2015 je pod mentorstvom doc. Mitje Zorca končala študij na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo s temo, posvečeno rokodelstvu, in za zaključno delo prejela Prešernovo nagrado Fakultete za arhitekturo. Po koncu študija je postala tehnična sodelavka v seminarju Mitje Zorca. Med prenovo zapuščene hiše Dom Mojmir v Mostah sta s partnerjem začela izdelovati manjše lesene izdelke s poudarkom na pohištvu. Klara se je od arhitekture povsem preusmerila v notranje oblikovanje, mizarstvo in rokodelstvo. S partnerjem sta se izučila tradicionalnega izdelovanja pohištva iz masivnega lesa, mizarstva. Znanje uporabljata pri oblikovanju sodobnih kosov pohištva in manjših predmetov. Staro znanje in dediščino o oblikovanju lesa združujeta s sodobnimi oblikovalskimi pristopi. Do jeseni 2021 je bila stalno v stiku s projektiranjem in poučevanjem kot asistentka Mitje Zorca na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo.

© arhiv Ane Skobe

Fotografinja Ana Skobe

Kolaž iz arhiva Sare Škarica, ki je nastal na povabilo Ane Kosi ob njenem raziskovanju heterotipij po vzoru francoskega filozofa Michela Foucaulta.

Mlajša generacija arhitektk

Kako večplasten je poklic arhitektke, dokazuje in iz dneva v dan opredeljuje tudi mlajša generacija arhitektk. S svojim delom se ne želijo le odzivati na dane situacije, ampak vzpostavljajo nova merila in tisto, kar so dosegle že uveljavljene arhitektke, urbanistke in krajinske arhitektke, nadgrajujejo – ustaljene poglede, prakse in razmišljanja o arhitekturi pa spreminjajo in na novo definirajo. So zelo kritične in svoj kreativni izraz oblikujejo na arhitekturnih in oblikovalskih razstavah, pri projektantskih projektih, v intervjujih, strokovnih člankih, pri kolažiranju. Zavzemajo kritično distanco do grajenega in želijo z razširjanjem znanja doseči *prožnost* znotraj že obstoječega, bodisi s prenovami, raziskavami ali z ozaveščanjem širše in strokovne javnosti. Za doseganje prožnosti imajo k sreči na voljo dosti več kanalov, kot so jih imele arhitektke preteklih generacij. Svoja dela mlade arhitektke tako ažurno objavljajo na spletnih straneh in družbenih omrežjih, kar pa ne pomeni, da se jim je zaradi tega lažje uveljaviti nasprotno.

Ana Skobe – arhitektka in arhitekturna fotografinja

Ana Skobe se s fotografijo ukvarja že dlje časa, med študijem na Ljubljanski Fakulteti za arhitekturo pa je odkrila svoje zanimanje in poslanstvo v arhitekturni fotografiji. Tej je posvetila tudi magistrsko nalogo, v kateri je s potopitvijo v arhitekturno-fotografsko teorijo uspešno združila obe stroki. Trenutno primarno deluje na področju arhitekturne fotografije in je doktorska kandidatka na Ljubljanski Fakulteti za arhitekturo. Ana Skobe poudarja, da želi z (re) prezentacijo arhitekturnega dela s fotografijo doseči združitev ideje, ki je materializirana v objektu in njegovem odnosu do prostora, s svojo idejo o tem objektu. Zanima jo, kaj je v njem mogoče videti – kakšen je potencial njegovih specifičnih prostorskih rešitev. To poimenuje rekonstruiranje arhitekture. Ana se v zadnjih letih uspešno uveljavlja ne le v slovenskem, temveč tudi v mednarodnem merilu. Kar trikrat zaporedoma je zmagala na mednarodnem natečaju International Competition of Photography in Artificial Light. Leta 2019 je prejela nagrado za fotografijo na Vurnikovem fotografskem natečaju, sledila je njena prva samostojna fotografska razstava z naslovom *(Re)konstruiranje arhitekture: Nezgrajena serija* v Galeriji Božidar Jakac v Kostanjevici. Osemkrat so njena dela razstavili na skupinskih razstavah po vsej Evropi. V preteklem letu je sodelovala tudi s Studiom Raketa in MAO pri snovanju razstave *Svet znotraj: oblikovanje modernih interierjev, 1930–danes.*

Tea Goljevšček – oblikovalka vidnih sporočil

Tea Goljevšček je večkrat nagrajena grafična oblikovalka. Študij arhitekture je končala leta 2015 na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani pod mentorstvom prof. Petra Gabrijelčiča in doc. dr. Špele Hudnik. Že med študijem je s sošolkama Majo Trampuž in Urško Černigoj ustanovila Arhitekturno društvo Forum, ki je delovalo v domači Ajdovščini. V dialogu z različnimi ajdovskimi deležniki, predvsem pa s someščani, so želele dvigniti raven kulture bivanja in ozaveščenost o pomembnosti kakovostno oblikovanih skupnih prostorov. Opozarjale so na prostorske probleme v kontekstu širšega urbanizma Ajdovščine in tudi v manjšem merilu. Tea Goljevšček se je poklicno preusmerila v grafično oblikovanje ter oblikovanje vidnih sporočil. Z značilno grafično izraznostjo je izdelala podobe za Spirit Slovenija, Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, oblikovala je turistične informacijske table za vas Vipavski Križ, za mladinski center Hiša mladih v Ajdovščini, Regijsko razvojno agencijo Rod Ajdovščina, večkrat je bila tudi finalistka natečajev vizualnih komunikacij Plaktivat ipd. Prav za projekt Vipavski Križ je leta 2017 prejela priznanje brumen in priznanje Društva oblikovalcev Slovenije za oblikovalski presežek leta 2017. Trenutno sodeluje z oblikovalko Evo Batič, s katero ustvarjata vidna sporočila pod imenom Disisdis.

Katja Martinčič – urbanistka, raziskovalka in arhitektka

Katja Martinčič je leta 2016 končala študij na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo pod mentorstvom prof. Aleša Vodopivca in prof. Anje Planišček. Že med študijem se je povsem posvetila projektiranju in sodelovala v ljubljanskih birojih Multiplan, Triiije, Obrat, Plan B in v različnih projektnih skupinah, ob delu in študiju je delala tudi kot demonstratorka v seminarjih prof. Aleša Vodopivca in prof. Anje Planišček. Aktivno je sodelovala tudi pri projektih ljubljanske Fakultete za arhitekturo v Afriki. Kmalu nato sprejela težko odločitev, da zapusti Ljubljano, nedosegljive cene stanovanj in norost arhitekturnega dela v birojih. Preselila se je v Idrijo, kjer je prek razpisa Ministrstva za kulturo izpeljala projekt Mladi starci. Raziskovala je bivanjske razmere starejših in ugotovila, da se prostor ne prilagaja demografskim spremembam. To je v Idriji še posebej izrazito zaradi izseljevanja mladih, prebivalstvo se stara hitreje od slovenskega povprečja. Sledilo je sodelovanje z Občino Idrija pod okriljem Ministrstva za okolje in prostor. V skladu z Alpsko konvencijo je Katja Martinčič izvedla analizo stanovanjske problematike v Idriji ter oblikovala predloge za izboljšanje: od zadrug do odkupov in prenov. Ta projekt je prerasel v stanovanjsko strategijo. V Idriji so bili nad svežimi pogledi Katje Martinčič tako navdušeni, da je postala občinska urbanistka. Zavzema se za ravnotežje med tržno naravnanimi projekti in željami prebivalcev in išče nove možnosti za uporabo spregledanih prostorov.

Sara Škarica – arhitektka in oblikovalka

Sara Škarica je arhitektka in radikalna grafična oblikovalka. Magistrirala je leta 2018 na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo pod mentorstvom prof. Tadeja Glažarja, kmalu nato je opravila še strokovni izpit pri Hrvaški arhitekturni zbornici. Vodi svoje podjetje, povezuje se in uresničuje projekte s samostojno delujočimi arhitekti, sodeluje z birojem Kosi in partnerji. Zagovarja stališče, da so njeni arhitekturni kolaži arhitektura. Z nadrealističnimi kolaži je pospremila arhitekturno študijo Ane Kosi Heterotopije (ki se opira na avtorja te filozofske formulacije Michela Foucaulta) v reviji Outsider. Arhitekturni biro Kosi in partnerji pri utemeljitvah konceptov arhitekturnih projektov pogosto sodeluje s Saro Škarica, ki zamisli pretvori v kolaž. Njeni vizualni premisleki so tako močni in shematski, da povsem nadomestijo in presežejo pisni opis koncepta ali skico. Pred kratkim je skupaj z Ajdo Merslavič in Maticem Pantarjem odprla prenovljene večnamenske prostore GD Medno.

© arhiv MAO

Z razstavo *edu.arh: Prakse arhitekturnega izobraževanja* je Danica Sretenović skupaj z Boštjanom Vugo in Majo Vardjan osvetlila večplastnost arhitekturnega poklica ter se vprašala, kakšen naj bo profil bodočega arhitekta in kakšna naj bo institucija, ki uči *videti arhitekturno*? Razstava zajema pregled arhitekturnega izobraževanja v Sloveniji v preteklosti in danes, ugotavlja, kakšne so zdajšnje prakse arhitekturnega izobraževanja, ter nakazuje smernice, kam se arhitekturno izobraževanje v prihodnosti še lahko razvije.

Danica Sretenović – arhitektka, raziskovalka, kustosinja in publicistka

Danica Sretenović je leta 2019 končala študij na Fakulteti za arhitekturo pod mentorstvom ddr. Petre Čeferin. Za monografijo *Prebijanje intercije realnosti* je s skupino soavtorjev prejela študentsko Prešernovo nagrado. Arhitekturno se udejstvuje na področjih kuriranja, vizualnih medijev, teoretskih konceptov in izobraževalnih eksperimentov. Pri delu raziskuje anomalije, ki rušijo enotnost diskurza sodobne produkcije prostora. Te anomalije je opredelila v magistrski nalogi Delovati arhitekturno, v fotografsko-arhivski raziskavi Nonument, v raziskavi, razstavi in publikaciji e*du.arh: Prakse arhitekturnega izobraževanja* (v soavtorstvu z Boštjanom Vugo) ter v dokumentarnem filmu Framed v produkciji Future Architecture in BINA. V letih od 2015 do 2020 je sodelovala z ddr. Petro Čeferin pri predmetih *Analiza sodobne arhitekture, Arhitekturna teorija in kritika* ter pri seminarju TPA. Trenutno v sodelovanju z Gajo Mežnarić Osole (kolektiv Trajna) kurira program pomladne akademije The Feral Palace. Samostojno ali kot soavtorica je razstavljala v Barceloni, Chicagu, Londonu, Zagrebu, Beogradu in Ljubljani. Sodelovala je z birojema Sadar+Vuga in Raketa ter oblikovalskima studiema Kabinet01 in Prapra. Za poseben dosežek ji lahko štejemo, da ji je preteklo poletje v nekaj dneh uspelo povezati arhitekte, oblikovalce in druge kreativce v složno skupino in so s skupnimi močmi pred rušenjem ubranili Bloudkovo skakalnico v parku Tivoli.

Sklep

Po raziskavi med arhitektkami, ki delujejo na presečišču mnogoterih kreativnih praks, lahko potrdim uvodno tezo, da slovenska arhitektura niza presežke predvsem zaradi dejstva, da so arhitektke sposobne zajeti širino odgovornosti arhitekturnega poklica in se pri svojem delu ne omejujejo samo na projektiranje. Raziskava pa to tezo celo presega, saj predstavljene arhitektke utirajo poti tudi zunaj arhitekture. S svojimi projekti in mišljenjem ponujajo rešitve in jih tudi udejanjajo v obliki participatornega urbanizma, arhitekturnih študij, družbeno angažiranih projektov. Lotevajo se žgočih tem, ne samo v našem prostoru, temveč tudi v svetovnem merilu. Ustvarjanje slovenskih arhitektk je sicer osredotočeno na slovenski prostor, vendar pa so bile številne uspešne rešitve, projekti, študije in publikacije predstavljeni tudi po svetu.

Da bi arhitektura lahko ostala arhitektura, pa se ne smemo zanašati le na neusahljiv polet in pronicljivost arhitektk. Predvsem lahko za dobre prostorske, pisne, grafične, participatorne … arhitekturne projekte poskrbimo z ustreznimi delovnimi pogoji. Nujne so sistemske izboljšave pogojev za delo v arhitekturi. ZAPS se že leta trudi uveljaviti cenik storitev, ki bi določil primerne cene projektantske prakse ter vsaj nekoliko omilil damping, po katerem posegajo nekateri biroji, da se sploh lahko dokopljejo do dela. Trenutno je ta cenik samemu sebi namen. Dobri delovni pogoji pomenijo tudi temeljno delavsko pravico do osemurnega delovnika in do zaposlitve za nedoločen čas. Slednja je med predstavljenimi arhitektkami redkost, saj jih je redno zaposlenih manj kot pet. Ostale so v glavnem samostojne podjetnice ali pa samozaposlene v kulturi (nekaj posameznic pa se o svojem statusu ni želelo opredeliti). Takšen status pomeni, da so arhitektke (deloma) neplačane ob bolezni, da so neplačane, ko grejo na dopust. Vse to je kršenje temeljnih človekovih in delavskih pravic, za katere se zavzema socialna država Republika Slovenija. Nekatere od predstavljenih arhitektk povedo, da so plačane s pavšalnim zneskom in da razmerje med urami in mesečnim pavšalom močno presega 8-urni delovnik. Če se poigramo s številkami, govorimo o razmerju, ki ob preračunu pokaže, da kljub diplomi ali magisteriju delajo za manj kot 10 evrov na uro, mesečni pavšal mlajše generacije arhitektk pa ne presega minimalne slovenske plače. Prav tako se dogaja, da njihovi delodajalci ne privolijo v podpis pogodb, ki bi arhitektke vsaj delno formalnopravno zaščitile. Ob inflaciji, dvigu cen nepremičnin, draženju hrane in povečevanju stroškov jim tako ne preostane drugega, kot da si tudi po tridesetem letu delijo stanovanja, da delajo v več birojih hkrati ter krepko več kot 8 ur na dan. Želim se izogniti poimenskemu izpostavljanju, vendar ugotavljam, da so med njimi tudi take, ki so v prikritem delovnem razmerju, kar je nezakonito. Delovna razmerja določa Zakon o delovnih razmerjih. Prikrita delovna razmerja so pogosta pri sodelovanju s subjekti na podlagi podjemne pogodbe, pri poslovnem sodelovanju s samozaposlenimi osebami ter tudi pri dijaškem in študentskem delu. Obstajali naj bi arhitekturnih biroji, ki kot pogoj za sodelovanje postavljajo odprtje s. p., zaradi zanje ugodnejšega poslovanja.

Posameznica, ki meni, "da opravlja delo na podlagi prikritega delovnega razmerja, ima po določilih 200. člena Zakona o delovnih razmerjih pravico pisno zahtevati, da delodajalec kršitev odpravi oziroma da svoje obveznosti izpolni. Če delodajalec nato v roku osmih delovnih dni po vročitvi zahteve delavke ne izpolni svoje obveznosti oziroma ne odpravi kršitve, pa lahko delavka v roku 30 dni od poteka 8-dnevnega roka zahteva sodno varstvo pred pristojnim delovnih sodiščem."[9] Do tega pogosto ne pride, saj bi to zagotovo pomenilo izgubo dela in izgubo prihodka.

Druga možnost za izboljšanje položaja je ustrezna zasnova natečajev, saj se z dobro izdelanimi natečajnimi zahtevami, ki prav tako prihajajo od ZAPS, lahko razvijejo dobre natečajne rešitve. S tem, ko se postavi natečajne omejitve, se že posredno *oblikuje* prostor, je v svoji magistrski nalogi, osnovani na primeru NUK II,[10] ugotovil arhitekt Gregor Mljač.

Raziskavo lahko sklenem z izzivom za vse, ki delujemo v arhitekturi in zunaj nje: poudarjajte pomembnost dobrih delovnih pogojev, opozarjajte na neenakost na delovnih mestih, obiskujte arhitekturne razstave, zastavljajte pomembna vprašanja pri odprtih omizjih, vzpodbujajte raziskovanje in arhitekturno publicistiko, kupujte knjige s področja arhitekture in podprite arhitekturno teorijo ter se o odprtih temah pogovarjajte. Pomembno je, da se kot kolektiv ustvarjalnih ljudi upremo prekarnemu delu, tudi na splošno, ne samo v arhitekturi. Skrbimo za izboljšanje bivanjske kulture v Sloveniji z lastnim spoštljivim odnosom do skupnega prostora in grajenega okolja … Ali kot bi rekli stari Rimljani: ***Verba movent exempla trahunt* – besede premikajo marsikaj, pomembna pa so tudi dejanja.**

Delež žensk med člani ZAPS. Vir: ZAPS.

9 Maruša Ščedrin, *Prikrito delovno razmerje, https://www.pravozavse.si/prikrito-delovno-razmerje/ (13. 5. 2022)*

10 Mljač, G. (2021). *NUK III.: strategija delovanja arhitekta in vloga natečaja pri ustvarjanju objekta arhitekture: magistrska naloga.* [G. Mljač]

»V našem biroju ne vezemo blazin!«[1]

Uvod v drugi poskus pregleda vpliva feminističnih gibanj in formalno izobraženih arhitektk na spremembe v arhitekturi[2]

Natalija Zanoški

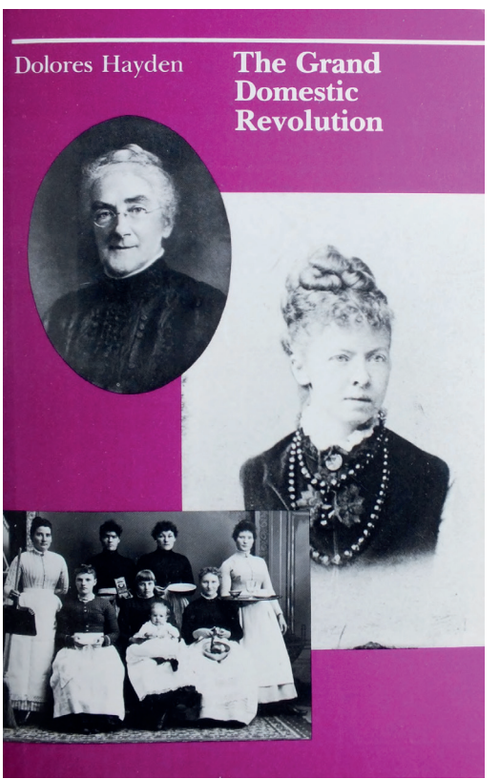

Sl. 1: Naslovnica knjige – Hayden, D. (1981): *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. Elektronski vir: https://monoskop.org/images/a/a7/Hayden_Dolores_The_Grand_Domestic_Revolution_A_History_of_Feminist_Designs_for_American_Homes_Neighborhoods_and_Cities_1981.pdf (6. 11. 2017).

Iz časov študija na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo mi je v spominu ostalo le nekaj imen žensk, ki so jih profesorji znotraj kontekstov različnih tem omenili na svojih predavanjih: Hačepsut, peta faraonka osemnajste egipčanske dinastije (1507 pr. n. št.–1458 pr. n. št.), ki je vplivala na razvoj zanimivega arhitekturnega sloga (npr. grobnica Karnak, Luksor), Truus Schröder-Schräder (1889–1985), farmacevtka, ki je z arhitektom Gerritom Rietveldom soavtorica prve realizirane hiše s premičnimi notranjimi stenami (Hiša Rietveld Schröder, Utrecht), Marjetica Potrč (1953–), slovenska umetnica in arhitektka, ki skozi svoje instalacije preizprašuje sodobno arhitekturno prakso, ter seveda Zaha Hadid (1950–2016), ki se je prebila v moški klub »starhitektov«.

Razvoj arhitekture, predvsem preobratov v prejšnjem stoletju, je na institucionalni ravni predstavljen predvsem skozi uporabo in izume novih materialov, vpeljavo novih tehnologij gradnje in kot posledica sprememb (ideologije) v družbi. (Pre)malo študij pa raziskuje vplive nove vloge ženske v (družini in) družbi na spremembe tradicionalnih vzorcev arhitekture in urbanizma, tudi skozi prizmo prispevka različnih smeri feminističnega gibanja.

Feminizem, ki se je začel oprijemljiveje formirati ob koncu obdobja razsvetljenstva,[3] se je zavzemal za socialno, ekonomsko in politično enakost spolov, predvsem je bil zavezan k delovanju za pravice in interese žensk.[4] Pred razsvetljenjstvom, v srednjem veku ženske namreč niso imele pravice do lastništva, izobrazbe[5] ali sodelovanja v javnem življenju. V začetku 20. stoletja še vedno niso imele volilne pravice.[6] Okoli tega vprašanja se je v drugi polovici 19. stoletja strnilo jedro prizadevanj večine prvega vala feminističnih gibanj v Evropi in Ameriki (t. i. sufražetke).

V drugi polovici 19. stoletja je zaradi razcveta industrijskega kapitalizma v ZDA sledil skokovit preskok iz ruralne v urbano družbo – mesta so rasla z eksplozivno hitrostjo.[7] V teh jedrih so najprej dominirale tovarne (industrijska mesta), okoli njih pa najemniška stanovanja za delavce, brez javnega prostora in urbane infrastrukture. Po letu 1920 so tovarne v središčih zamenjale banke ter sedeži korporacij in trgovskih verig (korporativna mesta). Industrija se je preselila na obrobja mest, korporacije pa so začele podpirati lastništvo enodružinskih hiš v predmestjih z idealom ženske kot polno zaposlene gospodinje. S tem so spodbujali stabilne in konservativne politične navade zaposlenih (odvračanje od stavk). Coniranje[8] je ustvarilo prostorsko nepovezanost med zasebnim in javnim prostorom, ki je povzročila izolacijo žensk – gospodinj.

Na te (tudi prostorske) probleme so odgovarjale predvsem materialistične oz. materialne feministke,[9] ki so se naslanjale na idejo okoljskega determinizma. Verjele so, da se mnoge odločitve glede organizacije družbe implementirajo skozi grajeno okolje,[10] zato so

1 Slavni odgovor velikana moderne arhitekture 20. stoletja Le Corbusiera na prvo prošnjo arhitektke Charlotte Perriand za delo v njegovem biroju leta 1927. Kasneje je pri njem delala deset let (McLeod, 6. 11. 2017).

2 Nerevidirani članek je bil prvotno objavljen v publikaciji *Ženske v kulturi in družbi*, tematski številki revije Rast, revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja, december 2017.

3 Deklaracija o pravicah človeka in državljana (Declaration des Droits de l'Homme et du Citoyen, 1789), formulirana v času francoske revolucije, je »izpustila« ženske, zato je leta 1791 politično aktivna dramatičarka Olympe de Gouges objavila Deklaracijo o pravicah žensk in državljank (Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne), ki je imela širok mednarodni odmev (Brunell, Burkett, 10. 10. 2021).

4 Brunell, Burkett, 10. 10. 2021.

5 Širša podpora dostopu žensk do visokošolskega izobraževanja v ZDA je do leta 1880 povečala vpis žensk; sestavljale so tretjino vseh študentov (Hewitt, 8. 11. 2017).

6 Nova Zelandija je bila prva država, ki je (leta 1893) ženskam dodelila volilno pravico (Ženska volilna pravica, Wikipedija, 10. 10. 2021).

7 Število prebivalcev ZDA se je z 10 milijonov, kolikor jih je bilo leta 1870, do leta 1920 dvignilo na 54 milijonov (Hayden, 1981). V Sloveniji se je eksplozivna rast mest (urbanizacija družbe) zgodila v desetletjih po drugi svetovni vojni.

8 Coniranje je delitev mesta na območja z eno samo funkcijo, npr. spalna naselja brez drugega programa (kultura, trgovina, obrt itd.). Srednjeveška mesta so temeljila na mešani rabi stanovanjskega, obrtniškega in trgovskega programa, kar je pripomoglo k ohranjanju socialnih omrežij. Coniranje je kasneje kritizirala Jane Jacobs v knjigi The Death and the Life of Great American Cities iz leta 1961, ki je imela velik vpliv na arhitekturne in sociološke kritike modernističnih mest.

9 Pod skupno oznako »materialistične oz. materialne feministke« je raziskovalka Dolores Hayden združila tiste feministke iz druge polovice 19. stoletja v ZDA, ki so bile odločene, da se lotijo preobrazbe prostorske zasnove in materialne kulture ameriških domov, sosesk in mest (Hayden, 1981).

10 Socialna izključenost je povezana tudi s fizično konfiguracijo grajenega okolja. Najlaže si to predstavljamo skozi težave gibalno in senzorno oviranih ljudi – ti grajeno okolje doživljajo kot fizične ovire na poti, ki jim (lahko) onemogočijo nadaljevanje poti, dostop, vključevanje (v družbo) (Hall, Imrie, 10. 10. 2021).

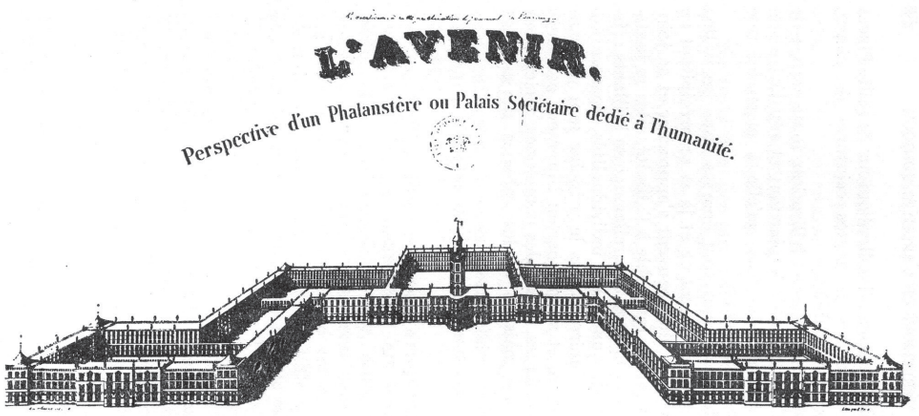

2

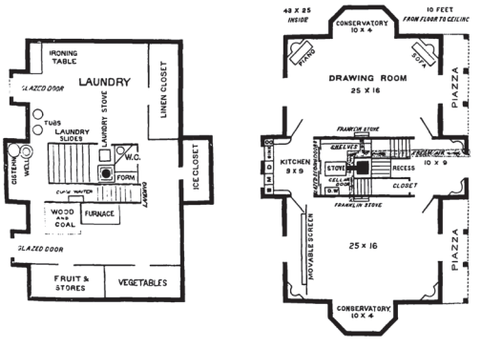

3

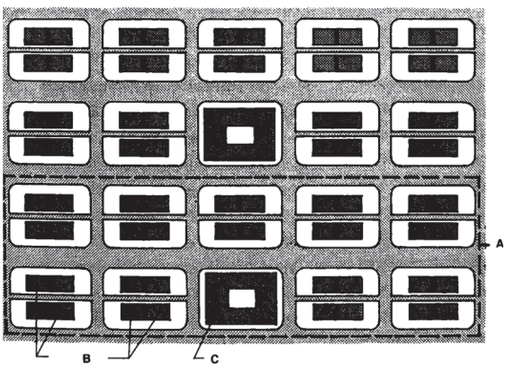

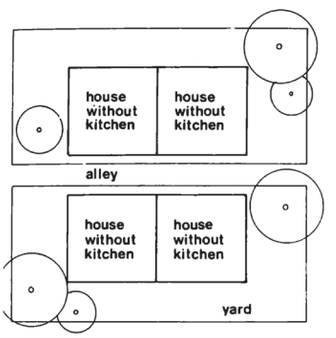

4

prostorsko transformacijo gospodinjskega dela izpostavile kot jedro ustvarjanja socialne enakosti, ekonomske pravičnosti in prostorskih reform. Predlagale so več rešitev za oblikovanje stanovanj in sosesk: nove tipologije stanovanjskih stavb (enodružinske hiše ali stanovanjski bloki z manjšimi kuhinjami ali brez njih), nove tipologije družbenih stavb (center za dnevno oskrbo otrok, skupnostna kuhinja, jedilnica, pralnica), nove tipe lokalnih organizacij (kooperativna gospodinjstva) in s tem spremembe v oblikovanju predmestij. Po njihovem mnenju je skupnostno gospodinjsko delo ženskam omogočalo, da so si z delitvijo dela ustvarile presežek časa, ki so ga lahko posvetile drugim interesom.

Sredi 19. stoletja se je v Ameriki po zgledu francoskega filozofa in utopičnega socialista Charlesa Fouriera[11] pojavilo več kolektivnih stanovanjskih eksperimentov. Do takrat so v stanovanjskih blokih (brez kopalnic in pralnic) živeli le reveži, srednji in višji sloj pa je prebival v samostoječih ali vsaj vrstnih hišah. V teh poskusih pa so začeli graditi tudi stanovanjske bloke za višje sloje, kar je bilo verjetno tudi posledica vedno višjih cen zemljišč v mestih. V navezavi na predloge feministk so imele te večstanovanjske stavbe skupne gospodinjske prostore: kuhinjo, jedilnico in pralnico (npr. Haight House Apartments, New York, 1870).

Različni stanovanjski eksperimenti so spodbudili tudi veliko prostorskih inovacij. Učiteljica in samouka arhitektka Catharine Beecher, ki je sicer zagovarjala status ženske kot »poklicne gospodinje, ministrice doma«, je prostor kuhinje (z okenskimi odprtinami!) postavila neposredno ob jedilnico, zasnovala je prve organizacijske sheme za kuhinje in pralnice, posebno zanimiv pa je njen predlog manjše urbane najemniške hiše za revnejše sloje z minimalnim številom potrebnih prostorov kar najmanjših dimenzij.[12] Učiteljica in feministka Melusina Fay Peirce, ki je verjela, da bo enakopravnost spolov dosežena le z ekonomsko neodvisnostjo žensk, pa je predlagala prve premične notranje stene, ki so dovoljevale povezovanje ali ločevanje sosednjih prostorov znotraj sedeža skupnega zadružnega gospodinjstva.[13]

V začetku 20. stoletja so univerze druga za drugo sicer počasi odprle vrata tudi študentkam,[14] ki so lahko vstopile v formalni sistem izobraževanja, vendar se diplomantke šol za arhitekturo po zaključenem študiju niso mogle zaposliti kot projektantke.[15] V družbi je še vedno vladalo prepričanje, da ženske »nimajo prave osebnosti in uma za delo arhitekta, dovolj močne volje, avtoritete za nadzor delavcev, dobre prostorske predstave in analitične logike, ki so potrebni za poklic arhitekta«.[16]

Prek raziskovalnih projektov mlajših generacij, ki si prizadevajo prepoznati in izpostaviti dosežke predhodnic, v zadnjih desetletjih odkrivamo vedno nove arhitekturne projekte in prakse žensk, ki bi jih bilo treba ovrednotiti in umestiti v zgodovino arhitekture 20. stoletja. Problem pomeni tudi ustaljena praksa delovanja arhitektk, ki si zaradi različnih razlogov (katerih?) niso izbrale samostojne poti, temveč partnerstvo z moškim arhitektom: Lilly Reich z Miesom van der Rohejem, Charlotte Perriand z Le Corbusierom, Anne Tyng z Louisom Kahnom, Denise Scott Brown z Robertom Venturijem, Ray Eames s Charlesom Eamesom, Gizela Šuklje z Jožetom Plečnikom ...

11 Charles Fourier (1772–1837) je na podlagi prepričanja, da lahko nadaljnji razvoj družbe temelji le na razvoju osvoboditve žensk in sodelovanju med spoloma, oblikoval utopične skupnosti za 400 družin, ki so živele v skupnih stavbah (phalanstères), se preživljale s kmetijstvom, proizvodnjo in trgovino ter si delile delo in dobiček (Sklar, 6. 11. 2017).

12 Vse svoje predloge glede avtoritete ženske, oblikovanja hiše in organizacije gospodinjstva je Catharine Beecher skupaj s sestro Harriet opisala v knjigi *The American Woman's Home* (Dom ameriške ženske, op. a.) iz leta 1869.

13 Melusina Fay Peirce je svoj predlog zadružnega gospodinjstva s stanovanji brez kuhinj, v katerem je združenih 12 do 50 žensk (družin), ki v centralni skupni stavbi z ustrezno strojno opremo opravljajo gospodinjska dela in svojim možem to delo zaračunavajo, opisala v knjigah *Co-operative Housekeeping: How Not to do it and How to do it* iz leta 1884 in Co-operative Housekeeping iz leta 1889.

14 Prva diplomantka štiriletnega programa arhitekture na univerzi MIT (Massachusetts Institute of Technology) je bila leta 1890 Sophia Hayden, ki je kasneje oblikovala *Woman's Building* (Žensko stavbo), predstavljeno na svetovni razstavi v Chicagu (1893) (Coleman, Danze, Henderson, 1996).

15 Še v začetku 21. stoletja je več kot pol diplomantov na fakultetah za arhitekturo v Ameriki, Avstraliji in Združenem kraljestvu žensk, vendar jih po zaključku študija v arhitekturni praksi ostane le 20 % (Stratigakos, 6. 11. 2017).

16 Stratigakos, 6. 11. 2017.

Sl. 2: *Phalanstère* Charlesa Fouriera, perspektivna slika, prva polovica 19. stoletja, avtor: Victor Considérant. Wikimedia Commons. Elektronski vir: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Phalanst%C3%A8re.jpg (10. 10. 2021).

Sl. 3: Urbane najemniške hiše za revnejše sloje, tlorisa kleti in pritličja, Catharine Beecher in Harriet Beecher Stowe: The American Woman's Home, 1869. V: Hayden, D. (1981): *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. Elektronski vir: https://monoskop.org/images/a/a7/Hayden_Dolores_The_Grand_Domestic_Revolution_A_History_of_Feminist_Designs_for_American_Homes_Neighborhoods_and_Cities_1981.pdf (6. 11. 2017).

Sl. 4: Kooperativna stanovanjska soseska (A) s 36 hišami brez kuhinj (B) in skupnim kooperativnim gospodinjskim centrom (C), diagram tlorisa; sestav štirih hiš brez kuhinj znotraj soseske, diagram tlorisa; avtorica prvega diagrama: Beth Canister, avtor drugega diagrama: Paul Johnson, oba po opisu Melusine Fay Peirce. V: Hayden, D. (1981): *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. Elektronski vir: https://monoskop.org/images/a/a7/Hayden_Dolores_The_Grand_Domestic_Revolution_A_History_of_Feminist_Designs_for_American_Homes_Neighborhoods_and_Cities_1981.pdf (6. 11. 2017)..

Sl. 5: The Woman's Building (Ženska stavba) arhitektke Sophie Hayden, fotografija notranjosti, Svetovna razstava v Chicagu, 1893, fotograf: William Henry Jackson, Ball State University Archives and Special Collections, Documents and Drawing Archive (Arhivi in posebne zbirke Univerze Ball State, Arhiv dokumentov in risb). V: McLeod, M., Rosner, V.: Pioneering Woman of American Architecture – Sophia Gregoria Hayden Bennett. Elektronski vir: https://pioneeringwomen.bwaf.org/sophia-gregoria-hayden-bennett (10. 10. 2021)

Sl. 6: Zunanjost prenovljene vile E-1027 arhitektke in oblikovalke Eileen Gray, 1929. V: Ravenscroft, T.: Eileen Gray's modernist E-1027 villa revealed in photographs by Manuel Bougot. Elektronski vir: https://www.autocaddesignpro.com/eileen-grays-modernist-e-1027-villa-revealed-in-photographs-by-manuel-bougot/ (10. 10. 2021).

Sl. 7: Notranjost prenovljene vile E-1027 arhitektke in oblikovalke Eileen Gray, 1929. V: Ravenscroft, T.: Eileen Gray's modernist E-1027 villa revealed in photographs by Manuel Bougot. Elektronski vir: https://www.autocaddesignpro.com/eileen-grays-modernist-e-1027-villa-revealed-in-photographs-by-manuel-bougot/ (10. 10. 2021).

V tej luči se kot simptomatičen izkazuje primer ikonične vile E-1027 na francoski rivieri iz leta 1929: šele članek Josepha Rykwerta iz leta 1967 je potrdil avtorstvo irske arhitektke in oblikovalke Eileen Gray. Pred tem so ga pripisovali takratnemu partnerju arhitektke, arhitektu in kritiku Jeanu Badoviciju (ki je sicer pri oblikovanju sodeloval), celo velikemu Le Corbusieru.[17] V muzeju Vitra Design Museum je trenutno na ogled razstava *Here We are! Women in design 1900–today*, kjer so predstavljena dela 80 oblikovalk z namenom razlage »nove, večglasne zgodbe oblikovanja z ozadjem boja za enake pravice in priznanje«.V Sloveniji smo v zadnjih letih delo arhitektk spoznavali na več preglednih predstavitvah, med drugim na razstavah 100 del v zadnjih 100 letih v sklopu projekta *MoWoWo (2017), Arhitektke oblikujejo prihodnost* s predstavitvijo 40 del avstrijskih in 30 del slovenskih inženirk in arhitektk (2016) ter *V ospredje I, II, III in IV: Pionirke slovenske arhitekture, gradbeništva in oblikovanja* (2016–2020) z zaključno monografijo; v mali monografiji revije Outsider je bilo predstavljeno življenje in delo prve Plečnikove diplomantke Gizele Šuklje, ki je v sodelovanju z učiteljem med drugim projektirala ureditev Metlike in partizanske spomenike v Beli krajini. Tudi pričujoča številka te revije kot del mednarodnega projekta *Yes We Plan!*, pripravljenega v okviru evropske mreže *Women in Architecture*, je dobrodošel prispevek k osvetlitvi trenutnega stanja delovanja žensk v arhitekturi.

Vpliv nove vloge ženske v (družini in) družbi na spremembe v arhitekturi in urbanizmu še zdaleč ni raziskan. Če nekatere posamezne študije omogočajo vpogled v vpliv posameznih gibanj feminizma 19. stoletja na urejanje prostora (v ZDA), pa ni mogoče zaslediti nikakršnih drugih celostnih študij. Vstop žensk v arhitekturno izobraževanje in prakso je omogočil, da so skozi delo reševale tudi (prostorske) probleme sodobnih žensk[18] in prenašale ideje na dovzetnejše arhitekte, s katerimi so sodelovale. Pregledi stvaritev arhitektk v 20. stoletju so nujni za osvetljevanje njihovih posameznih prispevkov k stroki, še vedno pa manjkajo študije vpliva nove ženske – projektantke na razvoj prostora in bivanja.

17 Zabaven in kontroverzen pogled na domnevno obsesijo arhitekta Le Corbusiera z vilo E-1027 in njeno avtorico nam v filmu *The Price of Desire* (2015) predstavi režiserka Mary McGuckian.

18 »Ženska sfera mora biti definirana s strani žensk!« (Hayden, 1981)

Viri in literatura

Brunell, L., Burkett, E. (ur.): *Feminism*, Elektronski vir: https://www.britannica.com/topic/feminism (10. 10. 2021).

Coleman, D., Danze, E., Henderson, C. (ur.) (1996): *Architecture and Feminism*. Yale Publications on Architecture, New York: Princeton Architectural Press.

Hall, P., Imrie, R. (1999): Architectural Practices and Disabling Design in the Built Enivronment, V: *Environment and Planning B: Planning and Design*, 1999, vol. 26, p. 409–425. Elektronski vir: https://journals.sagepub.com/doi/10.1068/b260409 (10. 10. 2021).

Hayden, D. (1981): *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Hewitt, A., N.: From Wollstonecraft to Mill: What British and European Ideas and Social Movements Influenced the Emergence of Feminism in the Atlantic World, 1792-1869? Elektronski vir: http://womhist.alexanderstreet.com/awrm/intro.htm (8. 11. 2017).

McLeod, M.: Perriand: Reflections on Feminism and Modern Architecture. Elektronski vir: http://www.harvarddesignmagazine.org/issues/20/perriand-reflections-on-feminism-and-modern-architecture (6. 11. 2017).

Sklar, K.: From Wollstonecraft to Mill: What British and European Ideas and Social Movements Influenced the Emergence of Feminism in the Atlantic World, 1792-1869. Elektronski vir: http://womhist.alexanderstreet.com/awrm/intro.htm (6. 11. 2017).

Stratigakos, D.: Women Architects: Building Change. Elektronski vir: http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/08/women-architects-building-chan-2014825101929831491.html (6. 11. 2017).

Ženska volilna pravica. Elektronski vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/%C5%BDenska_volilna_pravica (10. 10. 2021).

Mesto kot materializacija patriarhata*

Iva Lukan

Semantična zanka prostorskega načrtovanja osvetljuje dejstvo, da ljudje oblikujemo grajeni prostor, hkrati pa ta prostor oblikuje nas, kar produkciji prostora nalaga dodatno težo in odgovornost. Vsak prostor je poleg prostorskega umeščen tudi v družbeni kontekst in prepreden z medčloveškimi odnosi. To pomeni, da je kot politični in ideološki produkt podvržen njihovi produkciji in reprodukciji. S tem se odpira vprašanje, kdo je pobudnik produkcije prostora in kdo ima moč za uveljavljanje interesov.

Ko na mesto pogledamo skozi teoretsko prizmo spola, ugotovimo dvoje. Prvič, da so mesta materializacija patriarhata, gradili so jih namreč (beli, hetero) moški načrtovalci, za (bele, hetero) moške uporabnike. In drugič, da so posledično ženske v mestu potisnjene na margino, saj prostor uporabljajo na drugačne načine in v druge namene kot moški prebivalci.

Feministični vidik prostora in mesta izpostavlja tudi Leslie Kern, urbana geografinja, raziskovalka mest, v knjigi *Feminist City*, v kateri dialektiko odslikavanja in oblikovanja družbenih odnosov ponazori na konkretnih primerih predmestnih naselij, javnega prevoza in pravice do osebnega prostora ter na problematiki urbanega strahu.

Avtorica pojasnjuje, da predmestna naselja danes jemljemo kot nekaj samoumevnega, čeprav so urbanistični simptom razmerij moči iz časa po drugi svetovni vojni. Vse preveč opolnomočene ženske, ki so med vojno zasedle tovarniška delovna mesta, je bilo treba znova pacificirati in domestificirati. Zadnje je uspelo prav s predmestnimi hišami, ki so ženske vrnile v zasebno sfero neplačanega skrbstvenega dela. Vzporedno s širjenjem suburbij so se v mestih dvigali nebotičniki, ki jih Kernova razume kot spomenike moški korporativni ekonomski moči.

Nadaljuje s primerjavo uporabe javnega prevoza med moškimi in ženskami. Pravi, da kljub upadanju števila predmestnih gospodinj podatki še vedno kažejo, da po vsem svetu 75 odstotkov neplačanega skrbstvenega dela opravijo ženske. To se kaže v načinu dnevnih migracij v mestu. Moški dnevno potujejo od doma na delo in nazaj, največkrat z osebnim avtomobilom. Ženske za dnevne migracije pogosteje uporabljajo javni prevoz, njihove poti pa so zapletene, saj so sestavljene iz verižnih potovanj (ang. trip chains) med vrtcem, šolo, delovnim mestom in trgovino. Zato ženske v javnem prevozu plačujejo t. i. rožnati davek. Za isto storitev namreč plačujejo veliko več kot moški, ker so njihova potovanja verižna, vozovnice pa enkratne.

Problematika javnega prevoza pa se ne konča z rožnatim davkom. Avtorica opozarja na spolno nadlegovanje in razliko v govorici telesa med spoloma v javnem prevozu. Moški sedijo s široko razprtimi nogami, s čimer zasedejo več kot le svoj sedež. S tem prisilijo druge, da zasedejo čim manj javnega prostora. Podobno je tudi na otroških igriščih. Ste že kdaj videli skupino deklet, ki bi zasedla celotno športno igrišče?

»Največ, kar si lahko ženske v javnih prostorih želijo, je, da jih ne bo nihče opazil, ogovoril ali požvižgal za njimi,« opaža avtorica. V mestih jim je namreč kršena pravica do osebnega prostora. Zato se ženske v mestu ukvarjajo z vsemi vrstami samoomejevanja, da bi se izognile neželeni pozornosti in nadzoru nad telesom in vedenjem. Vsako mesto je namreč tudi mesto strahu pred nevarnim neznancem. Zato ženske prilagajajo svoja oblačila, prilagodijo tudi potovalne navade in se izogibajo temnim predelom mesta.

Tovrstne ponazoritve recipročnosti vplivov med prostorom in družbo odpirajo pomembno polje prezrtih vprašanj. V diskurzu prostorskega načrtovanja se urbana krajina kot dejavnik reprodukcije neenakosti med spoloma pojavlja le redko. Knjiga *Feminist City* tako kliče po novem kritičnem korektivu ter ponovnem premisleku o prostoru in neenakosti. Nobena družba, stavba ali soseska namreč ne more biti trajnostna in vzdržna, če je zgrajena zgolj za 50 % prebivalstva.

* Ob knjigi Kern, Leslie. Feminist City: Claiming Space in a Man-Made World. Verso, 2021.

Feministična periperformativnost arhitekture in njeni androcentrični viri

Renata Šribar

I.
Družbenokritična teorija arhitekture od Ruskina do Adorna

Pričujoče osebno vračanje k teoretiziranju arhitekture je zelo pozni učinek fascinacije z delom Johna Ruskina, viktorijanskega umetnostnega in družbenega kritika, erudita in umetnika. Ruskinovo delo o arhitekturnem esteticizmu vključuje razmišljanje o »Bogu«, tj. transcendenci, in je socialno konotirano. Tematizacija je naključno sovpadla s širšim družbeno-kulturnim zanimanjem za tega avtorja,[1] katerega delo je konkretno naravnano proti kapitalistični proizvodnji, osiromašenju delavstva in ljudskemu množtvu odtegnjeni umetnosti.

Kot eden od iniciatorjev gibanja *Arts & Crafts* je imel Ruskin arhitekturo v nasprotju z zgolj gradnjo »stavb« za privilegirano, vsakdanjemu življenju imanentno umetniško dejavnost.[2] Njegova fascinacija z gotiko je prispevala k novemu opojmljenju ornamentike. Ta se ne dogaja samo v estetski razsežnosti in v odsotnosti (praktične) funkcije. Skupaj s kakovostjo gradbeniške izvedbe ima vlogo temeljnega namena arhitekture v nasprotju s stavbarstvom. Gre za »žrtvovanje« božjemu, daritev, ki daje moč in nagrajuje, »sveto služnost«. V soglasju s protestantsko logiko anglikanske cerkve je obvezno narediti vse, kar človek zmore. Delovni presežek je treba nujno razumeti kot dosežek v prid lepote.[3] Na strani človeškega dejavnika je tako žrtvovanje v presežnem delu in tudi materialu znamenje, metafora hvaležnosti Bogu. Samo odrekanje ni vprašljivo, saj se odreka ničevosti. V referenčni monografiji *Seven Lamps of Architecture* avtor omenja ničevost kiča vatikanske katedrale, ki poveličuje papeža.[4] Na drugi strani je esteticizem gibanja *Arts & Crafts* »veselje in milost« v sporočilnosti lepega znotraj arhitekture (demokratično) podelil vsem, tudi zgolj mimoidočim (četudi revnim).[5] Moralno-etična zastavitev Ruskinove konceptualizacije z aluzijami na gotiko se je kasneje udejanjala v skupnosti prerafaelitov. Walter Pater, esejist, stilist in umetnostni kritik, je razrahljal spetost praktične funkcije in estetske razsežnosti uporabne umetnosti. Namen ustvarjanja lepega je prepoznal v napredovanju umovanja, v katerem je že prišlo do odrešitve od religijske funkcije gibanja *Arts & Crafts*. Ker so sledilci njegovo delo napačno razumeli, je Pater ovrgel priseganje na (po njegovem mnenju vulgarna) čustva in kot funkcijo lepote promoviral dobro, pri čemer pa moralnost dobrega ne sme biti didaktična.[6] Kar je ohranjeno ruskinovskega, je združenost delovanj: estetskega in tistega, ki presega družbeno realnost skozi izgrajevanje osebnosti. Konec 19. in v začetku 20. stoletja je takšno razumevanje umetnosti doseglo vrhunec v vplivni britanski dekadenci z literaturo Paterjevega učenca Oscarja Wilda.

Sodobnejša arhitekturnoteoretska sled vodi od Ruskina do Theodorja Adorna in njegovega predavanja-spisa »Funktionalismus heute« (tu v angleškem prevodu »Functionalism Today«).* Adornov funkcionalizem je prispeval k razpravi o dihotomičnem razmerju med arhitekturo in »stavbami«. Prevladujoči pomen funkcionalizma, kjer so termini funkcija, namen in raba tako rekoč v razmerju istovetnosti, je bil ukinjen. V aluziji na Ruskina lahko po Adornu zapišemo, da je namen, zapisan v ornamentiranju, arhitekturi imanenten prav tako kot praktična uporabnost »stavb«. Ruskin je zapisal: (…) *but it never loses sight of its architectural purpose, never fails in its decorative power; not a leaflet in it but speaks, and speaks far off too*[7] (nikoli ne izgubi svojega arhitekturnega namena, v svoji dekorativni moči ni nikoli neuspešen; ni le oglas znotraj nje, ampak govori zanjo, in to že na daleč; prev. ur.). Po Ruskinu imajo ornamenti oziroma dekoracija sporočilno vrednost, in tudi Adorno funkcije nepraktičnega lepega ne omalovažuje: (…) *the question of functionalism does not coincide with the question of practical function.* (…) *The difference between the necessary and the superfluous is inherent in a work, and is not defined by the work's relationship — or the lack of it — to something outside itself.*[8] Substanca oziroma material ne predpostavlja ideje, ni sam po sebi opremljen s pomenom onkraj osnovnega pojma. Obenem ni forme, ki bi jo določil še tako čist praktični namen.[9] Arhitekturi je imanentna razlika. A njen namen v smislu ustvarjanja pomena izvira iz družbenega prostora in se vanj vrača. Po Ruskinu je namen nekaj transcendenčnega, toda sami ga pač ne najdemo »v imenu Boga«, temveč v transformativni moči arhitekture. Arhitekturni objekt je »darilo«, spričo katerega družbeno okolje v svoji kompleksnosti ne bo več tako, kot je bilo, ampak bo boljše. Ta funkcija bi se skozi branje postmarksizma lahko poimenovala tudi *delo arhitekture.*

Arhitektura potemtakem po Adornu transcendira stvarna, opresivna družbena razmerja. Ta so bila konec šestdesetih let 20. stoletja ubesedena mnogo bolj poglobljeno kot na sredini 19. stoletja z Ruskinom, četudi je bil v nanašanju na industrijsko proizvodnjo že prevratniški. Svojo arhitekturno pedagogiko je utemeljil na samodisciplinirangu in počastitvi ali ugajanju drugemu. Bil je v opoziciji do prevladujočega čutenja »modernih časov«, ko se hoče proizvajati kar največ za kar najmanjšo ceno.[10] Misel je prišla v javnost leta 1849, po razočaranju družbenih kritikov nad dometom revolucije.

II.
Feministično-arhitekturno uprostorjenje spolnih razmerij

Vsej socialni občutljivosti navkljub je bila doslej predstavljena refleksija arhitekture nezmožna všteti spolno dimenzijo. Ruskin je bil doma v diskriminatornem spolnem tradicionalizmu: *Yet exactly as a woman of feeling would not wear false jewels, so would a builder of honour disdain false ornaments*[11] (a ravno tako kot ženska z občutkom ne bi nosila ponarejenih draguljev, tudi stavbar s častjo prezira ponarejene ornamente; prev. ur.). Javni prostor je bil pod formalno in neformalno upravo moških, ornamentiranje kot del ustvarjanja gibanja *Arts & Crafts*

1 Primarni bibliografski viri v Šribar, Renata, *Ideje angleškega esteticizma (J. Ruskin, W. Pater, O. Wilde) in njih odmevi pri Slovencih (do leta 1918)* (diplomska naloga, Filozofska fakulteta UL, 1982); Jones, Jonathan, »John Ruskin: The Power of Seeing review – oddball or visionary?«, *Guardian*, 24. 1. 2019, pridobljeno 15. 12. 2021 (https://www.theguardian.com/artanddesign/2019/jan/24/john-ruskin-the-power-of-seeing-review-critic-social-reformer-two-temple-place), in Ryan, Larry, »Ruskin the radical: why the Victorian thinker is back with a vengeance«, *Guardian*, 30. 8. 2018, pridobljeno 15. 12. 2021 (https://www.theguardian.com/culture/2018/aug/30/john-ruskin-artists-victorian-social-critic).

2 Ruskin, John, *Seven Lamps of Architecture* (London: Waverley Book Company, n.d. [1849]), 8. Pridobljeno 14. 12. 2021 (https://ia803401.us.archive.org/1/items/1920sevenlampsof00ruskuoft/1920sevenlampsof00ruskuoft.pdf).

3 Ibid., 14, 18, 21, 22.

4 Ibid., 19, 20. Odpoved rimskokatoliškemu kiču je tako poetična kot povedna: *It is not the church we want, but the sacrifice; not the emotion of admiration, but the act of adoration; not the gift, but the giving* (ni cerkev ta, ki jo želimo, ampak žrtvovanje; ne čustvo občudovanja, ampak oboževanje; ne darilo, ampak darovanje; prev. ur.).

5 Ibid., 18.

6 Pater, Walter, *The Renaissance*, »Conclusion« (London: Random House, 1873, spremenjeni »Conclusion«, 1877), in esej »Measure for Measure«, 1874, izvorno dostopen v rokopisu, v tiskani in elektronski obliki objavljen pri Cambridge University Press, 5. 10. 2012, pridobljeno 27. 12. 2021 (https://www.cambridge.org/core/books/abs/the-works-of-walter-pater/measure-for-measure/B5A54ED84F8402C78597BC76D45AE117).

7 Ibid., 28.

8 (...) vprašanje funkcionalizma ne sovpada z vprašanjem funkcije v praksi. (...) Razlika med nujnim in odvečnim je delu imanentna in ni definirana z odnosom dela – oziroma njegovo odsotnostjo – do nečesa zunaj njega.; prev. ur.

9 The Charnel-House, »Theodor Adorno's Functionalism Today« [1965], 19. 11. 2011, pridobljeno 17. 12. 2021 (https://thecharnelhouse.org/2011/11/19/theodor-adornos-functionalism-today-1965/).

10 Ruskin, *Seven Lamps of Architecture*, 11.

11 Ibid., 56.

* Slovenski prevod: Theodor W. Adorno, *Funkcionalizem danes*, v: Funkcija v arhitekturi. Sullivan – Meyer – Arnheim – Adorno – Pallasmaa, ur. Peter Šenk, Teoretska praksa arhitekture 2020

nikakor ni bilo v domeni javne aktivnosti žensk. Bilo je zgolj razsežnost njihovega lastnega fizičnega sebstva. Opremljene z izdelkom so same postale ornament. Posledično jim ne pripada vrlina kot transcendentna vrednota: ženska-ornament je zgolj dokaz o obstoju višjega reda človeških vrlin,[12] tj. ustvarjanju posvečenega lepega; to je po definiciji pripadalo moškim. Mimogrede, opisani Ruskinov odnos se je z viktorijansko absurdnostjo in patriarhalnim nagnjenjem do dekliškosti z njenimi atributi vred vpisal tudi v njegov nekonzumirani petletni zakon z Effie Chalmers Gray. Po pričevanjih ni mogel sprejeti njenega razgaljenega telesa odrasle ženske.[13]

V nasprotju z Ruskinovim temeljnim komodificiranjem žensk velja Adornu tule očitati predvsem sklicevanje na znamenite arhitekte časa, kar priča o nemosti glede razmerja med spoloma v arhitekturi.[14] Temeljitejša feministična kritika Adornove spolne pristranosti zadeva njegov zagovor pornografije in ospoljenje množične kulture, pri čemer naj bi bile ženske njene manj racionalne porabnice.[15] Izpostaviti velja, da petdeseta in šestdeseta leta 20. stoletja glede emancipacijskih projektov žensk niso bila nevedna, ne v filozofiji (glede na odmevnost dela *Drugi spol* Simone de Beauvoir) ne v babyboomerskem iskanju novih spolnih identifikacij.

Resda pa je po dostopnih virih ospoljena vednost začela spodbudno obdelovati polje arhitekture šele v sedemdesetih letih preteklega stoletja. Od tedaj do današnjega dne je mogoče tako kot na drugih področjih tudi tu beležiti učinke feminističnih delovanj in mišljenj skozi zgodovino, spoznavne prelome in ambivalence; tako se je dogajalo in se dogaja prevpraševanje prisotnosti in vplivnosti žensk na področju, razumevanje in razgrajevanje socialnih in socialnopsiholoških ovir, ki jih (nas) onemogočajo, statistično argumentiranje, da je še vedno na delu patriarhat,[16] zanimanje za »ženske prakse« (ki tako dekonstruirajo kot, žal, tudi reproducirajo diskriminacije) ter utrjevanje prisotnosti žensk na področju skozi tradicionalne znake za ženske in t. i. ženskost (kar je danes prav tako izjemno vprašljiv postopek, saj vzpostavlja nepravično totaliteto družbene skupine žensk in reproducira njihove družbeno-kulturne vloge).[17] Poučno je reševanje ospoljenih zahtev specifične arhitekture, denimo v polju šolstva, kjer je v skladu s tem področjem arhitekturnega angažmaja spolna delitev potenciranega pomena. Sodobni arhitekturni pristop lahko vključuje zavedanje o pomenu ospoljenih teles v prostoru in »spolne različnosti«, po drugi strani pa zaradi odsotnosti specifičnega znanja s področja študijev spolov po možnosti utrjuje tradicionalno spolno delitev. In jo morda celo utemeljuje na generalizaciji telesnih razlik, torej na biologizmu.[18] Pod okriljem »spolno občutljive arhitekture in dizajna« utegnemo naleteti na problematizacijo »spolne nevtralnosti« in razgradnjo ideje o dihotomiji moški/moškost : ženske/ženskost. V enem takih primerov je glosarij s področja spolov aktualen, vključujoč koncept prepleta spolnih delitev z drugimi delitvami (»intersekcionalnost« ali poslovenjeno »medpresečnost«).[19]

V Sloveniji je zanimanje za razmerje arhitektura : spol realizirano v izpostavljenem refleksivnem okviru. Leta 2018 sta bila ženskam v arhitekturi posvečena dva dogodka, iniciacijska koraka v procesiranju vednosti na preseku dveh disciplin. Pregledni razstavi sta znova, v drugačnih družbenopolitičnih in kulturnih pogojih, koncipirali delo arhitektk: projekt MoWoWo je bil namenjen stotim delom arhitektk, ki so delovale v zadnjih stotih letih, v okviru projekta »Ženske oblikujejo prihodnost« pa je svojo arhitekturno prisotnost utrdilo štirideset del avstrijskih in trideset del slovenskih arhitektk. Poleg navedenega je tu revija *Outsider*, zaslužna za prvo malo monografsko publikacijo, posvečeno arhitektki, Plečnikovi diplomantki Gizeli Šuklje.[20]

V publikacijah, vključno z elektronskimi, ki obravnavajo zadeve arhitekture in spolov, je mogoče najti že vse koncepte, ki zamejujejo *mainstream* oz. v dikciji ukrepov EU »uveljavljanje načela (družbene) enakosti spolov«: biološki/družbeni spol, spolno raznolikost, vključevanje, družbene možnosti spolov, nasilje na osnovi spolov in seksualnosti, pozitivne ukrepe/akcije, usklajevanje zasebnega in poklicnega življenja, medpresečni pristop. Gotovo gre za konceptualne kazalce, kako vse je mogoče misliti ospoljeno arhitekturo v nasprotju s hoteno ali spontano nevednostjo »spolno nevtralne« arhitekture. Večji izziv je tiste spoznavne narave, ki izhaja iz feministične teorije, oplajajoče se v lingvistiki, natančneje, v tisti njenih smeri, ki se ukvarja z govornimi dejanji in njihovo performativno razsežnostjo.

V sklepnem delu velja razmisliti o uporabni vrednosti koncepta »periperformativnosti« v avtorstvu Eve Kosofsky Sedgwick, univerzitetne profesorice, literarne teoretičarke, feministke in ene od iniciatork gibanja in teorije *queer*. Že dokaj dobro umeščenemu konceptu performativnosti, torej zmožnosti govora, da ustvarja realnost, dodaja novo razsežnost, ki jo predstavlja s prostorsko metaforo. Realnost ustvarjajo tudi izjave in izjavljanje, ki se kakorkoli, bodisi skozi negacijo, potrjevanje, asociacijo ipd., nanašajo na izjavo z eksplicitno funkcijo postvarjanja (»govorjeno-storjeno«: denimo »opravičujem se«, »krstim te za …«, »(žalitev) vzamem nazaj« itd.; v razširjenem pomenu tudi »dekleta so pridna«, »fantje ne jokajo« ipd.). V periperformativnosti gre za odnos uprostorjene stičnosti, pri čemer je eksplicitno govorno dejanje središče, periperformativne izjave pa se širijo navzven, ne da bi bile kakorkoli prostorsko zamejene.[21] Avtorica obravnavanega koncepta je skozi branje ene najodmevnejših feminističnih in *queer* teoretičark ter avtorice konceptualizacije spola kot performansa Judith Butler[22] opozorila na ustvarjalni pomen periperformativnih izjav, katerih moč postvarjanja je zaradi posrednosti in neopaznosti večja kot moč središčnih, neposrednih in lahko zaznavnih govornih dejanj.

V nanašanju periperformativnosti na arhitekturne rešitve lahko precej prozaično ugotovimo, da bo središčna točka, ki naj bi po svoji estetski in praktični funkciji klicala k pozornosti, pravzaprav manj uspešna kot na prostor navezujoči se elementi, ki bodo mimo volje in želje lahko delovali subverzivno, konfliktno ali podporno. Na sublimni ravni se dogajata širjenje idej in elaboracija arhitekturnih rešitev v tihem ali glasnem nanašanju na izvorno, »središčno« arhitekturno realizacijo. V tem okviru je nujno treba misliti tudi transformativno moč arhitekture, ki se praviloma dogaja tako v družbeno-kulturnem polju kot v polju političnega. Dober primer je izraelski center za ženske, ki so bile žrtve nasilja, blizu Tel Aviva. Osrednja stavba je namenjena strokovni podpori žensk in je romantično poimenovana »srce« varnega naselja.[23] Postavitev je sicer elegantna, všečna, a hierarhična. Hierarhično je tudi razmerje spolov, zaradi katerega so se ženske sploh znašle v situaciji ločenega, getoiziranega bivanja, kjer je svoboda komentiranja glede delovanja strokovnih in s tem tudi upravnih oblasti fizično in simbolno omejena z dvojnim zidom, ki naj bi zagotavljal varnost. Pričakovati je odpor proti oblasti, ki izvaja strokovno obravnavo, in tesnobo zaradi zamejenosti, znaka kompleksne nesvobode.

Najboljše slovenske bivalne in strokovne rešitve za ženske, ki so preživljale nasilje, so strateško drugačne. Varno okolje je fizično in simbolno zagotovljeno z umestitvijo v vsakdanjost, pod okriljem katere se lahko izmaknejo pozornosti. Strokovna pomoč poteka v obliki dvosmerne komunikacije, med katero je način, kako obravnavati moč ali nemoč za določeno delovanje, stvar skupne presoje. Podporne, strokovne osebe so v naselitvenem objektu gostje in iz nihanja med močjo in nemočjo v soočanju z zatiranjem na področju spolov tudi same niso izvzete. V opisani primerjavi velja »manj je več« tudi glede finančnih vložkov, česar pa seveda ne gre promovirati.

---

12 Ibid., 5.

13 Spartacus Educational, »Effie Ruskin Millais«, pridobljeno 28. 12. 2021 (https://spartacus-educational.com/ARTruskinE.htm). H kompleksnosti pričujoče biografske zgodbe sodi podatek, da se je Effie Ruskin leto po ločitvi poročila z Ruskinovim protežirancem, predrafaelitom Johnom Everettom Millaisom.

14 The Charnel-House, »Theodor Adorno's Functionalism Today«, strani niso označene; reference so arhitekti Adolf Loos, Peter Altenberg in Le Corbusier.

15 Stone, Alison, »Feminist Interpretations of Theodor Adorno«. Book review. *The British Journal of Aesthetics*, 47 (2007), 3. Pridobljeno 28. 12. 2021 (https://www.researchgate.net/publication/31474189_Feminist_Interpretations_of_Theodor_Adorno).

16 Tethel, Bruce, »How architecture cheats women: results of the 2017 Women in Architecture survey revealed«, *Architectural Review*, 26. 2. 2016, pridobljeno 29. 12. 2021 (https://www.architectural-review.com/essays/how-architecture-cheats-women-results-of-the-2017-women-in-architecture-survey-revealed).

17 Zeiger, Mimi, »Building Sisterhood: How Feminists Sought to Make Architecture a Truly Collective Endeavor«. *Metropolis*, Special Issue – »Making Room. Women and Architecture«, 8. 10. 2019, pridobljeno 29. 12. 2021 (https://metropolismag.com/viewpoints/women-feminism-american-architecture/).

18 Young, Fiona, in Martin, Dany, »Learning environments: Designing space for every body«, *Architecture AU*, 8. 3. 2021, pridobljeno 29. 12. 2021 (https://architectureau.com/articles/learning-environments-designing-space-for-every-body/).

19 Moore, Timothy, in Kalms, Nicole, »Exploring gender-sensitive design«, *Architecture AU*, 8. 3. 2021, pridobljeno 30. 12. 2021 (https://architectureau.com/articles/exploring-gender-sensitive-design/).

20 Zanoški, Natalija, »Poskus pregleda feminističnih gibanj na spremembe v arhitekturi«, *eRast*, 20. 3. 2018, pridobljeno 14. 12. 2021 (https://www.erast.si/2018/03/poskus-pregleda-feministicnih-gibanj-na-spremembe-v-arhitekturi/).

21 Sedgwick, Eve Kosofsky, *Dotik občutka: Afekt, pedagogika, performativnost* (Ljubljana: Zavod Emanat, 2007), 25 in sl. in 81 in sl.

22 Butler, Judith, *Težave s spolom: Feminizem in subverzija identitete* (Ljubljana: ŠKUC, 2001), 154 in sl.

23 Divisare, »Amos Goldreich Architecture: Shelter for victims of domestic violence«, pridobljeno 30. 12. 2021 (https://divisare.com/projects/385368-amos-goldreich-architecture-amit-geron-jim-stephenson-shelter-for-victims-of-domestic-violence).

Ali je kaj resnice v mitu, da je položaj arhitektk v Sloveniji enakopraven zaradi miselne in praktične dediščine socializma, da so slovenske ženske zaradi te dediščine poklicno bolj emancipirane?

Vesna V. Godina

Splošno znano je dejstvo, da je socializem vplival na ekonomsko osamosvojitev žensk. Ne samo v nekdanji socialistični Jugoslaviji, tudi v vseh ostalih socialističnih družbah je prišlo do hitre spremembe ekonomskega in socialnega položaja žensk. Socialistične družbe, ki so bile pred izvedbo socialističnih revolucij zaostale agrarne družbe, so morale za hiter ekonomski razvoj in družbene spremembe v družbene procese aktivno vključiti ženske. Povedano drugače: modernizacija in industrializacija sta bili v nekdanjih socialističnih družbah tako zahtevna in kompleksna procesa, da bi ju bilo nemogoče tudi le delno uresničiti, če v njiju ne bi sodelovale tudi ženske. Ženske so morale biti z vsemi svojimi sposobnostmi vključene tako v ekonomske kot tudi v vse ostale družbene procese, da so ti lahko uspeli. Ženska doma za štedilnikom je bila za socializem nefunkcionalno družbeno bitje. Nefunkcionalna pojava. Zato je bilo treba narediti vse, da se jo je vključilo v vse družbene procese in s tem v vse družbene spremembe, ki jih je načrtoval in izvajal socializem.

In to »vse« se je v praksi tudi izvajalo. Ženske so se v socializmu množično vključevale v delovne procese oziroma v sfero produkcije. Tisoče in tisoče žensk, ki so odrasle v vaških okoljih, je pričelo delati v tovarnah v mestih. Mnoge so se zaradi dela tudi preselile v mesta. Mnoge so zato hodile v šole. Dokončale ne le osnovnošolsko izobraževanje, ampak srednje šole. Tudi fakultete. Vse več jih je delalo magisterije ali doktorate znanosti. Vedno več in več jih je bilo mogoče najti na višjih, visokih in najvišjih družbenih položajih. Počasi, a marsikje hitreje kot na Zahodu in zanesljivo so višale svoj družbeni položaj. Počasi, a marsikje hitreje kot na Zahodu in zanesljivo so postajale del socialnih skupin z višjimi, visokimi in tudi najvišjimi družbenimi položaji. Mnoge so postale tudi del novih socialističnih elit. Mnoge in vedno bolj številne so se pojavljale na delih in položajih, ki so bili pred socializmom ali ob začetku socializma rezervirani zgolj za moške. In kjer žensk ni bilo najti. Razen morda kot kakšne izjeme. In to ne le v predsocialističnih družbah. Ampak tudi na Zahodu. Spomnimo se samo, da je bila Marie Curie ob začetku 20. stoletja prva profesorica na Sorboni. Ne na kakšni zakotni vzhodnoevropski instituciji. Tudi na razvitem in prosvetljenem Zahodu je bila torej še pred sto leti prisotnost žensk v poklicih in na položajih, na katerih so bile ženske v sedemdesetih ali osemdesetih letih 20. stoletja v socialističnih družbah normalno prisotne, redka. Ali celo nezamisljiva. Glede tega se je položaj žensk v 20. stoletju resnično izjemno spremenil. In v socialističnih družbah bolj kot na Zahodu. Spomnim se svojih prvih bivanj na Zahodu v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja. Ena od reči, ki me je resnično presenetila, je bilo neverjetno število izobraženih in diplomiranih žensk, ki so po poroki ali po rojstvu otroka ostale doma. Ko sem to primerjala z našo, slovensko socialistično normalnostjo, je bila razlika ogromna: v socialistični Sloveniji so skoraj vse ženske, ki sem jih poznala, delale, in to kljub temu, da so bile poročene in/ali da so bile mame, na Zahodu pa so skoraj vse kljub zaključenim šolam in/ali diplomam čepele doma.

To razliko so nekatere vzhodnonemške feministke po združitvi z Zahodno Nemčijo tudi javno komentirale: antropologinjam postsocializma so tako povedale, da so to, za kar se borijo feministke v Zahodni Nemčiji, same v socializmu že imele. Namreč delo. Plačo. Ekonomsko samostojnost. In ko jim je postsocializem to vzel – prav ženske so bile namreč v uničenju nekdanje socialistične ekonomije v postsocializmu tiste, ki so bolj množično kot moški izgubile delo, in to trajno, kar je pomenilo ukinitev njihove v socializmu že samoumevne ekonomske samostojnosti in enakopravnosti – so bile prav ženske tiste, ki so ob tej izgubi intenzivno trpele. Antropologija postsocializma je popisala to trpljenje, enako pa tudi načine, ki so jih ženske, ki so v socializmu imele ekonomsko samostojnost in enakopravnost, razvile kot odgovore na to nepričakovano, nenačrtovano in nezaželeno spremembo. Ženske, ki so v postsocializmu izgubile delo, so svojo ekonomsko samostojnost v socializmu videle kot svobodo. Izgubo dela v postsocializmu pa kot izgubo svobode. In to ne glede na to, kako težka dela so morda v socializmu opravljale.

Slovenija je bila že v času socializma, ko je šlo za položaj žensk v družbi, v marsičem izjemna. Tudi zaradi omejenih virov delovne sile – Slovencev in Slovenk je bilo vedno malo, tako v predsocialističnem obdobju kot tudi v socializmu in postsocializmu – je bilo v Sloveniji v času socializma ženske treba vključiti v vse vidike družbe in v vse družbene procese, za katere so le pokazale voljo in interes. Moških Slovencev je bilo preprosto premalo za vse, kar je bilo treba v socializmu storiti. In postoriti. Zato so v socializmu v Sloveniji ženske ne le izjemno hitro napredovale po doseženi izobrazbi, ampak so se tudi morda hitreje kot v drugih socialističnih družbah, v katerih je bilo delovne sile več, uveljavljale v tako imenovanih »moških poklicih«. Ki so zato v socialistični Sloveniji precej hitro prenehali biti »moški poklici«. Še posebej to velja za poklice, ki niso bili telesno naporni in (pre)zahtevni. Naj to spremembo ilustriram s primerom iz svoje družine: ko je moja mama po končani drugi svetovni vojni hotela postati arhitektka, je bilo to še družbeno nesprejemljivo, saj je bil to »moški poklic«, zato ji je dedek to preprečil. Ko sem o tem v gimnaziji razmišljala jaz, je bila to za dekle povsem normalna poklicna izbira. In poklicna možnost. In seveda za tiste, ki so se to odločile postati, tudi povsem normalen poklic za žensko. OK: delati v rudniku ali na žerjavu morda tudi v socialistični Sloveniji za žensko ni bil ravno normalen poklic, a postati univerzitetna profesorica, zdravnica, arhitektka in podobno je le v nekaj desetletjih postalo povsem normalna ženska poklica izbira. In povsem normalen ženski poklic.

Zato je moj odgovor na vaše vprašanje, ali je kaj resnice v mitu, da je položaj arhitektk v Sloveniji enakopraven zaradi miselne in praktične dediščine socializma, da so slovenske ženske zaradi te dediščine poklicno bolj emancipirane, pritrdilen. Celo več: v resnici ne gre za mit. Ampak za praktično doživeto izkušnjo. Ki so jo poznale in o njej poročale tudi ženske, ki so imele v socializmu bistveno slabši položaj kot slovenske socialistične arhitektke. Na primer tekstilne delavke na Poljskem. Tekstilne delavke v Mariboru. Itd. Preprosto: ženske so imele v socializmu, ko gre za poklicne kariere in vrste poklicev, ki so jih lahko opravljale, enako kot tudi, ko gre na primer za stabilnost delovnih mest in za službe z redno zaposlitvijo za nedoločen čas s polnim delovnim časom, bistveno boljši položaj, kot ga imajo danes. V socializmu je bilo nezamisljivo, da bi na tisoče žensk, ki bi hotele delati, ne dobilo dela. Ali da bi na tisoče diplomantk, magistrantk in doktorantk, ki bi želele dobiti službo, ostalo brez nje. Da bi bile obsojene na dolgoletno, morda celo vseživljenjsko prekarnost. To današnje skoraj že normalizirano stanje je rezultat logike kapitala. In kapitalizma. Takrat, v socializmu, pa je bilo delo žensk potrebno. In pomembno. Marsikje bolj kot danes. Tu gre za dediščino socializma, ki jo moramo, enako kot na nekaterih drugih področjih (na primer ko gre za pravico do abortusa), nujno ohraniti. In se boriti zoper sleherni poskus, da bi nam bilo tisto, kar smo v socializmu že dosegle, odvzeto.

Druga polovica

Recenzija knjige *Po svoji poti*

Boštjan Bugarič

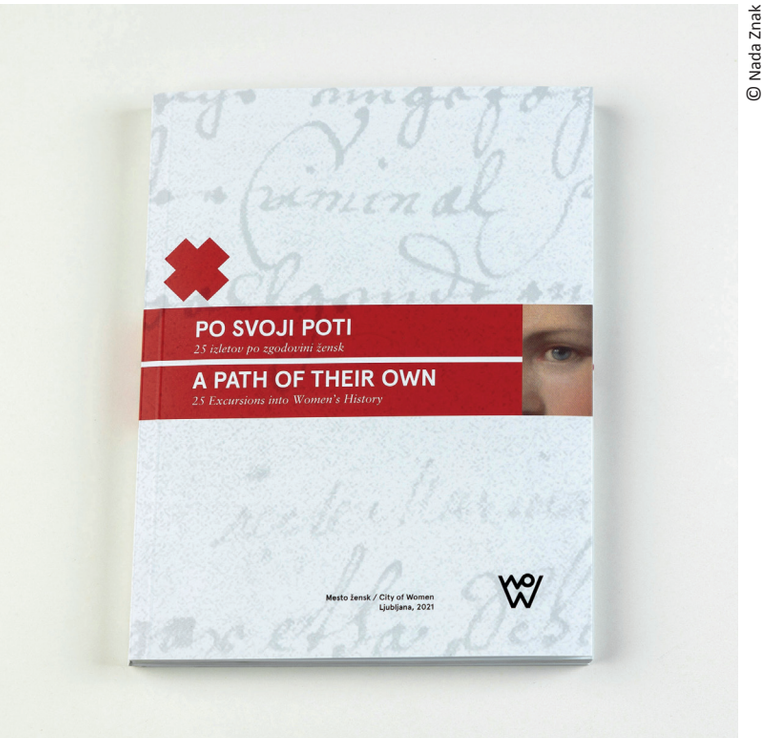

© Nada Znak

Imena, kot so Marion Mahony Griffin, Jean Fletcher, Anne Tyng in Lilly Reich, vedno zasledimo nekje na robu arhitekturne zgodovine, saj slednja predano delo teh žensk samoumevno pripisuje njihovim moškim kolegom, Wrightu, Gropiusu, Miesu in Kahnu. V letu 1991 je Pritzkerjeva nagrada za arhitekturno delo pripadla Robertu Venturiju. Zakaj je ni prejela tudi Denise Scott Brown?

Pred nedavnim sem se vrnil iz Podgorice, kjer sem imel priložnost obiskati nekatera arhitekturna dela Svetlane Kane Radević, prejemnice jugoslovanske arhitekturne nagrade časnika Borba. Samosvoj umetniški duh jo je iz Črne gore popeljal v ZDA, kjer se je izobraževala in delala pri Kahnu. Ob vrnitvi v Jugoslavijo se je že takoj na začetku kariere izvila iz šovinističnega balkanskega primeža, se postavila na lastne noge in izvedla neverjeten opus arhitekturnih del, kakršna so v tistem času ustvarjali samo moški tovariši. Pa vendar dobiva njen opus mednarodno prepoznavnost šele v zadnjih letih, kar z dosedanjo slabo prepoznanostjo njenega pomena bistveno prispeva k nespoštovanju in skrunjenju njenih del. Bizaren primer je njen nagrajeni Hotel Podgorica, kjer so tik ob vhodu v objekt sezidali anonimen nebotičnik in z njim preglasili eno izmed vodilnih del arhitekture jugoslovanskega modernizma. Največja ironija je v tem, da sta bili zasnova in umestitev nebotičnika izbrani prek javnega natečaja.

Ima smisel začeti razglabljati o pomenu, vzvodih, se spraševati o vzrokih? Drugačnost, solidarnost in znanje vsakodnevno preglašuje navlaka komercialnega šuma. Zato je še toliko bolj pomembno zabeležiti, zapisati, ubesediti trenutno stanje, ki ob gnevu in strahu prinaša tudi pomembne tiskane dokumente. Eden izmed pomembnejših je vodnik Po svoji poti, ki je leta 2021 izšel v okviru društva Mesto žensk. V njegovem predgovoru nas častna predsednica društva Svetlana Slapšak opominja, da *»žensko oko vidi drugo in drugače od moškega, ker je zgodovina žensk proizvedla drugačen pogled, drugačno dojemanje prostora, drugačen življenjski tempo in drugačen fokus«*. Zato ta publikacija ni samo turistični vodnik. Ne zaznamuje zgolj lokacij, ampak pripoveduje zgodbe o boju žensk različnih poklicev, ki so s težkim in neprestanim opominjanjem ter nenehnim bojem za enakopravnost na zemljevidu zgodovine zaznamovale petindvajset krajev na Slovenskem. Poleg slovenskega sta pripravljena tudi podobna vodnika za Severno Makedonijo in Hrvaško. Zgodbe revolucionark, ki so se od Trsta do Murske Sobote, od Jesenic do Metlike ter drugod po Sloveniji borile za dostojno življenje, za pravico do lastne neodvisnosti, je zapisala urednica Tea Hvala s soavtoricami Ano Cergol Paradiž, Manco G. Renko, Jasmino Jerant, Katjo Pur, Urško Repar, Ireno Selišnik, Urško Strle, Petro Testen Koren in Nino Vodopivec. Urednica z vodnikom odstira zgodbe pozabljenih žensk in jih umešča v kolektivni spomin celotne slovenske družbe. Petindvajset predstavljenih zgodb usmerja fokus na zapis zgodovine celotne družbe, ne zgolj moškega dela. S tem uvidom nam avtorice približajo trenutke ženske zgodovine, ki se od splošne zgodovine razlikuje v tem, da so slednjo napisali moški, ker ženske v uradni politiki niso imele moči in vpliva. Tako nam avtorice v vodniku predstavljajo zgodbe delavk v kamnolomih in kamnoseštvih, železarstvu, tekstilni industriji, zgodbe žrtev čarovniških procesov, igralk, pisateljic, pravnic, partizanskih zdravnic, bolničark, arhitektk in oblikovalk. Zgodbe, povezane z jasnim pomenom in oblikovane v petindvajset izletov po različnih krajih Slovenije, ki odpirajo nove vpoglede v zgodovino te naše male dežele. Zamolčane resnice ne moremo posredovati, če je ne zapišemo in ne izgovorimo.

Iz zgodb se mi za revijo zdi primerna zgodba Gizele Šuklje, Plečnikove varovanke, o kateri se ne ve veliko. Sprašujem se, zakaj gradivo o tej pomembni ženski, katere senzibilna risba je del Plečnikove *Architecture perennis* in ki je pod Plečnikovo taktirko projektirala njegove Žale ter njegovo Narodno in univerzitetno knjižnico, še ni bilo zadostno predstavljeno. Sama se je zelo dobro zavedala, da je njena arhitekturna pot dvakrat težja od poti njenih moških tovarišev. Za svoje delo v biroju Augusta Perreta ni bila plačana in je bila zato primorana delati še kot varuška. Zakaj slovenske arhitekturne institucije njene zgodbe še niso predstavile široki javnosti? Prevlada moških v arhitekturi vpliva na razvoj mest, v katerih živimo. In tukaj ne govorimo samo o občutku varnosti, temveč tudi o občutku solidarnosti, spoštovanju in odkrivanju raznolikosti. V letošnjem Plečnikovem letu zato v spomin vključujmo tudi Gizelo Šuklje, nikoli ne pozabimo na drugi del zgodbe. Med drugim je prispevek v tej smeri tudi izdaja tega izjemnega vodnika. Sprašujem se, zakaj je izšel šele leta 2021. Morda zato, ker slovensko zgodovino piše pretežno moška polovica.

intervjuji z arhitektkami

Moda je resno in odgovorno delo, je stališče in pogled na svet

Intervju z Metko Vrhunc

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Metka Vrhunc (1939, roj. Prevec) je diplomirala leta 1963 na Fakulteti za arhitekturo, pri prof. Edvardu Ravnikarju. Svojo ustvarjalno pot je začela v projektantski skupini za zgraditev kliničnega centra v Ljubljani. Kmalu se je usmerila v oblikovanje oblačil. Najprej je ustvarjala kolekcije v tedaj novoustanovljenem butiku Koteks-Tobus, leta 1968 pa je postala vodilna oblikovalka v Industriji usnja Vrhnika. Ustanovila je prvi razvojni center za oblikovanje usnja (na Vrhniki) in za krzno (v Šmartnem pri Litiji) v tedanji Jugoslaviji. Postala je članica evropskega centra ModEurop in vodja sekcije za modno oblikovanje pri Društvu oblikovalcev Slovenije. Leta 1978 je delovala v razvojnem oddelku tovarne kovčkov in usnjene galanterije Toko Domžale. Njene kolekcije izdelkov iz usnja in krzna so redno in skoraj brez konkurence prejemale najpomembnejše nacionalne stanovske nagrade na ljubljanskem, zagrebškem in beograjskem sejmu mode; v njenem najaktivnejšem obdobju, med letoma 1968 in 1981, so tovarne, v katerih je oblikovala in vodila razvoj kolekcij, prejele enajst ljubljanskih zmajev, tri zlatne ogrtače ter pet zlatih in eno srebrno košuto. Svoje avtorske kolekcije je predstavila na številnih modnih revijah in skupinskih razstavah, pa tudi na šestintridesetih samostojnih razstavah v Jugoslaviji in enajstih mednarodnih samostojnih razstavah.
Leta 1979 se je odzvala povabilu in kot ključna oseba sodelovala pri pripravi novega študijskega programa za oblikovanje tekstilij in oblačil na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani. Leta 1995 je postala predstojnica katedre. S svojo inovativno naravo je spodbujala raziskovalno delo in mednarodne aktivnosti, postala je tudi predstavnica fakultete v največji mednarodni mreži umetniških, arhitekturnih in oblikovalskih pedagoških ustanov CUMULUS. Leta 1979 je za svoje ustvarjalno delo na področju modnega oblikovanja prejela nagrado Prešernovega sklada. Sledile so še številne druge nagrade, med njimi častni pohvali na Bienalu industrijskega oblikovanja (BIO 10 in BIO 15), nagrada DOS za življenjsko delo in naziv zaslužne profesorice Univerze v Ljubljani.

© Joco Žnidaršič

Kako je potekala vaša poklicna pot?

Moja prva zaposlitev po diplomi iz arhitekture je bila v projektantski skupini pri profesorju Stanku Kristlu v času načrtovanja Univerzitetnega kliničnega centra v Ljubljani. V nadaljevanju sem delovala v usnjarski industriji, v Industriji usnja Vrhnika, Toku in Konusu, kjer sem se uveljavila kot modna oblikovalka. V drugi polovici kariere sem bila med ustanovnimi člani katedre za oblikovanje tekstilij in oblačil na današnji Naravoslovnotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer sem poučevala predmet Oblikovanje oblačil. Danes sem upokojena zaslužna profesorica.

Kakšna je bila dinamika dela v organizacijah, v katerih ste delovali?

Kot mlada arhitektka sem se pridružila projektantski skupini prof. Stanka Kristla in sodelovala pri zahtevnem in obsežnem projektu novega UKC. Po prvih projektantskih izkušnjah je bila zame ključna odločitev za samostojno pot zunaj arhitekture. Brez občutka negotovosti sem ustvarila nekaj kolekcij modnih oblačil in jih na mah prodala neposredno iz izložbe takrat prestižnega butika Koteks-Tobus.
IUV je v šestdesetih, ravno ob pravem času, prvič razpisala delovno mesto modnega oblikovalca in me zaposlila. Skupaj smo stopili na ambiciozno pot in iz industrije predelovanja surovin ustvarili uspešno blagovno znamko oblačil.

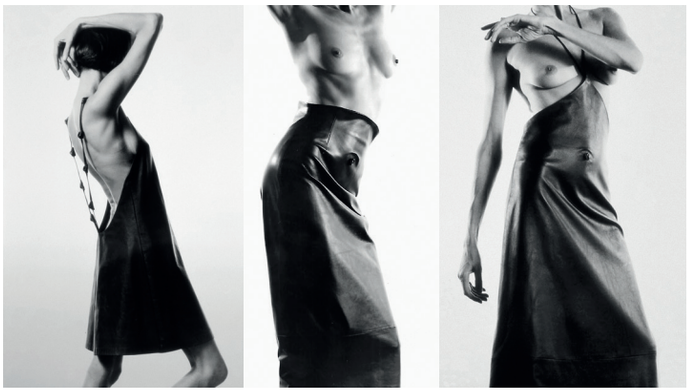

© Milan Pajk

Eksperimentalna kolekcija Popek, črna ovčja napa, 2003

»Navdih je najprej notranji občutek, ki preraste v potrebo po ustvarjalnem izražanju emocij. Čustveni svet, iz katerega črpamo, hranimo sami, z načinom življenja, z odnosi, s kulturo, z radovednostjo, z naravo.«

V tovarni na Vrhniki smo za pripravo prvih oblačil iz usnja ustanovili vzorčni oddelek. V Šmartnem, v drugi tovarni IUV, smo razvijali vzorce oblačil iz ovčjega in plemenitega krzna. Obe lokaciji sem kot oblikovalka redno obiskovala, da sem spremljala razvoj kolekcij ter izbiro in razvoj materialov za njihovo pripravo. Organizirali smo tudi sejemske predstavitve in prve, zelo odmevne modne revije v Narodni galeriji, Moderni galeriji in Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani ter hotelu Esplanade v Zagrebu. Svoje kolekcije sem za izložbe, fotografiranja, sejme in revijske nastope postavljala v različne ambiente, ustvarjala vzdušja in opredeljevala razpoloženja. Za današnje poklicne norme sem bila oblikovalka, stilistka, scenografka, producentka in *design manager* v isti osebi.

Moje delovno mesto je bilo v Ljubljani, na Mestnem trgu, kjer je bil ustanovljen butični atelje z lepo aranžiranim izložbenim oknom v prodajnem pritličju ter z eksperimentalno krznarsko delavnico in razstavo vzorčnih modelov v nadstropju. V piano nobilu sta bila atelje za oblikovalko s francoskim oknom in razgledom na trg ter pisarna komercialnega direktorja. V tem nadstropju smo v unikatne plašče iz dragocenega divjačinskega krzna oblačili elito, po drzne vzorčne modele pa so redno prihajale italijanke.

Delo oblikovalke v industriji me je prevzelo in tako sem lahko s sodelavci kjerkoli navezala stike, z obojestranskim zaupanjem in zato uspešnim strokovnim sodelovanjem.

Oblikovanje pri IUV sem razumela kot raziskovalno, pri vsaki kolekciji sem iskala nove možnosti uporabe naravnih materialov, poskušala sem jim vdihniti novo kakovost in jih oblikovati vsakič z novim izrazom. Vsaka kolekcija in vsako oblačilo sta bila izziv, ne glede na to, ali je šlo za oblačilo iz cenenih materialov ali pa za izdelek iz dragega krzna. Vedno sem preverjala, kako se bo oblačilo – in tudi oseba, ki ga nosi – pojavljalo v določenem okolju in kakšno sporočilo nosi. Pri vsaki kolekciji sem predvidela smer razmišljanja, določila, kje bom iskala odgovore, in gradila z zaupanjem, občutkom, voljo, brez primerjanja. Predhodnikov in zgledov pri nas ni bilo, lahko pa sem se zanesla na širino izobrazbe in na principe iz arhitekture.

Kako pojmujete ustvarjalnost?

Zame je ustvarjanje raziskovanje.

Kaj je vaš navdih?

Navdih je najprej notranji občutek, ki preraste v potrebo po ustvarjalnem izražanju emocij. Čustveni svet, iz katerega črpamo, hranimo sami, z načinom življenja, z odnosi, s kulturo, z radovednostjo, z naravo.

Ali lahko potegnemo vzporednice med arhitekturo in modo?

Arhitektura, oblikovanje, moda – so kultura. Ukvarjala sem se z modo, vendar kot arhitektka. Pristop, način mišljenja in cilji so bili enaki, sredstva pa druga. Arhitektura je zelo širok pojem, to niso hiše. Tudi moda niso obleke. Gre za področje ustvarjanja med pragmatizmom in humanizmom, med funkcionalnostjo in estetiko, med eksperimentom in rutino. V ospredju je človek s svojimi potrebami, v družbi in času, ki mu pripada. Lahko bi rekli, da se hiša in obleka razlikujeta v razdalji od telesa; oboje ščiti človeka pred vplivi okolja, ustvarja pa tudi njegovo podobo v družbi. Arhitektura je bolj del prostora, moda pa družbe.

Kaj vam pomeni modno oblikovanje in kako ste se tega poklica lotevali vi?

Ukvarjanje z oblikovanjem in modo je kot lovljenje ravnotežja. Virtuoza prepoznaš po lahkotnosti in suverenosti, produktivnosti, dobri formi, ki pride s kilometrino, in pravilnih odločitvah. Vsekakor je zmotno mišljenje, da gre za domislice in iskanje pozornosti. Moda je resno in odgovorno delo in življenjski slog. V časih, ko sem sama delala kot oblikovalka, je bila tudi pri nas oblačilna industrija močna gospodarska panoga.

V Industriji usnja Vrhnika smo na leto razvili, sešili in prodali več kot 365 različnih modelov oblačil. V ozadju je bilo še ogromno skic, krojev, vzorčnih serij, spodletelih poskusov, sejemskih kolekcij in unikatnih modelov. Moda – oziroma oblikovanje na splošno – je stališče, pogled na svet. Oblikovalka sem tudi, kadar se igram z vnuki, potujem, kuham ali pospravljam.

Kakšen je vaš pogled na družbeno vlogo modnega oblikovanja in kako vidite njegovo prihodnost?

Moda je vedno odražala, napovedovala in materializirala spremembe. Ima to sposobnost, da je bolj odzivna, prožna in to stori prej kot druga področja, včasih prej, kot se spremembe zave družba sama. Precej prej, preden so se v arhitekturi pojavile potiskane prosojne fasade, se je iz kulture tetovaž v modo preneslo plastenje potiskov na prosojnih tkaninah. Tudi odpor do uniformiranega »industrijskega« produkta se je najprej manifestiral v visoki modi in se kasneje kot modni trend izrazil precej pred prvim hipsterjem. Moda uporablja rokodelstvo, vezenje, kvačkanje, pletenje, plisiranje, modeliranje, naravna vlakna in barvila – tudi v industriji. Vsak arhitekt, ki danes da kaj nase, razvija unikatne gradbene detajle, uporablja tradicionalne gradbene tehnike in osnovna gradiva ter jih združuje s sodobnimi bivalnimi standardi. Že nekaj časa smo tudi vsi »športniki«, nosimo tehnična oblačila za vsak dan in za posebne priložnosti. Neveste v supergah, poslovneži v neoprenu: nič čudnega, v teh časih res nikoli ne veš, kaj te čaka.

»V Industriji usnja Vrhnika smo na leto razvili, sešili in prodali več kot 365 različnih modelov oblačil. V ozadju je bilo še ogromno skic, krojev, vzorčnih serij, spodletelih poskusov, sejemskih kolekcij in unikatnih modelov.«

Plašč iz opičjega krzna in anilinske telečje nape.

Plašč iz srebrne lisice in gladke telečje nape.

Plašč iz etiopskega kozliča.

Plašč iz krzna nutrije.

© Joco Žnidaršič

»Sem mama treh otrok: imam sina, hčer in poklic. Vsi so bili na prvem mestu.«

Kateri so po vašem mnenju največji izzivi oziroma težave tako arhitekture kot modnega oblikovanja?

Slabo se piše družbi, ki nima, ne razume, ne uporablja in ne trži svoje kulture ter ne vlaga vanjo. Aktualni minister za gospodarstvo v naši državi na kulturni dan izjavi: »Kdor ne dela, naj ne je.« Aktualni minister za kulturo se pritožuje, da ima na skrbi preveč kulturnikov. Kultura, v vseh oblikah, je tej državi odveč. Kultura ni nekaj, kar bi ta družba množično konzumirala, s čimer bi se identificirala, kaj šele nekaj, kar bi razumela kot stroko in dejavnost, ki premika marsikaj, tudi gospodarstvo. Za to je potrebne nekaj razgledanosti in ambicije. Kultura pri nas ni vgrajena v narod, ni srebrnina, ki jo žlahtnimo za prihodnje generacije, ampak je postala priložnostni okrasek in nepotreben strošek.

Kako vidite ženske, ki delujejo na področju arhitekture in oblikovanja?

Opazila sem, da so vse ženske, ki najdejo svojo pot v arhitekturi in oblikovanju ali pa delujejo v povezavi s temi poklici – izredne. Veseli me tudi, da so prodorne in da jih je vedno več!

Kakšne so bile vaše izkušnje pri usklajevanju dela in osebnega življenja?

Sem mama treh otrok: imam sina, hčer in poklic. Vsi so bili na prvem mestu.

Kaj vam je v poklicu prinašalo zadoščenje?

Prava vrednost vsakega poklica se po mojem mnenju izkaže takrat, ko premikaš stvari na bolje, v dobrobit človeka in družbe. Oblačila sem množice v ovčji in svinjski velur in elito v dragoceno divjačinsko krzno, oboje z enako vnemo in občutkom odgovornosti. Kasneje sem poučevala na Katedri za oblikovanje tekstilij in oblačil na Naravoslovnotehniški fakulteti, kamor so me zaradi izkušenj v industriji povabili kot ustanovno članico. Sestavili smo učni program za to novo področje ter uvedli modno revijo kot zrelostni izpit in komunikacijo šole z javnostjo. Študijski program se je s časom bogatil, spodbujali smo raziskovalno delo in mednarodna projektna sodelovanja, tekmovanja, izmenjave in gostovanja. Prejela sem nagrado Prešernovega sklada, prvo za področje mode. Veseli me, da sem sodelovala pri temeljih v Sloveniji povsem nove stroke, hkrati pa mi je zelo žal, da je celotna panoga po nepotrebnem strmoglavila.

Kaj vam je pomenil poklic, ki ste ga opravljali?

Bili smo pionirji na področju oblikovanja, vsi smo izšli iz šole za arhitekturo. Industrija usnja Vrhnika je bila industrija za predelavo kož in je mednarodno slovela po najfinejših svinjskih velurjih. Ko so me zaposlili kot oblikovalko, smo jo nadgradili z uspešno modno znamko. Nekateri kolegi arhitekti so se uveljavili kot grafični in industrijski oblikovalci in so kasneje ustanovili oddelek za oblikovanje na ALUO. Svoj aktivni del življenja sem živela v času, ko je šlo vse samo na bolje in smo lahko premikali meje. Sama sem si prečko vedno postavila zelo visoko in izkoristila prav vse sistemske možnosti. Danes okolje mlade ustvarjalnosti ne podpira, oškodovani pa so oboji: ustvarjalci in družba.

Ste kdaj razmišljali, da bi svoj poklic opustili?

Kot mlada arhitektka sem kmalu spoznala, da je arhitektura zame prepočasna, da potrebujem hitrejše projekte, večjo dinamiko, več suverenosti in občutek, da imam stvari v svojih rokah. V tem smislu sem se redefinirala – kot se sodobno reče. Začelo se je tako, da sem v Trstu kupila tkanino, zasnovala kolekcijo in jo razstavila v najimenitnejšem ljubljanskem butiku Koteks-Tobus. Ker je bila takoj razprodana, sem postopek ponavljala. Potem pa so me zaposlili v IUV in zdrsnila sem v poklic modne oblikovalke. Seveda pa sem od zgodnje mladosti šivala; najprej za punčke, kasneje pa obleke za svoje klavirske nastope in sabljaška tekmovanja. Oblačila sem tudi mamo, ki je bila farmacevtka in direktorica Kliničnih bolnic, in v njenem imenu »mučila« šivilje, modistke in čevljarje.

Imate nasvet za mlade arhitektke, ki šele vstopajo v svet arhitekturnega poklica?

Ne prerivajte se tam, kjer so vsi.

Ali obstaja potreba po spodbudah, kot so posebne nagrade za ženske?

Ženske ne potrebujejo nobenih posebnih strokovnih nagrad. Kot pravi Virginia Woolf: »Ženska potrebuje denar in sobo, kjer lahko dela.«

»Kot mlada arhitektka sem kmalu spoznala, da je arhitektura zame prepočasna, da potrebujem hitrejše projekte, večjo dinamiko, več suverenosti in občutek, da imam stvari v svojih rokah.«

Da lahko nekomu ustvariš pravi prostor, mora predvsem vedeti, kako želi živeti

Intervju z Bibo Bertok

Pogovarjala se je Irena Kirn

Biba Bertok je bila rojena leta 1941 v Celju. Maturirala je na gimnaziji v Kranju. Leta 1960 se je vpisala na novoustanovljeno B-smer oddelka za arhitekturo na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo (FAGG) v Ljubljani. Po študiju pri profesorju Ravnikarju, pri katerem je skupaj s kolegico Alenko Kovač (por. Masterl) leta 1966 diplomirala na temo Stanovanjska soseska na Rudniku v Ljubljani*, je svojo profesionalno kariero začela v pohištveni tovarni Alples. Tam so jo zaposlili kot prvo oblikovalko, da bi svojo proizvodnjo od polizdelkov preusmerili v avtorski pohištveni program, in z večkrat nagrajenimi sistemi za predsobe je postavila temelje tamkajšnjemu industrijskemu oblikovanju pohištva. Med letoma 1972 in 1987 je bila zaposlena v Centru za oblikovanje pri Slovenijalesu, kjer je med drugim zasnovala tudi posteljico Nataša. Po letu 1987 se je odločila za samostojno oblikovalsko pot.*
Njen bogati oblikovalski opus obsega tako posamezne elemente opreme kot raznoliko serijsko sistemsko pohištvo. Pri svojem delu je vseskozi upoštevala maksimalno uporabnost pohištva za določene namene, tehnološke zmožnosti tovarne in znanje zaposlenih, prav tako je oblikovanje prilagodila materialom, ki so ji bili na voljo. Veliko pozornost je posvečala tudi primerni predstavitvi izdelkov v prodajalnah. Za svoje delo je prejela številne nagrade in priznanja s področja oblikovanja, med drugim nagrado Prešernovega sklada (skupaj z vodjem Centra za oblikovanje Slovenijales Marjanom Gašperšičem, 1981), zlato medaljo 7. bienala industrijskega oblikovanja (1977) in nagrado »brezčasno slovensko oblikovanje« (2013). Leta 1991 je za en mandat prevzela predsedovanje Društvu oblikovalcev Slovenije (DOS).

© osebni arhiv

Biba Bertok, Center za oblikovanje - Slovenijales, 1973

Arhitektka Biba Bertok je svojo strokovno pot začela v drugačnem času, kot je današnji, v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je bil družbeni razvoj v vzponu in je bilo kakovostno serijsko pohištvo v takratni Jugoslaviji še redkost. S svojo inovativnostjo, drznostjo in predanostjo je ustvarjala brezčasne izdelke. Kako se spominjate svojih poklicnih začetkov?

Začela sem na področju pohištva. Takrat ga je bilo na trgu zelo malo in bilo je zelo pusto. Ljudje so pač kupovali tisto, kar je bilo na razpolago, druge možnosti ni bilo. V tovarni Alples v Železnikih so iskali oblikovalca. Spomnim se prvega dne in dolge zaprašene stavbe, kjer je skozi špranje pihal veter. Prahu je bilo toliko, da se ni videlo. V istem prostoru se je hkrati brusilo in lakiralo. Takrat so izdelovali ohišja za radijske in televizijske aparate za tovarno EI Niš v Srbiji. Ko sem videla to situacijo, sem se najprej vprašala, kje in kako se lotiti izziva. Pogovorila sem se z mojstri v šablonarni, bili so dovzetni za moje predloge, spoznali so, da ne želim ukazovati, temveč ustvarjati skupaj z njimi. Dala sem jim vedeti, da je njihovo znanje pomembno. Poskušala sem najti, kaj bi bila prva stvar, ki bi jo delali, naredila sem mini raziskavo, pozanimala sem se po tovarnah in po birojih in pridobila aktualne načrte blokov in hiš. Štiričlanske družine so takrat živele v dvo- ali dvoinpolsobnih stanovanjih (50 do 55 m^2), predsobe so bile ozke in dolge, s številnimi vhodi v ostale prostore, skoraj niso dopuščale pohištva. V predsobi pa so prve odlagalne površine, ki jih imaš v stanovanju, tja odložiš vse, od plašča do čevljev, torbe ... Ta misel je vodila do tega, da bi naredili pohištvo za predsobe, ki bi se ga lahko sestavljalo. Omare so bile takrat običajno dolge vsaj dva metra. Mi smo naredili osnovni element dolžine 60 centimetrov. Tako je nastalo prvo modularno pohištvo, najprej predsoba Alfa, kasneje Beta, nato še Gama.

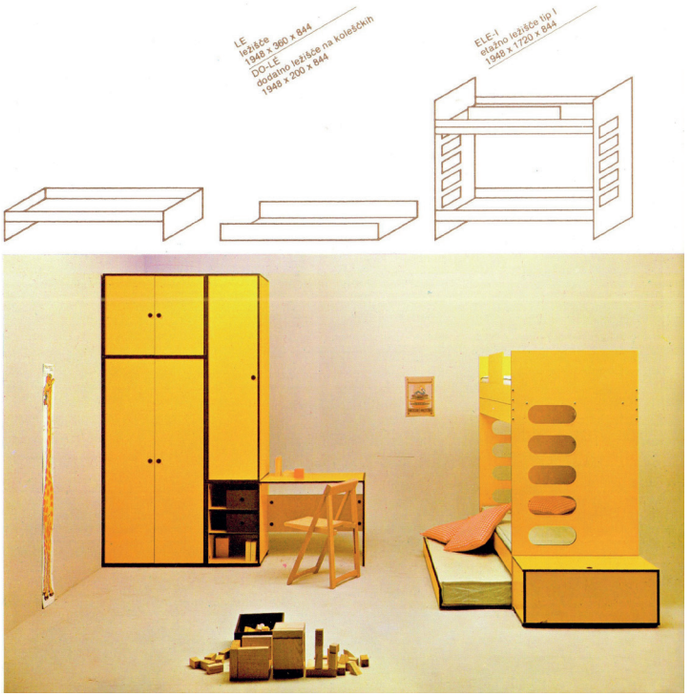

© osebni arhiv

Mladinsko pohištvo Nana

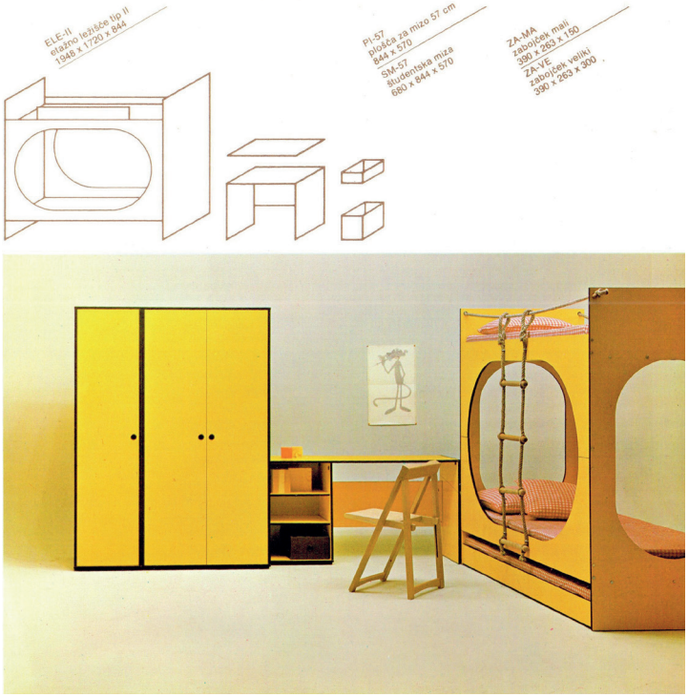

© osebni arhiv

Mladinsko pohištvo Nana

Vaša pot je zanimiva ravno zaradi tega, ker ste vse izumljali in postavljali na novo, tudi okolje in procese za uresničevanje svojih idej. To je bil čas izjemno celostnega pristopa, danes je to nezamisljivo.

Da, mogoče smo imeli malo sreče, v smislu, da takrat marsičesa še ni bilo. A začetki so bili težki, prva štiri leta v Železnikih smo morali biti zelo vztrajni. Na srečo sem imela vizijo. Mojstre sem prosila, naj mi povedo, kaj vse lahko naredijo. Takrat se je izdelovalo še težko masivno pohištvo, jaz pa sem želela vnesti lahkotnost, uporabnost. Nujna je bila vztrajnost prepričevanja za spremembo pogleda na svet, a večinoma ne z ljudmi v proizvodnji, temveč v komerciali, kjer so bili naučeni prodajati stare stvari, in ne inovacij. Sprejeti so morali nov izdelek, ki je bil lahkoten in je dajal vtis, da diha, četudi je bil izdelan iz masivnega lesa. Zgledovali smo se po Skandinavcih, oni so lahkotnost potrebovali zato, ker veliko mesecev na leto preživijo v temi. Bilo je veliko raziskovanja in izobraževanja. Preizkušala sem možnosti v proizvodnji, možnosti materialov, bila sem radovedna. Zgodilo se je, da je v tovarno prišel dobavitelj furnirjev, Slovenec iz Trsta. Prosila sem ga, ali grem lahko z njim na ogled tovarn in sejmov v Italiji. Skozi te ekskurzije sem spoznala nove načine, ki sem jih nato uporabila pri svojem delu. Za tiste čase sem veliko potovala, celo v Ameriko (smeh). Raziskovala sem, kje so sejmi pohištva, in jih obiskovala, običajno za dva ali tri dni. Prvi sejem je bil srečno naključje. V Milanu je bila organizirana posebna predstavitev pohištva in oblikovanja. Sejem je bil postavljen v srednje veliko dvorano. V njej sem preživela tri dni, ogledovala sem si vse, kar je bilo razstavljeno, od oblikovalskih idej do materialov, obdelav, detajlov, in se tako učila ter novosti prenašala v naše okolje.

Ste kdaj doživljali kakšne razlike, ker ste ženska?

Razlika je bila zgolj v tem, da nas je bilo žensk malo. Takrat v arhitekturi skoraj ni bilo žensk, glavni so bili moški. Moja izkušnja je bila tudi, da smo ženske takrat delale arhitekturo ne le v gradbenem smislu, temveč smo razmišljale o prostoru, o življenju v teh prostorih. To se mi je zdelo bistveno. Arhitektura me ni zanimala kot gradnja visokih stavb, temveč kot to, kako oblikovati prostor v teh zgradbah, da bodo ljudje lahko spali, obedovali, se družili ..., imeli prostor za dihanje. Zanimalo me je vzdušje v teh zgradbah.
Že pred vpisom na fakulteto sem si predstavljala, da bom delala opremo za stanovanja. Imela sem srečo, da je profesor Ravnikar ravno v času mojega vpisa ustanovil smer B. Ker je bila to nova smer, je imel izjemen zagon, da nas spodbudi, da bi ustvarjali, razmišljali, brali, se poučevali. Organiziral je, da so kolegi arhitekti, njegovi študentje z večletno prakso v birojih, prihajali predavat in predstavit svoje delo, pa slikarji ... Predavanjem so sledili pogovori in odpiral se nam je nov svet. Bilo je zanimivo, drugače, spoznali smo veliko – od oblikovanja stekla, lesa do oblikovanja kovine.

Kaj bi bil vaš nasvet ženskam, ki vstopajo v svet arhitekture?

Ko vstopaš v arhitekturo, je dobro, da že delno veš, kaj te zanima, bodisi urbanizem, arhitektura ali oblikovanje. Takrat se opredeliš. Mene niso zanimali nebotičniki in postavljanje z njimi, temveč to, kaj je v njih, kakšne prostore nosijo. Kaj je tisto, kar omogoča kakovostno bivanje v hiši, in kako to narediti. In ravno smer B je bila usmerjena v to potrebo, ne zgolj po obliki in konstrukciji stavbe, temveč v potrebo po toplini, po pravem prostoru. Rada sem opremljala prostor za določeno osebo, družino. Ne moreš oblikovati prostora, ki naj bi omogočal kakovostno bivanje, če delaš samo po pravilih, ki so ti jih nanizali v šoli. Za to, da ustvariš dober prostor, moraš poznati ljudi in njihov način bivanja ter skozi to razumeti, kako opremiti stanovanje.

Bili ste prejemnica več nagrad. Kaj so vam pomenile?

Nikoli nisem razmišljala o nagradah, niti nisem delala za nagrade. Želela sem, da bi tovarna naredila pohištvo, ki bi ga ljudje kupovali. In to pohištvo sem želela na sejmu predstaviti v ambientu. Način ambientalne predstavitve pohištva je bil inovatorski. Do takrat so kose pohištva razstavljali kar drugega zraven drugega, vse omare različnih proizvajalcev na enem mestu. Mi smo se trudili, da smo svoje predstavitve na sejmih oblikovali tako, da bi pohištvo prišlo do ljudi, da bi videli, kakšen ambient lahko ustvarijo z njim. Bilo je zanimivo, kako so ljudje to sprejemali. Postali so pozorni, ko so ugotovili, kaj lahko ustvarijo. Spoznali so tudi, da kos pohištva, na primer omara, ni samo prostor za shranjevanje, temveč moraš vedeti tudi, kam jo boš doma postavil. Vsa ta dogajanja in spoznanja so rasla skupaj z menoj, razvijala so se skupaj z delom. Ko greš na prvi sejem in vidiš, kaj ljudi zanima ..., to je bilo zame pomembno, srečevanje z ljudmi in njihovo seznanjanje s prostorom, da so ga začeli razumevati in videti. Pred tem so kupovali po občutku – kar jim je bilo všeč. Ko je bilo na sejmu pohištvo postavljeno v ambientu, so začeli spraševati mene, zlasti pa sebe, zakaj nekaj potrebujejo in kje v svoji hiši ali stanovanju bodo to imeli. Bila sem začetnica, ko smo šli na sejem v Beograd in kot prvi v Jugoslaviji predstavili naše pohištvu v ambientu – in dobili smo nagrado, čeprav sploh nisem vedela, da nagrajujejo. Ta nagrada je podprla celotno tovarno Alples in njeno prepoznavnost. Takrat so v Sloveniji delovale še tovarne Stol Kamnik in Meblo Nova Gorica, Rustika Sevnica ter Marles v Mariboru, kjer so arhitektke oblikovale kuhinje.

© osebni arhiv

Posteljica Nataša

© osebni arhiv

Pohištvo Manta

»Spreminjalo se je po korakih, delček za delčkom, in tako je rasla tudi družba. Pri mojem delu je bilo pomembno tudi to, da sem imela vizijo in sem iskala načine, kako to vizijo uresničiti.«

Delali ste tudi v Centru za oblikovanje Slovenijales in iz tistega obdobja je zelo znana otroška posteljica Nataša, ki so jo začeli izdelovati leta 1974 v Tovarni lesne galanterije v Rimskih Toplicah. Bila je prodajna uspešnica, tudi večkrat nagrajena, še kot prototip je že leta 1973 dobila nagrado na sejmu v Beogradu. Kako se spominjate tega izdelka? Kaj je bilo izhodišče za njegovo oblikovanje?

Takrat je bilo na tržišču pomanjkanje otroškega pohištva in obstajala je potreba po takem izdelku. Želela sem ustvariti posteljico lahkotnega videza, z mislijo na majhna stanovanja z veliko člani, zame je bilo pomembno, da posteljica raste skupaj z otrokom. To smo dosegli s fleksibilnim dnom, ki ga je bilo mogoče premikati po vertikali. S tem je bila posteljica lahko tudi previjalna miza in otroška stajica. Pod eno končnico sta bili na nogah kolesi za preprosto premikanje. Pri oblikovanju sem upoštevala proizvodne možnosti. Tovarna v Rimskih Toplicah je takrat kot ena redkih imela tehnologijo za izdelavo okroglih lesenih palic, kakršne so bile uporabljene za glavni stranici posteljice. Drugi dve sta bili iz snemljivega, pralnega platna iz tovarne Induplati Jarše. Posebnost posteljice je bila tudi to, da smo uporabili živahne barve.

Imate dve hčerki, tudi vnuke. Kako ste usklajevali delo in družinsko življenje?

Prepletanje dela in družine se mi je zdelo zelo naravno, delovala sem spontano, o tem nisem razmišljala. Imela sem partnerja, ki je delal na svojem področju, a sva se vedno pogovarjala o svojem delu in si pomagala. Ko sva nekaj ustvarila, sva si narejeno pokazala, komentirala in tako nadgrajevala idejo.

Kaj vam pomeni prostor?

Prostor je zato, da v njem bivaš. Lahko ti ponuja veliko pogledov ali pa tudi ne. Najti je treba način, da v njem zadovoljno bivaš. Vedno lahko naredimo dober ambient, pisan na kožo nekomu, ki ve, kaj želi. V prostoru se moramo počutiti dobro. Včasih so stanovanja lahko zelo lepa, a ne veš, kje bi sedel ali kako bi se obrnil v prostoru. Predvsem moraš vedeti, kako želiš živeti. Pomembno je, da ljudje, za katere oblikuješ, razmišljajo, kako bodo živeli. Kje bodo pili kavo, kje brali knjigo. Poznavanje funkcije prostora je bistveno za oblikovanje prijetnega ambienta.

Kaj bi morala družba danes narediti za preobrazbo oziroma premik v pravo smer?

Tehnologija je zelo napredovala. Znanja je vedno več, takšnega in drugačnega. Toda vsi specializirani strokovnjaki so skoraj nedostopni. Menim, da je bistvo združevanje vseh teh mnenj, idej. Ko sem ustvarjala, je bilo potrebne veliko vztrajnosti in pogovorov, da sem prepričala mojstra, ki je bil vajen svojega dela, da je nekaj naredil drugače. Spreminjalo se je po korakih, delček za delčkom, in tako je rasla tudi družba. Pri mojem delu je bilo pomembno tudi to, da sem imela vizijo in sem iskala načine, kako to vizijo uresničiti.

© osebni arhiv

Prostor narave

Kaj pa je vaša strast danes? Vas še vedno navdihuje prostor?

Najbolj me navdihuje narava, prostor v naravi. Pomembno se mi zdi živeti tudi »zunaj«. Ko sem bila otrok, smo živeli v hiši z vrtom, kjer smo preživeli večino časa. Starši so uredili neposreden dostop iz dnevne sobe na vrt. Tudi zdaj imamo urejen vrt s pokrito kuhinjo, kjer ambient ustvarja narava.
Pomembna je tudi svoboda. Mislim, da smo v določenem obdobju živeli dokaj svobodno. Hkrati so bili moji starši svobodnjaki, razmišljujoči, o vsem smo se lahko dogovorili, ni bilo ukazov. In to je bistvo. Izziv je sam značaj človeka. Razmislek, kako že v zgodnjem otroštvu uravnavati odnos do otroka tako, da mu daš tisto, za kar misliš, da je prav, in da je istočasno svoboden.

In se kar ne morem ustaviti, še bi rada kaj naredila

Intervju z Majdo Kregar

© Helena Ravnikar

Pogovarjali sta se Polona Filipič Gorenšek in Špela Kuhar

Rojena je bila leta 1941 v Ljubljani. Leta 1968 je diplomirala na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo, pri prof. Edvardu Ravnikarju. Med letoma 1963 in 1972 je bila sodelavka pri vseh njegovih nagrajenih natečajnih projektih in delih. V letih 1965–1966 je delovala v Benetkah, v biroju Cappai-Foscari, v letih 1968–1969 pa v studiu Douglas Stevens & Co v Londonu. Z Edom Ravnikarjem ml. in Miho Kerinom so leta 1970 ustanovili Biro za obnovo ljubljanskega gradu, ki se je leta 1978 združil z birojem Ambient pisarno pa odtlej vodijo kot avtorska skupina. Njihovo najobsežnejše delo je revitalizacija ljubljanskega gradu. V biroju se ukvarjajo z arhitekturo, interierji, prenovami objektov, oblikovanjem in urbanizmom ter z raziskovalnim delom. Seznam izdelanih projektov obsega okrog 200 del. V soavtorstvu je Majda Kregar prejela 14 nagrad, med njimi: Plečnikovo nagrado, pet Plečnikovih medalj, Brumnovo nagrado, BEDA European Excellence Award, zlato medaljo na BIO 19, dvakrat zlati svinčnik ZAPS in platinasti svinčnik ZAPS za življenjski opus.

Kako ste v svoji karieri zaznavali razlike med spoloma v stroki?

Ne čutim problema stroke v odnosu moški – ženska, problem je stanje družbe, v kateri živimo in delamo. Enakopravnost ima v Sloveniji že dolgo tradicijo. S tem ženske nismo obremenjene, poti so nam odprte na vseh področjih. Obstaja pa biološka razlika med moškim in žensko, ki se je zgodila z evolucijo. Ženske se poglabljamo v sociološki vidik življenja, imamo pa tudi dober občutek in željo po estetiki. Kot arhitektke zato dobro razumemo funkcionalnost in oblikovanje prostora, v samem procesu dela pa smo v timu in v stikih z investitorjem povezovalne. Moški pa so tisti, ki jih stvari zanimajo globlje, kako so narejene, ki raziskujejo, zato so sposobnejši v konstrukciji in inovacijah.

In ravno zaradi tega je dobro, da se oba spola povezujeta, ko vsak v svojem segmentu sposobnosti prispeva svoj ustvarjalni delež. V arhitekturi in tudi na vseh drugih zahtevnih področjih je čedalje več žensk in večinoma se združujejo v time – med seboj ali z moškimi kolegi. Ženske smo pragmatične, imamo občutek za koordinacijo, časovno odgovornost in znamo se hitro odločati. Zdržati znamo pritiske in speljati stvari do konca, ne umikamo se problemom. To izhaja iz možganskega procesiranja žensk, iz narave rojevanja. Vgrajeno imamo skrb in odgovornost za družino, za skupnost. Ne bežimo, ampak se s težavami spoprimemo in stvari naredimo. In to je v naši zahtevni stroki kar pomembna lastnost.

Kako ste imeli organiziran vaš biro? Kaj so bile vaše naloge, ste vodili projekte, finance?

V začetku sem več kot deset let s prof. Edvardom Ravnikarjem pripravljala vse natečaje predloge in projekte. Delala sem vse, od pogodb, projektiranja, koordinacije do gradbenega nadzora. Ko smo leta 1970 z možem Edom Ravnikarjem ml. in Miho Kerinom ustanovili svoj biro za obnovo ljubljanskega gradu, smo si te funkcije razdelili, Edo je prevzel pogodbe in projektne koncepte, jaz bolj projektno dokumentacijo, Miha pa je bil tudi odličen za gradbišče. Seveda smo pri vsem sodelovali za skupne cilje. Ko je biro rastel in nas je bilo že dvajset, smo imeli tudi lastno računovodstvo in tajništvo. V zadnjem desetletju, ko nas je spet malo, skrbim za celoto večinoma jaz.

Kaj se vam zdi največji problem arhitekture danes?

Eden velikih problemov je organizacijska nestabilnost v procesu investicij. Krčevitost, kaotičnost odločanja pri izvedbah projektov, čakanje, odlašanje, ukinjanje. Številni že izdelani projekti gredo v predal. Ne moreš se organizirati, ker je vsak dan drugače. Drugi problem je slaba strokovnost izvajalskih podjetij, tretji pa nizkotno zbijanje cen projektne dokumentacije, kar vse škoduje kakovosti strokovne ravni.

Naš poklic zahteva celega človeka, ki ves dan in še med spanjem premišljuje o tem, kar dela. Posebno v zadnjem času, ko gradbena zakonodaja od odgovornega projektanta zahteva vse večji obseg vedno novega tehničnega in administrativnega znanja, hkrati pa nam nalaga vso odgovornost, je to velika obremenitev. Stanje na gradbiščih pa je čedalje slabše. Primanjkuje kakovostnega vodstvenega izvajalskega kadra, ki bi se poglobil v projektno dokumentacijo in imel za cilj odlično izvedbo. Izvajalci so špekulativno naravnani in z dokumentacijo manipulirajo. Nič ne velja, da je načrt narisan, če v popisu del ni vsega do zadnjega vijaka. Projektanti ob nadzoru izvedbe izgubimo ogromno energije z utemeljevanjem in prepričevanjem. Kot ženska pri tem delu sčasoma izgubljaš naravno nežnejšo plat, ko se moraš grobo boriti za kakovost objekta, hkrati pa ohranjati svoje dostojanstvo. V teh razmerah si spola postajata bolj podobna.

Danes se vse dela skozi perspektivo najnižje cene. In žal tako med gradnjo počasi, a vztrajno slabi vizija o stavbi. Tudi če si zelo prizadevaš, si na koncu nekako razočaran. Začneš z velikim veseljem, potem pa pridejo kompromisi. Veš, da to ni tisto …

Vesela sem, da nam je vsaj pri prenovi ljubljanskega gradu uspelo izpeljati zastavljeni koncept in premisliti vsak detajl, in na koncu so bili ti tudi prav izvedeni. In gradbeno podjetje SCT je bilo v tistem času strokovno dobra firma. Kot arhitekte so nas spoštovali in upoštevali vsi na gradbišču.

Kaj pa je po vašem mnenju razlog za današnje razmere?

Danes je razlog za vse profit. Investitor in podjetje, ki gradi, sta neusmiljena, morata imeti maksimalni dobiček.

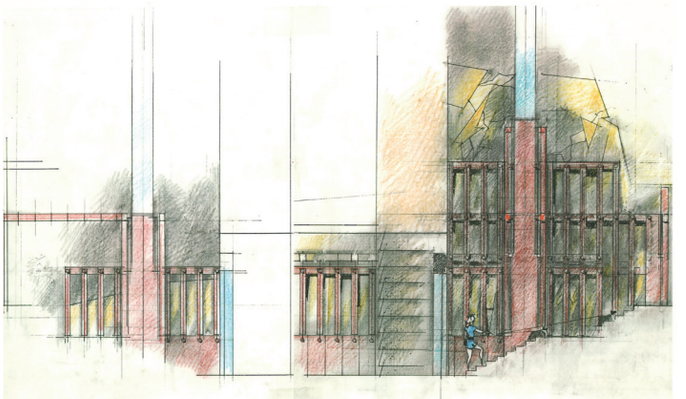

Skica obloge skalnega terena lapidarija na Ljubljanskem gradu

»Naš poklic zahteva celega človeka, ki ves dan in še med spanjem premišljuje o tem, kar dela.«

Ampak tudi nekdaj je verjetno obstajala ta težnja.

Tudi, vendar to ni bilo tako neodgovorno, kot je danes. Gradbena podjetja so imela dobro šolane, odgovorne in ambiciozne inženirje. Arhitektov je bilo manj, imeli so boljši status, več časa za sam projekt in manj dela z administracijo.

Lahko od delavca, ki dobi minimalno plačilo, pričakujemo, da se bo potrudil in se pri izvedbi maksimalno angažiral?

Zelo težko. Podjetje, ki prevzame delo, potem išče podizvajalce in se z njimi pogaja toliko časa, da nastane že huda časovna stiska. In tako mora najcenejši obrtnik narediti delo v najkrajšem času in dati za izvedbo tudi garancijo. Mi pa moramo razumeti njegovo stisko, da bo komaj kaj zaslužil, poskušamo ga prepričati, da se čim bolj približa projektu, in se mu prilagajamo. Velikokrat končni izvajalci pravijo, da tega, kar zahtevamo od njih, niso ponudili, da niso videli načrtov, samo popis del ... To prizadevanje v zvezi z izvedbo je utrujajoče, še posebno za ženske.

Če pomislite na čas, ko ste diplomirali, o čem ste imeli najmanj znanja, v čem ste bili najbolj nesamozavestni?

Najmanj gotovosti čutiš na začetku samostojne ustvarjalnosti v tem, kako pravilno zastaviti nalogo, imeti dobro idejo. Tudi o tehničnih detajlih po diplomi nimaš dovolj znanja. To sposobnost pridobiš počasi, z neprestano vajo in izkušnjami. Z arhitekturo je tako kot z medicino, učna doba je dolga, neprestana.

Tehnologija gradnje je pri šolanju zelo pomembna, čeprav se neprestano nadgrajuje in spreminja in se gradbeni materiali izboljšujejo, zato moraš slediti novostim. Tudi gradbena zakonodaja se preveč spreminja.

Kaj pa poslovna plat, denimo odnos do naročnikov, do izvajalcev? Kaj je tisto, česar na fakulteti morda ne usvojiš?

Marsičesa, posebno pa tega – v to moraš ugrizniti v praksi. Kot rečeno, je problem današnje kaotične družbe neizmerna želja po profitu, in v tem se moraš znajti. Težko je v Sloveniji najti investitorja, ki bi hotel zgraditi nekaj kakovostnega, posebnega, ki bi bil pripravljen investirati nekaj več za boljši končni rezultat in temu ustrezno plačati projekt. Arhitektov je preveč in zato smo pripravljeni – še bolj pa primorani – delati pod ceno, da le imamo delo. Tudi časovna komponenta je težava. Dogovarjanje je dolgotrajno, nato pa se mudi in ni časa za premišljeno in kakovostno izdelavo projekta. Vse to pa je širši družbeni problem. Zato je, če se podajaš na pot arhitekture, dobro vedeti, da to ni samo nekaj lepega, ustvarjalnega. V praksi našega arhitekturnega delovanja je umetnosti bolj malo, ostalo je boj za realizacijo. V tem ni dosti elegance. Zato se zdaj, ko smo odprti v Evropo, mlajša generacija poskuša uveljaviti tudi zunaj domovine, kjer so pogoji boljši.

V svetu arhitekture je vedno več žensk.

Ne le v svetu arhitekture, povsod je več žensk. Se pa arhitektke le bolj ukvarjajo z manjšimi nalogami, interierji, individualnimi hišami. Prav za individualne investitorje moraš biti komunikativen, empatičen, potrpežljiv, jim narediti veliko variantnih predlogov, iti z njimi v trgovino s pohištvom, keramiko itd. Ženske se v tem znajdejo. Veliko jih dela tudi na področju oblikovanja in grafike. In seveda, kot že rečeno, v večjih projektnih timih so izjemno koristne soavtorice in sodelavke. No, pa tudi samostojne smo uspešne.

Se znamo ženske bolj vživeti v življenje drugega?

Ta sociološki vidik ženske je pri našem delu pomemben. Ni nam vseeno, kako se bo tisti, za katerega delamo projekt, počutil. Želimo si odličnih odnosov, da bo naročnik res zadovoljen, da bo narejeno ustrezalo njegovim pričakovanjem. To je del uspeha.

Saj to je v arhitekturi ključno, in zato je dobro imeti mešane skupine, da vsakdo prispeva tisto, v čemer je dober.

Tako je. Za mlada dekleta je težko – vem, koliko se namučijo v tej stroki, če hočejo postati samostojne. Sploh če si želijo imeti še družino. Več arhitektk nima otrok, ker je potem vsega skupaj preveč.

Veliko mladih arhitektk se ne poda v samostojno projektiranje, pogosto se pridružijo že uveljavljenim birojem ali gredo v službo na ministrstvo, občino, na različne zavode, da imajo zagotovljeno varnost.

To je razumljivo, če hočeš urejeno družino – kar je danes postalo veliko pomembnejše, kot je bilo pred desetletji, ko smo se z otroki malo ukvarjali in so rasli bolj sami. Z javno službo si lahko popoldne doma, imaš dopust, bolniško in seveda zanesljivo plačo.

Edvard Ravnikar mlajši, Majda Kregar, Edvard Ravnikar, Benetke, 1965

© arhiv Ambient

Upravni objekt Javnega zavoda Ljubljanski grad, Na Stolbi 8, Ljubljana, 2021 (samostojno delo)

V svojem življenju ste že veliko ustvarili. Glede na vse, kar ste doživeli na strokovnem področju – bi se še enkrat odločili za to poklicno pot?

Tega ne vem, vem pa, da me to delo veseli in da sem »speljala« življenje z zavestjo, da ni bilo zaman, da sem živela intenzivno. V poklicu sem nekaj naredila, kar dobro sem spoznala in uživala življenje in imam družino. Saj za to nekako gre, ali ne? Je pa predvsem pot vsakogar individualna, odvisna od razmer časa in priložnosti. Jaz sem imela otroke starejša, ker smo imeli že zgodaj veliko dela, delala sem z ambicijami in odgovornostjo. Zadnji trenutek začutiš, da bi imel otroke, in potem velikokrat odraščajo sami. Včasih vskočijo stari starši. Ko vidiš, koliko se danes mame in očetje ukvarjajo z otroki, se zamisliš. Ko sem bila jaz mlada, mi je prof. Ravnikar nekoč rekel, da ja ne bom kot kura, za katero letajo piščanci …, da otroci bodo že prišli, saj se tako ali tako zgodijo vedno ob nepravem času, pa da bodo že zrasli, saj imajo dober zgled v pridnih starših …

Potem otrok niste nikoli pripeljali v biro, je bilo to strogo ločeno?

K Ravnikarju na fakulteto, kjer sem dolgo delala, ne, v svoj biro pa sem res včasih vzela hčerko, če ni bilo druge možnosti. Zdaj pa večkrat pridejo vnuki ali pa gremo pogledat kakšno hišo ali gradbišče.

Ste imeli otroka v vrtcu?

Da. Večkrat se bridko spomnim, kako sta me težko čakala pri vratih vrtca, ko sem prišla zadnja ponju, ali kako sta bila razočarana, če je prišla teta ali babica. Vem, da sta me pogrešala.

Ste imeli kdaj slabo vest, da ste premalo z njima?

Da, saj pravim, ampak tako je bilo, trudila sem se na vse strani.

To je pravzaprav klasična zgodba večine žensk.

Ampak danes se družini precej bolj enakopravno posvečata oba od staršev, kar je dobro. Pa je to spet lahko problem, če sta oba arhitekta. Ali pa moraš imeti srečo z dobrimi, zdravimi starimi starši.

Čas socializma oziroma takratni sistem je ženske pri delu podpiral. Omogočal je, da so ostale v svojem poklicu, tudi ko so dobile otroke. Na voljo so bili vrtci, otroški dodatki, v šolah je bila urejena prehrana za otroke. V drugih državah ni bilo tako, ženske so po rojstvu otrok pogosto morale ostati doma.

Tudi že pred časom socializma je bilo podobno – če pogledamo v obdobje srednjega veka, vidimo, da so imele ženske na našem ozemlju dedno pravico, bile so sposobne, lahko so vodile gospodarstva. To se je prenašalo na nove rodove – vse do danes. Spomnim se mladostnih prijateljev arhitektov iz Švice, zdelo se jim je nenavadno privlačno, da smo ženske tukaj tako samostojne in podjetne. Oni so bili presenečeni, meni pa se je to zdelo normalno.

In še danes je tako.

Res je, včasih žal tudi na ta račun, da se ženske ne odločajo več za otroke, raje imajo kariero. Se pa vedno več moških vključuje v gospodinjske naloge, ženske pa se uveljavljajo v poslovnem svetu. Mislim pa, da tista prvinska skrb za družino le ostaja na ramenih žensk.

Se vam zdi, da je skrb za družino, za otroke, vplivala na vašo ustvarjalnost?

Na neki način je vplivala. Naučiš se hitro preklapljati med poslovno-ustvarjalnimi in družinskimi oziroma osebnimi obveznostmi. Postaneš zelo fleksibilna, hitro kombiniraš naloge, si učinkovita. Zato pa se sama težje koncentriram za globlje izzive. Moj mož, na primer, veliko dela na raziskovalnem področju, in vem, da je njegovo delo pomembno za razvoj stroke in da je prav, da jaz uredim praktične stvari, saj je tisto, kar naredi, izjemno, jaz tega ne bi znala.

Se morda same ženske ne cenimo dovolj?

Saj se cenimo, na svoj način, s svojim razumom ukrepamo v danih okoliščinah, saj smo vendar nekoliko drugačne od moških.

Se lahko moški osredotočijo na eno nalogo, ker ženske poskrbijo, da ostale stvari delujejo?

Tudi za to smo ženske zaslužne in pri tem smo odlične. Večina uspešnih znanstvenikov je imela podporo žensk, ki so poskrbele za vse praktične stvari. Pa ne le družinske, tudi poslovne, finančne. A tudi to se spreminja.

Pri nas je značilno tudi, da imamo manjše arhitekturne biroje, v katerih vsi delajo vse in ni piramidalne organiziranosti. Odgovorni projektanti v velikih organizacijah na primer ne skrbijo za finance, za administracijo. V večjih mednarodnih birojih zaposleni, tudi ko se delajo natečajni projekti, ne ostajajo v biroju po 17. uri, ko se delovnik konča.

Taki so naši delovni pogoji oziroma edina možnost, posebno če biro ni velik. Ker smo majhni, smo zagnani, da bi se izkazali, pokazali, da smo enakovredni velikim. In strokovno delamo z veseljem in dobro. Utrujajo pa nas te vzporedne obveznosti, ki niso stvar arhitekture in stroke, ampak so birokratske, vendar potrebne, da biro kot podjetje deluje. Neverjetno je število dopisov, računov, opominov, davkov, anket, članarin, garancij, zavarovanj, potrdil, izjav ... Skačeš od enega projekta do drugega, desetega itd., in skrbiš, da nisi česa pozabil. Želela bi piramido, čeprav majhno, z mano pri vrhu (smeh).

Kako pa se spopadate z vsakodnevnim stresom, kaj so vaši hobiji?

Prostega časa ni veliko. Najraje grem v gozd, hodim, sama, da premislim stvari, ali pa z možem, da se utegneva kaj pogovoriti – ali pa sva tiho. Tudi skočiti z avtom po stari Evropi je lepo. Veliko sva z Edom raziskovala Anglijo in Italijo. Rada imam morje, poglede nanj med visokimi debli borovcev in z mediteranskega vrta, potem ko sem ga lepo obrezala. Veselim se vsakega večera, ko me čaka knjiga, klasično ali sodobno leposlovje. Ne morem zaspati, ne da bi vsaj eno uro brala, pa čeprav je že sredi noči. Ko sem bila mlada, sem premalo brala. Bila sem preveč vneta za delo. Ko človek samega sebe oblikuje, bi moral požirati znanje, trenirati jezike. Pozno sem to ugotovila.

Se vam zdi, da znamo ženske slabo upravljati svoj čas?

Mogoče smo preveč pripravljene videti probleme, zmeraj vskočiti in vse takoj urediti, vsaj me starejše. Zdaj so mlajše že bolj zahtevne in znajo reči tudi ne. Želela bi ustvariti več, kot sem. In se kar ne morem ustaviti, še bi rada kaj naredila. Vem, da znam. Zato me veseli tudi, ko za svoje delo dobimo nagrado. To je spodbuda, da delaš naprej. Arhitekt težko preneha delati.

Kako sta pri delu sodelovala s profesorjem Ravnikarjem?

Zelo sva se ujela, ogromno sva naredila skupaj. Cenil je, da sem hitro razumela, kaj misli s svojo skico, in takoj narisala načrt. Po kakšnih štirih letih skupnega dela mi je rekel: »Kaj bom jaz brez vas, ko vas bo življenje poklicalo?« (Z

»Veselim se vsakega večera, ko me čaka knjiga, klasično ali sodobno leposlovje. Ne morem zaspati, ne da bi vsaj eno uro brala, pa čeprav je že sredi noči.«

»življenjem« je mislil družino.) Tedaj sem bila stara kakšnih 25 let. Neskončno sem ga spoštovala, s svojo posebno karizmo in neomejenim znanjem o svetu in življenju je bil edinstven. Zelo veliko sva se pogovarjala.

Imeli ste srečo, da ste delali z najboljšim od najboljših. Če bi delali s kom, ki ga ne bi tako cenili, bi bilo najverjetneje precej drugače.

To je res. In obenem sem spoznala tudi njegovega sina Eda, ki me je prav tako navdihoval. S hvaležnostjo sem skrbela za profesorjeve arhive, študentom, ustanovam in kolegom predstavljala njegova dela ipd.

Ste imeli občutek, da vas ceni in spoštuje?

Absolutno. On mi je dal samozavest. Na začetku, ko prideš na fakulteto, je nimaš, strah te je. Vpisala sem se na njegovo novo B-smer, ki me je izredno pritegnila. Sploh njegov novi pristop, temelječ na matematični organizaciji arhitekture in oblikovanja. Estetski čut sem pa imela nekako že v genih, stric Stane Kregar je bil slikar, več stricev je bilo arhitektov. Takrat sem v seminarju delala lepe naloge z rezanjem in zlaganjem papirja, ki so sedaj pogosto objavljene ob razglabljanjih o Ravnikarjevi B-smeri študija. Menila sem, da bo to krasen poklic, in ga z veseljem pričakovala.

Ste svojega kasnejšega moža, Eda Ravnikarja mlajšega, spoznali že na fakulteti?

Bila sva kolega ob vpisu na univerzo in sva od začetka delala skupaj. Edo je bil bolj zadržan filozof, jaz sem bila bolj radoživa in odločna, pa sva se kar ujela (smeh). Skupaj sva delala natečajne projekte, a jih je Edo nekaj naredil tudi čisto sam, zelo lepih, nagrajenih, tudi mednarodnih. V sedemdesetih pa sva že imela biro. Ko je Edo zmagal na natečaju za prenovo ljubljanskega gradu, se nama je pridružil še Miha Kerin, s katerim smo ostali ekipa do danes. Z Edom sva bila v sedemdesetih strokovno tudi veliko v Londonu, v šestdesetih v Benetkah, in to so bili lepi časi.

Kdo je bil v obdobju, ko ste pričeli prenovo ljubljanskega gradu, župan?

Župan je bil Miha Košak, intelektualec. Predsednik žirije, umetnostni zgodovinar France Stele, je napisal krasno pismo, kjer je posebej pohvalil in priporočil Edov zmagovalni projekt. To pismo je potem nepojasnjeno izginilo iz mestnega arhiva. Takrat je bilo v vrhu mestne uprave nekaj naprednih ljudi, tako politikov kot strokovnjakov. Brez njih projekt ne bi bil nikoli izveden, saj je bil za tukajšnje razmere preveč avantgarden. Kasneje se nas je več mestnih garnitur in konservatorjev trudilo odstaviti. Da bi bilo treba grad samo malo pokrpati, so menili. A je bil pred prenovo v strašljivo razdejanem stanju. Stele je v pismu napisal, da mora grajski kompleks postati mestni center, živ in sodoben, in da natečajna zasnova zagotavlja prav to. In sedaj je ljubljanski grad pravilno revitaliziran. Prenovo smo pred kratkim predstavili tudi v Londonu, kjer so bili navdušeni nad širokopoteznostjo, originalnostjo ideje in izvedbe, pa tudi nad dejstvom, da se je to pred šestdesetimi leti lahko zgodilo v socializmu! Kar je pri gradu predvsem pomembno, je to, da deluje kot celota, čeprav se je prenova dogajala petdeset let, z mnogimi, tudi dolgimi prekinitvami. In da so prostori večnamenski, zadržano oblikovani, kar omogoča razvoj in spreminjanje življenja gradu v prihodnosti. In vsak zgodovinski kamen je na pravem mestu.

Vedno ste bili zelo odločni, kajne?

Odločna sem bila, in v projektivi se je treba hitro odločati. Ne maram cincanja in zapravljanja časa. Tudi pri drugih stvareh.

To je značajska lastnost, ki pomaga pri marsičem. Tudi v zasebnem življenju.

Najbrž. Ko na primer prideš zvečer domov in pogledaš v hladilnik ter iz tega, kar najdeš tam, hitro narediš kar dobro večerjo. Malo improviziraš in je vedno drugače, zanimivo.

Tu smo pa že pri ustvarjalnosti.

Zdajle, v zaključni fazi izvedbe upravne stavbe Javnega zavoda Ljubljanski grad (Na Stolbi), dobim vsak dan kup mejlov, naj ta ali oni detajl še narišem, kaj spremenim, pridem na gradbišče … Reagirati je treba takoj, sicer gredo stvari narobe zelo hitro.

Rišete na računalnik ali še na roke?

Jaz rišem še na roke. Na računalnik pa pišem in prek njega komuniciram. Smo pa bili v računalništvu pionirji že v sedemdesetih letih. Kot peti v Evropi smo kupili veliko francosko risalno mizo Benson, ki je risala še z rapidografi, s pomočjo programov, ki jih je Edo naredil z matematiki. Še imamo te risbe. Jaz sem podnevi in ponoči luknjala kartice (binarne računalniške kartice, op. a.) po izračunih programa, da je benson potem risal, kot je bilo treba. Takrat me je računalnik tako utrudil, da se kasneje nisem hotela naučiti risanja z Autocadom ipd. Priznam, da mi je danes žal. Edo pa se je s softverom ukvarjal še naprej, ima šest ameriških patentov s tega področja. Skupaj s sinom, ki je tudi nadarjen za razvoj računalništva, se dogovarja z ameriško multinacionalko, da bi ideje skupaj razdelali do široko uporabne stopnje. Novi softver bo vključeval vse nivoje gradbeništva, vse informacije bodo zbrane in pripravljene za izvedbo vseh elementov stavbe, ki bi jih nato robotsko izdelali in avtomatsko sestavili na gradbišču. To je v gradbeništvu prav gotovo prihodnost, avtomatizacija in robotizacija, brez računalnika danes v tem sektorju ni razvoja.

Kakšno pa je vaše mnenje o gradbenih materialih v prihodnosti?

Ta segment je pomemben. Beton je že okoljsko problematičen. Prihodnost je na področju kovin in nanomaterialov, ki so lahki in trdni. Hiter razvoj je zaznati tudi na področju izolacij. Trenutno je problem v tem, da nizkoenergijska gradnja in proizvodnja ustreznih materialov zahtevata enako porabo energije (in ustvarjata tudi veliko odpadkov), kot je potem prihranka pri energiji za ogrevanje objekta. Na koncu to ni trajnostno, za zdaj je to v glavnem trgovina. To je na področju gradbeništva še velik izziv. Gradbeništvo je zaostala panoga, ki ima še velike potrebe po modernizaciji.

Bi se vam zdelo smiselno slediti zgledu Francije, ki je uvedla arhitekturno nagrado za ženske?

Pa saj pri nas tudi ženske že dobivamo različne nagrade, morda je v tujini to bolj smiselno, ker so ženske v projektiranju in nasploh v zahtevnejših poklicih v manjšini.

Kdaj ste že vedeli, da boste šli študirat arhitekturo, in zakaj ste se odločili zanjo?

Zelo rada sem risala in še čisto majhna hodila v gozd, kjer sem po cele popoldneve delala hišice in vasi iz gozdnega materiala ... In ko so moji strici prišli k nam na obisk, so rekli, kako lepo rišem. Ko sem slišala, da se odpira nova oblikovalska smer na arhitekturi pod vodstvom prof. Ravnikarja, in šla na njegovo predstavitveno predavanje, sem se takoj navdušila.

Kam ste hodili v srednjo šolo?

V srednjo gradbeno tehnično šolo, ki je bila takrat kakovostna in kjer sem bila najboljša. Zato me je tudi prof. Ravnikar hitro našel – ker sem znala tudi tehnično risati in misliti.

Kdo pa vas je usmeril na tehnično srednjo šolo?

Starši so imeli štiri otroke in so želeli, da se čim prej izšolam za poklic. Jaz sem hotela študirati. Kar hitro h kruhu, so včasih rekli, potem boš pa že videla …

Urbanizem je bil od nekdaj prostorizacija in vizualizacija družbeno-ekonomskega razvoja

Intervju s Kaliopo Dimitrovsko Andrews

Pogovarjali sta se Irena Kirn in Špela Kuhar

Kaliopa Dimitrovska Andrews (1949), znanstvena svetnica in izredna profesorica za področje urbanizma na Univerzi v Ljubljani, je leta 1974 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo (FAGG) Univerze v Ljubljani, leta 1989 magistrirala na interdisciplinarnem študiju prostorskega in urbanističnega planiranja (FAGG – VTO Gradbeništvo in geodezija) in leta 1994 doktorirala na Fakulteti za arhitekturo. Del podiplomskega študija je opravila na Joint Centre for Urban Design, Oxford Brookes University (1987–1988, 1990–1993). Je pooblaščena inženirka ZAPS in ima licenco za izdelavo planskih dokumentov Ministrstva za ekonomski razvoj Črne gore. Med letoma 1975 in 1980 je bila zaposlena kot odgovorna projektantka pri Medicoengineeringu, od leta 1980 do 2010 pa na Urbanističnem inštitutu RS, v obdobju 1994–2009 kot direktorica. Ukvarja se z raziskovanjem, izobraževanjem, publicistiko ter strokovnim in praktičnim delom na področjih prostorskega planiranja, urbanizma in urbanističnega oblikovanja. Za uspešno dolgoletno udejstvovanje na področju prostorskega načrtovanja je leta 2007 prejela nagrado platinasti svinčnik ZAPS, leta 2009 pa skupaj s sodelavci še zlati svinčnik ZAPS (za prostorsko-urbanistični načrt občine Tivat).
Življenje in delo arhitektke Kaliope Dimitrovske Andrews sta prežeta s svetovljanstvom in širino, tako v smislu prostora bivanja kot v smislu delovanja. Kot pravi, ti študij arhitekture omogoča, da izbiraš širino pogleda in v svojem delovanju spreminjaš merilo.

© Jane Štravs

Iz Skopja ste leta 1968 prišli študirat v Ljubljano. Kakšna se vam je takrat zdela?

Vedno me je vleklo v širni svet in imela sem srečo, da sem lahko veliko potovala. Ko sem prišla študirat v Ljubljano, se mi je mesto zdelo zelo privlačno. Motilo me je le, da ob sobotah in nedeljah na ulicah ni bilo ljudi. Vsi so bili na vikendih, v mestu smo ostali le vojaki in študenti, ki smo bili od daleč in nismo mogli domov. Bila sem zelo urban človek, prišla sem iz centra Skopja, ki je precej večje mesto od Ljubljane. V Skopju smo imeli navado, da smo šli po šoli na korzo, v javne prostore mesta, tudi ob koncih tedna je bilo mesto živahno.

Kaj je bilo razlog, da ste prišli študirat v Ljubljano?

Do zadnjega nisem vedela, kaj bi študirala. Nihala sem med arhitekturo in medicino. Če bi ostala v Skopju, bi mogoče celo študirala medicino, kot večina mojih prijateljic. Tako pa sem prišla v Ljubljano. Takrat je bila namreč ljubljanska šola s profesorjem Ravnikarjem najbolj znana in cenjena. Eden od razlogov je bila tudi situacija moje dobre prijateljice Biljane, katere fant je študiral v Zagrebu. Želela mu je biti bližje in se je odločila za študij v Ljubljani. Tako sva šli skupaj na sprejemne izpite, ki so med drugim vključevali tudi pogovor s profesorji. Vlekli smo razglednice in razložiti si moral, kaj je na njih. Spomnim se, da sem izvlekla Sacré-Cœur v Parizu, in o njej sem veliko vedela. Se pa spominjam komentarja profesorja Jožeta Koželja, češ, ali so me starši poslali v Ljubljano malo zapravljat denar. Žal mi je, da ga pozneje nisem imela priložnosti vprašati, zakaj je šel on doktorirat v Skopje (*smeh*). Sicer je bil izvrsten strokovnjak.

»Študij arhitekture ti omogoča, da izbiraš širino pogleda in v svojem delovanju spreminjaš merilo.«

Kako so starši sprejeli vašo željo po študiju v Ljubljani?

Bili so zelo pozitivni in mi niso delali težav, tudi oče je študiral v drugi republiki, v Beogradu. Akademsko leto 1968/69 je bilo sicer nemiren čas (praška pomlad, študentske demonstracije). Če bi bila jaz na njihovem mestu, ne vem, ali bi svojo hčerko pustila samo v tujino.

Kako vam je bil všeč študij v Ljubljani?

Študij se mi je zdel fantastičen, tudi kolegi so bili izredni. V prvem letniku sta bila najbolj karizmatična prof. Marjan Amalietti in prof. Niko Kralj. Amalietti je pri vajah za vsako slabo rešitev, ki smo jo naredili pri projektiranju enodružinske hiše, narisal karikaturo. Če si si vzel čas in pridno čakal, da prideš na vrsto za korekture, si se veliko naučil, karikature nisi mogel kar tako pozabiti. Kralj nam je kot vajo naročil izboljšavo funkcije in oblike predmeta po lastnem izboru. Potem je naše predloge posnel na diapozitive in jih predvajal, vsak je moral nato predstaviti in zagovarjati svoj projekt, ostali kolegi pa so imeli vlogo neizprosnih kritikov. Že takrat je bilo jasno, kdo od kolegov ima kreativne sposobnosti in kdo se bo ukvarjal s publicistiko in kritiko arhitekture (*smeh*). Oba pedagoška pristopa sta bila zelo inovativna.

V zadnjih letih študija je bilo delo v studiu zabavno in ustvarjalno, vzdušje pa zelo kolegialno, čeprav smo profesorja Ravnikarja videvali bolj malo.

Ste diplomirali pri njem?

Diplomirala sem iz urbanistične tematike, z modeli reševanja prometa v mestih v povezavi z urejanjem javnih prostorov oz. podobe mesta. Preučevala sem kombinacijo dveh pristopov, Lynchevega o mentalni sliki mesta in Kahnovega o vzorcih prometnega gibanja. Takrat sem odkrila, da imajo na Urbanističnem inštitutu SRS zelo bogato knjižnico s številnimi najnovejšimi revijami o arhitekturi in urbanizmu (celo indeksirane članke). Z literaturo mi je pomagal tudi prof. Andrej Pogačnik, ki se je prav tedaj vrnil s podiplomskega študija v Združenih državah Amerike. Žal v tem času v studiu nismo imeli nobenih korektur. Mojo diplomo so profesorji prvič videli na zagovoru.

V kakšnem spominu imate profesorja Ravnikarja?

Prvo leto v seminarju sem delala z njim in sem zelo uživala. Ko je bila naloga končana, mi je celo rekel, da jo sedaj lahko prodam. Če je videl, da je študent pripravljen delati, se mu je zelo posvetil in je tudi spoštoval njegove ideje, če so se mu zdele zanimive. Če pogledam nazaj, mi je bilo kasneje resnično žal, da sem po končanem letniku junija raje šla domov v Skopje, kot da bi ostala in delala v studiu. Septembra, ko sem se vrnila, me ni niti pogledal. Očitno sem ga razočarala, ker sem si privoščila dolge počitnice. Ne vem, mogoče je bilo kaj drugega. Ravnikar je bil vrhunski strokovnjak, žal pa ni maral predavati, sploh ko nas je bilo v predavalnici veliko. Predavanja so bila sicer zelo zanimiva, a kaj, ko so bila le dva- do trikrat letno.

Ste se že v času študija odločili, da se boste ukvarjali z urbanizmom?

Ko sem se odločala za študij v Ljubljani, še nisem mislila, da bom izbrala urbanizem. Po potresu leta 1963 je v Skopju potekala intenzivna promocija nove vizije mesta in urbanističnega načrta Kenza Tangeja. Med nagrajenimi natečajnimi elaborati je bil tudi projekt prof. Edvarda Ravnikarja. V tedanji Jugoslaviji je, kot sem že omenila, ljubljanska šola arhitekture veljala za eno boljših. Imela je bolj »umetniško« zasnovan program, za razliko od ostalih, ki so bile bolj »tehnične«. Program je imel manj tehniških predmetov in več arhitekturnega projektiranja v sklopu tematsko organiziranih studiev. Na začetku študija sta me sicer bolj zanimala notranja oprema in interier. Proti koncu študija je kolega Peter Gabrijelčič organiziral skupino mlajših in starejših kolegov za natečaj v Slovenj Gradcu. Takrat sem spoznala svojega prvega moža Jožeta Krisperja - Jodla, štiri leta starejšega od mene, ki je delal skupaj z Edom Ravnikarjem mlajšim. Od takrat smo skupaj naredili veliko natečajnih projektov, in to zelo uspešno. Urbanizem mi je takrat zelo ležal, tako da sem se lotevala vedno več nalog v tej smeri. Tudi nagrade na natečajih so bile v tistem času zelo visoke, spomnim se, da smo za zvišano drugo nagrado (prve niso dodelili) za spominski dom kulture v Bileći kupili novega Volkswagnovega golfa. Pripravili smo tudi vso projektno dokumentacijo, a žal do gradnje ni prišlo.

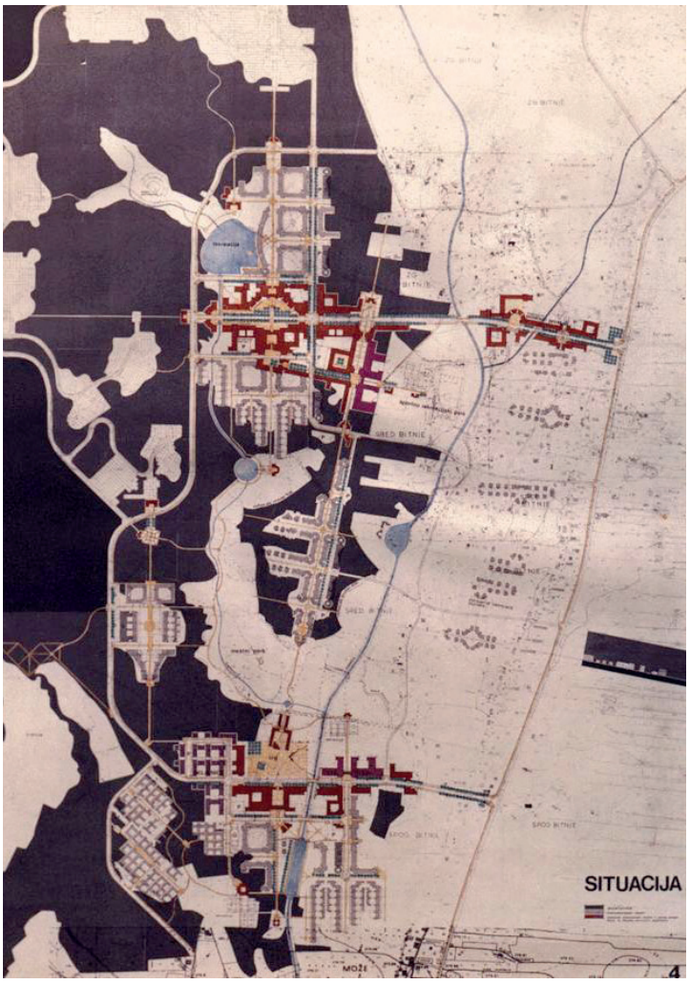

Stanovanjska soseska Bitnje, Kranj, 1984, 1. nagrada, republiški urbanistično-arhitekturni natečaj; posebna nagrada na bienalu makedonske arhitekture, 1985;
avtorja: Kaliopa Dimitrovska Andrews in Saša Dalla Valle

Kakšen je vaš pogled na današnja mesta s perspektive urbanistke?

Če pogledamo Slovenijo in tudi širše, menim, da je največji problem suburbanizacija, ki jo danes, v luči pandemije covida, določeni kolegi celo zagovarjajo, v smislu večje »odpornosti« pozidave (ang. resilient settlement). Suburbanizacija je potratna in neekološka. Rešitev bi lahko bila v njenem preoblikovanju v tako imenovane trajnostne, samozadostne skupnosti s podobo ruralne in/ali urbane *arkadije*. Drugi večji problem so razvrednotena urbana območja v mestih. Pri preobrazbi teh območij bo treba poiskati najustreznejše modele trajnosti, upoštevajoč kontekst prostora in pomen lokacije za razvoj podobe mesta. Slovenska mesta in naselja so tudi del regionalne in globalne konkurenčnosti, in zato morajo veljati za privlačna in ustvarjalna, biti morajo kraji za varne naložbe, ki imajo jasno vizijo in uresničljivo strategijo razvoja. Pri tem je nujno zagotoviti konstruktivno in sinergijsko delovanje vseh deležnikov, vključno z javnostjo. Tu bi se morala država aktivneje vključevati, pripraviti zakonodajni

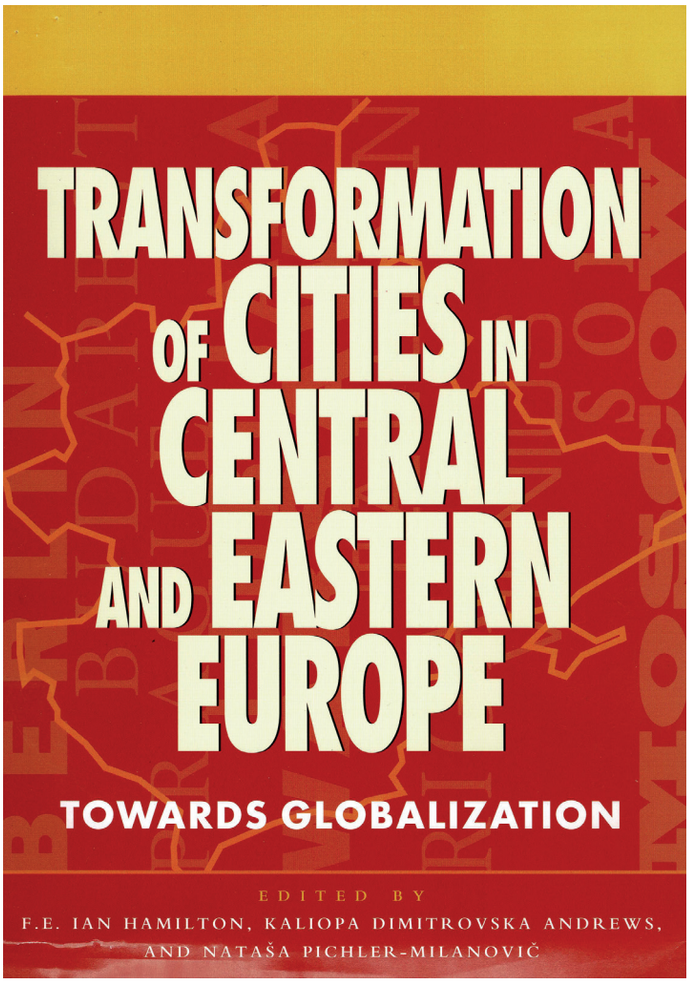

Monografija *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe Towards Globalisation*; Hamilton, F. E. I., Dimitrovska Andrews, K., Pichler - Milanović, N. (ur.), Tokio: United Nations University Press, 2005

okvir in akcijske načrte. Pa ne samo na papirju. V Sloveniji sicer že imamo kar nekaj primerov dobre prakse revitalizacije razvrednotenih območij, sofinanciranih s sredstvi kohezijskih skladov EU. So pa to bolj posamezni projekti. Imamo tudi arhitekturno politiko, ki jo je vlada sprejela leta 2017 in ki določa štiri pomembne stebre udejstvovanja (kakovostna arhitektura, pametna rast, trajnostni razvoj in vključujoča arhitektura), ni pa podatkov o realizaciji predvidenih akcijskih programov za njeno implementacijo.

Ste pri pripravljanju različnih projektov delali v mešanih skupinah?

Večinoma sem delala v mešanih skupinah. Na začetku, pri natečajnih in arhitekturno-urbanističnih projektih, z Jodlom ter Vladom in Majdo Koželj, pozneje s Sašem Dalla Vallejem in Ivanom Staničem. Pri raziskovalnih nalogah sem največ sodelovala z Richardom Sendijem, Barbaro Černič Mali, Bredo Mihelič in večino kolegov z Urbanističnega inštituta. Pri publicistični dejavnosti ter pripravi vabljenih predavanj in referatov na mednarodnih konferencah oziroma dogodkih je bil moj najzvestejši sodelavec, podpornik in kritik moj soprog Richard.

Ste opazili razliko v delovanju ženske in delovanju moškega? V čem so boljše ženske in v čem moški?

Opazila sem, da imamo ženske bolj razvito empatijo kot moški. Pri ženskah je tudi bolj razvito divergentno razmišljanje. Znamo iskati rešitve v različnih smereh, stvari povezovati med seboj in smo bolj fleksibilne. Moški rešujejo en problem za drugim. In ženske znamo dobro usmerjati ideje. Moški imajo mogoče bolj prebojne, umetniško močne ideje, me pa imamo, vsaj tako se mi zdi, bolj znanstveno pogojeno ustvarjalnost.

Kje se je nadaljevala vaša pot po študiju?

Prvih pet let sem delala v Medicoengineeringu, najprej pri prenovi otorinolaringološke klinike, kaj kmalu pa sem ugotovila, da je predvsem izdelava površinskih načrtov precej dolgočasno delo. Še dobro, da smo vzporedno delali urbanistično-arhitekturne natečajne projekte, da sem lahko zamenjala merilo. Tako me je počasi potegnilo v urbanizem. Že ko sem delala na Medicoengineeringu, sem kot asistentka na študiju krajinske arhitekture sodelovala s profesorjem Pogačnikom. Pozneje, ko sem že delala na Urbanističnem inštitutu SRS, me je povabil v program mladih raziskovalcev in mi omogočil, da sem magistrski študij opravila po individualnem programu, delno v tujini, na Joint Centre for Urban Design v Oxfordu.

Kako pa ste izvedeli za ta program?

Ko smo šli prek British Councila na študijsko potovanje, na ogled novih mest v Angliji, smo se ustavili tudi v Oxfordu, kjer so nam predstavili ta študij. Takoj mi je bil všeč, a sem žal takrat zelo slabo govorila angleško. V gimnaziji sem imela latinščino in francoščino, angleščino pa sem se začela učiti šele na tečajih v času študija. Vseeno sem se vpisala na ta študij. Na začetku je bilo kar težko, saj se še nisem mogla vključevati v debate. Bilo nas je 30 z vsega sveta, različnih strok. Prvi teden so nam dali nalogo, naj načrtujemo zazidavo ob njihovi železniški postaji in naredimo delovno maketo. Takoj so videli, koliko kdo zna, kar je bilo izhodišče za oblikovanje uravnoteženih skupin po pet za delo v seminarju. Potem smo se lotili študija urbanističnega oblikovanja in kvalitativnih urbanističnih kriterijev, ki smo jih obravnavali v seminarskih nalogah v teh skupinah. Vzporedno smo jih uporabljali za izboljšavo individualnih prvotnih urbanističnih zasnov območja ob železniški postaji. Ker je urbanizem multidisciplinarna disciplina, so kot konzultante za reševanje posameznih problematik vabili različne strokovnjake. Povabili so tudi strokovnjaka za promet. Rekli so nam, tega strokovnjaka plačujemo 200 funtov na uro, imate dve uri, da z njim rešite probleme, povezane s prometom. To je bilo odlično.

Kaj vas je še navdušilo pri tem študiju?

Rdeča nit. Program študija je bil zasnovan tako, da so se posamezne vsebine med seboj dopolnjevale in nadgrajevale v koherentno celoto, načrtovanje kakovostnega in odzivnega urbanega okolja. Zelo veliko pozornost pri načrtovanju so namenjali ekonomski učinkovitosti. Na primer, ko sem želela zraven železniške postaje umestiti še avtobusno postajo, so rekli, da to ne gre, saj če nekdo potuje z vlakom, naj potuje z vlakom, kdor potuje z avtobusom, pa naj nadaljuje pot z avtobusom. Upoštevali so kriterij konkurenčnosti, ne pa dobrobiti uporabnika. Ko smo načrtovali posamezne zazidave, smo morali vedno preveriti, ali so planirane ureditve tudi ekonomsko sprejemljive. Uporabljali smo računalniške modele, v katere smo vnesli osnovne podatke, in tako smo hitro izračunali, ali je načrtovana ureditev izvedljiva in smiselna. V urbanizmu je finančni vidik izjemno pomemben, toda pri nas nimamo mehanizmov, s katerimi bi od investitorjev, ki gradijo na najdonosnejših lokacijah, iztržili del dobička, s katerim bi npr. dvignili kakovost skupnega javnega prostora in/ali omogočili bolj uravnotežen razvoj mesta. Če pogledamo samo Šumi, lokacijo v središču Ljubljane – kaj je od tega monstruoznega projekta dobilo mesto? Nič. Pri nas imamo plansko orientiran sistem, v Angliji pa uporabljajo projektno orientiran sistem, ki je bolj fleksibilen in odziven na tržne razmere.

Koliko znanja iz Anglije ste lahko prenesli v Slovenijo?

Kar precej. Žal se je le nekaj malega materializiralo v prostorskih politikah. Veliko sem delala na področju oblikovanja mesta v pogojih tržne ekonomije. Razvila sem metodološko orodje za usmerjanje in kontrolo kakovosti urbanističnega oblikovanja in ekonomske učinkovitosti prostorskih načrtov, uporabno za vsakdanjo urbanistično prakso. Naj za primer navedem območje nekdanje tovarne Rog v Ljubljani, ki jo je kupilo mesto. Ker so morali lastniki po denacionalizaciji poplačati nekdanje lastnike, je bila parcela zelo

»Ljubljana bi morala varovati identiteto posameznih območij, ta mesta v mestu.«

draga. Tudi ekonomska preveritev je pokazala, da je glede na kontekst možne pozidave oz. izrabe precenjena. A sem vseeno zagovarjala njen nakup s strani mesta, ker je šlo za zadnjo privlačno, veliko parcelo v središču mesta, ki bi morala biti v javni funkciji. Takrat smo imeli v mislih prenovo Roga v ljubljanski *Beaubourg*. Tudi aktualni program za revitalizacijo objekta ima podoben namen.

Eden večjih projektov, pri katerem ste sodelovali, je bil strateški prostorski načrt Mestne občine Ljubljana.

Leta 2001 smo se lotili projekta Prostorske zasnove mesta. To je bil neformalni dokument za pripravo Strategije prostorskega razvoja Mestne občine Ljubljana za obdobje do leta 2020. Kakih sto strokovnjakov je pripravljalo strokovne podlage. Proces priprave je bil izredno inovativen, saj je že v fazi zbiranja idej in izhodišč vključeval javnost, in sicer splošno (eseji) in strokovno javnost (prostorski koncept), pa tudi organizacijo problemskih delavnic z občani, izbranimi po namenskem vzorcu. V okviru tega prostorskega načrta je bil narejen celo elaborat za ekonomiko, kjer se je videlo, kaj je izvedljivo in koliko bo to mesto stalo. V okviru projekta sem vodila pripravo strokovne podlage Mesto kot razpoznavna struktura. Definirali smo karakteristična mestna območja, grajena v različnih zgodovinskih obdobjih, ki imajo razpoznavno identiteto ter svoj sistem zazidave in tipologije objektov. Potem bi morali pripraviti čisto preproste priročnike za ta karakteristična območja in na osnovi tega pripravljati projektno dokumentacijo in izdajati dovoljenja. Žal se to ni zgodilo in danes se dogajajo povsem nedopustne stvari. Podoba mesta je zelo pomembna, sploh evropska mesta imajo izjemno bogato arhitekturo, ki jo je treba ščititi, pa ne samo kot kulturno, ampak tudi kot urbanistično dediščino. Ljubljana bi morala varovati identiteto posameznih območij, ta mesta v mestu. Ne bi se smele dogajati pozidave Rožne doline s prevelikimi stavbami na mestu starih vil z velikimi vrtovi, kot se to dogaja zdaj. Ta vzorec se širi še na druga mestna območja, na Mirje, v Trnovo, na Prule …

Koliko časa ste preživeli v Angliji?

Ko sem delala magisterij, sem hodila v Anglijo za dva ali tri mesece. Ko pa sem nadaljevala z doktoratom, sem šla tja skupaj z otrokoma, ki sta bila takrat stara 9 in 12 let. Živeli smo skupaj z mojim takratnim partnerjem in kasnejšim možem Richardom Andrewsom, tudi arhitektom urbanistom. Otroka sta se zelo dobo aklimatizirala, jaz malo manj. Takrat je bila zelo velika gospodarska kriza in je bilo težko dobiti službo. A sem leta 1994 dobila povabilo z Urbanističnega inštituta, kjer sem bila takrat zaposlena, naj se prijavim na razpis za mesto direktorja, vendar se nisem prijavila. Richard me je spodbujal, naj grem, da bo že on poskrbel za otroka, ki sta bila takrat že v gimnaziji. Vedel je tudi, da ne bi bila prav dobra gospodinja in da potrebujem zahtevno delo. Iz Ljubljane so zelo pritiskali in potem sem napisala pismo upravnemu odboru, da bom, če ne bodo sprejeli nobenega od prijavljenih kandidatov, sprejela mesto v. d. direktorja za eno leto. In tako sem ostala direktorica šestnajst let (*smeh*). Z Richardom sva potem vse življenje živela med Anglijo in Slovenijo, on je skrbel za hišo tam, jaz za stanovanje tu, v Ljubljani.

Je vaš mož sodeloval tudi z institucijami v Sloveniji?

Prek Erasmusa je povezal obe fakulteti, svojo University of Central England v Birminghamu in Fakulteto za arhitekturo v Ljubljani, in skupaj so organizirali veliko poletnih delavnic. Spomnim se, da je nekoč pripeljal svojega dekana, in ta je bil presenečen, koliko žensk pri nas deluje v arhitekturi. V Angliji jih je zelo malo, tam je to izrazito moški poklic. V Angliji ženska po rojstvu otroka ostane doma vsaj dve leti. In tam še vedno velja tudi prepričanje, da mora ženska v službo, če moški ne zasluži dovolj. S tem, da je ženska doma, se pokaže, kako uspešen je moški. Pred drugo svetovno vojno je bilo v višjih slojih podobno tudi pri nas, marsikatera ženska si je želela delati, a družbeno to ni bilo sprejemljivo.

»Če s pomočjo skupnih prostorov povežeš ljudi, postane socialna klima sosesk boljša.«

Pojavljati so se začeli tudi apetiti glede pozidave vmesnih prostorov v stanovanjskih soseskah iz šestdesetih in sedemdesetih let. Kako to preprečiti?

Tudi s tem sem se ukvarjala. V letih 1996–1999 smo opravili zelo obsežno raziskavo Kriteriji in metode kompleksne prenove velikih sosesk: Mednarodne primerjave in izhodišča za Slovenijo. V modelu smo upoštevali tri stebre ukrepov, prvi je bil konstrukcijsko-tehnični (predvsem prenova skupnih prostorov in energetska obnova objektov), drugi urbanistično-oblikovalski (izboljšave opremljenosti in kakovosti bivalnega prostora ter podobe soseske) in tretji socioekonomski (aktivno vključevanje stanovalcev v vzdrževanje in upravljanje soseske). Zelo slabo je bilo to, da pri privatizaciji stanovanj oz. objektov niso bolj primerno določevali funkcionalnih zemljišč objektov. Kaj narediti z velikimi atriji in dvorišči, ki so še vedno v lasti mesta/občine? Smiselno bi jih bilo nameniti stanovalcem, da bi si tam uredili skupne prostore, vrtove, morda zimske vrtove ali prostore za igro otrok, druženje starejših. Tako pa so večinoma neizkoriščeni ali zaparkirani. Če s pomočjo skupnih prostorov povežeš ljudi, postane socialna klima sosesk boljša.

Kakšno vlogo ste imeli na svojem področju kot ženska? Ste kdaj čutili kakšne prepreke, je bila zaradi tega zaznavna kakšna prednost?

Nikoli nisem čutila kake razlike, niti v odnosih s kolegi, niti v odnosu do profesorjev, niti potem na delovnem mestu. Tudi v obeh zakonih sem imela veliko podporo partnerjev.

Glede na to, da ste vi vseskozi delali, tudi potem, ko sta se rodila otroka, kako ste imeli organizirano življenje?

Na začetku mi je zelo veliko pomagala tašča. Naredila pa sem si tudi zanimiv urnik. Ob sedmi uri zvečer sem šla spat z otrokoma in potem sem ob dveh zjutraj vstala in delala do šestih. Otroka sem potem zavila v odejo in ju nesla v zasebno varstvo k sosedi ali v vrtec, in ob sedmi uri sem bila že v službi. Zelo rada sem delala in tak urnik mi je ustrezal. Po koncu delovnika, ob treh, sem šla po otroka in popoldneve smo preživeli skupaj.

Ste imeli kakšen hobi, ga imate sedaj?

Delo mi je zelo veliko pomenilo in me tudi neskončno veselilo. Delo je bilo tudi moj hobi. Od malega pa sem igrala klavir, igram ga še sedaj.

Rekli ste, da nikoli niste imeli vizije, da bi bili direktorica. Kaj vas je prepričalo, da ste sprejeli to vlogo?

To mi je pomenilo izziv. V tistem času je bilo zelo malo žensk na odgovornih položajih. V raziskovalnih dejavnostih so ženske zelo težko prišle do direktorskega mesta, navadno so dali ženski priložnost takrat, ko je zmanjkalo denarja in slave, da je reševala nastalo situacijo (smeh). Ko sem leta 1994 postala direktorica Urbanističnega inštituta RS, je bila na podobnem položaju samo še ena ženska, Jasna Fišer, direktorica Inštituta za novejšo zgodovino. Smo se pa ženske na direktorskih položajih raziskovalnih institucij, poleg Jasne in mene še Tamara Lah, Lucija Čok in Monika Jenko, zelo hitro

povezale in si pomagale. Redno smo se srečevale in se pogovarjale o novostih, financah, spremembah zakonodaje … Še danes se dobivamo, ostale smo prijateljice. Na žalost se je Jasna prekmalu poslovila.

Kaj je bilo v času vašega direktorovanja na inštitutu najbolj problematično?

Največji problem je bil, da smo imeli na Urbanističnem inštitutu zelo dobre raziskovalce, ki pa niso imeli formalne izobrazbe, niso imeli doktoratov, kar je pomenilo, da jih za njihovo raziskovalno delo nisi mogel nagraditi in jim dati ustreznega plačila. Druga težava pa je bila v povezovanju raziskovalnega in praktičnega dela. Na inštitutu, ki je imel po takratni prostorski zakonodaji status raziskovalne institucije, nismo mogli več izdelovati projektne in planske dokumentacije, ker je bila to gospodarska dejavnost. Lahko smo pripravljali metodologijo za izdelavo planskih aktov, nismo pa smeli izdelovati samih dokumentov v praksi. To je tako, kot če bi zdravnikom, ki so zaposleni na univerzi in na inštitutih, prepovedali delo na kliniki. Na ministrstvih sem dolgo prosila, naj nam dovolijo ustanoviti gospodarsko družbo kot sestrsko podjetje, da bi lahko raziskovalna dognanja uporabili v planerski praksi, a neuspešno. Na koncu so nekateri sodelavci inštituta ustanovili Urbi, d. o. o., da smo lahko v sodelovanju s tem podjetjem izdelovali planske dokumente in hkrati formalno zadostili zakonodaji. Takrat so mi celo očitali, da sem to naredila zaradi lastne koristi, kar pa je bilo daleč od resnice. Potem so lahko sodelavci inštituta, ki niso imeli formalne podiplomske izobrazbe, prestopili v Urbi, ostali pa smo se dodatno zaposlili za 1 %, da smo lahko obdržali licence. Lahko pa smo delali tudi v tujini. Koncem 90.tih je financiranje Inštituta bil velik problem. Od Ministrstva za znanost, šolstvo in šport, kot javni zavod smo dobivali 6FTE, kar je krilo plače šestim raziskovalcem, za ostalih 30, pa smo sredstva dobivali s trga. Potem nam še del trga zaprejo z neprimerno zakonodajo. Bili so težki časi.

Veliko ste delali tudi za Črno goro, bili ste svetovalka za urbanizem. Nam lahko poveste kaj več o tem?

Moje sodelovanje s Črno goro se je začelo že v osemdesetih letih, ko smo dobili projekt izdelave Prostorskega plana občine Titograd in revizije generalnega urbanističnega plana Titograda, kar je bil izjemno velik projekt. Takrat smo pripravili povsem novo metodologijo za planske akte, ki so vključevali razvoj do leta 2000. Potem, 10 let pozneje, so me prek programov UNDP in UN-Habitat še nekajkrat povabili, da sem predavala na temo vplivov globalizacije, demokratične družbe in tržne ekonomije na planiranje. Inštitut je organiziral tudi izobraževalne seminarje za planerje in urbaniste, zaposlene v lokalni upravi. Sodelovali smo v projektni skupini, ki je izdelala prostorski plan Republike Črne gore do leta 2020. Potem so nas leta 2005 povabili, naj pripravimo Prostorsko-urbanistični plan za mesto Tivat do leta 2020. Na razpisu smo bili najdražji, pa so vseeno izbrali nas, ker so vedeli, da smo neodvisni in neobremenjeni, saj so pri takih projektih pritiski lahko zelo veliki. Pozneje sem vodila tudi pripravo Prostorsko-urbanističnega plana glavnega mesta Podgorice do leta 2020.

Kako vidite prihodnost prostorskega načrtovanja?

V prostorskem načrtovanju v Sloveniji, pa tudi v drugih postsocialističnih državah, lahko opazimo tri obdobja. Prvo obdobje, takoj po osamosvojitvi, je bilo čas popolne deregulacije, ko nihče ni hotel niti slišati o planiranju, ker so ga povezovali s socializmom in komunizmom. Potem – ko so spoznali, da tržna ekonomija oz. trg ne more reševati prostorskih problemov – se je pričelo strateško planiranje. Sedaj, v tretjem obdobju, pa se uveljavlja paradigma trajnostnega razvoja. In danes se mi zdi, da se ta napadalni kapitalski urbanizem malo umirja in da skušamo iti v smeri bolj trajnostnega razvoja in varstva okolja. Dobro je tudi, da so to vrednote Evropske unije in zaveze, ki jih morajo upoštevati vse države. Urbanizem je od nekdaj pomenil prostorizacijo in vizualizacijo družbenoekonomskega razvoja ter kulturnega in tehnološkega napredka. Danes postaja zelo pomembna podoba mest v povezavi z varovanjem naravne in kulturne dediščine ter varstvom okolja.

Še vedno predavate na Novi univerzi?

Predavam na Novi univerzi, na Evropski pravni fakulteti (program Pravo in management nepremičnin), pa tudi na Fakulteti za arhitekturo, na podiplomskem študiju.

Imate kakšen nasvet za mlade arhitektke ali dekleta, ki se odločajo za študij arhitekture?

Pogumno naprej! Študij arhitekture je zelo zanimiv, saj ti odpira veliko različnih poti. Kot arhitekt lahko delaš na področju grafičnega oblikovanja, notranje opreme, arhitekture, urbanizma, prostorskega planiranja. Lahko menjavaš merilo delovanja. To je poklic, v katerem je v ospredju ustvarjalnost. Pomembno se mi zdi tudi prehajanje med teoretičnim in praktičnim delom, med strokovnim in raziskovalnim pristopom. Če ostanem na svojem področju, to pomeni razvoj inovativnih postopkov priprave planskih dokumentov, nadaljevanje dela do realizacije v praksi in nato promocijo oz. publiciranje. Slednje se mi zdi zelo pomembno, saj se tako nove ideje lažje širijo med strokovno javnostjo. To pri nas zelo pogrešam, saj se pri nas zakonodaja neprestano spreminja, in to zelo ad hoc, brez preveritev, brez pilotskih projektov. To je zelo slabo. Prostorsko zakonodajo spreminjamo, preden sploh lahko preverimo, kako se bo obnesla v praksi.

»Urbanizem je od nekdaj pomenil prostorizacijo in vizualizacijo družbenoekonomskega razvoja ter kulturnega in tehnološkega napredka. Danes postaja zelo pomembna podoba mest v povezavi z varovanjem naravne in kulturne dediščine ter varstvom okolja.«

Skupaj smo močnejši

Intervju z Majdo Cajnko

© Andrej Hrausky

Pogovarjali sta se Polona Filipič Gorenšek in Špela Nardoni Kovač

Majda Cajnko (1951) je bila skupaj z Andrejem Hrauskyjem, obenem tudi svojim življenjskim partnerjem, več desetletij ena od osrednjih osebnosti slovenske arhitekturne scene. Leta 1976 je diplomirala na Fakulteti za arhitekturo in nato delovala kot samostojna arhitektka. Leta 1982 sta z Andrejem Hrauskyjem prevzela vodenje Trajne delovne skupnosti samostojnih kulturnih delavcev, v kateri so bili povezani samostojni arhitekti, ki so si v socialistični Jugoslaviji izborili status samostojnih kulturnih delavcev. Na podlagi delovanja omenjene skupnosti se je porodila tudi ideja o arhitekturni galeriji DESSA, ki je danes ena najstarejših tovrstnih ustanov v Evropi. Odprta je bila leta 1989, prostore zanjo pa je oblikoval takrat že mednarodno uveljavljeni arhitekt Boris Podrecca, ki je deloval na Dunaju. Stiki s tujino in tujimi arhitekti so bili takrat zelo pomembni, sodelovanje s Podrecco je pripomoglo k mednarodni prepoznavnosti galerije. Sledila je vrsta gostovanj v tujini, številni svetovno znani arhitekti, tudi kasnejši dobitniki Pritzkerjeve nagrade, so razstavljali v DESSI. Obiski uveljavljenih tujih arhitektov so pomembno vplivali na razvoj sodobne slovenske arhitekture, ki je tako prišla v neposreden stik z najaktualnejšimi trendi razvoja svetovne arhitekture. Pri tem je posebno vlogo odigrala Fundacija Mies van der Rohe iz Barcelone, ki vsako drugo leto podeljuje nagrade za najboljše arhitekturne dosežke v Evropi. Med kongresom UIA v Barceloni leta 1996 je bilo odločeno, da podeljevanje nagrad razširijo tudi na prihodnje članice Evropske unije. Takrat je na predlog Kennetha Framptona fundacija k sodelovanju povabila Andreja kot strokovnjaka za vzhodno Evropo. Svojo nalogo je uspešno opravil, saj je bil član žirije dvakrat (1996, 1998). Leta 2001 se je nagrada preimenovala v nagrado EU za sodobno arhitekturo, imenovan je bil svetovalni odbor, v katerem je sodelovalo 16 evropskih arhitekturnih institucij, med njimi tudi DESSA – kot edina zasebna arhitekturna galerija in edina iz nekdanje vzhodne Evrope. Ta položaj je omogočil promocijo sodobne slovenske arhitekture, saj so naši arhitekti lahko konkurirali za nagrado. Nova znanstva so DESSI omogočila, da je po osamosvojitvi Slovenije pripravila vrsto razstav sodobne slovenske arhitekture po vsem svetu. V najplodovitejšem obdobju je povezovala tudi 170 arhitektov. Majda Cajnko in Andrej Hrausky sta galerijo DESSA z upokojitvijo leta 2013 predala mlajši ekipi, podjetje Arhé (podjetje, preko katerega so poslovali člani DESSE, op. ur.) pa je bilo s spremembo sistema in družbenih potreb ter svetovno gospodarsko krizo najbolj smiselno zapreti.
Leta 2014 sta Majda Cajnko in Andrej Hrausky za 25 let vodenja galerije DESSA prejela Plečnikovo medaljo. Ob tej priložnosti sta pripravila Zgodbo neke vizije, *obsežen almanah o delovanju galerije.*

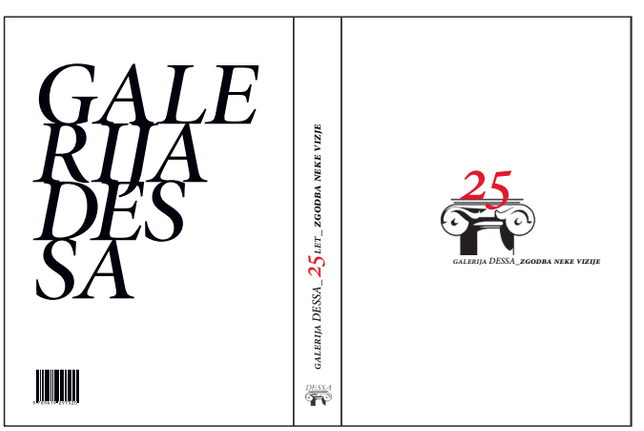

»Da, v sedemdesetih letih je bila prisotna ta svoboda, ta želja, da bi nasprotoval nesmiselnim ureditvam, pa čeprav formalnim.«

Galerija DESSA je središče arhitekturnega dogajanja v Sloveniji že od leta 1989. Še se spominjam televizijske novice o njeni ustanovitvi.

DESSA je bila ustanovljena kot trajna delovna skupnost samostojnih arhitektov. Zato tudi takšno ime.

Trajna delovna skupnost je bila tudi njena formalna oblika?

Tako je. Omogočil nam jo je tedanji zakon o samostojnih kulturnih delavcih. Do takrat so samostojni arhitekti delovali v okviru Društva arhitektov Ljubljane. Slednje je imelo pogodbo z zavodom za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje. Seveda pa je bilo delo samostojnih arhitektov omejeno, predvsem na interierje, grafično oblikovanje, sejme. Vse projekte, za katere je bilo treba pridobiti gradbeno dovoljenje, so prevzela večja državna podjetja.

Projektivna podjetja so imela takrat popolnoma drugačen status, tam so se risali načrti in te so vedno podpisali odgovorni projektanti. Mladi so bili vključeni kot pripravniki. No, potem so prišle krize, že v osemdesetih letih. Samostojne arhitekte so najemali tudi v podjetjih, da smo na primer snovali idejne načrte. Plačevali so nas prek avtorskih pogodb. Ob novi krizi pa so avtorske honorarje za zunanje sodelavce ukinili oziroma zelo omejili. Takrat nas je v okviru Društva arhitektov Ljubljana delovalo okrog 40 samostojnih arhitektov.

Rekli smo si, da je nekaj treba narediti, saj je bil status nemogoč. Svobodne poklice je bilo treba sistemsko urediti. Komite za kulturo, ki mu je predsedoval Matjaž Kmecl, je ravno pripravljal zakon o kulturnih delavcih, a je veljalo mnenje, da arhitekti sem ne sodijo. Arhitektura je po takratni zakonodaji spadala pod gradbeništvo, ki pa samostojnih poklicev ni poznalo.

Komite za kulturo bi skupaj s kulturno skupnostjo danes ustrezal organu ministrstva za kulturo. Komite je imel šest zaposlenih, kulturna skupnost pa okrog štirideset. Svetovali so nam, naj v parlamentu, ko bodo obravnavali zakon, državnemu zboru postavimo vprašanje, ali arhitekti sodimo med kulturne delavce. Ampak tja so lahko šli le izvoljeni delegati.

In v tem duhu Andrej Hrausky reče: »Dobro, potem pa gremo v parlament.« Z veliko iznajdljivosti in sreče je prišel na to zasedanje državnega zbora. Predsednik skupščine je bil takrat Vinko Hafner. G. Humar je razložil predlog zakona in vprašal, ali ima kdo še kakšno vprašanje. Andrej Hrausky takrat dvigne roko in se predstavi kot glasnik tistih, ki jih ta zakon prizadeva. Vinko Hafner pomenljivo reče: »Pozdravljam stik z bazo. Postavite vprašanje.« Andrej vpraša: »Ali mislite, da je Partenon na akropoli v Atenah kulturno delo?« Arhitektura kot kultura. »Seveda, jasno.« »Ali je njegov ustvarjalec, to se pravi, arhitekt, ki ga je zasnoval, kulturni delavec ali ne?« »Seveda.« Takrat smo arhitekti postali kulturni delavci.

Zakon je predvideval tudi obliko trajnih delovnih skupnosti (TDS), nekakšnih zadrug, zato smo takoj po sprejetju zakona lahko ustanovili TDS DESSA. Društvo je bilo krovna organizacija, TDS DESSA pa oblika pravne osebe. Z drugimi smo torej lahko poslovali tako, da smo se združili. Na začetku nas je bilo članov DESSE 38, imeli smo skupni račun, ki je bil odprt na SDK-ju, izdajali smo račune v imenu TDS DESSA, in ko je prišel denar, smo ga posameznim članom nakazali kot avtorski honorar. TDS DESSA je delovala od leta 1982 do 1992, ko smo se morali preformirati v zavod.

Z novo državno ureditvijo, neodvisno Slovenijo, so se stvari reformirale. Delovne skupnosti so se ukinile. Zakon se je spremenil, in kulturne, neproizvodne oziroma neprofitne dejavnosti so se morale organizirati kot zavodi, profitne pa kot d.o.o.-ji.

Takrat smo morali ločiti DESSO na zavod in podjetje Arhé, ki smo ga ustanovili kot profitno projektantsko organizacijo. Vodili smo dvojno računovodstvo in imeli še več dela z birokracijo.

Vse se je torej začelo z društvom DAL. V DESSO pa ste se povezali tisti, ki ste se odločili, da ne želite projektirati v večjih podjetjih.

Da, to so bila tista posthipijevska leta, mladi smo bili bolj aktivistični. Iskali smo nove možnosti. Ena takšnih akcij je bila tudi »Uredimo si podstrešja«. Z Andrejem sva to delala takoj po diplomi. 18 preureditev podstreh sva naredila. Slovenci smo bili vedno nagnjeni k samograditeljstvu in mi smo to na neki način nadaljevali in si izdelali vse sami. Danes študentje rečejo: »Sami smo naredili paviljon!« To smo mi delali že pred štiridesetimi leti. Slovenci pa so to delali ves čas.

Majda, diplomirali ste leta 1976?

Da, v sedemdesetih letih je bila prisotna ta svoboda, ta želja, da bi nasprotoval nesmiselnim ureditvam, pa čeprav formalnim. Svojo pripravniško dobo sem po diplomi opravljala v podjetju LUZ. Takrat sem ugotovila, da ne morem delovati znotraj organizacije, kjer so se včasih stvari delale samo zato, da so se delale. S takšnim načinom delovanja se absolutno nisem strinjala.

Po zaključenem pripravništvu so mi ponudili službo, a sem rekla le: »Hvala lepa!« In sem šla. Bila sem samostojna, delali smo natečajne projekte, interierje, prenavljali podstrešja, organizirali sejme, se ukvarjali z grafiko. Z vsem, kar je pač prišlo.

Sta takrat z Andrejem delala sama ali sta bila v kakšni večji skupini?

Midva sva delala sama. Takrat se je po večini delalo v manjših skupinah. Oba sva bila tudi pri redakciji revije AB, kjer smo ohranjali teoretični diskurz o arhitekturi in se o tem tudi veliko pogovarjali. Na fakulteti za arhitekturo takrat tega diskurza žal ni bilo.

Torej se je takrat skupina 40 arhitektov in arhitektk odločila, da ubere drugačno pot?

Tako je. Ampak nekdo je moral vse skupaj poganjati naprej, in kdo naj bo to? Tisti vendar, ki si je to zamislil, kajne? In pravzaprav sva si to zamislila midva z Andrejem. In sva rekla: »Lotiva se tega za nekaj časa, pa bomo videli, kako bo šlo.« Ker je bil sedež TDS DESSA v prostorih društva, sem se zaposlila tudi kot tajnica društva (DAL) in tajnica zveze (ZDAS). Bila sem sama in ves dan sem preživela v službi, zvečer pa sva doma z Andrejem debatirala o tem.

DESSA je torej zaživela z vama, društvo DAL pa je bilo ustanovljeno že prej?

Ko smo TDS DESSA ustanavljali, je bil predsednik društva Dušan Blaganje. Društvo je imelo takrat sedež na Erjavčevi ulici v Ljubljani. Ena soba in nič drugega. Ugotovili smo, da potrebujemo večje prostore. Akcija iskanja je potekala skupaj z društvom. Želeli smo vzpostaviti tudi galerijo, saj smo bili vendar kulturni delavci. Društvo seveda ni imelo denarja, pa tudi interesa ne. TDS DESSA je prostore na Židovski stezi 4 našla s pomočjo Alenke Sfiligoj, ki je v hiši stanovala. Pred tem je v teh prostorih delovala kolesarska

© Andrej Hrausky

S Hansom Holleinom, Borisom Podrecco, Frankom Gehryjem, Christianom de Portzamparcom s soprogo in Vladimirjem Šlapeto (leži) na podelitvi Pritzkerjeve nagrade Fumihiku Makiju v Pragi – junij 1993

© Andrej Hrausky

S Petrom Zumthorjem in Wielom Aretsom na podelitvi nagrade Miesa van der Roheja Zumthorju v Barceloni – maj 1998

© Andrej Hrausky

Z Alvarom Sizo v Portu – oktober 2006

© Andrej Hrausky

Z Dietmarjem Steinerjem, Kazuyo Sejima in Robom Docterom v Barceloni – maj 2003

zveza, večinoma so bili zaprti. Stanovalci hiše niso želeli, da bi bil tu še en bife, in so podprli idejo o galeriji. Prostor je bil last mesta. Podali smo vlogo in prostore dobili v najem, z izjavo: »Ampak od nas ne morete pričakovati nobene finančne pomoči.« Odločili smo se, da uredimo galerijo in pisarno. Vprašanje je seveda bilo, kako prostor urediti, ali bolj začasno, ad hoc, ali trajno. In odločili smo se, da moramo, če smo arhitekti, imeti arhitekturno kakovostno urejen prostor, ki predstavlja kulturno poslanstvo stroke.

Zelo ambiciozno in vizionarsko.

Večina je sicer menila, da je to utopija, nekateri so se odcepili in naredili svojo delovno skupnost, Kardo, ki je hitro propadla. Mi smo v to ugriznili. Želeli smo organizirati natečaj za ureditev prostorov. Imeli pa smo dilemo, kdo naj bo v komisiji. Zato smo se odločili, da bi bilo najbolje, če bi izbrali nevtralnega arhitekta zunaj našega kroga. In z Andrejem nama je prišel na misel arhitekt Boris Podrecca. Leta 1986 sva bila v Parizu na Plečnikovi razstavi, ki jo je postavil. Po odprtju, v gostilni Pri svinjski nogi (Au Pied de Cochon), sva ga vprašala: »Boris, imamo zamisel o galeriji, te morda zanima? Denarja pa seveda nimamo.« Rekel je, da bo premislil in nas poklical. Kasneje je priznal, da mu je bil ta projekt neke vrste izziv – kako urediti prostor galerije za arhitekte. Privolil je, s pogojem, da se mora preureditev izvesti natančno po načrtih. Želel pa je tudi nekoga, ki bo na Dunaju izdeloval načrte. K njemu smo poslali Mateja Vozliča. Boris ga je takoj vpel v svoje projekte. Takrat še ni bilo programov za izris prostorskih risb, Matej pa je risal krasne perspektive za cerkve po Italiji. Tako so načrti za galerijo DESSA nastajali bolj ali manj ob koncih tedna, zunaj delovnega časa. Tudi midva z Andrejem sva na Dunaj hodila ob petkih ponoči in se ob nedeljah vračala.
Vse je bilo zelo aktivistično, entuziastično. Nihče ni štel ne ur ne energije. Potem smo v Sloveniji iskali primerne izvajalce. Denarja nismo imeli, tudi posojila nismo mogli dobiti, ker so bile v tistem času investicije v neproizvodne dejavnosti prepovedane. Našli smo mizarja, gospoda Rezarja iz Medvod. V delavnici je imel zelo dobrega mojstra, g. Korla, za katerega ni bila nobena stvar pretežka. Gospod Rezar je za nas velikodušno vzel kredit, ki smo mu ga postopno odplačevali. Dogovor je bil sklenjen.

Neverjetno.

Res je. Tako smo začeli, in potem ko je DESSA nastala, so pričeli prihajati tudi drugi. Kolegi so zapuščali redne službe. Mislim, da smo imeli največ 170 članov. Kasneje, ko so se pričeli ustanavljati d.o.o.-ji, so šli nekateri na svoje. Takrat smo morali ločiti delovanje DESSE od podjetja Arhé, ki smo ga ustanovili za namen delovanja projektantov, ki so bili člani DESSE. Bilo nas je okrog 40. Dobiček iz Arhéja smo dajali v DESSO, da smo lahko vodili dejavnost galerije. Sicer se to finančno ne bi izšlo. Prejemali smo sicer podporo z ministrstva za kulturo, a ta sredstva so bila vedno minimalna.

Leta 2008 pa so se začele spremembe?

Takrat je vse začelo razpadati, da.

Do takrat, do leta 2008, pa je bila DESSA vendarle pomembna gonilna sila stroke?

Seveda. Težko se primerjamo z Muzejem za arhitekturo in oblikovanje, to je javna ustanova, ki dobi določena finančna sredstva, s katerimi oblikuje program. Mi smo morali denar najprej zaslužiti, da smo lahko pripravili program. To je nekaj čisto drugega. Galerija DESSA je torej nastala po načrtih Borisa Podrecce, ki je prostor zasnoval po Semperjevi teoriji – želel je prikazati osnovne materiale, kamen, les, plastiko, tekstil. Vse te teme je izkoristil tudi v izobraževalni namen. Prostor DESSE je reprezentančen, obiskovalcu v njem lahko razložiš, za kaj v arhitekturi gre. Veliko se je govorilo o prenovi prostorov DESSE in o Podrecci, tudi zunaj Slovenije. Takrat smo začeli pripravljati tudi mednarodne razstave. DESSA je bila deveta arhitekturna galerija v Evropi. In ohranila se je kar trideset let.

DESSA je bila ves čas nekakšna hrbtenica arhitekturne stroke v Sloveniji, v Jugoslaviji, pa tudi mednarodno.

Ko smo začeli, smo bili mednarodno kar zanimivi. Prva razstava slovenske arhitekture je bila že leta 1991 v New Yorku. Takrat so bili za nas zelo težki časi, saj je razpadla federacija, Slovenija še ni bila mednarodno priznana, začela se je vojna na Balkanu. Ampak prav zaradi tega smo postali mednarodno zanimivejši. V New Yorku smo tako prvič predstavili sodobno arhitekturo iz vzhodne Evrope. Američani so bili seveda radovedni in so prišli gledat, ali imamo res zidane hiše, mislili so, da živimo v barakah in v gulagih. Tam pa so videli kakovostno arhitekturo, ki je nastala na izročilu Plečnika in Wagnerja.

Kako vam je uspelo priti v New York?

H gospe Danici Purg sta v okviru njene šole za menedžment na Brdu prišla na obisk ameriški profesor in arhitektka, zato je profesorja Janeza Koželja in Andreja Hrauskyja prosila, ali bi lahko gosta popeljala naokrog. Tako smo spoznali gospo Liz Thompson, ki je rekla: »Vi ste pa zelo zanimivi, tole bi morali pokazati svetu.« In potem je po vztrajnem prizadevanju našla National Institute for Architectural Education v New Yorku, kjer je delovala ženska ekipa, ki jo je stvar zanimala! Leta 1991! Odločilno je seveda bilo, da galerija ni zahtevala tam običajnega plačila razstavnine, saj denarja nismo imeli. Organizacija je bila zelo kompleksna, pri nas je bila takrat vojna. Na Dunaju smo čakali na vizum. Same težave. Ampak to je bila prva predstavitev Slovenije, in to v ZDA. Tja je šla cela delegacija z ekipo razstavljavcev. Sedemnajst ljudi.
Z ministrstva za kulturo nas nihče ni imel za mar. Prosili smo za finančno pomoč, ampak nič! Iskali smo sponzorje, le kolega Dešman sta našla sponzorja, Slovenijales, ostali pa nikogar. Ampak v New York je šlo sedemnajst ljudi, in gospa Liz Thompson nas je na letališču pričakala s skupino prijateljev, ki so nosili priponke z napisom »FRIENDS OF DESSA«. Da bi lahko organizirala razstavo, je ustanovila društvo s tem imenom. Rodilo se je dolgotrajno prijateljstvo.
Odprtje razstave 12. novembra 1991 je bilo zelo uspešno, na lokalni televiziji je bilo razglašeno za »odprtje dneva« na Manhattnu. Iz New Yorka je potem razstava s pomočjo te institucije potovala po Ameriki, od San Francisca do Chicaga, in potem še v Kanado … Odprtja v Albuquerqueju se nam je uspelo tudi osebno udeležiti, Andrej Hrausky in Aleš Vodopivec sta tudi predavala o slovenski arhitekturi. Bilo je veliko zanimanja.

Vse to je bila nekakšna vstopnica v svet velikih.

Da; potem smo začeli v galerijo DESSA vabiti obetavne mlade arhitekte iz tujine. Od Chipperfielda, Aretsa, Souto de Moure naprej. Vsi so imeli v DESSI prve razstave. Vsa ta imena s takratnega svetovnega vrha so že razstavljala pri nas v DESSI ... Vse je potekalo na zelo osebni ravni, vedno smo gostom razkazali mesto, državo, jim vse razložili, jih navdušili za Plečnika in jih kulinarično razvajali. Tako se je dober glas razširil v deveto vas (smeh), čisto preprosto. Skupinskost nas je vedno povezovala. Pripravljali smo pregledne razstave sodobne slovenske arhitekture in tako svetu predstavljali naše arhitekte, in ne samo posameznih izbrancev.

Ko je nastopil individualizem, se je očitno vse začelo krhati.

Da, leta 2010 se je stvar razletela, potem je šel vsak svojo pot. Značilnost individualizma je, da vsak nastopa le še zase. Nihče ne pomisli, da je morda skupno delovanje močnejše. Namen DESSE je bilo tudi izobraževanje. Imeli smo zelo aktualne razstave, ekskurzije in potem debate o videnem v svetu. Je pa res, da mora takšno skupnost vedno nekdo voditi. Skupaj smo močnejši. To je dejstvo. In to se je izkazalo tudi s skupnostjo DESSA.

Ampak zakaj se je vse to spremenilo?

Ne vem … Ko je prišla kriza, so šli ljudje, ki so bili pri nas po petnajst let, na svoje. Morda so se šele kasneje zavedeli, da je bilo skupaj morda bolje. V DESSI in Arhéju smo imeli skupno več denarja, s tem smo lahko najeli boljše odvetnike, imeli smo boljše garancije v banki in lahko smo nastopali na javnih razpisih. Vodili smo praktično celotno administracijo, od računovodstva do pogodb, vse je bilo jasno. Arhitekti so lahko delali samo pri projektih, niso se ukvarjali z administracijo. Naročili smo svoje računalniške programe. Obstajalo je zaupanje. Še vedno pa je vsak nastopal kot samostojen avtor.

Se je sprememba zgodila vzporedno z nastopom mlajših generacij?

Takrat se je začel t. i. branding. Tak projekt je bil tudi Sixpack, združenje mladih arhitektov, ki so študirali v tujini – na ta način so se skupaj predstavili. Ker so potrebovali formalni okvir, so prosili galerijo DESSA za pomoč. Vedno smo pomagali. Tudi ta razstava je potovala po vsem svetu. No, oni se niso nikoli počutili kot skupnost, tako kot člani DESSE. Le nastopali so kot paket, kot »brand«.

Kaj vas je gnalo, da ste ohranjali skupnost, da je bil za vas osebni »brand« manj pomemben?

Mi smo pač otroci socializma. Vedno smo živeli v skupnosti, bili smo taborniki, športniki …, vse stvari so se takrat delale skupaj, vključevali smo se v skladu s svojimi zmožnostmi, veselili smo se tega, da smo sodelovali in nekaj dosegli. Cilj smo dosegli le, če smo delovali skupaj. Med tem, ali nekaj reče eden ali jih to reče sto, je seveda razlika. Tega smo se zelo zavedali. Skupaj smo lahko uspešnejši in tudi širše gledamo. Seveda pa je treba skupnost usmerjati, sicer vse zelo hitro skrene s prave poti.

razpadati in je šel vsak po svoje, je bilo tudi denarja zmeraj manj, delovanje galerije je bilo posledično okrnjeno. Na srečo smo našli mlajše kolegice, ki so razumele poslanstvo galerije in tradicijo sedaj uspešno nadaljujejo. Pomembno je, da gre stvar naprej. Rušiti je lažje kot graditi.

Ali se z individualizacijo izgublja tudi družbena kritičnost arhitekture? Ko si prepričan, da imaš prav, se ti ni treba z nikomer soočiti …

To je zelo resen problem. Spomnim se, da smo si, ko smo še kot diplomanti delali natečajne projekte, med sabo vedno pokazali rešitve in o njih razpravljali. Danes svoje predloge vsak skrbno skriva.

»Skupinskost nas je vedno povezovala. Skupaj smo močnejši. To je dejstvo. In to se je izkazalo tudi s skupnostjo DESSA.«

Kakšna pa je bila povezava DESSE s Fakulteto za arhitekturo?

DESSE niso prav marali. Ne vem, zakaj. Mislim, da je razlog v tem, da je že prof. Ravnikar ni maral. Arhitekt Podrecca se mu je baje zameril, ko je v Ljubljani sprojektiral interier za Platano in DESSO. Pred tem sta imela prijateljski odnos. Potem pa je prof. Ocvirk kot Ravnikarjev asistent na fakulteti sprva načrtno odstranjeval obvestila o dogajanju v DESSI. No, kasneje so ugotovili, da DESSA Fakultete za arhitekturo ne ogroža. Pri nas je bila že takrat vzpostavljena dokaj bogata knjižnica. Vsakič, ko nas je kdo obiskal, tudi iz tujine, nam je v dar prinesel knjigo, naročenih smo imeli 12 revij … Študentje so prihajali k nam po literaturo, saj je bila knjižnica na fakulteti že desetletje zaprta. Takrat si večino aktualne strokovne literature dobil prav tu, v DESSI.

Morda je DESSA veljala za zaprt, introvertiran krog arhitektov?

Ne vem, zakaj, vedno so lahko vsi prišli sem, vedno smo bili prisotni v medijih, vse smo obveščali na enak način. Vedno smo bili odprti. Namen DESSE je bil podpreti izmenjavo informacij v stroki, tudi v mednarodnem smislu, za diplomirane arhitekte pa naj bi bila dodaten način izobraževanja, seznanjanja z novimi tokovi, aktualno arhitekturo in dogajanjem.

In vedno so bili vzponi in padci, krize: ko smo začeli, je bila kriza, pa kasneje spet, preživeli smo najrazličnejša obdobja.

Zakaj ste se odločili za študij arhitekture?

Andrej, s katerim se poznava že iz gimnazije, je želel biti arhitekt. Mene je pravzaprav zanimalo vse. Moj oče je bil gradbeni tehnik. Tako sem imela z gradnjo opravka že prej, pri očetu sem pomagala risati načrte.

In tako sva se skupaj odločila, da greva na arhitekturo. Skupaj sva študirala, ves čas tudi skupaj delala. Vedno sva se dopolnjevala. Andrej je tudi tehnično izredno dobro podkovan. Vse izdelava sama, še danes. Karkoli.

To je vajin način življenja?

Da, to je najin način življenja. Leta 1977 sva si uredila podstreho, vse sva naredila sama. Rekla sva si, to je maketa v merilu 1 : 1. Izziv. Tudi vodovodne inštalacije, ki delujejo še danes, sva izpeljala sama. Človek se dela pač loti sam – in gre.

»Med tem, ali nekaj reče eden ali jih to reče sto, je seveda razlika.«

Organizacija DESSA je bila zelo horizontalna, demokratična, pa vendarle sta imela vidva z Andrejem vajeti v svojih rokah.

Da, bila je tudi odgovornost, ki se je nisva niti zavedala. Včasih so se zgodile tudi neprijetne stvari, tudi med nami, člani. Ampak – rešiš problem in greš naprej!

Ko je nastopila kriza, je šlo vse po zlu. Predvsem je bilo pomembno ohraniti galerijo, ki je pomenila prostor, zbirališče in tradicijo, tudi interier, ki smo ga trideset let skušali vzdrževati. To je vrednota. In ko je skupnost pričela

Pravzaprav sta tim, kajne?

Sva. Ko nekaj delava, je Andrej glavni mojster, z vrtalko, jaz pa sem asistentka. V DESSI pa sva odločitve vedno sprejemala skupaj. Ko je prišla ideja, sva jo skupaj predebatirala. Tudi doma sva skupaj razmišljala o projektih, o DESSI, o razstavah, o vabilih, ekskurzijah, o vsem. Predlogi so bili na začetku vedno bolj utopični. Potem jih premisliš, predebatiraš in izpelješ. Predvsem je bilo pomembno, da smo spoznavali Evropo in se povezovali z njo. Se je pa bilo treba zelo angažirati. Ampak arhitekti veliko znamo in vse zmoremo. Smo multipraktiki.

© Andrej Hrausky

Zadnja, 42. ekskurzija DESSE – v Katalonijo.
V vinski kleti Bell-Lloc biroja RCR Arquitectes – maj 2011

»Brez strasti ni nič.«

© Andrej Hrausky

Zadnji droben primer arhitekture: hišica za ptice iz domače delavnice – december 2021

Tudi razmere, v katerih smo zrasli, so nas nekako izoblikovale. Moral si se znajti. Danes mi gre to potrošništvo strašno na živce – zakaj moraš imeti cele police ne vem česa, npr. slivove marmelade? Včasih smo bili bolj kreativni, ker je bilo na razpolago manj stvari, ker smo bili bolj omejeni.
Ko sva midva opremljala svoje podstrešno stanovanje, sta bila na voljo dva tipa pip za kopalnico. Ena za kad, ena za umivalnik. To je bilo to, konec. Zdi se mi dobro, da si kaj tudi sam zamisliš. Tudi bolj sodobno, bolj trajnostno je tako. V novo smo vedno nekako integrirali, kar je bilo staro in še uporabno.

Ste tako živeli že prej?

Da, zdaj pa je to modno. Ko sem bila otrok, nisem imela praktično nobene igrače. Kupili so mi samo enega medveda. Tisti je bil moj, ena od sester je imela punčko, za drugo pa sploh ne vem, kaj je imela, nič ...
In vse smo si naredili sami. Iz drv smo si naredili vlakce in jih pobarvali. S sestro sva najbolj uživali, ko sva izdelovali lutke iz časopisnega papirja. Zelo preprosto. Znali sva šivati in plesti in tako sva naredili oblekice. Bilo je veliko ročnega dela. Zdaj tega ni več. Zato je tudi razvoj možganov drugačen.

Kreativnost danes peša.

Verjamem, da imaš lahko le malo stvari iskreno rad. Od tod morda izvira tudi naša ustvarjalnost. Verjetno se razvije že v otroštvu. Pomembno je, v kakšnem miljeju odraščaš in koliko te ta spodbuja.
DESSA je nastala pravzaprav na zelo podoben način. Nekaj si zamisliš, imaš vizijo, in rečeš: »Pa dajmo!« Začneš od začetka, postaviš si oporne točke in greš naprej. Na začetku je vedno vse v oblakih. Entuziazem zelo poveže ljudi, in če nekoga navdušiš, je pripravljen sodelovati in pomagati.
Brez strasti ni nič.

Kaj pa je tista vaša strast zunaj arhitekture, ki vas napolni?

Zelo rada imam drevesa in naravo, morje, glasbo. Najbolj pa prav drevesa. Ta stik s prvinskostjo, z zemljo. Tudi potovanja me napolnijo. Vedno smo kaj raziskovali. Pa spoznavanje ljudi, njihovega razmišljanja. Po naravi sem zvedava, stvari me zanimajo. In težko poslušam, da se nekaj »ne da«.

Z Andrejem sta na svojstven način orala ledino v našem arhitekturnem prostoru.

Res je, včasih so naju gledali, kot da prihajava iz tretjega sveta. Prideš v Italijo in ne vedo, da obstaja Slovenija. Pravzaprav moraš biti zelo samozavesten. Najrazličnejše ljudi srečaš. Tam, kjer ne pričakuješ veliko, se ti vse zgodi, pri ljudeh, od katerih kaj pričakuješ, pa nič.

Zanimivo je, da ste kljub vsemu vedeli, česa nočete. Mogoče niste natančno vedeli, kaj želite, vedeli pa ste, česa nočete.

To pa zagotovo. Vedela sem, da ne želim delati v podjetju, kot je bil LUZ. Takrat sem delala na planerskem oddelku. Tam smo izdelovali projekte in študije, ki so bile večinoma same sebi namen. Medtem ko smo imeli v državi aktualne probleme s stanovanji za mlade, se je tam npr. iskala lokacija za cirkus v mestu. In potem se odločiš, da v takem sistemu nočeš delovati. Poiščeš družbeno bolj odgovoren način delovanja v arhitekturi.

Morda si, če bi imela družino, tega ne bi upala narediti. Glede na to, da sva bila sama, pa je bila to logična in pogumna odločitev, predvsem pa moralna.

Ampak vseeno je obstajala povezanost med dogodki v tistem času (Piranski dnevi arhitekture, revija AB ipd.)?

To je bilo res vse povezano in še danes so to nosilci arhitekturnega toka. Ni bilo veliko ljudi, ki bi se takrat želeli ukvarjati s tem, in tako smo se nekako razporedili.

Kaj pa menite o vprašanju žensk v stroki, ste se kdaj srečali s to tematiko? Spomnim se, da ste nekoč na volitvah v šali rekli, da potrebujemo ženske kvote!

Me ženske smo bile že v času Jugoslavije zelo emancipirane. Zdaj se mi zdi grozno, da nas spet hočejo postaviti za štedilnik. Ampak takrat sploh ni bilo nobenih razlik. Morda so bili delavci na gradbišču nekoliko presenečeni, če je prišla arhitektka. Pri načrtih pa je bilo vseeno, ali so jih narisale ženske ali moški.
Tudi ko sva bila vpeta v mednarodno sceno, tega nisem nikoli zaznala.

Kako pa sta z Andrejem sodelovala? Bila sta ves čas skupaj.

Andrej je vedno rad nastopal in imel predavanja. Mene to ni veselilo, saj imam tremo. Sem pa zlahka navezovala stike v preddverju. Ko prideš nekam z določenim namenom, je povsem nesmiselno, da tam stoji vsak na svojem koncu. Dobro je, če vzpostaviš stik, prvi korak. In Slovenci imamo s tem včasih težave. Andrej je, ko je pisal, besedilo vedno dal najprej prebrati meni. Super je, če imaš nekoga, ki ti takoj da odziv, te opozori na stvari, ki morda niso jasne ali razumljive.
Kako nama uspeva biti ves čas skupaj? Poslušati se je treba in biti potrpežljiv. Spoštovanje je nujno. Nekateri se sčasoma začnejo dolgočasiti. Midva pa imava, kot je videti, po vseh teh letih še vedno toliko snovi za pogovor (*smeh*).
Delitev dela, kot nekateri pravijo, je pri naju takšna: on dela, kar najbolje zna, jaz pa ga ne silim, naj dela stvari, ki mu gredo na živce. Druga stvar je, če se moški ukvarja s športom in počiva, pa moraš vse sama. To, da nekoga siliš, naj dela stvari, ki jih ne zna ali pri katerih je nespreten, nima smisla. Za nikogar. Naj vsak dela stvari, do katerih čuti nagnjenje, tistih, s katerimi se muči, pa ne. Ni pomembno, ali gre za žensko ali za moškega – kar osebi leži. Pomemben je enakopraven, spoštljiv odnos človeka do človeka. Čisto preprosto. Tako, kot si želiš, da bi se vedli do tebe, se tudi ti obnašaj do drugih.
V teh letih se tudi ne spreminjaš več zelo. Če se s čim ne strinjam, se umaknem. Ne vtikam se. Vsak ima pravico do samega sebe. Najbolj mi gredo na živce tisti, ki tarnajo okrog sebe in iščejo zunanje krivce. Vsak je zase prvi, naj se najprej pogovori sam s seboj, potem pa naj komunicira še z drugimi. Dokler stvari nimaš razčiščenih sam s sabo, so težave.

S tem, da sta bila v delo polno vključena tudi osebno, ne le profesionalno, sta lahko za DESSO in za slovensko arhitekturo naredila največ.

Morda je res tudi, da težko najdeš koga, ki bi bil tako povezan, polno osredotočen. Vendar sva delala skupaj s kolegi, in upam, da v dobro ljudi in stroke.

Ljubo mi je izdelovati projekte, pri katerih ljudje začutijo, da si jim nekaj dala

Intervju z Ilko Čerpes

Pogovarjali sta se Polona Filipič Gorenšek in Špela Nardoni Kovač

Ilka Čerpes (1957) je arhitektka, doktorica znanosti in izredna profesorica na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani, kjer je leta 1982 tudi diplomirala. Po diplomi je bila zaposlena na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije in kasneje na Katedri za prostorsko planiranje Fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. Od leta 1997 je bila asistentka, od leta 2003 docentka, od leta 2019 pa je na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani izredna profesorica za urbanizem; predava Urbanistično načrtovanje ter Zgodovino in teorijo urbanizma. Leta 2002 je opravila zagovor doktorske disertacije z naslovom Samoorganizacija in urejanje naselij. *Izdelala je več temeljnih in aplikativnih planerskih raziskav na državni ravni, je avtorica ali soavtorica številnih strokovnih monografij, urbanističnih študij in projektov, znanstvenih člankov in arhitekturno-urbanističnih razstav. Gostovala je na uglednih fakultetah v Franciji, Nemčiji, Veliki Britaniji in Švici. Je mentorica številnih urbanističnih delavnic in nagrajenih študentskih nalog ter avtorica monografije* Arhitektura za ljudi – Teze za arhitekturno politiko Slovenije. *Na slovenskih in mednarodnih arhitekturnih natečajih je prejela več nagrad. V dveh mandatih je opravljala funkcijo predsednice Društva arhitektov Ljubljana, bila je članica komisije za podelitev prestižne nagrade za arhitekturo Sklada arhitekta Jožeta Plečnika, članica več domačih in evropskih natečajnih žirij ter članica slovenskega odbora evropskega združenja Europan.*

© Janez Marolt

Vaša pot zelo aktivne raziskovalke in urbanistke je močno povezana z delom na fakulteti in z izobraževanjem – ne le študentov, temveč tudi širše javnosti. Morda bi začeli kar s tem: kako vidite ženske, ženski način delovanja v arhitekturi in urbanizmu?

Arhitekti radi tekmujemo. Arhitektura je že v osnovi tekma, kdo je boljši. Tudi natečaji, ki so naše osnovno merilo za kakovostno arhitekturo, so tekma. Ženski način delovanja pa je povezovanje in sodelovanje. Vendar se povezovanje, ki ga vidimo kot kakovost, v praksi lahko pokaže tudi kot slabost. Ne samo da se pogosto izrablja, po mojem mnenju celo ni nujno, da vedno vodi do dobrih rezultatov. Vodja projekta mora imeti avtoriteto, sploh pri velikih projektih.

Mislim, da način sodelovanja ni odvisen le od oseb, ampak tudi od same narave dela – kako se projekt razvija, kako se ga oblikuje, kakšna so finančna sredstva idr. Projekt vedno potrebuje nekoga, ki ga vodi. Če vodenje ni avtoritativno, ne pripelje do zastavljenega cilja. Če ženske te pozicije nočemo prevzeti, če vedno želimo biti predvsem povezovalne, nas pač nekdo nadomesti in vodi. Tudi ženske so seveda lahko vodje, vendar se morajo v določenem trenutku odločiti za opustitev povezovanja. Vloga povezovanja je pomembnejša v urbanizmu, kjer vodja igra vlogo nekakšnega moderatorja in povezuje večje število akterjev. Za urbanizem je pomemben proces, ki vodi do oblikovanja razvojnih strategij. Tu vrednota povezovanja pride veliko bolj do izraza. Večja ko so načrtovalska merila, bolj je povezovanje pomembno. Pri mestnem načrtu, na primer, sta koordinacija in mo-

»Ženski način delovanja pa je povezovanje in sodelovanje.«

Zbornik *O urbanizmu*, 2007: Ilka Čerpes, Miha Dešman (urednika). Oblikovanje naslovnice: Miha Dešman

deratorstvo izrazito pomembna, vendar na koncu načrt ni avtorsko delo ene osebe. Znan je vodja celotnega procesa, vendar je projekt tako kompleksen, da zaslug ne pripisujemo le enemu avtorju. Pregled slovenske prakse kaže, da veliko uspešnih žensk deluje prav v urbanizmu.

A še vedno velja, ne samo pri nas, tudi v drugih državah, da na vodilnih položajih prevladujejo moški. Moški imajo pregled nad denarjem, med seboj se pogovarjajo, kako bodo denar obračali. In ko govorimo o arhitekturi, so v igri veliki denarji. Moški drug drugemu bolj zaupajo (še vedno), da znajo ravnati z velikimi vsotami. Gre za vprašanje moči. Moč je denar in avtorstvo je moč.

Je to potem povezano z značajem žensk, fenotipom? Ali morda s tradicionalno vlogo žensk, ki denarja večinoma niso služile, ampak so ga porabljale? Kot gospodinje so sicer morale znati ravnati z denarjem, vendar v okviru, ki ga je predvidel moški...

Ko sem bila po naključju povabljena na pomembno srečanje na svetovni ravni, sem lahko opazovala, kako stvari potekajo. Moški med sabo, tudi če se ne poznajo, komunicirajo kot znanci. Med seboj se instinktivno vedejo drugače, kot se vedejo do ženske. Že v naključnih pogovorih kot ženska posameznih informacij ne slišiš, gredo mimo. Res je bilo zanimivo na primer slediti reakcijam na imenovanje Christine Lagarde za predsednico Evropske centralne banke, potem ko je bila že pred tem direktorica Mednarodnega denarnega sklada in francoska finančna ministrica. Govorili so, da ona tako ali tako ni ženska, da se ne prilega v ta kalup in podobno. Takoj, po nekaj tednih njenega mandata, so se začele kritike zaostrovati. Češ da dela vse narobe, zakaj si je zdaj kar nekaj izmislila, da si nič ne upa, da je premalo drzna, da bo zadeve zapeljala v slabo smer ... Prvi ukrep, ki ga je sprejela, je morala zaradi pritiskov celo preklicati. Morda so ji tudi rekli, da je »preveč pametna«, kar je znan »kompliment« ženskam, kadar razpravljajo o vprašanjih, o katerih moški menijo, da zanje niso pristojne. A je obstala, čeprav je morda »preveč pametna«, in še naprej vodi evropsko denarno politiko po žensko, kar je dober znak za vse nas.

Kaj pa vaše izkušnje na univerzi? Tudi to je precej moški svet …

Univerza je že od nastanka v srednjem veku sistemsko nastavljena tako, da so ženske v podrejenem položaju. Tega ni mogoče meriti s številom mest, ki jih formalno zasedajo, ampak v realni moči za vzdrževanje in spreminjanje sistema. Vemo, da je v sto letih, kar obstaja, Univerza v Ljubljani imela eno samo rektorico.

Če so sistemi res tako okosteneli, bi bilo koristno postaviti kvote?

Nisem navdušena nad kvotami, ker z njimi na določen način priznavamo, da od leta 1991, ko smo na svetovni ravni sprejeli prvo agendo za trajnostni razvoj sveta, nismo bistveno napredovali. Med takrat definirane ranljive skupine sodijo tudi ženske, in vse do danes so ostale ena od sedmih ranljivih skupin. Nekateri pravijo, da so ženske največja manjšina, ki obsega polovico

»Nikoli nisem imela vtisa, da je pomembno, ali vodi ženska ali moški. Če je bila ženska sposobna, je delo pač opravljala.«

prebivalstva Zemlje. In to ne velja le za Afriko, v določenem obsegu tudi za nas. Celoten družbeni sistem je bolj prilagojen moškim. Denimo, javni promet je zasnovan tako, da je največ avtobusov in vlakov, ko gredo v službo moški. O ženskah, ki peljejo tri otroke v šolo in zraven opravijo še sto stvari, ne razmišlja nihče. Ker o tem večinoma odločajo moški, je sistem prilagojen moškemu načinu življenja, njihovi izkušnji.

Tako je mogoče razumeti perspektivo kvot. S kvotami odpreš boljše priložnosti za vse. Pomembne so na začetku, ko se spremembe uvajajo, da se ljudje navadijo. Ko kvote postanejo rutinska formalnost, lahko na neki način celo spodbujajo diskriminacijo, zato jih je treba opustiti in nadomestiti z drugimi ukrepi.

Videti je, da ste se s položajem žensk na neki način ves čas ukvarjali, se ga zavedali. Kakšna pa je vaša pot, vaša izkušnja ženske v poklicu?

Zame to, da sem ženska, ni bilo nikoli težava. V službo sem šla še v času socialistične Jugoslavije. Takrat vprašanje žensk ni bilo aktualna tema, vsaj javno se o tem ni govorilo. Da smo bili vsi enakopravni, je bilo normalno. Na sistemski ravni je bilo veliko narejeno, da so ženske lahko hodile v službo. Družbena klima je bila temu naklonjena. Problematika enakopravnosti žensk se je v javni razpravi pojavila po osamosvojitvi. Morda je bil problem v socializmu formalno prikrit in se je lahko izrazil šele s spremembo družbene ureditve.

Kakšni so bili odnosi s sodelavci in nadrejenimi takrat, v Jugoslaviji? Izkusili ste oba sistema, kakšni so spomini, morda občutki?

Na začetku kariere sem delala na Urbanističnem inštitutu. Najprej je bil direktor Jože Dekleva, potem Kaliopa Dimitrovska. Kaliopa je veljala za izredno, imela je avtoriteto in strokovno spoštovanje. Nihče ni podvomil o njeni usposobljenosti. Zdelo se nam je naravno, logično. Nikoli nisem imela vtisa, da je pomembno, ali vodi ženska ali moški. Če je bila ženska sposobna, je delo pač opravljala. Še pred osamosvojitvijo sem prevzela mesto asistentke in začela interdisciplinarni podiplomski študij pri dr. Andreju Pogačniku na FAGG. To, da sem ženska, je bila morda celo prednost. Delovno okolje je bilo večinoma moško. Ob meni sta bili še dve kolegici. Vse tri so nas posebno spoštljivo obravnavali. Moj predstojnik me je izredno stimuliral in podpiral. V tistem času sem tudi zanosila in rodila. Podpora je bila močna, nevsiljiva in pozitivna. Po porodniški sem se z lahkoto integrirala nazaj. Okrog leta 1995, v obdobju po osamosvojitvi, ko je prihajalo do sprememb na vseh področjih, tudi na področju vrednot, sem prešla na Fakulteto za arhitekturo. Razmere za karierni razvoj so postale na splošno bolj zapletene, ne samo za ženske, a morda še posebej za ženske.

Kaj pa mislite o mlajših generacijah, kako to dojemajo one?

Ko opazujem svojo hčerko, vidim, da so mlajše generacije drugačne. Mlade ženske in tudi moški niso pripravljeni prevzeti servisne vloge v družini. Iščejo nove poti. Zavedajo se zapletov, ki jih v kariero prinese družina. Odločitve so težke, postavljajo si vprašanja, kako nadaljevati življenje po študiju. Vzdrževanje gospodinjstva pomeni veliko dela, za to nimajo časa. Mladi so vrednote spremenili, naša generacija ni razmišljala tako. Ne iščejo vzorov, ampak sledijo svojim zahtevam, pričakovanjem. Mlade ženske muči, kako je, ko rodiš otroka, kaj pomeni odgovornost do otroka za tvoj osebni razvoj in ne nazadnje tudi za razvoj družbe ipd.

Kaj mislite o iskanju ravnotežja med družino in arhitekturo, ki je pravzaprav zelo zahteven poklic?

Sodim še v staro generacijo in sem na tem področju zelo konservativna. Zdi se, da arhitekture ni mogoče z ničimer deliti. Če želiš biti res dober, je to nedeljivo, ni pa več odvisno od spola. Sama sicer nimam izkušnje s kakšno večjo stavbo, si pa na podlagi vrste manjših projektov predstavljam, da terja popolno predanost.

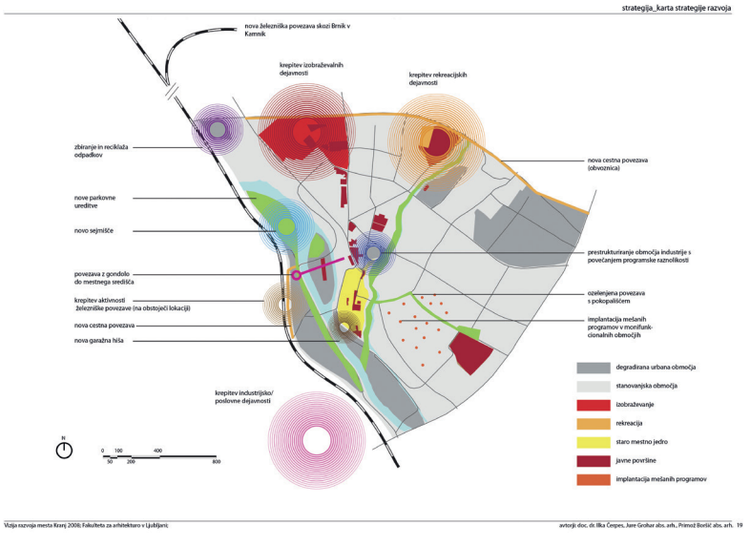

Vizija razvoja mesta Kranj. 2008. Ilka Čerpes (avtorica), Jure Grohar, Primož Boršič (soavtorja).

Tudi že Plečnik je tako razmišljal ...

Plečnik je menil, da ženske ne morejo biti popolnoma predane poklicu, ker jih bo »biološka ura uničila in zato že a priori ne sodijo v to sliko«.

Če pogledamo edino zares svetovno znano arhitektko, Zaho Hadid, je življenje posvetila izključno arhitekturi. Morda gre za odločitev v duhu Plečnikove misli, morda pa je zadaj strah, da ne boš na nobenem področju dovolj dobra.

Kaj pa vprašanje ustvarjalnosti? Se vam zdi, da gre tu za razdvojenost med družino, kjer opravljaš primarne naloge (hrana, čistoča ...), in poduhovljeno ustvarjalnostjo? In potem iščeš ravnotežje med obema poljema?

To iskanje ravnotežja je izjemno naporno – terja nadčloveka. Če bo razvoj družbene infrastrukture še naprej potekal tako, da bodo lahko ženske in tudi moški naenkrat počeli več stvari, potem morda je možnost. Posamezniki imamo omejene zmogljivosti, ki jih moramo deliti med različnimi vlogami. Seveda to ne pomeni, da ni mogoče ničesar ustvariti. Še vedno je mogoče ustvariti dosti lepih stvari, vendar za izjemne dosežke manjka določena predanost. Za delanje več stvari vzporedno je potrebna nenehna dobra organizacija. Takšen »multifunkcionalni« način delovanja zahteva ogromno energije. Ta razslojenost, ta želja, delati več stvari vzporedno, nedvomno oslabi osredotočenost na reševanje strokovnih nalog.

Ko sem postala mama, sem že imela za seboj nekaj let intenzivnega strokovnega in raziskovalnega delovanja, zato lahko primerjam obdobje prej in potem. Če nimaš otrok, je dojemanje ciljev drugačno. Osredotočena si lahko le na kariero, ker osmišlja tvoje življenje in ji lahko posvetiš vso energijo in čas. Predstavljam si, da se moški prav tako lažje in brez slabe vesti posvetijo svojemu delu, saj je v nas, čeprav morda podzavestno, še vedno utrjeno prepričanje, da naj bi ženska doma podpirala tri vogale. Predvsem imajo moški večinoma več časa za tekmovanje in si z lahkoto pridelajo prednost pred ženskami. Vendar tekmovalnost v današnjem svetu ni več perspektiva. Že precej mladih jo zavrača. Absolutno zavračajo, da je najboljši tisti, ki je najhitrejši, najbogatejši, najglasnejši. Mentalno se obračajo k trajnostnejšemu razvoju, iščejo druge odlike, ko presojajo drug drugega, kdo je dober, kdo ne. Za mlajše generacije različne biološke značilnosti, kot na primer spol, niso več pomembne. Bistveno merilo je, kaj lahko kdo prispeva k dobrobiti družbe in okolja.

Ali bo tekmovalnost počasi izzvenela, pa ni odvisno le od vrednot, ampak je povezano tudi s sedanjim ekonomskim sistemom, v katerem se uspeh meri samo z denarjem. Ko bodo ta način razmišljanja nadomestili drugi kriteriji uspešnosti, tudi volja do moči, moška ali ženska, ne bo več tako silovita.

Nekaj besed bi bilo treba reči o tradiciji slovenske arhitekture in poučevanja. Kako so začeli Plečnik, Fabiani, Ravnikar, Mihevc ...? Kakšna je tradicija te šole? Kaj menite o iskanju vzora ...

Na naši fakulteti je mentorski pristop zelo pomemben del študijskega procesa. Gre za tradicijo šole, ki temelji na seminarskem delu pod vodstvom mentorja. Pri tem načinu poučevanja arhitekture velja, da študent brezpriziv no verjame v izbranega mentorja, k njemu gre, da ga bo ta vodil in ga nekaj naučil. Mentor je nekakšna podaljšana vloga staršev. Mentor, ki zna vse. Po mojem mnenju je to v času zamrznjena predstava o tradiciji Plečnikove šole izpred sto let. Zastarel princip, ki ga je čas že zdavnaj povozil. V času večsrediščnega sveta, v katerem živimo, ni ene resnice, zato je nujno, da mlade naučimo razumeti čim več različnih konceptov in jih kritično povezati v novo, izvirno celoto. Na nekaterih drugih fakultetah, pri nas in v tujini, se študentje sami izgradijo skozi izkušnje z različnimi mentorji, moškimi in ženskami, ki jih ves čas študija menjavajo.

Pa smo spet pri ženskah in moških. Ko se študent začne upirati mentorju, ko hoče uveljaviti svoje ideje, ženske lažje zmoremo izpeljati stvari z razpravami kot moški. Gre torej za vprašanje tekme ali sodelovanja. Všeč mi je, ko mi študent pove nekaj, na kar nisem pomislila, zaradi tega se ne počutim manjvredna ali ogrožena. A kot mentor, ki zna vse, študentu ne moreš priznati, da je naredil bolje, kot bi znal sam. Zmagaš in greš. Kar pa ni pedagoško. Mlademu človeku je treba pustiti, da se gradi. Nekaj časa tečeš z njim, potem ga spustiš, da gre po svoje. Vztrajanje pri tradiciji mentorja vzornika ohranja status quo glede razmerja spolov v stroki, saj vzorce iz življenja prenaša v šolski prostor in jih s tem utrjuje.

Vaša poklicna pot je zelo široka, videli ste veliko sveta. Sodelovali ste tudi s šolami v tujini, kakšni pa so vzori tam?

Dvakrat sem bila v komisiji za magistrske naloge in enkrat za sprejem na magistrski študij, v Nantesu in Parizu. Šola v Nantesu je enako kakovostna in cenjena kot tista v Parizu. Moj vtis je, da so študenti z uporom leta 1968 v Franciji dejansko dosegli izobraževalni sistem, ki ni več hierarhično, ampak mrežno naravnan. Več enakovrednih šol je povezanih med seboj, študenti potujejo med njimi in spoznavajo različna okolja ter različne mentorje in mentorice. S pomočjo selekcije po prvi stopnji pripustijo k nadaljnjemu študiju tiste, ki se jim to, da so projektanti, ne zdi edino pomembno. Preizkušajo njihove osebnosti, predvsem to, ali imajo odgovoren odnos do javnosti in razumejo, kaj je to »zdrava pamet«. Imam vtis, da francoski mrežni sistem vzgoji manj zvezdniških osebnosti in več odgovornih arhitektov in arhitektk.

Kaj menite o družbeni odgovornosti arhitekture in urbanizma?

Na področju urbanizma je družbena odgovornost bolj prisotna, ker urbanistični načrti niso avtorski, kot sem že omenila. Tudi na področju arhitekture je čut za družbeno odgovornost enako pomemben, le da so tu potrebne še dodatne spretnosti. Arhitekt se mora tudi promovirati in na določen način tudi tržiti. Prav zaradi teh dodatnih pogojev potrebuje licenco, da lahko deluje tudi v dobro družbe, ne le po pravilih, ki mu jih narekuje trg.

V socializmu je bilo z etičnim kodeksom prepovedano trženje arhitekturnih storitev. Na arhitekturnem področju prepoved ni bila nikoli preklicana, a se je preboj nekako zgodil. Bila sem še predsednica Društva arhitektov Ljubljana, ko se je začela pojavljati promocija arhitektov. Starejši arhitekti so se spraševali, kaj se dogaja. Predlagali so okrožnico z opozorilom, da se to ne sme – in seveda, sledilo je vedno več promocije in vedno manj okrožnic.

Poklic arhitekta je bil pri nas že v socializmu – in je še vedno – izpostavljen vplivu tujih zgledov tržnega gospodarstva. Vendar je, kot je rekel že Vitruvij, dobra arhitektura trdna, uporabna in lepa. Gre za javno poslanstvo, ozaveščanje, izobraževanje. V času socialne države je bilo javno poslanstvo izvedljivo, tudi projekte je bilo mogoče pridobiti, ker je država vlagala v javno koristne gradnje. Z ukinitvijo socialne države je arhitekt ostal na čistini. Mora se tržiti, da ga opazijo, pri njem naročajo, obenem pa se od njega zahteva, da zagotavlja javno dobro. To dvoje danes prehaja v nasprotje, ki ga arhitekti sami ne moremo razrešiti.

So se torej z nastopom kapitalizma stvari spremenile tudi za ženske?

Na področju trženja so moški običajno bolj uspešni, saj praviloma več časa posvetijo karieri in so lahko v javnosti bolj prisotni. Zato je primerjava Jugoslavije in Slovenije tako zanimiva. V Jugoslaviji smo imeli občutek, da je ženska enakopravna, da lahko opravlja katerikoli poklic. Kapitalizem je to prepričanje omajal. Po svoji notranji logiki igra na struno moškega kot ser-

»V Jugoslaviji smo imeli občutek, da je ženska enakopravna, da lahko opravlja katerikoli poklic. Kapitalizem je to prepričanje omajal.«

visiranega nosilca ekonomskega razvoja družine in tudi družbe, žensko pa potiska v servisno vlogo matere in gospodinje. Poznam mladega kolego profesorja iz Švice, katerega žena je pustila službo, ker je zaslužila manj, kot stane varstvo za njuna otroka. V kapitalizmu se ženskam pogoji za osebni razvoj poslabšujejo. Zato je nujno krepiti pobude, kakršna je ta vaša, da proces zaustavimo. Smo še v boljšem položaju kot ženske v zahodnih državah Evrope, saj tam ni bilo socializma, zato je vzorec tradicionalne delitve dela med moškim in žensko bolj trdovraten in ga težje spreminjajo. Kar zadeva žensko vprašanje, imamo veliko prednost pred klasičnimi kapitalističnimi družbami, in pomembno je ohraniti to raven. Obranimo jo lahko le ženske, moške pa lahko ozaveščamo. Pokazati jim je treba prednosti, ki jih prinaša enakopravnost žensk. Aktualni trajnostni koncepti, kot so sodelovanje, ekonomija delitve, zadruge ..., so prava pot, a vse to smo že imeli. V te oblike družbene organizacije se je zarezalo leta 1991 in od takrat naprej se stanje samo poslabšuje.

Žensko vprašanje postaja ponovno aktualno. 8. marec je bil v Jugoslaviji zelo velik praznik, če se je našel direktor, ki je ženskam pozabil čestitati, so ga odstavili. Po osamosvojitvi smo takšno obliko praznovanja dneva žena opustili. In to prav sedaj, ko so na zahodu pričeli častiti 8. marec. Vsi vplivni časopisi, denimo angleški *Guardian* in nemški *Spiegel*, na veliko pišejo o tej temi. Pri nas pa skušamo uveljavljati materinski dan, za katerega ne vemo, kaj sploh je in od kod je prišel. Ženske prejemamo čestitke, a ne za 8. marec, ampak za materinski dan. V tem vidim željo po zavrnitvi prejšnjega, socialističnega sistema, a žal brez kritične presoje, saj ni bilo vse slabo. Ne verjamem v razvoj na podlagi destrukcije sistema. Treba je kritično pogledati, kaj je bilo v redu in kaj ne, ter dopolniti, kar ni delovalo.

Avstrijke so denimo v veliko slabšem položaju ...

Do sedemdesetih let prejšnjega stoletja so morale od moža pridobiti pisno dovoljenje, če so želele v službo. To informacijo sem našla v avstrijskih časopisih. Petdeset let za nami so. Nekatere se tega zavedamo, nekaterim ženskam pa je všeč, če dobijo rože na materinski dan. Ne prepoznajo nevarne smeri. Ljudi je treba ozaveščati. Znanje je edino orožje, ki ga imamo. Zakaj se omejevanje žensk še vedno načrtno izvaja, ne toliko pri nas, pač pa na primer na Bližnjem vzhodu? Množice laže obvladuješ, če imaš opravka z neznanjem in pomanjkanjem informacij. Sliši se grozno, vendar je res. Tudi arhitekturna stroka bi se morala bolj vključevati v izobraževanje javnosti, predvsem organizirano ozaveščati ljudi o svoji vlogi v družbi. Naše društvo arhitektov je društvo v javnem interesu in kot tako bi moralo igrati glavno vlogo na tem področju, tudi s političnim delovanjem.

Kaj lahko ženska prispeva k družbeni vlogi arhitekture? Kje vidite svoj prispevek, prispevek svojega strokovnega delovanja, kaj je tista pozitivna sprememba? Bi kakšen projekt posebej izpostavili?

Veliko sem razmišljala, kaj je tisto, za kar bi lahko rekla, da sem prispevala. Od študija dalje se večinoma ukvarjam s problemi manjših mest in občin po Sloveniji. Seveda sem veliko preučevala tudi Ljubljano, ker je zanimiva kot naše največje mesto, vendar nisem imela veliko vpliva na rešitve. V študentskih delavnicah in raziskavah sem se zelo veliko ukvarjala z zapuščenimi kraji. Od tega ni ne slave ne denarja, vendar ljudem nekaj daš. In ti napredujejo, tudi potem, ko je projekt zaključen. Prek pogovorov, ne le z vodstvenimi kadri, tudi s prebivalci, postanejo ljudje pozorni na stvari, ki se jih prej niso zavedali, niso vedeli, da sploh obstajajo in da so zanje pomembne. Na koncu priredijo proslavo v zahvalo. Delo ni bilo posebno dobro plačano, pogosto so bili le stroški. Vendar me takšno delo zelo osrečuje, bolj kot velik honorar. Podobno je z otroki, ki se navdušijo in s tem osmislijo vloženi trud. Pred leti sem OŠ Trnovo pomagala urediti dvorišče, ki je bilo zasedeno s parkiranimi avtomobili. Otroci so hodili v šolo med vozečimi avtomobili. Z vodstvom in starši smo se odločili za spremembo. Projekt sem pripravila skupaj z otroki. Učenci petih razredov in starejši so naredili maketo nove ureditve dvorišča. Prvi dan, ko smo začeli izdelovati tisto res veliko maketo, se je po desetih minutah začelo: »... Joj, grem na malico, sem lačen, pa na WC …« Dva sta bila motivirana in smo z njima rezali tiste papirčke naprej. Drugi dan nihče več ni hotel na malico. Ob koncu je gospa ravnateljica povedala, da so sodelovali otroci, ki pouku ne sledijo prav zavzeto. Presenetilo jo je, kako sem jih motivirala. Otroke je pritegnilo, vse je bilo brez prisile. Bili so tudi iz revnih družin, socialno zapostavljeni otroci, ki so se z našim delom počutili vključene. Najprej so naredili maketo, potem smo to tudi zgradili! In se fotografirali na dvorišču. Pripravili smo tudi razstavo o tem, kako so izdelovali maketo, kako se je zidalo. Take stvari mi veliko pomenijo, ne zanima me, ali sem avtorica ali ne. Takih in podobnih zgodb je bilo tudi v manjših krajih precej. Praktično skoraj ni kraja v Sloveniji, s katerim se ne bi ukvarjala. Ljubo mi je izdelovati projekte, pri katerih ljudje začutijo, da si jim nekaj dala.

Vzgojeni smo bili v radovednost – da zlezeš »v zadnji kot«, se pogovarjaš z vsakim, da izpelješ projekt. Arhitekturne zvezde se obnašajo drugače, ne želijo se pogovarjati, ne pridejo med ljudi. V tej smeri je zanimiv arhitekturni par, ki sta ga sestavljala Frei Otto in njegova partnerica, doktorska študentka Eda Schaur. Skupaj sta delala na inštitutu v Stutgarttu (Institut für Leichte Flächentragwerke). Eda je vodila eksperimente, kako generirati nove oblike. Otto je na podlagi novih oblik razvijal konstrukcijske rešitve. Delala sta kot tim. Ko sem v magistrski nalogi raziskovala samouravnavanje morfoloških struktur, sem prek prof. Koželja prišla v stik z njenim delom. Raziskovala je afriške vasi, naredila je fantastične raziskave v zvezi s tvorbo urbanističnih oblik, samoreguliranih omrežij ipd. Le malokdo ve, da so njene raziskave vključene v arhitekturo münchenskega olimpijskega stadiona, s katero je Frei Otto pridobil sloves svetovne zvezde. Osebno sem ga spoznala na predavanju, ki ga je imel na naši fakulteti. Popolnoma naštudiran solo zvezdniški nastop in skromna vsebina sta ga razkrila kot izključevalnega in avtoritativnega človeka, ki le težko deli uspeh z drugimi. Podobno je položaj žensk v spolno mešanih parih v intervjuju za *Guardian* leta 2018 opisala Koolhaasova žena Madelon Vriesendorp. Kako ji je kot mami, ženski in arhitektki z njim uspevalo. Zelo lepo je povedala, kaj je zanimalo njega – predvsem zgraditi kult osebnosti, ali »brand«, če se tržno izrazim. Njo je bolj zanimala socialna interakcija, komunikacija z družbo. Njen prispevek v javnosti ni znan, na primer to, da je avtorica večine risb za kultno Koolhaasovo knjigo *Delirious New York*. Lahko bi še naštevala podobne primere, a se bojim, da jih je preveč za ta intervju.

Morda še stavek za zaključek?

Mislim, da je arhitektura kot stroka pri vprašanju odnosa do ljudi vseh spolov na prelomnici. Ali se bo celotna stroka usmerila proti vključujoči arhitekturi, kot smo napisali v arhitekturni politiki, ali bo nadaljevala v smeri avtorske umetnosti. Nisem prepričana, kam se bo tehtnica nagnila. Lahko da bodo tokovi vzporedni. Odvisno tudi od tega, kako bomo vzgajali študentke in študente.

Arhitektura, stavba in hiša so besede ženskega spola, kot tudi umetnost, gradnja in tehnika. Morda je to naključje, morda pa tudi ne.

»Mislim, da je arhitektura kot stroka pri vprašanju odnosa do ljudi vseh spolov na prelomnici. Ali se bo celotna stroka usmerila proti vključujoči arhitekturi, kot smo napisali v arhitekturni politiki, ali bo nadaljevala v smeri avtorske umetnosti.«

Pravilo dialektike je bistveni del poklicne etike arhitekta

Intervju z Moniko Fink Serša

Pogovarjali sta se Polona Filipič Gorenšek in Špela Kuhar

Monika Fink Serša je bila rojena leta 1957 v Ljubljani. Njeno delo v času študija je opazil profesor Edvard Ravnikar in jo leta 1978 povabil v skupino za projektiranje in izvedbo Cankarjevega doma, kjer je nato delala do diplome konec leta 1980. Po diplomi je delovala v različnih birojih. V prvi polovici devetdesetih je bila pri ministrstvu za kulturo vpisana v razvid samostojnih ustvarjalcev na področju kulture, leta 2000 pa je ustanovila lastni biro Nava arhitekti. Od leta 2008 ga vodi skupaj s sinom, arhitektom Aleksandrom Lužnikom. Sodelovala je na mnogih natečajih doma in v tujini, številni od njenih natečajnih projektov so bili nagrajeni. Za izvedena dela je skupaj z Aleksandrom Lužnikom in Ano Ocvirk Šafar leta 2013 prejela nagrado zlati svinčnik, leta 2017 Plečnikovo medaljo in leta 2019 nagrado BigSEE Award.

© Boris Vranič

»V tej skupnosti je bilo zanimivo to, da smo imeli skupne vrtove in skupno ulico. Zasaditve so bile na začetku enotne, vsi smo imeli pred hišo breze, žal se je to kasneje spremenilo, vrtove so pregradili z živimi mejami.«

Kaj je bil razlog, da ste se vpisali na ljubljansko fakulteto za arhitekturo?

Doma so me zelo odvračali od namere, da bi študirala arhitekturo, saj je oče menil, da je poklic izjemno zahteven, saj zahteva veliko predanost, kar je lahko za žensko težko združljivo z željo po družini. Niso me prepričali, rodila sem se in živela v arhitekturnem okolju. Naš dom je bila ena od prvih vrstnih hiš na Mirju, ki so jo načrtovali arhitekti iz prve generacije študentov profesorja Edvarda Ravnikarja po letu 1945: Marko Šlajmer, moj oče Bogdan Fink, Marjan Lešnik, Jurij Jenšterle in Miloš Lapajne. Zemljišče je bilo v lasti univerze in v prvem nizu dvanajstih hiš sta stanovala tudi profesorja Edvard Ravnikar in Marjan Mušič z družinama. Ustanovili so zadrugo, da so lahko dobili kredit za gradnjo. Hiše so pričeli graditi leta 1955, zgrajene so bile do leta 1957, mi smo se vselili, ko sem bila stara tri tedne. V tej skupnosti je bilo zanimivo to, da smo imeli skupne vrtove in skupno ulico. Zasaditve so bile na začetku enotne, vsi smo imeli pred hišo breze, žal se je to kasneje spremenilo, vrtove so pregradili z živimi mejami. Vendar to ni uničilo načina življenja, veliko smo se družili, se skupaj igrali, skupaj smo tudi odhajali na počitnice, potovali, si pomagali. Danes živi v hišah še pet prvotnih lastnikov ali njihovih potomcev, vendar je najpomembneje, da smo otroci, ki smo živeli »na zadrugi«, kot kraj še vedno imenujemo, še vedno zelo povezani, kot bi bili del velike družine. Hišo mojih staršev ravno preureja sin Aleksander, ki je tukaj preživel velik del mladosti in želi ohraniti duha te soseske.

Koliko hiš je bilo v soseski?

Najprej dvanajst, kasneje je univerza za svoje profesorje postavila še tri nize štirih hiš.

Se vam zdi, da je bila ta zadruga mogoča v času socializma, ko je bilo več poudarka na skupnem dobrem? Je danes to sploh še mogoče?

Ne vem, ali je to še mogoče. Postali smo preveliki individualisti. Trenutno že nekaj let skrbim za svojo nekdanjo sosedo, gospo Lapajne, ki je vdova in nima svojih otrok, poznava se od mojega rojstva in zadovoljstvo je vzajemno. Vprašanje je, kako okolje, ki poudarja individualnost, trga tradicio-

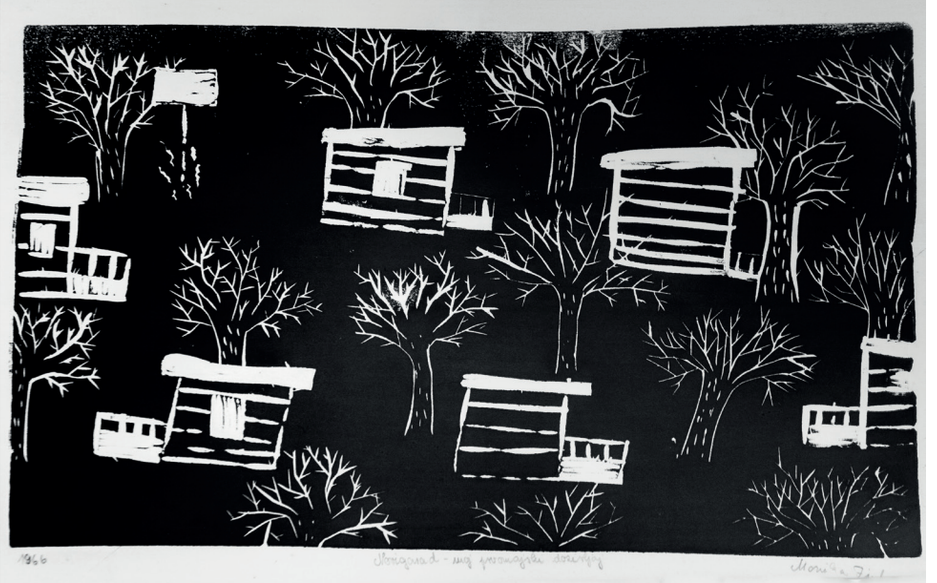

Monika Fink – linorez. Vtis s prvomajskih počitnic v Slovenijalesovem naselju montažnih lesenih hišic (danes bi ga poimenovali glamping) v Pineti pri Novigradu, Istra, 1966.

nalne vezi in spodbuja relativno osvobojenost posameznika glede lastne življenjske poti in identitete, vpliva na preoblikovanje sodobnih družb. Istočasno velik tehnološki napredek briše meje prostora in časa, ki dobivata nove razsežnosti, se pa to nemalokrat odraža v veliki osamljenosti posameznika in v finančnih stiskah, kar ne omogoča niti zagotovitve osnovnega stanovanjskega standarda. Morda družba potrebuje streznitev, ki bi omogočila razvoj novih skupnosti, predvsem za mlade, in načinov povezovanja, tudi za ostarele. Začeli bi lahko s finančnimi mehanizmi – z regulacijo davkov in odloženim financiranjem z jamstvom in podporo državnih ali zasebnih skladov, ki bi neposredno reševali primanjkljaj stanovanj ter tako izboljšali socialni položaj ljudi.

Kako gledate na spremembe tega dela mesta?

Žal se prav vsi deli mesta spreminjajo po vzoru Rožne doline, kjer na mestu vil in manjših hiš gradijo prevelike stanovanjske bloke brez vrtov. Dolgoročnega urbanističnega načrtovanja praktično ni več in posledično tem spremembam, ki jih žal generira izključno kapital, ne bo ušel noben predel mesta. V mestu je neizmerno lepo, če vzdržuješ lep star vrt, ki daje prijetno klimo in ponuja visoko kakovost življenja. Gre v bistvu za družbeno prestrukturiranje celih mestnih predelov, kjer izgubljamo priložnosti za umestitev potrebnih ustanov, kot je na primer poslopje nove Drame; ta bi imela primerno mesto na lokaciji Šumija in bi se lahko pod Slovensko cesto povezala z obstoječim poslopjem Drame.

Kakšna je bila vaša pot, potem ko ste se kljub očetovim zadržkom vseeno vpisali na Fakulteto za arhitekturo?

Če začnem še malo pred tem: že kot majhna deklica sem zelo rada sestavljala kocke, veliko sem tudi risala. Obiskovala sem Pionirski dom in risala pri Bogdanu Borčiću in Alenki Gerlovič. Poleg risanja smo se preizkušali v vseh mogočih tehnikah, od tolčenja bakra do oblikovanja gline … Kasneje sem se v osnovni šoli vključila v likovni krožek, sodelovali smo na različnih tekmovanjih, med drugim tudi s kredami risali po asfaltu. Zmagala sem na mednarodnem grafičnem tekmovanju mladih v Kostanjevici (z linorezom) in na Groharjevi koloniji v Škofji Loki. Za darilo sem prejela komplet najboljših nizozemskih oljnih barv; zdele so se mi tako dragocene, da jih praktično nisem uporabljala. Odrasla sem povezana z naravo in ustvarjalnim svetom. Pri maturi je bil moj izbirni predmet zgodovina umetnosti in arhitekture, kar je bilo poleg risanja dobra podlaga za vpis na Fakulteto za arhitekturo, kljub takratnemu splošnemu mnenju, da je tam že tako preveč deklet.

Kaj vam je ostalo v spominu iz obdobja študija?

Nikoli ne bom pozabila profesorja Antona Bitenca v prvem letniku, ki mi je junija pri oddaji vseh 14 programov rekel, da meni, da jih lahko narišem mnogo bolje, in me napotil v svoj seminar, med starejše kolege, diplomante, kjer sem preživela vse poletje. Gimnazijci nismo imeli znanja iz tehničnega risanja, kot so ga imeli maturantje srednjih tehničnih šol. Naučil me je veščin tehničnega risanja, vztrajnosti, discipline in izjemne estetike.

Ker v času, ko sem študirala, ni bilo seminarjev, sem veliko delala po različnih birojih, pri arhitektu Branku Uršiču pri načrtovanju celjske bolnišnice, z njegovimi mlajšimi arhitekti smo sodelovali na kar nekaj natečajih. Asistent Marjan Ocvirk me je povabil v ekipo za natečaj za ureditev novega centra Viča, kjer smo zmagali. Med drugim sem narisala vse perspektive in aksonometrijo celotnega kompleksa, ki je v dolžino merila pet metrov, in Marjan Ocvirk je risbo obesil na steno svojega kabineta na Grabnu. Prof. Ravnikar jo je videl in želel študenta, ki je narisal to risbo, v ekipi za načrtovanje Cankarjevega doma. Srečna sem doma o tem povedala očetu; opozoril me je: »Zelo sem vesel zate, a zavedati se moraš, da je profesor zadržan in težko sprejme človeka. Če se misliš temu podrediti, ne bo nič ostalo od tvojega zasebnega življenja.« In še nekaj je rekel: »Zna biti tudi žaljiv do žensk. Pametno je, da prej premisliš, ali si pripravljena potrpeti, ker je sicer bolje, da se mu zahvališ in delo odkloniš.« Sprejela sem in pričela delati v začetku januarja 1978. Prvi dan mi je zelo splošno razložil nalogo in potem se pri moji mizi ni ustavil več kot dva tedna. Bilo nas je dvajset. Profesor je prihajal v biro vsak dan ob sedmih in deset minut, odšel na kosilo med eno in tretjo uro in ostal do sedmih zvečer. Sodelavcev, ki jih ob tem času ni bilo za mizo, kar nekaj časa ni pogledal. Moral si se podrediti njegovemu ritmu. Meni je zaupal načrtovanje vhoda, del sprejemne dvorane in trg pred vhodom v Cankarjev dom, iz katerega sem potem tudi diplomirala. Prve korekture so bile videti tako, da je stopil do mene in me vprašal: »No, kaj si 'skokodakala'?« Preslišala sem njegovo pripombo in mu pokazala vse, kar sem pripravila. Miza, polna skic in razmišljanj, ga je zanimala in ostal je najmanj dve uri, po tistem sva imela korekture in pogovore vsak dan. Obiski gradbišča in sodelovanje z izvajalci so bili sestavni del projekta, ki mi ga je zatem popolnoma prepustil. Zgradila sva izjemno spoštljiv in zaupljiv odnos.

Če se vrnemo še malo k študiju: kako ste glede na to, da ste delali v biroju IZTR, sledili študijskim obveznostim?

V času mojega študija (med letoma 1975 in 1980) so ukinili delo pri posameznih profesorjih v studiih, in po tretjem letniku ni bilo več veliko predavanj,

»Žal se prav vsi deli mesta spreminjajo po vzoru Rožne doline, kjer na mestu vil in manjših hiš gradijo prevelike stanovanjske bloke brez vrtov.«

Izsek iz dokumentarnega filma o nastanku Cankarjevega doma *To ni pesem, to je ena sama ljubezen* avtorja Josipa Košute (2000). Posneto leta 1979 v prostorih IZTR – skupina prof. Ravnikarja, kjer rišem načrte vhoda z dvorano in trgom med obema stolpnicama.

imeli smo predvsem posamezne izpite, lahko rečemo naloge iz projektiranja, ki smo jih študentje risali v risalnicah ali doma. Profesor Ravnikar je imel redka, a izjemna predavanja, in imela sem srečo, da sem lahko skoraj tri leta delala z njim in s celotno skupino. Dobila sem popotnico za vse življenje. Bistveno je bilo pridobiti delovne navade, način razmišljanja, ustvarjalni mir in dvom. S tem sem uspešno opravila vse študijske obveznosti in diplomirala v devetem semestru.

Poleg dela smo v tem času s profesorjem tudi veliko potovali. Na izletu po Istri so se nam pridružili tudi Savin Sever, Svetozar Križaj, Marjan Ocvirk in še nekaj študentov. Delo z njim je pomenilo tudi druženje, kuhanje, oglede razstav. Nekoč mi je omenil, da vsak dan najmanj tri ure bere strokovno literaturo. Posojal mi je knjige, ki so potem odpirale nove teme za pogovor. V enem od teh pogovorov mi je leta 1980 rekel, da IZTR nima več prihodnosti in ne smem več delati z njim, saj ni želel, da bi izgubila svoj ustvarjalni potencial.

Kje pa ste delali po koncu dela v IZTR?

Po diplomi sem dobila samostojno delo v Emonaprojektu, kjer sem občasno sodelovala tudi z očetom in z Milošem Lapajnetom. Po priključitvi k Mercatorju sem nekaj let vodila biro Mercator Optima in nato po rojstvu drugega otroka stopila na samostojno pot. Poleg dela na področju arhitekture sem se ukvarjala tudi z industrijskim in grafičnim oblikovanjem. Med drugim sem za SAZU oblikovala knjigo akademika dr. Lojzeta Vodovnika in kasneje še njegovo plaketo, ki jo podeljuje Fakulteta za elektrotehniko za dosežke na področju elektrotehnike.

Kako vidite poklic arhitekta?

Poklic arhitekta zahteva obvladovanje številnih področij, kar pomeni neprestano iskanje kreativnih rešitev pri združevanju vsebinskih, tehničnih in likovnih prvin. Poklic arhitekta je za posameznika predan in odgovoren način življenja, saj arhitekt s svojim delom neposredno vpliva in oblikuje pogoje življenja posameznikov in družbe. V našem okolju je delo arhitekta vedno podcenjeno, čeprav smo prvi pri snovanju, načrtovanju in spremljanju gradnje ter ostajamo vsaj moralno vedno povezani s stavbami, ki jih realiziramo. Ob tem ne smemo pozabiti, da je življenjski cilj vsakega od nas načrtovanje za človeka za danes in jutri, s pogoji za nadaljnji razvoj.

Kaj pa vas najbolj veseli in kaj vas navdihuje?

Veselita me moja družina in moj poklic, pravzaprav je moje življenje in življenje moje družine prepleteno z arhitekturo. Sprostitev iščem v ustvarjalni kulinariki in kulturi vin. Sicer pa zelo rada živim aktivno – med hribi in jadranjem, potovanji in raziskovanji. Navdih nabiram v neokrnjeni naravi, filozofiji, civilizacijah, pestrosti kultur in iskanju lepote. Podpiram različnost in se zavzemam za njeno ohranjanje.

»Mislim, da je za razvoj arhitekturne misli in ideje ključno razmišljanje z risbo in skicami, ki jih rišem na roke.«

Rišete na računalnik ali na roke?

Že v drugi polovici devetdesetih sem začela risati na računalnik, ko sem bila povabljena na natečaj za novo poslovno zgradbo v Moskvi. S pomočjo študenta sva vse načrte narisala v elektronski obliki in jih oddala v treh jezikih. Na natečaju sem zmagala in nato med letoma 1996 in 1999 delovala med Kranjem in Ljubljano, vsake tri tedne pa sem najmanj tri dni preživela v Rusiji. Projekt sem realizirala z dobro ekipo arhitektov in tehnikov v Kranju. Takrat sem imela doma štiriletno hčerko, in delo v Moskvi sem organizirala tako, da sem delala ves dan in se večinoma vrnila po treh dneh.

Kljub vsemu mi kasneje obseg in kompleksnost vodenja zahtevnih projektov in biroja nista omogočala, da bi delala z grafičnimi programi. Mislim, da je za razvoj arhitekturne misli in ideje ključno razmišljanje z risbo in skicami, ki jih rišem na roke.

Kdo je v vaši odsotnosti skrbel za hčerko?

Brez svojega moža ter mame in očeta tega ne bi zmogla.

Ste kdaj kot ženska opazili, da ste bili spregledani ali da vas niso jemali resno?

Nikoli nisem občutila česa slabega zato, ker sem ženska. Veliko sta mi dala tudi okolje in družina, v kateri sem odraščala, predvsem moj oče. Ljubezen in občutek varnosti, ki mi ju je dajal, nista bila nikoli posesivna. Zahteval je, da prevzamem odgovornost za oblikovanje ciljev, odločitev in dejanj. Kar pomnim, me je navajal na samostojne odločitve in upošteval moje mnenje – to je nedvomno pripomoglo k temu, da nimam predsodkov in da sem razvila zdravo mero preudarnosti in samozavesti. Dekle, ki vidi, kako se oče obnaša do žene, mame, babice in drugih žensk, nezavedno privzame neobremenjen odnos do nasprotnega spola; to velja tudi za dečke.

Kako izbirate svoje sodelavce? Trenutno vas je v biroju enajst. Igra spol kakšno vlogo?

Nikoli ne izbiramo sodelavcev glede na spol. Pogosto vzamemo na prakso študente in velikokrat se po zaključku študija pridružijo biroju. Pri izbiri je pomembno, kako radovedni so, koliko so pripravljeni slediti, logično razmišljati in kakšno stopnjo koncentracije dosegajo; to je pogoj za uspešen razvoj posameznika, za kar pri nas skrbimo, zato jih spodbujamo. Ni toliko pomembno, kakšno mapo ti prinesejo. Pomembno je, kako se jim iskrijo oči, koliko so odprti za nove izzive, koliko sebe so pripravljeni dati. Menim tudi, da je za uspešno delo arhitekturne prakse zelo pomembno, da ima sodelavce iz različnih generacij.

Tudi v vašem biroju delujete predstavniki več generacij. Kako sodelujete s svojim sinom, s katerim skupaj vodita biro? Kako se tu odraža razlika v letih?

Sodelujeva že petnajst let in s svojim prihodom se je kot izjemno ustvarjalen mlad arhitekt zavzel za redno udejstvovanje na natečajih, ki so nujno potrebni za ohranjanje vitalnosti arhitekturne prakse. Aleksander je dodal novo kakovost in zagon. Razlika v letih in spolu privede do zelo različnih pogledov, najina mnenja se nemalokrat krešejo, vendar v dobrem smislu. Naše delo poteka v timih in nabor različnih generacij omogoča neprestan razvoj ter tehtanje idej in rešitev.

Bi lahko rekli – če ostanemo pri vajinem delu – da obstaja razlika v načinu dela, da gre za ženski oziroma moški princip?

Naši naročniki so tako poslovni subjekti kot tudi zasebni naročniki, in z njimi običajno v vseh fazah projektiranja in izvedbe komunicirava oba, odvisno

© ZAPS

Podelitev nagrade zlati svinčnik ZAPS za projekt tehnološkega parka RC IKT v Kranju (2013); na fotografiji skupaj s sinom Aleksandrom Lužnikom, m. i. a.

© Milena Rupar

Posneto leta 2021 pred vhodom v CD, za razstavo Centra arhitekture Slovenije o arhitektkah, ki so zaznamovale naš prostor, pripravljeno v okviru mednarodnega projekta MoMoWo – Ustvarjalnost žensk od modernizma dalje (Women's Creativity since the Modern Movement).

tudi od obsega del. Pri projektiranju nisem nikoli ločevala dela po ženskem ali moškem principu, predvsem ker sposobnosti, ki jih mora imeti in pridobiti arhitekt, da lahko uspešno opravlja svoj poklic, niso vezane na spol, ampak na posameznika in na njegov odnos do dela, odgovornost, težnjo po izpopolnjevanju in napredku. Menim, da se ženska in moški dopolnjujeta tako, da je za uspešno delo koristno – če ne potrebno – sodelovanje obeh. Arhitektura se ukvarja z družbo kot celoto, ustvarja pogoje za bivanje in delo ter mora v čim večji meri in pravično zadostiti potrebam vseh.

V pogovorih nam mlade arhitektke zaupajo, da jih je strah imeti otroka. Nas je družba pripeljala do tega, da se moramo odločiti, da ne bomo mame? Kako je bilo v vašem času?

Zanimivo vprašanje, ki pa se odraža v vseh poklicih. Od nekdaj sem si želela imeti otroke, in ker sem bila sama edinka, sem si želela več kot enega. V času, ko sem se odločala za otroke, žensk niso ustrahovali. Pri prvem otroku sem v času porodniške celo v nočnih urah risala natečajni projekt in se pripravljala na strokovni izpit – in s tem nisem ogrozila niti otroka niti materinstva. Danes je bistvena razlika predvsem v delovnem času: nekoč je trajal od sedmih do dveh, en dan v tednu pa smo delali do petih. To ni primerljivo z današnjim časom, ko morajo starši delati praktično ves dan.

Kdaj pa ste stopili na samostojno pot?

Na samostojno pot sem stopila po rojstvu drugega otroka, ker sem želela več časa posvetiti otroku do vstopa v šolo; zaprosila sem za status samostojne ustvarjalke, kasneje, ob vstopu hčerke Karoline v šolo, pa ustanovila lastni biro.

Poleg projektiranja se lotevate tudi raziskovalnih nalog, nam lahko poveste kaj več o tem?

Leta 2014 sem bila s svojim predlogom izbrana za vodenje evropskega projekta BUILD SEE, ki je raziskoval »odpravljanje razkoraka med kazalniki EU in njihovim praktičnim izvajanjem v zeleni gradnji in ekološko-socialni prekvalifikaciji stanovanjskih območij v regijah jugovzhodne Evrope«. To je bil projekt teritorialnega sodelovanja, ki se je začel januarja 2013 in je trajal do konca leta 2014. Osredotočal se je na načrtovanje mest in podeželja na podlagi načel trajnostnega razvoja. Vključenih je bilo devet držav: Italija, Avstrija, Madžarska, Slovenija, Hrvaška, Romunija, Bolgarija, Albanija in Grčija. Z raziskavami smo se osredotočili na gorenjsko regijo, vključili smo vseh osemnajst občin, kjer je odliv lokalnega prebivalstva, predvsem mladih, velik in dnevna migracija spreminja podeželje v spalna naselja. Na podlagi izdelanega nacionalnega poročila smo se ukvarjali s sociologijo prostora, izdelali študijski primer ter izvedli več delavnic, kjer smo predvsem iskali rešitve za ohranjanje in oživljanje podeželja. V okviru projekta sem na Bledu organizirala mednarodno konferenco. Zaradi aktualne teme, ki smo jo raziskovali, me je vodilna partnerica ob zaključku projekta povabila v Bukarešto, kjer sem imela zaključno predavanje.

To so tudi vrednote programa Novi evropski Bauhaus.

Mislim, da so ugotovitve in orodja, ki smo jih predlagali, prav to! Projekt je bil zelo dobro sprejet, a se na žalost ni zgodilo nič konkretnega, ostajamo ujetniki ozkih interesov brez vizije za prihodnost. Ni vseeno, kaj zapuščamo našim otrokom in prihodnjim generacijam – če zase in za svoje družine ne vidijo prihodnosti, za vedno zapustijo okolje.

Tu se spet lahko dotaknemo radovednosti, ki je ključna za razvoj misli. Da se vedno poraja nekaj novega, da se ne ponavljaš, da je vsak projekt svoja zgodba ...

To je bila tudi osnovna misel profesorja Ravnikarja in pogosto se je je dotaknil. Opazovanje, radovednost in potem prve zamisli, kreiranje, dvom in odločitve. Arhitekturna misel se nikoli ne zaključi, projekt, ki ga oddamo, je primerljiv s fotografijo kadra v filmu. Potem postaneš kritik lastnega dela oziroma vidiš, kje je treba še kaj izboljšati, popraviti, se kaj naučiti. Prav v tem se prepozna poglavitna kakovost našega poklica. Iz tega sta razvidni predanost in odgovornost arhitekta in družbe. Žal naše grajeno okolje redko odraža to kakovost in nemalokrat dobra arhitektura sproži negativne odzive.

Arhitektura ima veliko moralno dolžnost, da kritično preuči in ovrednoti vse naravne in ustvarjene danosti, ohrani kakovost in jo ustvarjalno nadgradi za trenutne in prihodnje potrebe. Skratka, pravilo dialektike je bistveni del poklicne etike arhitekta in zrcali njegovo ustvarjalnost.

»Arhitektura ima veliko moralno dolžnost, da kritično preuči in ovrednoti vse naravne in ustvarjene danosti, ohrani kakovost in jo ustvarjalno nadgradi za trenutne in prihodnje potrebe.«

Arhitektura je nenehno iskanje

Intervju s Katarino Pirkmajer Dešman

© Mateja Jordovič Potočnik

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Katarina Pirkmajer Dešman (1957) je leta 1981 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani in nato na IUAV v Benetkah opravila še podiplomski študij. Od leta 1982 je samostojna arhitektka v Ljubljani, je članica Društva arhitektov Ljubljana in ustanovitvena članica galerije DESSA. Z Miho Dešmanom je vodila arhitekturni atelje Dešman (1983–2003), leta 2004 pa je s kolegi soustanovila arhitekturni biro DANS arhitekti.
Skupaj s sodelavci je leta 1990 za svoje arhitekturno delo prejela priznanje Piranesi, v letih 2004 in 2010 je bila nominirana za Plečnikovo priznanje ter v letih 2008 in 2016 za priznanje Piranesi, leta 2011 je prejela nagrado European Prize for Urban Public Space (joint winner), leta 2013 prvo nacionalno nagrado za najboljšo leseno gradnjo (za inženirski objekt), v letih 2015 in 2017 je bila nominirana za nagrado Mies van de Rohe, leta 2016 je prejela nagrado Architizer A+ Award (jury winner) ter leta 2018 glavno nagrado 21. Salona arhitekture Novi Sad (v kategoriji arhitekture). Redno se udeležuje arhitekturnih natečajev, v vsej poklicni karieri – od leta 1984 do leta 2021 – je skupaj z drugimi avtorji na natečajih prejela 40 nagrad ali priznanj. Njena dela so bila predstavljena na številnih samostojnih in skupinskih razstavah doma in v tujini ter v domačem in tujem strokovnem tisku.

Kakšna je bila vaša poklicna pot?

Že v začetku poklicne kariere sem svoj način delovanja videla v okviru samostojnega ustvarjanja, samostojna ustvarjalka sem še danes.

Ste delali sami ali v skupini?

Delala sem s svojim možem, v skupini treh arhitektk in arhitektov, leta 2004 se nas je pet združilo v avtorsko skupino DANS arhitekti, ki je tudi gospodarska družba. Najraje delam v timu, kar nekaj projektov sem ustvarila v občasnih sestavah s prijatelji arhitekti, večino pa v biroju DANS arhitekti z Miho Dešmanom, Evo Fišer Berlot, Vlatko Ljubanović in v zadnjem času z Majo Cvelbar.

Kakšna je dinamika dela v organizaciji (delitev dela, odgovornosti …)?

Sodelovanje, spoštovanje, odgovornost, sprejemanje in dajanje so zagotovilo za dobro ekipo, za nastajanje dobrih idej, dobrih rešitev, za dobro organizacijo in kakovostne izdelke. Pravzaprav govorim o timskem delu, ki je po mojem mnenju v našem poklicu neizogibno.

Kakšna je dinamika odnosov v organizaciji, tako v biroju kot z zunanjimi sodelavci, naročniki, izvajalci?

Imamo dobre sodelavce, veliko je komunikacije. Tudi z izvajalci je ključna dobra komunikacija, vedno znova pa jih je treba opozarjati, da je načrt pri izvedbi »zakon«. Sprejmemo vsakega naročnika, sprejmemo vsak projekt, nekaj pa smo jih tudi že zavrnili, če smrdi po korupciji, če naročniki izsiljujejo s ceno ali drugače, če ne vedo, zakaj potrebujejo arhitekte … Torej, poleg človeka so v ospredju tudi pokončna drža in morala arhitekta, spoštovanje poklica in stanovska poklicna etika.

Kakšne vrste projektov ustvarjate?

Prav vse. Vsaka naloga je unikatna. V vsako, naj bo to velika, urbanistična naloga ali majhen interier, vložiš vse znanje in angažma. V ospredju je vedno človek, ki bo v tem prostoru bival in ga uporabljal. Prostor mora biti prijeten, skladen, skriva naj kakšen detajl, presenečenje, ki ga opaziš šele z drugim pogledom.

Kako pojmujete ustvarjalnost?

Ustvarjalnost je nenehna sopotnica snovanja, dela. V poklicu ni nikoli dolgčas, nikoli ni škoda časa, vedno je zanimivo in zabavno. Arhitekti uživamo v svojem poklicu, ob delu preživimo zelo veliko časa, radi se neprestano izobražujemo in ostrimo. Arhitektura je nenehno iskanje. Pri snovanju misel vodimo med različnimi merili in okviri, med umestitvijo v prostor in materialom, med konstrukcijo in funkcionalno organizacijo, med izvedbo detajla in arhitekturo prostorov, med tehnično rešitvijo in arhitekturo celote.

Kaj je vaš navdih?

Umetnost, arhitekturna zgodovina, sodobna dela kolegic in kolegov po vsem svetu, predvsem pa spomini na prostore in trenutke, ki jih nosim v sebi.

Kakšna je za vas vloga arhitekture?

Že neštetokrat je bilo povedano, da arhitektura ustvarja okvir življenja, za ljudi in za skupnost. Živimo v stavbah, mestih, krajini, arhitektura to omogoča in plemeniti to življenje.

Kaj vam pomeni arhitektura?

Dobra arhitektura mi pomeni vse.

© Miran Kambič

Kolesarska brv čez Savo, DANS arhitekti, 2013

Počitniška hiša BNKS, DANS arhitekti, 2019

© Miran Kambič

Cerkev sv. Janeza Boska, DANS arhitekti, 2015

»Vsak arhitekt bi se moral arhitekture lotiti s polno odgovornostjo, vsakič znova z iskanjem novega, boljšega, lepšega, inovativnega.«

Kakšen je vaš pogled na družbeno vlogo arhitekture?

Arhitektura lahko, če je dobra, gradi skupnost in spodbuja pozitivne vrednote. V končni posledici vpliva tudi na osebnostni razvoj vsakega človeka.

Kakšna bo prihodnost arhitekture?

Včasih se vprašam, ali ni arhitektura arhaičen poklic. Je, to je zelo star poklic, a bo vedno obstajal. Arhitektura je sestavni del našega življenja.

Kateri so po vašem mnenju največji izzivi oziroma težave arhitekturnega poklica?

Arhitektura je trdo analitično delo, je inženirska veščina in tudi umetniška veščina. Tega družba in ljudje trenutno ne razumejo. Nekateri pripisujejo arhitekturi le inženirstvo (tisti menijo, da potrebujejo arhitekta le za »nebodigatreba« načrte), in prav sedaj je v parlamentu predlog sprememb gradbenega zakona, ki meni, da lahko tak načrt vodi vsak inženir. Drugi pripisujejo arhitektu vlogo tistega, ki naredi kakšno skico, malo pogleda, kaj se da narediti, določi barve ... Tu pa so še tisti, ki arhitekte potrebujejo, da lahko pridobijo gradbeno dovoljenje, pri čemer je nam arhitektom naloženo, da svoje delo zapišemo v razpredelnice, ki jih zahteva upravni postopek.

Kakšna je vloga žensk v arhitekturi?

Moški obraz, ženski obraz – ni razlike. V vsakem obrazu so edinstvene poteze, misli, značaj, radost in žalost, odtis časa. Samo zunanji znaki, ki so jih na obraz prilepile tradicija, zakoreninjenost, kopica predsodkov, zameglijo čisto podobo. V arhitekturi ne sprejemam delitve moški/ženska. Sem pa zelo vesela velikega preboja arhitektk v slovenski družbi.

Kakšne so vaše izkušnje pri usklajevanju dela z družino, materinstvom, pri delitvi vlog?

Kot sem že omenila, delo v timu dopušča, da se različni ljudje izrazijo na svoj način, s specifičnim znanjem, pristopom ter (v različnih življenjskih obdobjih) z različnimi načini in intenzivnostjo. Z možem sva oba arhitekta, oba sva živela tudi vlogo materinstva/očetovstva in vzgoje otrok, posvečala sva se svojim otrokom in poklicu (ne brez pomoči starih staršev). To, da znaš krmariti med kariero in družino, je ključno za razvoj otrok, neprecenljivi trenutki z majhnimi otroki v loku celotnega življenja hitro minejo.

Kaj vam v poklicu prinaša zadoščenje? Je to plačilo, kakovostna izvedba, so to odnosi, prepoznavnost, nagrade ...?

Vse to; plačilo je vedno premajhno, a najpomembneje je, da uporabniki živijo lepše in srečneje.

Kaj vam pomeni poklic, ki ga opravljate? Ste kdaj razmišljali, da bi ga opustili?

To je najboljši poklic. V njem nikoli ne zmanjka izzivov. Ne, nikoli nisem razmišljala, da bi ga opustila.

Imate nasvet za mlade arhitektke, ki šele vstopajo v svet arhitekturnega poklica?

Ambicioznost in zavedanje lastne družbene vloge in vloge arhitekture kot reguliranega poklica. Vsak arhitekt bi se moral arhitekture lotiti s polno odgovornostjo, vsakič znova z iskanjem novega, boljšega, lepšega, inovativnega. Vse prepogosto se srečujemo s plehkimi izdelki, ki si ne zaslužijo, da jim rečemo arhitektura, čeprav jih je izdelal arhitekt. Kajti površnost, nekultura in oportunizem v službi lahkotnosti in moči, ki jo ponuja kapital, ljudi hitro povlečejo. To gre kot plaz po celotni družbi in se zajeda v vse njene pore. Pot iz tega bo težka.

Ali obstaja potreba po spodbudah, kot so posebne nagrade za ženske?

Vedno dobrodošlo.

Lahko delite z nami kakšno zanimivo anekdoto, povezano z arhitekturno stroko, iz svojega poklicnega ali zasebnega življenja?

Nekaj dni tega smo štirje sodelavci biroja DANS arhitekti naročnikom predstavljali projekt. Kolega arhitekt nas je komisiji v širšem sestavu predstavil z besedami: »Predstavljam vam profesorja arhitekta Dešmana, njegovo asistentko, njegovo ženo in študentko arhitekture.« V resnici pa smo vsi štirje arhitekti oziroma arhitektke.

Soustvarjava

Intervju z Vesno Vozlič Košir in Matejem Vozlič

Pogovarjali sta se Irena Kirn in Špela Kuhar

Vesna Vozlič Košir (1956) in Matej Vozlič (1957) sta leta 1980 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Vesna se je po diplomi zaposlila v arhitekturnem biroju v Krškem, Matej v Ljubljani. Potem sta skupaj odšla na triletno dodatno izobraževanje na Dunaj, v atelje Borisa Podrecce. Samostojno pot sta začela z vpisom v razvid samozaposlenih v kulturi na ministrstvu za kulturo. Prva leta sta svoje projekte vodila pod okriljem Trajne delovne skupnosti samostojnih arhitektov - DESSA, kasneje pa v organizacijski obliki Arhé d. o. o. Kasneje sta odprla biro Atelje Vozlič, Vesna Vozlič Košir, s. p., ki od leta 2021 deluje kot Atelje Vozlič, arhitektura, d. o. o. Sta člana DAL – Društva arhitektov Ljubljana, člana zavoda DESSA ter občasna člana natečajnih komisij in komisij za nagrajevanje del na področju arhitekture. Matej je tudi član odbora za zaščito Plečnikove dediščine in ZAPS – Zbornice za arhitekturo in prostor Slovenije; kot vabljeni predavatelj občasno sodeluje na arhitekturnih dogodkih in pri izobraževalnih vsebinah v okviru fakultete. Udeležujeta se samostojnih in skupinskih arhitekturnih razstav doma in po svetu. V strokovni literaturi so najpogosteje publicirani njuni projekti mestne ureditve v centru Ljubljane – nabrežja Ljubljanice med Tromostovjem in Zoisovo z Ribjim, Dvornim, Jurčičevim in Novim trgom, Športna dvorana Svetje v Medvodah, Policijska postaja Moste v Ljubljani, Poslovna stavba Linde MPA, Opera bar, Vila ob Ižanski cesti, Center inovativnega podjetništva NLB …
Sta prejemnika številnih domačih in mednarodnih arhitekturnih nagrad, med njimi nagrade Prešernovega sklada (2007), evropske nagrade za urbani prostor (2012; skupinsko) in Plečnikove nagrade (2018).
Intervju z Vesno in Matejem je nastal prvi, pogovarjali smo se še pred pandemijo. Kasneje smo se sicer odločile, da pogovore osredotočimo samo na ženske, a Vesna in Matej sta izjema, njuna usklajenost, dopolnjevanje in soustvarjanje so redkost.

© Luka Vozlič

Vesna, ko sva se slišali po telefonu, je beseda nanesla na svobodo v arhitekturi. Rekli ste, da svobodo v arhitekturi najdeš, ker si jo vzameš; kajti prava svoboda je fantazija, ki ti je nihče ne more vzeti, če je v tebi strast. Kako sta vidva z Matejem začela svojo arhitekturno prakso in kako vidita vlogo ženske in moškega v arhitekturnem poklicu?

Vesna: Ko sva se spoznala, se je Matej ukvarjal z alpinizmom in modelarstvom, poznal je literaturo, film, malo je govoril in veliko sanjal. Najbolj sta ga zanimala slikarstvo in arhitektura. Sama sem se vpisala na arhitekturo s skromno, tehnično izobrazbo. Vabil me je v Trst, Sieno, Videm, na Dunaj, v Benetke. Oboževala sva posedanje na trgih, polnih ljudi, galerije, muzeje, predvsem pa arhitekturo, z vsem, kar je predstavljala in obljubljala. To brezskrbno življenje, katerega del je bila nato še zmaga na najinem prvem natečaju, takoj po diplomi (za ureditev Petkovškovega nabrežja z Mesarskim mostom in Kolodvorsko ulico do železniške postaje, 1981), še danes doživljam kot romantičen začetek. Potem sva pristala na trdnih tleh. Ustrašila sva se lastnega neznanja, arhitektura naju je »dobila«. V formalnem smislu sva prakso začela kasneje, kot samozaposlena arhitekta. V svoji ženski vlogi uživam kot mama, prijateljica, žena. V poklicu pa imava vsak svoje fantazije. Mislim si, da nama zato v različnih vlogah poklica ni dolgčas.

© Luka Vozlič

Matej: Talent in občutljivost v našem poklicu nista dovolj, univerza pa ni izpolnila najinih pričakovanj. Po diplomi sva poskušala kaj videti v naših birojih, pa sva se naučila le nekaj o samoupravljanju in hierarhiji. V tistem času se je generacija arhitektov pred nama učila govoriti in pisati o arhitekturi in se spraševala o postmodernizmu. Spoznala sva prof. Borisa Podrecco, in ko je pripravljal prvo razstavo o Plečniku v Parizu, sva se znašla v njegovem ateljeju na Dunaju. Plečnika sem prej poznal samo iz Gostiševe knjige, ki sem jo našel v družinski knjižnici. Boris nas je učil gledati arhitekturo in nas navduševal s svojim širokim znanjem o grajeni arhitekturi in teoriji vseh obdobij. Skupaj smo hodili v glavnem na slikarske otvoritve. To je bil čas velikih razstav; nekatere postavitve so zaupali Borisu, delali smo res veliko natečajnih projektov, midva z Vesno tudi načrte za Tartinijev trg, za Platano in za DESSO. Mojstrska šola nama je dvignila samozavest. Bili smo kot velika družina mladih arhitektov. Dve arhitektki sta prišli iz Nemčije, ena iz Kanade, ena iz Tokia. Trije so bili Dunajčani, eden Norvežan. Ko so luči v ateljeju ugasnile, so sledile diaprojekcije, dolge debate in večerja. Vsi po vrsti so mi ostali v spominu kot srčni, zagnani, posebni mladi arhitekti. Vrnila sva se, ko sva se počutila dovolj močna za lastno pot. Malo zaradi Vesninega domotožja, predvsem pa zato, ker sva želela, da bi najin Luka hodil v slovensko šolo. Takrat je v naši domovini vladala 10-odstotna dnevna inflacija. To so bile težke, celo strašljive okoliščine za začetek lastne arhitekturne prakse. Tako za arhitektke kot za arhitekte. A nama je bilo verjetno lažje, ker sva dva.

Ali so se vloge, ki sta jih prevzela v biroju, pokazale spontano? Kako?

Vesna: Igranje vlog in »predalčkanje« samega sebe mi nista blizu. Raje razmišljam o projektih, investitorjih, gradbiščih in drugih zanimivejših stvareh. Na primer o tem, kako bova z Matejem zlepila polomljeno maketo, se sprehodila med smrekami v gozdu, o nežno zalomljenih mestnih oseh ... Vseeno se na najino srečo v biroju še kar obnesem, vse, kar je pač treba opraviti, mi pomeni izziv, Mateju pa tudi! Od nekdaj pazim, da ima dovolj časa in miru. On ima drugačen ustvarjalni naboj in drugačno občutljivost kot jaz.

Matej: Kar zadeva delitev dela: jaz bi si upal biti precej bolj drzen, a je Vesna tista, ki me postavlja na realna tla – to se ne da, to se ne sme. Seveda smo trenutno vsi pod pritiskom normirane družbe in mnogih zakonov, tudi zato je medsebojna korekcija dobrodošla in nujna. Gre za dopolnjevanje mnenj in izpraševanje. Vloge v najinem biroju se med nama ves čas spreminjajo in prepletajo.

Kakšna je družbena vloga arhitekture? Ženske so se pogosto lotevale družbeno bolj občutljivih tem. So to res marginalne teme?

Matej: Sam se moraš naučiti, da ni pomembno, kakšna naloga pride. Z njo se začneš ukvarjati in začne te zanimati. Družbeno odgovorno je, da poskušaš vsako nalogo narediti najbolje, kot znaš. Usoda našega ateljeja je odvisna od natečajev. Veliko svojega dela sva dobila prek natečajev in se z njimi tudi uveljavljala. Bilo je nekaj situacij, ko bi se lahko obrnilo bistveno drugače – to so te boleče druge nagrade na natečajih. To je del našega poklica, ki ga dela avanturističnega. Dobro je sodelovati na natečajih, saj takrat, ko poskušaš tekmovati z drugimi, delaš najbolje, kot zmoreš. Dobra rešitev je bistvo natečaja, zato so tako pomembni. Projekti, ki jih naredimo, gradijo naše okolje. Arhitektura trajno ostaja okoli nas, ne da se ji pobegniti. Arhitekt lahko družbi pomaga z vztrajanjem pri čim boljši rešitvi in kakovosti, s spoštovanjem okolja, s poznavanjem materiala … Pa tudi z zavedanjem, da se okolje spreminja in raste, se dopolnjuje ter ne more biti zabetonirano na eni točki. Dela arhitektk ne spremljam ločeno od dela arhitektov. Morda zato nisem opazil, da bi se prav zato, ker so ženske, lotevale družbeno bolj občutljivih tem.

Vesna: Arhitekturo kot družbeno odgovorno dejavnost zavezuje veliko dokumentov. In teksti se še kar kopičijo. Moti me, da se v naše polje delovanja včasih nekritično vrivajo in taktirko prevzemajo predpisi in ideje velike evropske družine. Ni vse optimalno v vsakem okolju. V praksi pa se naši stroki jemlje iz rok vso moč. Vloga družbeno odgovornega arhitekta je za nekatere moteča. Pod plaščem demokratičnih usklajevanj v prostoru se v prostorske načrte vse bolj vriva zasebni interes. Pogrešava, da se na primer pri natečaju arhitekta ne vpraša po njegovem videnju, kako bo njegova stavba generirala razvoj, ga usmerila ali se družbeno odgovorno odzvala v strukturi, ki jo gradimo. Razočarana sem tudi nad novim GZ. Odločevalci in tudi investitorji raje poslušajo gradbenike in trgovce.

Kako mladim pomagati, da začutijo strast?

Matej: Strasti se težko priučiš. To je neke vrste posluh. Vedno bodo prihajale nove generacije, in v vsaki bo tudi kdo s tem darom. Zanimanje se pa da spodbujati. V družini, v šoli, v birojih … Trenutno družbena ureditev kulturno ni toliko ozaveščena, da bi prepoznala potrebo po obvarovanju daru, strasti ustvarjalcev v arhitekturi. Predvsem je to občutljivo na začetku karierne poti. Natečaji, na primer, so vse bolj namenjeni le birojem z referencami.

Vesna: Verjamem v generacije, ki prihajajo, saj hodijo svojo pot. Mislim, da se dobro zavedajo pasti poklica, vsekakor bolje, kot smo se jih mi. Spodbujanje ustvarjalnosti je v prvi vrsti v domeni univerze. V idealnem svetu bi si lahko tisti, ki v sebi čutijo resnično strast, vzeli več časa, da bi se poslušali in raziskovali, ne da bi jih medtem ogrožali eksistenčni problemi.

Katero izmed vajinih del se vama zdi družbeno najbolj odgovorno?

Vesna: Vsak najin projekt je zgodba zase. Iskreno upam, da sva v vsakem našla odgovor v smislu umestitve v prostor, izbire materiala in trajnosti detajla ter da najine stavbe nosijo pečat inovacije in ne nazadnje ugodja za ljudi, ki so jim namenjene. Zdaj bi morala razpredati o vsakem projektu posebej, tudi o nerealiziranih … – težko bi se odločila za enega.

Matej: Ali je naša družba v resnici naklonjena družbeno odgovornim projektom? In če so že realizirani, kako se do njih obnaša? Samo s pogovarjanjem in pisanjem po nepotrebnem »kurimo« energijo, stvari gredo v drugo smer. V tem razpredanju ni jasnih odgovorov. Kot rečeno, se trudiva biti družbeno odgovorna pri vseh svojih projektih. Želiva, da bi najini posegi, pa naj bodo obsežni ali drobni, pomenili pozitivno spremembo za prostor, njegove uporabnike in ne nazadnje družbo. Nisva pristaša postavljaških ali trendovskih rešitev, temveč je za naju najpomembneje, da najini prostori kar se da dolgo in kakovostno opravljajo svojo funkcijo. Upam, da je ta napor prepoznaven v javnih prostorih, na primer v oblikovanju nabrežij Ljubljanice. Izpostavil bi tudi projekt za poslovno hišo Linde v industrijski coni za Bežigradom. Kljub – milo rečeno – nepriljudni lokaciji nama je skupaj z ozaveščenim zasebnim investitorjem uspelo oblikovati zgradbo v merilu človeka, ki sicer degradirani okolici daje novo identiteto.

Med arhitekti se zaznava pomanjkanje veščin za primerno ekonomsko vrednotenje lastnega dela. Ali je ekonomsko znanje lahko orodje za to, da lažje zagovarjamo in ustvarjamo dobro arhitekturo? Kakšno je družbeno vrednotenje arhitekturnega poklica?

Matej: Sprašujemo se, kakšen je status našega poklica v družbi. Kaj se nam, arhitektom, zares dogaja. Pogodbe želijo sestavljati investitorji, ali še huje – njihovi odvetniki. Definirajo roke in ceno ter postavljajo nerealne investicijske vrednosti. Ob tem so slabo izobraženi glede vlog in nalog arhitekta ter

© Matej Vozlič

Breg, nova pot ob Ljubljanici

© Blaž Budja

Poslovna stavba Linde MPA

koristi, ki jim jih lahko s svojim znanjem, predvsem pa s celovitim pogledom na problem prinašamo. Neredko je njihov pogled zamegljen z vsem, kar jim slika internet, ob čemer dobijo občutek, da si zmorejo rešitev zamisliti sami. Kje in kdaj je bilo to izgubljeno? Spomnim se, da so v sedemdesetih letih prijatelji arhitekti, ko so zmagali na natečaju, za ta denar kupili avto, odšli na potovanje v Indijo … Takrat je bila vrednost še definirana. Danes pa daš za elaborate in razne preveritve skoraj polovico honorarja. Na trgu je vse več birojev, vse več jih sprejema delo pod ceno. V projekte vložijo premalo napora, nimajo časa za izobraževanje in za osebno rast kreativcev znotraj biroja. S tem ogrožajo vse, ki imajo višje cilje, trdnejšo moralo in bi bili sposobni kreirati družbeno odgovorno arhitekturo. Tako stanje na trgu naročniki in država brezsramno izkoriščajo. ZAPS si zatiska oči z mantro o enakih pogojih na trgu za vse, s kazanjem na Evropo. Ne potrebujemo ekonomistov, da bi nam po obrazcih naše zbornice pomagali sestaviti ceno projekta, temveč psihiatra, ki bi nam pomagal te cene zagovoriti pred investitorjem. V Sloveniji bo pojem »ustvarjati kot arhitekt« kmalu postal osebni luksuz. Imam občutek, da smo arhitekti v družbi nepriljubljeni.

Vesna: Organizirati velik biro danes pomeni ekonomsko uspešnico. Člani se zanašajo na nove tehnologije in na dobro utečen notranji ustroj. Eden dviguje telefon, drugi se pogaja za honorarje, tretji meče gradbene elemente v 3D-model, potem nekdo vse to predstavlja in zagovarja, spet nekdo drug izračunava, koliko je ta varianta cenejša od prejšnje – za neukega ali birokratskega investitorja, za tistega brez moralnih vrednot, za tistega pohlepnega. Delujejo kot sanjska projektna postaja. Ne smemo pozabiti še na zadnji udarec, ki uničuje arhitekturo. Načrt se ekonomsko – skozi popis – racionalizira. V vseh formularjih pa je neznansko točno računsko dokazano, da so to družbeno odgovorne stavbe – karkoli to danes pomeni. Torej, stavba je na koncu v redu. Ima energetsko izkaznico in dovolj požarnih izhodov, pravo višino ograj, pa cisterno za deževnico. Ampak to ni arhitektura. V tem ni presežka. Ta ekonomsko popolni stroj za izdelovanje načrtov v ličnih fasciklih sploh ne razume, o čem se zdajle pogovarjamo. Za kreiranje družbeno odgovorne arhitekture je nujno prepoznati talentiranega in široko izobraženega arhitekta ter mu omogočiti, da bo ravno prav dolgo sedel na parceli, na trgu, v stari stavbi, da bo razumel potrebe uporabnika in prostora. Šele potem bo lahko začel iskati odgovore za naslednjih sto let. In tako gre to, po korakih, s potrpljenjem, s predanostjo, do zaključka realizacije. Avtorski biroji bodo še naprej ohranjali izročilo in iskali sveže rešitve. Delali na socialnem robu in z nagradami pod roko. Vrednost arhitekture je namreč vse težje prepoznavna. Seveda hočem verjeti, da svet v resnici ni tako črno-bel, kot ga ta trenutek vidim. Že zaradi vseh čudovitih, talentiranih mladih ljudi, ki prihajajo za nami.

Pomembno vlogo na vajini poti je imela tudi DESSA, katere člana sta bila.

Matej: DESSA je imela za našo generacijo veliko vlogo v vseh ozirih. Organizirala je zanimive arhitekturne razstave. Slovensko arhitekturo smo predstavljali po svetu in hodili na strokovne ekskurzije – to je bilo za nas izobraževanje. Obiskati toliko imenitnih birojev tujih profesorjev in jih slišati v živo je bilo neprecenljivo. Tudi danes imamo z njimi še vedno osebne stike. Brez DESSE bi bilo težje, na ta način pa so bila vrata odprta. Vedno je dobro, kadar se v družbi najde nekaj, kar se odpre, da se okna malo povečajo. Tudi če si bolj statičen. Danes gredo mladi po svetu, ampak kot individualisti, kot oni sami, in ne kot del družbe, ki si prizadeva, da bi bila vsa družba boljša, bolj urejena, da bi imela boljšo arhitekturo in bi delala bolj etično. In to je DESSA dejansko bila. Danes tudi ni te pripadnosti t. i. družini, ki je lahko tudi v stroki – povezana skupina, ki lahko ustvari strokovni konsenz, kar ima nato večji vpliv tudi širše, ne samo v arhitekturi.

Vesna: DESSA je bila mati svobode samozaposlenih v arhitekturi. Pod njenim okriljem smo realizirali lastne projekte, imeli svoj račun v banki, predvsem pa smo se počutili sprejete in varne, v družbi enakih.

Vajina strokovna in življenjska zgodba se je odvijala zelo spontano, naravno, v nekem drugem času in v drugačnih okoliščinah. Kaj bi bil vajin nasvet študentom arhitekture danes, kako bi opisala prednosti in pasti arhitekturnega študija in arhitekture?

Matej: Mladi danes živijo v travmi, ker ne vedo, kaj se bo zgodilo. Zaradi političnih in okoljskih problemov in tudi zato, ker je v arhitekturni stroki relativno velik nered; s tem mislim na pretirano birokracijo. Kako naj mlad arhitekt, nekdo, ki nima zaslombe staršev, sorodstva, pride do spodobnih, normalnih začetkov svoje kariere? Najbrž je še vedno dobra možnost, da najdeš biro, okolje, ki ima posluh za podobne vrednote, kot jih gojiš sam. Moraš se malo prekaliti. Sem kar pristaš starih principov mojstrske šole. Ker brez tega ne gre. Lahko se nekaj na papirju naučiš, ampak moraš tudi videti. Sam sem se zelo veliko naučil pri Podrecci. Jasno, da se to pozna v ikonografiji. Ampak njegov način razmišljanja je pomemben, on je zelo pozitiven in optimističen, saj pravi, da če ti nekdo podre projekt, moraš to kapitalizirati, moraš biti boljši, moraš še bolj gristi. To se sedaj dnevno dogaja, iz dneva v dan moraš skozi zakonodajo, neizmerno zahtevne naročnike … Najprej je treba biti zainteresiran in malo tečen do sebe. Imeti vizijo,

© Blaž Budja

Policijska postaja Moste, celica za pridržanje

© Boris Gaberščik

Stolpnica TR2, novi poslovni vhod

da boš nekaj naredil. Treba je preizkušati in gojiti radovednost. Internet je super, če veš, kaj iščeš. Najpomembnejše pa je široko razumevanje problematike. Še vedno imam rad knjige na papirju. Knjigo je treba vzeti v roke, ker je to kontemplacija. In seveda svinčnik. Začneš snovati, in šele potem opaziš detajle, ki jih sicer sploh ne bi. Zdi se mi, da je ta klasični način izobrazbe – s knjigo, s poznavanjem zgodovine, filozofije – nujen. Če povzamem nasvet mladim in starim: ne razmišljaj, da boš naredil takoj, poiskal na internetu, prerisal in bo to dobro – morda bo, ni pa nujno. Nastaja veliko preveč skopirane arhitekture, ki je površinska in brez vsebine.

Kaj je ustvarjalnost, kako jo je vama uspelo izraziti in kako jo doživljata?

Vesna: Na letošnji podelitvi Plečnikovih nagrad so vsi poudarili, da je dobro arhitekturno delo zelo preprosto, zelo čisto. Da ga ustvarimo, pa potrebujemo veliko časa. To ni rezultat na prvo žogo. Včasih je lahko že prva skica prava in se kasneje vračamo k njej. A vmes je nujen proces nalaganja in preizkušanja. Ko dobiš prvo nalogo, hočeš pokazati vse, kar znaš. Ne glede na vloženi napor kreacija navadno ni prav uspešna. Mislim, da mora vsak skozi te faze. Če delaš pri mojstru, ki ti kaj pove in te malo »po prstih«, ali pa si v ekipi, ki se ves čas korigira med seboj, potem je to lažje. Gre za nenehno soočanje različnih stališč. Krasno je biti solist v timu. Več ko je dvomov, več časa ko vzame projekt, bolj kompleksen je na koncu rezultat. Skupaj delava že desetletja, pa ustvarjalne iskre niso izginile. Ustvarjalnost izhaja od znotraj, iz tvojega značaja, talenta, iz tvojih želja, duha, ki ga ima vsak, ženska ali moški. Vsak ima svoj notranji svet, ta se nikoli ne zlije z drugimi. Pogledi so različni, ostaja pa skupna smer, stremljenje. Z Matejem vse to imava in se trudiva, da tako ostaja. Soustvarjava. Všeč mi je, da ideje nalagava in jih potem urejava. Včasih delava vsak v svoji sobi in se potem v procesu dela kličeva drug k drugemu, včasih pa v eni – in se seveda prepirava. Če imaš visok cilj, to ne pomeni, da se zgolj grebeš, temveč da si dovoliš in se potrudiš nekaj razviti z vso strastjo.

Pravijo, da ima sveže diplomirani arhitekt na izbiro veliko poklicev. Kakšen je vajin pogled na to?

Matej: Zanimivo bi bilo videti, kako bi bilo, če bi bil predsednik vlade arhitekt – tak široko izobražen, toleranten in organiziran. To so veščine, ki bi jih moral obvladati. Arhitekt mora pri enem samem projektu upoštevati ogromno stvari. Smo v režiserski vlogi. Predsednik vlade bi lahko z arhitekturno izobrazbo počel marsikaj. Mogoče je študij arhitekture dolg zato, da bi se našli ljudje, ki dejansko želijo gledati, se naučiti in izobraziti za določen profil.

Vesna: Delo v sferi arhitekture zahteva široko paleto znanj in veščin, ki so dobra življenjska popotnica in pridejo prav v marsikaterem poklicu. Zato ni nič čudnega, da nemalo študentov zablesti na sorodnem področju. Tako je bilo tudi v naši generaciji. Ponosni smo na svetovno priznano ilustratorko, na projektanta ladij, na mnoge zaposlene na ministrstvih, v upravnih enotah, na občinah, nekateri so postali prodajalci materialov in opreme …, z ustvarjanjem v »čisti« arhitekturi se nas ukvarja le peščica. Vse to kaže, da arhitekturna izobrazba posamezniku res omogoča dobršno mero svobode.

Kako predstaviti, promovirati svoje delo in zakaj ženska v arhitekturi še ni dobila velike Prešernove nagrade (razen arhitektke Mete Hočevar, ki pa jo je dobila za področje gledališča – scenografije)?

Vesna: Naša dela se najbolje promovirajo sama in s časom. Če se to ne zgodi, jih ni. Vse to pisanje in razstavljanje pomaga, da se na začetku zaščitijo. Če bi več pisali na primer o Severjevi arhitekturi, mu ne bi podrli toliko odličnih del. Glede javnega priznanja v družbi pa se mi zdi, da ženska z zanimivimi, sodobnimi odgovori zagotovo lahko prejme najvišje priznanje, enako kot moški. Kot arhitektka nisem nikoli čutila, da bi bila lahko izigrana, ker sem ženska. Ne nazadnje sem ob Mateju tudi sama prejela »malo« Prešernovo.

Matej: Ampak včasih hčerkam očetje res niso pustili študirati, kar so izbrale. No ja, tudi fantom ne. Moja mama je hotela na arhitekturo, pa so jo prepričali, da to pa »ne bo za punco«, in je šla potem na slavistiko. Bili so klišeji, mogoče v glavah deklet samih. Tudi glede zaposlitve. Spomnim se profesorice, ki je predavala notranjo opremo, prof. Olge Rusanove. Mislim, da je bila skoraj edina arhitektka na fakulteti.

Je bilo mami kdaj žal?

Matej: Vedno mi je malo gledala pod prste, a mi ni nikoli rekla, da bi ji bilo žal. Najino delo pa je vedno zelo podpirala.

»Svobodo v arhitekturi najdeš, ker si jo vzameš; kajti prava svoboda je fantazija, ki ti je nihče ne more vzeti, če je v tebi strast.«

V arhitekturi je pomembna radovednost, raziskovalni duh ne sme nikoli umreti

Intervju s Sonjo Miculinić

Pogovarjala se je Špela Nardoni Kovač

Sonja Miculinić se je rodila na Reki, leta 1981 pa je diplomirala na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Zaposlena je v podjetju Omnia arhing, d. o. o., kot direktorica oblikovanja. Je prepoznavna arhitektka, aktivna na področjih arhitekturnega in urbanističnega projektiranja, oblikovanja interierjev, načrtovanja razstav in publicistike. Leta 1998 je z Albino Kindlhofer in Darjo Valič prejela prvo nagrado na javnem natečaju za prenovo dvorane Državnega zbora RS. Leta 2005 je prejela nagrado zlati svinčnik (ZAPS) za hišo Papež v Novem mestu. Je aktivna članica več strokovnih združenj (UIFA – Mednarodno združenje arhitektk, Društvo arhitektov Ljubljana, galerija DESSA). Na Evropski pravni fakulteti v Novi Gorici predava o osnovah arhitekture, arhitekturi 20. in 21. stoletja ter sodobni arhitekturi, kot predavateljica občasno gostuje tudi na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Njena dela so objavljena v strokovnih revijah Oris in AB. Od leta 2005 oblikuje arhitekturne razstave Društva arhitektov Ljubljana Arhitektura – inventura. Leta 2012 je poleg priznanja umetniških del dosegla tudi naziv docentke. Je predsednica pevskega zbora arhitektov Arhivox.

© Miran Kambič

V Ljubljano ste prišli študirat z Reke. Kako ste se odločili za študij arhitekture?

Ta odločitev je rasla z mano! Moj oče je bil arhitekt. V dnevni sobi je bila njegova delovna miza in velikokrat se je po službi usedel za to mizo in delal. Njegov obraz je bil veder, sproščen, pogosto je žvižgal.

Občudovala sem njegove risbe in razmišljala, kako imeniten mora biti ta poklic, če ga tako veseli! Na obisk so pogosto prihajali njegovi prijatelji, arhitekti, pogovarjali so se o arhitekturi, umetnosti … Privlačilo me je vse, kar je bilo povezano s tem. Šel je tudi na študijsko potovanje v Skandinavijo in se vrnil poln novih idej in vtisov. Ko sem se morala odločiti, mi je bilo jasno, kaj si želim. Arhitektura ni le poklic, pač pa način življenja.

Kakšna je bila vaša pot v arhitekturi?

Če se ozrem nazaj, bi jo lahko opisala z eno besedo – čudovita. Polna srečnih naključij in izzivov. Po študiju sem sedem let delala v velikem biroju na Reki. Bila sem radikalna mlada arhitektka, ki je mislila, da bo spremenila svet in arhitekturo. Organizirala sem razstave, pripravljala članke o arhitekturi ... Sodelavci so bili, če pogledam z današnjimi očmi, zelo strpni z mano. Potem sem zaradi ljubezni prišla nazaj v Ljubljano in kot ustanovna članica začela delati v Studiu Omnia (ki se je pozneje preimenoval v Omnia arhing, d. o. o.) pod okriljem DESSE. V štirih letih so se mi rodili trije otroci – moji najboljši projekti! Bilo je veliko dela, risanja dolgo v noč. Arhitektura je postala moja strast in je to ostala do danes. Upoštevati je treba tudi mojo značajsko »hibo«, da vse grde stvari hitro pozabim.

Ko sva že pri materinstvu, kako ste združevali družino in delo ter družabno življenje? Je bil to poseben izziv?

Materinstvo zahteva svoj čas. Saj to je lep čas, sreča, lepota, rast, nekaj najlepšega, kar se zgodi v življenju, zakaj v tem ne bi uživali! Delala sem, kolikor sem zmogla. Zelo veliko mi je pomagala tašča, ki sem ji lahko zvečer mirno prepustila otroke v varstvo in šla delat. Ko gledam nazaj, ne vidim

»Zato bi želela opogumiti mlade arhitektke, naj se združujejo, si izmislijo svojo poklicno nišo, svoje delo, s katerim bodo lahko samostojne in neodvisne.«

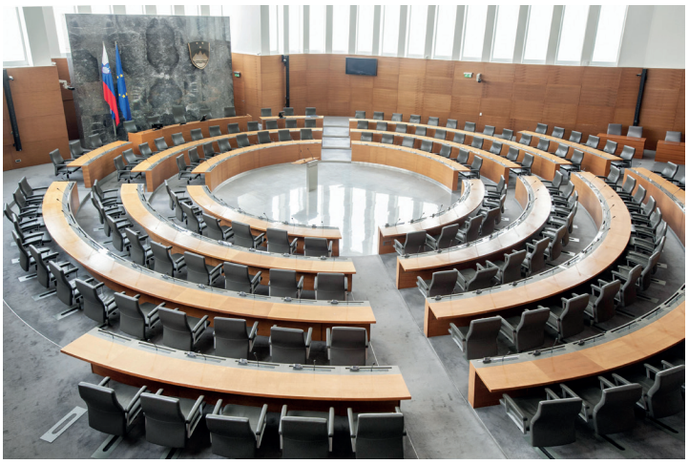

© Katja Bidovec

Prenova dvorane Državnega zbora RS

nobenih travm. Sem družabna, rada imam svoje prijatelje, polno hišo ljudi. Za to, kar me veseli, se mi ni nikoli težko potruditi. Ko omenjate izzive – obožujem jih! Uživam, ko je treba zaplavati iz varnega območja v neznano, na vseh področjih delovanja. Izzivi so zgradili osebo, kakršna sem danes.

Ali mislite, da je to, da ste ženska, vplivalo na vašo poklicno pot?

Rada sem ženska. Sprašujete, ali sem se morala bolj dokazovati in narediti več, da bi bila slišana, da bi imela avtoriteto kot arhitektka? Olajševalna okoliščina za ženske je, da nismo tako grobe, kot znajo biti moški, zato včasih stvari lažje rešujemo. Meni sta pri tem pomagali trma in vztrajnost, nisem popustila in nisem izbirala sredstev, da bi dosegla to, za kar sem mislila, da je prav.

Torej je za žensko še posebej pomembno, da se zna postaviti zase? Na delovnem mestu ali doma?

Postaviti se zase v vsakem primeru – imeti rada sogovornika, toda vedno se postaviti zase. To je zelo pomembna spretnost. Obenem se moramo uriti v tem, da smo pravični. Ravnati tako, kot bi želeli, da drugi ravnajo z nami. Biti dober človek.

Ali se vam določene situacije za ženske zdijo večji izziv kot druge? Denimo gradbišče?

Mislim, da je gradbišče bliže moškim, da se moramo ženske tam žal bolj dokazovati. Včasih sem namesto ene rešitve naredila pet dobrih rešitev, potem so me morali upoštevati. Imela sem tudi odlične izkušnje, odvisno od sogovornika. Po navadi vse poteka dobro, dokler ne gre za denar. Takrat gredo stvari na nož.

Vaše podjetje vodi vaš mož. Kakšno vlogo imate v podjetju vi?

Sem direktorica oblikovanja. Pri nas med ženskami in moškimi ni razlike. Smo zelo dober tim različnih posameznikov. Vemo, kaj so odlike in kaj pomanjkljivosti vsakega od nas, trudimo se, da lahko vsak prispeva svoj maksimum, tisto, kar najbolj obvlada. Kar pa me zelo veseli, je, da smo v okvir delovnega časa uvedli skupna kosila in pol ure sprehoda …

Kakšna pa je bila vaša izkušnja, ko ste prišli študirat v Ljubljano? Ste imeli kdaj občutek neenakovrednosti?

Imela sem zanimivo izkušnjo, upam, da se takšne stvari ne dogajajo več ... Prideš študirat, kar si si želel, in srečaš profesorja, ki zaničuje ženske: »Ali ste res prav morale priti študirat arhitekturo? Ali si niste mogle izbrati kakšnega primernejšega poklica?« To so bile njegove besede. Po petnajstih letih, ko sem že zdavnaj diplomirala, so mi povedali, da je svoja stališča omilil in govoril: »Saj ni tako narobe, da ženske študirajo arhitekturo. Tako ali tako bodo ostale doma in bodo znale bolje izobraževati svoje otroke …« Primer, ki se je zgodil v izobraževalnem sistemu … Sprašujem se, kaj bi bilo pametno v takem primeru narediti danes. Morda bi bilo takšno vedenje smiselno prijaviti varuhu človekovih pravic, saj se s takšno diskriminacijo mladim jemlje pogum.

Kot mlad arhitekt je težko dobiti službo, delo. Kaj bi svetovali mladim arhitektom, predvsem pa arhitektkam, ki končujejo študij? Na študij se vpiše več žensk kot moških, konča pa ga manj žensk, nekaj osipa je potem še skozi leta. Situacija je sicer pri nas precej boljša kot v tujini, na zahodu. Pa vendar …

Gre za to, v kakšni situaciji je celotna družba. Ali je v Sloveniji z dvema milijonoma prebivalcev dovolj prostora za vse arhitekte, ki doštudirajo? Ali je zbornica naredila kakšno analizo tega problema? Nimamo urejenega cenika in prihaja do nelojalne konkurence, dampinga … Ženskam to še posebno škoduje, zlasti ker imajo otroke in morajo včasih zaradi njih na bolniško. Tako biroji raje zaposlijo moške. Zato bi želela opogumiti mlade arhitektke, naj se združujejo, si izmislijo svojo poklicno nišo, svoje delo, s katerim bodo lahko samostojne in neodvisne. Tistih lepih časov, ko si po študiju takoj dobil službo, danes ni več.

Pa tudi to: mlade arhitekte je treba naučiti, kako se postaviti zase, kako greš na sestanek z investitorjem, kakšna naj bo tvoja načelna drža, kako ovrednotiš svoje delo … Na fakulteti (morda tudi v zbornici) bi se morda dalo uvesti predmet arhitekturni menedžment, kjer bi podrobno razlagali, kako se moraš postaviti zase in se predstaviti na trgu, v svetu. V nečem je nova generacija le naprednejša, in to je samopromocija.

Kakšni se vam zdijo pogoji delovanja v našem poklicu, kaj so naši izzivi? Kakšno podporo bi si želeli od zbornice?

Od zbornice bi si želela, da bi priskrbela cenik, da bi arhitektu povrnila družbeni položaj, kakršnega je imel. Ni pomembno, da zbornica organizira družabne dogodke, bistveno je, da nas izobražuje, da smo boljši arhitekti, in da nam priskrbi dostojen status. Danes, s Pinterestom, vsakdo misli, da je arhitekt … Naše delo je podcenjeno in težko dosegamo normalne cene. Sicer pa imam s tem, koliko lahko zbornica naredi za posameznika, tudi dobro izkušnjo: ko mi je pred leti investitor s pozicije moči hotel spremeniti projekt, mi je takratni predsednik ZAPS, arhitekt Košak, napisal pismo, v katerem je podprl moj projekt in moje delo. Že to mi je dalo takšen pogum, da mi pisma ni bilo treba uporabiti in sem zmagala že v verbalnem stiku. Za to sem mu zelo hvaležna.

Kaj pa predlogi za morebitna izobraževanja?

Kot sem že prej omenila, arhitekta je treba učiti poslovnih spretnosti, kako naj se sploh obnaša, ko pride v stik z investitorjem, kako naj govori, kako naj nastopa z avtoriteto in integriteto. Ne smeš biti ne bahav ne »najpametnejši«, biti moraš predvsem človek, ki po najboljših močeh poskuša uresničiti naročnikove želje, ga opozoriti na napake, ki bi jih morda v tem procesu nehote naredil. S tem vplivaš. To je zelo intimen odnos, sploh ko gre za individualne naročnike, saj posegaš v njihova življenja, jih ustvarjaš. Najboljše vodilo je, da sodiš po tem, kako bi sam rad, da te obravnavajo

© Miran Kambič

Osnovna šola na Bonifiki, Koper

Vizualizacija: arhiv podjetja Omnia arhing

Avtobusna postaja Koper

© Miran kambič

Hiša Papež, Novo mesto, nagrada zlati svinčnik ZAPS 2005

© Vedran Janjič

Vila na Hvaru

drugi. Če se naročniku posvetiš in on to prepozna – da si se posvetil njemu in njegovemu problemu, ki ga želiš rešiti kreativno in na najboljši možen način – pridobiš tudi njegovo zaupanje. Zaupanje se vzpostavi skozi pogovore, predstavitve, ko mu daš možnost, da se ti predstavi, in tudi sam predstaviš njemu, kdo in kaj si.

Morda lahko kaj poveste o vlogi žensk v arhitekturi? Ali bi morala zbornica uporabiti svoj vpliv, da bi promovirala enakost spolov?

Ne vem, ali je sploh treba kaj povedati, ko obstajajo takšne arhitektke, kot so Kazuyo Sejima, Zaha Hadid, Lina Bo Bardi, Gae Aulenti, Eileen Gray, Pritzkerjeve nagrajenke Anne Lacaton, Yvonne Farrell, Shelley McNamara ... Kraljice! Že to, da se sedaj o tem pogovarjava, se mi zdi velik napredek. Kot članica združenja žensk v arhitekturi UIFA sem sodelovala na razstavi in kongresu v Tokiu in na Dunaju, predstavila sem svoje delo … Bilo se je zanimivo družiti z arhitektkami z vsega sveta.

Kako dojemate arhitekturo, kaj vam pomeni?

Arhitektura je zame strast. Zagon, ko se poženeš v nov projekt, ga gneteš in gneteš, dokler se ti ne preda. Pa še takrat sem negotova in vztrajam, še in še, dokler ne pridem do ugotovitve, da nimam več česa dodati ali odvzeti. Študiram literaturo, preverjam, in vedno najdem kaj novega.
Arhitektura je zame sedaj postala igra. Najpomembnejša je radovednost, raziskovalni duh ne sme nikoli umreti.

Ste zelo vsestranski, strastna arhitekturna popotnica, gojiteljica oliv in mediteranska kuharica, pojete v zboru arhitektov … Zdi se, da znate lepe stvari v življenju povezati v celoto. Kaj vas navdihuje? Kaj je za vas ustvarjalnost? Kakšen pomen ima pri vašem delu in v vašem življenju?

Svoje življenje dojemam kot del lastnega ustvarjalnega procesa, ki ni omejen samo na arhitekturo, ampak zajema še mnoge kreativne vsebine, ki jih negujem. Navdihujejo me mir jutranje kave z lepim razgledom, glasba, potovanja, prijatelji – sproščenost in sprejemanje, ki si ga darujemo. Profesionalno seveda imam svoje »guruje«, ki so mi stali na poti. Ste vedeli, da je bil grški arhitekt Janis Ksenakis tudi skladatelj in da je komponiral na matematičnih osnovah? Z verjetnostnim računom je reguliral vlogo naključja. Svoje znanje je razširil tudi na vizualne elemente svetlobe in prostora ter ustvaril Diatop – veliki plastični paviljon za sto ljudi pri centru Georges Pompidou v Parizu. Glasbo in svetlobo je združil v harmonijo kozmičnih sfer. Ali ni to noro?! Takšne stvari me navdihujejo ... V glasbi pa je to eden in edini David Bowie.

»Najpomembnejša je radovednost, raziskovalni duh ne sme nikoli umreti. «

V urejanju prostora potrebujemo enakovrednost in sodelovanje

Intervju z Majo Simoneti

Pogovarjala se je Urška Kranjc

Dr. Maja Simoneti (1961) je diplomirala na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, kjer je v letih 1990–1995 delala tudi kot mlada raziskovalka. Leta 1995 je magistrirala s področja krajinske arhitekture (z delom Vključevanje javnosti v urejanje mestnih zelenih površin*), v letu 2016 pa je na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo v Ljubljani doktorirala iz urbanističnega in prostorskega načrtovanja, in sicer z raziskavo* Celovit sistem ukrepov za urejanje javnih zelenih površin v slovenskih naseljih*. Trideset let je bila zaposlena na Ljubljanskem urbanističnem zavodu (LUZ), od leta 2009 je delala tudi na Inštitutu za politike prostora (IPoP), kjer je sedaj polno zaposlena. Je krajinska arhitektka in urbanistka z bogatimi praktičnimi in raziskovalnimi izkušnjami s področij krajinske arhitekture, prostorskega načrtovanja in urbanizma, avtorica številnih prispevkov in knjig, predavateljica, zagovornica participacije v urejanju prostora ter aktivna članica Društva krajinskih arhitektov Slovenije in Zbornice za arhitekturo in prostor Slovenije. Številne teme, s katerimi se ukvarja in skoznje zagovarja in postavlja v ospredje javne interese v urejanju prostora (na primer načrtovanje in upravljanje zelenih in drugih javnih površin, ravnanje z mestnim drevjem, načrtovanje otroških igrišč, urbano vrtičkarstvo, univerzalno načrtovanje in druge), so z njenim delom postale bolje poznane in razumljene v strokovnih krogih in širše. Svoja spoznanja z drugimi deli skozi projekte različnih vrst in meril, skozi priporočila, raziskave, vedno bolj pa tudi skozi predavanja in javne predstavitve na fakultetah, strokovnih in drugih dogodkih, konferencah in seminarjih ter skozi strokovne članke in različne publikacije. Udejstvuje se na široki strokovni in civilnodružbeni ravni ter s tem aktivno prispeva tako k razvoju krajinskoarhitekturne in prostorskonačrtovalske stroke kot k širšemu organiziranemu delovanju stroke v družbi, zaradi česar ji je v letu 2020 upravni odbor Zbornice za arhitekturo in prostor Slovenije podelil naziv častne članice.*

© Uroš Abram

Mislite, da je spol kakorkoli vplival na vašo poklicno pot?

Ne bi rekla. Razen če šteje, da se je očetu zdelo, da oblikovanje tekstila ni res obetaven poklic, in mi je predlagal študij gozdarstva, mama pa me je podpirala brezpogojno. Sama pri sebi tudi nimam občutka, da so določeni poklici bolj ženski, drugi pa bolj moški. Se pa dobro zavedam, da je v nekaterih poklicih tradicionalno, pa tudi iz drugih razlogov, več žensk kot moških in obratno. V resnici se zelo dobro zavedam tega, da spol še vedno močno vpliva na poklicne poti žensk. A ko sem se odločala o poklicu, tega nisem imela v mislih. Verjetno sem imela srečo, saj si nisem na primer želela postati kirurginja. Iskala sem nekaj, kar bi me zanimalo, in že v osnovni šoli so me pritegovale družboslovne vsebine, zgodovina, jeziki, umetnost.

Se vam zdi, da so arhitektura, krajinska arhitektura in gradbeništvo bolj moški ali bolj ženski poklici?

Osebno vidim ženske na vseh treh področjih, se pa zavedam, da gradbeništvo na splošno velja za bolj moško področje; v arhitekturi je žensk veliko, so pa bile še do nedavnega precej manj javno izpostavljene kot njihovi moški kolegi. V krajinski arhitekturi, ki je v tej inženirski trojki najmlajša, pa je stereotipov manj in tradicija tudi ni res izrazito moška, razvojno je manj zaznamovana s tradicionalnimi delitvami dela med spoloma. Težko bi re-

© Goran Jakovac

Ženski del ekipe na IPoP-u.

kla, da je krajinska arhitektura tudi zaradi vsebine in narave dela bližje ženskam kot arhitektura ali gradbeništvo. Je pa drugačna od njiju, vključuje bistveno več naravoslovnega in družboslovnega znanja, in končni rezultati načrtovanja so mnogo manj predvidljivi, ker so pogojeni s časom in delovanjem narave in človeka.

Statistika v različnih državah kaže, da se za poklic arhitekture na začetku odloči približno enako število moških in žensk, na koncu pa se v njem udejstvuje več moških. Zakaj?

To je težko vprašanje, ne počutim se dovolj informirano za resen komentar. Si pa razlagam razmere kot nekakšen ostanek tradicionalne delitve vlog, ki je v stroki očitno globoko ukoreninjena. Zdi se, da prav vse, šola, vzori in praksa, vodi k temu, da se kandidati oz. arhitekti očitno hitreje vzpenjajo, postavijo se v vlogo organizatorjev in vodij dela, avtorjev, arhitektke pa se pri tem postavlja v ozadje in pušča v manj izpostavljenih in tudi slabše plačanih vlogah. Vse to skupaj s še drugimi okoliščinami, ki krojijo vrednote, želje in življenja mladih žensk, očitno številne kandidatke na poti do poklica arhitektke odvrne od vztrajanja v procesu študija, saj jih pripravlja na poklic, v katerem se ne bodo nujno počutile zares dobro ali imele občutka vrednosti in izpolnjenosti. Ampak res težko sodim o tem in tudi upam si misliti, da se razmere vendarle spreminjajo. Ne nazadnje je prispevek arhitektk tudi v našem prostoru vedno bolj slišen in opazen. Arhitektura gotovo ni moški poklic, je pa precej konservativna in neverjetno tekmovalna, hiter in glasen odziv nagrajuje bolj kot dodaten premislek ali dvom, in če sodimo po omenjeni statistiki, očitno ženske že med šolanjem prehitro postavi v podrejeno vlogo, v kateri se danes mnoge ne znajdemo več dobro. Vsekakor to, da se ženske umikajo iz študijskega procesa in prakse, čeprav resno in dobro delajo in si vse od sprejemnih izpitov naprej prizadevajo za strokovni razvoj enako kot njihovi moški kolegi, za stroko in prakso ni dobro. Ne nazadnje v urejanju prostora potrebujemo enakovrednost in sodelovanje.

Ste imeli kot ženska kdaj kakšno slabo izkušnjo?

Ne, zares slabih izkušenj nimam, če odmislim slabe šale v zakajenih pisarnah z začetka strokovne prakse in res neprijetno, da ne rečem kar žaljivo pokroviteljstvo in tudi fizično domačnost posameznih kolegov. Ampak šovinizem je v zraku in podlegajo mu ženske in moški. Eni in drugi si mirno privoščijo, da te kot žensko naslavljajo z osebnim imenom ali da izjave žensk v pogovorih in razpravah pripisujejo moškim sogovornikom. Moški se pri tem čisto dobro počutijo, takemu ravnanju praktično nikoli ne ugovarjajo, ampak se mirno prepustijo toku dogajanja in so tudi sicer precej spretni pri prisvajanju izjav, idej in ne nazadnje tudi dela žensk. Vendar se stvari spreminjajo, ženske tega ne sprejemamo več tako dobro, kot so to morda sprejemale naše predhodnice, in tudi moških, ki so glede tega ozaveščeni, je več.

Katere poklicne situacije za žensko pomenijo specifičen izziv?

Največji izziv se mi zdi to, da naš poklic zahteva celega človeka, ženska pa se težko povsem preda samo eni stvari, saj ima v življenju praviloma več vlog, ki so zanjo zelo pomembne. Ljudje smo kompleksna bitja, ženske nič bolj kot moški, le da se tega morda bolj zavedamo kot oni. Vsekakor je za žensko največji izziv, kako uskladiti odnos med delom in družino oziroma zasebnim življenjem. Ne mislim pa, da se je težje pogajati za delo ali biti na gradbišču, ker si ženska.

»Sama sem vedno delala v večjih skupinah in tak način dela imam zelo rada, daje mi občutek možnosti za nenehen strokovni razvoj in osebno varnost.«

Nekateri biroji so vendarle samo moški, drugi samo ženski, nekateri ustvarjalci delajo v paru. Kako je v vašem primeru?

Težko rečem, sama na srečo nikoli nisem delala v paru. Par je specifična situacija in gotovo izjemno velik izziv. Tudi če sta sodelavca dva moška ali dve ženski, je dvojina lahko težka. Par je po svoje vedno binaren, da ali ne, si ali nisi – druge možnosti ni. V večji praksi je res več dela z organizacijo, zato pa se lažje rešujejo strokovne in osebne stiske in zadrege, tudi nasprotovanja. Sama sem vedno delala v večjih skupinah in tak način dela imam zelo rada, daje mi občutek možnosti za nenehen strokovni razvoj in osebno varnost. V skupini se tvoj pogled razširi, znanje in stališča se lahko zelo učinkovito oplajajo in nadgrajujejo, problemi in naloge niso nikoli samo tvoji, hkrati pa so znanje in veščine drugih, ki jih sam ne obvladaš, lahko učinkovito vgrajeni v procese in rezultate tvojega oziroma skupnega dela.

Se vam zdi, da je v službah, v katerih ste bili, spol vplival na porazdelitev vlog?

Da in ne. V podjetju, kjer sem pred več kot tridesetimi leti začela, na LUZ-u, je bila absolutno prevladujoča praksa, da so bili na vodilnih položajih moški. V vseh skupinah v podjetju, ne samo v arhitekturnih, so bile ženske podrejene moškim. To je bilo, vsaj zame, v drugi polovici osemdesetih precej konservativno. Živela sem z mamo zdravnico, specialistko s področja zdravja žena in otrok ter javnega zdravstva, verjela sem, da je naša družba zelo napredna, imeli smo enega najvišjih deležev zaposlenih žensk v Evropi, eno leto plačane porodniške, jasli in vrtce, uzakonjena je bila pravica do splava. Na IPoP-u, kjer sem začela delati kakšnih dvajset let kasneje, je poslovna kultura v več ozirih precej drugačna, težko primerljiva, pa vendar, naše vloge še zdaleč niso razdeljene glede na spol, čeprav trenutno formalna vodilna mesta zasedajo moški. Porazdelitev dela in hierarhija vodenja temeljita na izkušnjah in preferencah, nikakor ne na spolu. Tudi pri organizaciji dogodkov skrbimo za spolno uravnoteženo sestavo gostov in vedno bolj nas tudi strokovno zanima vprašanje žensk in spolov v javnem prostoru. Vsebina v zadnjem desetletju pod vplivom ozaveščanja o položaju žensk ter opozarjanja na probleme spolnega nadlegovanja in nasilja nad ženskami dobiva nov pomen in se pospešeno razvija v več smereh urbanističnega načrtovanja, ustvarjanja prostora in upravljanja mest.

Je ustvarjalnost moških in žensk lahko različna? Kako se lahko dopolnjujejo?

Mislim, da ne gre toliko za razlike v sami ustvarjalnosti ali oblikovalskem jeziku moških in žensk kot mogoče bolj za razlike v načinu dela in v odnosih do vsebine, ljudi, dela, detajlov, prioritet – in da te niso nujno spolno pogojene, vendar obstajajo in se dopolnjujejo. Hkrati pa se pridružujem precej splošno uveljavljenemu prepričanju, da na delovno klimo in odnose pri delu ter posredno tudi na rezultate dela dobro vpliva, če so v delovnih ekipah posamezniki različnih spolov.

Ali obstajajo teme, ki bolj zanimajo ženske?

S tem se pa res nisem nikoli ukvarjala. Zdi se mi, da so morda nekatera področja vendarle bližje ženskam, ali pa jih tam preprosto srečamo več po spletu naključij. Taki področji sta precej očitno prostorsko in urbanistično

načrtovanje. Sama si to razlagam z naravo in vsebino dela. Gre za časovno zelo zahtevno in odgovorno strokovno delo, ki ga v glavnem ne spremlja avtorska prepoznavnost, hkrati pa predvsem kot delo v javni upravi lahko zagotavlja socialno varnost. Ženskam varnost delovnega mesta in plačila gotovo zelo veliko pomeni.
Govoriti o tem, da obstajajo bolj moške ali bolj ženske teme ali celo objekti, pa se mi zdi kar spolzek teren. Ne verjamem, da bi bile lahko ženske pri projektiranju določenih objektov kar po pravilu boljše kot moški. Čeprav se v praksi včasih zazdi, da gre ženskam mogoče bolje od rok kompleksnejše delo, ki zahteva zelo veliko usklajevanja – ne le z investitorji, pač pa tudi z uporabniki in nosilci urejanja prostora – bi bila zelo previdna. Ne nazadnje je moj uvid v prakso precej omejen. Brez resne analize je težko pojasniti, ali gre za ženski princip ali za to, da je dela več, da je manj predvidljivo in skoraj praviloma slabše plačano, ali pa za splet okoliščin.

Kako ste kombinirali delo, družinsko in družabno življenje, ko sta bila vaša otroka majhna?

Ni mi bilo težko. Imela sem mamo, ki je bila vedno pripravljena biti z mojima otrokoma, in imela sem moža, ki prav tako ni pretirano protestiral, če me ni bilo doma ali če sem bila zelo zaposlena in je moral on prevzeti skrb za otroka in dom. Imela sem srečo, da so me domači podpirali. Otroka sicer trdita, da sta trpela, da sem bila odsotna mati, sama pa skušam verjeti, da jima zaradi tega ni bilo nikoli zares zelo težko, ne nazadnje sta odrasla v kar zadovoljna mlada človeka. Družabno življenje sem kar tesno povezala s poklicnim, otroška in študentska prijateljstva so se prepletla s poklicnimi in družinskimi, povezali so nas otroci, skupne počitnice in izleti, tradicionalna in sezonska druženja.

Ste imeli kdaj občutek, da vaš delovni čas ni dovolj fleksibilen ali da vas kaj omejuje?

Niti ne, ker sem precej svobodna oseba in se nikoli nisem pustila ujeti v tog delovni urnik. Mogoče pa sem vseeno pogrešala, da bi mi kdo v službi kdaj malo pomagal pri organizaciji dela in mimogrede poskrbel, da bi večkrat pomislila tudi nase in na otroka. Še posebno če imaš otroke – pa tudi sicer – je lahko zunanja podpora pri organizaciji dela in prostega časa zelo pomembna stvar. Že sam občutek, da nekoga zanima, kaj se ti dogaja zunaj delovnega časa, in ti lahko ponudi pomoč, če jo potrebuješ, lahko deluje neverjetno dobro. Ne govorim o porodniški in tem, kar ti omogočata država in zakonodaja, ampak o operativnih vidikih organizacije dela, o razumevanju obremenitev, razporejanju dela, podaljšanju rokov in podobnem, o tem, da lahko kak dan ostaneš doma, narediš stvari od doma, da lahko delaš manj. Vse te rešitve, ki so se morda zdaj nekako nehote uveljavile med epidemijo covida, sem malo pogrešala, ko sem sama imela majhna otroka. Zdi se mi pomembno, da se ženska počuti svobodno, zaščiteno in opolnomočeno, ko zanosi in dobi otroka. Meni je pri tem pomagala družina, mož in mama sta opravila odlično delo, ampak nimajo vse ženske te sreče. In še prosti čas – dobro je imeti nekoga, ki vztraja, da si moraš vzeti čas tudi samo zase.

© osebni arhiv

Tivolski peš viadukt v poznem popoldnevu.

Zame je fotografiranje način nenehnega premišljanja najrazličnejših bolj in manj strokovnih vprašanj. Skoraj ne mine dan, da ne bi fotografirala, in kadar imam slabe dneve, se tega pogosto zavem, ker delam slabe fotografije ali pa sploh ne vidim ničesar, kar bi zahtevalo beleženje.

Ali morate biti kot ženska zato toliko bolj ambiciozni, že vnaprej vedeti, da vam bo to dovoljeno?

Tako izhodišče se mi ne zdi pravično in ga vidim kot del ukoreninjene neenakosti. Zakaj bi morala biti ženska bolj ambiciozna kot moški in se bolj zavedati svojih pravic? Zato, ker potencialno lahko rodi otroka? Ali morda tudi zato, ker lahko skrbi za ostarele starše in mora nasploh poleg službe opravljati še številna domača dela ? Neke vrste strukturna podpora mora doseči vse zaposlene, ki so potrebni pomoči, ne glede na spol, status, starost ali ekonomski položaj. Ko sem začela študirati in strokovno delovati, se o tem ni veliko govorilo, zdelo se je, da naš socialni sistem s svojimi rešitvami sorazmerno dobro sledi potrebam družbe, da ne omenjam samo žensk in naših pravic. Zadnje čase pa je vendarle precej vseprisotna in očitna potreba po tem, da se več javno govori o potrebah žensk in o tem, kako jih obravnavati. V mislih nimam samo razprav o razlikovanju, ampak o širšem pomenu družbene enakosti, enakopravnosti in spolne nevtralnosti ter o preprečevanju kakršnegakoli nasilja v družbi.
Kakorkoli, mislim, da bi vsak zaposleni, ne glede na spol, starost, status ali ekonomski položaj, moral že vnaprej vedeti, kako mu bosta podjetje ali država, če je zaposlen ali samozaposlen, v pomoč, če ga bo kdo ali kaj v življenju prizadelo in omajalo njegove možnosti za delo. Ni prav, da je glavna zgodba, kako in koliko boš delal, ne pa to, kako se lahko pogovoriva, da boš delal lažje, da boš miren, varen in zadovoljen. Vem, da v nekaterih delovnih okoljih tako že pomagajo zaposlenim, in to se mi zdi zelo dobro.
Naša dejavnost je izrazito prekarna in ni sindikalno organizirana, kar je za urejanje položaja zaposlenih slabo. Za zaposlene je lahko problem, da nimajo nikogar, ki bi jim lahko svetoval in jim na koncu tudi pravno izboril pravice, če pride do kratkega stika in stiske. Ne vem, ali lahko zbornica za arhitekturo in prostor kot specifična strokovna organizacija in poslovni subjekt članom kaj takega zagotovi. Za zdaj se zdi, da ne, ker ni dovolj vključujoča, predvsem pa na tem področju varstva naših pravic ni aktivna.

»Naša dejavnost je izrazito prekarna in ni sindikalno organizirana, kar je za urejanje položaja zaposlenih slabo. Za zaposlene je lahko problem, da nimajo nikogar, ki bi jim lahko svetoval in jim na koncu tudi pravno izboril pravice, če pride do kratkega stika in stiske.«

© osebni arhiv

Z makom poraščen igralni hrib sredi divjine na robu stanovanjske soseske

© osebni arhiv

Zaraščen Koseški bajer in ženska figura v rožnatem krilu s parkiranimi kolesi v ospredju

© osebni arhiv

Samoorganizacijska sposobnost in ekološka angažiranost prebivalcev (Onkraj gradbišča)

»Za rezultate našega dela in samo produkcijo je gotovo zelo pomembno, da sta v stroki aktivna oba spola ter da znamo učinkovito vključevati v prakso mlade in starejše.«

Kaj lahko še v drugih institucijah naredimo za enakopravnost spolov?

Družbeno enakost, enakopravnost, pravičnost in povezanost bi lahko mnogo bolj izpostavili povsod, oziroma če govorimo o poklicnih skupinah, zagotovo že v predšolskem času in potem v šolskem okolju. Šole in fakultete morajo biti v vseh ozirih zgled enakopravnosti in enakosti. V praksi je težko, ker je naš poklic izrazito prekarne narave in je na etiko majhnih, atomiziranih skupin ljudi, ki se vsak dan med sabo borijo za delo, težko vplivati. Zdi se mi, da bi bilo zato dobro razmišljati širše, zunaj ozkega vprašanja odnosov med spoloma, ki po mojem mnenju niso najslabši možni, in obravnavati tudi odnose med generacijami, vlogami, v katerih arhitektke in arhitekti delujemo, in ne nazadnje tudi med strokami, saj vsi ti odnosi vplivajo na posameznike, stroko, pogoje in rezultate našega dela.

Za rezultate našega dela in samo produkcijo je gotovo zelo pomembno, da sta v stroki aktivna oba spola ter da znamo učinkovito vključevati v prakso mlade in starejše. Organizacija dela, v kateri je posameznik zelo izpostavljen, ker je produkcija prekarno organizirana, atomizirana in razpršena, je v resnici na dolgi rok zelo ranljiva in je kot taka slaba podlaga za razvoj stroke in pogojev dela v dejavnosti, in s tem bi se bilo vredno ukvarjati.

Kaj bi lahko zbornica naredila na to temo?

Zbornica bi gotovo lahko bolj izpostavila pomen strokovne etike in v tem okviru skrbela tudi za varstvo načela enakosti med spoloma. Že nekaj časa si želim, da bi se našla kakšna kolegica, ki bi bila pripravljena prevzeti vodenje naše ali pa tudi gradbene zbornice. Naivno verjamem, da bi to lahko bil prvi korak v smeri veliko večje enakosti v praksi in tudi vsesplošnega sprejemanja tega, da znamo ženske enako dobro kot moški voditi in izvajati delo v naših poklicih. Ne vem, ali lahko k temu prispevajo tudi posebne nagrade za ženske in razstave del. Pomembneje je mogoče to, da se o temi sploh govori in da se poglobljeno iščejo specifične razlike v procesih dela in rabi prostora, ki lahko obogatijo stroko, če jih le ozavestimo in ugotovimo, da so dobre za vse. Pomembneje se zdi, da razumemo, v čem se potrebe žensk v prostoru morda razlikujejo od potreb moških, po čem se – če se – delo žensk loči od dela moških in kaj dobrega prinaša večja enakopravnost v delovna okolja in strokovne rešitve, v arhitekturo, javni prostor in urejanje prostora kot takega, zakaj so mešane delovne skupine dobre in kako razlike med nami, ne samo spolne, bogatijo naše okolje in delo.

Kakšna je družbena vloga arhitekture in krajinske arhitekture? Kakšno moč ima naš poklic?

Mislim, da imata obe stroki veliko in hkrati majhno vlogo v družbi. Po svoje so rezultati njunega dela zelo izpostavljeni in ustvarjajo pogoje življenja, hkrati pa so strokovna mnenja zelo razglašena in v stroki ni velike sposobnosti za konstruktivno kritiko, kar vpliva na to, da ima na stanje v prostoru na koncu mnogo večji vpliv politika kot stroka. Zato prevladujeta projektno urejanje prostora in pobudniški urbanizem, nikakor pa nam ne uspe oblikovati dolgoročnih razvojnih vizij in strategij za prilagajanje podnebnim spremembam. Če govorimo o potencialu in poslanstvu, sta obe področji zelo pomembni, soustvarjata osnovne pogoje za življenje in kakovost bivanja. Če govorimo o tem, kako prepoznavni in uspešni sta pri svojem delu, pa je razprava precej bolj odprta. Gotovo je poklic arhitekta bolj prepoznaven in tudi politično bolj izpostavljen, arhitektke in arhitekti na najodgovornejših političnih in upravnih funkcijah ustvarjajo položaj arhitekture in krajinske arhitekture ter prostorsko realnost z mnogo več moči in s širšim naborom orodij kot krajinske arhitektke in njihovi kolegi.

Rekla bi, da imata obe stroki vse potrebno znanje in ne nazadnje tudi moč, da v praksi delujeta učinkovito, da ustvarjata družbene vrednote in z vsem, kar znata in zmoreta, prispevata k najboljšim možnim rešitvam. Ali jima to res uspeva, pa je stvar širše slike in ni nujno odvisno samo od njiju. Je pa res, da bi se za ustvarjanje večjega družbenega učinka stroka morala znati večkrat povezati in govoriti skupni jezik ter graditi skupne vrednote. Več bi morali govoriti o pasteh prostega trga v urbanističnem načrtovanju in urejanju prostora ter o mejah med poslovnimi in strokovnimi interesi. Ko že razmišljam o moči in družbeni vlogi naših poklicev, si ne morem kaj, da se ne bi spomnila na petkov protestni shod na velikem mestnem križišču in na vzklik

»Organizacija dela, v kateri je posameznik zelo izpostavljen, ker je produkcija prekarno organizirana, atomizirana in razpršena, je v resnici na dolgi rok zelo ranljiva in je kot taka slaba podlaga za razvoj stroke in pogojev dela v dejavnosti, in s tem bi se bilo vredno ukvarjati.«

© osebni arhiv

Otroška igrivost in zvedavost mimoidočih (lokalno vreme na Prešernovem trgu)

»Če nam ne dajo trgov, zapremo ulice!« (intervju je bil narejen po protestu, na katerem so 22. junija 2021 protestniki zasedli križišče Tivolske in Celovške, op. a.). Vtis me še nekaj časa ne bo zapustil. Dogodek je meni sporočal, da na koncu koncev pri urejanju javnega prostora niso najpomembnejši detajli, tlaki, oprema in ime trga, pomemben je javni prostor in pomembni so ljudje. Tam na križišču se je v nekem skupnem upanju sestala množica ljudi in se povezala v skupnost, medtem pa je veliki trg pred parlamentom, ves lepo prenovljen in ograjen, stal tam prazen in sam. Zame je zato prostorsko načrtovanje in opredeljevanje pogojev rabe prostora tisto, kar najbolj kritično odraža družbeno vlogo naših strok. Ko dosežemo, da razmerje med stavbami in javnim odprtim prostorom ohranja stik z naravo, varuje naše okolje in hkrati omogoča polnovredno življenje skupnosti, enakovrednih in svobodnih uporabnikov prostora, smo zagotovili tudi pogoje za to, da se izrazi dobro arhitekturno in krajinskoarhitekturno načrtovanje.

V kontekstu družbene vloge naj dodam še to: že kar nekaj časa, vsaj zadnjih deset let, številne okoliščine, globalno in lokalno, kažejo, da je čas kot naročen za to, da se izkaže družbena vloga krajinske arhitekture. Kljub temu pri nas stroka na žalost preprosto še vedno dobi čisto premalo priložnosti, da bi se izkazala in prispevala najboljše možne rešitve. Pri nas se na splošno še vedno premalo kompleksno načrtuje prav odprti in javni prostor ter krajino, zato stroka, ki zmore povezati funkcije odprtega prostora v likovno skladna, uporabna in ekološko stabilna prizorišča, preprosto ne pride do izraza. Pri nas kljub realnosti podnebnih sprememb čezmerno tlakujemo javne trge; drevesa štejemo za ultimativne prvine narave v mestu, hkrati pa dovoljujemo, da se jih obravnava nestrokovno. Tukaj ne gre za tekmo strok, ampak za dejstvo, da se je krajinska arhitektura kot stroka razvila zaradi potreb družbe, da bi ta postala učinkovitejša pri zagotavljanju kakovosti krajine in urbanega okolja, pri varstvu okolja in ohranjanju narave, in je zato opremljena z znanjem, ki lahko prispeva k reševanju sodobnih izzivov prostorskega in urbanega razvoja. Slovenija se lahko pohvali s tem, da na Univerzi v Ljubljani že petdeset let poteka študij krajinske arhitekture, in stroka je več kot zrela za to, da opravlja svoje poslanstvo. Ampak za to, da bi dobila več priložnosti v praksi urejanja prostora, bi morala družba kot celota drugače gledati na krajino, javni prostor, varstvo okolja in kakovost bivanja v naših naseljih. In mislim, da ima tudi arhitektura v resnici podoben problem. Pričakovanja do naših strok so precej konservativna, in v javnem odprtem prostoru, kjer se ustvarjata družbena povezanost in enakost, za zdaj nove ureditve ne ponujajo res dobrih, dolgoročno vzdržnih in vključujočih rešitev, odpornih proti izzivom sprememb v okolju. Ne vem, ali so tu problem investitorji, ne nazadnje javni prostor pomagajo osmišljati tudi strokovnjaki na različnih javnoupravnih in političnih položajih. Je pa javni prostor poleg nekritičnega zgoščevanja mest in gradnje v odprti krajini gotovo najbolj aktualno torišče kritik in svojevrsten preizkus družbene odgovornosti stroke.

Ali se ti dve stroki, arhitektura in krajinska arhitektura, v smislu poslanstva in zanimanj vendarle bližata druga drugi?

Mislim, da se. Težnje gotovo so take. Če pustimo ob strani lokalne zgodbe, se ne nazadnje obe veliki evropski stanovski organizaciji pogovarjata med sabo in skupaj snujeta strateške odzive na podnebne spremembe in druge izzive prihodnosti. Stroki sta si bliže, kot smo mogoče pripravljeni videti, sama ju vidim kot komplementarni področji, in edino naravno je, da med sabo sodelujeta na vse mogoče načine, prek svojih predstavniških organizacij, na akademski in praktični, načrtovalski ravni. Študija sta na nekaterih fakultetah celo združena, v okviru ločenih kateder, in imata skupne osnove, spet drugod, tudi pri nas, se je krajinska arhitektura razvijala samostojno. Kakorkoli, bistvena razlika in dodana vrednost krajinske arhitekture za družbo je ta, da imata inženirka in inženir krajinske arhitekture tudi ustrezna naravoslovna in družboslovna znanja za to, da lahko učinkovito sodelujeta v načrtovanju in upravljanju odprtega prostora. Zgolj z veščinami in znanjem arhitekturnega načrtovanja ni mogoče govoriti jezika urejanja krajine ter javnega in drugega odprtega prostora v urbanem okolju. Načrtovalske rešitve in likovni jezik se razlikujejo, določajo jih različna izhodišča in materiali, pa tudi časovna dimenzija in raba. Rastline so kot živ gradbeni material samo deloma likovno obvladljive, spreminjajo se skozi sezone in čas, zahtevajo vzdrževanje in prinašajo s sabo veliko dobrega in veliko skrbi, tudi vprašanja o tem, kaj si ljudje pravzaprav želijo in kaj je dolgoročno vzdržno. Ta vprašanja niso nova, le zaradi velikih pričakovanj družbe o tem, da se javni prostor preobrazi, ozeleni in da se ustvarijo dolgoročno odporne in uporabne površine, so mnogo bolj prisotna, kot so bila. In da, edino logično je, da se stroki pri iskanju odgovorov nanje povežeta. Najlepši ambienti se vendar ustvarjajo prav na stiku med stavbami in odprtim prostorom, in ta stik združuje trdnost in strukturo arhitekturne gradnje ter mehkobo in neobvladljivost jezika urejene narave, ki vedno ostaja malo divji in samosvoj.

Največji izziv za obe stroki so gotovo podnebne spremembe in z njimi preobrazba naselij in rabe prostora na način, ki bo omogočal življenje brez avtomobila. Danes se zato zdi edino smiselno, da stroki združita znanje in kompetence ter v tem kritičnem času skupaj pokažeta, kaj zmoreta. Tako bodo odpadle vse dileme o njuni družbeni vlogi, in tudi razlike med strokovnimi kolegicami in kolegi bodo, enako kot razlike med arhitekturo in krajinsko arhitekturo, stroki samo še dodajale vrednost.

V poklicih, ki ne prinašajo velike slave, smo v glavnem ženske

Intervju z Jelko Hudoklin

Pogovarjala se je Urška Kranjc

Jelka Hudoklin (1962) je krajinska arhitektka, prisotna na številnih strokovnih področjih, v prostorskem načrtovanju, krajinskoarhitekturnem projektiranju, pa tudi na področjih varstva okolja in raziskav. Po končanem univerzitetnem študiju je leta 1994 magistrirala na temo tipologije in opredeljevanja krajin posebnih vrednosti v Sloveniji. Je solastnica in vodja oddelka za prostorsko načrtovanje v podjetju Acer Novo mesto, d. o. o., v katerem deluje že 27 let. Znana je po visoki strokovnosti, poleg dela v podjetju pa je aktivna tudi v Zbornici za arhitekturo in prostor Slovenije (ZAPS), v Društvu krajinskih arhitektov Slovenije (DKAS), v Društvu urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije (DUPPS) ter v Društvu arhitektov Dolenjske in Bele krajine (DAD). V stroki je znana tudi kot sodelujoča avtorica številnih pomembnih raziskav (tipologija krajin, opredeljevanje izjemnih krajin in območij krajinske prepoznavnosti, izhodišča za krajinsko politiko Slovenije …). Za svoje delo je prejela že več nagrad, med njimi zlati svinčnik ZAPS za državni lokacijski načrt HE Krško (2007) in zlati svinčnik za državni prostorski načrt za območje HE Brežice (2013) ter nagrado Maksa Fabianija za izjemna dela na področju urbanističnega in prostorskega načrtovanja – leta 2010 za urbanistični načrt Novega mesta in leta 2015 za regionalno zasnovo prostorskega razvoja jugovzhodne Slovenije. Leta 2017 je prejela priznanje DKAS za prispevek k razvoju stroke in delovanju društva ter strokovne dosežke, v letu 2020 pa je za svoj opus, ki obsega vrhunske dosežke presežne kakovosti na področju arhitekture, krajinske arhitekture in prostorskega načrtovanja, prejela najvišje priznanje ZAPS, platinasti svinčnik.

© Boštjan Pucelj

Ali spol vpliva na delovni proces oz. na delo v vašem podjetju?

Samo če lahko rečemo, da so nekatere značajske značilnosti ali odnos do stvari bolj lastni enemu spolu kot drugemu, na primer glede usmerjenosti na detajl oziroma širine pogleda na probleme, glede vizionarstva, ciljne usmerjenosti, natančnosti, vztrajnosti, večopravilnosti, sposobnosti zaključevanja ... Delo je smiselno razdeliti glede na sposobnosti, v tem smislu spol morda vpliva, drugače pa ne. V našem kolektivu je približno polovica žensk in polovica moških. V oddelku za prostorsko načrtovanje smo v glavnem ženske, v oddelku za nizke gradnje pa večinoma moški. Porazdelitev vlog po spolu je bolj vezana na področja, saj je tudi sicer v prostorskem načrtovanju več žensk in v projektiranju nizkih gradenj več moških, nikakor pa ni vezana na hierarhijo. Direktorica je ženska, lastniki smo obeh spolov.

Kaj pa administrativne in druge vsebine, poslovanje, pisanje ponudb, finance?

V računovodstvu delajo ženske in imamo tajnico – poslovno sekretarko. Naloge pridobivamo vodje oddelkov in tudi nekateri drugi sodelavci, ki imajo bolj avtonomne vloge. Administrativne dele projektne dokumentacije izdelajo delno nosilci nalog in delno sodelavci, ne glede na spol. Za ta del je res potrebna natančnost, saj je treba zagotoviti, da so zajete vse vsebine, in to delo očitno zmoremo oboji enako dobro.

Je to zadnje nekaj, za kar bi lahko predvidevali, da bo delala ženska?

Morda, ker je že sicer v administraciji praviloma več žensk; administrativno delo se najbrž dojema kot malo manj vredno, a je zelo pomembno. Mislim,

© osebni arhiv

Ekipa podjetja Acer Novo mesto z vedno več mladimi sodelavci

da smo v poklicih, ki ne prinašajo velike slave, v glavnem ženske. Dela, ki zahtevajo vztrajnost, natančnost in duhamorna opravila, pogosto v večji meri opravijo ženske. Verjetno zato v urbanizmu in prostorskem načrtovanju vse bolj prevladujejo ženske, pri načrtovanju nizkih gradenj pa moški, čeprav v zadnjem času opažamo vse več projektantk cest ter komunalnih in vodnih ureditev, tudi v našem kolektivu je tako. Čeprav je med krajinskimi arhitekti večina žensk, je v primerjavi z moškimi kolegi manj krajinskih arhitektk projektantk. Rekla bi, da je način, kako opravljaš delo v službi, predvsem odvisen od tega, kakšen človek si, kako si bil vzgojen, kakšne vrednote imaš, kako se delo deli doma. Pri nas se npr. pri hišnih opravilih stvari nekako samodejno razporedijo po preferencah ali kompetencah. Pri mlajših generacijah je precej drugače, kot je bilo še nedolgo tega, ko so se nekatera dela bistveno bolj delila po spolu. Denimo kuhanje kave. V našem podjetju imajo sodelavci svoj razpored, ki ni povezan s spolom, predvsem pa jim kave ne kuha tajnica.

Kako pa je bilo v vaših študentskih letih? Je spol igral kakšno vlogo pri študiju?

V gimnaziji so bila dekleta praviloma bolj pridna in so imela boljši uspeh. Potem pa se je izkazalo, da so lahko super študenti tudi tisti (fantje), ki so bili v gimnaziji nekoliko slabši. Z vpisom na fakulteto so si izbrali temo, ki jih je zanimala, in zato so bili pri študiju uspešni. Toda ko se zbirajo točke za fakulteto, je pomemben šolski uspeh, pri katerem so, kot rečeno, pogosto dekleta boljša, vse to pa lahko vodi v večjo zastopanost študentk. Pri vpisu na študij krajinske arhitekture so po nekaj generacijah, v katerih so bile izbrane večinoma ženske, znižali kriterij srednješolskega uspeha in so hitro dobili približno uravnoteženo razmerje, vendar se je izkazalo, da so imeli nato zelo velik osip. V našem študijskem programu je bilo dejansko treba biti delaven, kreativen, pa tudi sistematičen in učinkovit. Vpis je bil na začetku mogoč samo vsaka štiri leta in zatem le vsaki dve leti, zato ni bilo mogoče pavzirati. Mnogi so se zato bolj potrudili, nekateri pa so raje zamenjali študij, kot pa da bi čakali na novo generacijo.

Kako pa je z odnosom do žensk v poklicu nasploh?

V 36 letih službe z mano ni nihče ravnal drugače ali nespoštljivo, ker sem ženska. Enkrat ali dvakrat se je zgodilo, da je komu izletela nesramna pripomba, ampak to že sicer ni bila oseba, ki bi bila vredna moje pozornosti, mojega časa. Navsezadnje sem kako žaljivko, sicer v drugačni povezavi, doživela tudi od kake ženske. V takih primerih se pač dvigneš in greš mimo.

Recimo na gradbiščih?

Odnos je bil tam včasih malce pokroviteljski, a težko rečem, ali je bilo to zaradi spola, morda bolj zaradi moje takratne mladosti. Moram pa priznati, da sem včasih lažje kaj dosegla ravno zato, ker sem izvajalcem čisto preprosto in iz srca rekla – prosim, potrudite se, je to res tako težko narediti? V projektu je drugače narisano, se vam ne zdi, da je tako tudi bolje? Pogosteje sem slabši odnos doživela kot krajinska arhitektka, in mislim, da se je

»Rekla bi, da je način, kako opravljaš delo v službi, predvsem odvisen od tega, kakšen človek si, kako si bil vzgojen, kakšne vrednote imaš, kako se delo deli doma.«

moškim kolegom dogajalo enako; rekla bi, da je v zadnjem času v nekaterih krogih tega celo več. Pred desetletji, ko smo kot stroka še orali ledino, je bilo to do določene mere razumljivo. Takrat smo bile ženske v veliki večini, pa vzvišenosti niti nisem zaznala, očitno so bili odnosi kljub vsemu korektni.

Kako ste usklajevali materinstvo s kariero?

Če danes pogledam nazaj, se pravzaprav sprašujem, kako sem to zmogla. Ne predstavljam si več, da bi ponoči vstajala in zjutraj normalno nadaljevala z delovnim dnevom. Lahko pa tudi rečem, da sem imela veliko srečo. Z možem sva si obveznosti porazdelila, otroka sta bila zdrava, in ko sta bila še zelo majhna, so nam velikokrat priskočili na pomoč moževi starši. Pravzaprav sem imela z otrokoma razmeroma malo skrbi in poleg službe sem se ukvarjala še s prostočasnimi dejavnostmi. Otroka nista bila nikoli ovira na moji karierni poti, saj se je mož veliko ukvarjal z njima, poleg tega pa tudi nisem zelo komplicirala; vključevala sva ju v svoje vsakdanje življenje in ju spodbujala k aktivnostim in samostojnosti. Mislim, da ni treba, da smo posebno požrtvovalne mame. Sama nisem bila, pa sta otroka vseeno zrasla v samostojna in odgovorna človeka. Že v matični družini sva s sestro rasli v zelo delavnem in sodelujočem okolju, tudi zato usklajevanje materinstva in kariere zame ni bilo zelo težavno. Mi je pa danes vse večji izziv skrb za starše, ki ne zmorejo več sami – to je pogosto spregledana, a pomembna in ne prav lahka obveznost, s katero se, kot opažam, soočamo večinoma ženske.

Se vaša služba in prosti čas prepletata do te mere, da prostega časa nimate?

Ves čas se prepletata. Mislim, da je tu kar pomembno dejstvo, da sem solastnica podjetja. Lahko sicer rečem, da sem polno in odgovorno delala tudi v svojih prejšnjih službah, toda drugače je, če si solastnik podjetja in odgovoren za zaposlene ter za pridobivanje posla in organizacijo dela. Zato sem najbrž bolj zaposlena z delom, kot bi bila sicer, in prostega časa v resnici nimam. Ves čas svoje zaposlitve sem ob delu delala tudi druge stvari, vse po vrsti povezane s stroko – magisterij, recenzije, aktivnosti v društvih, predvsem v Društvu krajinskih arhitektov Slovenije, občasno tudi v ZAPS. V resnici sem si naložila veliko obveznosti, ki sicer niso služba, so pa vseeno povezane s strokovnim delom. Z leti vse to postaja malce težje, ampak ta vzorec je težko spremeniti …

Očitno vas strokovno delo dovolj privlači, da si z njim zapolnite tudi prosti čas. Se ga niste nikoli naveličali?

Ne. Izbrala sem si študij, ki me je res veselil in me je zaznamoval za vse življenje. Zatem sem imela srečo, da sem lahko sodelovala in strokovno rasla pri pomembnih projektih – od raziskovalnih na temo krajine pa do planerskih na temo načrtovanja avtocest in drugih velikih posegov v prostor. Poleg tega sem imela in še imam srečo z odličnimi sodelavci, tako tistimi v našem podjetju kot z drugimi kolegi z našega in tudi z drugih področij; ob sodelovanju se odpirajo nova znanja, nove perspektive. Ne nazadnje prihajajo za nami mladi, ki prinašajo nova znanja, nove poglede na svet in ki prevzemajo pobudo. V stroki sem se vedno počutila cenjeno, imela sem uspešne projekte in navsezadnje prejemala stanovske nagrade, ki te »dvignejo«. Nekaj je bilo tudi zdrsov, lastnih napak in tudi nekaj grenkih priokusov. V poslovnem svetu kdaj kakšna stvar dobro uspe, kdaj kakšna propade, a to so pač normalna nihanja in s tem se navadiš živeti. Delo v strokovnih društvih pa je pravzaprav nadaljevanje strokovnega dela v drugačnih okvirih. Pomeni priložnost za druženje z ljudmi s podobnim vrednostnim sistemom, za mreženje, izmenjavo izkušenj in mnenj, za promocijo stroke, vse to pa vodi v nadgrajevanje znanj in ne nazadnje v boljše delo.

»Mislim, da so nam pri študiju krajinske arhitekture privzgojili zelo močan občutek odgovornosti, skrbi za okolje, za javno dobro.«

Kako se lotevate projektov kot krajinska arhitektka?

Mislim, da so nam pri študiju krajinske arhitekture privzgojili zelo močan občutek odgovornosti, skrbi za okolje, za javno dobro. V naš način razmišljanja so vgrajeni razmisleki o naravnih in družbenih procesih, o pomenu načrtovalskih in obenem tudi projektantskih znanj ter interdisciplinarnega dela, o nujnosti tehtanja različnih možnosti, iskanja optimalnih rešitev in njihove argumentacije, o pomenu aktivnega vključevanja širše družbe v odločanje o prostorskem razvoju. Skrb za krajino in s tem pravzaprav skrb za kakovosten prostorski razvoj se na različnih delovnih mestih – pri projektantih, prostorskih načrtovalcih, nosilcih urejanja prostora, občinskih strokovnih službah idr. – kaže na različne načine. Bi pa rekla, da se krajinski arhitekti v načelu lotevamo dela z veliko razmisleka o širšem prostorskem kontekstu, kar je še posebej pomembno pri umeščanju kakršnihkoli objektov v prostor. Poleg tega sama pri izdelavi prostorskih aktov v naši delovni skupini vedno poskušam gledati za več korakov naprej, kar pa pomeni, da npr. za izdelavo planskega akta ne zadoščajo zgolj načrtovalska znanja, pač pa so potrebne tudi projektantske izkušnje, pri čemer še posebej uspešno sodelujem z gradbeniki in arhitekti. Tako npr. pri pisanju odloka o občinskem prostorskem načrtu preverjamo, kaj bo določen prostorski izvedbeni pogoj omogočil, sprožil ali onemogočil, in si prizadevamo, da se ne bi zapletalo pri projektni dokumentaciji in pridobivanju dovoljenj. To pa zahteva veliko dela in je včasih videti kot iskanje težav namesto rešitev.

Kar pri naročnikih verjetno ni vedno dobro sprejeto?

Včasih naročnikom ni všeč, ko pravim, da je treba predvideti možne zaplete v nadaljnjih postopkih, saj si ob pripravi prostorskih aktov želijo čim manj komplikacij. Ampak ker nisem samo planerka, pač pa tudi projektantka, že iz šole in predvsem iz izkušenj vem, ali pa vsaj poskušam predvideti, kaj bo neko določilo v izvedbenem prostorskem načrtu pomenilo v praksi. Vemo, da je veliko težav pri razumevanju prostorskih izvedbenih pogojev na področju arhitekture, se pa pojavljajo tudi v krajinski arhitekturi. S sodelavci si v prostorskem načrtovanju vedno poskušamo predstavljati, v kakšni koži bo projektant, ko bo treba sprojektirati projekt za izvedbo.

So moški bolj neposredni, bolj usmerjeni k cilju?

Morda je »ziheraštvo«, skrb za to, da bo na koncu vse v redu, bolj lastna ženskam, morda ženske tudi bolj bremeni strah pred napako. Moški so po mojih izkušnjah bolj sproščeni in se ne spuščajo preveč v detajle. Morda so zaradi tega lahko tudi boljši vizionarji in so, ker se ne zataknejo v kakšno malenkost, bolj velikopotezni. Ampak ne bi rada posploševala, še zlasti glede na nekatere povsem nasprotne izkušnje v našem podjetju.

Mislite, da se to spreminja z leti?

Razmišljam, česa se z leti naučiš: po eni strani ugotoviš, da se vse da, in si zato bolj pogumen in prodoren, po drugi strani pa se zavedaš možnosti napak in si zato raje bolj zadržan. Verjetno je spet odvisno od tega, kakšen človek si in kako vidiš svet okoli sebe – in tudi od tega, kakšen svet okoli tebe dejansko je. Spomnim se urbanističnega načrta Novega mesta iz sedemdesetih let, ki je bil za tiste čase prelomen projekt in je postavil dobre temelje za naprej. Takrat so imeli bujne predstave o tem, kako bo Novo mesto raslo, koliko stanovanj se bo zgradilo, koliko ljudi se bo priselilo. Zelo velikopotezni načrti, ki se niso niti približno uresničili. Toda vemo, kaj se je dogajalo v letih pred tem: ljudje so se množično selili s podeželja v mesto in zdelo se je, da se bo to nadaljevalo – pa se seveda ni. Ob izdelavi občinskega prostorskega načrta za Novo mesto v letih 2006–2009 se nam je ponekod dogajalo podobno. Prostorsko načrtovanje je neke vrste napovedovanje prihodnosti, in vizionarstvo je odvisno tudi od razmer, splošnega razpoloženja in vrednot v družbi.

© Lucija Gritli

V delovnem okolju

Kaj mislite, kakšen bi lahko bil prispevek krajinske arhitekture kot stroke v prihodnosti?

Mislim, da ima (ali bi vsaj morala imeti) naša stroka izredno lepo prihodnost, ker odgovarja prav na vprašanja, ki danes pomenijo največje izzive. Študij krajinske arhitekture je bil v svetu vpeljan ravno na podlagi skrbi za okolje, okoljevarstvenih prizadevanj, ki so začela vznikati po povojnih razvojnih razmahih. Morda bi lahko rekli, da smo bili v Sloveniji celo prezgodnji, saj je šola že od sedemdesetih let dalje vzgajala strokovnjake bolj za današnji kot za včerajšnji čas. Če bi bila stroka že v preteklih desetletjih bolj upoštevana, bi imeli morda danes v Sloveniji kakšen problem manj. Krajinski arhitekti se šolamo za razumevanje naravnih, pa tudi družbenih procesov, in za nas je samo po sebi umevno, da je treba v reševanje prostorskih problemov vključiti ustrezne strokovnjake z različnih področij. Naš študij je bil že v času nastanka eden redkih interdisciplinarnih študijskih programov pri nas; sestavljali so ga naravoslovni, družboslovni in oblikovalski predmeti. Poslušali smo npr. predavanja s področij geografije, gradbeništva, psihologije, sociologije, ekonomike in oblikovanja, in to poleg tistih, ki so že tako ali tako doma na Biotehniški fakulteti. Med študijem krajinske arhitekture smo prav vsi poslušali tudi celoten spekter predmetov s področja urbanizma.
Današnji problemi, s katerimi se ukvarjamo ne le prostorski načrtovalci, pač pa celotna družba na globalni ravni, so povezani s podnebnimi spremembami, ukvarjamo se z umeščanjem ureditev za rabo obnovljivih virov energije in trajnostne mobilnosti, z upravljanjem voda, z varstvom narave, z načrtovanjem zelene infrastrukture. Po drugi strani se soočamo s staranjem prebivalstva in s skrbjo za celoten spekter prebivalcev, od najmlajših do najstarejših. In ne nazadnje, ob globalizacijskih trendih, ki preplavljajo tudi naš prostor, postaja ena temeljnih nalog skrb za ohranjanje prepoznavnosti naše

»Prostorsko načrtovanje je neke vrste napovedovanje prihodnosti, in vizionarstvo je odvisno tudi od razmer, splošnega razpoloženja in vrednot v družbi.«

krajine in poselitve. Vse to so vsebine, s katerimi se krajinski arhitekti ukvarjamo že zelo dolgo. Ob soočanju z novimi tehnologijami in v zapletenih družbenih razmerah je pomembna tudi naša usmerjenost v iskanje optimalnih lokacij in tehnologij kot odgovorov na prostorska vprašanja. Vajeni smo razmišljanja v variantah – iščemo najboljšo možnost za rešitev v dani situaciji, vajeni smo tudi zahtevnega utemeljevanja in argumentacije rešitev, ki jih predlagamo odločevalcem. Mislim, da je to v procesu prostorskega načrtovanja pomembno tako pri usklajevanju s preostalimi strokami in soglasodajalci kot tudi pri utemeljevanju predlaganih posegov v soočanju z javnostjo, ki je danes, ob pomanjkanju zaupanja na vseh področjih, praviloma proti vsemu. Kar dobro smo opremljeni z znanjem, a to ne pomeni, da ni nujno tudi sprotno sledenje razvoju stroke in tehnologije ter da ni prostora za izboljšave tudi v študijskem procesu. Na primer, študenti bi bili lahko še bolje seznanjeni s praktičnimi problemi in bi lahko imeli še večji vpogled v prakso.

Ali krajinska arhitektura prinaša dodano vrednost?

O tem sem prepričana. V krajinski arhitekturi že študenti ugotovijo, da nobena rešitev ne more biti tipska, konfekcijska, in to ne samo zaradi želja in potreb ljudi, pač pa tudi zato, ker je vsaka lokacija unikatna. Dejansko ustvarjamo butične projekte, in če hočeš narediti dobro rešitev, to zahteva določen čas, torej tudi strošek. A ker pri nas načrti krajinske arhitekture niso obvezen del projektne dokumentacije za prav noben objekt ali ureditev, se žal naročajo zelo redko, le v primerih, ko so naročniki ozaveščeni in ko vodilni projektanti prepoznajo pomen krajinskoarhitekturnih znanj.

V poklicih, o katerih govoriva, nisva odkrili zelo pomembnih razlik, povezanih s spolom. Kar je dobro, navsezadnje smo še vedno del razvitega sveta. A ni bilo vedno tako.

Ste brali Lastno sobo Virginie Woolf ali pa sodobne slovenske avtorice, ki pišejo o položaju žensk? Mene ob tem branju pretresa spoznanje, da so bile mnoge pravice žensk, ki jih imamo danes za samoumevne, uveljavljene šele pred kratkim in jih je bila npr. moja stara mama komajda deležna. Z leti ugotavljam, da se nekatere stvari lahko hitro uredijo – zelo pozitivno me je presenetila na primer uspešnost prepovedi kajenja v lokalih – toda kako hitro gredo stvari lahko navzdol! In kako dolgo traja, da se ponovno vzpostavijo. Znanja, pravice, svoboščine, vrednote – tudi take, ki so povezane s spolom. Brala sem tudi, kako so bile prav matere naših literatov, na primer Cankarja in Prešerna, tiste, ki so jih spodbujale k šolanju. Nekatere mame so si iz te svoje zatirane perspektive želele, da bi otroci pridobili izobrazbo; prav zato, ker so bile tako na dnu, so bile ozaveščene, pa tudi vztrajne in pogumne. Kar zadeva položaj žensk v družbi, vendarle verjamem v ozaveščenost mlade generacije. V zadnjih desetletjih so se zgodili veliki premiki, in medtem ko naši očetje npr. niso kuhali ali šli na bolniško za nego otrok, naši možje to večinoma počnejo, da o sinovih niti ne govorimo.

Kaj bi sporočili mladim ženskam, ki študirajo zdaj?

Kakorkoli obrnemo, je vendarle samo ženska lahko mati. Ženske so na porodniškem dopustu, kasneje tudi velikokrat na bolniškem, in v tem času jih moški kolegi lahko prehitevajo po levi in desni. Toda ko so otroci stari npr. deset let, imaš pred sabo še vrsto aktivnih delovnih let. Sploh ne mislim, da naj mlade ženske ne izkoristijo porodniške. Ko je za to čas, je prav, da ga kakovostno preživiš z otrokom, in pri tem je treba biti samozavesten ter deliti delo, opravila in odgovornosti. Nikakor tudi ne mislim, da naj ženska, ki ima poklicne ambicije, nima otrok. Je pa lažje, če imaš otroke, ko si še mlad kader, kot pa kasneje, ko prevzemaš odgovornejša dela ali si celo vodja in te je med odsotnostjo težko nadomestiti. S samozavestjo se je treba lotevati stvari, razmisliti o prioritetah, se usklajevati in verjeti, da se vse da. Po mojih izkušnjah so mame večinoma doma in v službi odgovorne, se znajo zelo dobro organizirati, ker imajo toliko obveznosti, in so večinoma tudi zelo učinkovite.

»Ste brali* Lastno sobo *Virginie Woolf ali pa sodobne slovenske avtorice, ki pišejo o položaju žensk? Mene ob tem branju pretresa spoznanje, da so bile mnoge pravice žensk, ki jih imamo danes za samoumevne, uveljavljene šele pred kratkim in jih je bila npr. moja stara mama komajda deležna.«

© Boštjan Pucelj

Drevesa … *in medias res*

© Andrej Hudoklin

Zimske aktivnosti

Danes je imaginacija tista, ki je subverzivna, in edina, ki nam lahko odpre nove poti

Intervju z Ano Kučan

Pogovarjala se je Urška Kranjc

Dr. Ana Kučan (1964) je profesorica na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, soustanoviteljica krajinskoarhitekturnega biroja Studio AKKA in krajinska arhitektka z bogatim opusom. Po študiju krajinske arhitekture na Univerzi v Ljubljani je magistrirala iz urbanističnega načrtovanja na Univerzi Harvard (GSD), nato pa doktorirala v Ljubljani. Za svoje delo je prejela vrsto državnih in mednarodnih nagrad ter vabil k sodelovanju. Leta 2010 je s sodelavci iz Studia AKKA in Studia Botas zasnovala slovensko predstavitev na 12. mednarodni razstavi arhitekture na Beneškem bienalu. Nordijski center Planica, za katerega je Studio AKKA prispeval krajinsko ureditev, je v letu 2015 prejel nagrade Trend, Architizer A+ nagrado publike in častno priznanje Piranesi, v letu 2016 mednarodno nagrado Premio Fare Paesaggio ter ugledno Plečnikovo nagrado, leta 2019 pa zlato priznanje za arhitekturo, ki ga podeljujeta Mednarodni olimpijski komite in IAKS – Mednarodno združenje za šport in rekreacijo. Leta 2017 je za svoj raznoliki opus prejela najvišje priznanje Zbornice za arhitekturo in prostor, platinasti svinčnik. Kot je bilo ob tem zapisano, imajo uspehi, projekti, sodelovanja pa tudi pedagoško delo Ane Kučan izjemen pomen za razvoj krajinske arhitekture v Sloveniji.

© Jože Suhadolnik

Zakaj ste se odločili, da boste krajinska arhitektka?

Oh, na študij me je pripeljalo zaporedje naključij. Ne nazadnje tudi to, da je bil študij po štirih letih ponovno razpisan prav tisto leto, ko sem maturirala. Zazdelo se mi je, da bom v tem študiju lahko združila svoje veselje do rastlin in do risanja. Šele enkrat v tretjem letniku se mi je začelo svitati, da je krajinska arhitektura mnogo več kot to.

Od takrat naprej vam je bilo samo še všeč in ni bilo temnega obdobja?

Všeč, ja. Kljub težavam. Težave so sestavni del formiranja. Še pred diplomo sem začela delati, potem sem šla študirat v tujino. Pravzaprav nisem pričakovala, da bom na Univerzo Harvard res sprejeta. Po eni strani sem bila najbrž zanimiva zato, ker sem prihajala iz Jugoslavije, po drugi pa sem se prijavila s portfoliom, ki je bil črno-bel in zagotovo izrazito drugačen od vsega, kar se je trakrat znašlo v rokah tistih, ki so izbirali. Med drugim je bila posebnost ljubljanske šole za krajinsko arhitekturo črnobela črtna risba, ki jo je še posebno skrbno gojil profesor Dušan Ogrin[1]. S to risbo je sicer povezanih cel kup anekdot iz časa našega študija, a s tem nas je predvsem učil iskati ustrezen način za predstavitev ideje in nas tako spodbujal k razvoju lastne izrazne govorice. Imeli smo tudi izvrstnega učitelja za risanje, profesorja Alojza Drašlerja. Na ameriških šolah so takrat večinoma risali na rumen prosojen papir s flomastri in vsi so uporabljali enake grafične simbole. Njihove risbe so bile videti vse enake. Na Harvardu sem vpisala študij urbanističnega načrtovanja kot ena od treh krajinskih arhitektov med 23 arhitekti. In edina iz, tako so to oni videli, »Vzhodne Evrope«. Soočiti sem se morala s predsodki. Dokazati je bilo treba, da je krajinska arhitektka v urbanističnem načrtovanju lahko povsem suverena, pa tudi, da zmore to »Vzhodnoevropejka«. Ni pa bilo vprašanje, ali zmorem to kot ženska. Moja predhodna izobrazba je bila drugačna od tiste, ki so jo imeli ameriški kolegi, vendar nič slabša, prej nasprotno, in veliko širša. Vsekakor pa sem tam spoznala zanimive, ustvarjalne, pogumne ljudi. Vsak od nas je dobil med profesorji svetovalca, ki mu je pomagal pri izboru predmetov.

Vsak od nas, podiplomskih študentov, je dobil med profesorji svetovalca, ki je svetoval pri izboru predmetov. Moj svetovalec, Peter Rowe, avstralski arhitekt, je bil hkrati tudi predstojnik oddelka za urbanistično načrtovanje, pozneje pa tudi dekan GSD. Njegova je bila prva lekcija: ko sem potrkala na priprta vrata in rekla »excuse me«, je odvrnil »what for?«. Prva vaja iz šolanja samozavesti.

Je spol v tem času kakorkoli določal vašo pot?

Ne bi rekla. Zame spol takrat ni bil tema. V času, ko sem odraščala, to ni bila tema. Nobenih ovir nisem čutila, ne v srednji šoli ne med študijem.

1 Op. a.: utemeljitelj študija krajinske arhitekture v Sloveniji

© Jože Suhadolnik

Studio AKKA, atelje Tobačna, 2010. Z leve proti desni, stojijo: Zaš Brezar, Ana Tepina, Miha Slekovec, Eva Zupan, Andrej Bašelj, Mojca Kumer; sedita: Luka Javornik, Ana Kučan.

© Aljaž Babič

Na gradbišču. Nordijski center Planica, Rateče, 2014

Tudi v Ameriki je bilo tako. Tam, in to so bila zgodnja devetdeseta leta, sem prvič začutila, da se moram postaviti zase oziroma za kulturno okolje, iz katerega prihajam. Da ne prihajam iz Vzhodne Evrope, ampak iz Jugoslavije, je bila zlasti za Američane popolnoma nepomembna razlika. A bile so druge teme, na primer, kako prenesti tekmovalne pritiske, kako se sporazumevati. Tuji jezik zelo hitro postane tudi tvoj – bolj ko so situacije stresne, hitreje ga posrkaš vase. Ko sem se vrnila v Ljubljano in začela kot mlada raziskovalka delati na fakulteti, sem prišla v izobraženo okolje, kjer spol tudi ni bil tema. Nobenega ločevanja po spolu nisem doživela. Mogoče kdaj kaj pokroviteljstva, to že. Vendar pa, če zdaj pogledam nazaj, lahko mirno rečem, da sem morala kljub temu več delati in pokazati boljše rezultate kot moji moški kolegi. Še posebej v praksi, saj se je prostor za krajinsko arhitekturo šele razpiral in si ga je bilo treba izboriti tudi med arhitekti.
Zato sem hvaležna vrstnikoma Maruši Zorec in Robertu Potokarju, da sta mi omogočila prve izkušnje v praksi in mi dala priložnost za »prvi vrt«, vrt vile Ventrelli. Sprva sem delala sama, ko je glavno orodje postal Avtocad, sem poiskala sodelavce, čez čas pa se mi je pri ustvarjanju pridružil mlajši kolega Luka Javornik in skupaj sva ustanovila biro. Nikoli se nisva spraševala, kaj bo kdo počel. Razlike med nama – v letih, v izkušnjah, ki sva jih prinesla v biro, v krogih znanstev, v nagnjenosti do drugih področij, v odlikah in slabostih, pa tudi v najinih značajih – sva videla le kot prednost in to dopolnjevanje sva, bi rekla, s pridom izrabila. Dejstvo je, da sem polno zaposlena na fakulteti, zato je Luka prevzel levji delež vodenja in odgovornosti. Najina ekipa se je že večkrat zamenjala, prve sodelavke in sodelavci, vsi moji nekdanji študentje, so šli drugam ali na svoje, na njihove uspehe sem zelo ponosna. Zdaj je v biroju še mlajša generacija, in kljub imenu in temu, da so naše formalne povezave precej ohlapne, lahko govorimo le o našem – in ne več o najinem – biroju.

So razlike med bolj moškimi in bolj ženskimi kolektivi?

Ne vem. Sama delam v mešanih kolektivih. V akademskem svetu razlik ne vidim. Naš akademski krog, in s tem mislim tudi na stike, ki jih imamo s šolami po Evropi in zunaj nje, je po spolu vsekakor mešan. Prav tako v praksi – nisem sicer preštela, a dobre stike imamo s približno enakim številom kolegic in kolegov. Prej bi rekla, da so razlike med kolektivi v tem, na kaj se pri delu osredotočajo. In gotovo tudi v ustvarjalnih poetikah, kar se je recimo izrazito pokazalo pri načrtovanju Nordijskega centra Planica, pri katerem smo morali sodelovati trije biroji, poleg našega še dva arhitekturna, in je bilo, ker smo želeli ustvariti čim bolj enovito podobo celotnega centra, potrebnega kar nekaj usklajevanja tudi glede izraznosti. S tistimi, s katerimi ohranjamo stike in najpogosteje sodelujemo, pa nas gotovo druži tudi soroden pogled na stroko in njeno vlogo v sodobni družbi. Tako na akademskem področju kot v praksi. Če izhajam iz uvida, ki mi ga omogoča mednarodno sodelovanje na obeh omenjenih področjih, lahko trdim, da smo na splošno v poklicu po spolu kar enakomerno porazdeljeni.

Ampak pri nas je krajinska arhitektura precej feminizirana ...

Drži. Po moških pionirjih so pri nas v stroki zdaj vodilne ženske. Zdi se, da je več moških v arhitekturi. Mogoče moški pač rad zida (smeh). To se sicer sliši kot stereotip, a gradbeništvo in arhitektura sta pri nas še vedno tipično moški področji. Po drugi svetovni vojni so ženske v Jugoslaviji igrale pomembno vlogo pri urejanju prostora, a kljub načelni družbeni usmerjenosti v emancipacijo žensk je bil arhitektkam namenjen mirnejši, na dom vezani del arhitekturne ustvarjalnosti. Nekaj zaradi narave dela, nekaj pa gotovo zaradi predsodkov. Leta 2016 sem v kolumni za Dnevnik že pisala o tem: »Moški zida. Ženska lahko opremlja prostore in ureja vrtove, zida pa lahko le gradove v oblakih.« Še danes stanovske razstave kažejo, da so arhitektke pretežno ustvarjalne na področju oblikovanja interierja, vrtov in vizualnih komunikacij. Je to res zato, ker naj bi imele ženske s tem več veselja? Dvomim. Spregledana, na svetovni ravni, je namreč tudi vloga ustvarjalk pri vzniku krajinske arhitekture, celo znotraj modernizma, pri čemer je prav urejanje krajine, zlasti v stanovanjskih naseljih, igralo pomembno vlogo pri udejanjanju socialne ideje modernega projekta.
Če so se mlajši arhitekti morda že znebili predsodkov in je snovanje arhitekture zdaj že »manj moška« domena, pa moška zagotovo ostajajo gradbišča. Pri velikih projektih, kot sta na primer Športni park Stožice in Nordijski center Planica, sem na gradbišču pogosto trčila ob predsodke. Milo rečeno. Na njem je komaj kaj prostora za žensko, še manj za krajinsko arhitektko. Ampak na gradbiščih vlada skoraj vojaška hierarhija in vloga projektanta je jasna. Tudi, če je projektantka. Nazorna je fotografija iz Planice, na kateri klečim in berem načrt, pet moških pa sproščeno stoji in čaka na navodila. Fotografijo sta posnela študenta, ki sta bila takrat v studiu na praksi in sem ju vzela s seboj, da izkusita gradbišče. V Stožicah je bilo podobno. To je bila izkušnja gradbišča, ki melje kot stroj, brez predaha.
Tu velja opozoriti tudi na to, da se t. i. gradbeni nadzor na našem področju ni razvijal vzporedno z razvojem stroke. Komaj kje je sploh vzpostavljen, gradbenih nadzornikov ali nadzornic profila krajinski arhitekt ali inženir hortikulture je za vzorec, če sploh so, pogosto preverjanje kakovosti oblikovanja terena in »vgrajevanja« rastlinskih materialov sploh ni formalizirano in je prepuščeno projektantu v okviru projektantskega nadzora. Kar

»Če so se mlajši arhitekti morda že znebili predsodkov, in je snovanje arhitekture zdaj že »manj moška« domena, pa moška zagotovo ostajajo gradbišča.«

© Iztok Dimic

Mi in naš svinčnik. Podelitev Platinastega svinčnika ZAPS, MAO 2017. Z leve proti desni: Eva Zupan, Ana Tepina, Luka Javornik, Ana Kučan, Mojca Kumer, Zaš Brezar

seveda ni isto. Skrajni čas pa je tudi, da bi na novo opredelili termine, ki jih v praksi uporabljamo. Vlada namreč precejšnja pojmovna zmeda.

Kako ima lahko ženska avtoriteto na gradbišču?

Oh, kaj pa vem ... z domišljenim in dobro izrisanim načrtom? Načrt je namreč zavezujoč dokument. Vendar v praksi ... no, ni lahko. Traja. Ko sem začela delati, pri nas še ni bilo krajinskoarhitekturnih birojev, v katerih bi se kot praktikantka lahko učila posla in se seznanila z logiko gradbišča. Konec koncev je tudi park najprej gradbišče. V tej moški, »bagerkulturi« imajo ljudje svoje vloge in so tam tudi ali pa predvsem zato, da zaslužijo. Kot začetnica lahko padeš v luknjo in preden se zaveš, za kaj gre, utegne biti precej grobo. Še posebej v obdobju krize je bilo tako. Izvajalci včasih naredijo slabo, ker so prisiljeni mešetariti, in potem nekateri nastopijo tudi agresivno, češ, »ne znate projektirati, tole je vse narobe, slabo je narisano, tega se sploh ne da izvesti!«. Na tej točki se lahko vrneva k ponotranjenim patriarhalnim vzorcem. Odraščala in šolala sem se v zelo naprednem okolju, ki ni delalo razlik med deklicami in dečki. Pa vendar so kulturni vzorci trdovratni, in pogosto me je spremljal dvom o pravilnosti lastnih odločitev. To je zagotovo povezano z vzgojo, tako doma kot v šoli; deležna sem bila veliko spodbude, a tudi zahteve so bile visoko postavljene. Redko je bilo dovolj dobro. To ponotranjiš in potem se te v takih situacijah na gradbišču v trenutku presenečenja lahko polasti dvom. Pri zapletenih projektih, na velikih gradbiščih, ti res lahko uide kakšna podrobnost. Za sabo morda še nimaš cele vrste takih gradbišč, da bi vedela, kaj to pomeni, in se odzvala bolj samozavestno. Kaj ti preostane? Pregledaš načrt in ugotoviš, da je vse domišljeno in nazorno izrisano. In odločevalcem, naročniku in nadzoru dokažeš, da se da. To je prvi korak k avtoriteti. Počasi pridobiš tudi gradbiščem primerno samozavest. In telesno držo (*smeh*).

Pri nas se še vedno mnogim zdi, da je krajina nekaj mehkega, manj določenega, nekaj, kar lahko od načrta do izvedbe prikroji vsak po svoje. Kot da načrt ne bi bil zavezujoč. To, da je leta 2018 novi Pravilnik o podrobnejši vsebini dokumentacije načrte krajinske arhitekture iz mape 2 premaknil v mapo 10, je popoln nesmisel. In zelo škodljivo za kakovost urejanja prostora! Načrti krajinske arhitekture vendar določijo prostorske gabarite in izvedbene detajle odprtega prostora, ki jim morajo slediti vsi podporni načrti, prav tako kot podporni načrti sledijo načrtom arhitekture v mapi 1.

Da niti ne omenjava razmisleka o umeščanju objektov v krajino.

Sodobni urbanizem namreč temelji na sodelovanju, pri čemer je pogosto treba utišati ego. Dovolj je, da pogledava Ljubljano ... Sicer pa moške avtoritete še vedno prevladujejo tudi na univerzi. Saj veš, kako je bilo pri nas: ena moška avtoriteta, brezprizivna. Razmerja na oddelku, ko smo še študirali, so bila tako rekoč arhaična. Vendar Ogrin svoje avtoritete ni nikoli zlorabljal, zgrajena je bila na njegovem znanju in izkušnjah.

Kako pa je zdaj?

Zdaj že deset let oddelek vodiva ženski. Sama sem na tem položaju slabi dve leti, pred mano ga je osem let vodila prof. dr. Mojca Golobič.

Asistenti so pa moški?

Ja. Ravno obratno je, kot je bilo na začetku. Stvari se spreminjajo. Vendar tako kot na začetku devetdesetih, ko sem vstopila v akademsko okolje, spol ni bil vprašanje, s katerim bi se ukvarjali, tudi danes ni. Kolektiv ni več majhen. Medtem ko delamo za skupne cilje, poskuša uresničevati vsak tudi svoje. In s tem v mislih je treba krmariti. Vsak član kolektiva ima svoje posebnosti, odlike in slabosti. Nekako je to treba prepoznati in ekipo voditi k skupnemu cilju tako, da se vsak posameznik čuti sprejetega in izpolnjenega. Tudi v akademskem svetu obstaja formalna hierarhija, vendar smo na Oddelku za krajinsko arhitekturo povezani bolj horizontalno. Prepričana sem, da je to naša skupna prednost.

Se vam zdi, da je kakšna razlika med spoloma?

V kakšnem smislu? Misliš razen biološke? Razlike so v značajih. In s temi imam kot vodja povsem dovolj dela.

Pregledale smo statistiko za zadnjih nekaj let in ugotovile, da se je na Fakulteti za arhitekturo razmerje študentov in študentk zelo izenačilo. Morda je večje število študentk na oddelku za krajinsko arhitekturo na Biotehniški fakulteti povezano z organskim materialom, s katerim delamo, z zemljo in vegetacijo?

Če bi bil to razlog, potem bi to veljalo za vse čase in vse šole krajinske arhitekture in verjetno bi se kazalo tudi v praksi. Glede na to, s koliko šolami za krajinsko arhitekturo izmenjujemo izkušnje, lahko zatrdim, da to ne drži. Poleg tega so bili v preteklosti veliki vrtnarji moški. Tudi zgodovino krajinske arhitekture zaznamujejo predvsem moški. Razlogov za to je gotovo več, ampak tudi danes v svetu v splošnem ni opaziti, da bi v stroki prevladovale ženske. Pogled čez plot pogosto ovrže stereotipe, in tu ni nič drugače.

Seveda bi lahko špekulirali, da poklic zato, ker je v osnovi varstveno naravnan, privlači predvsem ženske, ki se jim pripisuje prirojena skrb za druge. Če bi bilo tako, potem danes sploh ne bi imele več priložnosti, da se izkažejo, saj čas, kot vidimo, ni naklonjen skrbi za druge. Vzroke za feminizacijo poklica pri nas je treba iskati v družbenem ustroju, v družbeni percepciji. Kaj pa če pri nas moških ta poklic ne zanima zato, ker, v nasprotju z dejanskimi družbenimi potrebami, v družbi nima veljave? Načrtno uničenje instituta prostorskega načrtovanja, področja, na katerem so se v osemdesetih in devetdesetih letih krajinski arhitekti pri nas izkazali kot najmočnejši, je v zadnjih desetletjih stroko potisnilo na rob. Tudi na arhitekturni ravni je naš prispevek pogosto spregledan: čeprav komaj omenjeni, so nekaterim od projektov, združenim pod oznako *Oblikovanje republike*[2], vendar dali pomemben pečat tudi krajinski arhitekti: Pokopališče Srebrniče, kar nekaj osnovnih šol, Športni park Stožice ... Pri prostorskem razvoju imajo pri nas danes žal prednost kratkoročni zasebni interesi in pri tem se zdi, da iskanje poti, kako bi lahko v danih razmerah delovali z razmislekom o dolgoročno vzdržni rabi prostora, ni potrebno oziroma je dojeto kot ovira pri hitrem zaslužku. Naše znanje tudi finančno ni ustrezno ovrednoteno. Mnogi diplomanti in diplomantke naše šole so odšli v tujino, kjer je njihovo znanje cenjeno in kjer lahko prispevajo k razvoju krajine kot bivalnega okolja. Domovina jim daje premalo priložnosti. Pri nas ima sektorsko načrtovanje žal prednost pred celovitim načrtovanjem prostora, zasebno pred javnim.

Ob krepitvi zavesti o tem, da se moramo nujno spopasti s podnebnimi spremembami, pa se bo, po mojem prepričanju, izboljšala tudi prostorska politika. Ob vseh tehnoloških inovacijah je namreč prav prostorsko načrtovanje dolgoročno najboljše orodje za res učinkovito rabo zelene infrastrukture za odpornost naših mest in ohranjanje kakovosti krajine. Prehod na obnovljive vire energije bo namreč temeljito spremenil podobo naše opevane krajine, zato je vprašanje, kako te objekte umeščati v prostor, še kako pomembno. Prepričana sem, da bo poklic ponovno pridobil veljavo in bo potem tudi na

2 Op. a.: *Oblikovanje republike: Arhitektura, oblikovanje in fotografija v Sloveniji 1991–2011*, MAO 2011

našem študiju več študentov. Verjetno pa bi najboljši odgovor na vprašanje, zakaj so izbrale naš študij, dale študentke same. Mogoče gre za prioritete, ki so onkraj vsega tega.

Ko v analizo problemov v prostoru vključiš veliko vidikov, ugotoviš, da so zelo kompleksni in da se popolnim rešitvam lahko le bolj ali manj približaš… Misel prof. Ogrina, da nikoli ni tako dobro, da ne bi moglo biti bolje, nas je po končanem študiju spremljala še vrsto let.

Prostorski problemi so težki. Popolnih rešitev ni. Vedno je treba usklajevati različne interese, pogosto takšne, ki si nasprotujejo. Poleg tega so izzivi vedno večji, saj je praksa pokazala, da naravi ne moremo gospodovati. Zato zdaj kot družba izumljamo nove načine razmišljanja in delovanja, premišljamo izhodišča, cilje in vrednote, vključno z imaginarijem, ki ga rojeva naš novi odnos do narave, s katero smo (spet) neločljivo prepleteni, in bo ustrezal novi, nastajajoči realnosti. Ogrinova strogost je izhajala iz njegove osebnosti. Prizadeval si je za res visoko kakovost, v to je bil po eni strani tudi primoran, saj mu drugače študija ne bi uspelo vzpostaviti, ovir je bilo tudi takrat veliko. Bil je učenjak in svetovljan in je od nas vseh veliko zahteval, a to je izhajalo iz njegove strogosti do samega sebe. Do sebe je bil še bolj neizprosen kot do drugih. Včasih je bilo res težko biti njegov študent ali sodelavec. V risalnici na Krekovem trgu je dolgo visela karikatura človeka v stiskalnici z napisom »I work better under pressure" (pod pritiskom delam bolje). Vendar nam je bil naklonjen in nas je spodbujal. Res pa sem potrebovala kar nekaj časa, da sem se znebila občutka, da me ocenjuje. Še posebej, ko sem začela nastopati v javnosti. Ja, tukaj gre res mogoče za neke ponotranjene reakcije, ki izhajajo iz v družbi še vedno močno ukoreninjenega patriarhata. Dolgo traja, da se tega občutka osvobodiš. Vendar v generaciji, ki se je uveljavila za starostama Ogrinom in Marušičem, ni bilo veliko kolegov. Prevladovale so kolegice: Alenka Kolšek, pa Alenka Polutnik, Maja Simoneti, Ina Šuklje, Jelka Hudoklin, Blanka Bartol, Stanka Dešnik, še in še bi lahko naštevala, iz moje generacije naj omenim vsaj Suzano Simič ... Vodile so Društvo krajinskih arhitektov Slovenije in pri nas orale ledino tako na področju prostorskega in urbanističnega načrtovanja kot na področju uveljavljanja krajine znotraj varstva kulturne in naravne dediščine. Zdaj je dejavnih tudi že veliko mlajših izredno sposobnih krajinskih arhitektk. Obenem pa se lahko vprašava, ali ni prav dejstvo, da na krajinskoarhitekturni sceni v Sloveniji prevladujemo ženske, botrovalo tudi izgubi odločevalske moči. Nimam odgovora, a bi rekla, da gre za vzroke, ki so zunaj nas.

Kakšna je prihodnost krajinske arhitekture?

Napovedovanje prihodnosti je nehvaležno. Če uporabim kot prispodobo nekaj iz arzenala našega znanja: vemo, da se po vsakem človekovem posegu ekosistem sicer stabilizira, vendar ni enak, kot je bil prej. Na to opozarjamo že od sredine 20. stoletja. Takrat sta dve knjigi okoljsko vprašanje približali širši javnosti, kar je bil pomemben korak v odnosu človeka do sveta, narave in sočloveka. Biologinja Rachel Carson je s knjigo Tiha pomlad opredelila in predstavila problem, Ian Mc Harg, krajinski arhitekt, pa je s knjigo Design with nature prispeval nastavek za metode, s katerimi je mogoče usklajevati prostorski razvoj in varstvo. Velja za pionirja vzdržnega načrtovanja. Od takrat smo razvili celo vrsto metod, s katerimi lahko razrešujemo konflikte med interesi v prostorskem načrtovanju. Kontradikcije se kopičijo, pravičnost do narave se vse bolj enači s socialno pravičnostjo, saj so z varstvom narave povezani dostopnost do čiste vode, čistega zraka in vsega drugega, kar je nujno za kakovost bivanja. Upam si trditi, da brez našega znanja in veščin ne bo šlo, med drugim tudi zato, ker razumemo naravne procese in znamo načrtovati z njimi, in ne proti njim, znamo presegati parcialne, sektorske interese in jih, pogosto konfliktne, usklajevati. Upoštevamo dolgoročne posledice vsakega posega v prostor in iščemo načine, kako pustiti življenju dovolj prostora, da teče svojo pot. Ne glede na merilo. Že iz geneze našega dela izhaja, da usklajujemo dve po svoji naravi nasprotujoči si zadevi, naravo in kulturo. Kar je in bo ključni izziv človeštva. Seveda pa bodo spremembe, ki smo jim priča, ob prenovljenem sistemu vrednot zagotovo prevrednotile tudi vlogo našega poklica. V naš poklic vgrajeno sposobnost usklajevanja kulture in narave, ki nista več v razsvetljenskem nasprotju, vidim kot izrazito prednost. Vemo stvari, ki jih v drugih poklicih ne vedo. Naše vedenje izhaja iz krajine same, iz razumevanja njene kompleksnosti, ki jo oblikujejo tako naravni kot družbeni dejavniki. Carl Steinitz, svetovna avtoriteta na področju prostorskega načrtovanja, je v eseju za knjigo *Vrt in prispodoba*, ki je izšla lani novembra, nakazal več možnih scenarijev prihodnosti krajinske arhitekture. Poudaril pa je, da ukvarjanje z najpomembnejšimi potrebami družbe, kakršna je »oblikovanje planeta«, zahteva tako specialistična znanja kot veščine sodelovanja. Krajinski arhitekt je sodelovanja vešč, to je videti tudi pri nas. Nedvomno pa se bo treba bolj angažirati. Kot vidimo, se ključne odločitve o tem, kakšen bo naš svet v prihodnosti, sprejemajo zunaj naših strokovnih krogov.

© Jana Jocif

Studio AKKA na delu: Z Luko Javornikom in Tomislavom Krnačem v studiu na Cigaletovi 5, 2019

Kakšna je prava mera »vmešavanja v naravo«?

Narava ima to prednost, da se prilagodi na nove razmere. Najprej z modifikacijami, potem z mutacijami. Narava bo naše vmešavanje preživela. Vprašanje je, ali ga bomo mi. Ker je človek edino bitje, ki se zaveda drugih bitij in zato nosi odgovornost do vsega drugega živega, bi bil pravi odgovor ta: posegati po načelu najmanjše škode. To pa pomeni, da se odrečemo pohlepu. Varstvo narave bi moralo biti vgrajeno v sprejemanje vseh odločitev, to pa bi moralo resno upoštevati tudi možnost, da nečesa ne naredimo. V krajinski arhitekturi je odločitev »ne narediti« že dolgo uveljavljena praksa. Kraljevi vrtnarji so že zdavnaj iz mode. Potrebe, vrednote, tudi estetski kodi so se spremenili, toda naredili bomo veliko napako, če se bomo odrekli moči, da lahko s tem, kar delamo, tudi sporočamo. V današnjem svetu, ki je vse bolj usmerjen v neposredno dejanskost, je imaginacija tista, ki je subverzivna in edina, ki nam lahko odpre nove poti. Znanja imamo dosti. Kaj s tem znanjem narediti, tu pa brez domišljije ne gre, ne v umetnosti ne v znanosti. Tudi tu vidim upanje. Zdi se mi, da se veliko krajinskih arhitektov odreka imaginaciji. Res je naše delo – zagotavljanje, vzpostavljanje in urejanje zelenih površin – nujno potrebno za blaženje posledic podnebnih sprememb, zato pogosto poudarjamo uporabnost in koristnost zelenih površin kot osnovne infrastrukture, kot sistema, ki kot javno dobro služi javnemu interesu. Pa vendar je oblikovana krajina vedno tudi vzpostavljanje človekovega sveta, vedno je tudi izkaz nuje, da bi ustvarili boljši, lepši svet od tega, v katerem živimo.

» Že iz geneze našega dela izhaja, da usklajujemo dve, po svoji naravi nasprotujoči si zadevi, naravo in kulturo. Kar je in bo ključni izziv človeštva.«

Empatija do ljudi je enako pomembna kot empatija do prostora

Intervju z Marušo Zorec

Pogovarjali sta se Irena Kirn in Špela Kuhar

Maruša Zorec (1965) je leta 1989 diplomirala na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo, nato je sedem let sodelovala v biroju Vojteha Ravnikarja in leta 1997 ustanovila biro Arrea arhitektura. Predava na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo. Ukvarja se s projekti manjšega merila in prenovo kulturne dediščine. Med njenimi deli so: kapela v Frančiškanskem samostanu v Ljubljani (1996), prenova knjižnice dr. Franca Sušnika, Ravne na Koroškem (z Mašo Živec, 2001), trg in zunanji oltar Brezje (z Martino Tepina, 2008), prenova Vetrinjskega dvorca (z Matjažem Bolčino, 2009), hostel Punkl na Ravnah na Koroškem (z Urošem Rustjo, Martino Tepina, Mitjo Novakom, 2010), prenova grajske pristave v Ormožu (z Mašo Živec in Žigo Ravnikarjem, 2011), šolski center Ravne na Koroškem (z Mitjo Novakom, 2012), Akademija kulinarike Maribor (z Urošem Rustjo, 2014), prenova Plečnikove hiše v Ljubljani (z Mašo Živec in Matjažem Bolčino, 2017), prenova Švicarije (z Martino Tepina in Markom Koritnikom, 2018), vstopni paviljon v Arboretum Volčji Potok (z Matjažem Bolčino, 2018), prenova Zavoda za gluhe in naglušne v Ljubljani (z Urošem Rustjo, Ano Merklin in Martino Tepina, 2019), prenova prostorov Zavarovalnice Triglav (s Tadejem Bolto, Martino Tepina, Klaro Bohinc, 2020). Za svoje delo je prejela več priznanj, med njimi nagrado Piranesi, Plečnikovo nagrado, nagrado Prešernovega sklada, Steletovo priznanje in platinasti svinčnik za opus in vrhunske dosežke.

© arhiv Maruše Zorec

»Z našimi predavanji jim je želel pokazati, da lahko kot ženska uspeš v arhitekturi, da lahko narediš nekaj dobrega in najdeš zadovoljstvo v svojem delu in ustvarjanju.«

Namen delovne skupine ZAPS – Ženske v arhitekturi je podpora ženskam v stroki in tudi podpora arhitekturnemu poklicu. Kakšna je vaša – ženska – izkušnja delovanja na področju arhitekture?

Izkušnje z delom v praksi so dobre in po mojem ne dosti drugačne od izkušenj pripadnikov drugega spola.

Pred nekaj leti me je španska arhitektka Marta Parra povabila na fakulteto za arhitekturo v Ekvador. Gostje preteklih konferenc so bili vedno le moški in tako se je porodila zamisel, da se na srečanje leta 2017 povabi le arhitektke. Povabljene smo bile predstavnice iz New Yorka, Brazilije, Peruja, Bolivije, Španije in Slovenije. Čeprav menim, da v arhitekturi ni razlik med moškimi in ženskami in ne obstaja ženska ali moška arhitektura, se me je nagovor dekana fakultete zelo dotaknil. V uvodnem nagovoru študentom je namreč izpostavil našo prisotnost in naše zgodbe kot dobro spodbudo študentkam arhitekture, ki so na njihovi fakulteti (in tudi pri nas) zdaj že v večini. Z našimi predavanji jim je želel pokazati, da lahko ženske uspejo v arhitekturi, da lahko naredijo nekaj dobrega in najdejo zadovoljstvo v svojem delu in ustvarjanju.

V Nemčiji je na primer iniciativa žensk v arhitekturi dokaj močna, obstajajo organizirane mreže, ki povezujejo arhitektke. V Gruziji sem bila na srečanju 70 arhitektk iz Evrope, Gruzije, Armenije in Azerbajdžana! Moški, arhitekti, so nas opazovali kot posebno živalsko vrsto (smeh). Zanimivo je, da smo ženske iz Slovenije, Gruzije, Azerbajdžana in Armenije bolj emancipirane, kot na primer Nemke, ki se v stroki težje uveljavljajo. Slovenija je bila kot del neuvrščene Jugoslavije, tako kot nekdanje republike Sovjetske zveze, na neki način naprednejša, ženske smo imele možnost, da smo delale, in smo bile bolj enakopravne. Nemke so ponekod še danes v neenakopravnem položaju, nimajo sistemsko urejenih stvari, kot je npr. varstvo za otroke. To me je presenetilo, saj smo na zahod vedno gledali kot na vzorčno urejeno družbo.

© arhiv Maruše Zorec

Vila Ventrelli pri Portorožu

»Arhitektki iz biroja Grafton sta izjemno veliko naredili za emancipacijo in za to, da dokažemo, kako velike borke smo. Včasih smo celo večje borke za pravo stvar kot moški.«

Kako ste v času študija, še v času Jugoslavije, razmišljali o tem? Ste kdaj opazili razliko med spoloma?

Ne, v času študija kot mlada ženska razlike nisem zaznala, nisem se je zavedala in nimam slabih izkušenj. Zdaj, kot profesorica na fakulteti, pa včasih opazim razliko. Opazim lahko, da so študentke krhkejše, in razmišljam, da jim v praksi ne bo lahko. Proces dela v naši stroki je zelo intenziven, razmere delovanja so grobe in pogosto zelo psihično in fizično naporne. Predvsem zahtevni so odnosi, ki so posledica nespoštovanja naše stroke v družbi in pomanjkanja pravih vrednot. Ženske se morda bolj zavedamo, kaj je v življenju res pomembno, in težje razumemo interese in pritiske kapitala.

Ali opažate razlike na fakulteti, na gradbišču, med strokovnimi debatami?

Najbolj zabavno je opazovati odnose na gradbišču, tam smo se veliko nasmejali, skupaj z delavci, ki morda niso vajeni žensk na gradbišču. Bolj žalostno pa je opazovati razlike tam, kjer jih ne bi smelo biti, v intelektualnih krogih.

Tudi na kongresih, seminarjih ali samo na fakulteti, v učnem procesu?

V učnem procesu sem doživela težko izkušnjo s kolegi starejših generacij. Bilo me je sram gledati, nisem mogla verjeti, da kdo sploh lahko tako razmišlja. Vem, da imajo probleme s tem tudi v tujini, na primer v Švici; tam so razlike med spoloma velike – ženske so dobile volilno pravico zadnje v Evropi, leta 1971. V Pamploni v Španiji, kjer sem učila pred leti, sem bila edina ženska, ki je imela seminar. Z mano so bili zelo spoštljivi, a sem se spraševala, kje so kolegice.

Se vam zdi, da se moški počutijo ogroženi?

Ne gre za to. V tem poklicu je samo težko vztrajati in biti to, kar si. Senzibilnost ni spoštovana kot posebna vrlina, tekmovalnost se za to ne meni preveč. Premalo se ukvarjamo z ranljivimi skupinami in skrbimo za kakovostno oblikovan prostor. V svetu, ki mu vlada kapital, je res težko vztrajati pri tem, v kar verjameš, in to potem tudi izpeljati. Gre za kulturo na splošno, a v arhitekturi je v igri le še veliko več denarja in s tem posledično tudi profitnih interesov.

Lanska Pritzkerjeva nagrajenka Yvonne Farrell (Grafton Architects) me je povabila na spletno podelitev ob prejemu te nagrade. Njen govor me je ganil. Arhitektki iz biroja Grafton sta zelo veliko naredili za emancipacijo in za to, da dokažemo, kakšne borke smo. Včasih smo celo večje borke za pravo stvar kot moški.

Arhitektki sta leta 2018 na arhitekturnem bienalu v Benetkah kot selektorici ženske postavili na zemljevid arhitekturnih ustvarjalcev. Marsikdo je to opazil, nekateri so bili kritični, a menim, da neupravičeno. Veliko žensk je res dobrih arhitektk, imajo sposobnosti, ki so pogosto spregledane. Sicer pa ne verjamem, da je arhitektura drugačna zaradi spola, morda gre le za druge prioritete ali drugačno senzibilnost.

Kaj menite o parih moški-ženska kot ustvarjalcih v arhitekturi? Kako skozi časovno prizmo zadnjih desetletij vidite poklicno sodelovanje žensk in moških?

Ker delujem sama, sem vedno občudovala pare in njihov ustvarjalni odnos. K sreči imam čudovite sodelavce, s katerimi lahko razpravljam in delim svoja razmišljanja in dileme. Če je treba, mi stojijo ob strani ob kakšnih težkih izkušnjah. Imam moža, ki me od vsega začetka močno podpira pri mojem delu in verjame vame in v vse, kar počnem. Ker sem zelo nesamozavestna, mi je to vedno zelo veliko pomenilo. Pri delu sodelujem z različnimi kolegi, z moškimi in ženskami, in imam zelo dobre izkušnje, smo enakopravni. A treba se je znati pogovarjati, spoštovati različna mnenja in drug drugega.

Kot ženska ustvarjalka, ki deluje sama, ste v slovenskem prostoru izjema. Tudi v svetovnem pogledu sta Grafton arhitektki skoraj izjema – večinoma poznamo arhitekturne skupine ali pare moški–ženska.

Ne čutim, kot da sem moj biro samo jaz. Razen kapele (v Frančiškanskem samostanu v središču Ljubljane, 1996), so bili vsi projekti narejeni v skupini. Kolegi, s katerimi smo ustvarjali, so bili enakopravni sogovorniki, imeli so možnost enakopravno izražati svoja mnenja in poglede. Veliko mi pomeni, da se lahko z nekom pogovarjam in skupaj vztrajamo v procesu. Trenutno prvič poskušamo neko stvar narediti z zunanjimi partnerji, s kolegi v tujini, in se odlično razumemo, čeprav govorimo več tujih jezikov, a je tam tudi spoštovanje naše stroke drugačno. Ni pritiskov in izsiljevanja, kot smo jih včasih deležni pri nas.

Arhitekturne pare vidim na zelo različne načine. Ženske so lahko kreativni pol, moški bolj realisti. A je včasih tudi obratno, da so arhitekti bolj čuječi, arhitektke pa trdneje na tleh.

Življenje vas je peljalo tako, da ste si sami utirali pot in imeli različne sodelavce.

Ni preprosto biti sam. Žal nisem imela sreče, da bi kateri od sodelavcev, ki so bili vedno krasni, želel postati partner, s katerim bi skupaj vodila biro. Nekateri so tako odšli na svoje, z drugimi pa, upam, enakovredno sodelujemo naprej.

Kje so izzivi in kje so prednosti za arhitektko?

Eno je načrtovalski del, pri katerem so ženske lahko enako konceptualno močne kot moški. Če sodim po sebi, je razlika morda v tem, da bolj dvomim kot kolegi v biroju. Morda je tak tudi moj značaj. Z moškimi je bilo lažje sodelovati, ker so se hitro odločali. S kolegico Martino Tepina pa radi dolgo premišljujeva in preverjava različne možnosti. Ta moja lastnost me je dolgo motila, ker se tako projekti počasi premikajo naprej. Nekoč je arhitekt Álvaro Siza Vieira na predavanju v Zagrebu rekel, da nenehno dvomi. Od takrat sem pomirjena, ker sem spoznala, da nisem tako osamljen primer.

© Bogdan Zupan

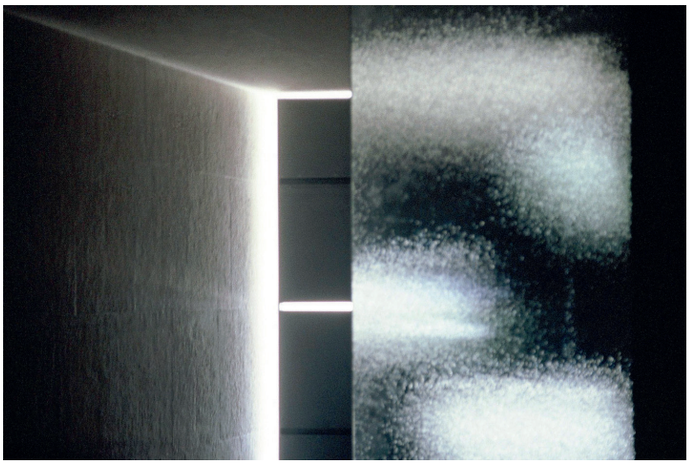

Kapela v Frančiškanskem samostanu v Ljubljani

© Miran Kambič

Vetrinjski dvorec v Mariboru

»Ključ do uspešnega gradbišča je sposobnost komunikacije.«

Zanimive so tudi izkušnje z gradbišča. Ključ do uspešnega gradbišča je sposobnost komunikacije. Na gradbišču uživam, ko se pogovarjam s fanti, ki tam delajo. Treba se je znati pogovarjati z vsakim posebej, ne nastopati kot avtoriteta. Prvih gradbišč me je bilo zelo strah. Čutila sem, da so se spraševali, kaj pa zdaj ženska na gradbišču. Zanimiva izkušnja je bilo sodelovanje v vodjo gradbišča knjižnice v Ravnah; bil je zelo visok in glasen moški. Spoznal je, da sva z Mašo Živec krhki, in naju je sčasoma zelo lepo sprejel in nama pomagal. Še danes smo prijatelji, z njegovim spoštovanjem sva lažje zdržali. Gradbišče je zelo zahtevno in moraš biti zelo močan in včasih celo grob. Drugič spet pa lahko pomaga, da prineseš čokolado in piškote. Ko sem to naredila zadnjič v Italiji, so bili zelo presenečeni – še nikoli prej se jim to ni zgodilo.

Ljudem na gradbišču moraš pokazati, da smo v tem procesu enakopravni in da spoštuješ njihovo delo, energijo in znanje, s katerim ti pomagajo. Z gradbišč imam zelo lepe spomine. Če znaš komunicirati, se ti vse povrne. Izkušnje so pogosto lepše, kot pri delu z naročnikom ali uporabnikom, ki je lahko kritičen in hoče vplivati na vse ali vse spreminjati.

Z vidika odnosa z uporabnikom smo imeli lepo izkušnjo pri prenovi Plečnikove hiše. Pri vodenju projekta prenove je delovala ekipa, ki se je znala pogovarjati, usmerjati program in v določeni fazi zahtevati tisto, kar potrebuje. Na koncu zdaj tudi spoštuje objekt, ki ga je dobila v uporabo.

Odnosi so zelo različni – od zelo lepih do zelo nespoštljivih, ko uporabniki nič ne vprašajo in sami naredijo neprimerne spremembe.

Če zna uporabnik ceniti arhitektovo delo in osebnost, njegov ustvarjalni napor in izvedeni objekt, se z veseljem vračamo v »naše« prostore in se z uporabnikom še srečamo. Ne delam zaradi denarja ali priznanj, rada pomagam. Želim, da bi imeli otroci boljše prostore za učenje in igro, ljudje ustreznejše prostore za delo in bivanje, in težko je, če kdo tega ne razume. Vedno želim narediti projekt tako dobro, kot bi delala zase, oziroma najbolje, kot znam. Upoštevam stvari, za katere mislim, da so dobre. Na primer, da je lesena hiša kakovostna hiša in da se v njej dobro živi. Naredim okno do tal, da se gleda iz prostora v naravo, da se vidi drevo. Tako bi naredila tudi sebi. Lepo je, ko vidiš, da zna človek to ceniti in je vesel, da je dobil nekaj dobrega.

Dom – kaj vam pomeni pojem doma?

Vprašanje je, kaj dom ustvari. V današnjih časih živimo tako, da nismo veliko doma in je dom na neki način lahko tudi pojem neke prehodnosti. Dom je prostor, kjer si to, kar si, tam se srečaš in se vse vrti okrog tvoje intime, fizične in mentalne. Prostori, kjer si skupaj z drugimi člani družine in prostori, kjer si lahko tudi sam. Dom mora imeti močne fokuse. Zame so to kuhinja, jedilnica, ognjišče in soba, kjer sem lahko sama. Do neke mere je dom podcenjen v tem pomenu, da je le stroj za bivanje ali prostor, kjer šteje le kvadratura. Doma se pogosto ne razume kot prostor, kjer se odvrti življenje. Ko se ukvarjamo z domom, se premalo ukvarjamo s tem, kdo res smo in premalo se sprašujemo, kaj te je osredotočalo na smisel tvojega bivanja. Premalo ustvarjamo prostore, v katerih se boš lahko sprostil, kjer boš lahko čisto ti in kjer boš hkrati lahko blizu svojim; da bo to na neki način povezano.

»Vedno želim narediti projekt tako dobro, kot bi delala zase, oziroma najbolje, kot znam.«

Ali menite, da arhitektka ustvarja ne zgolj hišo, temveč dom?

Ko delaš dom za druge, se je treba vživeti v tistega, ki bo tam bival. Pomembna je empatija do ljudi, da jih znaš razumeti, čutiti njihove potrebe. In pomembna je tudi empatija do prostora – da znaš začutiti prostor. Od Vojteha Ravnikarja sem se naučila odprtosti, da si tudi v krajih, ki jih še ne poznaš, sposoben prostor posrkati vase, ga začutiti in tako razumeti njegovo bistvo. Projektiranje enodružinskih hiš je dolgotrajen proces. Ljudje so zelo različni. Z arhitekturo je treba postaviti neki okvir, da bo ljudem življenje v domu steklo. Dom mora biti svoboden, a vendar lahko v njem nastaviš določene fokuse. Dom dobi dušo s tem, kar ljudje prinesejo vanj, s plastmi spominov, z vsemi zgodbami, ki se zgodijo v njem. Arhitekt nastavi središča, mikroambiente, organizira prostor v smislu raumplana ali karkoli že. Kako se potem prostor naseli, pa je odvisno od uporabnikov, od njihove sproščenosti in odprtosti. Mi ustvarjamo prostor tako, da je vse čim bolj povezano, da prostor teče, da materialnost prostora tvori nevtralen okvir, v katerega potem prebivalci naselijo svoje spomine.

Ali lahko in kako definiramo prostor, ki nima omejitev?

Vsak prostor ima nekaj v sebi in ti se moraš znati osredotočiti na bistvo – to je tako kot v življenju. Če hočemo človeku ponuditi to osredotočenje, ga moramo tja pripeljati in fokus tudi odpreti ali uokviriti. Plečnik na primer na Šancah človeka pripelje na rob stopnišča in mu odpre horizont. Tudi če v prostoru ni ničesar, sta tam nebo in zemlja in je med njima horizont. To je zelo veliko in to je zelo lepo. Prav na horizontu se zgodijo glavni boji, med nebom in zemljo, med tem, kar bi rad, in tem, česar ne moreš doseči. Vsi si želimo, da bi nam prostor omogočal svobodo, da bi ga z lahkoto uporabljali,

»Ljudem na gradbišču moraš pokazati, da smo enakopravni v tem procesu in da spoštuješ njihovo delo, energijo in znanje, s katerim ti pomagajo.«

© Miran Kambič

Grajska pristava v Ormožu

© Miran Kambič

Grajska pristava v Ormožu

a po drugi strani potrebujemo tudi definiranost. Prostor brez strehe ali zidov ne obstaja, potrebuje neko mejo. Kako to mejo ustvariti, pa je stvar lokacije, programa, ustvarjalca in uporabnika. Prepričana sem, da je pri tem ključno merilo svoboda. Tudi če moraš prostor zamejiti, lahko to narediš tako, da svoboda ostane.

Ustvarjalnost in svoboda v arhitekturi?

Ustvarjalnost je zelo lepa stvar, je vznemirjenje in je pot v neznano, ki jo vidim kot prehajanje meja, preseganje pričakovanega, ustvarjanje tistega, kar se ti zdi, da je prav. V ustvarjalnem procesu je veliko različnih možnosti, ko vse preveriš, lahko prideš do utemeljitve, zakaj si se tako odločil. Ustvarjalnost je vznemirljiva, je trenutek, ko se počutiš svobodnega, ko odkrivaš nekaj novega. Ne le tega, kar nastaja, odkrivaš tudi to, kar si. Tudi pedagoški proces je ustvarjalen, zame je to vedno neka pot v neznano. Ko delamo naloge s študenti, pridemo do rezultatov, ki jih nismo mogli predvideti in jih nismo pričakovali. To je nekaj, kar te tudi v življenju vleče naprej, ker ne veš, kaj se ti bo na poti lepega zgodilo.
Če živiš brez pričakovanj in poln navdušenja nad vsem, kar ti pride naproti, si srečen. Uživaš v tistem trenutku.

Nagrade arhitektkam in arhitektom – vi ste edina samostojna dobitnica nagrade Prešernovega sklada?

Mislim, da se stvari spreminjajo. V preteklosti arhitektke, kot sta na primer Majda Dobravec Lajovic in Majda Kregar, niso bile dovolj izpostavljene in priznane. Ženske arhitektke se zares vzpostavljajo šele z našo generacijo. Potrebno bo še nekaj časa, a verjamem, da je to pomembno za ta svet.

Omenili ste, da vam nagrade niso pomembne, pomembno pa vam je, da delate lepe prostore. Menite, da moški bolj potrebujejo potrditev z nagradami?

V življenju so zares pomembne druge reči. Tudi v svetu arhitekture, kjer nas čaka še veliko izzivov. Ko se jih bomo znali lotiti skupaj, z odločnostjo in senzibilnostjo hkrati – do prostora in do ljudi, ki bivajo v njem – nam bo lažje in nam bo prej uspelo spremeniti ta svet v boljši kraj.

»Tudi, če moraš prostor zamejiti, lahko to narediš tako, da ta svoboda ostane.«

»Ustvarjalnost je vznemirljiva, je trenutek, ko se počutiš svobodnega, ko odkrivaš nekaj novega. Ne le tega, kar nastaja, odkrivaš tudi to, kar sam si.«

»Če živiš brez pričakovanj in poln navdušenja nad vsem, kar ti pride naproti, potem si srečen.«

Pogum, da misliš svojo misel

Intervju s Petro Čeferin

Pogovarjala se je Irena Kirn

© Jeff Bickert

Petra Čeferin (1969) je arhitektka, ki prakticira teorijo in filozofijo arhitekture. Je izredna profesorica na FA UL. Je tudi avtorica številnih knjig, člankov in predavanj na temo moderne in sodobne arhitekture v povezavi s sodobno filozofijo ter soustanoviteljica in urednica knjižne zbirke Teoretska praksa arhitekture. Diplomirala je na Fakulteti za arhitekturo UL, nato pa magistrirala ter dosegla naziv licenciat iz znanosti in tehnologije na Univerzi za tehnologijo v Helsinkih. Leta 2003 je doktorirala na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo na temo finskega modernizma. Postdoktorsko raziskovalno delo je kot Fulbrightova štipendistka nadaljevala na GSAPP Univerze Columbia v New Yorku. Leta 2015 je na Podiplomski šoli ZRC SAZU uspešno zagovarjala drugi doktorat, tokrat iz filozofije arhitekture.

Petra, v svojem delu ste prišli zelo globoko v intimno bistvo arhitekture. Kaj biti ženska pomeni za vaše arhitekturno življenje oziroma kako sta vaše življenje in arhitektura prepletena? Če sežete čisto na začetek, do študija, do tega, kaj vas je potegnilo v arhitekturo ...

Ko sem zaključila podiplomski študij in delo na Finskem in se vrnila v Slovenijo, sem se nameravala posvetiti projektiranju. A kmalu mi je postalo jasno, da to, kar me veseli, ni reševanje zapletenih arhitekturnih detajlov, v čemer znajo arhitektke projektantke zares uživati, ampak reševanje zapletenih arhitekturnoteoretskih vprašanj. Približno v tistem času sem v okviru filozofskega modula na Podiplomski šoli ZRC vpisala drugi doktorat. In pravzaprav sem šele takrat – ko sem začela povezovati filozofijo, teorijo arhitekture ter znanje in izkušnje iz materialne projektantske prakse – ugotovila, da je arhitektura to, kar me zares zanima. Za študij arhitekture sem se namreč odločila nekako spontano, brez veliko razmišljanja. Nisem zares vedela, kaj naj študiram. A za nazaj lahko z gotovostjo rečem, da je bila to prava izbira – izbira teoretske prakse arhitekture.

Kaj so bile prepreke, čez katere ste šli na svoji strokovni poti? Pri tem, ko ste raziskovali, ko ste poučevali, ko ste ustvarjali? Kako ste kot ženska zaznavali situacijo v svetu arhitekturne stroke?

Problem našega prostora je, da je majhen. Ne samo po velikosti, ampak tudi v smislu, da to ni velikodušen prostor. Drug drugemu nismo ravno pripravljeni dati priznanja za delo. Zame je bilo zelo pomembno, da sem po študiju v Ljubljani odšla na Finsko. Ne samo iz profesionalnih razlogov, ampak tudi zato, ker sem vstopila v nov prostor, v katerem sem si morala svoje mesto šele ustvariti. To je zahtevalo nekaj napora, hkrati pa je bilo tudi osvobajajoče. Vse bolj jasno sem videla, kaj je pravzaprav tisto, kar me zanima, in v čem sem lahko dobra. S tega stališča je bil zame pomemben dogodek študentski natečaj, ki se je zgodil na začetku mojega podiplomskega študija. Študente našega MA-programa ter skupini kanadskih in finskih študentov so povabili, naj naredimo vsak svoj predlog za plavajoči oder za Helsinški festival kulture. Zame je bila to težka preizkušnja, saj se mi je zdelo, da nisem zmožna narediti ničesar dobrega. To je bila verjetno posledica moje izkušnje Ljubljane (*smeh*). A uspelo mi je najti konceptualno jasno rešitev naloge: moj oder je imel obliko plavajočega jajca, kar je močno poenostavilo izdelovanje makete. Oddala sem kar jajce, ki sem mu samo pripisala ustrezno merilo. Med različnimi umetelno izdelanimi maketami iz gline, lesa, mavca itd. je moje jajce precej izstopalo. Predsednik natečajne komisije je bil Juhani Pallasmaa in brez veliko razmišljanja ga je izbral za zmagovalni projekt. Ta mini dogodek je name deloval kot močna spodbuda.

Ste v svojem delovanju in bivanju v tujini – Finska, New York – zaznali tudi kakšne razlike v kontekstu delovanja žensk in moških v stroki?

Za Finsko je značilna visoka stopnja enakopravnosti med spoloma, tudi na področju arhitekturne prakse. A kljub temu je bilo že pred dvajsetimi leti, ko sem tam študirala in delala, vprašanje vloge žensk v arhitekturi pomembna raziskovalna tema. To velja tudi za raziskovanje na področju arhitekturne zgodovine v okviru šole za arhitekturo na Univerzi Columbia v New Yorku. Profesorica arhitekture Mary McLeod se je s to problematiko ukvarjala že v osemdesetih letih. Sama se dejstva, da ženske na področju arhitekture zelo dolgo nismo bile v enakopravnem položaju, dolgo nisem zavedala. Tako kot tudi tega, da določeni predsodki v povezavi z vlogo žensk v arhitekturnem poklicu še vedno obstajajo.

Morda pa ste jih znali preseči?

Zame je logično, da je enakopravnost – ne le enakopravnost med spoloma, ampak enakopravnost med ljudmi nasploh – načelo, ki ga je treba dosledno uveljavljati v praksi, v vsakdanjem življenju. V tem duhu sem bila vzgojena in v skladu s tem skušam živeti. Zanimivo pa je, da sem šele potem, ko sem postala pozorna na to problematiko, začela opažati, da tovrstno razmišljanje ni preprosto stvar zgodovine. Spomnim se, da se je pred nekaj leti na fakulteti razpravljalo o tem, da se na študij vpisuje vse več deklet, in o tem, kako ravnati s tem problemom feminizacije poklica. Ampak: v čem je pravzaprav problem? Če smo si ženske in moški v poklicu enakopravni, potem bi moralo biti popolnoma nepomembno, ali imamo vpisanih več študentk ali študentov.

»Prav neverjetno, da se vse do konca 19. stoletja in ponekod celo do sredine 20. stoletja ženske niso smele vpisati na študij arhitekture.«

Naslovnice knjig iz zbirke TPA – Teoretska praksa arhitekture, Založba ZRC

Zakaj strah moških pred feminizacijo arhitekturne stroke?

Verjetno res gre za neke vrste strah. Sestavni del tega je verjetno preprosto strah pred spremembo. Tradicionalno je arhitektura moški poklic. A prav gotovo ne zaradi kakšne fiziološke razlike med spoloma, ampak zaradi preprostega dejstva, da enemu od spolov, ženskemu, zelo dolgo ni bilo dovoljeno študirati arhitekture. Pri nas so ženske sicer imele možnost študija že v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, a to še ne pomeni, da se jim ni bilo treba soočati s številnimi ovirami in predsodki. In ti predsodki po mojem še niso povsem izginili. Na začetku študija sem se pridružila neformalnemu seminarju, večernim pogovorom z Edvardom Ravnikarjem, ki so jih organizirali študentski kolegi in prijatelji. Spomnim se, da sem Ravnikarja nekoč pred seminarjem srečala na stopnicah in mi je rekel: »Vi tudi študirate? No, no, saj kot ženska boste verjetno lahko risala v kakšnem biroju.« Nekaj časa sem potrebovala, da sem doumela, da mi je profesor pravkar sporočil, kaj je lahko moj maksimalni profesionalni domet. Kot vidite, je to name naredilo močan vtis (*smeh*). No, danes se po mojem študentje in študentke vidijo in razumejo kot povsem enakopravne. Razlike pa seveda obstajajo in morda je ena od razlik med fanti in dekleti v tem, da so fantje pripravljeni odločneje ali pa vsaj glasneje uveljavljati svoje stališče.

Ali se ta razlika odraža tudi na strokovnem področju, v smislu, da naj bi bile ženske, tudi zgodovinsko gledano, bolj dovzetne za družbeno občutljive teme, za arhitekturo, ki služi družbi in jo podpira, kot so vrtci, šole?

Enega najboljših vrtcev pri nas je naredil Stanko Kristl. Ker je dober arhitekt – oziroma kot takšen se je med drugim potrdil prav na primeru tega vrtca – in ker se je v svojem delu posebej posvečal vprašanju vpliva materialnosti, forme, barve na počutje in ravnanje človeka, kar je posebej pomembno za otroka, človeka v zgodnji fazi razvoja. Skratka, mislim, da je razumevanje, da naj bi bile ženske bolj sposobne za projektiranje vrtcev, moški pa recimo za projektiranje nebotičnikov, zgolj predsodek.

To zagotovo. Vprašanje me zanima bolj z vidika zanimanja, v okviru katerega naj bi moški bolj skrbel za finančni vidik, ženski pa naj bi se zdela pomembnejša dobrobit družbe ...

Razlike v interesih po mojem niso vezane na spol. Nekatere arhitekte in arhitektke pač zanimajo finance, druge zanima kaj drugega. Nasploh mislim, da je delitev ženske – moški v arhitekturi na neki bistveni ravni povsem nerelevantna. V našem delu gre za to, da se naredi arhitektura, in uspeh ali neuspeh v tem procesu ni odvisen od partikularnih lastnosti arhitektov, kot so spol, barva kože, spolna orientacija itd. Zahtevata se le določena vednost in uspešna uporaba zmožnosti kreativnega mišljenja. Ta pa je lastna vsakemu človeku. In vendar, to drži le, če imamo v realni družbeni situaciji dejansko tudi možnost, da na takšen način delujemo. Torej možnost, da, najprej, arhitekturo študiramo, nato pa, da jo potem samostojno prakticiramo, poučujemo in raziskujemo. In kot sem že poudarila, dejstvo je, da so si to možnost ženske izborile šele nedavno. Za to je bilo potrebnega ogromno napora. Zato je problematika vloge žensk v arhitekturi, ki jo v tej številki AB-ja obravnavate, še kako pomembna. Prav neverjetno, da se vse do konca 19. stoletja in ponekod celo do sredine 20. stoletja ženske niso smele vpisati na študij arhitekture. Šola za arhitekturo na univerzi Harvard je denimo ženskam vpis dovolila šele leta 1942. Za to so navajali različne absurdne razloge: od tega, da šola ni opremljena za sprejem študentk, saj nima ženskih stranišč, pa vse do čisto norih trditev, da ženske nimajo dovolj domišljije za projektiranje, saj imajo manjše možgane od moških. Na hud odpor so ženske naletele v praksi, ko so se skušale uveljavljati kot projektantke. Praviloma so jih postavljali v vlogo asistentk. A tudi ko so vodile projekte, so njihova imena navajali na drugem mestu, za moškimi kolegi – pa čeprav so bile one vodilne arhitektke. Slavni paviljon za veliko razstavo mode v Berlinu iz leta 1927, ki ga je Lilly Reich razvila skupaj z Miesom, so dolgo navajali kot projekt Miesa z Lilly Reich; projekt šole v Tampereju, za katerega je finska arhitektka Wivi Lönn projektirala konstrukcijo in prostorsko zasnovo stavbe, njen poslovni partner Armas Lindgren pa je oblikoval fasade in bil zadolžen za dekoracije, so do nedavnega predstavljali kot projekt Lindgrena z Wivi Lönn.

Gre za neko širšo družbeno evolucijo, razvoj enakopravnosti žensk v družbi. Če pomislimo, da so ženske v Švici na zvezni ravni dobile volilno pravico šele leta 1971 ...

Res je, to je naravnost absurdno.

V zadnjih desetletjih se situacija spreminja, pri nas in po svetu. Kako vidite mlajše generacije? Kako je danes?

Kot rečeno, mislim, da se študentke in študenti dojemajo kot povsem enakopravne. Vodilno vlogo prevzamejo tisti, ki so pač na določenem področju močnejši. Dostikrat so to tudi dekleta. Vsekakor, ko gre zares, med spoloma ni razlik. So le tisti, ki študirajo tako, da samostojno mislijo, in tisti, ki pač opravljajo študijske obveznosti.

Ste to zaznali tudi v tujini, na Finskem, v Ameriki ...? Američani slovijo po spontanosti, Slovenci naj bi bili bolj zaprti.

Mislim, da je nastopanje in izražanje mnenja sestavni del ameriške kulture nasploh. Na dobrih ameriških univerzah, kakršna je univerza Columbia, je izražanje lastnega stališča, poseganje v predavanja z vprašanji, nujen sestavni del študija. Nujen za to, da se uveljaviš, postaneš viden, opažen, to ti odpre pot naprej.

Ne glede na spol?

Da, po mojih izkušnjah to velja za oba spola enako.

»Razlike v interesih po mojem niso vezane na spol.«

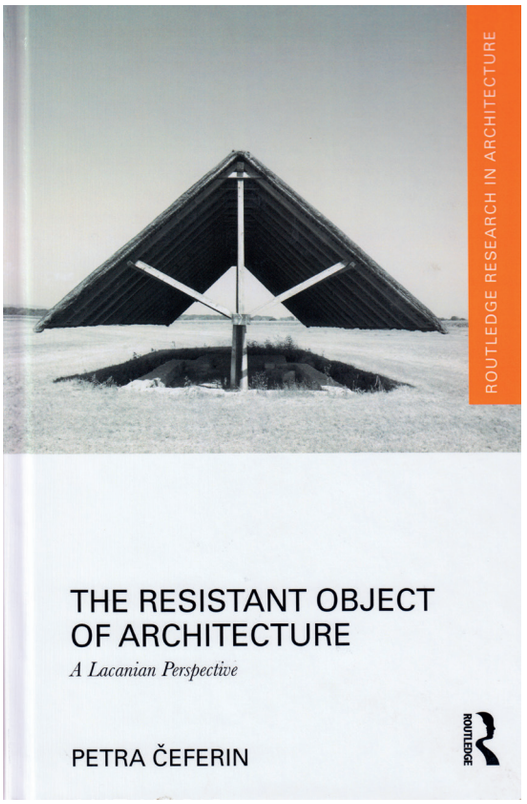

Naslovnica knjige *The Resistant Object of Architecture: A Lacanian Perspective*, Routledge Publishing, 2021

So torej del te kulture ameriškega akademskega sveta tudi dekleta?

Vsekakor. Akademsko okolje na GSAPP je po mojih izkušnjah zelo tekmovalno in ta tekma vključuje tako dekleta kot fante. Drugače je bilo na Finskem. Tam je precej podobno kot pri nas. Študentkam in študentom se ne zdi tako nujno, da se jih v predavalnici opazi.

Po drugi svetovni vojni je imela Jugoslavija zelo dobro urejen sistem, ki je podpiral enakopravnost spolov. Zaradi tega smo še danes v prednosti pred zahodno Evropo.

Res je, Slovenija ima po vseh kriterijih visoko stopnjo enakopravnosti med spoloma. Ta je bila sistematično razvita in uveljavljena po drugi svetovni vojni. Na osvobojenem ozemlju pa so imele ženske enake pravice, tudi splošno volilno pravico, že leta 1942. Visoka stopnja enakosti med spoloma pri nas je dediščina osvobodilnega gibanja med drugo svetovno vojno in socializma, kot smo ga razvijali v bivši Jugoslaviji.

Petra, vaše delo in siceršnje življenje se prepletata. Gre za vprašanje usklajevanja zasebnega življenja in strokovne izpolnjenosti – arhitektura kot del življenja in življenje kot del arhitekture?

Res je, zame je ukvarjanje z arhitekturo, torej moje delo, sestavni del mojega življenja in tega, kar sem. Podobno velja za veliko ljudi, ki jih poznam. To je veljalo tudi za moje domače okolje, za oba od mojih staršev, in to smo vsi trije otroci prevzeli od njiju. Oče je svoje delo od nekdaj opravljal s predanostjo, ki je daleč presegala gole zahteve odvetniške službe. In tudi mama, učiteljica in ravnateljica, ni preprosto opravljala svojega poklica, ampak ga je živela. Še danes se je njeni učenci spominjajo kot izjemne osebe, izjemne ženske in odlične pedagoginje.

Torej gre za predanost in strast do tistega, kar počneš ...

Da, ogromno pomeni, če človek to ima. Večina ljudi je primoranih osem ur na dan in pet dni v tednu delati nekaj, kar jih ne veseli.

Spomnila sem se na vašo izkušnjo z nagrado na Finskem in na Pallasmaaja, ki pravi: »Namesto da bi poskušal učiti arhitekturo ali oblikovanje, poskušam učiti, kako postati arhitekt. Kako razumeti svet, kako misliti in kako delati z radovednostjo in ponižnostjo.« Tu bi se navezala na vašo vlogo pri vzgajanju mladih generacij žensk.

Namesto s *ponižnostjo* bi sama raje rekla: z *drznostjo*.

Življenje ne mara ponižnosti (*smeh*).

Ponižnosti je v današnjem svetu preveč. To po mojem velja tudi za področje arhitekture. Ne potrebujemo ponižnosti, ampak prej drznost. Za področji teorije in filozofije arhitekture je po mojem bistveno, da si drznemo zavzeti stališče, postaviti tezo, ki smo jo sami prepoznali kot tisto, za kar se je vredno zavzemati, in da jo skušamo razviti – namesto da zgolj reproduciramo že uveljavljeno vednost. V takšen način dela usmerjam tudi študentke in študente. Spodbujam jih, da ugotavljajo, kaj je tisto, kar na področju arhitekture *zanima njih*, in da to vzamejo resno. Da si to upajo napisati in razvijati naprej. Pravzaprav je naša misel vse, kar zares imamo. No, *imamo* zgolj pogojno – če gre za misel, je to nekaj, česar ne obvladamo povsem, kar se nam izmika, nas nekako presega. Imamo jo le, kolikor in dokler nam jo uspeva teoretsko konsistentno artikulirati, razvijati in dokazovati. In to zahteva pogum. Pogum, da misliš svojo misel.

In greš res globoko.

Res je, mišljenje je praksa. Misel ni nekaj, kar bi preprosto obstajalo v glavi. Do misli lahko zares pridemo šele, ko nam jo uspe artikulirati – skicirati, izreči, zapisati. Kar pogosto pomeni, da moraš napisati eno verzijo, pa drugo ..., včasih trideseto, da včasih ne gre in moraš malo nehati in se nato vrniti k delu. V bistvu gre za – veselje … No, veselje je zgolj fragment tega procesa. Ostalo je pa v bistvu zoprn napor (*smeh*).

Vsaki novi generaciji je treba ponoviti, da se talent odkrije z delom.

Da (*smeh*). In sebi je to treba ponavljati.

Trdo delo je običajno nagrajeno na različne načine.

Se strinjam. Ko ti uspe nekaj dobro narediti, nekaj dobro formulirati, dobiš oporo in motivacijo, da lahko nadaljuješ. Če resno delaš, od časa do časa naletiš na nekaj, kar ti je uspelo, za kar lahko rečeš: »To je to!« In da, to je nekakšna nagrada.

Da ti potrditev in nov zagon.

In prav v tem je neke vrste neodvisnost, samostojnost. Proces kreativnega dela spremlja negotovost, edina trdna opora v tem procesu je zgolj tisti odprti problem, ki te v tvojem mišljenju in delovanju vodi in ki ga šele sproti, skozi sam proces, razvijaš, artikuliraš. Tako si pravzaprav sam gradiš svojo oporo, svoj »temelj«, na katerem stojiš. Kot piše filozof Rado Riha, »mišljenje, če je in ko je resnično mišljenje, je odprto, negotovo, nima druge opore kot le lastno dejavnost. Je torej nenehno tveganje, da v svoji nameri spodleti.« In prav v tem tveganju je, če še enkrat poudarim, tudi neke vrste samostojnost, samooprtost.

Menite, da je to del samodiscipline?

Način, kako nekdo dela, je po mojem zelo individualen. Meni so blizu disciplina, vsakdanja rutina dela, urnik. Ampak to je samo en možni način.

To je ta prežetost z arhitekturo?

Verjetno.

»Dril« s poslanstvom, ki plemeniti. Ki daje smisel?

Ne vem, ali gre v ustvarjalnem delovanju za poslanstvo. Bližje mi je opredelitev filozofa Gillesa Deleuza, ki ustvarjalno delovanje povezuje z neke vrste nujnostjo, skorajda prisilo. V besedilu »Kaj je kreativni akt?« piše, da delo filozofa ne poteka tako, da se ta kar odloči, »izumil bom ta in ta koncept«, in da delo cineasta ne poteka tako, da si ta nekega dne reče, »naredil bom ta in ta film«. Prej gre za to, da ustvarjalca ali ustvarjalko nekaj *sili,*

»Prej gre za to, da ustvarjalca ali ustvarjalko nekaj sili, da misli. Ne dela zaradi zadovoljstva, pravi Deleuze, ampak dela samo to, kar je zanj ali zanjo absolutno nujno. Meni se zdi ta opredelitev dobra – da je ustvarjalno delovanje neke vrste prisila. Deleuze govori o filozofiji in filmu, a enako po mojem velja za arhitekturo.«

© Gašper Lešnik

Trg republike, maj 2020

da misli. Ne dela zaradi zadovoljstva, pravi Deleuze, ampak dela samo to, kar je zanj ali zanjo absolutno nujno. Meni se zdi ta opredelitev dobra – da je ustvarjalno delovanje neke vrste prisila. Deleuze govori o filozofiji in filmu, a enako po mojem velja za arhitekturo.

Kako posredovati mladim lepoto ustvarjanja arhitekture, življenja z arhitekturo? Imate kak nasvet, spodbudo za mlada dekleta, ki stopajo v svet arhitekture?

V svojem delu vedno znova srečujem študentke in študente, ki znajo misliti in ki imajo tudi že svoja arhitekturna vprašanja, ki jih hočejo premisliti. Ti so po mojem že našli lepoto arhitekture. V svojem predavateljskem delu jih skušam usmerjati k temu, da svoja vprašanja vzamejo resno in da jih resno razvijajo, skozi branje, študij, diskusije. Za to je, kot pravite, potrebno trdo delo. Pa naj se to sliši še tako zastarelo.

Kaj menite o trenutni slovenski situaciji na področju arhitekture, vrednotenja arhitekture, zavedanja javnosti glede vpliva, ki ga ima arhitektura na družbo?

Mislim, da smo trenutno v zelo problematični situaciji. Arhitektura je razumljena preprosto kot tržna dejavnost, arhitekturna dela pa kot tržni produkti. Tako pa se izključuje kreativni potencial arhitekture, njena zmožnost, da oblikuje, konstruira prostore, ki lahko učinkujejo kot kraj za človeško življenje. Ravno včeraj sem dobila zadnjo, peto izdajo Framptonove velike zgodovine *Modern Architecture*. *A Critical History*, v katero je tokrat vključil tudi slovenski in jugoslovanski modernizem, med drugim delo prej omenjenega Edvarda Ravnikarja. Posebno pozornost je posvetil kompleksu Trga republike v Ljubljani. Napisal je, da je z izjemo Aaltovega dela iz istega časa na evropski celini težko najti urbano intervencijo, ki bi bila po svoji izjemni arhitekturni kakovosti primerljiva s tem Ravnikarjevim delom. Strinjam se z njim. Trg republike je izjemen arhitekturni prostor. V zadnjih dveh letih posebno intenzivno živi tudi kot javni prostor, prostor javnega pojavljanja. Odlična fotografija kolesarskih protestov iz leta 2020, ki jo je naredil fotograf Gašper Lešnik, prikazuje to ključno razsežnost Trga republike. Takšne izjemne prostore – arhitekturne prostore, ki lahko zaživijo kot zares javni prostori – lahko naredi arhitektura, če je ne zvajamo na tržno dejavnost, ampak jo prakticiramo kot kreativno miselno prakso.

Kako ljudem to predstaviti, ta nezavedni vpliv, ki ga ima prostor na vsakega človeka? Je sploh mogoče?

Mislim, da arhitekturo lahko vidimo vsi, tako kot lahko vsi vidimo umetnost, ko se zgodi. Da jo *lahko* vidimo, pomeni, da je ne vidimo kar avtomatično. Avtomatično vidimo stavbo. Za to, da lahko določeno stavbo vidimo v njeni arhitekturni razsežnosti, kot primer arhitekture torej, pa je po mojem potrebno dvoje. Najprej, nekaj moramo o arhitekturi vedeti, a to vednost si potencialno lahko pridobi vsak. In drugič, arhitektura nas mora zanimati. Želeti si jo moramo videti. In tudi to je nekaj, kar je potencialno odprto za vse.

Arhitekt Hertzberger pravi: »Moj način je, da ustvarjam stike med ljudmi. Stopnice, ki se pretakajo, ki omogočajo poglede v prostore. Ni treba, da se dejansko srečaš, dovolj je, da se vidiš.«

Zanimivo. To me je spomnilo na eno od uveljavljenih definicij javnega prostora, ki pravi, da je določujoča značilnost tega tipa prostora, da v njem vidiš druge in si viden za druge. Tudi na takšen način, prek pogleda, se plete družbena vez. Stopnice so res poseben element – element, ki povezuje, in to v več pomenih besede. Hertzberger ga je v svojem arhitekturnem delu odlično razvil.

Petra, v zgodbi vašega življenja, prepletenega z arhitekturo, se čuti harmonija, kjer kot ženska sprejemate arhitekturo v njeni žlahtnosti in veličini. V njej sta zajeta tudi vaša izkušnja odraščanja v uravnoteženem, enakopravnem okolju in vaš pogum. Biti prežet z arhitekturo. Biti ženska.

Hvala. Sicer moram povedati, da sama svoje življenje dojemam kot precej disharmonično. Ves čas me kaj muči (*smeh*). In ves čas mi zmanjkuje časa. Imam pa motivacijo za svoje delo, in to je po mojem veliko. To je nekaj, kar so nedvomno imele naše kolegice arhitektke – slovenske, evropske, svetovne arhitektke – ki so si normalne pogoje za delo, to, kar je za nas samoumevno, morale šele izboriti. Njih občudujem. Imele so pogum, da so prebile dane okvire, ideologijo svojega časa, pa čeprav so bile do določene mere tudi same produkt te ideologije. Videle so, da ni nobene logike v danem redu stvari, ki jim prepoveduje, da bi prakticirale arhitekturo, razvijale to, kar jih zanima in veseli, in da je torej ta red treba spremeniti. In so ga spremenile, skupaj s tistimi kolegi arhitekti, ki so tudi sami videli absurdnost tega reda.

Navdihuje me ustvarjanje ravnovesja

Intervju s Katjušo Kranjc

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Katjuša Kranjc (1967) je arhitektka, ki se je uveljavila tudi kot grafična in produktna oblikovalka. Leta 2000 je ustanovila biro Raketa, ki ga od leta 2005 vodi skupaj s partnerjem Rokom Kuharjem. Po diplomi iz arhitekture se je umetnosti grafičnega oblikovanja učila pri dveh slovenskih mojstrih – Matjažu Vipotniku in prof. Ranku Novaku. Danes deluje na področju arhitekture, interierja, grafičnega oblikovanja in oblikovanja predmetov. Leta 2017 je s partnerjem ustanovila blagovno znamko Pikka, za katero uspešno oblikujeta in proizvajata predmete za dom. Njena dela so redno objavljana v domači in tuji strokovni literaturi. Kot vabljena predavateljica deluje doma in v tujini. Je tudi članica strokovne komisije investitorjev za izbiro umetniških del v javnih investicijskih projektih pri Ministrstvu za kulturo, članica strokovne komisije za vizualne umetnosti MOL ter predstavnica regije Ljubljana pri skupščini ZAPS. Za svoje delo je prejela že številne domače in tuje nagrade s področja oblikovanja predmetov in prostorov ter grafičnega oblikovanja.

© Primož Korošec

Po izobrazbi ste diplomirana arhitektka, skozi delo pa ste se uveljavili predvsem na področju interierja ter industrijskega in grafičnega oblikovanja. Vaše delo je pravzaprav preplet med arhitekturo in oblikovanjem. Kako poteka delo v vašem biroju, kakšna je dinamika organizacije?

S partnerjem Rokom Kuharjem vodiva biro za arhitekturo in oblikovanje Raketa, ki sem ga ustanovila že leta 2000. Glavnino našega strokovnega delovanja sestavljajo prenove, oblikovanje interierjev ter oblikovanje predmetov in pohištva. Poleg naju je v biroju zaposlenih še nekaj arhitektk, občasno tudi kakšen arhitekt. Pomembno je, da v procesu oblikovanja arhitekture ali predmetov vsak posameznik tvorno prispeva k skupnemu cilju. Delo v skupini vedno presega kakovost seštevka dela posameznih avtorjev, ki delajo samostojno. Včasih le ena beseda ali črta spremeni smer razmišljanja, zasnove in tako vpliva na oblikovanje končnega rezultata. Pomembno se nam zdi tudi povezovanje z zunanjimi projektanti in drugimi ustvarjalci, ki se vedno odvija po potrebi, odvisno od obsega in vsebine posameznega projekta. Po dvajsetih letih delovanja so to seveda bolj ali manj naši stalni sodelavci. Tudi z naročniki poskušamo vzpostavljati dobre in poglobljene odnose. Ti so po večini odraz velikega števila začetnih pogovorov. Na ta način lahko bolje razumemo njihove specifične potrebe in želje. Ko nam uspe vzpostaviti dober odnos z naročnikom, se to vedno zrcali v končnem rezultatu projekta. Včasih skozi dolgotrajen in intenziven proces sodelovanja postanemo tudi tesni prijatelji.

S kakšnimi projekti se srečujete v biroju?

Delujemo na področju arhitekture, interierja ter grafičnega in produktnega oblikovanja. Večinoma se ukvarjamo z oblikovanjem javnih interierjev in oblikovanjem predmetov. Zanima nas raziskovanje na področjih bivanja in oblikovanja predmetov. Osebno me zelo zanima tudi zgodovina oblikovanja prostora v Sloveniji; tako sem bila pobudnica priprave razstave o interierju Svet znotraj: oblikovanje modernih interierjev, 1930–danes v Muzeju za arhitekturo in oblikovanje.

Razstava je bila zelo odmevna; vsekakor zrcali pomen oblikovanja interierja. Kako gledate na slednje v primerjavi z arhitekturo ali urbanizmom?

V interierju preživimo večino svojega časa. Notranji prostori doma, delovno okolje in prostori za prostočasne dejavnosti temeljito vplivajo na naš vsakdan, a kljub temu je interier le redko obravnavan kot predmet tehtnega strokovnega diskurza, tako doma kot tudi v tujini. Interierju, temu tako pomembnemu področju, tudi za skupnost, se je v zadnjih letih začelo posvečati nekoliko več pozornosti. Čeprav zahodnjaki v notranjosti preživimo skoraj 90 odstotkov svojega časa in lahko interier pozitivno vpliva na naša življenja, mu še vedno namenjamo premalo pozornosti.

Glede na res dober odziv na razstavo *Svet znotraj* (pa tudi na istoimenski simpozij) menim, da je tema več kot aktualna. Ob ujetosti v interier v času pandemije covida-19 smo lahko vsi na lastni koži izkusili, kaj pomeni kakovostno oblikovana notranjost. Upam, da sta bila razstava in simpozij spodbuda za temeljit premislek, kako naprej, kakšno vlogo področju nameniti znotraj stroke in kako izobraziti bodoče arhitekte, da bodo kos novim izzivom.

© Nena Gabrovec

»Čeprav zahodnjaki v notranjosti preživimo skoraj 90 odstotkov svojega časa in lahko interier pozitivno vpliva na naša življenja, mu še vedno namenjamo premalo pozornosti.«

Kaj vam pomeni ustvarjalnost?

Ustvarjalnost pojmujem kot proces, kjer iz nič ustvariš nekaj novega, drugačnega, ko se na specifične potrebe posameznikov ali skupnosti odzoveš z rešitvijo, ki jim v vseh pogledih olajša ali izboljša bivanje. Ustvarjalni proces je lahko kratek ali daljši, včasih preprost, včasih poln ovinkov, vedno pa z veliko dilemami, ki potiskajo iskanje naprej. Večkrat se zgodi, da nas dileme pripeljejo na sam začetek poti, da začnemo delati še enkrat – in najdemo novo rešitev.

Kaj pa vam je v navdih?

Pri oblikovanju prostorov je to vsekakor zagotavljanje dobrobiti (wellbeing), pri oblikovanju predmetov pa rešitev specifičnega problema. Navdušujejo me tudi materiali in obdelave, neskončne možnosti njihove uporabe, tako v prostoru kot pri predmetih.

Kakšna sta vloga in pomen arhitekture?

Predvsem vidim ključno vlogo arhitekture v zagotavljanju kakovostnega bivanja, v vseh pomenih in merilih, od merila mesta in naselja pa do merila žlice. Z dobro arhitekturo in oblikovanjem lahko ključno vplivamo na delovanje človeka in na njegovo obnašanje. Arhitekti lahko s svojim delom, s stavbami in predmeti, spodbujamo, motiviramo ali tudi omejujemo nekatere procese. Vse je odvisno od tega, kako uspešni smo in kako znamo prisluhniti potrebam in željam ter jih prevesti v realnost. Družbena odgovornost arhitektov, tako do posameznika v skupnosti kot tudi do celotne družbe, je zato zelo pomembna. Dobra arhitektura pa mora stremeti tudi k vzpostavljanju ravnovesja. Ravnovesja med zunaj in znotraj, med starim in novim, med zasebnim in javnim, med funkcionalnim in poetičnim. To me tudi osebno navdihuje in vodi.

Kaj pa se vam zdi pomembno v arhitekturi?

Veliko pozornosti namenjava že omenjenemu ravnovesju. Zavedava se, da s svojimi intervencijami v prostoru puščamo trajne sledi. Zato v biroju z novim odgovorno posegamo v obstoječe, pri obstoječem pa spoštujemo kontekst, v katerega posegamo. Vedno iščemo inovativno uporabo metod in materialov, tako preizkušenih kot tudi novih. Vsak poseg obravnavamo celostno, do najmanjše podrobnosti.

Kakšna, mislite, bo prihodnost arhitekture?

Upam, da predvsem svetla in v skladu s smernicami EU, trajnostna. Pomembno se mi zdi razumeti koncept prednosti prenove pred novogradnjo ter uporabe človeku in okolju prijaznih materialov. Arhitektura naj bi v prihodnje poskrbela za dobrobit človeka, skupnosti in okolja. Tu vidim tudi največji izziv našega poklica, naše stroke v prihodnje. Kako v tem duhu vzpostaviti spoštljiv odnos do našega dela, ki mora v svojem bistvu težiti predvsem k zadovoljevanju potreb človeka, in ne akumulaciji kapitala. Kako torej ponovno vzpostaviti perspektivo, da je vsebina pomembnejša od embalaže.

Kako pa vidite vlogo žensk v arhitekturi?

Vloga žensk v arhitekturi je enaka vlogi moških. Cilj je enak, oblikovanje dobre arhitekture. Seveda je položaj žensk v arhitekturi redko enak položaju moških. Težje se uveljavimo, vsaj zdi se tako, zelo malo je res uspešnih arhitektk, ki delujejo samostojno, brez moškega partnerja. Upam, da bo prihodnost bolj naklonjena tudi posameznicam.

Kakšne pa so vaše izkušnje pri usklajevanju poklica in družine?

To je vsekakor največji izziv vsake zaposlene ženske z družino. Moja izkušnja je dobra, saj skupaj z možem vodiva manjši biro, kjer pogoje dela postavljava sama, zaradi majhnosti pa smo tudi veliko bolj gibki. Seveda bi želela imeti več časa, ki bi ga poljubno razporejala le zase. Ker pa sem tudi mama – in v tej vlogi uživam – krmarim skozi čas včasih bolj, kdaj pa manj uspešno. Poleg družine mi je namreč v veliko zadovoljstvo prav dobro opravljeno delo, kjer smo zadovoljni vsi sodelujoči, tudi naročnik. Osrečijo me seveda tudi strokovne nagrade, ko nam uspe ustvariti kaj res izjemnega; vedno pa to žal ni mogoče.

Kaj vam pomeni poklic, ki ga opravljate?

Biti arhitektka in oblikovalka mi pomeni predvsem veselje, odgovornost in vsekakor tudi neskončne priložnosti, da ljudem omogočam boljšo izkušnjo bivanja in delovanja. Verjamem, da lahko z oblikovanjem predmetov pripomorem k drugačnemu reševanju vsakodnevnih majhnih zadreg.

Ste kdaj razmišljali, da bi svoj poklic opustili?

Ne, o tem nisem nikoli razmišljala.

Kakšen pa bi bil vaš nasvet mladim, ki vstopajo v svet arhitekturnega poklica?

Imejte odprte oči in ušesa, dotikajte se stavb in predmetov. Poslušajte in še enkrat poslušajte, potem se pogovarjajte. Gradite med seboj dobre odnose in se povezujte.

Menite, da bi morala stroka oz. njene strokovne organizacije ženskam na začetku poklicne poti ponujati kakšno specifično podporo?

Enako kot mladim arhitektom – omogočati jim delovno okolje, kjer jim bo poleg profesionalne izpolnitve ostajal tudi čas za sanjarjenje, za življenje. Nujno bo treba urediti status mladih arhitektov in arhitektk, ki so večinoma obsojeni na prekarno delo. Zelo malo birojev mlade zaposli za nedoločen čas, večinoma imajo mladi status samostojnega podjetnika, srečnejši morda status ustvarjalca na področju kulture, pri katerem jim Ministrstvo za kulturo krije prispevke. Menim, da bi ZAPS moral poskrbeti za cenik arhitekturnih storitev in s tem realno vrednotenje našega dela. Tako bi v veliki meri prispeval k zaposlovanju mladih.

Ali bi bilo smiselno v podporo uvesti posebne nagrade za ženske?

Po mojem mnenju ne, tudi nisem podpornica ženskih kvot. Nagrajuje naj se dobra arhitektura, ne glede na to, ali je delo arhitektke ali arhitekta. Upam, da je prihodnost v povezovanju, verjamem, da skupinsko delo prinaša boljše rezultate, torej tudi boljšo arhitekturo.

Bi lahko z nami delili kakšno zanimivo anekdoto, povezano z arhitekturno stroko, iz svojega poklicnega ali zasebnega življenja?

Ko sem bila še najstnica, sem bila noro zaljubljena v sošolca. Ob mojem navdušenem opisovanju njega in njihove hiše je mami pripomnila, da se ji zdi, da sem morda nekoliko zaljubljena tudi v njihovo hišo. Ko zdaj pomislim na to, vem, da je bilo to zelo blizu resnice.

Ustvarjalnost je zame svoboda

Intervju z Vanjo Gregorc Vrhovec

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Vanja Gregorc Vrhovec (1969) je samostojna arhitektka, ki od leta 1989 z Alešem Vrhovcem vodi arhitekturni biro Gregorc Vrhovec arhitekti. Za dela na področju arhitekture in urbanizma sta prejela že številna stanovska priznanja, med zadnjimi nagrado zlati svinčnik in Plečnikovo medaljo 2019 (za Stanovanjsko-poslovni objekt Celovška). Njuni dosežki so pogosto objavljeni tako v strokovni kot v poljudni literaturi s področja arhitekture in prostora ter predstavljeni na razstavah, tako v Sloveniji kot v tujini. Vanja je med letoma 2001 in 2002 na Ministrstvu za okolje in prostor delovala kot svetovalka direktorja URS za planiranje. Aktivna je tudi na pedagoškem področju, kjer s predavanji in udeležbo na različnih dogodkih promovira slovensko arhitekturo. Leta 2021 je bila članica organizacijskega odbora mednarodne konference z naslovom Gradimo Evropo – Rehab(il)itacija, ki je v času predsedovanja Slovenije Svetu EU potekala v Mariboru in Gradcu.

© osebni arhiv

Kako je potekala vaša strokovna pot?

Začela sem na Ministrstvu za okolje in prostor – a tam zdržala le šest mesecev. Sveža s fakultete, polna idealov in nepripravljena na realnost nisem zdržala v okolju, kjer je administracija na prvem mestu in kjer na računalnikih sploh ni bilo programov za risanje. Danes bi bilo drugače, večkrat se spomnim na to obdobje, urbanizem mi je namreč blizu – a takrat sem se v hipu počutila preveč ujeto v nekaj, kar mi ni ustrezalo. Od takrat sem samostojna, z vsemi prednostmi in slabostmi, ki jih ta status prinaša.

Sedaj skupaj z Alešem Vrhovcem delujete v lastnem biroju, kakšen je vajin način dela?

Biro Gregorc Vrhovec arhitekti sicer obstaja od leta 1989, a pravi začetek sega nekako v leto 1996. Takrat je dozorela odločitev, da naju zanimajo predvsem stanovanja in da se bomo vsaj deloma usmerili tudi v gradnjo v lastni režiji. Usmeritev je nišna, namen pa zagotavljati kakovostno arhitekturo za sprejemljivo ceno, ciljna publika so predvsem mlade družine in ljudje z modernimi estetskimi zahtevami, ki jim tržišče ne zagotavlja ustreznih nepremičnin. Izrazito smo orientirani v trajnostno, eko-logično arhitekturo (od tod izdatna uporaba lesa), ki jo v zadnjih projektih poleg montažne, varčne gradnje nadgrajujemo z uporabo obnovljivih virov energije in recikliranih materialov.

Kakšna je dinamika dela v biroju?

Znotraj biroja ni izrazite delitve dela, saj smo za to premajhni, če kaj, je moje področje vodenje gradbišč, predvsem finalizacija in interier. V zadnjem času pa sem se z velikim veseljem posvetila tudi prenavljanju plovil, kar mi je resnično pisano na kožo.

Kako pojmujete ustvarjalnost in kaj je tvoj navdih?

Ustvarjalnost je zame svoboda. Da lahko počnem tisto, kar imam rada, in pri tem uživam. Navdih mi pomenijo kratka potovanja (ki jih je bilo zaradi korone ti dve leti žal bolj malo), ki so skoraj vedno povezana tudi z ogledi dobre arhitekture. Predvsem imam rada Evropo in potovanja z avtom, saj letal ne maram. Po mojem mnenju se veliko preveč leti in s tem resno onesnažuje naš planet. Ves avtomobilski promet ne bo nikoli dosegel škode, ki jo povzročajo letala. Čas korone nam je vrnil pogled na nebo, sinje modro, ki smo ga zaradi onesnaženja že skoraj pozabili. Sedaj sem pozorna nanj vsak dan. Taki trenutki in pa moj vrt (strastno vrtnarim) mi pomenijo glavno sprostitev – in navdih za vztrajanje v sicer izjemno stresnem poklicu. Pogosto se zalotim, da imam rastline raje kot ljudi.

Kaj vam osebno pomeni arhitektura in kakšen je vaš pogled na njeno družbeno vlogo?

Že 25-letno aktivno projektiranje pove vse. Brez prekinitev, iz dneva v dan. Do arhitekture imam zapleten odnos – zdi se mi, da je premalo prisotna v slovenskem prostoru, kadar pa je je (in predvsem arhitektov) preveč, se mi nemudoma upre. Težko je razložiti, a morda so zato Kitajci izumili sladko-kisle jedi. Veliko verjetno pove tudi to, da sem se takoj odzvala na Aleševo pobudo za organiziranje mednarodne konference *Gradimo Evropo* –

© Damjan Švarc

Hiša ob Celovški, nagrada zlati svinčnik in Plečnikova medalja

© Damjan Švarc

Hiša v Podkorenu, mednarodna nagrada revije AIT

»Arhitektura mi pomeni tudi obdajanje z lepimi stvarmi.«

Rehabi(l)itacija ob predsedovanju Slovenije Svetu EU. To je bil zagotovo eden največjih dogodkov na temo arhitekture v zadnjih letih pri nas. Zdel se mi je velik izziv – sooblikovati evropska merila in izhodišča za prihodnje zakonodaje evropskih držav v zvezi z arhitekturo, predvsem pa narediti droben korak in vsaj poskusiti vrniti ugled arhitektom in arhitekturi, saj v zadnjem času izgubljamo vlogo pravega sogovornika pri odločitvah.

Kakšna je vaša izkušnja – kako je biti ženska v arhitekturi?

Tu lahko samo rečem, da smo še vedno v podrejenem položaju, predvsem se to čuti takoj, ko stopimo na gradbišče. V biroju in pri naročnikih to ni očitno – na gradbišču pa se v zadnjih 25 letih ni veliko spremenilo, vsakodnevno se je treba spopadati s podcenjevanjem žensk. Moška beseda se preprosto bolj sliši – čeprav izkušnje prinesejo tudi to, da dosežem, da se sliši tudi mene.

Kaj vam pomeni poklic arhitektke in kaj vam v njem prinaša zadoščenje?

Glede na to, da nimam otrok, mi delo in arhitektura pomenita zelo veliko. Verjetno je to povezano tudi s tem, da večino časa posvečam delu – in pri tem uživam. Arhitektura mi pomeni tudi obdajanje z lepimi stvarmi.

Zato tudi ne razumem tega, da se gradbena stroka prav zdaj izenačuje z nami arhitekti, ki imamo drugačno izobrazbo in vlogo – kar pomeni čisto erozijo našega poklica, pa mislim, da se večina arhitektov tega ne zaveda. Ta stalna pasivnost arhitektov je zelo zastrašujoča, in razmišljanje, da nas bo že nekdo rešil, se s tem ukvarjal, je uničujoče za naš poklic. Vzvišena poza, včasih neupravičena samozavest in aroganca nas oddaljujejo od realnih problemov. Glede podeljevanja nagrad v Sloveniji sem zadržana. Moje mnenje je, da se vse prevečkrat nagrajuje ene in iste ljudi po ključu »ti meni, jaz tebi«, pogosto pa ne tistega, ki to zasluži. Večkrat Slovenci priznamo nekomu nagrado šele, ko izjemni dosežek prepoznajo v tujini. To sem doživela na lastni koži.

Ste kdaj razmišljala, da bi opustila svoj poklic? Zakaj?

Tudi o opustitvi poklica sem razmišljala, tako kot verjetno vsak, se človek nasiti, predvsem v obdobjih čezmernega dela. Včasih sem čutila strašno nemoč pri pogovorih z uradniki in nepotrebnem birokratiziranju. So pa tudi dobri trenutki, ko občutiš veselje, ko se projekt zgradi, vidiš srečo na obrazih ljudi, ko vstopijo v novo hišo; doživela sem, da so me objeli.

Imate nasvet za mlade arhitektke, ki šele vstopajo v svet arhitekturnega poklica? Ali morda obstaja potreba po spodbudah, kot so posebne nagrade za ženske?

Težko bi ločevala ženske in moške. Ni nasvetov glede na spol. Res ne vem, zakaj bi obstajale posebne nagrade za ženske (kot ni posebnih nagrad za moške). Dovolj so nagrade za uspešno in izjemno delo, le če bi se bolj pravično razdeljevale, s premislekom, in ne po poznanstvih ali tem, komu si naklonjen in obratno. Za to pa sem.

Kakšno podporo bi morala po vašem mnenju stroka ponujati ženskam na začetku poklicne poti (in kasneje)?

Delo v arhitekturi se na prvi pogled zdi preprosto in lepo, a je to daleč od resnice. Je težak poklic, predvsem če si zahteven do sebe. Združuje veliko znanj, in o tem se na fakulteti premalo govori. Navidezna glamuroznost navadno terja izjemna odrekanja, zato bi morali kot stroka (brez delitve na moške in ženske) doseči ustrezno plačilo za naše storitve in za to poskrbeti, kot znajo zdravniki ali pravniki. Ali, kot pravi Magnifico, ni vse v denarju – nekaj je tudi v zlatu.

Lahko delite z nami kakšno zanimivo anekdoto, povezano z arhitekturno stroko, iz svojega poklicnega ali zasebnega življenja?

Ni ravno anekdota, a pove nekaj o meni. Vselila sva se v novo hišo v malem naselju tik ob Ljubljani, v ruralnem okolju – kot bi bila na pravi vasi nekje bogu za hrbtom. Hiša tipična za sanje arhitektov – supermoderna, snežno bela, ogromna okna, odlična za Kalifornijo, za Šmartno pod Šmarno goro leta 1999 pa, kot bi dregnila v osje gnezdo. Vsi sosedje so jo sovražili, vsi so sovražili tudi naju. Potem me je najbližja soseda kaki dve leti opazovala, kako sem urejala vrt in rila po zemlji, nazadnje stopila zraven in rekla, pa saj vi ste navadna kmetica. In me končno sprejela.

Pomembno je, da se znamo slišati, da skušamo razumeti, zakaj nekdo razmišlja drugače

Intervju z Majo Ivanič

Pogovarjali sta se Polona Filipič Gorenšek in Špela Nardoni Kovač

Maja Ivanič (1967) je leta 1995 diplomirala na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo pri prof. Janezu Koželju. Potem je šest let sodelovala v arhitekturnem biroju Atelierarhitekti*. Poleg projektiranja je ves čas dejavna tudi na drugih področjih arhitekture: od leta 1997 do 2000 je pripravljala arhitekturne prispevke na TV Slovenija za oddajo* Trend*, med letoma 2005 in 2010 je bila urednica revije* Hiše*, med letoma 2011 in 2016 predsednica Društva arhitektov Ljubljana (DAL), od leta 2011 je predsednica Zveze društev arhitektov Slovenije (ZDAS). Leta 2008 sta s Špelo Kuhar pri mednarodni založbi Springer izdali knjigo* Contemporary School Architecture in Slovenia 1991–2007*, ki je izšla tudi v slovenščini z naslovom* Sodobna arhitektura šol v Sloveniji 1991–2007*, nato pa aprila 2009 skupaj z Ministrstvom za šolstvo in šport RS za OECD organizirali še mednarodno konferenco* Sustainable School Buildings: From Concept to Reality*. Od leta 2008 predseduje organizacijskemu odboru mednarodne konference* Piranski dnevi arhitekture (PDA)*. Je (so)avtorica, kuratorka, selektorica in organizatorka vrste arhitekturnih razstav, dogodkov in konferenc. Njeni članki so objavljeni v slovenskih in tujih arhitekturnih revijah. Leta 2019 je postala članica uredniškega odbora zdaj že nekdanje slovaške revije* ARCH *ter članica svetovalnega odbora italijanske revije* ArchAlp*. Leta 2014 je bila z Miho Turšičem na 14. mednarodnem arhitekturnem bienalu v Benetkah komisarka slovenske razstave* Problem vožnje po vesolju – supre:arhitektura*. Za leseni krožni vrtec* Pedenjcarstvo *v Ljubljani (2018) je s soavtorji Anjo Planišček, Andražem Intiharjem, Uršo Habič in drugimi prejela nagrado* zlati svinčnik *in posebno priznanje na salonu arhitekture v Novem Sadu ter nominacijo za evropsko arhitekturno nagrado* Mies van der Rohe*. Leta 2020 je postala častna članica Zbornice za arhitekturo in prostor Slovenije.*

© arhiv Zavoda BIG

»Verjamem, da širjenje dobrih novic spodbudi pozitivno energijo, ta pa nastanek dobrih idej.«

Na področju arhitekture ste vsestranski – projektirate, vodite galerijo DESSA, organizirate *Piranske dneve arhitekture*. Povrh vsega se ukvarjate še s potapljanjem na dah. Kje najdete čas? Pa tudi, kako vas je zaneslo v arhitekturo?

S potapljanjem se ukvarjam za sprostitev in mentalno kondicijo, žal pa v zadnjih dveh letih tudi za to komaj najdem čas. Stvari me prehitevajo na vseh koncih, kar je negativna posledica vsestranskosti ... Je pa potapljanje eden izmed najlepših športov. In Slovenke so v njem izjemno uspešne!

Delu lahko posvetim več časa, ker si nisem ustvarila družine. Že v osnovni šoli sem se ukvarjala z več stvarmi hkrati, poleg šole so bili na urniku še verouk, glasbena šola, plavanje, gimnastika, atletika in pevski zbor. Po koncu študija, ki sem ga zaradi zanimanja za druge stvari – tri poletne sezone sem delala kot stevardesa pri Adrii Airways in nato še eno leto risala na Arxlu – precej vlekla, sem imela v načrtu potovanja. A sem že štiri dni po diplomi začela delati v arhitekturnem biroju Atelierarhitekti. V tistem času je večina arhitektov risala še z roko, jaz pa sem se na Arxlu naučila risati v programu Autocad. To tehnično znanje, za katero se moram zahvaliti sošolcema s fakultete Diegu Zancu in Draženu Kirinu ter Matjažu Požlepu, mi je dalo neke vrste samozavest. To je na začetku kariere, ko je vse novo, neznano in drugače, pomembno. Takoj po diplomi sem se včlanila v Društvo arhitektov Ljubljane (DAL) in v DESSO. Malo pozneje me je k sodelovanju povabila tudi Jožica Brodarič, ki je za Televizijo Slovenija ustvarjala oddajo Trend, jaz pa sem zanjo pripravljala prispevke o arhitekturi. Izkušnja pred kamero mi je

© Jadran Rusjan

Odprtje razstave Arhitektura. Skulptura. Spomin. Umetnost spomenikov Jugoslavije 1945–1991. v galeriji Herman Pečarič v Piranu v okviru PDA 2019

© Jadran Rusjan

DESSA ekipa v galeriji Herman Pečarič na odprtju razstave spomenikov, november 2019

pozneje večkrat prišla zelo prav, posebej v času predsedovanja DAL-u. Pred tem sem že sodelovala tudi v uredniškem odboru revije Hiše, v katerega me je povabil direktor Zavoda BIG Zmago Novak. Pet let sem bila tudi njena glavna urednica. Moje uredniško načelo je bilo profilirati Hiše s predstavitvami dobrih hiš, predvsem slovenskih, in predvsem zato, da bi naročniki dobili zaupanje v delo arhitektov in bi se zmanjšalo število samograditeljev. Predstavljanje kakovostne arhitekture je najlažja in najhitrejša pot za dvig splošne ravni bivalne kulture. Pa tudi za ozaveščanje širše javnosti, zakaj je pomembno, da si vsi prizadevamo za urejen prostor.

Kako vam uspeva usklajevati vse te zadolžitve? Vas morda prav takšno delovanje navdihuje in žene naprej?

Prepričana sem, da širjenje dobrih novic spodbudi pozitivno energijo, ta pa nastanek dobrih idej. Po drugi strani pa je vsestranskost tudi obremenjujoča. Večkrat se mi zgodi, da nimam dovolj časa za poglobljen razmislek, za ustvarjalnost. Občasno zavidam kolegom, ki se lahko osredotočijo le na delo v svojem biroju. Sama neprestano porivam vagone na različnih tirih, nenehno miselno preklapljam, kar je utrujajoče in tudi manj produktivno. V svobodnem poklicu je zelo malo svobode. Delam veliko več kot osem ur na dan, petek in svetek, pogosto se mučim z delom in naročniki, denar na koncu meseca pa ni samoumeven. A zato delam z ljudmi, ki imajo podoben pogled na delo in življenje.

Trenutno ste direktorica galerije DESSA, dva mandata pa ste bili tudi predsednica DAL-a. Očitno vam ustrezajo tudi vodstveni položaji?

Če se prav spomnim, sem urejanje revije *Hiše* končala ravno takrat, ko je Andrej Hrausky končeval svoje predsedovanje Društvu arhitektov Ljubljana. Na eni od arhitekturnih novoletnih zabav sta me z ženo Majdo Cajnko spodbudila h kandidaturi za novo predsednico društva. Seveda sem bila počaščena zaradi zaupanja starejših kolegov. In ravno v letih, ko je človek še dovolj ambiciozen. Predsedovanje strokovnemu društvu mi je bilo v čast. Je pa res, da mi je delo zanj vzelo ogromno časa in mi ga je potem primanjkovalo za moje arhitekturne projekte. Kar nekaj let sem stagnirala v projektiranju, kar občasno tudi obžalujem, saj je načrtovanje to, kar najraje delam.

V izvršnem odboru DAL-a smo se lotili različnih projektov. Eden pomembnejših je zadeval stihijski pristop države k energetski sanaciji. No, dovolj dolgo smo pihali v to ledeno goro, da se je v zadnjih letih nekoliko premaknila proti razumevanju pomena in ohranjanja arhitekturne identitete.

Eden od takratnih DAL-ovih projektov je bilo tudi ozaveščanje strokovne in širše javnosti o izjemnosti slovenske in jugoslovanske arhitekture iz obdobja modernizma. Zaradi premajhne časovne oddaljenosti od njenega nastanka Zavod za varovanje kulturne dediščine Slovenije še ni imel oblikovnih parametrov njene zaščite, zato je bilo v prvih dvajsetih letih po osamosvojitvi Slovenije, v obdobju najbolj divjega tranzicijskega kapitalizma, veliko modernističnih stavb porušenih, neprimerno prenovljenih in prisiljenih v neprimerno vsebino. Danes vse več ljudi razume, da je za naše korenine nujno ohranjanje kulturne in arhitekturne dediščine.

V DAL-u si ves čas prizadevamo tudi za uveljavitev cen arhitekturnega dela. Mantro o prostem trgu cen zavračam. Vsako delo mora imeti cenovni okvir, znotraj katerega se morajo gibati ponudbe. Sicer pademo v območje popolnega kaosa vrednot in kakovosti, česar si ne želimo ne arhitekti ne naročniki. Zato smo okrog leta 2014 skupaj z Zbornico za arhitekturo in prostor Slovenije posodobili *Arhigram 1*, cenik storitev, ki se v nekem vmesnem obdobju sploh ni več uporabljal. Zdaj prenovljeni *Arhigram* poleg arhitektov za oceno svojih bodočih investicij uporabljajo tudi javni in zasebni investitorji.

Leta 2008 me je prof. Vojteh Ravnikar povabil, naj prevzamem vodenje organizacijskega odbora Piranskih dnevov arhitekture, ki jih pripravljamo skupaj s Špelo Kuhar, Anžetom Korenom in z aktualno ekipo DESSE v sodelovanju z Obalnimi galerijami Piran. Nekoč najpomembnejše mednarodno strokovno srečanje je znova eden vodilnih dogodkov v prostoru Alpe-Adria in širše. V letu 2023 bomo organizirali jubilejne, štiridesete dneve, kar konferenco uvršča med arhitekturne dogodke z najdaljšo tradicijo na svetu. Piranskih dnevi arhitekture so še vedno neke vrste napovednik uspeha in smerokaz arhitekturi: številni vabljeni arhitekti so pozneje v karieri prejeli prestižne mednarodne arhitekturne nagrade – evropsko nagrado Mies van der Rohe, bienalnega beneškega arhitekturnega leva, kar trije prejemniki Pritzkerjeve nagrade – Wang Shu, Yvonne Farrell (Grafton Architects) in letošnji Pritzkerjev lavreat Diébédo Francis Kéré pa so bili že leta 2009 predavatelji na PDA. In pomen konteksta, ki se je izgubil v globalni arhitekturi, je bil in je še vedno zaščitni znak PDA.

Vodenje galerije DESSA (od 2013) pa ni bilo nikoli v mojem načrtu. DESSA je bila projekt, pravzaprav otrok nekoliko starejše generacije arhitektov: Majde Cajnko in Andreja Hrauskyja, Andreje Jug, Mojce Švigelj, Darje Pollak, Jurija Kobeta, Vozličev, Dešmanov, Borisa Briškega, Iva Koritnika, Sonje Miculinić in drugih, do katerih smo mlajši, ki smo pozneje prihajali na razstave in se včlanjevali v DESSO, čutili spoštovanje. Zgodilo se je bolj po spletu okoliščin, ker sta Majda Cajnko in Andrej Hrausky, ki sta galerijo vodila 25 let, od njenega nastanka, želela v pokoj. DESSE pa nismo hoteli zapreti. Ob obljubah kolegov, da bodo vsi pomagali, sem se pustila prepričati, da ni druge možnosti, kot da se vpnem še v ta projekt. Novi strokovni

»S prikazovanjem kakovostne arhitekture je najlažje in najhitreje dvigniti splošno raven bivalne kulture. Pa tudi širšo javnost ozavestiti, zakaj je pomembno, da si vsi prizadevamo za urejen prostor.«

© Miran Kambič

Prenova kuhinje Osnovne šole Trnovo, 2011, avtorici dr. Dominika Batista, Maja Ivanič

ekipi sta se takoj pridružili še Damjana Zaviršek Hudnik in Špela Nardoni Kovač. V različnih obdobjih so bili z nami še Katarina Čakš, Mitja Zorc in Eva Mavsar. Pred dvema letoma se nam je pridružila absolventka Vesna Perovnik, na posameznih razstavah pa Kristina Dešman in dr. Boštjan Bugarič. Ves čas za oblikovanje skrbi Nena Gabrovec. Prijeten je občutek varnosti, ki ga občutim ob svojih sodelavcih: tudi če me ni, vem, da se bodo stvari zgodile oz. dogajale naprej.

DESSA danes deluje malo drugače: prilagoditi se je morala finančnim virom, predvsem pa je morala svoj program prilagoditi internetni dobi, v kateri so informacije, projekti in arhitekti takoj in povsod dosegljivi. A ljudje še vedno potrebujemo tudi druženje v živo. Razstave v DESSI so idealna priložnost za to.

Program DESSE se je od predstavljanja posameznih arhitektov in birojev preusmeril k družbeno bolj angažiranim projektom, v ohranjanje in poudarjanje kulturno-arhitekturne identitete in v raziskovanje aktualnih družbeno-prostorskih problematik. Nismo pa spremenili galerijskega načina predstavljanja arhitekture: potrebni so aktualna vsebina, odlična fotografija, ustrezna predstavitvena tehnika in arhitekturna kritika.

Ključna lastnost žensk, predvsem uspešnih, je poglobljen premislek, preden prevzamejo odgovornost za izpeljavo kake naloge. To ni znak premajhne samozavesti, temveč velike ženske odgovornosti. Moški zajahajo konja in jahajo, dokler gre.

Večina žensk, sama sem med njimi, dobro premisli, preden prevzame zahteven projekt. S preveliko odgovornostjo gledamo na posamezne izzive. Ne upamo takoj reči: »Ni problem, to znam oziroma bom že kako.« Pred nekaj leti sem zavrnila ponudbo za projektiranje nogometnega igrišča, ker se mi je zdelo, da o nogometnih igriščih ne vem dosti. Moški so pri tem veliko bolj samozavestni. A morda so ravno zaradi velike odgovornosti projekti, ki jih delamo ženske, zelo dosledno izpeljani. V ženskah je zasidrana praskrb za obstanek, za preživetje, zato je treba projekt, tako kot kosilo, vedno skuhati v celoti in do konca.

Še danes imam na začetku vseh novih projektov tremo. Tolažim se z mislijo, da bom zmogla, saj zmorejo tudi drugi. Enako sem si kot otrok prigovarjala že na glasbenih nastopih, pa na sprejemnih izpitih na Fakulteti za arhitekturo in še marsikdaj v življenju. No, zdaj tudi že vem, da ni potrebno, da je vedno vse narejeno 120-odstotno, dovolj je že 100-odstotno.

Kako pa doživljate vsa ta raznolika sodelovanja? Najverjetneje je za sodelovanje dobra uravnoteženost žensk in moških, vendar pri večini projektov sodelujete z ženskami.

Res je, v uredništvu revije *Hiše* in tudi v DESSI sodelujem predvsem s kolegicami, prijateljicami. Pri projektiranju pa v ženskih, moških in mešanih skupinah. Imam srečo, da vedno delam v timih, ki jim je skupni končni cilj pomembnejši kot to, kdo je v procesu izdelave kaj predlagal ali kdo je avtor česa. Ženske smo izredno vztrajne, moški pa bolj pragmatični. Različni smo, imamo

»Razumevanje in sprejemanje nasprotnega mnenja je stvar osebne samozavesti: kdor je nima, postavlja v ospredje sebe.«

različne fokuse, različne miselne tokove. To je izvrstno, ker bi bilo sicer življenje monotono. Raznolikost in raznovrstnost sta gibalo razvoja in napredka – v naravi, pri delu in v odnosih. Pomembno je, da se znamo slišati, da poskušamo razumeti, zakaj nekdo razmišlja drugače. Različni pogledi na problem vodijo v boljše rezultate. Ravno v tem, da si ne znamo vljudno in razumevajoče izmenjati mnenj in nasprotnih stališč, vidim največjo težavo sodobne slovenske družbe. Razumevanje in sprejemanje nasprotnega mnenja je stvar osebne samozavesti: kdor je nima, postavlja v ospredje sebe.

Povezovanje je zelo pomembno za napredek družbe. Najverjetneje bo vaša sposobnost vsestranskega delovanja pustila večji pečat, kot če bi se ukvarjali samo s projektiranjem, z izrisovanjem detajlov ...

Zelo rada rišem detajle ... Vsekakor pa je bolje, da človek dela tisto, kar mu gre od rok. Nikoli se nisem imela za super inovativno arhitektko, mnogo bolj mi leži komunikacija z ljudmi. Še boljša pa sem v komunikaciji z živalmi [*smeh*].

Z delovanjem pri več projektih in na več ravneh si izostriš občutek, kaj je dobro in kaj ne. Z leti sem pridobila samozavest pri ocenjevanju: zelo hitro ločim med dobro in blefersko arhitekturo, prepoznam, kaj je strokovno dobro in kaj slabo, in hitreje najdem rešitve. Delovanje in povezovanje z različnimi ljudmi pri različnih projektih mi vsekakor omogočata širši in bolj kritičen pogled na aktualno dogajanje v stroki in v družbi.

Kaj pa se vam še zdi pomembno za dobro delovanje v stroki?

Dobro delajo oziroma delujejo ljudje z izoblikovano osebnostjo. Ti so odprtega duha, in kot sem že prej omenila, dovolj samozavestni za sprejemanje drugačnih, tudi nasprotnih mnenj. Osebnost gradiš s časom in izkušnjami. In nič ni narobe, če se spreminjaš, če spreminjaš svoj pogled na svet, svoj svetovni nazor. Samo neuki in neumni ostajajo v okvirih, ki so si jih nekoč začrtali. Pred leti sem o tem prebrala izvrsten traktat Umberta Ecca, žal se ne spomnim naslova.

Pomembno se mi zdi, da arhitekti, ki s svojim delom pomembno vplivamo na družbo in njen razvoj, spoznavamo širše resnice o življenju, stvarstvu, umetnosti in družbi. In te so (tudi) v dobrih knjigah. Knjige odstirajo poglede in širijo horizonte.

Veliko berem. A priznam, da zelo malo arhitekturnih knjig in revij, te bolj prelistavam. Moja dušna hrana je leposlovje. Ne mine dan, da ne bi brala. Berem zvečer, v postelji, ko je delovni dan za mano. Črne črke na belem papirju sprostijo možganske napetosti in znižajo raven adrenalina. Obožujem klasike, posebej ruske. Izjemni so tudi mladi ruski pisatelji, na primer Marina Stepnova, Sergej Lebedjev. Pred nekaj dnevi me je do solz ganila Župančičeva Duma. Očitno so za določena spoznanja potrebna leta in življenjske izkušnje, v šoli se me Duma ni tako dotaknila.

Slovnica in literatura sta bili v moji družini del vsakdanjih pogovorov. Moji starši, oba imata čez osemdeset let, še zdaj na pamet recitirajo Prešerna, Kajuha, Aškerca, Gregorčiča, odlomke Turjaške Rozamunde, Sonetnega venca ... Magistrale in Zdravljico pa v celoti. Hvaležna sem jima, da sta nas vse, brata, sestro in tudi moje nečake, usmerila v kulturo in umetnost.

Maja, zelo radi potujete, pa ne le zaradi potapljanja.

Potovala bi več, pa me je vase potegnilo delo. Moja potovanja so večinoma različne strokovne ekskurzije. Veliko sem potovala z DESSO; dvakrat na leto je organizirala izjemne ekskurzije in oglede hiš in prostorov, ki so sicer za javnost zaprti. Večkrat sem se na študentskih ekskurzijah pridružila seminarju prof. Janeza Koželja, bili smo na Japonskem, v Braziliji, južni Franciji, Španiji, Rusiji, na Kitajskem in v Arabskih emiratih. S seminarjem izr. prof. Tomaža Krušca sem bila znova na Japonskem. No, nekaj je bilo tudi

© Miran Kambič

Vrtec Pedenjcarstvo v Ljubljani, 2018, arhitekti Maja Ivanič, Anja Planišček, Andraž Intihar, Urša Habič

zasebnih potovanj, na katerih pa se tudi nisem ravno izogibala arhitekturnim ogledom. Če želiš arhitekturo pravilno dojeti in razumeti, jo je treba doživeti v živo, *in situ.* Za iskanje prostorskih in arhitekturnih rešitev je nujno razumevanje kulturnega in prostorskega konteksta.

Očitno je vsestranskost v vašem značaju. Večkrat pa poveste, da ste po duši projektantka. Ob svojem vsestranskem delovanju tudi projektirate. Nimate pa svojega biroja z imenom in prostorom, temveč se povezujete v različne projektne time. Zelo horizontalno. Mogoče lahko poveste kaj o tem?

Projektiranju se ne morem odreči, ker mi načrtovalski miselni proces daje potreben občutek ustvarjalnosti. Po vseh izkušnjah tudi vem, da je za moje možgane premalo, če ne rešujejo več zapletov hkrati [*smeh*].

Zavestno sem se odločila, da ne bom imela lastnega biroja. Nimam ravno najboljših organizacijskih sposobnosti, posebno kar zadeva razporejanje dela. Nisem človek hierarhije in nisem menedžerka, za vodenje biroja pa je to dvoje zelo potrebno. Z odločitvijo, da ne bom imela biroja, sem se odrekla večjim projektom, sem pa zato ohranila svobodo razpolaganja s časom in svobodo izbire sodelovanja.

Kaj pa odgovornost? Pri vertikalni organizaciji je odgovornost jasna. Pri odločitvi za horizontalno delovanje pa je verjetno zelo pomembna izbira sodelavcev.

Res se najbolje znajdem pri horizontalnem povezovanju. V timu, v katerem vsi sodelujoči enakopravno prevzemamo dolžnosti in odgovornosti. In si enakopravno oziroma pravično razdelimo tudi rezultate dela. Rada sodelujem z mlajšimi kolegi, rada prenašam svoje znanje in rada se učim od mlajših. So polni novega znanja.

Imam srečo, da sem imela do zdaj z večino kolegov, s katerimi sem sodelovala, dobre izkušnje. Svoje mnenje odkrito delim, a ga poskušam povedati taktno, nikakor ne pokroviteljsko ali žaljivo. Ker je v mojem značaju pretirana odgovornost, mi tudi ni težko prevzeti dela drugih. Ne maram pravičništva za vsako ceno, samoumevno se mi zdi, da enkrat več naredi eden, drugič drugi. Nekdo je boljši v detajlih, drugi v zasnovah. Z leti sem pridobila tudi samozavest glede napak: delamo jih vsi, ki delamo. Ni mi jih težko priznati ali prevzeti odgovornosti. Pomembno jih je popraviti.

Pri projektiranju je poleg strokovnosti treba obvladati tudi pogovore s strankami, menedžment, marketing, finance ... Na katerem področju ste manj suvereni? Kje bi si želeli več znanja ali veščin?

Moji šibki točki sta razporejanje dela in moje finance. Potrebujem menedžerja ali menedžerko, ki bi mi brala misli, brez spraševanja razdelila delo ter pošiljala investitorjem ponudbe in račune. No, tolažim se s tem, da denar ne more dati zadovoljstva, kot ga lahko da dobro opravljeno delo. Zakon stvarstva je res pravičen: občutek zadovoljstva, ki se pojavi ob dobro opravljenem delu, me postavi v ravnovesje. Če pa so z mojim delom zadovoljni še investitorji oziroma uporabniki, kaj več bi si lahko želela?! No, seveda, denar je pomemben, treba je tudi fizično preživeti.

»Pomembno se mi zdi, da arhitekti, ki s svojim delom pomembno vplivamo na družbo in njen razvoj, spoznavamo širše resnice o življenju, stvarstvu, umetnosti in družbi.«

Morda pa je težava prav v takšnem odnosu do denarja. Arhitekti smo nagrajeni že s tem, da je bila izvedba projekta uspešna, a vendar je treba nekako regulirati tudi ceno naših storitev na trgu. Kaj menite o tem?

Glede na to, da je projektantsko delo zakonsko regulirano, da torej ni prepuščeno le umetniškemu navdihu posameznega projektanta, bi morale biti regulirane tudi cene projektantskih storitev. Pa ne le zaradi projektantov, tudi naročniki potrebujejo sistemsko določeno oceno svoje investicije in vrednosti projektantskega dela. Vse do vstopa Slovenije v Evropsko unijo so obstajali uradni ceniki oziroma tabele, po katerih so se izračunavale realne cene investicij in storitev. V tranzicijskem kaosu prostega trga pa so se poleg cenikov in tabel izgubile tudi etične vrednote, povezanost in kolegialnost. Posledično pa tudi pomen arhitekturno-projektantske stroke za družbo in kulturo.

Ali vas je arhitektura poklicala? Je to poklic, ki ste si ga od nekdaj želeli?

V družini sicer nimamo arhitektov, se je pa moj oče, ki je bil še v času Jugoslavije daljše obdobje zaposlen v Lesnini, gibal v arhitekturno-oblikovalskih krogih. Nekaj časa je vodil oddelek za propagando, kjer so med drugim snemali tudi reklame ter oblikovali prospekte in kataloge za pohištvo. Takrat sem spoznala nekaj arhitektov – Marleno Humek Pehani, hčerko mariborskega arhitekta Ljuba Humeka, in Zorana Kragića, arhitekta iz Beograda, ki še vedno živi v Ljubljani, oblikovalko Nevo Zajc ter slikarja in fotografa Petra Vernika. Všeč mi je bilo njihovo delo, na roko zrisane risbe in načrti, postavitve interierjev, njihovo urejanje in fotografiranje. Tako sem v sedmem razredu psihologinji odgovorila, da želim postati arhitektka.

Uživam v urejanju. Že kot otrok sem rada preurejala svojo sobo. Otroci iz naše ulice smo se pogosto igrali »hiše«: v makadam smo risali tlorise stanovanj, ki smo jih nato pometali, opremljali, urejali in hodili eden k drugemu na obiske. Moji prostori so bili vedno zelo urejeni, z rožami na oknih, z drevesi pred vhodom. Tudi moja najljubša igrača, ki sem jo kot štiri- ali petletna dobila za Miklavža, so bile na karton natisnjene stene hiše in različna notranja oprema. Stene in opremo je bilo treba izrezati, sestaviti in zlepiti. Razporejanje papirnatega pohištva po papirnati hiši me je neznansko veselilo.

Po osnovni šoli sem se vpisala na Srednjo šolo za oblikovanje in fotografijo, smer industrijsko oblikovanje. Čeprav sem bila prva generacija usmerjenega izobraževanja, je bilo na šoli še vedno veliko splošnih in risarskih predmetov. In na srečo so bili vsi profesorji, še profesorica za geografijo, ki je poučevala tudi STM – socializem s temelji marksizma, zelo naklonjeni umetnosti. Imeli smo izjemno profesorico matematike, prof. Cokanovo, zaradi katere mi matematika tudi na Fakulteti za arhitekturo ni delala težav. Moja razredničarka je bila prof. Breda Dobovišek, njen mož, prof. Dobovišek je v prvem letniku na fakulteti predaval statiko.

»Če želiš arhitekturo pravilno dojeti in razumeti, jo je treba doživeti v živo, in situ. Za iskanje prostorskih in arhitekturnih rešitev je nujno razumevanje kulturnega in prostorskega konteksta. «

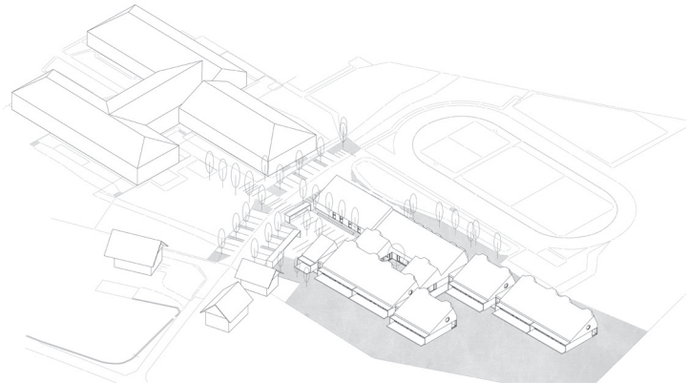

Vrtec Bohinjska Bistrica, natečaj 2020, arhitektki Nena Gabrovec, Maja Ivanič, sodelavka Eva Mavsar

Nekako sem se ves čas vrtela okrog oblikovanja in urejanja prostora. Tako je bil korak proti Fakulteti za arhitekturo precej naraven. Ko gledam nazaj, svoje odločitve ne obžalujem, čeprav je velik delež mojega dela neustvarjalen in se moram ukvarjati tudi z birokracijo. A tistih pet odstotkov, ko možgane preplavi ustvarjalna blaženost, odtehta. Rada imam svoje delo.

Česa bi se morali še lotiti?

Kot sem rekla, skupaj z državo moramo urediti cene projektantskih storitev. Ne nazadnje cenik arhitekturnih storitev zahtevajo tudi inšpektorji, ko obiščejo biroje. Če nam zakonodaja EU ne omogoča cenika, naredimo vsaj točkovnik. Brez osnovnega sidra plavamo v oceanu prostega trga. Če bomo ob tem še strnili vrste, se medsebojno povezovali in podpirali, bo arhitektura spet pridobila družbeno veljavo.

Omenili ste medsebojno podporo. Renata Salecl je na lanski okrogli mizi v okviru mednarodnega projekta *Yes, we plan!* poudarila ključno lastnost žensk, ki bi jo morale pogosteje uveljaviti: da se znamo med seboj podpreti in da znamo podpreti druge.

Se strinjam. Neprestano opominjanje in kazanje negativnih plati vodi ljudi v depresijo in naveličanost. Ko pa nekoga pohvališ, tudi sam takoj občutiš zadovoljstvo. To je še en super zakon stvarstva. Pohvala spodbuja, je motivacija za bolj zavzeto in boljše delo. Italijani so s pohvalami radodarni: čeprav nekdo ni izjemen, ampak samo dober, ga znajo pohvaliti. Pozitivno razmišljanje pripomore k temu, da se zadeve razvijejo v pozitivni smeri. S pohvalo posameznika raste samozavest naroda.

Kakšna bo prihodnost arhitekture? Je pričakovati drastične spremembe v poklicu in v poslanstvu arhitekture?

Prihodnosti ne znam napovedati. Želim si, da bi izplavali iz slepega kanala sodobne digitalne tehnologije, ki je zašla v neselektivno prenašanje binarnih, torej nečustvenih informacij, družbo pa z družbenimi omrežji zapeljala v individualiziranost in odtujenost od narave in sočloveka. No, prepričana sem, da se bo narava uravnovesila – z nami ali brez nas.

Bojim se, da nas je digitalna tehnologija že popolnoma preplavila in polenila naše miselne procese. Delo z računalniki je res marsikaj poenostavilo – projektanti na mize ne napenjamo več pavs papirja, ne čistimo rotringov in ravnil, z ukazom »razveljavi« preprosto popravimo risarske napake ... Poenostavilo pa je tudi naše sposobnosti razmišljanja o prostoru, o njegovi tretji, četrti in preostalih dimenzijah. Zato zagovarjam risanje, snovanje z roko. Pri risanju s svinčnikom roka že razmišlja. Z drsanjem računalniške miške pa se je ustvarjalnost roke in možganov preusmerila v prepričevanje računalnika k izvajanju operacij.

Upam, da se bo arhitektura prihodnosti bolj usmerila v vprašanje ambientalnosti. V zadnjih štiridesetih letih se je dosti preveč ukvarjala z obliko in koncepti. Težko prenašam arhitekturne rešitve, ki se podrejajo konceptom v smislu »fake it until you make it«.

Lani novembra sva s prijateljico Gordano B. potovali po Apuliji. Nekaj dni sva preživeli v Materi. Navdušili so me ambienti, ki so nastali zgolj zaradi potreb prebivalcev in zaradi prostorskih danosti. Podobno sem bila navdušena tudi nad Santiagom de Compostela, kjer smo bili leta 2008 z DESSO: podobno kot Matera je vse mesto zgrajeno iz lokalnega kamna, torej popolnoma monomaterialno in monokromatsko, a kamorkoli si zavil, se je odprl nov prostor, nov ambient s podobnim, a malo drugačnim stopniščem in obokom, malo drugače obrnjen trg, drugačno dvorišče, detajl ... Ves čas same raziskovalne spodbude.

Arhitektura se zgodi, ko se gibljemo skozi prostor. Je kulisa našega življenja. Bolj ko je definirana, manj je zanimiva. Bolj ko je oblikovana, manj je fascinantna, manj prostora pušča našim čustvom in domišljiji.

Se vam zdi, da bi ženske v stroki potrebovale še kakšno dodatno potrditev? Morda posebno nagrado za delovanje žensk v arhitekturi?

Ne. Uspešnost naših projektov in delovanja ni odvisna od spola, temveč od naše sposobnosti, prizadevnosti, zavzetosti, odgovornosti ... Strokovna nagrada nagrajuje dobro arhitekturo. Ženska nagrada bi se mi zdela diskriminatorna do moških. Si zamišljate, da bi obstajala nagrada samo za moške?! Ženska nagrada bi bila za ženske celo žalitev, pomenila bi, da nismo sposobne dobiti nagrade v družbi moških.

Feministična prepričanja mi niso bila nikoli blizu. Verjetno zato, ker se nikoli nisem počutila zatirane ali manjvredne. V današnjem času v tem delu sveta težko govorimo o zatiranju žensk ali o pomanjkanju ženskih pravic. Pomanjkanje pravic, diskriminacijo ali homofobijo občutijo ženske in moški. Menim, da sta spola enakopravna. Seveda pa nismo enaki. Na srečo! Moški in ženske se razlikujemo, nimamo enake mišične strukture in moči, nimamo enako vitkih prstov in zaobljenih bokov, tudi naše praprioritete in prafokusi so različni. Zato nekatera dela lažje opravijo moški, druga ženske. Vesela sem, če mi prijatelji dostavijo in priključijo pralni stroj. Priključila bi ga lahko sama, težje pa bi ga prinesla v stanovanje.

Različni smo, na različen način dojemamo življenje in zato lahko na različen način soustvarjamo ta svet. V sobivanju in partnerstvu se po navadi zgodijo najboljše reči. Različnost med spoloma – poudarjam, da zavračam teorijo spolov! – se mi zdi pomembna, od nje je odvisen razvoj in obstoj življenja. Niso pa od spola odvisne naše umske sposobnosti. Torej ne, ne čutim potrebe, da bi morala biti v vsem enaka in enakopravna moškim. Ženske imamo svoje prednosti.

V kakšno smer gre arhitektura in v povezavi z njo družba, morda tudi vloga ženske v družbi?

Arhitektura se izvija iz štiridesetletnega primeža oblikovnih fascinacij in konceptov na silo, zaradi česar se je tudi odtujila ljudem. Danes, in še posebej v Evropi, ima prenova prednost pred novogradnjo. Stavbnega fonda je dovolj, zmanjkuje prostora. Obstoječe nefunkcionalne stavbe in prostore je treba revitalizirati in posodobiti. Vloga ženske v družbi je bila in bo vedno pomembna, ne glede na kulturni kontekst ali zemljepisno širino. Enako velja za moške. Pomembno je, da sta vlogi uravnoteženi in smo spoštljivi drug do drugega. V zahodnoevropskem prostoru in kulturi smo ženske vsaj na deklarativni ravni enakopravne moškim. Pri primerljivih umskih sposobnostih in čustveni inteligenci imamo enake možnosti za uspešno kariero. V našem kulturnem okolju res težko govorimo o ženski neenakopravnosti. Nismo manj ali več vredne. Smo enakovredne.

»Arhitektura se zgodi, ko se gibljemo skozi prostor. Je kulisa našega življenja. Bolj ko je definirana, manj je zanimiva. Bolj ko je oblikovana, manj je fascinantna, manj prostora pušča našim čustvom in domišljiji.«

Arhitekti smo najprej snovalci ideje, nato pa kreativni reševalci problemov do realizacije

Intervju z Mojco Gužič Trplan

Pogovarjala se je Irena Kirn

Mojca Gužič Trplan (1970) je bila rojena leta 1970 v Ljubljani. Po končani srednji naravoslovno-matematični šoli v Kopru se je leta 1989 vpisala na Fakulteto za arhitekturo v Ljubljani, kjer je leta 1997 diplomirala pri prof. Janezu Koželju. V naslednjih nekaj letih je delala v arhitekturnem biroju prof. Jurija Kobeta. Leta 2004 je skupaj s svojim življenjskim parterjem Gregorjem Trplanom ustanovila lastni arhitekturni biro, ki ga skupaj vodita še danes. Za svojo arhitekturno prakso je skupaj s partnerjem prejela že veliko nagrad na različnih arhitekturnih natečajih, prav tako sta leta 2018 prejela evropsko nagrado izbora Baumit Life Challenge za najboljši realiziran večstanovanjski objekt – Center starejših v Izoli.

© Gregor Trplan

Mojca, predani ste projektiranju in gradnji objektov vseh dimenzij. Pravite, da je projektiranje stavbe in snovanje ideje le prvi del, sledi izvedba oziroma gradbišče, ter da smo arhitekti vsakodnevno kreativni reševalci problemov. Opus vajinega biroja je obsežen.

V praksi vsakega arhitekta velja, da se, če pogledamo na primer dvajsetletni ustvarjalni cikel, dejansko realizira vsak osmi do deseti projekt, narejen na idejni ravni. Na začetku je realizacij manj, proti koncu seveda več. Izvedba je namreč odvisna od mnogih dejavnikov, na katere nimamo vpliva, lahko so politični, ekonomski, včasih tudi čisto osebne narave.

Dosežek je priti do konca projekta, do njegove realizacije.

In na neki način tudi umetnost. Umetnost ni le to, da narediš kakovosten idejni projekt. Pomembno je, da na poti od idejne zasnove prek različnih faz projekta do izvedbenih detajlov na koncu, pa seveda še na gradbišču, ostaneš zvest svoji prvotni ideji. Poiskati moraš načine, da se ideja res ohrani in da te različni dogodki in okoliščine, ki se ti zgodijo na poti, bodisi tehnični izzivi, sprememba programskih nalog, želje investitorjev, ekonomski razlogi, ne oddaljijo od osnovne zasnove projekta. Čeprav je včasih zelo težko. Na drugi strani pa moraš hkrati tudi vedeti, kdaj je treba narediti spremembo, korak v drugo smer – kadar je izbrana ideja neuresničljiva in kadar se okoliščine tako spremenijo, da jo moraš pozabiti in pogledati na svež način. Včasih prav spremenjena okoliščina, ki je bila zate sprva ovira, prispeva k boljši rešitvi – ali pa drugačni, ki je enakovredna prejšnji. Svež pogled na situacijo je lahko lažji z distance, časovne in prostorske, kakršno ustvari na primer odhod na dopust.

Kaj vas je pripeljalo do odločitve za študij arhitekture?

V otroštvu in v srednji šoli me je privlačila umetnost, v vseh oblikah, glasba, ples, veliko sem se ukvarjala s koreografijo in kasneje tudi z avtorskimi predstavami. Zanimal me je ustvarjalni vidik, pozicija človeških teles v prostoru in času.

Obiskovali pa ste srednjo naravoslovno-matematično šolo.

Tako je. Pravzaprav sta me zanimala oba pola – umetniški in matematično-tehnični. V moji družini se ni nihče ukvarjal z arhitekturo. Nasvet sem dobila na razgovoru v šoli, kjer so mi predlagali študij scenografije ali arhitekture. Je pa res, da sem se na arhitekturo vpisala brez kakega daljšega razmisleka o tem, saj sem se za ta študij odločila dejansko šele v četrtem letniku gimnazije, dolgo sem oklevala. Na koncu se mi je arhitektura zdela zelo kreativen poklic, ki dobro združuje umetnost in tehniko.

»Pomembno je, da na poti od idejne zasnove prek različnih faz projekta do izvedbenih detajlov na koncu, pa seveda še na gradbišču, ostaneš zvest svoji prvotni ideji.«

© Miran Kambič

Koronarni klub Ljubljana

© Miran Kambič

Avtobusna postaja Velenje

Kako je bilo po študiju?

Že proti koncu študija sem veliko delala v različnih birojih, ko me je pot zanesla v biro prof. Jurija Kobeta, kjer sem delala še tri leta po diplomi. Nato sva s partnerjem Gregorjem začela dobivati svoje prve projekte, enodružinske hiše, manjše prenove interierjev in podobno. Tako sva počasi vzpostavila svojo prakso. Najprej sem sodelovala še z drugimi kolegicami in kolegi. Ko sem zanosila in sva dobila otroka, pa sva se odločila in ustanovila skupen biro in kasneje še podjetje. Takrat mi je bilo 34 let. To je bilo obdobje pred krizo leta 2008, ko sta bili projektiva in gradnja v vzponu, dela je bilo dovolj. Še pred krizo sva realizirala nekaj večjih projektov, tako da sva tudi v obdobju stagnacije imela dovolj dela.

Ste mama sina Filipa. Kako je materinstvo vplivalo na vaše delo?

Materinstvo načina najinega dela ni zelo spremenilo. Skupaj s partnerjem sva se spoprijela z novo situacijo. Seveda je na začetku skrb za biro prevzel Gregor, a ko je imel Filip štiri mesece, sem se že vrnila k 4-urnemu delovniku. Že prej pa sva doma vsak večer skupaj predebatirala probleme in jih reševala. Delo me veseli in zanima, vedno znova mi daje motivacijo, všeč mi je reševati izzive. No, včasih jih je mogoče malo preveč, teh izzivov (smeh). V veliko pomoč nama je bil tudi Gregorjev oče. Bil je res »super dedi«, ki si je želel čim več časa preživeti s Filipom. Priznam, da sem imela občasno tudi občutek krivde, da sem premalo časa z otrokom. Razpeta sem bila med delom in otrokom. Zato sem se, kadar je bilo na izbiro, da večer preživim z otrokom ali pa grem na kako otvoritev, strokovno druženje, večerno zabavo, vedno odločila v korist otroka.

Kaj je za vas ustvarjalnost in kaj arhitektura?

To je težko vprašanje, čeprav lahko rečemo, da smo v našem poklicu vsak dan znova ustvarjalni. To je lepota poklica, zaradi tega sem rada arhitektka. Z ustvarjalnim pristopom v arhitekturi lahko iz omejenih danosti ali iz problema »iztržiš« več, bolje odgovoriš na težave in tako ustvariš kakovostnejši in boljši prostor. Biti ustvarjalen je tudi to, da s tem, kar si ustvaril, presežeš dane okoliščine in dodaš novo vrednost.

Arhitektura mi pomeni kakovostno bivanje, nekaj lepega, kar nas vsak dan spremlja. Menim, da dobra arhitektura lahko vsakemu izboljša življenje – če hočemo ali ne, nam ga narekuje in določa. Vsak zid, ki ga je nekdo zarisal, vsaka vrata, ki jih je nekdo postavil, nas usmerjajo skozi življenje. Ravno zaradi tega v najinem biroju poskušamo delati res kakovostno arhitekturo. Tako prostorsko kot materialno zanimivo. Da s tem vplivamo in izboljšujemo kakovost bivanja vsakomur.

Imate morda kak nasvet nekomu, ki se še odloča za študij arhitekture?

Sledi svojim ciljem. Če si to res želiš, pojdi za tem. Ampak potrebne so tudi strast, volja in vztrajnost. Strast do projektive, vedoželjnost, to, da ti kakovostna arhitektura veliko pomeni.

In mladim arhitektkam na začetku kariere?

Pomembno se mi zdi povedati, da je med delom arhitekta in arhitekta projektanta bistvena razlika. Kot arhitekt lahko počneš marsikaj. Toda področje stroge projektive, to, da živiš od nje in nisi zraven še profesor ali publicist ali kaj drugega, ima svojo specifiko. Kako uspeti? Drugega recepta kot »delo in vztrajnost« ne poznam. Veliko dela. Sodelovati moraš tudi na natečajih. Priti moraš do realizacij. Seveda je veliko lažje, če izhajaš iz arhitekturne družine. A v najinih družinah nihče ni bil arhitekt ali gradbenik. Zato je treba biti pogumen, samozavesten, delati dobro in si s tem pridobiti novo delo. In ne vreči puške v koruzo, ko morda uspehi ne pridejo takoj. To je tek na dolge proge, še posebno če si moraš pot utreti sam.

Arhitektura je način življenja. Ko sva bila z Gregorjem mlajša, sva vse konce tedna tako ali drugače preživela z arhitekturo, bodisi sva hodila na ekskurzije ali pa delala natečajne projekte. Natečaj je lahko tudi odličen instrument, kjer se arhitekt uri. Je najbolj izčiščena oblika prikazovanja arhitekturnih idej. Najbolj neobremenjena. Tu je investitor dokaj abstrakten, zgolj na papirju. Imaš projektno nalogo in vse do konca nihče ne vpliva na razvoj tvoje ideje. Projekt narediš in predstaviš, in potem je izbran ali pa ne.

Za mladega arhitekta pa je nagrada na natečaju lahko vstopnica na trg.

Lahko; danes je mogoče še težje, kot je bilo včasih. Pogosto je danes udeležba na natečaju pogojena s tem, da moraš imeti izvedene določene objekte. Pri nas je sicer to še dokaj odprto. Mogoča pa je udeležba na idejnih natečajih, tudi v tujini (npr. Europan za mlade arhitekte). Biti mora volja – in veliko, veliko, veliko dela. *Veliko*. Če hočeš narediti nekaj dobrega, gre to vedno na račun tvojega osebnega prostega časa. *Vedno*.

Žal pa je tako, da prva nagrada ne pomeni vedno tudi realizacije, to sem večkrat občutila na lastni koži, predvsem na začetku svoje poti.

Se vam zdi, da bi morala obstajati posebna podpora arhitektkam? Tudi posebne nagrade za ženske?

Ženske se moramo postaviti ob bok moškim. Nisem prepričana, da so nagrade za ženske prava rešitev. Na neki način so to »tolažilne« nagrade. Arhitektura ni šport, kjer ženske in moški tekmujejo ločeno. Že samo ustanovitev posebne nagrade za ženske je lahko dvorezen meč. Pomembneje je,

»To je tek na dolge proge, še posebno če si moraš pot utreti sam. Arhitektura je način življenja.«

© Miran Kambič

Center starejših Izola

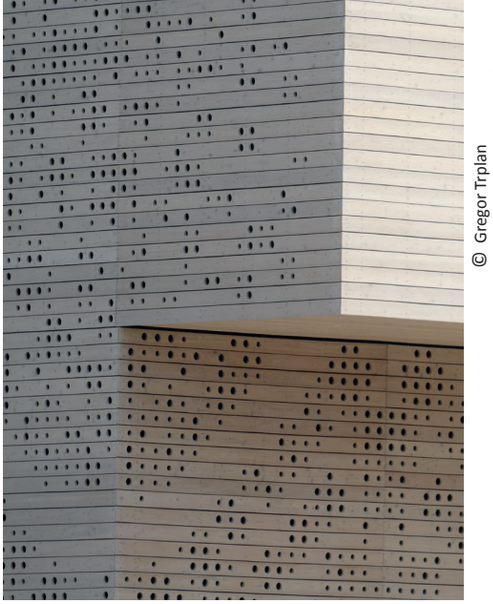

© Gregor Trplan

Medgeneracijski center Vezenine Bled

da se poskrbi, da so profesure, žirije in najrazličnejše komisije, tako za nagrade kot za natečaje, uravnotežene po spolu. Odločevalci naj bodo, kar zadeva spol, v normalnem razmerju.

Kakšno podporo bi morala stroka na začetku poklicne poti (in kasneje) ponuditi arhitektkam?

Ne samo arhitektkam, tudi mladim arhitektom. Fakulteta bi morala ponujati poklicno usposabljanje. Ko mlade arhitektke in arhitekti pridejo s fakultete, ne obvladajo samostojnega projektiranja. Nujno je, da fakulteta predaja teoretično znanje, razvijanje koncepta, toda absolutno premalo poudarka je na podajanju kakovostnih tehničnih znanj. Morda bi morala biti obvezna praksa v birojih daljša, vsaj šest mesecev, en mesec je premalo. In ti biroji bi morali imeti akreditacijo. Hkrati bi morala biti definirana obseg in vrsta del, tako bi vsak študent, preden bi diplomiral, sledil na primer vsaj enemu izvedbenemu projektu in bil večkrat na gradbišču. Nekateri študenti so že sami ozaveščeni in v času študija delajo. Nekateri se za to ne odločijo in so nato težje zaposljivi, čeprav so mlajši in z magisterijem. Je pa res, da je bila naša generacija vzgajana za to, da bomo po končanem študiju projektirali, nato pa so nas poti zanesle v različne smeri delovanja. Danes so mlade generacije že bolj ozaveščene glede tega, da arhitektura ni samo projektiva in da ti študij arhitekture da širino in možnosti, da lahko počneš marsikaj. Tako ne iščejo svojega mesta zgolj v projektivi, ki je težak in odgovoren poklic, ki zahteva popolno predanost. Pogovarjala sem se s projektanti iz drugih strok, strojniki, elektroinženirji, in bojimo se, da bo v prihodnosti to deficitaren poklic. Mladi arhitekti vse pogosteje odhajajo v inženiring, v tehnološko svetovanje, na ministrstva, upravne enote, tudi v gledališče, režijo.

Že včasih so rekli, da so lahko v eni generaciji študentov dva ali trije res dobri projektanti. To pomeni, da se morda po naravni poti vrača žlahtnost.

Zagotovo se moraš v življenju marsičemu odpovedati in marsikdaj izbrati ter biti res predan temu delu. Spomnim se, da so arhitektu Juriju Kobetu, ko je imel ob svoji 50-letnici razstavo v DESSI, rekli: »No, zdaj pa nisi več mlad arhitekt.« Šele v tej starosti človek lahko razume, zakaj kriterij evropskega natečaja za mlade arhitekte Europan omogoča udeležbo do štiridesetega leta. Imeti moraš določeno kilometrino in nekatere stvari izkusiti ter biti potrpežljiv sam s seboj, da razviješ svoj pogled na svet in seveda s tem tudi pogled na arhitekturo.

Kakšna je vaša vizija prihodnosti?

Želim si, da bi vsi lahko živeli dostojno, v bivalnih pogojih, primernih za ljudi. Vedno me je zanimala socialna nota; arhitektura naj bo za ljudi. Ukvarjala sem se tudi s socialno gradnjo in gradnjo za starostnike in vedno razmišljala, kaj je tisti minimum, ki pripada posamezniku. Je to tistih nekaj kvadratnih metrov, ki ti jih dopušča normativ, da si tam lahko ustvariš svoj intimni prostor? Stanovati in bivati mora pomeniti več kot to. V vseh letih sodelovanja na natečajih in projektiranja za različne stanovanjske sklade sem znotraj omejenih pogojev vedno iskala najboljšo, najoptimalnejšo rešitev za bivanje večjega števila ljudi na majhnem prostoru.

Zelo me navdušuje tudi, ko vidim, kako se arhitektura razvija v svetu, kako se prepleta z življenjem. Kako lahko z dobro arhitekturo in kompleksnim, dobro zasnovanim programom dejansko ustvarjamo prostor, ki človeka nagovarja h komunikaciji, druženju, radovednosti. Odličen primer je knjižnica v Oslu, kjer me je poleg same arhitekture navdušil koncept notranje ureditve in združevanja različnih vsebin, pa tudi to, da je knjižnica ob nedeljah odprta od osmih zjutraj do desetih zvečer. Ker ljudje hodijo v knjižnico, tam se srečujejo, se pogovarjajo in hkrati berejo, poslušajo glasbo. Ko vidiš ta prostor, kako živi, se zaveš, da arhitektura brez dvoma lahko definira tako družbo kot posameznika. Z dobro arhitekturo lahko dosežeš izboljšanje kakovosti bivanja.

Mojca, kaj vas sprošča?

Dobra glasba, knjige, potovanja in družina. Naš pes (smeh). In prijatelji.

»Ženske se moramo postaviti ob bok moškim. Nisem prepričana, da so nagrade za ženske prava rešitev. Na neki način so to 'tolažilne' nagrade. Arhitektura ni šport, kjer ženske in moški tekmujejo ločeno. Že samo ustanovitev posebne nagrade za ženske je lahko dvorezen meč. Pomembneje je, da se poskrbi, da so profesure, žirije in najrazličnejše komisije, tako za nagrade kot za natečaje, uravnotežene po spolu. Odločevalci naj bodo, kar zadeva spol, v normalnem razmerju.«

Učiti kritično razmišljati o stanju v družbi in prostoru se mi zdi bistveno

Intervju z Anjo Planišček

Pogovarjala se je Špela Nardoni Kovač

Anja Planišček (1970) je leta 1997 diplomirala na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo in nadaljevala podiplomski študij na AA School of Architecture v Londonu. Na fakulteti se je zaposlila leta 2003, najprej kot asistentka in kasneje kot predavateljica. Deluje na umetniškem, pedagoškem in strokovnem področju. Pri delu se osredotoča na družbene probleme, kot sta revščina ter nedostopnost izobraževanja in stanovanj. S skupinami študentov in mentorjev fakultete je sodelovala pri mednarodnih razvojno-humanitarnih projektih – gradnji učilnice in knjižnice ter večnamenske dvorane v Johannesburgu v JAR (2010–2011), Amasika – prehodnega doma za otroke z ulice v Kabaleju v Ugandi (2017) ter izobraževalnega središča v Brufutu v Gambiji (2018–2019). Na umetniškem področju deluje v sodelovanju z arhitekti in umetniki, zato se v njenih delih pogosto prepletajo arhitektura in sodobne umetniške prakse. S kolegi je leta 2002 osnovala zavod za prostorsko kulturo Trajekt, v okviru katerega so nastali spletni časopis, arhitekturni vodnik in razstave, ki obravnavajo slovensko modernistično arhitekturo in razvoj stanovanjske gradnje. V zadnjih letih se osredotoča na probleme stanovanjskega področja in možnosti uvedbe najemnih stanovanjskih zadrug v Sloveniji. Anja Planišček je za svoje delo prejela že več nagrad – dve Plečnikovi medalji, zlato ptico, dvakrat zlati svinčnik, častno članstvo ZAPS in zlato plaketo Univerze v Ljubljani.

© Miha Fras

Iz vašega življenjepisa, nabora dejavnosti, s katerimi se ukvarjate, veje družbena angažiranost na različnih področjih (stanovanjska politika, ohranjanje modernistične arhitekture, humanitarni projekti ...).

Da, precej pisano je. Ko sem urejala dela za habilitacijo na Univerzi, sem bila še sama presenečena in jih nisem znala niti dobro razvrstiti. Mogoče je družbeni angažma res nekakšna rdeča nit – razvojno-humanitarni projekti, projekti s področja stanovanjske problematike, promocije dediščine slovenske modernistične arhitekture, socializacija arhitekture itd. Vsekakor pa je veliko teh dejavnosti sestavni del mojega delovanja na fakulteti, kjer poskušam pedagoško in »umetniško-raziskovalno« delo čim bolj povezati.

Izobraževanje mladih oziroma študentov v tej družbeno angažirani smeri je zelo pomembno. Kako pa je v to zaneslo vas? Kateri so bili tisti ključni dejavniki?

Vse od diplome dalje sem bolj kot na »profitnem« delovala na »neprofitnem« kulturno-umetniškem področju. Po diplomi sem začela sodelovati z arhitektko in vizualno umetnico Apolonijo Šušteršič. Tudi mnogo mojih prijateljev je tedaj delovalo v nevladnih kulturno-umetniških organizacijah. Kmalu po vrnitvi s podiplomskega študija v Londonu smo s kolegi ustanovili nevladno organizacijo Trajekt. V okviru tega zavoda sem izvedla veliko projektov, ki so problematizirali družbene in prostorske teme, ki so se mi v določenem času zdele pomembne.

Na Fakulteti za arhitekturo sem dolgo delala kot asistentka pri prof. Alešu Vodopivcu in v seminarju smo se pogosto ukvarjali z družbeno angažiranimi projekti. Leta 2009 smo se na pobudo študenta Mihe Prosena vključili v mednarodno razvojno sodelovanje. Miha je bil na izmenjavi na TU München in je tam spoznal delo arhitekturnih študentov v Južnoafriški republiki.

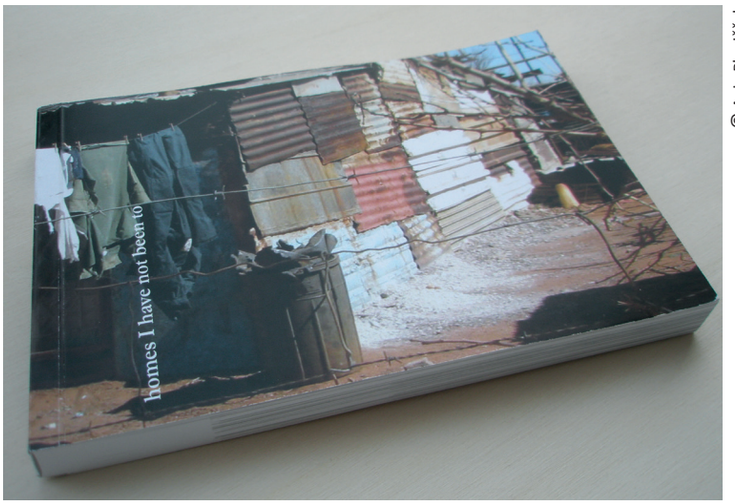

© Anja Planišček

Domovi, kjer nisem bila, kolektivni fotografski projekt: Fotografije so iz projekta, ki sem ga naredila »za dušo« v Južnoafriški republiki. Udeleženci projekta so s fotoaparati za enkratno uporabo slikali svoje domove. Fotografije sem zatem zbrala in jih uredila v knjigo, in vsak udeleženec je dobil svoj izvod.

TU München je tedaj sodeloval s Christophom Chorherrjem, avstrijskim politikom, ki si je prizadeval vključiti študente evropskih arhitekturnih šol v gradnjo družbenih objektov, kot so vrtci, šole in centri za otroke s posebnimi potrebami, v Južni Afriki. Navdušilo ga je delo Rural Studia v Alabami, kjer so študenti v okviru študijskega programa gradili hiše za ljudi, ki so po orkanu Katrina izgubili domove. Chorherr je začel z gradnjo vrtcev v revnih predelih Johannesburga in se zatem odločil, da v sodelovanju z evropskimi arhitekturnimi šolami zgradi šolski kompleks Ithuba Community College v Magagula Heights Townshipu pri Johannesburgu. Zemljišče je v dobrobit lokalne skupnosti ponudil lastnik sosednje mlekarne. Študenti TU München, TU Gradec, RWTH Aachen, FH Kaernten, TU Linz in drugih šol so v Ithubi skupaj z lokalnimi delavci gradili posamezne stavbe. V projekt smo se z gradnjo dveh stavb vključili tudi na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo.

Ključna so bila torej poznanstva, mreža ljudi s podobnimi interesi ...

Da, in v primeru Ithube je bila organizacijska mreža že dobro vzpostavljena. Leta 2010 smo najprej zgradili knjižnico in učilnico. Stavbo smo v dveh semestrih načrtovali na fakulteti in jo zatem v dveh mesecih zgradili na lokaciji, v sodelovanju z lokalnimi delavci in študenti šole. Izkušnja je bila odlična in leto kasneje smo se vrnili in zgradili še večnamensko dvorano.

Tovrstni projekti so velike akcije, ki zahtevajo dolgotrajne priprave, od zbiranja sredstev za gradnjo do njene izpeljave. Sredstva smo zbirali prek razpisov, štipendij, sponzorskih prošenj, različnih dogodkov, dražb, predavanj itd. Del gradnje so financirale tudi partnerske humanitarne organizacije, ki so bile pravzaprav naši »naročniki«. V Južni Afriki je bila to fundacija S^2arch, ki jo je vodil Chorherr.

Sledilo je obdobje globalne finančne krize, ki je udarila vse. Še bolj je prizadela revnejše države, saj so bili nenadoma ustavljeni številni razvojni programi. Ponovno smo se začeli angažirati v letih 2015 in 2016. Katja Martinčič in Primož Pavšič, takrat študenta, danes arhitekta, sta navezala stike z nevladnimi organizacijami, ki so delovale v Ugandi. Tam smo leta 2017 s skupino študentov zgradili Amasiko – prehodni dom za otroke, ki živijo na ulicah. Naš partner je bila humanitarna organizacija Alongside Africa, ki z Amasikom tem otrokom za določeno obdobje ponuja streho nad glavo, v tem času pa jim poskušajo najti možnost šolanja oz. zaposlitev. Vzporedno je študentka Danaja Vastič za magistrsko nalogo zasnovala hiše za zdravnike na kliniki Bwama ob bližnjem jezeru Bunyonyi. V sodelovanju z lokalnimi delavci je zgradila prvo hišo, ostale pa so domačini zgradili sami. Gre za kliniko, na kateri mladi zdravniki in študenti sekcije za tropsko medicino ljubljanske Medicinske fakultete skoraj vse leto zagotavljajo zdravniško oskrbo za okoliške prebivalce.

Torej ste se povezali s študenti medicine, ki hodijo v Afriko?

Nismo se ravno povezali, smo se pa poznali. Zanje smo sicer v seminarju Aleša Vodopivca že prej pripravljali zasnovo klinike v Keniji, ki pa ni bila realizirana. Organizacijo klinike Bwama na jezeru Bunyonyi sicer vodi britanska humanitarna nevladna organizacija Edirisa UK, ki je bila naša partnerska organizacija pri gradnji hiš za zdravnike.

Ko torej enkrat navežeš stike, imaš možnost še naprej delovati na tem področju ...

Da, a se je treba neprestano truditi, saj je težko najti partnerje, ki zares delajo dobro. Mednarodno razvojno sodelovanje in humanitarna pomoč sta v devetdesetih letih pretežno prešla od velikih financiranih projektov mednarodnih organizacij na manjše, ki jih vodijo nevladne organizacije. Te delujejo bolj lokalno in neposredno, z boljšim uvidom v probleme v določenem okolju, a žal je pogosto to tudi »biznis«, zato je treba dobro presoditi delovanje posamezne organizacije. To je težko, saj smo tujci in nikoli ne poznamo vseh okoliščin. Poleg tega se na lokalni ravni zavedajo, da smo iz »bogatejšega« dela sveta in tako vedno v nekakšni prednosti pred okoljem, v katero prihajamo, ne le v ekonomski, tudi kar zadeva izobrazbo in znanje. Dejstvo pa je, da okolja ne poznaš in da moraš najti način vzpostavljanja ravnovesja med ljudmi, kulturami, znanji in načini gradnje. In ravnovesja so krhka. Povezava znanj, lokalnih in naših, je tu ključnega pomena.

Opeka na opeko?

Tako nekako. Ne le da smo v teh okoljih tujci, tudi večina naših študentov običajno nima posebnih praktičnih znanj s področja gradnje. Na začetku vsakega projekta na fakulteti sicer organiziramo praktične delavnice, a šele gradbišče pomeni pravo soočenje z dejstvom, da je treba v osmih tednih postaviti stavbo od temeljev do strehe. In da so materialne okoliščine lahko skromne, saj včasih ni na voljo ne vode ne elektrike. To zahteva zelo dobro sodelovanje z lokalnimi delavci, povezovanje znanj in solidarnost.

Vključili ste tudi študente gradbeništva – gre torej za povezovanje tudi teh dveh področij?

V manjši meri, saj v končni fazi gradbeniki številčno niso bili zelo zainteresirani za te projekte. Priključila se nam je študentka Tina Hostnik, ki je sodelovala pri načrtovanju in gradnji Amasika v Ugandi. Posebej so jo zanimale ekološke rešitve za sanitarno-higienske napeljave, vodo itd. Če gledamo ljubljansko univerzo, so verjetno študenti arhitekture in medicine tisti, ki jih sodelovanje v razvojno-humanitarnih projektih še najbolj zanima. Mogoče presojam prehitro, a zagotovo so naši študenti eni večjih entuziastov – projektov se lotijo s pogumom in resnično željo, da bi zgradili dobro zasnovane stavbe, ki bi imele pozitiven, transformativen učinek na družbo. In dejansko ga imajo. Ponudijo prostor, kjer se lahko zgodi nekaj tako družbeno pomembnega, kot je pridobivanje znanja.

So mogoče inženirji bolj tržno usmerjeni?

To težko rečem, a danes je veliko fakultet in študentov bolj tržno naravnanih. V zvezi s tem se spomnim izjave Christopha Chorherrja v enem od intervjujev: »Pa saj to je čisto noro. Evropskim študentom rečem, naj za dva

© Sanele

© Chacks

© Goodman

»Naučijo se razumeti, da ima vse, kar si zamislimo in prelijemo v načrt na papirju, posledice v prostoru.«

meseca pridejo na drugi konec sveta. Naj si sami plačajo letalsko vozovnico in stroške bivanja in brezplačno delajo za nekoga drugega.« Ob tem se prime za glavo in nadaljuje: »... A vendar se študenti tudi ogromno naučijo. In na koncu so veseli, da so bili tukaj in da so dobili to izkušnjo. Da so lahko prvič s svojim znanjem zgradili nekaj za nekoga drugega. Mu ponudili prostor, v katerem bo lahko pridobival znanje ... In ravno s tem, ko nekaj narediš za drugega, pridobiš tudi nekaj zase.« Tudi sama mislim, da je to za študente arhitekture poleg osebne tudi izjemna praktična izkušnja. Naučijo se razumeti, da ima vse, kar si zamislimo in prelijemo v načrt na papirju, posledice v prostoru. Izkusijo, kako se to naredi. Hkrati uvidijo, da lahko med tem, kar narišeš na papir, in tem, kar si zmožen v danem okolju pod velikim časovnim in finančnim pritiskom narediti, nastane razkorak. Osem tednov, kolikor je običajno na voljo za zgraditev stavb, je res kratkih. Ob gradnji se sproti usklajujejo časovnica, proračun, detajli, spremembe. Študenti tako dobijo vpogled v delovanje gradbišča in hkrati v nastajanje prostora v fizični obliki. Učijo se tudi solidarnosti in izmenjave znanj z ljudmi, ki delajo z nami. Gradbišča namreč vključujejo približno 20 naših študentov ter 15–25 lokalnih delavcev, ki za delo dobijo plačilo po običajnih lokalnih tarifah.

Ali imate kakšno povratno informacijo, kaj se potem s temi objekti dogaja?

Različno. Ithuba Community College v Johannesburgu naj bi bil vključen v javno šolstvo, ob Amasiku v Ugandi bodo začeli graditi novo stavbo, v Gambiji ravno tako nadaljujejo z gradnjo drugih stavb v kompleksu. Velika problema afriških držav na področju izobraževanja sta namreč pomanjkanje učiteljskega kadra in prostorskih zmogljivosti. Razredi lahko štejejo tudi do šestdeset otrok in posledično je raven znanja nizka. Stanje na osnovnošolskem področju se sicer izboljšuje, saj je dostop do osnovne izobrazbe tudi eden izmed ciljev Deklaracije tisočletja OZN. K njegovemu uresničevanju naj bi z majhnim deležem BDP-ja prispevale vse države z boljšim ekonomskim položajem, tudi Slovenija. Zato na naše delo gledam tudi v kontekstu mednarodnih dogovorov o razvojni pomoči.

Vsi pridobite, vi izkušnjo, oni pa stavbo.

Da. Stavba ponudi prostor za učenje in hkrati odpre možnost prenosa idej, tako prostorskooblikovalskih kot tudi materialnih in tehnoloških, v lokalno arhitekturo. Žal se na te projekte velikokrat lepi oznaka »neokolonializma«. Dietmar Steiner, nekdanji vodja dunajskega Architekturzentruma, je bil velik zagovornik gibanja »načrtuj – zgradi« in projektov študentov evropskih arhitekturnih šol v revnejših predelih sveta. Oznako je zavrnil z argumentom, da je projekte treba razumeti tudi v kontekstu profesionalne globalne »humanitarne pomoči«, ki jo narekujejo komercialni interesi severne poloble in ki v veliki meri ignorira lokalne kulture in potrebe. Zapisal je, da »gibanje 'načrtuj – zgradi' v nasprotju s tem poudarja komunikacijski model učenja, ki se opira na lokalne razmere in opolnomoči lokalno prebivalstvo. Namesto da v lokalne skupnosti uvajajo življenjski slog, uvožen z bogatega severa, s katerim se te skupnosti ne morejo povezati, lahko takšni projekti skupnosti navdušijo, da ponovno aktivirajo in oplemenitijo lastne tradicije in gradbene metode. Tako vzpostavijo nove možnosti za reševanje lastnih situacij.«

Študentom s tem sodelovanjem omogočite izkušnjo, ki je veliko več kot arhitekturna. Menim, da gre za življenjsko izkušnjo, ki ostane za vedno. Morda je to najpomembnejša stvar, ne gre za »imidž« in blišč, ampak nekaj v dobro družbe in sveta.

Rekla bi, da študentje v teh dveh mesecih zelo neposredno vidijo in na svoji koži občutijo, kaj pomeni živeti in graditi v revnejšem delu sveta ter kaj pomeni izobraževati se v okoljih, kjer dostop do znanja ni samoumeven. Mnogokrat je treba plačevati tudi za osnovno šolanje. Ljudje pa dejansko nimajo denarja niti za šolske potrebščine in prehrano. Nadaljevanje izobraževanja po osnovni šoli je še večji problem.

Dejstvo je, da z našimi akcijami ne moremo rešiti globalnih strukturnih problemov, kot so revščina, slaba gospodarska razvitost itd., lahko pa delujemo mikrolokalno, »akupunkturno«, in vsaj nekaj generacijam otrok v določenem okolju omogočimo dober prostor za učenje. Hkrati sodelujoči študenti (vsaj upam) osvojijo kritično stališče, skepticizem do »kapitalističnega biznisa arhitekture, ki prevladuje na severni polobli«, če ponovno navedem besede Dietmarja Steinerja.

Ali lahko povzameva, da želite svojim študentom predati sporočilo, kako pomembno je družbeno angažiranje?

Seveda, a tu niti ne gre za »moje« študente, saj so ti projekti odprti za študente celotne fakultete. Tudi sama sem le del večje ekipe mentorjev – ob iniciatorju Alešu Vodopivcu so tu še Tadej Glažar, Gašper Medvešek, Tomaž Slak, Josip Konstantinovič, Lars Bylund in naši mladi kolegi Tadej Bolta, Katja Martinčič, Primož Pavšič, Nina Savič, Klara Bohinc in drugi.

Običajno pozovemo študente, ki jih projekti zanimajo – ni jih neizmerno veliko, saj so ti zahtevni in dolgotrajni. Vendar menim, da je za študente to pomembna izkušnja: ne le praktična izkušnja gradnje, ampak tudi spoznanje, da lahko s premišljenostjo in malo sredstvi zgradimo dober prostor.

Gradimo namreč z zelo majhnim proračunom, in zato poskušamo biti inventivni – v smislu porabe materialov, zasnove konstrukcij, klimatske in prostorske zasnove. Študenti v končni fazi tudi spoznajo, da v vsakem okolju obstajajo materiali, ki jih je mogoče z novim pogledom uporabiti na dober način, npr. združiti tradicionalne materiale in gradbene tehnike s sodobnimi. Vedno se nam je zdelo pomembno, kako se šolski prostori odzivajo na podnebje. Afrika je ogromna celina, vsaka država ima podnebne specifike in povsod smo razmišljali o tem ter iskali različne rešitve. Razvijali smo tudi osnovno gradivo: v Južni Afriki smo denimo testirali stene iz butane gline in slame, v Ugandi in Gambiji pa smo prešli na opeko iz stisnjene prsti, ki smo jo sušili na zraku.

Kako pa vi uporabite te izkušnje iz Afrike? Zagotovo to vpliva na vaše delo na fakulteti, v seminarju. Kakšno sporočilo podajate svojim študentom tukaj?

Zagotovo to pripomore k zavedanju, da sta naše znanje in delo pomembna za družbo. Razvojni projekti so seveda specifični, a tudi tukaj skušamo sodelovati z različnimi nevladnimi organizacijami. Na primer, s študenti in migranti smo v azilnem domu na Kotnikovi uredili in opremili večji prostor za druženje, v seminarju Aleša Vodopivca smo s študenti pomagali Slovenski filantropiji prenoviti hišo na Viču ... A od temeljev do strehe gradimo zelo težko, saj

© Sanele

© Thabo

© Thami

»Bistveno se mi zdi, da študente učim kritično razmišljati o stanju v družbi in prostoru, prepoznati probleme in najti orodja, s katerimi jih lahko rešujejo.«

nas omejujejo birokracija, zakonodaja itd. Skratka postopki, ki vse bolj bremenijo našo stroko in arhitekta spreminjajo v njihovega usklajevalca.
V mojem seminarju je dosti študentov, ki jih zanima družbena problematika, in na fakulteti v šali pravijo, da imam »oddelek za socialo«. Študente poskušam spodbujati k prepoznavanju družbenih in prostorskih problemov ter iskanju (arhitekturnih) orodij za njihovo reševanje. Tudi zato, ker mislim, da se danes študiji, ne samo arhitekture, nekako odmikajo od poklicnosti in da večine poklicev v prihodnosti sploh še ne poznamo. Čeprav je poklic arhitekta v okviru EU »reguliran poklic«. Bistveno se mi zdi, da študente učim kritično razmišljati o stanju v družbi in prostoru, prepoznati probleme in najti orodja, s katerimi jih lahko rešujejo.
Pomembno se mi zdi tudi povezovanje z drugimi strokami. Naša stroka je, že če gledamo »ustaljeno projektantsko prakso«, zelo kompleksna, kaj šele nekoliko širše urejanje prostora. Tako rešitve niso več generirane po ustaljenih postopkih in terjajo vključitev drugih znanj ter ne nazadnje bodočih uporabnikov. Zato v seminarsko delo občasno vključimo tudi strokovnjake z drugih področij, nevladne organizacije, vpeljujemo participacijo.

Tudi Kino Šiška, katerega obnovo ste zasnovali z Neno Gabrovec in Apolonijo Šušteršič, je prostor alternativne kulture. Imate nagnjenje do raziskovanja meja in marginalnih področij?

Imam. Saj pravim, že od diplome naprej sem nekako plavala med umetnostjo, arhitekturo in delom v nevladnih organizacijah. Vedno malo aktivistično, po svoje … Ne maram ustaljenih postopkov in ne zanimajo me ukalupljeni procesi.
Tudi Kino Šiška je produkt dela na nevladni ravni, rezultat večletne raziskave, ki sta jo vodila Mirovni inštitut in danes že pokojna Nevenka Koprivšek. Šlo je za iskanje prostorov za različne zvrsti sodobne umetnosti: v uprizoritvenem sektorju za vadbene prostore, v likovnem za ateljeje in tako naprej. Kino Šiška je bil ravno v tistem času izpraznjen in bil je v lasti mesta. Izkazal se je kot primeren za nove umetniške prakse, predvsem glasbene in uprizoritvene. Projekt se je tako razvil iz raziskav nevladnega sektorja.

Ta naravnanost v raziskovanje marginalnih področij – se vam zdi, da ste jo prevzeli od staršev? Je to vaša osebna naravnanost?

Moji starši so res zelo solidarnostno naravnani, to moram reči. Potem so ključni Aleš Vodopivec, Apolonija Šušteršič, Martina Malešič in v zadnjih letih sociologi Klemen Ploštajner, Maša Hawlina, Rok Ramšak. Tudi Janez Koželj, saj sem bila v seminarju najprej pri njem. To so zagotovo pomembni ljudje na moji poti. Rekla bi, da tudi moj prijateljski krog z (bolj ali manj) neodvisne umetniške scene, najbolj tisti del, ki me je izoblikoval v obdobju gimnazije in študija. In samo dogajanje v sodobni umetnosti.
Ne vem pa, ali raziskujem marginalna področja. Vedno sem le rada ustvarjala projekte, katerih problematiko sem v določenih obdobjih prepoznala kot zanimivo. In vedno sem jih ustvarjala v kombinaciji z nearhitekti, kar mi je odpiralo nove poglede in druga vprašanja. Za realizacijo projektov smo običajno poiskali sredstva na razpisih in jih zatem uresničevali – od razstav do projektov s področja socializacije arhitekture, obravnave modernistične dediščine, stanovanjske problematike itd.

Ali lahko to povežete tudi z vašim spolom, z idejo, da smo ženske bolj občutljive za družbeno dogajanje, da imamo željo po reševanju problemov v družbi ...?

Rajši ne. Toda točno to nalepko bi lahko dobila. Kar izhaja iz tradicionalno ženskam dodeljene skrbstvene vloge ...

Ste sami pri svojem delu kdaj začutili razliko v obravnavi, je bilo kaj teže doseči, ker ste ženska? Ali opažate kakšno razliko pri študentih?

Da, razlike v obravnavi so bile včasih prisotne, nisem pa imela drastičnih slabih izkušenj. Najtežje je bilo kdaj na gradbiščih (pri nas), ki so res »teritorij moških«. Na naši fakulteti nas je npr. le pet rednih profesoric, delež študentk pa narašča in je približno 60-odstoten. Med študentkami in študenti sicer ne opažam razlik, prej dobro sodelovanje.

Kako pa je na vas vplival podiplomski študij na AA v Londonu? Kaj je prispeval na vaši poti?

Na tem študiju morda nisem ravno zadela študijskega programa, sama šola pa se mi je zdela izjemno zanimiva. Ni producirala klasičnih arhitektov projektantov. Tudi, ampak ne zgolj teh. Ponujala je zelo raznolike možnosti študija. Če te je zanimal arhitekturni film ali npr. vizualna umetnost, si lahko delal v seminarjih, ki so se ukvarjali s temi temami. Tudi način dela je bil zelo odprt: lahko si spremljal delo različnih seminarjev, obiskoval njihove kritike, vedno si bil dobrodošel. Veliko se je debatiralo, bar je bil nekakšno tako središče razgovorov, brez komunikacijskih zadreg med profesorji in študenti. Ta takrat relativno odprta scena mi je bila zelo všeč. Prav tako vsa predavanja, ki jih je šola organizirala, in razstave. Takrat smo dobivali tedenske zgibanke s programom in urnikom, razporedom kritik ali predstavitev. No, saj se tudi tukaj seminarji povezujemo, a smo vendarle bolj zaprti.

Katera pa so tista področja, ki vas poleg arhitekture še navdihujejo?

Vedno me je zanimala sodobna umetnost, najbolj sodobni ples. Sicer se z njim sama nisem nikoli ukvarjala, a imam ogromno prijateljev iz tega kroga. Vedno se mi je zdel zares zanimiv, ker je abstrakten. Iz sodobnega plesa, mogoče še bolj iz konteksta vizualnih umetnosti, sem se učila abstraktnega razmišljanja. Presnavljanja, razmišljanja, razvijanja idej. Umetnost je predvsem vplivala name pri snovanju konceptov.
Apolonija Šušteršič, ki deluje »arhitekturno v kontekstu sodobne umetnosti«, je dostikrat rekla, da ji je v kontekstu umetnosti uspelo realizirati projekte, ki jih v sicer tržno naravnanem svetu arhitekture ni mogla. Tudi jaz sem se večinoma ukvarjala z netržno naravnanimi projekti. Rajši sem prijavila kak projekt na razpis kot na primer sodelovala na arhitekturnem natečaju, slednji so se mi zdeli bolj oblikovalska naloga z v naprej določenim programom. Vedno me je bolj zanimalo prepoznavanje problemov in iskanje rešitev kot pa reševanje že definiranih problemov. Na neki način je to bližje "design thinking"-u. Dobesedno si izmišljam svoje projekte.

Sledite svoji poti ...

Da; morda je malo samosvoja.

Če pri nalogi, ki se je lotiš, ne čutiš vznemirjenja, strasti, stežka dosežeš dober rezultat

Intervju z Darjo Matjašec

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Darja Matjašec (1970) je diplomirala na Oddelku za krajinsko arhitekturo ljubljanske Biotehniške fakultete. Petnajst let je delovala na oddelku za krajinsko arhitekturo na Ljubljanskem urbanističnem zavodu, v zadnjih letih kot vodja oddelka. V praksi je izdelovala naloge s področij strateškega prostorskega planiranja, urbanističnega načrtovanja in krajinskoarhitekturnega oblikovanja. Od leta 2012 je redno zaposlena na Biotehniški fakulteti, na Oddelku za krajinsko arhitekturo, kot docentka za umetniško področje krajinskega oblikovanja. Predava, vodi studia za krajinsko načrtovanje na prvi in drugi stopnji študija ter izbirni predmet Upravljanje mestnega odprtega prostora. Uspešno mentorira študente na mednarodnih krajinskoarhitekturnih, urbanističnih in arhitekturnih študentskih natečajih. Več kot deset let je bila aktivna pri Zbornici za arhitekturo in prostor Slovenije, kjer je delovala v več vlogah: kot članica upravnega odbora, komisarka za natečaje in članica skupščine. Delovala je kot predsednica Urbanističnega sveta občine Škofja Loka, je članica Društva krajinskih arhitektov Slovenije ter Društva urbanistov in prostorskih planerjev Slovenije. Na javnih natečajih je prejela že številne nagrade in priznanja, nominirana je bila tudi za Plečnikovo odličje, Fabianijevo nagrado in evropsko urbanistično nagrado ECTP. Leta 2019 je skupaj z Nejcem Florjancem ustanovila Kolektiv Tektonika, ki se ukvarja s krajinskoarhitekturno prakso in urbanizmom.

© Nataša Juhnov

Trenutno ste poklicno razpeti med dve organizaciji.

Redno sem zaposlena na Oddelku za krajinsko arhitekturo na Biotehniški fakulteti, kjer sem nosilka dveh studiev, v tretjem letniku prve stopnje in v drugem letniku druge stopnje, vsako leto pa izvajam tudi izbirni predmet Upravljanje mestnega odprtega prostora, kjer svoje znanje s študenti pomembno delita tudi dr. Maja Simoneti in Marko Fatur.

Sem tudi soustanoviteljica Kolektiva Tektonika, v katerem delujemo krajinski arhitekti. Ukvarjamo se z načrtovanjem odprtega prostora in urbanizmom ter v načrtovalsko prakso vnašamo sodobne pristope in rešitve. V kolektivu delujem z Nejcem Florjancem in mlajšimi kolegicami, ki so se vrnile iz tujine, s Katjo Mali, Pio Kante, Manco Jereb in Filipo Valenčić.

Kakšna je dinamika dela v vaši organizaciji?

Trudimo se delovati kolektivno, ne hierarhično. Zato beseda »kolektiv« v našem imenu ni naključna. To je v delovanju (krajinsko)arhitekturne stroke redko. Gradimo na medsebojnem zaupanju, dobrih odnosih, spoštovanju in sprejemanju različnosti. Eden izmed naših ciljev je, da tudi mlajši del ekipe naredi strokovne izpite. Projekte že zdaj vodijo precej samostojno, cilj je, da zanje tudi odgovarjajo. Čeprav se sliši nenavadno, je tudi to del kolektivnosti. Skupaj preizprašujemo strokovne rešitve, možnosti, veliko se ukvarjamo z načrtovalskim procesom, skušamo najti lastno raziskovalno pot in pri tem poiskati odgovor na to, kako v dani situaciji priti do najboljših rešitev. Cilj je tudi, da kolektivnost uvedemo tudi pri upravljanju podjetja. Tega se ne da narediti čez noč, podjetje obstaja šele dobri dve leti.

Posebej bi poudarila tudi to, da težimo k temu, da se ne dela več kot osem ur na dan, kar je v (krajinsko)arhitekturnih praksah pri nas redkost. Verjamemo, da kakovost zasebnega življenja in preživljanja prostega časa pomembno vpliva tudi na zadovoljstvo pri delu. Poskrbimo tudi za to, da kakšen dan, dva preživimo skupaj na strokovni ekskurziji, kjer se imamo lepo.

»Trudimo se delovati kolektivno, ne hierarhično. Zato beseda »kolektiv« v našem imenu ni naključna. To je v delovanju (krajinsko)arhitekturne stroke redko. Gradimo na medsebojnem zaupanju, dobrih odnosih, spoštovanju in sprejemanju različnosti.«

© Sašo Kočevar

Park na Podnu, Škofja Loka; avtorica: Darja Matjašec

»Prihodnost arhitekture mora slediti družbenim spremembam in večji socialni pravičnosti ter ne sme biti eden izmed razlogov za slabšanje stanja okolja in uničevanje kulturne krajine.«

Ko sodelujemo na kakem natečaju, se pred oddajo ideja o delovnem urniku seveda poruši, vendar si potem za kakšen dan, dva oddahnemo. Vsak se tudi sam sproti odloča, ali bo delal v pisarni ali od doma. Pri tem si povsem zaupamo in nihče nikogar ne nadzoruje. Z epidemijo je prišla tudi uporaba Zooma, kar izjemno olajšuje naše delo, saj smo praviloma vedno na različnih koncih, čeprav je naša baza na Križevniški.

Kakšna je dinamika odnosov v podjetju?

Kot sem omenila, znotraj Kolektiva Tektonika delujemo kot ekipa. Imamo tudi stalne zunanje sodelavce. To so krajinski arhitekti in drugi strokovnjaki (gradbeniki, prometniki itd.); imamo pa tudi mnogo prijateljev med arhitekti. Na splošno sicer odnosi med arhitekti in krajinskimi arhitekti niso preveč dobri. Kot da ne govorimo istega jezika, oz. še natančneje, kot da nimamo pred sabo istega cilja: kako s svojim znanjem odgovarjati na potrebe sodobne družbe in okolja. *A obstajajo arhitekti, s katerimi res izjemno dobro sodelujemo. To so arhitekti, ki so se skozi svoje delo opolnomočili in sodelovanje z nami v času spremenjene doktrine načrtovanja mest in odgovora na podnebne spremembe vidijo kot nujo ali pa v sodelovanju s krajinskimi arhitekti vidijo dodano vrednost.* Sodelujemo pa tudi z nekaj mlajšimi arhitekti. Teh je manj, a so zelo odprtih nazorov, praviloma z izkušnjami iz tujine.

Z naročniki se trudimo vzdrževati profesionalni odnos. Ta je na splošno sicer na nizki ravni. Prav tako so pričakovanja naročnikov, ki so praviloma javni, izjemno nizka. Zato se nam zdi, da je ta standard treba nenehno dvigovati in naročnikom pri tem pomagati. Naročniki so v glavnem občine, kjer so strokovne službe, ki delujejo na področju urejanja prostora, praviloma v primežu politike, ki jo vodijo moški, in odločitev, ki temeljijo na njej, zato razumemo, da je predstavnikom, ali bolje, predstavnicam naročnika težko in jim je treba pri tem pomagati s kakovostnimi in strokovno dobro utemeljenimi rešitvami.

S kakšnimi vrstami projektov se ukvarjate?

Najraje sodelujemo na natečajih, tam se res počutimo najbolj svobodne in ustvarjalne. Vendar se od natečajev ne da preživeti in frustracije so ob nizkih pričakovanjih in standardih ali celo ignoranci glede kakovosti odprtega prostora, pri kateri v zadnjih letih zelo asistira tudi ZAPS, res velike.

Trenutno se ukvarjamo z za krajinske arhitekte res lepo nalogo, preurejamo večji mestni gozd na hribu, kjer različne interesne skupine izvajajo svoje aktivnosti. Poleg vsega je bilo območje nekoč pod vojsko in je na njem več zanimivih objektov. K sodelovanju smo povabili mlajše arhitekte, biro Svet vmes, in upamo na res lep rezultat v prostoru. Že nekaj časa načrtujemo prenovo parka na Bledu, ukvarjamo se s prenovo odprtega prostora večjega stanovanjskega blokovskega naselja, ki ga je izvorno zasnoval arhitekt Novak, skupaj z birojem Sadar + Vuga načrtujemo prenovo večjega kompleksa v središču Ljubljane, pripravljamo več manjših projektov in odprtih imamo več gradbišč po državi. Spremljamo pa tudi, kako naše rešitve v prostoru živijo. Pri tem ugotavljamo, da imamo v SLoveniji res velike težave z upravljanjem odprtega prostora in njegovim vzdrževanjem. V Murski Soboti so na primer na podlagi naše zmagovalne rešitve (pripravili smo jo skupaj s studiem abiro) prenovili mestno središče, niso pa z glavne mestne ulice umaknili mirujočega prometa, niso regulirali gostinskih vrtov, in čeprav nam je uspelo mestno središče ubraniti pred komercialnim oglaševanjem, zdaj tam oglašujejo vse drugo. Slovenska ulica je tako kljub prenovi zasičena z avtomobili in razstavnimi panoji, ne razvije pa se dovolj programa, ki bi privabljal ljudi. Razvili smo tudi metodologijo regulacije oglaševanja na prostem. Regulacijo oglaševanja smo izdelali za dve občini in to si zelo želimo narediti tudi za druge občine v državi. Skratka, poleg oblikovanja odprtega prostora nas zelo zanimajo tudi različne študije, ki pomagajo občinam pri upravljanju odprtega javnega prostora in dvigujejo njegovo kakovost.

Kako pojmujete ustvarjalnost, kaj je vaš navdih?

Ustvarjalnost je pri našem delu nujna. Je pa to nekaj, kar si je pri posameznih vrstah projektov treba tudi izboriti, ali pa si preprosto vzeti čas zanjo in jo vračunati v projekt. Že ko sem delala na LUZ-u, sem sklenila, da bo vsaka naloga tudi ustvarjalni izziv. In od takrat je vse lažje in sem pri delu res začela uživati. Naš navdih bodo vedno narava in njeni procesi ter zavedanje spremenljivosti sveta okoli nas. V tem se razlikujemo od arhitektov.

Kakšna bo prihodnost arhitekture?

Prihodnost arhitekture mora slediti družbenim spremembam in večji socialni pravičnosti ter ne sme biti eden izmed razlogov za slabšanje stanja okolja in uničevanje kulturne krajine. Vedno več preizpraševanja moramo nameniti izboljševanju kakovosti obstoječega prostora in prenovi. Novogradnje, ki niso neposredno povezane s socialno pravičnostjo, bi morale postati zgodovina. Zgodovina mora postati tudi površna uporaba termina »zeleno«. To je kompleksna tema in z njo se moramo ukvarjati za to izobraženi strokovnjaki. Preprosto ni dovolj, da politična stranka ali župan v svoj predvolilni program napišeta, da se bosta zavzemala za zeleni razvoj.

Kateri so po vašem mnenju največji izzivi oziroma težave krajinskoarhitekturnega poklica?

V tem kontekstu v stroki vedno iščem rezerve. Izziv je, kako te rezerve izbezati na plano. Za nespoštovanje dela in neprepoznavnost vloge krajinskih arhitektov/arhitektk smo krivi sami. Preslabo se cenimo in premalo se pogovarjamo med sabo. Ni samoumevno, da bodo arhitekti sami od sebe prepoznali naše delo in njegove koristi, za to si moramo bolj prizadevati. Nenehno se moramo izobraževati, saj se časi spreminjajo, in nenehno moramo dvigovati standard svojih storitev. To so naši največji izzivi.

© Luka Vidic

Krekov Trg, Celje; avtorji: Darja Matjašec, Sergej Hiti, Klara Sulič (LUZ, d. d.)

© Miran Kambič

Krekov Trg, Celje; avtorji: Darja Matjašec, Sergej Hiti, Klara Sulič (LUZ, d. d.)

Kakšna je vloga žensk v (krajinski) arhitekturi?

V krajinskoarhitekturnem poklicu v naši državi zelo prevladujejo ženske, lahko bi govorili o feminizaciji našega poklica. Vendar ni tako povsod po svetu. V veliko državah izvajajo raziskave o vlogi žensk v krajinski arhitekturi. V ZDA je na primer v raziskavi, ki jo je izvedlo ameriško združenje krajinskih arhitektov ASLA, le slabih 8 % vprašanih odgovorilo, da so ženske in moški pri delu obravnavani enako. Nekateri anketiranci so poudarili, da se za ženske domneva, da so bolj predane družinskim kot poklicnim obveznostim, zato redkeje napredujejo. Izrazili so celo, da je moški napredujejo zaradi potenciala, ženske pa zaradi izkušenj. Pri tem igrajo veliko vlogo stereotipi, ki skupaj s socialnim, kulturnim in ekonomskim ozadjem pomembno prispevajo k neenakosti na delovnem mestu.

S problemom feminizacije našega poklica se pri nas nihče zares ne ukvarja. Pa bi se morali. Feminizacija poklica praviloma pomeni, da poklic uživa manjši družbeni ugled (pomislimo samo na zdravstvo in medicinske sestre ter na vzgojo in izobraževanje oziroma vzgojiteljice/učiteljice). Manjši družbeni ugled je lahko vzrok za finančno slabše ovrednoteno delo in za to, da se v poklicu vedno bolj uveljavlja prekarnost.

Kaj vam v poklicu prinaša zadoščenje?

Sama sicer nimam želje po dokazovanju lastne vrednosti, ne pred samo sabo in ne v širši javnosti. Ne vlagam kandidatur za nagrade, v našem kolektivu nam niti še ni uspelo vzpostaviti spletne strani, kjer bi postavili na ogled naša dela. Sama sem sicer mišljenja, da naj o kakovosti našega dela govorijo naše rešitve. Skozi svoje delo sem se sicer že zdavnaj opolnomočila, saj v stroki delujem več kot dvajset let.

Doseganje cen v našem poklicu je posebna zgodba. O tem bi se morali pogovarjati posebej. Cene so absolutno prenizke, saj so, kot sem že omenila, nizka tudi pričakovanja naročnikov (ali pa arhitektov, saj so tudi oni velikokrat naši naročniki), pa tudi sami si med sabo precej delamo nelojalno konkurenco. Slednje velja tako za arhitekturno kot za krajinskoarhitekturno stroko. Če izpostavim samo dejstvo z enega izmed zadnjih natečajev: na njih se natečajne rešitve izbirajo glede na kakovost, ne pa tudi ceno projektiranja, saj ima naročnik po ZJN pravico do pogajanja s prvonagrajenim avtorjem. To pomeni, da ponujena cena projektiranja pri izbiri najboljše natečajne rešitve ne igra vloge in da jo bo naročnik na pogajanjih praviloma znižal. Glede na omenjeni dejstvi bi vsak razumen človek pričakoval, da bodo pri postavljanju cene projektiranja natečajniki poenoteni. Ampak ne, najvišja ponujena cena je bila 627 tisoč evrov, najnižja pa 288 tisoč evrov. Razlika je enormna (količnik 2,2). Sprašujem se, kaj so pri tem mislili avtorji, ki so ponudili tako nizko ceno, in ali se zavedajo, kako nepopravljivo škodo s tem delajo stroki, prostoru in družbi. To se dogaja že vrsto let in tega nihče ne problematizira, niti ZAPS. Natečaji so tisti, ki dvigujejo standard kakovosti našega dela v stroki, in morali bi pomembno vplivati tudi na ureditev naših cen na trgu.

Kaj vam pomeni poklic, ki ga opravljate?

Sama kar precej živim za svoj poklic. Krajinski arhitekti ne moremo iz svoje kože niti v svojem zasebnem življenju. Ves čas si obremenjen s prostorom, ki te obdaja. Doma, na fakulteti, v biroju, na potovanjih ... Namenoma sem uporabila besedo obremenjen, saj je pri nas stanje prostora res slabo. Kot da odločevalci ne vidijo pozitivnih učinkov ustreznega urejanja prostora. Krajinski arhitekti prostor in arhitekturo doživljamo na vsakem koraku, na nezavedni ravni. Ves čas imamo v glavi podobe, kako bi prostor lahko deloval, če bi bilo v njem več reda in skladnosti. Najprej opazimo tisto, kar nas zmoti. Ko nam to uspe odmisliti, vidimo v prostoru lepoto.

Ste kdaj razmišljali, da bi svoj poklic opustili?

Nikoli nisem zares razmišljala o tem, da ne bi delovala kot krajinska arhitektka. Možnosti za delovanje na polju krajinske arhitekture so resnično velike, morda se tega premalo zavedamo in v času študija temu namenjamo premalo pozornosti.

Imate nasvet za mlada dekleta, ki šele vstopajo v svet arhitekturnega poklica?

Da: da je treba v sebi odkriti strast do opravljanja poklica krajinskega arhitekta. Če pri vsaki nalogi, ki se je lotiš, ne čutiš vznemirjenja, strasti, le stežka dosežeš dober rezultat. To strast moraš znati prenesti tudi na sodelavce in naročnike. Tega me je naučila dr. Maja Simoneti, ko sem kot mlada krajinska arhitektka delala z njo na LUZ-u. Ni mi tega neposredno povedala, mi je pa to s svojim načinom dela pokazala. Sama poskušam te občutke prenesti tudi na študente, še posebej v zadnjem letu študija, v studiu, kjer se lotevamo mednarodnih študentskih natečajev. In ko dosežemo lep rezultat, jih še posebej pobaram v zvezi z zavedanjem občutkov strasti in sreče, ki jih takrat prevevajo, in jih spomnim, da lahko to dosežejo z vsako nalogo in da si je za to vredno prizadevati ter dati vse od sebe. Sicer ne izpostavljam tega posebej glede na spol, ampak študente in študentke obravnavam enakovredno.

»Natečaji so tisti, ki dvigujejo standard kakovosti našega dela v stroki, in morali bi pomembno vplivati tudi na ureditev naših cen na trgu.«

© Miran Kambič

Trubarjev drevored, Murska Sobota; avtorji: Matej Blenkuš, Darja Matjašec, Nejc Florjanc, Primož Žitnik in drugi.

© Miran Kambič

Prenova Trga zmage, Murska Sobota; avtorji: Matej Blenkuš, Darja Matjašec, Nejc Florjanc, Primož Žitnik in drugi.

Kakšno podporo bi morala stroka po vašem mnenju na začetku poklicne poti (in kasneje) ponuditi ženskam?

Zelo pomembno se mi zdi, da se z različnimi aktivnostmi ustvarja zavedanje, da so (še posebej v nekaterih segmentih poklicnega delovanja) zelo deprivilegirane ženske v svobodnih poklicih. To se lahko uredi z neposrednim ciljem, da se na primer ženskam v svobodnem poklicu na porodniški ali na bolniški omogoči dostojno finančno nadomestilo in da se spremeni stanovanjska politika. Ne samo za mlade družine, ampak tudi za tiste brez otrok in tudi za samske. Kot da pri nas nihče ne pomisli, koliko samskih žensk je izjemno ranljivih, ko plačujejo najemnine za stanovanja, odplačujejo stanovanjske kredite ali pa morajo preživeti z majhnimi pokojninami.

Ali obstaja potreba po spodbudah, kot so posebne nagrade za ženske?

Žal živimo v času, ko prevladujejo kapital in beli moški in ko se zlahka širijo informacije, ki družbeno niso sprejemljive. Pred kratkim sem na primer pri nas zasledila intervju o nekem gibanju znotraj katoliške cerkve, ki se zavzema za takšno vlogo ženske, da naj bi bila ta doma za štedilnikom in naj bi rojevala otroke. To so v današnjem času družbeno nesprejemljive ideje, ki bi jih morali glasno obsoditi. Zato je delovanje sekcije »Ženske v arhitekturi« pomembno, in dobro bi bilo, da bi obstajale spodbude, kot so posebne nagrade za ženske v našem poklicu.

Lahko z nami delite kakšno zanimivo anekdoto, povezano z arhitekturno stroko, iz svojega poklicnega ali zasebnega življenja?

Ko me je poklical kolega dr. Gazvoda in me vprašal, ali bi me zanimalo delo na fakulteti. Najprej mu nisem verjela, saj sem imela takrat že petnajst let resno službo drugje in ravno dobro sem dosegla vse, kar se je dalo doseči. Redko se zgodi, da kdo iz prakse presedla v akademske kroge, in nikoli do takrat nisem pomislila na menjavo službe. Bila sem vodja oddelka za krajinsko arhitekturo na LUZ-u, z individualno pogodbo z vsemi mogočimi bonitetami, za 20 % sem bila dopolnilno zaposlena še na razvojni agenciji, na ZAPS sem vodila javne arhitekturne natečaje in bila sem predsednica Urbanističnega sveta občine Škofja Loka. Zdelo se mi je, da bolje v tistem trenutku ni moglo biti. Stvari so tekle, okrog sebe sem imela res dobre delovne ekipe in krasne ljudi, ki jih še vedno pogrešam. Ampak kolega je resno mislil. Bil je petek. V ponedeljek zjutraj sem ga poklicala in sprejela ponudbo. To pomeni, da sem sprejela službo z veliko nižjo plačo in prekinila vse preostale, dodatne delovne obveznosti. Ne vem, ali je to anekdota, ji je pa najbližje, in zdi se mi pomembno izpostaviti in se zavedati, da je dobro kdaj stopiti tudi iz cone lastnega udobja.

Takrat me je sicer precej skrbelo, saj si nisem prav dobro predstavljala, kaj pomeni delati s študenti. Spraševala sem se, ali bom temu kos. Prvega leta se ne spominjam rada, imela sem tremo pred študenti. Učila sem se od njih. Na fakulteti nisem začela delati kot asistentka, ampak sem takoj pričela učiti. Ne vem, zakaj so me takrat študenti izbrali za najboljšo pedagoginjo. Najbrž za spodbudo. Kmalu smo pričeli pobirati mednarodne študentske nagrade, v čemer se praviloma uvrščamo ob bok najboljšim fakultetam na svetu. Skoraj vsako leto dobimo nagrado v konkurenci krajinsko-arhitekturnih, arhitekturnih in urbanističnih fakultet, in velikokrat ne samo ene. In to je očitno znak, da delamo dobro in da je bila moja odločitev za delo na fakulteti prava. Leta 2017 smo med drugim s študenti sodelovali na mednarodnem študentskem urbanističnem natečaju v brazilskem Sao Paulu. Naloga je bila težka, ukvarjali smo se s prestrukturiranjem območja, veliko večjega od ljubljanskega BTC-ja. Vključevalo je ogromno živilsko tržnico, kjer so pretovarjali enormne količine sadja in zelenjave, ter različne druge programe (stanovanja, zametke favel ipd.), označevali pa so ga veliki okoljski in družbeni problemi. Oddali smo štiri različne rešitve s popolnoma različnimi koncepti. Ker smo pred tem sodelovali na podobnem natečaju v kitajskem Šenženu, kamor je prispelo skoraj 600 rešitev (uvrščeni smo bili med 12 finalistov), sem študentom na koncu poskušala zbiti pričakovanja, da ob objavi rezultatov ne bi bili preveč razočarani. Nato so tri skupine študentov prejele sporočilo, da so uvrščene med 12 finalistov. Bila sem prepričana, da je prišlo do napake, zato smo najprej pri razpisovalcu previdno preverili, ali se niso zmotili. Šele ko so nam sporočili, da so se zares tri naše ekipe uvrstile med finaliste, smo se pričeli veseliti. Vse te nagrade so nam tudi omogočile potovanja v daljne dežele, kar je bila za študente neprecenljiva izkušnja. Tudi v zadnjih letih smo kljub pandemiji in šolanju na daljavo prejemali nagrade, potovati pa nismo mogli. Najbolj mi je žal, da so bili študenti oropani te izkušnje.

»Kmalu smo pričeli pobirati mednarodne študentske nagrade, v čemer se praviloma uvrščamo ob bok najboljšim fakultetam na svetu.«

Z intervencijami puščamo v prostoru trajne sledi

Intervju z Majo Šinigoj

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Maja Šinigoj je arhitektka (1971), ki se je uveljavila predvsem kot urbanistka in prostorska načrtovalka. Delovne izkušnje si je pridobivala na Mestni občini Nova Gorica in v podjetju Locus. Za svoje delo je skupaj z Locusovo ekipo prejela dve nagradi ZAPS, in sicer zlati svinčnik za urbanistično zasnovo Šempetra in Vrtojbe (2011) ter zlati svinčnik za OPN Občine Ankaran (2021). Kot sama pravi, je veliko reči, ki se je dotaknejo, so njen svet – denimo hoja, branje, poslušanje, tišina, dvojina, Soča, kolo, optimizem, Kandid, štopanje po vesolju, ruski in češki roman, Sabotin, dom in svet, Italija, dolge vožnje skozi pokrajino, železnice, strogo nadzorovani vlaki, pozabljeni prostori, volja, iskanje, pogum, izginjajoči sloni, sto let samote, toplina v ljudeh in še in še.

© Jana Rajh Plohl

Po izobrazbi ste diplomirana arhitektka, ki obvlada velika merila, od izvedbenega urbanističnega oblikovanja do strateškega prostorskega načrtovanja. V okviru vašega delovanja je zato najverjetneje pomembna tudi interdisciplinarnost, kajne?

Res je. Kot vodja razvoja sem redno zaposlena v podjetju Locus, d. o. o., kjer deluje raznolika ekipa strokovnjakov z različnih področij. Ukvarjamo se s strateškim in izvedbenim prostorskim načrtovanjem, okoljskimi presojami, razvojem in opremljanjem stavbnih zemljišč ter drugimi prostorskimi vsebinami. Izvajamo projekte, ki so v pristojnosti licenciranih poklicev, in tudi druge vrste projektov. Takšna širina delovnega področja zahteva širok nabor znanj. V našem podjetju presegamo miselnost, da lahko pridemo do kakovostnih rezultatov brez sinteze različnih pogledov in znanj, hkrati pa opažamo, da so tudi rezultati projektov, ki se na prvi pogled zdijo strogo specializirani, vedno boljši, če je vključena multidisciplinarna ekipa. Če strokovnjaka za določeno področje v podjetju nimamo, poiščemo zunanje sodelavce.

Kakšna pa je dinamika dela in odnosov v vaši organizaciji?

Pomembno je, da naše osebne vrednote sovpadajo z vrednotami podjetja. Brez te osnovne interakcije je osebna realizacija težja, povratno pa to vpliva tudi na realizacijo ciljev podjetja. Naša organizacija dela temelji na projektnem vodenju. Nabor zaposlenih obsega tako posameznike, ki so šele zaključili študij, kot tiste, ki so že strokovno zreli in uveljavljeni. Temu seveda sledi delitev dela, vendar mlade zaposlene zelo spodbujamo k strokovni rasti in prevzemanju poklicnih odgovornosti. Zato namenjamo velik poudarek temu, s kakšnimi posamezniki gradimo ekipo. Na dinamiko dela pomembno vplivajo tudi naročniki. Izzivi, ki izhajajo iz sodelovanja z njimi, so raznovrstni, za dobro sodelovanje pa je treba zgraditi predvsem obojestransko zaupanje. Nujno je treba razumeti naročnikova pričakovanja, potrebe, zmožnosti in znanja ter po najboljših močeh prispevati k boljšemu rezultatu, tudi z veščinami komunikacije, ozaveščanja in organizacije. Proces je dvosmeren, tudi sama prek dela z različnimi naročniki strokovno in osebnostno rastem.

Katere vrste projektov pa najbolj zanimajo vas osebno?

Strateški projekti. Projekti, ki se ukvarjajo s temami sodobne družbe, kot so trajnostni razvoj, podnebne spremembe, izguba javnega prostora, trajnostna mobilnost, obnovljivi viri energije. Kako se vse to odraža v sistemih poselitve in krajine. Novi izzivi, ki se znajdejo na naših delovnih mizah. Kako vse to ustrezno spraviti v prostor. Kako angažirati naročnike, kako vključiti javnost, kako nadgraditi znanje.

Kaj vas navdihuje in kako razumete pojem ustvarjalnosti? Kje jo najdete v polju urbanizma?

Verjamem v skupnost, njeno strpnost in zmernost. Da skupno dobro vendarle lahko prevlada nad parcialnimi interesi in da enoten, temeljni kodeks vrednot v ljudeh še obstaja. Ustvarjalnost je pravzaprav sposobnost iskanja inovativnih odgovorov na izzive, s katerimi se na polju velikih meril, kjer delujem, neprestano srečujem.

Kaj vam pomeni arhitektura? Kakšna je njena vloga?

Dobra arhitektura omogoča kakovostno bivanje. Je pomembno orodje, s katerim lahko prispevamo k dvigu splošne kakovosti življenja. Arhitektura je kot velik displej, na katerem se odražajo naše družbene vrednote, je ogledalo družbe. Z njo je podobno kot s politiko, imamo takšno, kakršno si kot družba zaslužimo. In enako velja za polje urbanizma in prostorskega načrtovanja. Ta področja so med seboj neločljivo povezana.

© Jana Rajh Plohl

Na poti

© Jana Rajh Plohl

Le Pigeon

Kako pa vidite vlogi urbanizma in prostorskega načrtovanja?

Družbene vrednote so na področju urbanizma in prostorskega načrtovanja na pomembni preizkušnji. Nenehno izpodrivanje skupnega, javnega na račun uveljavljanja osebnega oziroma zasebnega jasno kaže, kakšna družba postajamo. Prostor je naša skupna dota in z njim moramo ravnati odgovorno. Razumeti moramo, da o razvoju prostora ne more odločati posameznik, pač pa je do odločitev treba priti s čim širšim konsenzom družbe. Brez doseganja konsenza pri odločitvah o viziji in ciljih prostorskega razvoja je načrtovanje podrobnejših vsebin lahko poligon za doseganje posamičnih ciljev, ki pa ne prispevajo k trajnostnemu ravnanju in boljšemu bivanju skupnosti. Javnost mora razumeti, kakšne posledice, tako dobre kot slabe, lahko imajo posamični interesi. Proces vključevanja javnosti torej ni zgolj seznanjanje ljudi z odločitvami, temveč pomeni njihov angažma pri soodločanju, v kakšnem prostoru želijo živeti. Soodločanje ljudi v teh procesih povečuje njihovo zavest o uporabi prostora kot skupnega bogastva. Zato ima proces prostorskega načrtovanja dragoceno vlogo pri tem, v kakšnem prostoru bomo živeli jutri. Žal so celostni pristopi vključevanja javnosti pri nas še v povojih.

Kateri bodo po vašem mnenju največji izzivi arhitekture in urbanizma v prihodnje?

Vse bolj se bo treba spopadati z izzivi, ki bodo posledica podnebnih in okoljskih sprememb, pa tudi sprememb ekonomske in politične ureditve družbe, kar se že odraža v neenakostih, revščini, migracijah in podobnem. Družba se spreminja, in zato bo najverjetneje marsikatera stroka soočena z iskanjem svoje nove vloge v njej. Prav to bo tudi za naš poklic največji izziv. Vsa področja naše stroke bodo morala iskati nove rešitve za nove probleme, in to ne le znotraj našega področja, ampak v povezovanju z drugimi strokami. Arhitektura in urbanizem imata veliko moč, in posledično imamo arhitekti in urbanisti zelo veliko odgovornost.

Kakšne so vaše izkušnje pri usklajevanju osebne in poklicne poti?

Z leti postane vse lažje, predvsem zaradi obilice izkušenj. Bili so tudi trenutki, ko sem dopustila, da je delo, zaradi obsega ali drugih pritiskov, preveč poseglo v moje zasebno življenje. Za notranji mir moraš namreč iskreno prevetriti lastne vrednote in prioritete.

Kaj vam v poklicu daje zadoščenje?

Moj poklic soustvarja moj pogled na svet. Daje mi možnost sodelovanja pri ustvarjanju boljšega jutri, kar mi omogoča tudi osebno realizacijo. In to je najpomembnejše. Pravo zadoščenje vedno izhaja iz rezultata, ko vem, da sem z nečim pripomogla k boljšemu jutri. Vendar imamo ljudje potrebe tudi po drugih potrditvah. Pri opravljanju poklica moramo biti kot stroka pozorni na plačilo, saj kaže predvsem na to, kako naše delo vrednoti družba, kar se mi zdi pomembno. Prav tako mislim, da je pomembna vloga strokovne skupnosti. Ko spremljaš delo kolegic in kolegov, z njimi izmenjuješ mnenja ter se od njih učiš, ko dobiš njihove konstruktivne odzive na lastno delo ali celo nagrado, je to čisto drugačna vrsta zadoščenja. Je potrditev, da na poti nisi sam in da kolegice in kolegi prepoznavajo, da delaš dobro.

Menite, da obstaja potreba po spodbudah, kot so posebne strokovne nagrade za ženske?

Ne strinjam se s tem, da bi delo delili na žensko in moško. Etikete, kot je na primer »ženski roman«, delajo ženskam medvedjo uslugo. Ko berem denimo knjigo Marguerite Duras, berem književnost, ne pa ženskega romana. Spodbuda mora prihajati s strani družbe, ki naj vsem ženskam, ne le arhitektkam, omogoči lažjo realizacijo lastnih potencialov. In to se prične z vsebinami, kot sta na primer dostopen in kakovosten vzgojno-izobraževalni sistem ter enakopravnost plačila.

Kakšno podporo pa naj stroka na začetku poklicne poti (ali kasneje) ponuja ženskam?

To ni v prvi vrsti naloga stroke, to je naloga celotne družbe. Država naj spodbuja delovna razmerja, ki omogočajo tudi socialno varnost. Porodniški dopusti ali samohranilstvo ne smejo biti ogrožajoči za poklicni razvoj ali celo eksistenco. Še huje pa je, da danes niso nekaj težko dosegljivega le zaposlitve, temveč tudi delo samo, saj postaja veliko znanj »predragih« in »nepotrebnih«.

In kakšna je vloga žensk v naši stroki? Imate kakšen nasvet za mlade ženske, ki vstopajo v svet arhitekturnega poklica?

Menim, da je uravnovešenost med spoloma pri našem delu koristna. Pri tem se mi zdi pomembno, da smo ob poklicnem udejstvovanju sposobne ohraniti ženskost. Mlade kolegice, ki vstopate v poklic arhitekture, samo brez panike. Stvari se odvijajo in rastejo počasi. Ko začenjaš, velikokrat še ne veš, kaj iščeš. Poklicno znanje je specifično in se ga lahko načrtno pridobiva. Ampak posameznik, tako ženska kot moški, je uspešen, ko delo združi z osebnostnimi odlikami in vrednotami. In za prepoznanje teh sta potrebna čas in pogum.

Ste kdaj razmišljali, da bi svoj poklic opustili?

Včasih si zaradi ponorelega sveta zaželim iti kam daleč stran. Ampak ponorel je ves svet in žal se ni kam skriti. Zato je ta misel le vdih med enim in drugim izzivom, ki te ponovno povleče vase.

Imate morda kakšno zanimivo osebno anekdoto iz poklicnega življenja?

Povem vam dve. Iz biroja: gospa je imela pobudo za spremembo namenske rabe kmetijskega zemljišča v stavbno, hotela je zgraditi prizidek k stanovanjski hiši, vendar je postopek trajal dlje, kot je pričakovala. Bila je poštena gospa, svoje investicijske namere je na občini jasno razložila, časovnica dogajanja pa ni bila na njeni strani. Tako se nekega dne pojavi v moji pisarni, razloži zaplet in iskreno vpraša: »Gospa, povejte mi, a lahko ta prizidek zgradim na črno?« Z dopusta: končno – Amsterdam. Zjutraj se zbudim prej kot ostali, po glavi mi roji sto misli, nisem še izklopila dela, sploh še ne, zato vstanem, grem na kavo in prebrskam mejle. Pošiljam odgovore, potem pa opazim, da je ena od naročnic poslala pošto sredi noči. Kljub vsemu je avgust, zazdi se mi, da pretirava, in njeno sporočilo posredujem sodelavkam, s pripisom: Ta naročnica nikoli ne spi. Seveda sem zgrešila ikono in odgovor je šel k njej, ne k sodelavkam. Čez trenutek dobim odgovor: Ta izvajalka ni nikdar na dopustu.

Arhitektura je tako širok poklic, da se lahko v njem najdeš

Intervju s Špelo Videčnik

Pogovarjala se je Mika Cimolini

Špela Videčnik (1971) deluje v okviru mednarodno priznanega arhitekturnega biroja Ofis, ki ga je leta 2000 soustanovila z Rokom Omanom. Oba sta študirala na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo, magistrirala pa sta na Architectural Association School of Architecture v Londonu. Biro sta ustanovila po vrnitvi v Slovenijo, potem ko sta zmagala na natečaju za prenovo Turjaške palače v Mestni muzej Ljubljana. Od takrat so v biroju izvedli še veliko javnih projektov, denimo stadionov, stanovanjskih in večstanovanjskih stavb, hotelov in poslovnih objektov – v Sloveniji, Franciji, Rusiji, Španiji idr. – za katere so prejeli več mednarodnih priznanj. Oba arhitekta predavata na šoli Harvard GSD v Bostonu, na Architectural Association School of Architecture v Londonu in na UCLA v Los Angelesu. Za svoje arhitekturne realizacije so Ofis arhitekti med drugim prejeli več nominacij za nagrado Miesa van der Roheja, platinasti svinčnik ZAPS 2012, zlati svinčnik 2013, Plečnikovo nagrado, nagrado Archidesignclub Award (za študentski kampus v Parizu) in ameriško oblikovalsko nagrado AIA New England Design Award (za bivak pod Skuto).

© Tomaž Gregorič

Kakšna je tvoja izkušnja v zvezi z delovanjem na področju arhitekture, glede na to, da si ženska?

To se mi zdi popolnoma nerelevantno vprašanje. Nikoli se nisem obremenjevala s tem, da bi bil to moški ali ženski poklic. Če pogledaš fakultete za arhitekturo, tako v Ljubljani kot v tujini, je povsod približno enako število študentov obeh spolov. Arhitektura je tako širok poklic, da se lahko v njem najdeš v katerikoli niši, bodisi v kreativnem delu ali pa v organizaciji gradbišča, v pridobivanju gradbenih dovoljenj, sestankih z naročniki, v analizah ekonomskih parametrov in podobno. Seveda pa so tu tudi bolj umetniške plati arhitekturnega poklica, kot sta scenografija in oblikovanje. Arhitektura je zelo široka disciplina, v kateri lahko vsakdo najde področje, ki ga osebno izpolnjuje, na katerem je lahko najboljši in posledično uspešen.

Toda ali se ti vseeno zdi, da se ženske kakšnih vprašanj mogoče lotevamo na drugačen način? Kje so izzivi in kje prednosti za žensko v arhitekturi? Ali misliš, da arhitektke morda izbiramo druge teme, na primer postavljamo v ospredje uporabnika, njegovo participacijo in podobno, da se nalog lotevamo drugače – ali pa je tudi to povsem neodvisno od spola?

Ne razmišljam na tak način, saj verjamem v timsko delo. Kadar govorimo o arhitekturi objektov večjega merila, je to vedno timsko delo. Zaželeno je, da so si ljudje v timu različni, saj je treba na projekt gledati z različnih zornih kotov. Znotraj enega samega projekta lahko razvijamo različne specializacije; nekdo je boljši pri spremljanju dela na gradbišču, kdo drug v reševanju detajlov, tretji pa je zelo kreativen. Pravzaprav v vsej svoji karieri nisem spoznala nikogar, ki bi lahko sam zajel vse te vidike. Pri delu s študenti zato zahtevam, da se v skupine vključijo popolnoma različni ljudje in da so te skupine uravnotežene tudi po spolu in po kulturnem ozadju. Bolj ko je skupina raznolika, bolj kompleksen in zanimiv projekt lahko nastane.

»Ne gre za ženski ali moški princip, ampak za to, od kod izhajaš, v kaj te življenje pelje.«

Imaš kakšne vzornice arhitektke?

Zaha Hadid je bila res zelo posebna, izjemno kreativna arhitektka. Organizacija dela, prav ta, bolj sociološka vprašanja, ki si mi jih zastavljala, je pravzaprav niso popolnoma nič zanimala. Svoje področje je našla v tehniki, v formah, zaradi česar je bila precej drugačna od drugih arhitektk. Ne gre za ženski ali moški princip, ampak za to, od kod izhajaš, v kaj te življenje pelje.

© Will Pryce

Hotel Intercontinental Ljubljana, Ofis arhitekti

© Anže Čokl

Bivak pod Skuto, Ofis arhitekti

Glede na to, da vodiš biro z moškim partnerjem, kako si razdelita vloge? Kako gledaš na profesionalno delovanje v partnerstvu?

Z Rokom sva si že od študija zelo različna. Že v času študija sva se našla in povezala v tim, v katerem sva se dopolnjevala. Na ta način skupaj delava vse od fakultete. Morda je moja vloga v biroju bolj pragmatična, vodim komunikacijo z naročniki, ukvarjam se z organizacijo dela, tudi s funkcionalnostjo tlorisov, objektov, Rok pa je kreativec. Za uspešen biro je potrebno oboje. Več je odvisno od značaja in talentov, ki jih imaš od otroštva in jih morda kasneje bolj razvijaš, kot pa od spola.

Kje vidiš glavne družbene izzive za arhitekturo danes?

Velik problem za arhitekturo so podnebne spremembe. Nujno je, da se tudi na nivoju arhitekture, hiše, objekta zavedamo vpliva na okolje in projektiramo okolju prijazno. Zavedanje podnebnih sprememb je naša dolžnost, ki jo moramo v arhitekturni stroki upoštevati.

Druga zadeva pa je zavedanje pomembnosti javnega prostora in grajenja skupnosti s pomočjo javnega prostora. Trenutno predavava v Los Angelesu in zaradi tega sem še bolj obremenjena z urbanističnim razvojem v smeri izginjanja javnega prostora. Los Angeles je mesto, polno avtocest, javni prostor, kar ga sploh je, pa uporabljajo predvsem brezdomci. Javni prostor izginja kot posledica razslojevanja družbe. Opažam, da se v to smer razvijajo tudi mesta v Evropi. Temu se moramo arhitekti upreti ter razvijati javno dobro v arhitekturnem in urbanističnem smislu.

Težko je govoriti o družbeni vlogi, če imaš pri svojem delu opravka predvsem z zasebnimi investitorji. Vsak zasebni investitor misli, da gre pri projektu za ustvarjanje dobička. Arhitekt skuša po eni strani investitorju omogočiti dobiček s prodajo prostora, po drugi strani pa se arhitekti vedno vprašamo, kaj lahko naredimo, da bomo ustvarili tudi javni prostor in druge odlike, ki objektu dajo nekaj več. To je naša dolžnost, nekaj, česar investitorju ne razlagamo preveč, saj ga zanimajo le številke. Pri razvijanju javnega prostora je ključna vloga javnih institucij, mestne uprave in urbanističnih oddelkov, pa tudi nevladnih organizacij, s katerimi lahko udejanjiš javni interes v prostoru. Ta se kasneje v arhitekturnem projektu kaže kot večja kakovost stanovanj, javnih prostorov in ureditev.

Kako svojo poklicno vlogo, ki je zelo odgovorna do naročnika, do biroja, do zaposlenih, združuješ s svojim zasebnim življenjem? Kako ločiš med svojim zasebnim in poklicnim življenjem?

Kot ženska namenjaš določen poudarek svoji družini. Potem ko se mi je rodil prvi otrok, pravzaprav ni bilo več konca tedna, ki bi ga preživela v službi. Konci tedna so namenjeni družini, pet delovnih dni v tednu pa intenzivnemu delu v biroju. Včasih kakšno službeno zadevo tudi združimo z družinskim življenjem in obiščemo kakšno gradbišče. V zadnjih šestnajstih letih pa se je zelo redko zgodilo, da sem šla konec tedna v biro sama in pustila družino doma. Od prvega dne sem svoje tri otroke kdaj pripeljala tudi v biro, hkrati pa sem službeno življenje intenzivirala. Naučila sem se v krajšem času narediti toliko kot prej. Družino vidim kot dodano vrednost življenja, s čimer se je spremenil tudi moj odnos do dela. Mogoče tudi na kakovost javnih prostorov gledaš drugače, če si tudi mama.

Kateri so zate glavni izzivi arhitekturnega poklica? Kakšna pričakovanja si imela glede poklica in ali se ti zdi, da so se izpolnila? Zakaj si se odločila postati arhitektka? Bi mladim dekletom priporočila arhitekturno kariero?

Hodila sem na bežigrajsko gimnazijo, ki je bila takrat naravoslovno-matematična. Že po enem letu sem ugotovila, da me znanstveni, matematični pristop ne zadovolji. Morda sem zaradi tega izstopala, saj sem si vsa leta gimnazije želela študirati modo. V študij arhitekture me je prepričala mama, zaradi njegove pragmatičnosti, ki pušča odprte možnosti. Arhitekturni poklic omogoča, da se razvijaš kasneje in se najdeš v katerikoli sferi, tudi v modi, saj omogoča veliko karier. V tem duhu sem se odločila za arhitekturo in v njej ostala. Obe moji hčerki si za zdaj želita postati arhitektki, ker vidita naš biro, kjer delujemo v sproščenem vzdušju. To ni klasična služba, ampak je dan v biroju zame dejansko užitek. Pomembno je imeti delovni dan, ki je raznolik, kreativen, tako da je delo pravzaprav lahko tvoj hobi, poleg tega pa ti omogoča preživetje.

Kakšno podporo bi si želela od ZAPS in drugih strokovnih združenj? Kako lahko zbornica bolje izkoristi svoj vpliv na politiko dela in spodbuja tudi enakost spolov?

Prav zdaj se pri nekem projektu v Sloveniji srečujemo z vprašanjem, ali je mogoče zamenjati odgovornega vodjo projekta med gradnjo, ponovno smo v dilemi, ali je OVP lahko le arhitekt ali tudi gradbeni inženir ... Nočem biti kritična, saj spoštujem vsakogar, ki se bori za naše pravice, a dejansko se mi zdi, da smo arhitekti premalo zaščiteni. Neetična rivalstva bi morala zbornica sankcionirati. Za kolegialnost in lojalnost bi morali skrbeti na ravni pravil, da ne bi bili tako izpostavljeni trgu. Presenečena sem, da te lahko naročnik v trenutku zamenja z nekom drugim in da tudi na ravni zbornice ne moreš narediti čisto nič, tudi avtorsko tvoje delo ni zaščiteno. Morda je to tudi kritika mene same in kolegov, lastnikov birojev, saj zelo malo skrbimo za skupno dobro znotraj stroke, vsak dela le zase.

Kako bi primerjala pogoje za delo v tujini in v Sloveniji?

Naše konkretne izkušnje z vzhodno Evropo, Rusijo, Belorusijo, tudi Slovaško, so, da je v Sloveniji odnos do arhitekture bistveno boljši. V teh državah ima arhitekt vlogo obrtnika. Velikokrat se zgodi, da arhitekti tam ostanemo pri idejnem projektu, saj nas po tej fazi zelo hitro zamenjajo. Pogosto smo nemočni tudi ob tem, da v poznejših fazah naročnik projekt spremeni. Pogosto od idejnega projekta ostane le volumen. Morda je vzrok slab odnos do kulture zaradi tranzicije sistema, saj novopečeni bogataši nimajo niti kulture niti odnosa do arhitekture. Medtem ko v Sloveniji z ženskami v arhitekturi nimamo težav, pa sem imela v Rusiji vedno občutek, da imajo do žensk slabšalen odnos, četudi se ženske tudi tam pojavljajo tudi kot inženirke.

Povsem drugače pa je bilo v Franciji, kjer je arhitekt pri projektu vizionar, umetnik, ne glede na spol. Delovati v tem duhu, da je tvoje mnenje upoštevano, je velik užitek. Honorarji za arhitekturno delo so primerni, vendar imaš kot arhitekt tudi bistveno večjo odgovornost. Tožbe te lahko doletijo še veliko kasneje. Še deset let po gradnji odgovarjaš za napake, zato je zavarovanje odgovornosti pri teh projektih zelo pomembno. Honorarji so bistveno višji, vendar so temu ustrezne tudi zavarovalne vsote.

Preteklost in tudi sedanjost je treba raziskovati vedno znova

Intervju z Majo Vardjan

Pogovarjala se je Irena Kirn

Maja Vardjan (1971) je arhitektka in kustosinja, ki raziskuje slovensko arhitekturno in oblikovalsko produkcijo 20. stoletja ter sodobne ustvarjalne prakse. Med letoma 1997 in 2011 je bila urednica za arhitekturo pri reviji Ambient*, med letoma 2007 in 2010 je kot kreativna direktorica vodila galerijo T5 Project Space. Bila je slovenska dopisnica revije* A10 New European Architecture *ter avtorica publikacije* Design in Dialogue *o sodobnem slovenskem in nizozemskem oblikovanju. Od leta 2013 je zaposlena kot kustosinja za arhitekturo in oblikovanje v Muzeju za arhitekturo in oblikovanje (MAO) v Ljubljani. Sodelovala je pri pripravi številnih publikacij in razstav, med njimi so denimo* Silent Revolutions: Sodobno oblikovanje v Sloveniji *(2011),* Pod skupno streho: javne zgradbe iz zbirke MAO in drugih arhivov *(2013),* Saša J. Mächtig: sistemi, strukture, strategije *(2015, 2016),* Stanko Kristl, arhitekt. Humanost in prostor *(2018),* Made In: pripovedi obrti in oblikovanja *(2020) ter S*vet znotraj: oblikovanje modernih interierjev, 1930–danes *(2021). Zaslužna je za ključne spremembe in vplivnost ljubljanskega Bienala oblikovanja (BIO). Skupaj z Janom Boelenom in Cvetko Požar je bila sokustosinja BIO 50* 3, 2, 1 … TEST *(2014), z Angelo Rui pa sta kurirali 26. BIO* Daleč, tako blizu *(2017), za katerega je prejela nagrado ICOM Slovenija.*

© Angela Rui

Maja, ko sem si pod vašim vodstvom v MAO ogledala razstavo *Svet znotraj: oblikovanje modernih interierjev, 1930–danes*, sem razmišljala o vaši vlogi in delu. Kdo je pravzaprav kustos oz. kustosinja?

Delovanje kustosa danes obsega zelo široko področje dejavnosti in praks ter presega enoznačno definicijo. Še najraje kustosa opišem kot mediatorja oziroma prevajalca različnih vsebin različnim skupinam občinstva. Vloga kustosa v muzeju je večinoma povezana z raziskovanjem in skrbništvom zbirke. Moja vloga je nekoliko drugačna, saj se poleg zbirke ukvarjam tudi s sodobno arhitekturno produkcijo in oblikovanjem. Pri tem mi ni blizu pozicija, s katere kustos podaja nekakšno absolutno resnico, ampak to delo razumem v smislu povezovanja različnih prostorskih in časovnih kontekstov, pri čemer me zanima predvsem razstava kot medij, ki sproža vprašanja in premislek o svetu, v katerem živimo.

Kot arhitektko me seveda zanima način kuriranja, kjer kustos deluje projektivno, kot aktiven soustvarjalec v vseh stopnjah procesa ustvarjanja razstavnih projektov. Razstavo razumem kot arhitekturni projekt. In v tem projektu nisem le raziskovalec, ampak tudi producent, ki sodeluje v vseh etapah projekta in jih usmerja. Tak način delovanja lahko najbolje ilustriram s kuriranjem Bienala oblikovanja, ki smo ga leta 2014 iz primerjalne razstave končnih izdelkov preoblikovali v produkcijsko platformo za razvoj alternativ obstoječim sistemom vsakdanjega življenja. Pri tem smo preizpraševali vsakdanje aktivnosti, kot so bivanje, oblačenje, hrana, hoja, turizem, naprave, ki jih vsakodnevno uporabljamo, ter skozi razvoj projekta, ki je bil procesno naravnan, spodbujali premislek o našem načinu življenja in hkrati razvijali projekte, ki vodijo k spremembam. Pomembno je, da na obravnavane tematike, tudi na zgodovino, vedno gledamo s kritične pozicije današnjega trenutka. Ta pozicija pa se seveda ves čas spreminja. Zato je treba preteklost in tudi sedanjost raziskovati vedno znova.

»Pomembno je, da na obravnavane tematike, tudi na zgodovino, vedno gledamo s kritične pozicije današnjega trenutka. Ta pozicija pa se seveda ves čas spreminja. Zato je treba preteklost in tudi sedanjost raziskovati vedno znova.«

© Klemen Ilovar

Razstava *Predmet in zbirka*, MAO, 14. 11. 2019–31. 12. 2021, kustosinji: Maja Vardjan in Cvetka Požar

© Luka Karlin

Projekt *Made In: pripovedi obrti in oblikovanja*, testiranje materialov na delavnici *Ustvarjanje podatkov* pod vodstvom Urbana Magušarja, Lukasa Wegwertha in Nicolasa Coeckelberghsa, Radovljica, 11. 9. 2019

Ob ogledu razstave me je prešinilo, da je kustosinja skrbnica arhitekture, nekdo, ki arhitekture ne postavlja v muzej, temveč jo ves čas ohranja živo. Kot kustosinja z vsakim projektom vdahnete življenje nečemu iz muzeja, odpirate, razširjate, oživljate. Skozi ogled razstave Svet znotraj sem bila ves čas v sedanjosti – v sedanjosti tridesetih let, petdesetih, osemdesetih let. Nikoli nisem bila v zaprašeni muzejski preteklosti. Morda je to ena od vlog kustosa, da vsakič znova preteklost postavlja v sedanjost?

S tem ste lepo odprli vprašanje arhiva. Arhiva kot enega izmed polj raziskovanja, ki je temeljno za delovanje kustosov v muzeju. Sama arhiva in zbirk muzeja ne razumem le kot nabor predmetov, projektov in dokumentov, ampak predvsem kot vir idej, ki so ustvarjale in še danes oblikujejo naš vsakdan. Arhiv razumem tudi kot produkcijsko orodje, saj ga pogosto obravnavam kot sredstvo za produkcijo novih vsebin oziroma aktualizacijo idej preteklosti v današnjem času. Morda se vam je zato ob ogledu razstave zdelo, da so predstavljeni projekti tako blizu. S sokustosinjama Cvetko Požar in Katjušo Kranjc smo razstavo zasnovale tematsko in interier izpostavile kot integralni del arhitekture, in ne le kot opremljanje prostora. Teme, ki smo jih izpostavile – nove kulture bivanja, telo in prostor, zunaj/znotraj, celostna okolja, fluidnost – so pri obravnavi interierja vedno aktualne. Pri koncipiranju razstave je razmislek, kako prezentirati izbrano gradivo, izjemno pomemben, in tu ne morem iz kože arhitektke: za razliko od kustosov, ki gradivo predajo oblikovalcem, želim soustvarjati postavitev razstave, saj jo imam za pomemben del kuratorske strategije. Kar zadeva vprašanje oživljanja arhiva, pa upam, da vprašanja, ki jih odpira razstava, ostajajo tudi, ko gradivo pospravimo v depo. Ne zanimajo me toliko razstave, ki z nevtralne pozicije predstavljajo izbrane primere arhitekture kot edinstvene objekte, ampak razstave kot orodje, s katerim lahko arhitekturo obravnavamo veliko širše. Z razstavo lahko izzivamo obstoječi način mišljenja in delovanja ter odpiramo nove teme, ki so pomembne za obravnavo.

Seveda se projekti med seboj razlikujejo in specifika projekta narekuje tudi način dela. Pri kuriranju monografskih, retrospektivnih razstav arhive običajno raziskujemo linearno in sledimo kronologiji, ni pa nujno, da temu sledi tudi koncept razstave. Kustos na razstavi vsebine predstavlja skozi naracijo in pri tem lahko uporablja različne medije. Če se vrneva k arhivom: z Angelo Rui sva pri kuriranju bienala *Daleč, tako blizu* simultano raziskovali številne arhive in iz njih izločili posamezne fragmente, ki so služili kot aktivatorji za premislek o tematikah, ki sva jih želeli obravnavati. S tem ko so bili predmeti iz različnih kontekstov postavljeni skupaj s sodobnim materialom, so se vzpostavljali novi pomeni in scenariji, ki si jih pred tem nisva mogli zamišljati in jih razvijati. Zanima me, kaj se zgodi, ko povežeš različne svetove.

Ko to opisujete, se mi izrišeta pomembnost in unikatnost vašega strokovnega delovanja za slovenski prostor, kajti stvari se lotevate izjemno celostno. Lokalnost in hkrati popolna odprtost v svet, širša povezanost. Tako MAO kot ljubljanski Bienale oblikovanja tudi zaradi vaše vloge nista nekaj zaprašenega, ampak nekaj živega in vabljivega.

Svojo vlogo kustosinje v ekosistemu slovenske arhitekture in oblikovanja težko komentiram, to raje prepuščam drugim. Se pa nenehno zavedam odgovornosti, ki jo imam kot kustosinja v nacionalnem muzeju. Muzeji arhitekture so že od svojih začetkov izjemno pomemben instrument za razvoj stroke in arhitekturne razstave igrajo eno ključnih vlog v zgodovini arhitekture. Skozi politike zbiranja, načine raziskovanja, produkcijo razstav in publikacij, omogočanje in spodbujanje diskurza in ne nazadnje s produciranjem novih del so institucije izjemno pomembne za pozicioniranje arhitekture v širšem družbenem, kulturnem in političnem kontekstu. Muzeji za arhitekturo in oblikovanje so specifični, preprosto zato, ker delujejo na področju disciplin, ki v svojem bistvu vedno reagirata na obstoječe, in skozi svoje delovanje težijo k spremembam, k napredku. To je bistvo vsakega dobrega arhitekturnega oziroma oblikovalskega projekta. In ti projekti so genetski material muzeja, brez njih muzeja ne bi bilo. To seveda velja tudi za moj poklic, brez dobre arhitekture in oblikovanja oziroma brez ustvarjalcev, ki so in tudi danes ustvarjajo, bi bil moj poklic nesmiseln. Zato čutim odgovornost, da s svojim delovanjem na različne načine prispevam k razvoju stroke, da po svojih močeh ustvarjam pogoje, ki omogočajo mišljenje in razvoj arhitekture in oblikovanja. Ob raziskovanju preteklosti vedno skušam vzpostaviti tudi aktiven odnos do ustvarjalcev danes. Zbirke muzeja so javne, dostopne vsem, zato *moramo* spodbujati njihovo raziskovanje in biti odprti za iniciative, ki prihajajo od zunaj.

Kot pravite – muzej obstaja zaradi arhitektov in arhitekture. Hkrati gre za obojesmerni odnos – muzej in vaše delo tvorita ekosistem, ki podpira ustvarjalce arhitekture, študente in vso javnost. Vaš pristop k projektom in izzivom je celostno, interdisciplinarno razumevanje.

Verjamem v povezovanje strok, zato – če je v okviru projekta le mogoče – povezujem različne discipline. V okviru BIO 25 so denimo multidisciplinarne skupine pod vodstvom mednarodnih ustvarjalcev pri razvoju projektov sodelovale s strokovnjaki, kot so filozofinja, plesalec, podjetnik, raziskovalec hrane, pisateljica, športnik in znanstvenik. Tovrstna interdisciplinarna stičišča omogočajo produkcijo novega znanja in posledično lahko nastali projekti vplivajo tudi na naše obnašanje. Hkrati se mi zdi zelo pomembno tudi lokalno – mednarodno povezovanje oziroma pogled na lokalne specifike s širše, globalne perspektive. Za razvoj tovrstnih projektov je potreben premislek o vlogi muzejske institucije, saj se ta s časom spreminja. Če so bili v 19. stoletju muzeji ustanovljeni predvsem kot izobraževalne institucije in je bila njihova primarna vloga predstavljanje obstoječega, je danes drugače. Veliko muzejev sicer še vedno deluje kot utrdbe avtoritete, po drugi strani pa se spreminjajo v udobna okolja za preživljanja prostega časa. Zato je pomemben nenehen razmislek o tem, kaj je sodoben muzej. Zame muzej zagotovo ni prostor za izobraževanje, ampak me zanima kot okolje, v katerem lahko ustvarjamo pogoje za izmenjavo znanja, idej in mnenj. Izobraževalni programi sodobnega muzeja so v bistvu javni programi – v smislu ustvarjanja enakovrednega diskurza in dialoga. Pri tem stroka seveda mora

© Luka Karlin

Odprtje razstave *Stanko Kristl, arhitekt. Humanost in prostor*, MAO, 19. 12. 2017, kustosi: Tadej Glažar, Tina Gregorič, Maja Vardjan

ohraniti svojo vlogo, hkrati pa mora diskurz odpreti različnim skupinam in s tem ustvarjati različne skupnosti, ki se formirajo skozi razstave, publikacije ter vzporedne programe in dogodke. Dejstvo je, da odprtje razstave ni konec projekta, ampak šele začetek dialoga z različnimi skupinami javnosti.

Kako bi lahko v vašem pristopu, ki ste ga omenili in ki je bistven za kakovostne spremembe družbe, zaznali vlogo ženske? Kot odpiranje prostora, povezovanje? Kakšna je vaša izkušnja, kako je biti ženska v odnosih in sodelovanjih?

Težko posplošujem, a morda je ravno sposobnost obravnavanja aktualnih problematik v smislu povezovanja oziroma mediacije med različnimi akterji v procesu ustvarjanja novih vsebin tisto, kar bi lahko izpostavila kot prednost v delovanju žensk. A zase nisem prepričana, ali je moja senzibilnost povezana z mojim značajem ali z dejstvom, da sem ženska.

Kako pogosto so kuratorke ženske?

Na področju kuriranja arhitekture in oblikovanja obstaja uravnotežena zastopanost obeh spolov. Tako lokalno kot mednarodno je veliko žensk, dobrih, vrhunskih kustosinj, ki premikajo meje svojih disciplin. Če dobro pomislim, je med zame referenčnimi ustvarjalci razstav pravzaprav več žensk kot moških, na kar prej nisem nikoli pomislila. Paola Antonelli, Giovanna Borasi, Marina Otero Verzier, Mariana Pestana, Angela Rui, Amelie Klein – to je le nekaj kustosinj, ki stojijo za naprednimi, prelomnimi in hkrati senzibilnimi razstavnimi idejami. Še enkrat bi poudarila sposobnost mediacije, pri čemer je treba predvideti različne scenarije, tudi v smislu, ali bo povezava, ki jo vzpostavljaš, delovala ali ne. Zdi se mi, da znamo ženske dobro presoditi, kdaj se različni akterji med sabo ujamejo in dobro sodelujejo, pri tem se zanašam tudi na intuicijo. Vendar uspeh ni vedno zagotovljen, tudi sama sem včasih presodila napačno in se projekti niso razvijali, kot je bilo načrtovano, kar je normalen del procesa. Sicer menim, da razlike med ženskami in moškimi niso v željah po uspehu v poklicu, ampak predvsem v priložnostih, ki jih dobimo, zato je na vodstvenih položajih še vedno več moških – a tudi to se spreminja.

Študirali ste arhitekturo, ste arhitektka, vaš partner je arhitekt, živite z arhitekti, v svetu arhitekture, predani arhitekturi. Kje so vaši začetki, kakšna pot vas je pripeljala v svet arhitekture – v poklic kustosinje?

Pravzaprav si na začetku nisem želela študirati arhitekture. Moj oče je bil arhitekt konservator, delal je na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije in v Restavratorskem centru, zato je bila arhitektura doma vedno prisotna. Sama sem jo, zlasti kot najstnica, skozi njeno nenehno prisotnost doživljala skoraj kot breme. Ker sem rada pisala, sem v prvi vrsti želela študirati novinarstvo. Kljub temu so me starši preusmerili v arhitekturo, in danes priznam, da so imeli prav. Študirala sem po inerciji, ni me potegnilo. Sem pa zelo hitro ob študiju začela delati za oddajo Studio City in v galeriji Anonimus, kjer sem se ukvarjala z vsebinami, ki so bile povezane z arhitekturo, oblikovanjem, umetnostjo. Arhitekturo sem spoznavala in raziskovala na način, ki ni sledil šolskemu kurikulumu in študijskemu procesu. To je trajalo kar nekaj časa, skoraj desetletje. Nato sem na simpoziju v Architekturzentrumu Wien spoznala Roemerja van Toorna, ki je na inštitutu Berlage predaval arhitekturno teorijo in medije. Šele on mi je skozi kritičen razmislek o tem, kaj vse je lahko arhitektura, zares odprl vrata v svet arhitekture, pa tudi oblikovanja. To sta namreč področji, ki me enakovredno zanimata. Postalo mi je dokončno jasno, da arhitekturno delovanje ni le projektiranje, ampak je arhitektura tudi mišljenje, intelektualno raziskovanje. Pri tem so lahko razstave odlično orodje, s katerim arhitekturo in oblikovanje obravnavamo kot sprožilec diskusije o širši kulturni, družbeni in politični situaciji. Zato menim, da bi si težko izbrala boljši poklic. V delu kustosinje resnično uživam in ne morem si predstavljati, da bi lahko delala kaj drugega.

Zanimivo, da ste izpostavili tudi oblikovanje. In hkrati logično, če se ozremo v zgodovino, kjer so bili mnogi dobri arhitekti tudi oblikovalci predmetov, ne zgolj stavb, pomislimo npr. na Mächtigov kiosk K67.

Veliko pomembnih arhitektov 20. stoletja se je ukvarjalo tudi z oblikovanjem, saj sta arhitektura in oblikovanje v smislu celostne obravnave grajenega okolja zelo sorodni disciplini. Zato je povezovanje arhitekture in oblikovanja zame danes samoumevno. Situacija pri nas je povezana tudi s tem, da je bil Oddelek za oblikovanje na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani ustanovljen šele leta 1984, zato je veliko oblikovalcev študiralo arhitekturo. Pomembno vlogo sta pri tem igrala tudi Edvard Ravnikar in njegova eksperimentalna smer B, ki je spodbujala delovanje arhitektov v vseh merilih, od oblikovanja predmetov do arhitekture, urbanizma in regionalnega planiranja. Številni vplivni oblikovalci in oblikovalke izhajajo iz njegovega seminarja, tudi Saša J. Mächtig, ki je oblikoval kiosk K67 in številne druge sisteme urbane opreme.

Ko govorimo o ženskah in moških v stroki, kaj je bistvena vloga ženske, kaj dodaja ženska?

Iskreno se nikoli nisem zavestno spraševala o svoji vlogi kot vlogi ženske v stroki. Nikoli nisem čutila, da imam zaradi tega, ker sem ženska, kakšne prednosti oziroma pomanjkljivosti pri delovanju v svojem poklicu. Vedno sem se počutila enakovredno in nikoli nisem občutila pritiskov, drugačne obravnave ali spolne diskriminacije. Vem, da je to privilegirana situacija, ki se lahko spremeni. Se pa kot ženska zelo zavedam dejstva, da zgodovina arhitekture temelji na izpostavljanju opusov velikih moških arhitektov, v svetovnem merilu zlasti belcev. Ena od odgovornosti institucij, kot so muzeji, je tudi, da ponovno premislimo zgodovino arhitekture in oblikovanja ter jo vzpostavimo tudi skozi delovanje žensk in drugih skupin, ki so bile pogosto prezrte. V tem pogledu imamo pred seboj veliko dela, kar je zelo vznemirljivo. Nekaj korakov v tej smeri je bilo tudi pri nas že narejenih, tudi ta številka AB-ja je eden od njih. V tujini je bila na primer v zadnjem času organizirana vrsta razstav, ki izpostavljajo oblikovalke in arhitektke. A večina jih ženske predstavlja kot ustvarjalke posameznih projektov in predmetov, le malo pa jih raziskuje širši kontekst in pomen njihovega ustvarjanja za razvoj stroke. Pogrešam bolj celostne raziskovalne pristope, veliko je treba še narediti. Upam, da bo ena od mojih naslednjih raziskav zajela ravno vlogo žensk v slovenski in jugoslovanski arhitekturi in oblikovanju. Izjemne avtorice so med njimi, treba jim je dati vidno mesto, ki jim absolutno pripada. Moškim ustvarjalcem, ki prevladujejo v zdajšnjem kanonu zgodovine arhitekture, se pogosto pripisuje tudi absolutno avtorstvo projektov. Tudi to je eno od vprašanj, ki jih je treba obravnavati, saj je kar nekaj izjemnih ustvarjalk delalo z moškimi sodelavci, ki so jih običajno zasenčili oziroma so jim odrekli priznanje.

Kot sem že omenila, je treba zgodovino raziskovati vedno znova. Naj izpostavim primer različnih razumevanj laboratorijske kuhinje arhitektke Branke Tancig, ki je bila del razstave *Svet znotraj*. Kuhinja je nastala kot njeno diplomsko delo leta 1953, kmalu je sledila industrijska proizvodnja. Elementi kuhinje so bili dimenzionirani na podlagi natančne študije gibov žensk pri gospodinjskih opravilih. Njena ideja je bila povezana z racionalizacijo in optimizacijo teh opravil predvsem zaradi zaposlovanja žensk v času povojne Jugoslavije, saj niso več ostajale doma. Večina jo torej povezuje z emancipacijo žensk, a lahko jo razumemo tudi drugače. Mnoge feministke

© Lucijan & Vladimir

Ustvarjalci 24. bienala oblikovanja – *BIO 50: 3, 2, 1 ... test*, Ljubljana, 14. 2. 2014

ideji laboratorijske kuhinje očitajo, da je bila zasnovana izključno po meri žensk, njene dimenzije so omogočale delo zgolj ene osebe, kar temelji na tradicionalni vlogi spolov in kuhinjo definira kot prostor za izključno ženska opravila. Zato je pomembno, da dopuščamo možnost obravnave projektov in predmetov z različnih pozicij, saj ne obstaja samo ena, absolutna resnica.

Kaj vas je pripeljalo k tematiki žensk?

Pred dvema letoma sem moderirala razpravo na mednarodni konferenci o oblikovalskih arhivih in zbirkah, kjer so sodelujoči izpostavili problematiko raziskovanja monografskih arhivov, zlasti moških arhitektov. Zanimalo nas je tudi, kako se spoprijeti s konvencionalnimi načini in politikami zbiranja gradiva, ki temeljijo na uveljavljenih in danes preživetih kriterijih, kot je recimo nacionalnost. Kolegice iz Belgije in Nizozemske so predstavile projekt, ki je strateško mapiral in analiziral institucionalne in zasebne arhive žensk, ustvarjalk, z namenom zapolniti vrzeli in dopolniti zgodovinske podatke. Verjamem, da tovrstno raziskavo potrebujemo tudi v našem širšem prostoru. Pri tem je treba napisati novo, večplastno zgodbo razvoja arhitekture in oblikovanja, ki je povezana z bojem za enakopravnost in enakovrednim priznanjem. Gre za kompleksno vprašanje, ki ga moramo načeti. Dejstvo je, da imamo tudi v arhitekturni in oblikovalski zbirki MAO manj del ustvarjalk, čeprav imajo izjemne opuse, ki pa praviloma niso bili v ospredju. Zato je treba premisliti tudi strategijo zbiranja. Vprašanje je, kaj je razlog za nastalo situacijo. Eden od njih je verjetno tudi manko samopromocije ustvarjalk, ki so imele poleg dela tudi ključno vlogo v družinskem življenju, zaradi česar so ti arhivi ostali v predalih ali bili celo izgubljeni in uničeni.

Maja, kako usklajujete strokovno delo in materinstvo?

Težko. Med mojim strokovnim delom in materinstvom je nedvomno napetost, ki je posledica mojega značaja. Zelo težko vzpostavljam ravnovesje med delom in družinskim življenjem, saj ne znam potegniti jasne meje med njima. Postavljanje mej je nekaj, kar pri kolegicah in kolegih in tudi pri svojem partnerju zares občudujem. Res pa je tudi, da imam v zasebnem življenju izjemno podporno okolje, ki mi omogoča ekstremne odklone. Trudim se, da so občasni.

Gre za izjemno strast do dela?

Če mi projekt pomeni izziv, se mu lahko obsesivno predam, pri čemer nikakor ne znam prekiniti dela, kar seveda vpliva na situacijo doma. Še dobro, da mi sin neprestano nastavlja ogledalo, zdaj, pri trinajstih letih, pa še raje pošlje kakšno bodico. Humorno, a zbode.

Kakšen je pomen arhitekture za prihodnost? Na nek način bo v odgovoru skrit tudi nasvet za mlade, ki želijo vstopiti ali že vstopajo v polje arhitekture.

V arhitekturi je treba premisliti številne vidike načrtovanja in gradnje v kontekstu okoljske problematike in podnebnih sprememb. Vsi mi – in s tem tudi mladi – moramo preizprašati svoje ustaljene navade in delovanje, tako v poklicu kot zasebno, da bi rešili to urgentno situacijo. Pri tem je treba upoštevati vse vidike načrtovanja arhitekture, tudi ekstrakcijo naravnih virov in proizvodnjo materialov, pri čemer je treba temeljito spremeniti tudi gradbeno industrijo. Odmakniti se moramo od razumevanja arhitekture kot singularnega objekta, ki je funkcionalen zgolj v svojem lastnem okviru, saj je treba arhitekturo razumeti kot del širšega okoljskega in družbenega konteksta. V arhitekturi, pa tudi nasploh je treba spremeniti neoliberalistično logiko nenehne ekonomske rasti, saj nas je prav ta pripeljala v krizno situacijo. Enega od potencialov arhitekture vidim v formiranju pogojev, ki omogočajo življenje v skupnosti. V ustvarjanju odzivnih prostorov, ki se lahko prilagajajo in omogočajo različne uporabe različnim družbenih skupinam. Pomembno vprašanje je tudi, ali je res treba graditi novo in novo. Velik potencial vidim v praznih in neizkoriščenih obstoječih prostorih. Tovrstni premisleki lahko spodbudijo drugačne, nove pristope v arhitekturi in morda celo vzpostavijo ravnovesje med človekovim in naravnim okoljem.

Kako lahko arhitektura kot orodje vpliva na spremembo odnosov?

Iz zgodovine arhitekture poznamo vrsto primerov, ko je arhitektura sprožila spremembe naših medsebojnih relacij. Včasih že zelo majhni posegi sprožijo velike spremembe. Na enega od tovrstnih primerov smo naletele pri raziskovanju interierjev. Gre za preboj v steni med jedilnico in dnevno sobo. Ta relativno preprosta gesta je sprožila popolnoma drugačno uporabo prostorov. Nekdaj strogo ločena prostora – salon in jedilnica – ki sta bila namenjena predvsem reprezentanci, sta s prebojem postala območje za druženje družine. Ta združeni, skupni prostor je arhitektka Dušana Šantel Kanoni izjemno lepo poimenovala kot stanovalnico. Tudi prostorski koncepti denimo Fürstove šole v Stražišču ali Kristlovih bolnišnic so stimulirali način izobraževanja oziroma omogočali bolj humano doživljanje bolnišnične arhitekture. Teh primerov je kar nekaj. Med aktualnejšimi so recimo odprte pisarne in lofti, ki so prostorske invencije sredine 20. stoletja, a so se v času pandemije izkazali za problematične in izjemno nefunkcionalne. V kontekstu vprašanja glede odnosov bi še enkrat poudarila pomen arhitekture pri vzpostavljanju prostorov za skupnost. Prostorov za izmenjavo mnenj, dialog, protest. Arhitektura je lahko spodbujevalnik teh izmenjav, a tudi brez nje bomo ljudje našli način za druženje, kar nazorno dokazujejo petkovi protesti, ki ob zapiranju določenih con mesta, kot je recimo Trg republike, vzniknejo na drugi lokaciji. Pričakovanja, da bomo z arhitekturo spremenili svet, so nerealna. Verjamem pa, da delovanje na mikroravni lahko sproža velike spremembe in da je v tem smislu arhitektura lahko transformativna.

V najinem pogovoru ste omenili bivanje na Nizozemskem in to, da ste skoraj ostali v tujini. Potem pa vam je na nekem srečanju arhitekt Vojteh Ravnikar rekel …

»Ti spadaš sem.« To je rekel v pogovoru, ki sva ga imela na poroki prijateljev, v času, ko sem resno razmišljala o selitvi v tujino.

Ta dogodek se mi zdi zanimiv. Tudi zato, ker zdaj delujete kot kustosinja v Sloveniji. Kako bi ga opisali?

Nekaj let sem živela med Ljubljano in Amsterdamom in ta situacija mi je zelo ustrezala. Dokončno selitev sem odlagala, predvsem zaradi družine, prijateljev, zavedam se kakovosti življenja, ki jo imam v Ljubljani. Sama sebe sem prepričevala, da je selitev na Nizozemsko prava stvar, a hkrati sem o tem nenehno dvomila. Vojteh Ravnikar me je po naključju ob pravem času prizemljil. Seveda v Sloveniji nisem ostala zaradi te izjave, zagotovo pa je v tistem trenutku v meni nekaj prelomila, zato kot izjemno intenziven trenutek še danes ostaja z mano.

Za konec – kakšno je vaše sporočilo ženskam, arhitektkam?

S svojim raznolikim in večplastnim delovanjem moramo vzpostavljati stalno razpravo o našem položaju v arhitekturni stroki in pri tem delovati v smeri ustvarjanja pogojev za enakovredne priložnosti, ne le žensk, ampak tudi mladih in vseh drugih, ki lahko z dobrimi idejami prispevajo k arhitekturni kulturi in družbi.

Naročnike sprašujemo »Kaj želimo pustiti za seboj?«

Intervju z Jano Kocbek

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Jana Kocbek (1972) skupaj z Davorjem Katušićem, življenjskim in poslovnim partnerjem, vodi mednarodno slovensko-hrvaško arhitekturno pisarno KatušićKocbek Arhitekti. Diplomirala je na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani leta 1999, pred diplomo (1997) je študirala na Arhitekturni akademiji v Mendrisiu, v posebnem studiu Petra Zumthorja, po diplomi pa je dve leti delala v arhitekturnem biroju De Architekten Cie v Amsterdamu. Leta 2004 je začela sodelovati s Produkcijo 004 v Zagrebu, od leta 2010 pa je partnerica v biroju KatušićKocbek Arhitekti (Ljubljana/Zagreb). Arhitekturni biro srednje velikosti se ponaša z velikim številom izvedenih projektov, tudi večjih in kompleksnejših, s predavanji oziroma predstavitvami del v različnih strokovnih revijah in na simpozijih, z nagradami na natečajih doma in v tujini ter z vrsto prestižnih nacionalnih in mednarodnih nagrad: med drugim je prejel dva zlata svinčnika ZAPS, nominacijo za nagrado Miesa van der Roheja, nagrado v kategoriji družbenih zgradb na festivalu WAF (World Architecture Festival), 2. nagrado na 47. zagrebškem salonu in nagrado Viktorja Kovačića.

© Miha Fras

Življenje vas je po diplomi zaneslo v Zagreb, kjer ste začeli sodelovati s svojim življenjskim in poslovnim partnerjem Davorjem Katušićem.
Kako je tekla vaša poslovna pot?

Po nekajletnem delu v projektivnih pisarnah v tujini in doma sem se pet let po diplomi zaradi osebnih razlogov preselila v Zagreb. Imela sem srečo, da sem se priključila mladi multidisciplinarni pisarni Produkcija 004. Po znani krizi v gradbeništvu in stroki sva z Davorjem ustanovila svoje podjetje in projektivni pisarni v Ljubljani in Zagrebu. V obeh mestih zaposlujemo deset kreativnih in nadobudnih mladih projektantk in projektantov iz Hrvaške, Slovenije in tujine. Kot zanimivost naj povem, da se struktura zaposlenih (glede na spol) spreminja; trenutno sva v obeh pisarnah le dve arhitektki, pred leti pa je bil Davor v manjšini.

Kako poteka sodelovanje med enotama v ločenih državah?
Kakšna je dinamika dela v dveh pisarnah na razdalji 150 km?

V obeh pisarnah delujemo po načelih, ki so vsem skupna. Vsak projekt od začetka snujemo vsi, odgovornost seveda prevzemajo glavni projektanti. Po začetnih analizah, skupnih »brainstormingih« in raziskavah vodenje projekta prevzame eden od projektantov. Redno vsi skupaj sodelujemo na mejnikih projektov. Včasih sodelujemo tudi z drugimi arhitekturnimi pisarnami (objekt JGL, masterplan za Racetinovac, nova Slovenska cesta, prenova Cankarjeve ceste …).

Dela si glede na tipologije prav strogo ne delimo, zaradi dela v BIM-u vsi sodelujemo pri vseh projektih. Ob pomanjkanju časa in zaradi lovljenja rokov včasih vsi končujemo isti model in se celotna pisarna ukvarja z istim projektom. Seveda ima vsak projekt svojega vodjo, a pri pomembnih delih projektiranja sodelujemo vsi.

Privilegij velikosti in dveh mest je v tem, da lahko vsak zaposleni redno spremlja razvoj projektov. Zaradi dinamike dela zagovarjava stališče, da obe pisarni sodelujeta pri vseh projektih, kar nam omogoča tudi programska oprema. Medsebojno dopolnjevanje v vseh smereh je dobrodošlo in soustvarja pisarniško dinamiko, edina hierarhija, ki obstaja, je hierarhija odgovornosti.

© KatušićKocbek Arhitekti

Natečajni elaborat za ureditev zgodovinskega jedra mesta Novigrad – Cittanova, KatušićKocbek Arhitekti

Rekonstrukcija in prenova stanovanja R, Zagreb

© Damir Fabijanić

Paviljon Dojmi, Kotor, Črna gora (zlati svinčnik)

»Imava srečo in privilegij, da se pri nas zaposlujejo mladi, nadobudni projektanti z vseh vetrov, ki z veseljem sodelujejo tudi v skupinah za natečaje.«

Kako izbirate sodelavce, kakšni so odnosi znotraj pisarn, pa tudi navzven?

Imava srečo in privilegij, da se pri nas zaposlujejo mladi, nadobudni projektanti z vseh vetrov, ki z veseljem sodelujejo tudi v skupinah za natečaje. Vsako leto se odzovemo na nekaj razpisov. Zmage in nagrade ali priznanja na natečajih nam dajejo dodatno spodbudo in zagon ter motivacijo za reševanje težav, s katerimi se vsakodnevno srečujemo pri delu.

Od začetka delovanja nama je uspelo sestaviti močno, medsebojno dobro povezano in razvejeno mrežo zunanjih strokovnih sodelavcev. Situacijo življenja in dela v dveh mestih in dveh državah izkoriščava za mednarodna povezovanja in sodelovanja s sodelavci z različnih področij.

Naročnikov si ne moremo izbirati, naše delo nam prinaša naročnike vseh vrst, zasebne, javne, domače ali iz tujine. In vsako sodelovanje je za naju nova izkušnja. Najlepše je delati za tiste naročnike, ki se vračajo, in za naročnike, ki projekt vidijo kot skupen izziv. Iz mnogih sodelovanj so ostala lepa in bogata prijateljstva.

Znani ste po kar veliki produkciji in kompleksnih projektih večjega merila.

Ukvarjamo se s projektiranjem v različnih merilih, od posebnega pohištva (molilna klop za cerkev), enodružinskih hiš, laboratorijev, zdravstvenih ustanov do urbanističnih načrtov. Najraje se ukvarjamo s projekti, kjer investitorji poglobljeno sodelujejo z nami, in s projekti večjih meril, družbenega pomena; tako družbi, v kateri živimo, z veseljem vračamo to, kar znamo delati – npr. projektirati humane in funkcionalne zdravstvene ustanove (bolnišnice, klinike, laboratorije ...), vpete v urbano tkivo.

Ker se turizem razvija s svetlobno hitrostjo, je poleg zdravstvenih ustanov neizogibno tudi delo na področju turističnih tipologij. Rišemo vse – od urbanističnih načrtov do projektov naselij in kampov.

V tem segmentu smo posebej odgovorno prevzeli tudi vlogo edukatorjev naročnikov, ki investirajo v dragoceni obalni pas. Oblikovanje bivalnih prostorov in različnih stanovanjskih tipologij je vse od začetka našega delovanja vseprisotno v obeh pisarnah.

Arhitektura je neločljivo povezana z ustvarjalnostjo. Kaj je za vas ustvarjalnost?

Naš poklic je mnogoplasten in čudovit, ker lahko ustvarjamo v vseh plasteh in segmentih, v pisarni, na gradbišču in doma. Ustvarjalnost pomeni proces, pot, ki se konča, ko načrtovana zgradba ali oblikovani kos zaživi za svoje uporabnike ali z njimi. Ustvarjanje je kreativno sestavljanje želja naročnikov, danosti prostora, prostorskih konceptov projektantov in lastnosti materialov, vse skupaj očiščeno s kompromisi, ki jih zahtevajo odločevalci glede prostora.

Ustvarjalnost v našem poklicu je večsmerni proces in nenehen dialog soustvarjalcev.

Kaj pa je vaš navdih?

Vse, kar me obkroža, me navdihuje, a tako, da od pričetka pandemije gledam v navdihujoče reči, poslušam navdihujoče zvoke in se srečujem z navdihujočimi ljudmi, od vsega, kar me obremenjuje, kar je toksično, pa se samozaščitniško obračam stran, zamižim in si zatisnem ušesa.

Navdihuje me moja družina, otroka s svojimi opažanji glede sveta ter iskrenim raziskovanjem in spoznavanjem življenja, sveta in medsebojnih odnosov. Navdihuje me spoznavanje novih kultur in obiskovanje še neznanih krajev. Za piko na i pa zagotovo umetnost v vseh oblikah, od književnosti, likovne umetnosti do glasbe in sedme umetnosti. Eden pomembnejših zakladov navdiha je tudi narava, v vseh letnih časih, kjerkoli na svetu.

Kako pa vidite vlogo arhitekture?

Vloga arhitekture je precej večja, kot se zaveda marsikdo, ki ni arhitekt. Svoje naročnike vedno znova sprašujemo: »Kaj želimo pustiti za seboj?« To vprašanje bi si morali vsi odgovorno postavljati ob vsakem posegu v prostor. Vloga arhitekture je večplastna, kreira prostore, intimne in javne, ustvarja pogoje za življenje, delo, izobraževanje, rekreacijo … Verjamem, da mora biti vloga arhitekture tudi edukativna. Včasih malo provokativna. In vsekakor mora arhitektura stremeti k napredku.

Arhitektura je način življenja in način bivanja. Z menoj je neprestano, na vsakem koraku. Je nenehno raziskovanje in preizpraševanje sveta okoli mene.

Kaj pa njena družbena vloga?

»Kaj želimo pustiti za seboj?« je moje in naše vprašanje ob vsakem projektu; najbolj me razveseli, kadar naše zgradbe zaživijo, kadar uporabniki iznajdljivo uporabljajo prostore, ki smo jih zanje oblikovali. In zanimivo je opazovati, kako se vsaka nova zgradba vpne v svoj locus; vloga vsake nove zgradbe, ko ta zaživi svoje življenje, je vedno nadgradnja načrtovanega.

Arhitektura s prostori, ki jih kreira, z materiali, ki jih uporablja, z dialogi, ki jih ustvarja, skupaj s svojo okolico oblikuje pogoje za življenje ljudi, uporabnikov prostorov in mimoidočih.

V času pandemije se je jasno pokazalo, kako pomembno vlogo ima arhitektura. Vse tipologije, od zdravstvenih in izobraževalnih ustanov do prostorov za bivanje in delo, potrebujejo »reset« ter odgovoren odgovor in razvoj novih tipologij. Jasno se je pokazalo, da so bivanjski prostori premalo povezani z odprtim prostorom. Prostori edukacije poleg novih elementov zunanjih površin za izobraževanje (nadkriti odprti prostori, vrtovi, igrišča in dvorišča) potrebujejo premislek o novih konceptih procesov izobraževanja.

Kako vidite prihodnost arhitekture?

Družba in svet trenutno doživljata velike pretrese. Napovedi, kam nas bodo spremembe družbe in ekonomije, ki jih povzroča pandemija, pripeljale, so negotove. Kaj bodo prihajajoče spremembe pomenile za prihodnost arhitekture? Odgovarjati bo morala z novimi tipologijami, ki bodo omogočale sobivanje z novim virusom, odgovarjati bo morala na zahtevo po zmanjševanju okoljskega odtisa, na ekonomske spremembe, sociološke spremembe …

Zagotovo smo arhitekti snovalci, ki morajo tudi vizionarsko predvidevati družbene spremembe.

Arhitekturni poklic je vizionarski, kompleksen in raznolik.
Kaj so po vašem mnenju največji izzivi našega poklica?

Želim si, da bi se naročniki, bodisi zasebni bodisi javni, bolj zavedali vrednosti (večplastne) kakovostne arhitekture oz. projektne dokumentacije. Naša vloga ni samo projektiranje »dobre arhitekture«, vodimo in usklajujemo celoten proces projektiranja in pridobivanja dovoljenj ter ne nazadnje pripravljamo dokumentacijo za razpise oz. pridobivanje izvajalcev.

Številni naročniki se vseh naših vlog ne zavedajo in prehitro podležejo manipulacijam izvajalcev.

Kaj menite o vlogi žensk v arhitekturi? Je mogoče vloge deliti na splošno po spolu ali gre po vašem mnenju bolj za prispevek, povezan z osebnostjo človeka?

Vloge žensk v arhitekturi ne bi razlikovala od vloge moških.

Ne spominjam se kakega neprijetnega dogodka, povezanega z dejstvom, da sem arhitektka. Na podlagi najine izkušnje in načina dela lahko rečem, da se z Davorjem dopolnjujeva in drug od drugega učiva; od njega se učim širokega pogleda, on od mene pogleda od blizu in osredotočanja na detajle. Ne zanikam dejstva, da smo si moški in ženske različni. Zato zagovarjam naše sodelovanje, saj se lahko zaradi vseh razlik odlično dopolnjujemo.

Pri našem delu sta zelo pomembna povezovanje in sodelovanje, saj sta ključna za uspešno izvedbo velikih projektov. Za uspešno sodelovanje mora biti izpolnjen osnovni pogoj – brezpogojno medsebojno spoštovanje.

Kako vama, dvema predanima arhitektoma, nosilcema ne tako majhnega biroja, uspeva kombinirati delo in družinsko življenje?
Kako si delita vloge doma?

Lahko bi rekla, da je usklajevanje družinskega življenja, materinstva in profesionalnega življenja kar velik izziv. Vsakič, ko si oddahneva, da vse lepo teče, nam življenje prinese nove izzive. Brez pomoči pri gospodinjskih opravilih in skrbi za otroka bi zagotovo imela malo časa za delo v pisarni oziroma opravljanje poklica (no, dan je vseeno mnogokrat prekratek). Seveda si nekatera opravila razdeliva po načelu, komu opravilo bolj »leži«. Recepta za usklajevanje dela in družinskega življenja ni, vendar je izzive precej lažje reševati s pozitivne perspektive, z veliko optimizma in pozitivne energije.

Pravite, da je poklic za vas način življenja – ne le vašega, pač pa celotne družine. Kaj je tisto zadoščenje, ki ga prinaša?

Vsakič, ko naročnik razume naše koncepte, prizadevanja in je zadovoljen s projektom (ne glede na fazo ali tip projekta), je to zame zadoščenje, vsakič, ko dobimo nagrado ali priznanje na arhitekturnem natečaju, smo vsi srečni (saj nagrado podeljuje stroka); vsakič, ko izvajalci pravilno in dobro izdelajo naše detajle, mi to pomeni zadoščenje; prav tako vedno, kadar vidim, kako zasebni naročniki zaživijo in uživajo v novih prostorih; vsakokrat, kadar javni naročnik zavzeto sodeluje pri procesu, sem vesela, ne nazadnje pa nam nagrado in zadoščenje pomenijo tudi stanovske nagrade in objave v strokovnih revijah, na platformah in v literaturi.

Ste kljub temu kdaj razmišljali, da bi opustili svoj poklic?

Da, zgodi se včasih, ko gre vse narobe; ko naročniki ne razumejo, ko izvajalci ne znajo (ne želijo) narediti, ko referenti zahtevajo kozmetične popravke projektne dokumentacije. Ali pa ko je investicija podcenjena in od nas zahtevajo nemogoče.

Imate nasvet za mlade arhitektke, ki šele vstopajo v svet arhitekturnega poklica? Se pogoji za mlade arhitekte in arhitektke razlikujejo?

Ne bi se omejevala samo na arhitektke; vsem mladim bi svetovala, naj na pot svojega poklica stopijo optimistično in predano, zavedajoč se, da ni posejana z rožicami, a da je zadoščenje ob dobri realizaciji, zadovoljnem naročniku in morda še priznanju stroke največja nagrada za predanost.

Ali pri svojem delu kot ženska pogrešate kakšno posebno podporo?
Ali predvsem opažate, kaj bi potrebovala stroka kot celota?

Ponovno se ne bi omejevala samo na ženske; naš ZAPS odlično deluje in menim, da bi morda v svoj program lahko dodal del, ki bi mladim kolegom ponujal pravno pomoč, starejši kolegi pa bi lahko v obliki mentorstva svetovali pri težavah, kadar mladi projektanti nanje naletijo.

Ali obstaja kaj, za kar pa bi se vam zdelo, da bi arhitektkam koristilo?
Kakšno je vaše mnenje o posebnih nagradah za ženske?

Skupina Ženske v arhitekturi je posebna nagrada za vse arhitektke. Hvaležna sem vam, da govorite v imenu vseh nas in ozaveščate javnost. Menim, da projektantke ne potrebujemo posebne nagrade, saj je na majhnem prostoru, kot je Slovenija, dovolj stanovskih nagrad. Bom pa vesela vsake okrogle mize ali kakšnega drugega dogodka, ki ga boste pripravile.

»Na podlagi najine izkušnje in načina dela lahko rečem, da se z Davorjem dopolnjujeva in drug od drugega učiva; od njega se učim širokega pogleda, on od mene pogleda od blizu in osredotočanja na detajle. Ne zanikam dejstva, da smo si moški in ženske različni. Zato zagovarjam naše sodelovanje, saj se lahko zaradi vseh razlik odlično dopolnjujemo.«

Bistveno večji problem kot z ženskami v arhitekturi imamo s položajem arhitekture v naši družbi

Intervju s Tino Gregorič

Pogovarjala se je Irena Kirn

Tina Gregorič (1974) je mednarodno nagrajena arhitektka, soustanoviteljica studia Dekleva Gregorič arhitekti in redna profesorica na Tehniški univerzi na Dunaju. Diplomirala je na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani in z odliko zaključila podiplomski študij na Architectural Association (AA) v Londonu. Leta 2003 je skupaj z Aljošo Deklevo ustanovila studio Dekleva Gregorič arhitekti. Poleg arhitekturne prakse je intenzivno vključena v izobraževanje o arhitekturi. Med letoma 2002 in 2004 je poučevala arhitekturo na Tehniški univerzi v Gradcu, leta 2014 je postala redna profesorica in vodja oddelka na Inštitutu za arhitekturo in projektiranje Tehniške univerze na Dunaju. Pogosto predava v Evropi in ZDA. Je avtorica številnih člankov o arhitekturi ter soavtorica knjige Negotiate My Boundary! *(2002, London) in knjige* Home by Dekleva Gregorič Architects *(2016, Ljubljana). Leta 2018 je v Muzeju za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani sokurirala prelomno monografsko razstavo* Stanko Kristl, arhitekt. Humanost in prostor. *Z Aljošo Deklevo sta bila leta 2016 kustosa slovenskega paviljona na arhitekturnem bienalu v Benetkah, za katerega sta zasnovala odmevno predstavitev.*
Projekti arhitekturnega studia Dekleva Gregorič arhitekti dosegajo pomembne mednarodne uspehe, prejeli so že več kot 50 nagrad in priznanj, med drugim nagradi American Architecture Prize (2016) in International Architecture Awards (2012) za Hišo na otoku Maui ter nagrado WAN House of the Year (2015) in posebno pohvalo Architectural Review House Award (2015) za Kompaktno kraško hišo. Za nagrado Miesa van der Roheja so bili nominirani štirje projekti studia. Biro je prejel tudi posebno pohvalo v kategoriji 21 for 21 WAN Awards 2012, kjer je izpostavljenih 21 arhitektov s potencialom za vodilno produkcijo arhitekture 21. stoletja. Leta 2014 sta Tina Gregorič in Aljoša Dekleva na BIO 50 utemeljila nanoturizem in za svoj prispevek prejela najvišje priznanje bienala. Leta 2019 sta prejela nagrado Prešernovega sklada.

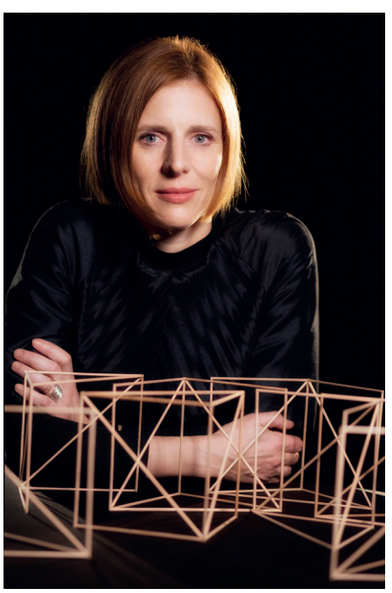

© Tone Stojko

Besede, ki zažarijo v pogovoru s Tino, so radovednost, raziskovanje, odprtost, harmonija. Življenje Tine in Aljoše je preplet zanimanj, ustvarjalnosti in različnih vlog, ki jih imata bodisi kot arhitekta – projektanta, raziskovalca, pedagoga in kustosa – ali kot mama in oče.

Tina, s partnerjem Aljošo Deklevo sta ustanovitelja biroja Dekleva Gregorič arhitekti. Vajina posebnost je tudi to, da živita v Sloveniji, kjer imata biro, hkrati pa oba predavata na različnih koncih Evrope in delujeta v svetu. Zato bi začela kar z vprašanjem o prostoru vašega delovanja.

Prva misel je, da je prostor našega delovanja naš planet Zemlja. Na delovanje vedno poskušam gledati zelo široko, hkrati pa hiperlokalno. Pomemben je celosten pogled, zavedanje, da vse, kar kot arhitekti premislimo, predlagamo, realiziramo, spreminja površino tega edinstvenega planeta, na katerem vsi živimo skupaj. Hkrati se moramo nenehno zavedati, da nas prostor delovanja in prostor odraščanja ter kultura, v kateri smo se izoblikovali, definirajo. In da prostor, v katerem delujemo, zaznavamo globlje in vanj zato lahko posegamo drugače. Zato se z Aljošo ves čas delovanja studia mnogo rajši osredotočava na izzive v Sloveniji, ali pa vsaj v Evropi, čeprav delujemo tudi v ZDA. Pred pričetkom kateregakoli projekta je za nas vedno zelo pomembno, da si vzamemo veliko časa, energije in senzibilnosti, da prostor

projekta razumemo v njegovi celostni kompleksnosti, nato pa si dovolimo razmišljati o njegovi spremembi, o ustvarjanju arhitekture, ki bo posegla v status quo tistega prostora.
Mogoče imamo Slovenci več motivacije ali razumevanja raznolikosti kot kdo, ki se rodi v veliki, močni državi, ki je bila nekoč velesila, in je vzgojen, da je del velikega naroda. Mi smo odrasli z zavedanjem, da smo del majhnega naroda, na zelo majhnem teritoriju, ki pa je neskončno lep in izjemno raznolik, zanimiv, in smo ponosni na stvaritve naših predhodnikov. Zdi se mi, da je to zelo značilno za našo generacijo, bili smo srednješolci, ko se je Slovenija leta 1991 osamosvojila. Takrat je vladal nekakšen zanos, zavedanje pomembnosti lastne kulture. Kultura, umetnost in jezik najbolj določajo narod. Ponosni smo bili na vrhunske slovenske arhitekte, ki jim je uspelo narediti preboje tudi zunaj razumevanja slovenskega prostora, na evropski ravni. Glavno vlogo je imel seveda Plečnik, pa tudi Fabiani, Edvard Ravnikar in njegova šola. Šlo je za zavedanje odličnosti v slovenski arhitekturi. Študij v tujini ti z drugačno perspektivo omogoča ravno to, da si ponosen na okolje, od koder prihajaš, in hkrati nenehno kritičen. Majhnost ti daje dodaten zagon, da se dokažeš v mednarodnem okolju ali pa v okolju, kjer živi družba z večvrednostnimi kompleksi. To lahko rečem tako za London kot za Dunaj. Slovenije v svetu pogosto ne poznajo dobro, na Dunaju pa jo še vedno obravnavajo kot provinco. Menim, da je nujno, ne samo za arhitekte, ampak tudi za druge intelektualce in ustvarjalce, da na Slovenijo pogledajo od zunaj. Sama imam res srečo, da kot redna profesorica na Dunaju to počnem na tedenski ravni.

Nujnost menjavanja perspektive za uvid bistvenega je pogosto prezrta. Res je, da danes skoraj vsak potuje, ampak potrebno je več kot zgolj površno potovanje, da določene stvari res globinsko dojamemo ali spremenimo. Kaj bi bil vaš namig?

Turizem je lahko globlji ali počasnejši, pa tudi hiter. Ampak v resnici ti šele daljše bivanje in udejstvovanje v drugem okolju da popolnoma nov pogled in izkušnjo, kako funkcionirajo institucije in drugačen kulturni sistem. Skozi to izkušnjo spreminjaš razumevanje. Izkusiš, kako deluje tvoja stroka, kajti tudi arhitekturna stroka v različnih državah in okvirih deluje zelo različno. Razlike so v ustroju natečajev, podeljevanju arhitekturne licence, izobraževanju, strukturi posamezne univerze, v načinu učenja ... Ključno je, da na tuji univerzi učiš vsaj pol leta, sicer ne moreš vedeti, ali je dobra in ali je način učenja relevanten ali ne. Prav tako o tem ne moreš soditi samo po delih študentov ali po brandingu, ki ga posamezna šola izvaja. Kar je zelo značilno za Slovence, je to, da se nas je po študiju v tujini mnogo vrnilo domov zato, ker smo želeli prispevati h kakovosti grajenega okolja, in ne le zato, ker je kakovost življenja tu zelo visoka.

Kako bi izkušnjo subtilnosti do prostora in nujnosti pogleda od zunaj prenesli drugim, ne samo ženskam, ampak nasploh arhitektom, vseh generacij?

Menim, da si začne posameznik poglobljeno, subtilno, raziskovalno, preizpraševalno pozicijo znotraj arhitekture oblikovati že v času študija. To obdobje te najbolj determinira. Arhitektura je zelo specifična praksa, o kateri kot srednješolec ne veš skorajda nič, če se ne rodiš v družino arhitektov. Kar pomeni, da ni enaka kot matematika, kemija, biologija, torej naravoslovne znanosti, ali pa jezikoslovje, zgodovina, o katerih si se že leta izobraževal. Kot osemnajst-, devetnajstletnik si resno soočen z arhitekturo na točno določen dan, na določeni univerzi. In če si v letih izobraževanja v družbi z vsaj nekaj misleci, profesorji in kolegi, ki te zmorejo predramiti, potem je to osnova, ki te ne bo nikoli zapustila. Če si v tem obdobju soočen s teksti, starimi bodisi tisoč let ali pa en mesec, ki ti vzbudijo zanimanje, če ti uspe razumeti okolje, v katerem študiraš in kjer si se rodil, potem so to trdni temelji. To velja tako za razumevanje konteksta kot tudi za moralno držo, kaj in kako lahko kot arhitekt oziroma ustvarjalec prispevaš k izboljšanju družbe. Da te vzvode imaš, moraš biti dovolj skromen in občutljiv, da se zavedaš, koliko globinskega znanja potrebuješ za to, da si sploh dovoliš predlagati določeno spremembo oziroma poseg v prostor. Ko pridobiš to senzibilnost, odnos do zgodovine in vsega, kar je bilo narejeno, ko si sposoben vrednotiti arhitekturo ne glede na slog in čas, v katerem je nastala, ko znaš ločiti bistvene značilnosti – odlično arhitekturo od povprečne ali celo tiste, za katero bi bilo bolje, da je ne bi bilo – v tistem trenutku imaš dobro osnovo, da se boš lahko vse svoje življenje dodatno izobraževal, poglabljal in se o arhitekturi in prostoru nenehno spraševal.

© osebni arhiv

Negotiate My Boundary!

Kakšna je bila vaša izkušnja glede izbire študija in študentskega časa? Spominjam se, da takrat v arhitekturnem poklicu ni bilo vzornic.

Dolgo časa sem mislila, da bom znanstvenica. Zanimala me je matematika in v resnici je bil ena izmed mojih praktičnih alternativ študij financ. Na srečo sem imela možnost, da sem obvezno prakso opravljala v banki. Ugotovila sem, da me delo nikakor ne izpolnjuje, saj ni bilo niti zanimivo niti ustvarjalno. Poleg matematike so me v gimnaziji izjemno zanimale književnost, filozofija in umetnostna zgodovina. Ugotovila pa sem, da si želim v življenju ustvarjati, da bom lahko videla in otipala rezultat svojega dela. Da se delo ne bo merilo v urah, številkah, poročilih. V arhitekturi izdelaš risbo, model in včasih se projekt celo dejansko zgradi. Pred študijem sem mislila, da se bom ukvarjala z notranjim oblikovanjem. Kasneje, kot študentka, sem ugotovila, da me grajena arhitektura in urbanizem neskončno zanimata. Prvi šok sem doživela na sprejemnem izpitu, kjer sem se zapletla v poglobljeno debato o srednjem veku s profesorjem Koširjem. Najina pogleda sta bila zelo različna. Kot naravoslovka sem srednji vek videla kot temo – z nazadovanjem v miselnosti človeštva, profesor pa ga je zaradi bistvenega napredovanja gotske arhitekture videl kot svetlobo. Prepričana, da izpita ne bom opravila, sem že delala načrte, da bom šla za leto dni na potovanje po svetu. Zavedela pa sem se, da me arhitektura še veliko bolj zanima in da bom sprejemne izpite zagotovo šla delat še enkrat. Zgodilo se je ravno obratno, za razgovor sem dobila vse točke in bila sprejeta. Na svoji izobraževalni poti nisem imela vzornikov. Tudi danes jih nimam. Zdi se mi, da je treba vrednotiti dela, in ne osebnosti. Zato se nisem nikoli opredeljevala do osebe, ki bi ji hotela slediti, ampak prej do misli, do globokih vprašanj, do radikalnih pozicij.

Kakšna je bila vaša karierna vizija, ko ste bili študentka?

V resnici sploh nisem imela predstave, kaj bom kot izobražena arhitektka delala. Ker me je zanimalo preveč stvari ... Že v tretjem letniku sva skupaj s kolegico Aleksandro Dolenc sodelovali na prvem mednarodnem natečaju. Imeli sva srečo, da sva na natečaju UIA v Barceloni, kjer je bilo več kot tisoč projektov, dobili eno izmed prvih desetih nagrad. Mislim, da me je to zelo določilo, saj sem v obdobju, ko se strokovno oblikuješ, dobila potrditev, v mednarodnem okolju, zunaj meja Slovenije.

» ... smo del majhnega naroda, na zelo majhnem teritoriju, ki pa je neskončno lep in izjemno raznolik, zanimiv, ... «

Izkusili in videli ste, da ni meja, da je vse mogoče.

Hkrati s to zelo specifično mednarodno izkušnjo in potrditvijo razmišljanja sva postali tudi aktivistki. V tretjem letniku sva skupaj poskušali rešiti objekt učnih delavnic Savina Severja. Napisali sva ogromno dopisov, celo dokumentov, da bi zavod za spomeniško varstvo objekt pravočasno zaščitil. Preverili sva lastništvo. Vedeli sva, da je ključ v lastništvu, kajti lastnik lahko, z dovoljenjem ali brez njega, na objektu naredi marsikaj. Takrat sva imeli tudi intervju z velikim slovenskim arhitektom Savinom Severjem. Srečanje z njim, njegov odnos do sveta, njegova drža, popolna odsotnost majhnosti, vse to me je fasciniralo. Vse te zelo posebne izkušnje, ki niso bile del osnovnega kurikuluma šole.

Stvari, ki so bistveni del življenja. Vi ste se lotili reševanja arhitekture.

Jaz sem hotela konkretno spremembo!

In želeli ste reševati konkretne stvari, stavbe, zunaj sten izobraževanja.

Tako, da. Zgodovina in teorija arhitekture sta pomembni. Rada berem, premišljujem, včasih tudi kaj napišem o arhitekturi, a še rajši reflektiram skozi prakso. Rada imam konkretne rezultate, ki jih vizualiziram v prostoru. In ta res negativna izkušnja, ko so učne delavnice kasneje nelegalno porušili – zavod za spomeniško varstvo se ni odzval dovolj hitro – je bila frustrirajoča, hkrati pa mi je dala novo energijo. Porušili so jih neki konec tedna. Rušenje sem zaradi pravočasnega klica znancev utegnila fotodokumentirati. Ta dogodek je izzval projekt Evidenca in valorizacija slovenske arhitekture od leta 1945 do 1970, kjer sem še kot študentka intenzivno sodelovala z Marušo Zorec in Vojtehom Ravnikarjem. Šlo je za poskus dokumentacije vseh v tistem obdobju relevantnih objektov, ki bi jih bilo treba ovrednotiti in jih definirati s statusom lokalnega ali državnega spomenika. Okrog leta 2000 je bil odnos do arhitekture iz obdobja po drugi svetovni vojni precej slab, uničevalen. Pretirano so jo povezovali s političnim sistemom in niso videli vrhunskosti posameznih del. Raziskava Evidenca se je zaključila, tik preden sva šla z Aljošo študirat na AA v London. Bila sem polna zanosa, da sem takrat na novo vzpostavila stik z DOCOMOMO-m, ki ga Slovenija ni več imela. Kot podiplomska študentka na AA sem stopila v stik s profesorico na Cambridgeu in takratno predsednico DOCOMOM-a Catherine Cooke in ji skozi Evidenco predstavila najboljšo slovensko modernistično arhitekturo od leta 1945 do 1970. Povabila me je na javno predavanje, kjer sem angleški sekciji DOCOMOM-a, vključno s starostami londonskega modernizma, predstavila slovenski modernizem. Njihove reakcije so mi dale jasno potrditev o njegovi pomembnosti in sporočilnosti. Vendar zaradi majhnosti in pozicije Slovenije arhitektura slovenskega modernizma ni bila dovolj publicirana in predstavljena na mednarodni ravni, in še danes nima ustreznega položaja v arhitekturnih pregledih, ki opredeljujejo evropski modernizem. Skozi raziskovanje slovenske arhitekturne dediščine sem se o arhitekturi naučila še več kot na fakulteti. Bistveni del je bil študij arhiva Stanka Kristla. Za mojo strokovno pot je bila ključno tudi, da sem bila zadnje leto študija v Ljubljani asistentka gostujočega profesorja Njirića. Skozi to izkušnjo intenzivnega poučevanja sem ugotovila, kakšno moč ima učiti o arhitekturi in kako zelo me to zanima. Skozi delo profesorja Njirića sem prepoznala, da biti dober profesor zahteva inteligentnost, izjemno razgledanost in hkrati odprtost. Z izobraževanjem, s tem, da nekoga premakneš v razmišljanju in delovanju, lahko dosežeš večjo pozitivno spremembo na planetu ali v družbi. Tako sem z veseljem sprejela povabilo na Tehniško univerzo v Gradcu, kjer sem učila arhitekturo dve leti, takoj po zaključku študija na AA.

Izjemne izkušnje, Tina. Ste morda kdaj zaznali, da ste v prednosti ali da vam je težje, ker ste ženska?

Mislim, da smo imeli prednost, da smo odrasli v okolju, kjer so imele že naše mame popolnoma enakovredne vloge v družbi, družini in posameznih strokah – in se o tem sploh nismo spraševali. Enakopravnost spolov je bila nekaj očitnega. Trenutek, ko sem bila zaradi tega, ker sem ženska, v prednosti, je bila pridobitev redne profesure na Tehniški univerzi na Dunaju (TUW). Takrat sva z Aljošo želela učiti skupaj, toda ob povabilu na prijavo za profesuro so nama pojasnili, da TUW ne želi zaposliti tandema in da imam bistveno več možnosti, če se prijavim sama. Že takrat se je začelo govoriti o ženskih kvotah in situacija pri njih ni bila uravnotežena. Menim,

© Flavio Coddou

Razstava *Stanko Kristl, arhitekt. Humanost in prostor.*

da nikoli ne bi mogla biti profesorica arhitekture, če ne bi imela skupaj z Aljošo toliko let ustvarjalnega studia. Bistvena prednost TUW pred Univerzo v Ljubljani je namreč ta, da za vsako profesorsko mesto izvedejo odprti poziv z javno predstavitvijo in da imajo pravilo, da lahko redno profesuro in vodenje katedre pridobi le arhitekt s predhodno uveljavljeno prakso in s ključnimi izkušnjami tako v poučevanju kot v raziskovanju. Prav to pravilo mi je omogočilo, da sem lahko, še preden sem bila stara štirideset let, postala redna profesorica in vodja oddelka.

Kaj pomeni poučevanje v tandemu? Na ljubljanski fakulteti te prakse ni.

Večina univerz na področju arhitekture, vsaj v anglosaškem svetu, sploh AA, deluje tako, da predmet ali seminar vodita dva profesorja skupaj. Na ta način drug drugemu zvišujeta meje in postavljata vprašanja. Tako nisi nikoli sam sebi zadosten. Učenje v tandemu je odličen in veliko bolj logičen način za vsakega profesorja arhitekture, ki izhaja iz prakse. Univerze v srednji Evropi glede tega zaostajajo. Gre namreč za kreativno poučevanje.

Po pridobitvi magisterija v Londonu ste nekaj časa delali tudi v biroju danes žal že pokojne Zahe Hadid.

Zelo posebna izkušnja. Po zaključku študija na AA nas je Patrik Schumacher, partner Zahe Hadid in naš mentor, povabil, naj pridemo delat natečajni projekt v njen biro, ki je bil takrat precej majhen studio. Sodelovali smo na natečaju za tovarno BMW in zmagali. To je bilo eno izmed ključnih del, ki je pomagalo potisniti biro v velikostni rang, v katerem je še danes.

Zaha je bila neizmeren mislec, ekstremno inteligentna ženska – ni čudno, da je pred arhitekturo študirala matematiko – in neskončno močna oseba. Tudi zelo zabavna in zelo kritična. Z njo smo se srečali že kot študenti, ko je bila žirantka na predstavitvi naših projektov, in videli smo, kako razmišlja. Bila je najprodornejši kritik. V trenutku je našla šibko točko. Študentske projekte je znala videti popolnoma neobremenjeno, odprto, brez povezave z lastnim ustvarjanjem. Pravzaprav bi to morala biti lastnost vsakega profesorja, ki ne želi izobraževati sledilcev, ampak želi podpirati kritično mišljenje. Drugačna, skoraj boleča pa je bila izkušnja z Zaho kot žirantko najinih študentov na AA-ju. Ko si še študent in Zaha kritizira tvoj projekt, se lahko braniš in takoj odreagiraš. Ko nekdo kritizira dela tvojih študentov (*smeh*), pa kot pedagog ne smeš odreagirati, ker se študenti učijo, kako se argumentirano zoperstaviti kritiki.

Zaha je za ženske v arhitekturi naredila ogromno, ker nikakor ni bila skromna in je zelo jasno in odločno izražala svoje mnenje. Radikalno je spreminjala klišeje in tabuje. Imela je to osebnostno moč – s svojo prezenco, s svojo mislijo, s svojim premislekom, pogledom.

Kakšna je vajina izkušnja glede možnosti prispevanja h kakovostnemu razvoju prostora in družbe v Sloveniji?

Menim, da nekaterih vzorcev slovenskega naroda, ki ščiti povprečje namesto izjem, ne bomo spremenili zelo hitro. Dokler vse strukture delujejo tako, da uspevaš s povprečnostjo, pokornostjo, ubogljivostjo in pridnostjo, ne bo sprememb. V trenutku, ko s konkretnim delom »zaštrliš ven«, si pravzaprav napaka in druge ogrožaš. Eno izmed takih izkušenj sva imela s knjigo *Negotiate My Boundary!*, ki je bila izdana na izrecno pobudo dekana AA-ja Mohsena Mostafavija, saj založba AA Publications še nikoli prej ni izdala študentskega dela. Dekan je poudaril, da je izdaja knjige nujna zato, ker bodo naša odkritja tolikokrat skopirana, da je nujno vedenje, kdo je postavil te temelje. Ni se motil. Knjiga je bila razprodana v pol leta in imela je izjemen mednarodni domet. Na AA v Londonu smo s samostojno razstavo nadgradili vsebino knjige. Knjiga se osredotoča na radikalno prihodnost kolektivne stanovanjske gradnje ter drugačno razumevanje družbe, sosesk, gospodinjstev in potencialov, ki iz teh družbenih sprememb nastajajo in ki jih moramo obravnavati, če hočemo razvijati vključujočo družbo. Ukvarjali se torej nismo samo z arhitekturno ravnjo, ampak intenzivno tudi s socialno. Knjiga je bila hitro vključena v pomembne knjižnice po vsem svetu, predavali smo na mnogih mednarodnih univerzah in konferencah. Z Aljošo sva jo predstavila tudi v Sloveniji in na Fakulteti za arhitekturo jasno izrazila željo, da znanje predava naprej, a ni bilo nobenega zanimanja. Pravzaprav je bilo takrat zelo očitno to, da je bila moč knjige mladih arhitektov za slovensko okolje moteča. S Plečnikovim študentskim priznanjem je bilo zelo jasno nakazano, da je bilo delo kljub temu, da je arhitekturne knjige takšnega dometa v tistem trenutku zelo redkokdo izdajal, obravnavano kot študentska publikacija. Takrat sva se zavedela, da bova outsiderja v lastnem okolju. Ta položaj je bil boleč, še malo bolj zato, ker je bilo prezrto tudi najino prvo skupno delo, Hiša XXS, za katero sva dobila veliko mednarodnih nagrad, a nobene lokalne, slovenske. Takrat sva majhnost slovenske arhitekturne scene izkusila negativno. Spoznala sva, da sta neodvisnost in kakovost prej moteči kot dobrodošli. Nisva edina s tako izkušnjo, a naju je naredila samo še močnejša. Zavedela sva se nujnosti ustvarjanja kakovostne, relevantne arhitekture vsaj v evropskem, če ne v svetovnem merilu.

Odprtost, ki ste jo omenili na začetku, v slovenskem prostoru pogosto pogrešamo. Je težko biti outsider?

Ne, ker se imam tudi za Evropejko … Sem Slovenka, a moj prostor delovanja je razširjen prek slovenskih meja. Slovenska arhitekturna scena pogosto funkcionira preveč zaprto in ima ključne vzvode, ki določajo splošno razpoznavno kakovost, kar tudi pripadnikom mlajših generacij, razen redkih posameznikov, onemogoča, da bi se v polnosti razvili. Vzor odprtosti bi moral biti Edvard Ravnikar, ki je bil res genialen profesor, arhitekt in spodbujevalec drugačnega razmišljanja. Ni vzgajal svojih sledilcev, ampak tiste ustvarjalce, ki se bodo vedno kritično preizpraševali. Zato sem ponosna, da sem slovenska arhitektka z možnostjo raznolikega udejstvovanja – da sem enkrat aktivistka, drugič kustosinja, urednica, pa profesorica in hkrati projektantka ... – to prepletanje izkušenj določa širšo arhitekturno prakso, produkcijo studia, pa tudi način poučevanja. Gre za medsebojno oplajanje.

»Ne verjameva v avtonomnost izobraževanja arhitekture, meniva, da bi se morali oblikovalci, umetniki in arhitekti izobraževati pod skupnim »dežnikom«, ali pa vsaj v skupnem prostoru, in gojiti izmenjavo misli, provokacij in izzivov. Oblikovanje lahko razumemo zelo široko.«

© Matevž Paternoster

Hiša XXS

Omenili ste, da s partnerjem Aljošo nista načrtovala skupnega biroja, temveč sta nameravala delovati ločeno. Kako se je razvil biro Dekleva Gregorič arhitekti?

Začelo se je z majhnim skupnim projektom, Hišo XXS, kjer sva ugotovila, da odlično sodelujeva tudi v praksi. Pred tem nisva želela delati skupaj, tudi zato, ker sva od starejših kolegov dobila opozorila, da če delaš skupaj, se boš kot par zagotovo razšel ali ločil (*smeh*). Ko sva začela intenzivno projektirati skupaj, sva ugotovila, tako kot že prej v Londonu, da te določa razumevanje arhitekture. Vsakič imava vsak svoje stališče, a si rada izmenjava različne poglede in iščeva najprimernejšo rešitev. Danes si sploh ne znam predstavljati drugačnega načina dela. To, da imaš ob sebi nekoga, ki tako močno razmišlja in ki te vseskozi potiska na višjo raven, bodisi ko te sprašuje ali pa ti nasprotuje, to je pravzaprav darilo. Je sicer naporno in veliko težje kot to, da se zelo hitro strinjaš sam s seboj, vendar je privilegij.

Imava šestnajst let starega sina. Ko sem postala mama, sem nehala učiti v Gradcu in nato sem deset let delala izključno kot projektantka. Imela sva sicer veliko predavanj, delavnic in razstav, nisva pa imela stalnih učiteljskih mest. V biroju z oblikovanjem raziskujemo in z raziskovanjem projektiramo, ne glede na to, kako velika je naloga, ter tako preizprašujemo tisto, kar je očitno, in nadgrajujemo standarde. Po desetih intenzivnih letih sva si oba zaželela spremembe, še več možnosti raziskovanja arhitekture in učenja. Odzvala sva se na vabilo, naj v sodelovanju z matično šolo v Londonu zasnujeva nov izobraževalno-raziskovalni program – AA Visiting School. Leta 2014 sva skupaj razvila širok raziskovalni projekt nanoturizem. Zanimalo naju je, kako vzpostaviti alternativno, kreativno kritiko množičnega turizma. Če nočemo, da se raznolikost, v Sloveniji in po svetu, popolnoma uniči, da se izničijo lokalne specifike, lokalne ekonomije, lokalne skupnosti, potem to zahteva radikalen pristop. Hkrati sva bila kot mentorja povabljena na BIO 50, kjer sva šest mesecev vodila mlade kreativce – raziskovalce, oblikovalce, arhitekte in sociologe – skozi raziskovanje, definicijo in primere nanoturizma. Aljoša že osem let vodi AA nanotourism Visiting School. Leta 2016 sva bila povabljena na beneški bienale kot kustosa slovenskega paviljona. Povabila sva bila zelo vesela, saj je to pomenilo možnost za pogovor, razmišljanje zunaj projektiranja in oblikovanja. Izbrala sva vedno aktualno in akutno tematiko doma in jo povezala z idejo knjižnice. Zdaj zaključujeva knjigo, ki je posvečena premislekom o celotni zbirki knjig v paviljonu, skozi diagrame in intervjuje s sedemindvajsetimi arhitekti, kritiki, umetniki in kustosi, ki so soustvarili knjižnico na temo prihodnosti, boljšega bivanja oz. na temo doma.

Vedno sva iskala izzive, ki so povezljivi z najino prakso in ki jo razširjajo v intelektualni premislek ali teoretske sfere. Pomembno se nama zdi povezovanje teorije in prakse. Ne verjameva v avtonomnost izobraževanja arhitekture, meniva, da bi se morali oblikovalci, umetniki in arhitekti izobraževati pod skupnim »dežnikom«, ali pa vsaj v skupnem prostoru, in gojiti izmenjavo misli, provokacij in izzivov. Oblikovanje lahko razumemo zelo široko. Oblikuješ lahko izkušnjo, podobo, izdelek, stavbo, ali pa cesto, krajino. Ključni način za tako izmenjavo mnenj je delavnica. Ta omogoči izkušnjo delovanja v skupini, kar je značilno tudi za delo v biroju. Arhitekture ne moreš ustvarjati ne kot posameznik ne kot tandem, ampak si vedno v timu.

© Miran Kambič

Kampus Livade, Izola.

Tina, kako usklajujete vlogo matere in arhitektke?

Usklajevanje arhitekture in starševstva je bilo vedno pragmatično. Zapletlo se je, ko sem bila izbrana za mesto profesorice na Dunaju, to je bil pravzaprav šok, saj nikakor nisem resno računala na tak izid. Nisem si znala predstavljati, kako pogosto bom morala na Dunaj, se bomo morali preseliti tja kot družina? Jasno je bilo, da biroja ne moremo preseliti.

Takrat sem se tudi zavedela, da profesura na Dunaju pomeni, da učiš drugje, ne tam, kjer deluješ kot projektant. Vprašali so me, ali imam otroke in kako bom uskladila obe vlogi. Odgovorila sem: »Tako kot vedno. Saj ima otrok tudi očeta.« Najbrž je res, da če Aljoša ne bi bil tako močan oče, jaz ne bi mogla sprejeti ponudbe. Imam srečo, da res uživa v tej vlogi. Ko je Aljoša gostujoči profesor, kar je zelo pogosto, pa ga podprem jaz. Naša družina deluje tako, da se te vloge menjavajo. Ko sva bila kot gostujoča profesorja povabljena na Univerzo v Torontu, kjer sva končno spet učila kot tandem, smo se kot družina skupaj začasno preselili v Kanado. Menim, da so to neprecenljive izkušnje za vso družino.

Še kakšna spodbudna beseda mladim arhitektkam?

Mlade je treba spodbujati a priori in jim dati kar najboljšo možnost za to, da se razcvetijo. Ne glede na to, ali je to arhitektka ali arhitekt ali pa kak drug raziskovalec, ki se je pridružil projektu s prostorsko problematiko. Zato je tako neskončno nagrajujoče, ko vidiš izjemne rezultate svojih študentov. Opaziš njihovo kritično, aktivistično in progresivno razmišljanje ter to, da so opolnomočeni s programom, ki si jim ga zastavil, z urami, ki si jih z njimi preživel – bodisi na ekskurziji, na delavnici ali pri konkretnem projektu – in veš, da si jim pomagal razširiti pogled na svet in s tem posredno pripomogel k boljši prihodnosti. To me neskončno osrečuje.

Nikoli nisem verjela v noben sistem. Vse je treba preizprašati, tudi filozofsko ali znanstveno pozicijo. Vsaka struktura, tudi izobraževalna, je umetna tvorba. Imeti moraš kritično držo, če hočeš narediti korak naprej. In včasih se moraš zavedati svojih omejitev in biti toliko odprt, da si vedno pripravljen zrasti. Nikoli pa ne smeš postati nekritičen del strukture. Na koncu se izkaže, da ljudje, ki samo uspevajo znotraj sistema, nimajo lastne zgodbe in niso premaknili nič resnično pomembnega.

Kakšna je vaša izkušnja, če primerjate Slovenijo in Avstrijo?

Na Dunaju sem se zavedela, da so moje vrstnice v Avstriji odraščale bistveno drugače in da je avstrijska družba glede enakosti med spoloma precej bolj konservativna kot slovenska. Tudi delež arhitektk, ki končajo študij in ostanejo v praksi, je v Avstriji izjemno nizek. Položaj žensk znotraj družbe je zgodovinsko boljši v Sloveniji. Arhitekti pa smo bistveno na slabšem kot v Avstriji in v marsikateri drugi evropski državi, recimo Danski, Belgiji, Švici, Franciji, kjer si kot arhitekt spoštovan strokovnjak, ki se po svojih najboljših močeh in z moralno zavezo opredeljuje o kakovosti prihodnjega grajenega okolja, se preizprašuje o končnosti virov, o onesnaževanju, o radikalnih spremembah, ki jih povzroča gradnja. Položaj arhitekturne stroke in pogled slovenske družbe, javnosti na arhitekte pa sta tako nizka, da je čisto vseeno, katerega spola si. Vsi skupaj bi se morali truditi, da bi arhitektura kot praksa in arhitekt kot strokovnjak dobila položaj, kakršnega imata v razvitih evropskih državah. Bistveno večji problem kot z ženskami v arhitekturi imamo s položajem arhitekture in arhitektov v naši družbi.

Sem večni optimist, včasih mi rečejo, da sem naivna, da sem utopistka, ampak jaz dejansko vedno verjamem v pozitivno spremembo. Verjamem, da bomo nekoč – ne vem sicer, kdaj – prešli povprečnost in začeli ustvarjati spodbudno okolje, da se bo lahko čim več izjemnih ustvarjalk in ustvarjalcev poglobljeno ukvarjalo s prostorom in res kakovostno sooblikovalo prostor prihodnjih generacij.

»Sem večni optimist, včasih mi rečejo, da sem naivna, da sem utopistka, ampak jaz dejansko vedno verjamem v pozitivno spremembo. Verjamem, da bomo nekoč – ne vem sicer, kdaj – prešli povprečnost in začeli ustvarjati spodbudno okolje, da se bo lahko čim več izjemnih ustvarjalk in ustvarjalcev poglobljeno ukvarjalo s prostorom in res kakovostno sooblikovalo prostor prihodnjih generacij.«

Všeč mi je, kako črta postane materializirana v prostoru

Intervju z Jernejo Fischer Knap

© Damir Fabijanić

Pogovarjali sta se Špela Kuhar in Špela Nardoni Kovač

Jerneja Fischer Knap (1973) je leta 1999 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Sprva je delovala v avtorski skupini Abiro, nato pa osem let v arhitekturnem studiu Atelier oz. Atelierarhitekti. Leta 2011 je skupaj z Rokom Žnidaršičem, ki je sicer tudi njen življenjski partner, ustanovila arhitekturni atelje Medprostor. Atelje je pri nas dobro uveljavljen, prejel je že vrsto nagrad (tudi prvih) na natečajih ter številne prestižne slovenske in mednarodne nagrade: Design Educates Award, German Design Award, tri nominacije za nagrado Mies van de Rohe, nagrado OHS, nominacijo za nagrado Piranesi, Big SEE Award, zlati svinčnik, Plečnikovo medaljo ...

Medprostor vodite trije partnerji. Morda začnimo kar s temo žensk: se vam zdi, da ženske včasih prevzamemo dela, ki jih drugi nočejo, tiste bolj nadležne stvari?

V biroju smo partnerji pri razvijanju projektov enakovredni, je pa res, da osebno prevzamem več administrativnega dela. Sicer poskušamo znotraj biroja vzpostaviti nehierarhičen, horizontalni sistem, v katerem bi vsi našli večjo motivacijo. Na ta način ne bi smel nihče imeti občutka, da je v biroju samo za izvajanje določenih nalog. Če se le da, smo vsi vključeni v vse faze nastajanja projektov, včasih pa to žal tudi ni mogoče. Bistven je odnos med ljudmi, ne samo v biroju, tudi odnos z naročniki, z izvajalci, podizvajalci. Vzpostaviti poskušamo takšno vzdušje, da nam je vsem prijetno.

Ste mešana ekipa; po kakšnem ključu na primer poiščete novega arhitekta, ko ugotovite, da ga potrebujete?

Ni pravila. Pogosto izberemo novega sodelavca po priporočilu. Dobimo tudi veliko prošenj za delo in se potem odločimo na podlagi portfolia. Odkar je Rok na fakulteti, ne želi, da bi njegovi študenti pomagali v biroju. Ko začutimo, da se je naše sodelovanje izpelo, se od sodelavcev poslovimo, včasih gredo potem na svoje ... Slednje spodbujam tudi sama, če se čutijo sposobne za tako pot. Dobro je, da se ekipa tu in tam malo prevetri. V zadnjem času se za konkretne naloge povezujemo tudi z drugimi biroji ali zunanjimi sodelavci.

Ko spremljate delovanje žensk in moških v biroju, ali morda opazite, da je kateri od spolov bolje opremljen za posamezna dela? Med arhitekti se velikokrat omenja, da imajo ženske boljši občutek za barve ...

Izbira barv je pomembna za počutje v prostoru. Težko bi trdila, da imamo ženske za to boljši občutek. Mislim, da ni razloga, da moški ne bi bili suvereni pri izboru barv. V našem biroju je oseba, ki ji glede odločitev najbolj zaupamo, Rok. Na srečo je odprt za dialog, prisluhne argumentom in jih tudi spoštuje. Rok ima skozi pedagoško delo na fakulteti več stika s produkcijo idej, kar mu vsekakor pomaga pri delu v biroju. Mislim, da mu pedagoške izkušnje in delo s študenti veliko dajo. V biroju zaradi njegovega dela na tem področju veliko pridobimo. In seveda velja tudi obratno, zaradi svojega dela v biroju je sam bolj suveren pri delu s študenti.

Vi niste imeli nikoli ambicije, da bi poučevali na fakulteti?

Ne, v resnici ne. Vrsto študijskih let sem bila sicer demonstratorka, ta izkušnja je bila zanimiva. Mislim, da v mlajših letih niti ne bi imela prave pedagoške strpnosti. S tem mislim, da kot pedagog študentu dopustiš, da izbere svojo pot, svojo rešitev. Osebno morda take poti ne bi izbral, a jo toleriraš in ga vodiš, da pride do dobrega rezultata. V tistih letih bi kot pravo rešitev videla le svojo – žal smo prepogosto preveč zaverovani v svoj prav. V tem, da ga presežeš in dovoliš, da je mogoča tudi druga pot, je določena zrelost. Mislim, da je Rok v tej vlogi zelo dober. So pa po mojem mnenju tudi profesorji, ki v tem niso tako uspešni.

Kakšne so vaše izkušnje z naročniki? So ti večinoma moški?

Res je, da so naročniki večinoma moški, nimam pa občutka, da bi zato bolj zaupali moškim arhitektom. Morda je razlog v tem, da sem vedno delala v heterogenih skupinah in da smo v pogovorih z naročniki praviloma nastopali skupaj. Predvsem na začetku projekta se na sestankih z naročniki pogovarjamo skupaj, kasneje pa se lahko zgodi, da z njimi večinoma komuniciram jaz in se zato avtomatično obračajo name. Vsekakor se mi v odnosu arhitekt – naročnik zdi ključna ozaveščenost naročnika. Menim, da je tudi to naloga arhitekta: da naročnika izobrazi in omeji v njegovih potrebah in željah. Pri tem je potrebne veliko potrpežljivosti in medsebojnega zaupanja. Končni rezultat je boljši, ko naročnik razume tvoje delo. To se pogosto vidi na gradbišču. Če izvajalci zaslutijo, da nimaš podpore naročnika, lahko to izkoristijo. Glede na naše izkušnje vem, da je, če se v začetni fazi z naročnikom ujameš, potem lažje priti do dobrega rezultata, drugače se je bolje raziti že na začetku.

Skozi leta ste si ustvarili ime in naročniki že vnaprej vedo, kaj lahko od vas pričakujejo. Koliko časa ste potrebovali, da je do tega prišlo?

Vsekakor je lažje dobiti zaupanje in prepričati naročnike, ko imaš za seboj že nekaj izvedb. Arhitektura je poklic, v katerem lahko traja tudi leta, da pride do prvih realizacij. Letošnje leto praznujemo deset let od ustanovitve biroja. Prvih nekaj let se je zdelo, kot bi bili »v leru«. Neprestano nekaj delaš, vendar nimaš česa pokazati. V resnici potrebuješ veliko vztrajnosti, da prideš do točke, ko naročnik sam pride k tebi.

»Menim, da je arhitektura res redko tako individualna, da lahko rečeš, da za njo stoji samo ena oseba.«

© Miran Kambič

© Miran Kambič

Hiša Hribljane

Ko za koga rečejo, da je uspel čez noč, je v resnici za tem deset let trdega dela, sploh v arhitekturi ... Kako komunicirate z naročniki, si projekte razdelite?

Poskušamo delati kot ekipa in tudi z naročniki se sestajamo kot skupina. Tako smo pravzaprav vsi na tekočem in si pomagamo, da česa ne pozabimo.

Tako ideje prihajajo z različnih koncev ...

Menim, da je arhitektura res redko tako individualna, da lahko rečeš, da za njo stoji samo ena oseba. Pri projektiranju se mi zdi izjemno zanimivo to, da ko denimo naredimo skico in jo eden od nas prenese v načrt, ni nujno, da jo prenese tako, kot bi si želeli vsi. Skoraj vsak bi jo prenesel drugače. Zanimivo je, kako različno naši možgani vidijo stvari. Podobno se dogaja pri natečajih, ko vidiš samo svojo rešitev – nato pa ugotoviš, koliko različnih rešitev je mogočih.

Ko si stoodstotno prepričan, da drugače ne more biti ...

Da. Pri natečajih, pri katerih sodelujemo, vedno pregledam vse rešitve, in všeč mi je, kadar zmaga projekt, za katerega lahko mirno rečem, da je najboljši. Dobro je, da zmoreš to samokritiko in prepoznaš, da je zmagovalna rešitev boljša kot tista, ki si jo naredil sam! Lahko si se nehote zapletel v klobčič idej in se nisi znal izmotati, nekdo drug pa je to znal. Pri razpisnih dokumentacijah se lahko »obesiš« na zahteve, ki se tebi zdijo ključne, nekomu drugemu, ki jih prebere drugače, pa se ne zdijo takšne. Pomirjujoče je, ko si priznaš: narobe sem gledal, nekdo je to videl bolje.

Lepo je, da priznate, da je nekdo nekaj naredil bolje. V Sloveniji je to zelo redko.

Res je, to je nekako »v narodu«. Vidi se že pri otrocih: tudi starši otroke čisto premalo hvalimo.

Kaj se vam še zdi značilno za Slovence, če gledamo področje arhitekture?

Pogosto opažam, da so programi oziroma potrebe prenapihnjeni, kar se lepo vidi pri individualnih hišah, ki so pogosto prevelike. V zadnjem času se veliko govori o ekologiji, o podnebnih spremembah. Verjamem, da bi morali najprej pri sebi razčistiti, kaj res potrebujemo. S tem bi pravzaprav naredili največ: manj bi obremenili okolje, znižali bi stroške … Eden od izzivov arhitekta je, da zna naročniku predstaviti, kako naj vidi te stvari. Pravi fenomen se mi zdi tudi to, da lahko za 250 tisoč evrov narediš nekaj izjemno dobrega ali pa nekaj izjemno slabega. Velikokrat se vprašam, kako je to mogoče. Slovenija je država, v kateri se gradijo hiše, ki so pravi monstrumi, kjer pogosto vidiš, da je vse narobe zasnovano. Za enak denar bi lahko naredili nekaj, kar bi lahko ponudilo odlično prostorsko izkušnjo, kar bi bilo prilagojeno osebni rabi, bolj povezano z okoljem ...

Če naročnik ni ozaveščen, tega ne bo dojel, ne bo razumel, v čem je razlika ...

Da, gre za vprašanja: kaj sploh potrebujem? Kaj je tisto, kar mi res veliko pomeni? Bodo morda otroci že čez šest, sedem let šli od hiše? Koliko prostora bo ostalo praznega? To so vprašanja, ki si jih morda večina niti ne zastavi. Pa ne samo pri individualni gradnji, tudi državni projekti so mnogokrat prenapihnjeni, kot bi delali za vedno, brez možnosti razvijanja in upoštevanja življenjskih sprememb, novih tehnologij.

Načeli ste vprašanje, kaj arhitektura pravzaprav je, kaj je vloga arhitekture, njeno bistvo.

Arhitektura se mi zdi izrazito multifunkcionalna, arhitekt pa neke vrste dirigent, pobudnik, nekdo, ki zna med seboj povezati prave ljudi, da vse to nastane. Rezultat je odvisen od tvoje potrpežljivosti, da vztrajaš pri svojih idejah, da znaš z njimi prepričati in usmerjati naročnika, izvajalca, da jim bo sledil in se po svojih močeh potrudil za dober končni rezultat. Zdi se, da je arhitektura nekakšna povezovalna interdisciplinarna veda pri projektih, pa naj bo to urbanizem, kjer moraš povezati posamezne stroke z različnimi pogledi, oz. hiša, ki jo zidaš, pa moraš povabiti sodelavce z različnimi znanji, z novimi vedenji, z novimi tehnologijami. Pomembno je, da delaš to v sozvočju, v harmoniji s programom, z ljudmi, ki so vpleteni, z okoljem, naravo.

Kako pa z Rokom delujeta v biroju kot partnerja?

Mislim, da uspešno … Včasih sicer opazim, da delam stvari bolj spontano, da instinktivno čutim, kaj bi bilo »prav«, takrat mu poskušam predati svoj občutek, zakaj mi kakšna rešitev ne bi bila blizu. Rok je bolj analitičen, študiozen. Čeprav sva si različna, se ravno zato pri projektih dobro dopolnjujeva, in z različnimi »metodami« nemalokrat prideva do enakega rezultata.

»Pravi fenomen se mi zdi tudi to, da lahko za 250 tisoč evrov narediš nekaj izjemno dobrega ali pa nekaj izjemno slabega.«

© Miran Kambič

Prenova domačije Vrlovčnik

© Miran Kambič

Razstava URbrano

Mogoče je včasih določene občutke težko ubesediti. Je to ta šesti čut, ki ga mogoče razviješ tudi z materinstvom? Ženske v tem rastemo s svojo družino. Kako vidite svoje izkušnje z materinstvom na ustvarjalnem področju?

Pri prvem in drugem otroku sem imela srečo, da sem res lahko bila tisto eno leto na porodniškem dopustu, brez drugih obveznosti. Takrat še nisva imela svojega podjetja in sem lahko porodniško izkoristila. Prvo leto se mi je zdelo zelo pomembno, da sem prišla po otroka v vrtec ob pol štirih, niti minuto kasneje. Zdelo se mi je grozno, da bi moral biti otrok v vrtcu ves dan. Moram pa priznati, da je bilo pri vsakem otroku lažje. Ugotovila sem, da otrokom v vrtcu ni nič hudega. Obkroženi so z ljudmi, ki se ukvarjajo samo z njimi, sama pa se lahko v tem času brez slabe vesti posvetim svojemu delu. Otrok ti odpre druge čute in videnja, spremeni ti vrednote, kar spremeni tudi tvoje videnje arhitekture. Dokler nimaš otrok, si lahko preveč zaverovan vase, vidiš le sebe in svoje potrebe, z otrokom to izgine. Mislim, da sem z rojstvom otrok postala bolj empatična, vključujoča, kar se skoraj zagotovo kaže tudi pri mojem ustvarjanju.

Kakšna je starostna razlika med vajinimi tremi sinovi?

Najstarejši je tri leta starejši od srednjega, srednji pa je štiri leta starejši od najmlajšega. Sedem let je med prvim in tretjim. Včasih pomislim, da bi bilo zanje morda bolje, če bi bili po letih bolj skupaj. Posebej zdaj, ko so malo večji, bi se mogoče bolje razumeli.

Vam je v času, ko so bili otroci majhni, kdo pomagal? Starši?

Morda je nekoliko nenavadno, vendar sem imela največ pomoči pri prvem otroku, s strani obeh babic, čeprav bi je potrebovala več po rojstvu ostalih dveh otrok. Kasneje moja mama ni bila več pri močeh. Pri zadnjem otroku mi je veliko pomagal oče, ker sem med porodniško tudi delala. Z Rokom sva takrat že imela svoje podjetje in je bilo zato več odgovornosti. Zaradi otrok, ki so bili na začetku najine samostojne poti še majhni, prva leta nisem bila tako polno vpeta v biro, kot sem sedaj. Tudi zadnja leta nama glede otrok precej pomaga moj oče, kadar je v Sloveniji.

Delovnik ste si torej določali glede na potrebe otrok?

Da, prednost tega, da si na svojem, je zagotovo tudi to, da si delo prilagajaš, kot želiš in kot to dopuščajo okoliščine. Na delo lahko prideš kasneje, če želiš, pa tudi prej greš, če te kateri od otrok potrebuje. Ali pa kak dan sploh ne prideš v službo in delaš v soboto, tudi v nedeljo ... Zagotovo je s stališča prilagodljivosti dobro biti na svojem.

Kako sta si z Rokom organizirala življenje, ko so bili otroci majhni?

Ko je bil najstarejši sin star skoraj eno leto, je Rok začel polno delati na fakulteti, takrat še kot asistent pri Juriju Kobetu. Zdaj so te obveznosti še večje. Obveznosti mora opraviti, zato delo prilagodim jaz. Zadnja leta se sicer večkrat dogovoriva, da kadar moram v biroju kaj dokončati, on poskrbi za otroke, pripravi kosilo, in če je treba, preveri domače naloge. Ker sva oba v istem poklicu, nama je lažje in drug drugega verjetno bolje razumeva. Predstavljam si, da je dinamiko dela težje razumeti, če nisi v isti stroki.

Če morate kaj dokončati, si prinesete računalnik domov ali se zvečer vrnete v biro?

V resnici rajši podaljšam. Če je res nujno, vzamem računalnik tudi s sabo. Zdaj ko sem starejša, spoznavam, da skoraj vsaka stvar lahko dan ali dva počaka. To zmoreš z leti. Ko si mlajši in se boriš za svoj prostor pod soncem, si bolj obremenjen s tem, da mora biti vse narejeno takoj. Kadar sem doma, če ni kaj res nujnega, raje otroku preberem zgodbico.

To je navsezadnje tudi zrelost.

Da, z zrelostjo pride tudi to, da zmoreš oz. se naučiš kdaj reči ne.

Skozi zrelost se oblikujejo tudi prioritete. Enkrat je v ospredju družina, drugič delo …

Enkrat nameniš malo več pozornosti eni stvari, drugič drugi. Dokler so otročki res majhni, sploh če nimaš pomoči, menim, da mora biti v ospredju družina, vsaj za enega od staršev. Ko pa otroci zrastejo, je lažje. Vseskozi pa je potrebna iznajdljivost. Arhitektura je način življenja, ni mogoče kar izstopiti. Če nič drugega, tudi doma razmišljaš o rešitvah, ki jih potem naslednji dan preneseš v računalnik.

Kaj bi lahko kot izkušena arhitektka sporočili mladim študentkam, mladim arhitektkam?

Predvsem to, da moraš biti vztrajen in da se ne smeš ustrašiti izzivov pred sabo. Marsikoga lahko verjetno prav to, da včasih minejo leta, preden pride do določene realizacije, odvrne od tega poklica. Treba je verjeti vase, verjeti, da je tisto, kar delaš, prav. Pomembno se mi zdi, da se neprestano izobražuješ, da znaš svoje odločitve preizpraševati, biti samorefleksiven in si priznati, da si kdaj naredil tudi kaj narobe.

Ste imeli kdaj izkušnjo, da ste bili kot ženska zapostavljeni?

Ne, moram potrkati, na srečo takšne izkušnje nisem imela.

Kaj pa gradbišča?

Moram priznati, da na gradbišče vedno pridem spoštljivo, morda celo ponižno. Zdi se mi, da je na gradbišču ključen dialog, z vodjo, nadzorom, in najpomembneje, s tistimi, ki dela izvajajo. Če tega ni, tudi rezultat ni takšen, kot bi si ga želel. Čim prej je potrebno spoznanje, da smo za dober rezultat potrebni vsi.

Kaj je za vas v arhitekturi največji užitek?

Največ mi pomeni, da se lahko vedno ukvarjam z nečim novim. Potrebujem izziv, inovacijo, reinterpretacijo ... Izziv je zame to, da je treba nekaj sestaviti skupaj, kot pri lego kockah ali sestavljanki s tisoč koščki. Vse mora

»Zelo pomembno je tudi, da se zna arhitektura prilagajati svojemu naročniku, da zna živeti z njim.«

© Miran Kambič

OŠ in vrtec Cerklje ob Krki

biti ravno tam, kjer je treba, ne glede na to, ali je to koncept za urbanizem, hišo ali pa opremo. Všeč mi je preigravanje idej in to, kako z velikih meril prideš do detajla. Ta kreativni proces. In to, kako črta postane materializirana v prostoru. Nekaj časa se mi je zdelo, da mi materializacija povzroča težave, z leti pa postaja zame vedno bolj zanimiva ...

Ali potem materializacijo prepuščate drugim in sami ostajate bolj pri idejnih, začetnih fazah projektov ali speljete projekt od začetka do konca?

Pri projektih poskušam biti do konca. V biroju imamo veliko projektov, zato nekatere spremljam intenzivneje kot druge.

Koliko vas je trenutno v biroju?

Trije partnerji in šest do sedem sodelavcev, odvisno od količine dela.

Kakšnih nalog si v biroju najbolj želite?

Ob ustanovitvi biroja, leta 2011, nismo mogli izbirati. Bili smo veseli, če smo sploh imeli delo. Zdaj pa že lahko včasih rečemo ne. Največkrat nas zmoti, če ni mogoče doseči celovitosti, če projekta ne moremo prevzeti od začetne ideje do izvedbe. Sicer pa se še vedno lotimo česarkoli, nismo specializirani. Morda nas v zadnjem času pogosteje kličejo glede prenov, predvsem zaradi domačije Vrlovčnik v Matkovem kotu.

Se vam zdi, da smo ženske bolj občutljive za družbene probleme?

Vsak študent in študentka arhitekture bi morala priti s fakultete družbeno odgovorna. To je ena od osnov v arhitekturi. A žal ni tako; kar težko je gledati, kaj vse se gradi po Sloveniji. Vendar ne gre le za delo arhitektov. Občutek, da lahko hišo zgradi vsak, je za prostor poguben. Ogromno bi bilo še treba narediti na področju vzgoje. V biroju z veseljem sprejmemo učence ali dijake in jim pokažemo, kaj delamo, kakšen je poklic arhitekta.

Arhitektura je v šolskem programu zelo slabo zastopana. V gimnaziji je umetnostni zgodovini, kamor spada tudi arhitektura, namenjenega le pol leta v prvem letniku ...

Poučevanje o arhitekturi vpliva na širjenje obzorja. Arhitektura v resnici odpre dojemanje, ki ga ne da nobeno drugo področje. Z Rokom sva se pogovarjala, da študentje, ki so bili zaradi dolgotrajnega šolanja na daljavo med pandemijo covida neprestano doma, v domačem okolju, niso mogli razvijati potrebne širine. Če to ilustriram z zelo poenostavljenim primerom: če ima študent sobo orientirano na sever, bo morda zanj takšna soba v redu tudi, ko bo načrtoval hišo za nekoga drugega. V resnici bo situacija zaradi pandemije vplivala vsaj na tri zaporedne generacije študentov. Tudi tisti, ki so danes v tretjem letniku, bodo izgubili priložnost za osebne izkušnje, ki jih prinesejo ekskurzije, delavnice. Takšnih izkušenj ni mogoče nadomestiti s fotografijami, s teorijo. Arhitektura je res izrazito polje umetnosti, ki ga moraš doživeti.

Kaj vam pomeni pojem družbeno odgovorne arhitekture?

Arhitektura mora znati živeti in se dobro starati. Včasih gledam kakšne izjemno lepe fotografije nove arhitekture, čez pet let, ko jo grem pogledat, pa je že v zelo slabem stanju. Ključnega pomena se mi zdi, da znaš kot arhitekt načrtovati arhitekturo tako, da se bo dobro starala. Z okoljskega vidika je to zelo pomembno, in to je družbeno odgovoren vidik. Zelo pomembno je tudi, da se zna arhitektura prilagajati svojemu naročniku, da zna živeti z njim. Ko načrtujemo stavbo, naročniku pripravimo vizualizacije, pokažemo mu primere dobre prakse, pokažemo mu materiale. Pogosto ga poskušamo navdušiti nad tem, da je dobro kaj ponovno uporabiti, da je mogoče dobro staro hišo preurediti, da ima lahko prenova prednosti pred novo hišo. Da se da iz materialov, ki so na voljo na mestu samem, kaj ustvariti, jih reciklirati. Mogoče delujemo nekoliko primitivno, ampak v to verjamemo. Verjamem, da moraš arhitekturo ustvarjati iz sebe. Ključno se mi zdi, da projekt narediš tako, kot bi ga naredil tudi zase. Kajti če ne delaš tako, v resnici ne moreš biti iskren.

Kaj vam v arhitekturi pomeni poseben izziv?

Izziv lahko najdeš tudi v na prvi pogled majhnih nalogah, na primer ko delaš notranjo opremo. Zastaviš si prostorski ali funkcionalni izziv, zaradi katerega se potem z veseljem lotiš projekta. In potem tudi majhna naloga lahko postane presežek.

V Franciji organizirajo posebno nagrado za arhitektke. Kaj menite o tej pobudi?

Tudi pri športu imamo moške in ženske kategorije. Mogoče bi takšna nagrada pripomogla k večji prepoznavnosti žensk v arhitekturi in bi morda kakšen investitor na podlagi nagrade angažiral določeno arhitektko. Sama ne bi imela občutka, da ženske s takšno nagrado izgubljamo enakopravnost. Tudi sicer menim, da smo v Sloveniji arhitektke enakopravne in ne bi smele imeti občutka manjvrednosti.

Se vam zdi, da v detajlih vendarle ostajajo določeni družbeni vzorci, v smislu, da je arhitektura tradicionalno moški poklic?

Mislim, da se o tem vedno manj razmišlja. Opažam, da je v arhitekturi prisotnih vse več žensk, deklet. Ne nazadnje se to vidi tudi v študiju arhitekture pri nas. V moji generaciji študija še zelo uravnoteženo razmerje deklet in fantov se vedno bolj obrača v prid deklet. Podobno je med pedagogi, kjer je vedno več profesoric. Razlike med nami, med arhitekti in arhitektkami, so morda bolj v pristopu, arhitektke verjetno pogosteje opazimo potrebo po klančini, ki bi jo kot mamice z vozičkom potrebovale, ali pa pogosteje načrtujemo kotičke za otroke, ki jih takrat, ko smo jih me potrebovale, ni bilo.

»Verjamem, da moraš arhitekturo ustvarjati iz sebe. Ključno se mi zdi, da projekt narediš tako, kot bi ga naredil tudi zase. Kajti če ne delaš tako, v resnici ne moreš biti iskren.«

Pomembni so znanje, povezovanje in medsebojno zaupanje, ne glede na spol

Intervju z Mojco Gregorski

Pogovarjali sta se Špela Nardoni Kovač in Špela Kuhar

Mojca Gregorski (1975) je leta 2000 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Izobraževanje je nadaljevala na ETSAV v Španiji in na Uniwersytet Jagielloński v Krakovu na Poljskem. V letih 2000–2005 si je nabirala praktične izkušnje v arhitekturnih birojih v Sloveniji in tujini. Danes vodi lastni biro Kontra arhitekti (prej je deloval pod imenom Modular arhitekti), obenem poučuje na Fakulteti za arhitekturo. Leta 2011 je s strani Univerze v Ljubljani prejela priznanje pomembnih umetniških del.
Pedagoško, teoretično in raziskovalno delo povezuje z izkušnjami iz prakse. Raziskovalno in projektno delo objavlja v strokovni in znanstveni literaturi, znanje izmenjuje tudi kot predavateljica na domačih in tujih strokovnih predavanjih. Je članica različnih uredniških odborov in strokovnih komisij. Poleg večjega števila javnih objektov s področja izobraževanja obsega njen opus tudi projekte naselij, stanovanjskih objektov, poslovnih prostorov, šolskih športnih objektov, prenov kulturne dediščine, oblikovanja in postavitev razstav. Za svoje projekte je prejela že več nagrad, v letih 2004–2020 izstopajo Plečnikova medalja in več nominacij za Plečnikovo nagrado, 7 zlatih svinčnikov ZAPS ter več slovenskih nominacij za nagradi Mies van de Rohe in Piranesi. Uvrščena je bila med finaliste mednarodne nagrade revije The Plan. Prejela je nagrado ARHIED, priznanje Salona arhitekture Novi sad ter številne nagrade na javnih in vabljenih natečajih.
Mednarodno prepoznavnost sta ji prinesli uvrstitev med finaliste dogodka World Architecture Festival 2009 (WAF – Education) in zmaga na svetovnem izboru WAN 2013 za projekt prihodnosti na področju izobraževanja (Education – Future Projects); v okviru WAN je prejela tudi nagrado Best in Class 2013. Leta 2014 je bila izbrana med 40 najbolj perspektivnih mladih arhitektov Evrope (»40 under 40«).

© Primož Korošec

Vaše delo je preplet dela v biroju in na fakulteti. Kakšna je situacija na fakulteti, kjer predavate in vodite seminar? Ali opažate kakšno razliko pri obravnavi žensk in moških?

Pri rednem predmetu, kjer 150 študentov oddaja nalogo, ni opaziti razlik, pri ocenjevanju niti ne gledamo imen. Imam pa občutek, da so fantje včasih bolj samozavestni in bolj poslovno naravnani. Že zgodaj vedo, kaj hočejo, medtem ko dekleta zanima več področij, bolj so entuziastične, lotevajo se raznolikih vsebin.

Ali med fanti in dekleti vidite razliko v ustvarjalnosti?

Težko rečem, da tukaj spol igra kakšno vlogo.

Po tem, kar pravite, bi lahko povzeli, da v načinu delovanja in pogledih obstajajo razlike, ki so nezavedno vgrajene v družbo. Kaj menite, se dovolj zavedamo ženske problematike?

Pred leti sem sodelovala na okrogli mizi o vlogi žensk v arhitekturi. Takrat sem izrazila svoje mnenje, da v poklicu in praksi v Sloveniji kot ženska v primerjavi z moškimi kolegi ne občutim nobene razlike. Na predstavitvi me je presenetilo stališče avstrijskih arhitektk, ki so izpostavile problematiko razlikovanja med spoloma v Avstriji: čeprav diplomo iz arhitekture pridobi več žensk kot moških, ima licenco (članstvo v zbornici) zgolj 15,7 % žensk

»Tiste, ki želijo biti v Evropi prepoznavni arhitekti, bi povabila na »trening« projektiranja v Slovenijo, da se soočijo s kompleksnostjo dela.«

(podatki iz leta 2019). Tudi pri delu na terenu so avstrijske arhitektke pogosto soočene z nezaupanjem, predvsem na področju tehničnih znanj. Glede članstva imamo v Zbornici za arhitekturo in prostor Slovenije veliko boljšo statistiko kot Avstrija: pri nas je med člani 46,6 % žensk (podatek iz leta 2021). Od takrat sem nekoliko bolj pozorna na razlikovanje med spoloma in opažam, da tudi pri nas ni vse tako demokratično, kot se mi je zdelo. Razlike so predvsem na področju izvajanja gradenj in v komunikaciji, povezani s praktičnim delom.

Najbolj nazorno lahko razliko prikažem na primeru z gradbišča, ki se je zgodil pred kratkim: mizar, ki je izvajal dela na zasebnem objektu, je naročnika vprašal: »Ali ima tale vaša arhitektka kakšne bosanske korenine? Je trmasta kot kakšna Bosanka.« To je presoja nekoga, ki žensko, ki zahteva izvajanje v skladu z načrti, enači z likom bosanske žene, saj mu arhitektke ne uspe umestiti v nobeno kategorijo stroke. Če bi bil prisoten arhitekt, bi izvajalec najbrž s spoštovanjem poudaril: »Uf, ta je pa zahteven!« Mene pa je obtožil trme.

Vendar se zdi, da ženske pogosto želimo ustreči …

Moški so včasih preveč nepopustljivi. Tega ne bi kategorično pripisovala moškim ali ženskam, prej raznolikim osebnostim ali značaju človeka. V preteklosti sem tudi sama manj popuščala. Danes, ko imam več izkušenj, vem, da rezultat ni oziroma ne sme biti odvisen od načelnosti posameznika; pomembno je, da naročnik in izvajalci razumejo, ZAKAJ mora biti tako narejeno, in si vsi prizadevajo za dober končni izdelek.

Kaj menite, ali ženske delujemo bolj povezovalno, smo drugačne v komunikaciji?

Razlike med spoloma so pričakovane, saj smo emocionalno, telesno in razvojno medsebojno različni. Biti ženska pa je lahko tudi prednost, saj v odnosu do izvajalcev s stimulativnim pristopom in pohvalo dosežemo več kot kolegi, ki uveljavljajo svoje rešitve zgolj z načelnimi zahtevami. Pri moških na gradbiščih pogosto opažam medsebojno dokazovanje, ki v sicer redkih primerih vodi celo do fizičnih obračunov. Pri ženskah gre običajno za besedni dvoboj, z veliko osebnih emocij. Razlika je najbolj očitna v zaključku: moški, ki so se na sestanku na smrt sprli, gredo po sestanku skupaj na pivo. Ženske, ki se medsebojno niso strinjale, pa se še naslednjega pol leta ne pozdravljajo ...

Ali po vašem mnenju potem obstaja razlika v delovanju žensk in moških v arhitekturi?

V zadnjih letih to vendarle odkrivam. Na primer: ženska na gradbišču. Če poveš tehnično stvar, ki je manj znana, bo na drugi strani vedno dvom. Ženska beseda ima na gradbišču namreč manjšo težo, kot če isto reče moški. Moški ve! Dvomim, da se je kakemu moškemu arhitektu že kdaj zgodilo, da bi mu izvajalec na gradbišču zelo prijazno in potrpežljivo začel razlagati, kaj je to mavčnokartonska plošča …

Opažam tudi, da smo bolj iskrene, moški imajo pogosto težavo priznati, da nečesa ne vedo. Ženske v pogovorih pogosteje uporabljamo besede »verjetno«, »mogoče«, »se mi zdi«, »ne vem« … Moški so bolj načelni, govorijo bolj počasi, bolj preudarno in premišljeno, s skrbno izbranimi besedami. Spoštujem pa tiste, ki si zastavijo zelo jasne dolgoročne (poslovne) cilje. Med njimi je več moških; ti na svoji poti nimajo veliko »motilcev«, tudi zaradi lažjega krmarjenja skozi kompleksno družinsko življenje, ki ženski zagotovo obrne na glavo še tako jasno zastavljen cilj. Tudi sama sodim v kategorijo tistih brez dolgoročne poslovne vizije; kratkoročno me izpolnjuje predvsem to, da je vsak nov projekt drugačen, zanimiv, nepredvidljiv.

Kako vidite arhitekturni poklic?

Življenje arhitekta ni služba, ki jo lahko končaš, ko prideš domov. Prostor, problemi in izzivi so povsod okoli nas in težko jih ignoriram. Poklic arhitekta je odgovorno, kompleksno in zahtevno delo, ki te mora veseliti. Ljudje se glede na zanimanje odločamo za različne poklice – ni vsak primeren za zdravnika, kiparja ali arhitekta. So pa vsem omenjenim poklicem skupni zanimanje, predanost in želja po izboljšanju življenja drugim.

Arhitektura je kompleksna, ustvarjalna, posrka te. Nikoli se nisem zares odločila za ta poklic, nekako me je zaneslo na to odprto morje. Na začetku sem tudi sama dvomila, ali mi bo uspelo krmariti ladjo. Potem sem ugotovila, kako ujeti pravi veter, in zdaj uživam v jadranju.

Kaj menite o poklicu arhitekta v Sloveniji?

Poklic arhitekta v Sloveniji je specifičen. V vsaki državi je položaj arhitekta drugačen, pri nas je težje, kot je v povprečju v Evropi.

Kaj je težje?

Smo kot dvomilijonsko mestece, velikosti Dunaja, ki je razpršeno po velikem prostoru z različnimi kulturnimi in kontekstualnimi ozadji. Arhitekti se pri vsakem projektu soočamo s popolnoma drugačnimi geološkimi, podnebnimi, potresnimi, kulturnimi, prostorskimi in drugimi pogoji, pogosto tudi upravnimi. Tiste, ki želijo biti v Evropi prepoznavni arhitekti, bi povabila na »trening« projektiranja v Slovenijo, da se soočijo s kompleksnostjo dela. Posebnosti Slovenije so tudi »samograditeljski« naročniki, specifičnost javnih naročil, neurejenost nepremičninskega trga in financiranja. Poleg strokovnega znanja smo tudi psihologi, sociologi, prostorski strategi ... V zadnjem času smo tudi »popravljalci« urbanističnih napak naših predhodnikov.

V okviru svojega vsakdanjega dela ves čas menjamo vloge – smo vodje projekta, menedžerji, urejamo finance, pogodbe, skiciramo, računamo, rišemo, sestankujemo, se izobražujemo o novih materialih, venomer izpopolnjujemo znanja s področja novih računalniških programov ..., ob nenehnih spremembah Gradbenega zakona se, poleg vsega, soočamo še z izpolnjevanjem vedno novih obrazcev. V javnosti je poklic arhitekta predstavljen popolnoma napačno – večina ima predstavo zasanjanega umetnika pred veliko risalno desko, ki uresničuje svoje osebne ideje.

Po drugi strani pa je čar našega poklica tudi v kompleksnih interdisciplinarnih znanjih, ki jih pridobimo med delom. Prav zato so mladi slovenski arhitekti v tujini zelo cenjeni, predvsem za sodelovanje pri natečajnih in idejnih projektih, saj imajo znanja iz konceptualnega razmišljanja, ob hkratnem poznavanju tehničnih področij. Njihova prednost je v iznajdljivosti in inovativnem iskanju rešitev, kar je povezano s slabimi pogoji dela med študijem in v praksi. Pogosto nimajo ploterjev, delavnice in zaloge materialov, zaradi česar se morajo znajti in iskati alternativne rešitve. Študenti drugih pomembnih evropskih fakultet imajo bolj specializirana in usmerjena znanja, težko preklapljajo med kompleksnimi problemi, ob nepričakovanih zapletih ne zmorejo razmišljati zunaj okvirov ...

Preden sem se preizkusila v tujini, sem bila zelo samokritična, zdaj ugotavljam, da imam(o) širok in zelo konkurenčen nabor znanj.

Ob delu pri projektih v tujini sem ugotovila, da smo nekakšni multipraktiki, uspe nam identificirati problem, osebno svetujemo naročniku, oblikujemo ideje glede na širši prostor ..., obenem pa izdelujemo tehnično dokumentacijo, DGD-je, PZI-je, pridobivamo pogoje, mnenja, soglasja, služnosti …

Arhitekturni biroji v tujini so bolj specializirani in se ne ukvarjajo s celotno paleto storitev. Izdelajo idejno zasnovo, z ostalimi fazami se ne ukvarjajo detajlno, zgolj v obliki konzultacij in usmerjanja.

Pri nas je pestrost dela večja, izdelujemo izvedbene projekte, sodelujemo pri izvajanju, detajlih, komuniciramo z dobavitelji, izvajalci, poznamo telefonske številke mizarjev, organiziramo podizvajalce ... Ukvarjamo se s celotnim paketom, poznamo ustroj, po potrebi še pridobimo določena specializirana znanja, kar je v tujini zelo cenjeno. V tem je prednost interdisciplinarnih znanj, ki so posledica majhnosti prostora, v katerem delujemo.

Delate na številnih področjih, od projektov na fakulteti prek raziskav do projektiranja na različnih arhitekturnih področjih. Promovirajo pa se večinoma vaši vrtci, ostali projekti manj. Zakaj?

Na prvi pogled deluje, kot bi bili vrtci moja specializacija, vendar to ni bilo ciljno načrtovano. Na področju načrtovanja vrtcev je v Sloveniji precej težje zasnovati bolj inovativne prostorske zasnove, saj je zakonodaja zelo določujoča in omejujoča, pri zasnovi prevladuje (pretirana) skrb za varnost, uporabniki pa javni objekt obravnavajo kot lastno dnevno sobo. Zato je precej malo arhitektov, ki imajo dovolj energije, volje in znanj, da se soočijo s tovrstnimi problemi. Ukvarjam se z zelo različnimi arhitekturnimi projekti in raziskavami, sem tudi v vlogi strokovne svetovalke enega izmed slovenskih županov. Marsikaterega projekta ne promoviram, ker za to preprosto nimam časa ali pa nimam te želje, za nova naročila pa do sedaj te potrebe ni bilo. Neobjava je pogosto povezana tudi z mojim nezadovoljstvom ob dokončanju – večinoma sem navdušena nad projektom na papirju, do izvedenega pa kritična. Pogosto šele z distanco vidim, da so rešitve uspele, včasih mora vmes preteči nekaj let.

Zasebnih projektov namenoma ne objavljam toliko, kot to velja za javne, saj je delo za zasebne naročnike pogosto del njihove intime in našega osebnega odnosa, ki se nadaljuje z obiski in prijateljstvom tudi po dokončanju. Sicer pa tukaj ni pravil, včasih je naročnik tisti, ki nas spodbudi, da projekt objavimo, saj je ponosen in želi svoj dosežek deliti tudi v širših strokovnih krogih.

Kako ob vsem tem usklajujete družino, delo v biroju in delo na fakulteti?

Vse v življenju se mi prepleta. Na srečo so fakulteta, biro, dom in šola, ki jo obiskujeta otroka, zelo blizu in lahko skozi dan hitro menjavam lokacije. Dela na fakulteti nisem nikoli načrtovala vnaprej, tudi biro se je zgodil zaradi dveh zmag na natečajih, zaradi česar sem bila prisiljena odpreti d. o. o. Osebno nimam posebne želje, da bi imela podjetje, pomeni mi zgolj orodje, da lahko formalno izpeljem projekte. Rada sem zgolj arhitektka, ki se ukvarja z arhitekturo, prostorom, ljudmi. V praksi smo namreč arhitekti vse preveč menedžerji, direktorji, poslovodje ...

Kako pa usklajujete delo z družinskimi obveznostmi?

Prvih petih let po tistem, ko sta se rodila otroka, se sploh ne spomnim. Živela sem iz dneva v dan. Ni bilo časa za želje, načrte ..., bila sem kot dobro podmazan stroj. Ko je minilo določeno obdobje, sem lahko potegnila črto, se ustavila, analizirala vse za nazaj in zastavila usmeritev za naprej. Prelomnica je bila tudi ugotovitev, da z dolgoletnim sodelavcem nimava več istih pogledov na arhitekturo in da želim nadaljevati način dela, ki sem ga zastavila še pred rojstvom otrok. Danes imata otroka 10 in 13 let in spet si upam kaj želeti.

Kako doživljate materinstvo?

Vstop materinstvo sem izpeljala vzporedno s kariero. Projekti se v tem času ne ustavijo, delo na gradbiščih teče naprej, zato sem želela biti zraven. Občasno sem obveznosti tudi združevala, imam celo nekaj fotografij otroške lupinice na gradbišču. Sicer pa zasebnega življenja nisem preveč mešala z delom. Zagovarjam stališče, da je bolje, da si z družino manj časa, a bolj fokusirano in bolj intenzivno, v nasprotju z velikimi količinami časa, ki jih načeloma namenjaš družini, pa pravzaprav nisi z zares z njimi (si na telefonu, računalniku, s polno glavo skrbi, utrujen). Ko sta bila otroka majhna, sta imela celo prepoved vstopa v biro. Zdaj ju včasih že povabim, da me prideta pogledat ali pa prostor uporabljata za svoje ustvarjanje.

Kakšno vlogo je imel pri družinskih obveznostih vaš mož?

V takem ritmu dela, kot ga terja arhitektura, potrebuješ podporo. Del porodniške sem odstopila možu, saj je sama nisem potrebovala – na delo sem se vrnila že nekaj tednov po porodu. Na začetku sva si uredila poseben urnik: en dan na teden je bil doma mož, en dan jaz, ostale tri dni pa je vladal kaos. Ker ima mož bolj reguliran in predvidljiv urnik dela, je pogosto prevzel popoldanske obveznosti, ko sem bila jaz na fakulteti ali na sestankih. Tudi kasneje sva si veliko pomagala z varuškami, za katere je bil namenjen skoraj celoten zaslužek prvega leta. Vendar sem bila vesela, da lahko delam, kar me veseli. Nič materialnega nisem potrebovala, saj nisem imela časa, da bi porabljala denar.

© Mojca Gregorski

POT NA GRADBIŠČE

»Sporočilo mladim arhitektkam: razprite jadra in zajemite čim več vetra. Plovba bo naporna, težko se boste izognile nevihtam. Vznemirljivost, lepota in nepredvidljivost plovbe pa vam bodo zagotovo v večje zadovoljstvo kot varna zasidranost v pristanišču.«

Kaj pa konci tedna? Ste delali tudi takrat?

Ko sta bila otroka majhna, ob koncih tedna ni bilo mogoče delati, saj sta zahtevala 100-odstotno pozornost. Sicer pa smo pogosto kombinirali obveznosti – ob mojem obisku gradbišča so šli ostali člani družine z mano na izlet, v bližini gradbišča smo vedno našli kaj zanimivega. Tako sta otroka spoznavala tudi manj turistične kraje Slovenije.

Danes imam vedno več koncev tedna delovnih, obdobje covida pa je popolnoma zabrisalo meje med delom in družino.

Kako pa poteka dnevna rutina v družini?

Med tednom večinoma ni časa, da bi se srečali prej kot pozno popoldan ali zvečer. Ne samo zaradi mene, tudi otroka sta zasedena s svojimi obveznostmi šole in popoldanskimi dejavnostmi.

Sicer sta oba že od malega zelo samostojna in se morata pogosto znajti, ni neobičajno, da si sama pripravita hrano, kadar ni nikogar doma. Konci tedna pa so delovni ali družinski – ali pa kombinacija obojega, odvisno od mojih, moževih ali njunih obveznosti.

Ko sta bila manjša, sta bila vedno zadnja v vrtcu, zaradi česar sva se z možem počutila nelagodno in sva poskušala predčasno končati obveznosti. Reakcija pa ni bila pričakovana, saj sta otroka želela ostati v vrtcu dalj časa in imeti zase celotno igralnico, vzgojiteljico in kup igrač. Tako sem ugotovila, da je svet za otroke takšen, kot jim ga naslikamo sami. Drugačne družinske vzorce sem jima predstavila kot prednost, tako da si upam trditi, da kljub moji odsotnosti nimata občutka, da sta za karkoli prikrajšana. Sem pa vedno povedala, kam grem in kdaj se vrnem, brez olepševanja in zavajanja, tudi če sem bila odsotna več dni in jima ni bilo pogodu. Tako smo ustvarili medsebojno zaupanje in občutek varnosti, saj vedno vesta, kje sem in kaj delam, nekako smo ves čas povezani. Otroci se v svojem svetu čisto dobro znajdejo in niti ne pričakujejo stalne prisotnosti staršev.

Zdi se, da vam usklajevanje delovnih in življenjskih področij zelo dobro uspeva. Da vsestranskost in, na prvi pogled, razpetost med različnimi področji v vašem primeru pomenita celo prednost. Ali gre pri tem za sposobnost dobrega povezovanja področij med seboj, morda sposobnost prepoznati in izluščiti pozitivno komponento, naravnanost, da vidiš kozarec napol poln namesto napol prazen? Ali se v tem kaže pravzaprav odgovornost do sebe, družine, dela, družbe? Imate mogoče še kakšno sporočilo mladim arhitektkam?

Pomembno je, da se ne primerjaš z drugimi in ne slediš slepo vzorcem ostalih. Raznolikost dela mi omogoča tudi drugačen in nenehno spreminjajoč se pogled na svet, kjer ni prostora za rutino. To mi ustreza, saj v odnose znotraj družine in dela vnaša nenehno dinamiko in izzive, padcem pa vedno sledijo vzponi.

V reviji Outsider sem zasledila članek o mladih arhitektkah, ki v biroju kuhajo kavo, moški kolegi pa dobijo resno delo. Ne verjamem, da je to vzorec, prej izjema. Mlade arhitektke imajo enake možnosti dela kot moški kolegi, vsak ima seveda svoje specifične kompetence, ki se dopolnjujejo. Ne strinjam se s trditvijo, da je mladim dekletom v arhitekturi težje, enakovredno lahko delajo, se učijo in razvijajo. Pomembni so znanje, povezovanje in medsebojno zaupanje, ne glede na spol.

Dilemo napornega dela žensk v arhitekturi bi preoblikovala v vprašanje napornega poklica arhitekta, ne glede na spol. Vprašanje položaja žensk v arhitekturi je pravzaprav vprašanje položaja žensk v družbi. V arhitekturi imamo v primerjavi z marsikaterim drugim poklicem boljše pogoje dela in uživamo več zaupanja. Ne nazadnje to dokazuje tudi dekanja Fakultete za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo v Mariboru Vesna Žegarac Leskovar, ki so ji vodenje treh fakultet zaupali tako inženirji gradbeništva kot tudi arhitekti.

Vesna Žegarac Leskovar je kljub mladosti redna profesorica, poučuje na fakulteti, je med vodilnimi raziskovalkami in hkrati deluje tudi v praksi. Uspešno usklajuje delo in družino, ima namreč štiri otroke. Je dokaz, da lahko kot arhitektka deluješ enakovredno, oz. še več: na področju gradbeništva, ki je pretežno v domeni moških, so vodstvo zaupali arhitektki. Kar ima v današnjih časih, v kontekstu sprememb Gradbenega zakona in nezaupanja gradbene stroke v strokovnost in sposobnosti arhitektov, še precej večjo težo.

Sporočilo mladim arhitektkam: razprite jadra in zajemite čim več vetra. Plovba bo naporna, težko se boste izognile nevihtam. Vznemirljivost, lepota in nepredvidljivost plovbe pa vam bodo zagotovo v večje zadovoljstvo kot varna zasidranost v pristanišču.

»Dilemo napornega dela žensk v arhitekturi bi preoblikovala v vprašanje napornega poklica arhitekta, ne glede na spol.«

Arhitekture ne delaš, temveč jo živiš

Intervju z Matejo Katrašnik in Polono Lipičnik

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Mateja Katrašnik (1974) in Polona Lipičnik 1971) sestavljata tim dveh slovenskih arhitektk, ki sta študirali na Tehniški univerzi v Gradcu. Diplomirali sta leta 2000 in 1998, danes pa delujeta v skupnem biroju Arhiteza v Mariboru. Ukvarjata se z arhitekturo, notranjim oblikovanjem in krajinskim oblikovanjem. Njuno pot zaznamuje delovanje ne samo v dveh državah, pač pa tudi širše. Svoje projekte in realizacije redno razstavljata in predstavljata na različnih mestih v Evropi in Aziji, prejeli sta že vrsto nagrad na arhitekturnih natečajih, za svoje delo pa tudi pomembne nacionalne in mednarodne nagrade: BigSEE Architecture Award, diplomo Mednarodne zveze združenj evrazijskih arhitektov (MASA) (Moskva, Ruska federacija), German Design Award, Iconic Architecture Award, Rat für Formgebung (Nemčija), Architecture MasterPrize (ZDA) in nagrado Leading Designers Award revije LUXlife (Anglija).

© Matjaž Wenzel

Sta dolgoletni prijateljici, ki sta po študiju v Gradcu ustanovili skupni studio. Kaj je njegovo vodilo?

Da, najin studio je nastal na podlagi dolgoletnega prijateljstva. Vodijo ga timsko delo, spoštovanje in medsebojna ustvarjalna povezanost kot osnovne vrednote. Radi podpreva tudi nove talente, ki stremijo k entuziazmu in so pripravljeni nadgrajevati svoje znanje, hkrati pa z nama delijo vizijo in strast do popolnosti. Biro sva poimenovali po povezavi med arhitekturo (ARHI) in sintezo (TEZA), z željo po sinergiji med teoretičnim ozadjem naših idej ter našimi oblikovnimi predlogi in realizacijami.

Kljub skrajni resnosti in odgovornosti se nama zdi pomembno, da se pri delu lahko tudi mnogokrat nasmejiva. Lahko bi rekli – in to nama je tudi všeč – da je naša stroka povezana s situacijsko komiko, ki jo doživljava skoraj vsak dan. To so drobne situacije, ob katerih se nasmejimo do solz, povezane bodisi z gradbišči, izvajalci, načrtovalci, projektanti drugih tehniških strok ali naročniki.

Kako si delita delo? Kako pomembni se vama zdijo odnosi znotraj ekipe?

Delo si deliva tako, da skupaj zoriva ideje in premišljava zasnove.

Mariborska Glazerjeva nagrajenka, pesnica Erika Vouk, je ob podelitvi nagrade dejala: »Nihče ni tako mogočen, da bi uspel in dosegel vse čisto sam.« Zavedava se, da kakovostni delovni procesi temeljijo na dobrih medsebojnih odnosih. Naše delo, snovanje in načrtovanje ter obujanje stavbe v življenje skozi proces gradnje, ni delo posameznika. Je interdisciplinarno timsko delo, usklajevanje in povezovanje delov v celoto, pri čemer je naloga arhitekta zadržati celostno sliko in skozi sodelovanje vseh vpletenih ohraniti izraz grajene strukture in temeljnih misli iz idejnega ozadja.

Kakšen je vajin način dela, kako poteka delo v vajinem studiu?

Glede na obseg in zahtevnost projekta ter glede na potrebno podporo drugih tehniških strok se lotiva izvedbe načrtovanja specifično za vsak projekt posebej. Kajti vsaka zasnova, vsaka stavba, vsako idejno ozadje prinaša s seboj nove in drugačne izzive, zmeraj je potreben individualni pristop, procesa načrtovanja ne prepuščava naključnemu toku. Z vsakim projektom se najprej spogledujeva, tehtava dobre in slabe strani, skušava odkriti pasti – ki jih je zmeraj dovolj, še posebej pri prenovah in rekonstrukcijah.

Celotno najino ekipo navdihuje tehnološki napredek, na enak način kot čustva. Čustveni del izvira iz sanj o boljši, plemenitejši, bolj trajnostni, bolj navdihujoči arhitekturi, ki odraža nas in naše dojemanje okolice. Tehnološki del se ukvarja z novimi trendi, novimi potrebami in smermi sodobne

»Navdih črpava iz vizij prihodnosti in sledi preteklosti. Izraža se v čutenju, skupku zaznav iz okolja, odzivov na omejitve in na preseganje omejitev. Vsak najin projekt ima svoje ozadje, dušo in identiteto.«

arhitekture in nizke gradnje, z inovativnimi, stroškovno in z viri učinkovitimi zasnovami, ki se izogibajo tujim elementom in se osredotočajo na svetlobo in prostor. Aktivno udejanjamo trajnost, zato najine zgradbe odražajo skrb za vpliv načrtovanja na okolje, hkrati pa se osredotočava na dolgoročne koristi prebivalcev in uporabnikov najine arhitekture.

Kdo so vajini naročniki?

Nabor naših strank je širok, od zasebnih do javnih naročnikov – občin, ministrstev in različnih javnih služb. Prav tako širok nabor vključuje tudi opis projektov, ki sva jih izvedli in jih še načrtujeva. Ne glede na velikost projekta se vsakemu posvetiva z enako vnemo in resnostjo.

Vaju je študij v tujini napeljal tudi k mednarodnemu delovanju? Vama je bilo zaradi njega laže narediti korake tudi v tujino? V čem vidita posebnost, prednost, ki vama jo je dal študij v Avstriji?

Res delujeva tako na nacionalni kot na mednarodni ravni, kar nama omogoča izvajanje različnih pristopov, razmišljanje zunaj okvirov in spodbujanje inovativnih poti. Že med študijem arhitekture na Tehniški univerzi v Gradcu v Avstriji sva imeli priložnost spoznati ne samo novo kulturo in jezik, temveč tudi nove pristope, in delovati v izredno mednarodno in interdisciplinarno naravnanem okolju fakultete, ki je omogočala pridobitev tako umetniških, družboslovnih kot tudi tehniških znanj. Posebej je študij zaznamovala izredno mednarodna struktura profesorjev – z najrazličnejših koncev sveta, s širokim pogledom in željo po kakovostnem prenosu znanja na bodoče generacije. Gostujoča predavanja odličnih posameznikov so nam omogočila, da smo poslušali Zaho Hadid, Kazuyo Sejima, Thoma Mayna in še mnogo drugih arhitektov, kar nam je v času, ko je bil svetovni splet še v povojih, zelo veliko pomenilo in nas posebej obogatilo. Po študiju sva poskušali vzdrževati tega mednarodnega duha in gledati onkraj okvirov naše države. Leta 2005, s prvo mednarodno zmago – Grand Prix na Mednarodnem bienalu mladih arhitektov pod okriljem UIA v Minsku v Belorusiji – se nama je odprla tudi marsikatera nova pot. Znava ceniti lastno kulturo in identiteto, hkrati pa naju zelo veseli, notranje izpolnjuje in nadgrajuje sodelovanje tako z razvitejšimi deželami kot tudi z nam bližjimi slovanskimi deželami. Naše sodelovanje sega od Istanbula do Kijeva in Minska. Ponosni sva, da sva bili mednarodno nagrajeni ne samo v zahodnih, temveč tudi v vzhodnih deželah, kar daje velik poklon najini širini. Najino najbolj oddaljeno gradbišče je bilo leta 2017 na Kitajskem, za paviljon mesta Maribor s krajinsko ureditvijo za razstavo Garden Expo 2018 v Džengdžovu, za kar sva prejeli tudi priznanje tega mesta.

Kako vidita arhitekturo?

S projektom se zmeraj ukvarjava tako, da najdeva njegovo inherentno miselno ozadje in identificirava logiko, funkcijo in obliko, značilno za vsako posamezno okolje. Najin proces projektiranja temelji na prepoznavanju izziva in na močnem čustvenem ozadju. Čute in občutke poskušava vplesti v vsak projekt. To jim daje lastno identiteto, na ta način jim vdihneva življenje. Iz visoke ravni čustev, ki jih integrirava v načrtovanje, izhaja najina predanost odličnosti. Tako ustvarjava edinstveno in za vsakega svojo uporabniško izkušnjo. Vizijo te edinstvenosti si prizadevava približati vsaki stranki ter jo voditi skozi proces načrtovanja in gradnje, s sooblikovanjem glede na njene želje, namene in potrebe. Množica teh izkušenj nama daje vpogled in sposobnost ustvarjanja sodobne arhitekture, ki je usklajena in diha z lokalnim okoljem.

Kaj vaju pri delu navdihuje in vodi?

Navdih črpava iz vizij prihodnosti in sledi preteklosti. Izraža se v čutenju, skupku zaznav iz okolja, odzivov na omejitve in na preseganje omejitev. Vsak najin projekt ima svoje ozadje, dušo in identiteto. V vizionarskem delu svojega procesa oblikovanja poskušava na nov način preveriti in premisliti odnose med kulturo, grajenim okoljem, strukturo, prostorom in funkcionalnostjo. Najina osnovna naloga je graditi mostove med potrebami in pričakovanji strank ter poiskati najprimernejši koncept za njihovo izpolnjevanje. Nove vrednote ustvarjava tako s preoblikovanjem kot z novim oblikovanjem, zmeraj pa najprej raziščeva prostorske danosti in poiščeva tematsko idejno ozadje. Proces ustvarjalnosti tako temelji tudi na določenih omejitvah, prostorskih, finančnih in časovnih. Ustvarjalnost pomeni poiskati navdih, mu slediti skozi proces načrtovanja in ga preliti v živo strukturo, stavbo, okolje, interier ali zunanjo ureditev. Snovanje novih zamisli združujeva z iskanjem novih poti za uresničenje idej, z odzivi na družbene spremembe, s čutenjem prostorskih zagat in zakonitosti.

Tukaj se dotaknemo poslanstva ...

Najin cilj je zagotoviti dialog med posebnostmi različnih strani, prisluhniti željam in potrebam ter jih umestiti v sodoben prostor, ki ni larpurlartističen in formalističen, temveč čuti vsakega svojega uporabnika. Oblikovanje večjih javnih objektov za učinkovito izpolnjevanje etičnega poslanstva in služenje družbi zahteva hitro in kompetentno reševanje številnih specifičnih izzivov, ki nastajajo. Ta izziv naju je že mnogokrat pripeljal na višjo raven in še okrepil vero v lastne sposobnosti.

Kaj je za vaju arhitektura? Kaj vama pomeni?

Arhitektura nama kot mejna veda med naravoslovjem in tehniko ter družboslovjem in filozofijo ponuja neskončen nabor možnosti in področij, na katerih lahko delujeva, se izražava, tvoriva in se udejanjava.

Zavedava se in poudarjava, da je stavba zelo opazen poseg ne le v prostor, ampak tudi v področje vedenjskih izborov. Kot odgovor na ta izziv gradnja zagotavlja urbano sobivanje in simbiozo ljudi s premišljenimi in ustvarjalnimi strukturami in okoljem. Arhitekta vidiva kot enega iz skupine »ustvarjalcev identitete«, ki sodeluje pri vzpostavitvi občutka kraja, skupnosti, domovanja ali delovanja za ciljno skupino uporabnikov.

Kako vidita prihodnost arhitekture?

Spodbujanje inovativnih poti naju vodi k nenehnemim izzivom na področju konceptov, povezanih z naravo prostora, hkrati pa se osredotočava na izkušnje in oprijemljive podrobnosti. V času, ko kakovost ni več samo v fizičnih lastnostih krajev, se moč arhitekture kaže tudi v pametni integraciji novih inteligentnih sistemov, ki se opira prav na te oprijemljive detajle, zaradi česar so visokotehnološki objekti tudi umetniška dela. V letu 2022 in pozneje bova nadaljevali razmišljanje o odnosih med kulturo, grajenim okoljem, strukturo, prostorom in funkcionalnostjo, da bova ostali v ospredju sodobne arhitekture.

Za prihodnost arhitekture nosimo celotno odgovornost arhitektke in arhitekti. To, kako poslujemo, kako postavljamo robne pogoje, kako medsebojno spoštujemo kolege iste stroke in kakšen odnos imamo do naročnika, nas postavlja na mesto v družbi, ki nam pritiče.

Je to tudi glavni izziv našega poklica?

Kot glavni izziv arhitekturnega poklica prepoznavava večplastnost umeščanja arhitekturnih vsebin. Zaradi raznolikosti vsebin svojih objektov sva zmeraj v procesu učenja in spoznavanja novega.

Kdaj pri delu začutita zadoščenje?

Vsakič, ko iz faze načrtovanja vdihneva življenje novemu objektu, nama to pomeni novo rojstvo, nov organizem. Ne glede na zgodbo, ki sva mu jo namenili, vsak objekt zaživi v svojem načinu.

»Kot glavni izziv arhitekturnega poklica prepoznavava večplastnost umeščanja arhitekturnih vsebin. Zaradi raznolikosti vsebin svojih objektov sva zmeraj v procesu učenja in spoznavanja novega.«

Kakovostna izvedba in izpolnitev pričakovanj naročnika dobro zasnovanega projekta pomenita zadoščenje sami po sebi. Lepo nama je tudi, kadar to prepozna širša javnost.

Kaj vama pomeni arhitekturni poklic?

Arhitektura je poklic, ki nima začetka in konca. Je kot Moebiusov trak.

Avstrijske arhitektke poročajo o zelo slabi zastopanosti in položaju žensk v arhitekturnem poklicu. Je razliko opaziti že med študijem? Kako to vidita vidve kot zunanji opazovalki? V čem vidita razliko med delovanjem arhitekta, morda arhitektke, pri nas in v Avstriji?

Meniva, da slabša zastopanost in položaj žensk v arhitekturnem poklicu nista vezana na geografsko poreklo, temveč sta globalno stanje našega poklica. Biti ženska v tej panogi je zelo težko, saj je izjemno konkurenčna. V našem poklicu je zelo veliko tveganja, tekmovanja, samoizražanja, in vse to so lastnosti, ki jih ženske dojemamo in uresničujemo drugače kot moški. Pri procesu pridobivanja naročil se pogosto uporabljajo metode in načini, ki se jih ženske izogibamo. Kultura tekmovanja je v arhitekturi mnogokrat odločilna, žal se tekme ne začnejo zmeraj za vse za isto startno črto. Zakaj je tako? Morda po eni strani zaradi ženskih lastnosti upoštevanja sočloveka in skrbi za družino, upoštevanja druge, nasprotne strani, pripravljenosti za dialog in kompromise. Tudi naju moti ta grobost, ki sva ji izpostavljeni. Morda je zato tako malo zvezdniških arhitektk?

Razlika v delovanju naše stroke pri nas in v Avstriji je predvsem v spoštovanju naše stroke. V Avstriji je naš poklic mnogo bolj cenjen in razumljen. Pri nas pa sta žal samograditeljstvo in misel, da vsak zmore vse sam in potrebuje samo žig, kar je bilo značilno predvsem za obdobje naše polpretekle zgodovine, pustila velike posledice. V Avstriji naročnik razume, kaj želi in česa ne zna in ne zmore. Prav tako je zelo prisotno in opazno zaupanje v znanje, ki ga dajo univerze, in spoštovanje tega znanja, pa tudi inženirskega poklica na splošno.

Ko govorita o arhitekturi, poudarjata njen čutni in čustveni del. Se vama zdi, da je s tem povezana vloga žensk v arhitekturi?

Vlogo žensk v arhitekturi vidiva predvsem skozi dodajanje drugačnega in močnejšega čustvovanja, ki daje stavbam drugačen občutek, drugačno možnost uporabe. Uporabnik ene izmed najinih stavb – večstanovanjskega objekta v Mariboru – nama je dejal, da se čuti, da je načrtovani tloris izdelala ženska, in da je lepo živeti tukaj. Na takšen način se prepoznava in začutiva svojo družbeno odgovornost in poslanstvo. Ženske vnašamo v arhitekturo desno hemisfero možganov, čustva, igrivost, ustvarjalnost.

Kako usklajujeta delo in materinstvo, družino?

Najverjetneje se bodo vsi kolegi iz najine stroke strinjali z nama, da arhitekture ne delaš, temveč jo živiš.

Tukaj morava povedati, da je arhitekturni poklic izrazito neprijazen do družin. Našli sva svoj način vodenja biroja in usklajevanja družinskega življenja. Arhitekturnih natečajev se večinoma ne udeležujeva, saj zaradi nočnega dela in dela ob koncu tedna puščajo le malo časa za družino. Ljubezen do oblikovanja prostora prenašava – vede in nevede – na svoje otroke. Obe sva materi treh otrok in imava družinsko življenje, prepleteno in soodvisno z zasebnim.

© Matej Lozar

Skatepark v Mariboru

Kaj bi svetovali mladim arhitektkam, ki šele vstopajo v svet arhitekturnega poklica?

Mladim arhitektkam in arhitektom, ki si želijo delovati aktivno in kreativno, bi sporočili, da brez obilice igrivih misli, resnega dela, veliko entuziazma in ogromno vloženega časa ne bodo dosegli prav mnogo. Za uspešno obvladovanje in opravljanje tega poklica ne obstaja delovni čas in ne obstaja stikalo za izklop. Zmeraj si v procesu ustvarjanja, razmišljanja, iskanja novih načinov in pristopov.

Iz vajinega odgovora razumemo, da med mladimi arhitekti in arhitektkami ne vidita razlike. Ali na svoji poklicni poti prepoznavata kakšno posebno potrebo oziroma podporo, ki bi jo morala stroka ponuditi ženskam?

Iz lastnih izkušenj lahko poveva, da bi morala stroka vsaj pri različnih javnih razpisih, natečajih in drugih najrazličnejših zahtevah o priloženih referencah za določeno časovno obdobje upoštevati čas, ko je ženska na porodniškem dopustu, in ga odšteti. Pri vsaki od naju to znaša vsaj tri leta.

Ali obstaja potreba po spodbudah, kot so posebne nagrade za ženske?

Ni potrebe za posebno spodbudo, meniva, da smo dovolj enakopravne.

Posebnost vajine zgodbe je to, da sta eden redkih timov uveljavljenih in mednarodno nagrajenih arhitektk pri nas, vajino pot kroji izkušnja tujine v času študija, pa tudi osebna, prijateljska vez. Kako bi povzeli svojo pot, kaj sta se ob njej naučili, spoznali …?

Najina skupna pot se je začela pri pevskem zboru Druge gimnazije v Mariboru in še danes si z glasbo mnogo poveva. Meniva, da je poglavitno v svojem delovanju in bivanju ohranjati harmonijo, biti v harmoniji. Medsebojni odnos in podjetje gradiva na temeljnih vrednotah zaupanja, spoštovanja in marljivosti. Temu dodajava kreativnost, dialog in željo po novem. Z veseljem prideva v službo in s svojim sobitjem in sobivanjem ustvarjava dela, ki govorijo najino zgodbo.

Lahko z nami delita kakšno zanimivo anekdoto, povezano z arhitekturno stroko, iz svojega poklicnega ali zasebnega življenja?

Na pregledni razstavi Društva arhitektov Maribor, ki smo jo nedavno odprli, sva se z dvema kolegoma iz naše stroke ob pregledu razstavnih plakatov soočili s čisto novimi principi gledanja na objekt, na interier, na sodoben minimalistični pristop – na tako pozitiven in zabaven način, da si bova definicijo, ki smo jo skupaj uvedli, zapomnili za zmeraj. Kot materi treh otrok sva obe iz gospodinjstva s petimi člani in posledično množtvom nalog, stvari, predmetov, želja, nemira, obveznosti. Ob pregledu fotografij asketsko minimalističnega interierja, ki ga je oblikoval naš kolega, smo prišli do skupnega zaključka, da to stanovanje omogoča samo omejeno bivanje, aktivno dvojino.

Arhitekturo razumem skozi prizmo človeka, ki jo bo uporabljal

Intervju z Leno Krušec

Pogovarjali sta se Polona Filipič Gorenšek in Špela Kuhar

Lena Krušec (1976) je leta 2001 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo. Od leta 2002 skupaj z možem Tomažem Kruščem vodi arhitekturno pisarno Arhitektura Krušec. Za svoje strokovno delo sta prejela že vrsto nagrad, med zadnjimi tudi Plečnikovo nagrado (2021), priznanje Piranesi (2021) in nominacijo za nagrado Miesa van der Roheja (za Tržnico Ptuj). Leta 2017 je skupaj z možem prejela tudi nagrado Prešernovega sklada za arhitekturna dela minulih dveh let. Projekti, ki jih snujejo v biroju Arhitektura Krušec, obsegajo raznolika merila, od oblikovanja javnih urbanih prostorov do projektiranja posameznih večjih in manjših javnih stavb ter večstanovanjskih in individualnih hiš. Pri snovanju arhitekture se osredotočajo na jasno izpovednost konceptualne zasnove ter inovativen izbor in obdelavo materialov, kar se zrcali v iskreni konstrukciji stavb. Pri oblikovanju javnih prostorov jih zanima raziskovanje novih prostorskih in socialnih odnosov med obstoječimi in novimi mestnimi strukturami. V ospredje vedno postavljajo človeka kot uporabnika in kot bistvo vsega, kar arhitekt počne. Tudi zato med drugim oblikujejo interierje. Za oblikovanje notranjih prostorov studia Pilates sta denimo prejela nagrado slovenski interier leta.

© Tone Stojko

»Pravzaprav ne verjamem v genialne spontane rešitve. V arhitekturi gre vedno za proces. In to proces trdega dela, v katerega je seveda vpletena ustvarjalnost.«

Te je poklic arhitektke »poklical«? Si o njem v mladosti veliko razmišljala? Te je vanj kdo usmeril?

Neposrednih usmeritev od bližnjih nisem imela, nihče v ožji družini ni arhitekt. Imamo pa veliko arhitektov v širšem sorodstvu. Pravzaprav sem že od osnovne šole dalje vedela, da bom šla študirat arhitekturo. Ta poklic me je vedno zanimal. Ni pa bilo nekoga, ki bi me vanj prav posebej usmeril ali mi razložil, kaj ta poklic pravzaprav obsega. Takrat sem obiskovala nekakšne tečaje risanja, bolj s ciljem, da bi se naučila te veščine. Če pogledam nazaj, sedaj ko vem, o čem govorim, pa lahko trdim, da me je vedno zanimal prostor. Samo da takrat nisem vedela, kaj to pomeni. Danes sem zelo vesela, da sem izbrala ta poklic, in tudi prepričana, da sem izbrala prav.

Se je, ko si bila otrok, zgodil trenutek, impulz, ki ti je vzbudil zanimanje za prostor, za arhitekturo?

Dodaten vpogled mi je morda ponudil predmet umetnostna zgodovina na Gimnaziji Bežigrad, ki ga je vodila prof. Narcisa Desković. Odstirala nam je lepote te discipline, ko smo hodili na izlete. Prvi izlet so bile Benetke. Pred tem sem bila velikokrat tam s starši, a jih nikoli nisem videla tako, kot sem jih takrat z njo. Potem smo šli še v Padovo, na Sicilijo, v Rim, na Dunaj, in tam sem začela odkrivati čarobnost notranjosti velikih zgradb iz naše zgodovine. Morda me je na neki način to še dodatno usmerilo v arhitekturo. Iz otroštva se res ne spomnim, da bi me kdo napeljal na to. Tudi moji starši so bili v čisto drugih strokah.

Kako pa je bilo v času študija? Arhitekturo danes sicer študira veliko žensk, a jih zelo malo ostane v projektivi. Se ti je zdelo, da je to področje tisto, ki te zanima?

Vedno me je zanimal proces snovanja in tudi gradnje arhitekture. In še danes zelo nerada delam projekte, če že vnaprej vem, da obstaja le malo možnosti, da bodo realizirani. V resnici se le redko zgodi, da delam nekaj, za kar vem, da ne bo izvedeno. Pravzaprav me zelo zanimata prav proces gradnje in končna reakcija uporabnika na našo zasnovo. Slednje se mi zdi mogoče še pomembnejše, saj arhitekturo mnogokrat razumem ravno skozi prizmo človeka, ki jo bo uporabljal.

V arhitekturi te torej zanimata konstruiranje in grajenje. Ko ženska profesionalno deluje v paru, je to po navadi bolj redko. Ženske so pogosto komunikatorke, povezovalke, ki skrbijo za vse ravni v procesu arhitekturnega snovanja.

Midva s Tomažem si vodenje projektov razdeliva. V biroju imamo vedno več projektov, ki tečejo vzporedno. Tisti, ki vodi projekt, torej vodi vso komunikacijo in ima nadzor nad projektom, to pomeni tudi nadzor na gradbišču. Vse ključne odločitve pa so vedno skupne. Mogoče je razlika med nama v tem, da na gradbiščih praviloma opravljava različni vlogi. Jaz sem »good guy«, Tomaž ravno nasprotno. In prav tukaj je mogoče ta razlika – da se sama nikoli ne prepiram (oziroma zelo zelo redko). Tudi če je debata zelo vroča, poskusim ohranjati mirno kri. Tudi ko dialog ni več konstruktiven, počakam ali poskušam umiriti strasti. V resnici se takšnih situacij lotevam drugače, čeprav imava s Tomažem isti cilj. Naj poudarim, verjamem v razlike med moškim in žensko, zelo nerada pa zadeve delim na moške ali ženske v arhitekturi, v svojem poklicnem delovanju; s Tomažem sva preprosto tim, ki vse dela skupaj.

Iskanje razlik tudi ni namen teh intervjujev. Zelo zanimivo pa je, da vedno znova ugotavljamo, da ima ženska določene ključne lastnosti, ki jih večina moških nima. Po večini želimo ženske povezovati, zgladiti konflikte in ne ustvarjati novih ali jih podžigati. Kar je tudi v poslovni komunikaciji zelo pomembno.

Morda res več komunikacije opravim jaz, ampak bolj zato, ker sem več v biroju, ne zato, ker naj bi bila kot ženska sposobna boljše komunikacije z naročnikom. Tudi vse strokovne odločitve so vedno sprejete v dialogu. Seveda se spreva, seveda je debata, kako bi rekla, včasih tudi vroča (*smeh*). A vedno se poskusiva nekako uskladiti in se z odločitvijo oba strinjati.

Kako pa delujeta znotraj širše skupine sodelavcev v biroju? Se vidva odločata, načrtujeta ključne zadeve in potem v to vključita sodelavce?

Ne, absolutno so sodelavci del procesa snovanja že od samega začetka. Midva se morda vnaprej odločiva o ključnih konceptualnih potezah. Sodelavci pa so nepogrešljiv del tima in brez njih naše arhitekture ne bi bilo. In vsak projekt je treba razumeti kot rezultat skupnega dela celotnega biroja. Od vsakega sodelavca pričakujeva, da razmišlja o arhitekturi, kar pomeni, da želiva, da bistveno prispeva k zasnovi projekta.

Oba s Tomažem sta izredno močna človeka. Očitno se to zrcali tudi v delovanju vajinega biroja, oba sta v snovanju vajine arhitekture zelo prisotna. Partnerja sta tudi v zasebnem življenju. Kako občutiš to stalno prisotnost, povezanost?

To se seveda vedno lahko sliši zelo romantično, a je tudi izjemno težko. Nekako se naučiš živeti na ta način. Seveda midva nimava ločenega delovnika in prostega časa, vse je prepleteno. In seveda, znana fraza »ne nosi dela domov« se pri nama ne obnese. Tudi doma se pogovarjava o projektih, obračava stvari in razmišljava; seveda ni lahko, a sva se naučila na ta način živeti skupaj, in ne predstavljam si drugačnega sobivanja. Včasih je seveda naporno, in ko se doma pogovarjava o delu v biroju, že oba otroka vesta, za kateri projekt gre in kdaj bo debata privedla v konflikt (*smeh*). A tako pač je, to je del našega družinskega življenja. Sploh si ne predstavljam, da bi živela z nekom, ki ne bi enako strastno razmišljal o arhitekturi. Lahko se zgodi, da v nedeljo popoldne načnem neko temo in Tomaž reče – a veš, da ravno sedaj razmišljam o tem.

Je pri tebi arhitektura nekakšno lepilo, ki združuje delo, partnerstvo in morda tudi hobije? Povezovalec med arhitekturo in družino pa si najverjetneje po večini prav ti?

Da, absolutno.

Kaj pa meniš o ustvarjalnosti v arhitekturi? Sploh v primerjavi s časom, ko je imela arhitektura v družbi drugačno mesto ...

Pravzaprav ne verjamem v genialne spontane rešitve. V arhitekturi gre vedno za proces. In to proces trdega dela, v katerega je seveda vpletena ustvarjalnost. V tem procesu je ogromno preverjanja, spreminjanja, prilagajanja in predvsem veliko razmišljanja in študiranja. Večen študij in raziskovanje sta podlaga za kakršnokoli udejstvovanje v naši stroki. In to je ustvarjalnost, ki je pri nas vedno del procesa snovanja arhitekture. Prisotna je pri vsakem projektu. Ne občutim, da bi je bilo zdaj manj kot nekoč. Morda je bolj vprašanje, kako se projekta lotiš. V času, ko delaš več natečajnih projektov, se zdi, da si v resnici bolj ustvarjalen. Natečaji so instrument, kjer lahko bolj izraziš svojstveno ustvarjalnost, ali še bolje, izraziš svoj pogled na stroko. Sem pristaš tega, da bi se morali v biroju vseskozi udejstvovati na natečajih. Seveda je to s finančnega vidika nemogoče. Ampak to vidim kot vlaganje v razvoj. V procesu natečaja se ogromno naučiš, ogromno stvari preveriš. Prideš do novih spoznanj, novih rešitev. Zato upam, da bomo ta model natečaja ohranili.

Kako doživljaš aktualno dogajanje v zvezi z obstankom natečajev?

Natečaje moramo ohraniti, saj je to edini ustrezen, transparenten in demokratičen način iskanja najboljših strokovnih rešitev za specifične probleme v prostoru. Treba je narediti vse za to, da se natečaji ohranijo. Mi smo večino večjih projektov dobili prav z zmago na natečajih. Manjši projekti so tisti, ki jih dobiš na podlagi referenc, prek poznanstev ali naključno.

Ali je lahko natečaj tudi odraz oziroma kazalnik družbene angažiranosti arhitekture? Na natečaju so namreč rešitve lahko kar najbolj sodobne, raznovrstne in morda tudi provokativne. Vsi, ki sodelujejo na natečajih, skrbijo, da kultura arhitekture ostaja na visoki ravni. Če se natečaj ukine, se bo to vsekakor dolgoročno poznalo na kakovosti arhitekturne produkcije.

Natečaji so vsekakor kazalnik razvitosti družbe. Zelo razvit sistem natečajev pozna skoraj celotna zahodna Evropa. Poglejte na primer Švico, Avstrijo ali Nemčijo. Tudi naš biro je sodeloval na natečajih v Švici, tri stanovanjske soseske pa smo ravno na podlagi zmage na natečaju izvedli v Bratislavi in Pragi. Če ni natečajev, ostaja kot merilo le še najnižja cena, kar pa seveda ne vodi v strokovni napredek. Tudi izbor na podlagi kvantitativnih referenc ni pravi nadomestek natečajev, saj praviloma ne obstaja strokovna komisija, ki bi preverila kakovost teh referenc. Če je nekdo naredil toliko in toliko kvadratnih metrov stanovanj, to še ne pomeni, da bo dobro rešil konkreten projekt v točno določenem prostoru. Obstaja pa še en vidik tega problema: da so v primeru izbora na podlagi referenc povsem izločeni manjši, mladi biroji, ki so lahko mnogo bolj kreativni kot večji in starejši biroji.

Kaj pa je pravzaprav vloga arhitekture v družbi danes? Kaj ustvarja vez med prostorom in družbo?

Arhitektura je predvsem socialna disciplina. V svojem bistvu je v prvi vrsti namenjena človeku, in skozi to ureja socialna razmerja v družbenem in fizičnem prostoru. Arhitektura ima možnost vplivati na odnose med ljudmi v prostoru. In ravno zdaj, ko smo priča naravnim katastrofam, kot je epidemija covida, ali ko vsak dan spremljamo, kako na svet okoli nas vplivajo podnebne spremembe, postaja jasno, kako pomemben element preživetja je ravno kakovosten prostor, v katerem živimo. Menim, da je ravno arhitektura ena ključnih disciplin, ki lahko bistveno prispeva k reševanju ekoloških izzivov našega časa.

Čeprav se zdi, da arhitektura kljub vsem omenjenim izzivom ravno sedaj postaja čedalje bolj generična ... Če pogledamo zadnje slovenske natečaje, opazimo nekakšno generičnost rešitev. Kje se v arhitekturi zrcali ta specifičnost, o kateri ves čas govorimo, na primer trajnost?

Generičnost, o kateri govorite, se po mojem mnenju ne opazi pri natečajih, ampak predvsem v grajeni arhitekturi. Če se vozite po slovenskem podeželju, lahko opazite, da je že vsaka bela kocka z ravno streho razumljena kot sodobna arhitektura, četudi nima ničesar, kar bi jo povezovalo s prostorom, v katerem stoji. Problem, o katerem govorim, je enak že desetletja, le da se od časa do časa spremeni oblika, ki je v določenem obdobju razumljena kot »moderna«. Zelo redki so projekti, ki skušajo kritično odgovoriti na vprašanja specifičnega prostora, družbenih razmerij, materialov in drugih elementov, ki oblikujejo značilnosti lokacije. Je pa seveda uresničenje takšne naloge izjemno težko, tudi zato, ker lahko takšen pristop v javnosti sproži različne odzive. Še posebej če gre za javni projekt. Pravkar smo imeli izkušnjo z oblikovanjem trga, in sicer s tržnico na Ptuju. Šlo je za mestni prostor, ki je bil prej zavržen, stisnjen med oporni zid ceste in požarno steno sosednje stavbe. Prostor, ki je bil namenjen prometni cesti in parkirišču. Naš projekt je korenito posegel v lokacijo, ji povsem spremenil program, spremenil

© Tomaž Krušec

Angkor Vat (Kambodža)

Pogled s Sigirije (Šrilanka)

družbena razmerja v prostoru, preusmeril do tedaj običajne poti uporabnikov, iz prostora odstranil promet in parkirišča. Si predstavljate, kakšen šok je to za meščane? Ljudje se navadijo na podobo prostora in zato težko sprejmejo nekaj novega, nekaj, česar še nikjer prej niso videli. To je v naravi ljudi.

Ali po vseh krizah, ki so se zgodile – okoljskih, finančnih, družbenih – danes drugače gledate na arhitekturo, razmišljate o njej? Je bil pred tem večji poudarek na podobi, izrazu arhitekture, danes pa je bolj v ospredju vsebina, proces?

Formalna podoba arhitekture me ni nikoli zanimala. Oblika je bila zame vedno nekaj, kar je posledica vsebine. Evolucijo tega odnosa vidim predvsem v poudarjanju odgovornosti, ki jo ima arhitekt do prostora in okolja. Stavbe, ki jih gradimo danes, nas bodo večinoma preživele. Naša arhitektura bo v prostoru obstajala bistveno dlje kot mi sami. Zavedati se moramo, da bodo naše stvaritve zaznamovale fizični prostor, tudi ko nas ne bo več tukaj. To zavedanje veča odgovornost, ki jo imajo arhitekti do prostora, v katerem delajo. Vprašanje gradnje danes je tudi vprašanje, kako bo gradnja dolgoročno vplivala na naše okolje.

In kaj vam poleg dela, ki je tudi vaš hobi in ljubezen, daje življenjsko energijo, kako ohranjate osebno ravnovesje?

Delo te seveda napolni, sploh takrat, ko dobiš potrditev, da si nekaj naredil prav, ko si sam zadovoljen in je zadovoljen tudi tisti, ki bo s tvojo stvaritvijo živel. To je nedvomno zadoščenje in svojevrstno veselje. Poleg tega mi baterije napolni tudi šport, tek. Ko tečem, se res odklopim, meditiram, med tekom tudi velikokrat rešim kakšne dileme. Rešujem stvari, a se tega pravzaprav sploh ne zavedam. V resnici težko ločim prosti in delovni čas – oziroma ju ne ločujem. Tudi potovanja imam zelo rada. Z družino skušamo čim več potovati; kolikor pač zmoremo. Na potovanjih se, ko opazujemo svet arhitekture, na neki način tudi izobražujemo. In to mi je v veliko veselje.

Vaše življenje je dejansko večino časa obarvano z arhitekturo. Vsemu navkljub pa ste tudi mama dvema fantoma. Kako vam uspe vsak dan znova sestaviti vse dele te izjemno kompleksne sestavljanke?

V veliko pomoč so mi starši, ki živijo v Ljubljani. Brez njih najverjetneje ne bi zmogla vsega, kar počnem, kar počneva. Skoraj vedno so mi v oporo in na razpolago. Zato je seveda bistveno lažje usklajevati profesionalno in družinsko življenje. Za žensko je materinstvo oziroma obdobje, ko je otrok majhen, zelo naporno. Nikakor ni lahko, ogromno je odrekanj in prilagajanj. Mislim pa, da imamo ženske sposobnost, da delamo več stvari hkrati, da mislimo več stvari naenkrat, česar moški res ne zmorejo. In tako nam to uspe.

Ta moč izvira tudi iz tega, kar počnete, kajne? Tudi otroka so vzgojena v duhu arhitekture in je to hočeš nočeš tudi njun način življenja.

Res je, komaj čakata, da gremo na potovanje, in ni jima težko v nedeljo iti na izlet in si zraven ogledati še kakšno hišo.

Danes je na Fakulteti za arhitekturo več deklet kot fantov. Če bi imeli hčerko, kaj bi ji odgovorili, če bi vas vprašala za nasvet, ali naj študira arhitekturo?

Če bi jo to zanimalo, če bi pokazala entuziazem, bi jo seveda podprla. Sploh če bi bila človek, ki je pripravljen trdo delati. To je res pomembno. V arhitekturi ni prostora za lenuhe. Pravzaprav moraš biti pripravljen delati od jutra do večera. Jaz si nisem nikoli predstavljala, da bom kot arhitektka toliko delala. Zdaj pa si ne predstavljam, da bi delala manj. Težko verjamem, da bi z manj dela lahko dosegli, kar smo dosegli. Gre za proces, ki ga ne moreš skrajšati. Najbolj zanimivo pa je, da ob vsem tem delu še izjemno uživam.

Že od nekdaj ste ambiciozni. Verjetno tudi »pridni«, to je ta slovenska beseda, ki nima prevoda (*smeh*) ...

Da, entuziast sem od nekdaj. Vedno so me stvari zanimale in sem jih poskušala raziskati oziroma se vanje poglobiti.

Morda je velika težava tudi vrednotenje naših intelektualnih storitev, kar je pri nas še vedno neurejeno. Marsikdo si raje želi službo z osemurnim delovnikom, za katero dobi plačilo vsak mesec. V projektivi tega velikokrat ni.

Tudi takšne službe obstajajo znotraj arhitekture. Na občini ali na kakšnem ministrstvu lahko veliko narediš za dobro arhitekturo in »pameten« urbanizem. Ravno to je problem naše javne uprave; velikokrat tam delajo strokovnjaki, ki niso arhitekti in se zato premalo zavedajo, kako pomemben je lahko njihov prispevek k širši kakovosti našega skupnega prostora.

Imate morda kakšen dnevni ritual? Kaj v povezavi z otrokoma? Morda sprehodite psa?

V resnici ne. Prilagajam se otrokoma glede na njune dejavnosti. Zelo redko sem doma ob štirih. Včasih pridem domov tudi pozno zvečer. Če pa vem, da me otroka potrebujeta, se prilagodim in pridem prej. Vse poteka sproti. Tudi midva s Tomažem nimava razdeljenih vlog, da bi denimo on vozil otroka, jaz kuhala … O vsem se dogovarjamo sproti, tudi o tem, kdo bo na sprehod peljal psa (*smeh*).

Fleksibilnost je torej osnova, da vse deluje. Kdo pa je tisti, ki vzdržuje organizacijo, ki seveda kljub fleksibilnosti mora biti nekje v ozadju?

Jaz.

Je bilo za vas kot žensko največji izziv usklajevanje med starševstvom in delom ali ohranjanje pozicije znotraj stroke v začetnem obdobju starševstva, morda ohranjanje partnerskih odnosov?

Kot rečeno, na svoje življenje zelo nerada gledam skozi prizmo ločevanja na moško in žensko vlogo. Bolj gre za stvar interesa, sposobnosti posameznika, ne glede na to, ali je moški ali ženska. Ravno zaradi tega tudi nikoli nisem zaznala, da bi take razlike nastale.

Ste kot ženska v arhitekturi morda opazili, da ste na katerem od področij, ki se jih dotaknete znotraj arhitekturnega ustvarjanja (marketing, pravo, finance, zakonodaja), premalo samozavestni?

Včasih, na začetku, mi je manjkalo tehničnega znanja. Ampak to pridobiš, če ne prej, na gradbiščih. Vsakdo ima kaj, kar mu bolj ali manj leži, ne glede na to, ali je moški ali ženska.

Kako ste doživljali prehode med različnimi obdobji svojega ukvarjanja z arhitekturo? Kako je bilo biti študentka arhitekture, delovati kot mlada arhitektka, kako je zdaj, ko vodite enega izmed vrhunskih slovenskih arhitekturnih birojev?

To je res proces. Ko zmagaš na prvem natečaju, sta to res neizmerna sreča in veselje. In ko začneš projektirati, »na prazen list«, pravzaprav ne veš veliko in se sproti učiš. Tako pride do prve realizacije. Če sedaj pogledam nazaj, bi verjetno marsikaj sprojektirala drugače. V resnici pa je bila tista prva stavba močna in ambiciozna. Mogoče sem si takrat upala celo več, kot si upam danes. Kakorkoli, mogoče sem še malce premlada, da bi lahko delala inventuro za nazaj, pa vendar se mi zdi, da je bilo vse, kar me je pripeljalo do današnjih dni, nekako prav. Četudi se moraš učiti na lastnih napakah, sem zadovoljna, da mi nikoli ni bilo treba odstopiti od strokovnih vrednot, o katerih smo se pogovarjale prej in ki jih zagovarjam že vse od začetka.

Ženski princip v projekt vedno prinese še druge dimenzije

Intervju s Tino Rugelj

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Tina Rugelj (1976) je arhitektka in notranja oblikovalka, ki je aktivna predvsem na področju produktnega oblikovanja. Študirala je na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani in diplomirala leta 2002 na Tehniški univerzi v Gradcu. Eno leto je posvetila študiju oblikovanja na Univerzitetnem centru za oblikovanje in umetnost v Barceloni – EINA. Po študiju in praksi v birojih pri nas in v tujini je leta 2011 ustanovila svoj studio. Leta 2012 je javnosti predstavila unikatno kolekcijo vrtnega pohištva Concrete Garden, ki je namenjena vsem ljubiteljem surovega betona in ekstravagantnega vrtnega pohištva. Njena druga kolekcija pohištva, poimenovana Pripovedi Jadrana, pa črpa navdih v tradicionalnih mediteranskih motivih in v dom vnaša duh poletja.

© Klemen Razinger

»Arhitekt je graditelj 'kolektivnih vizij'.«

© Fulvio Grisoni

Instalacija Mere udobja

Ste arhitektka, ki se v prvi vrsti ukvarja z notranjim oblikovanjem. Kako delujete, ste zaposleni?

Sem samozaposlena, vendar delujem pretežno v timu. Pri projektih, vezanih na interier in oblikovanje, se predstavljam pod imenom Studio Tina Rugelj in imam sodelavce, s katerimi tesno sodelujem že leta. Pri večjih arhitekturnih projektih, kjer ima naročnik željo po kakovostni arhitekturi, ki jo želi nadgraditi še z dovršenim interierjem, se povezujem z birojem Kombinat arhitekti. Ko oblikujemo interier, običajno projekt vodim jaz in delo usklajujem še s tremi do štirimi sodelavci, ki glede na svoje izkušnje in predznanje sodelujejo v različnih fazah projektiranja. Pri projektih želijo naročniki komunicirati z menoj, vendar imam kljub temu pri vsakem projektu asistenta/asistentko, za katerega želim, da je vključen v vso komunikacijo in vse faze projekta. Pri večjih arhitekturnih projektih, kjer sodelujem z birojem Kombinat, sem običajno vključena v idejni del. V izvedbeni fazi se udeležim usklajevanja z naročnikom, sploh ko prevzamem snovanje interierja v nadaljevanju. Pri projektih večjega merila sem bolj v vlogi povezovalca in skrbim, da vsi dobivamo prave informacije za nemoten potek dela.

Kakšna je dinamika odnosov in sodelovanja pri vašem delu?

S stalnimi sodelavci smo zelo utečena ekipa, vsi radi prihajamo na Rimsko, kjer imamo svoje prostore, ki si jih delimo s Kombinatom in ekipo Prostoroža. Vzdušje je pri nas zelo živahno, pozitivno, prav tako sončni so tudi naši prostori. Velikokrat iščemo tudi zunanje sodelavce, predvsem projektante strojnih in elektro inštalacij ter statike. Izbiramo jih glede na naravo in zahteve projekta. Delamo samo z zanesljivimi. Naročnike si zadnja leta lahko izbiramo. Dela je res veliko. Preveč. Prava energija z naročnikom in vsebina oz. potencial projekta sta tista, ki pretehtata pri končni odločitvi. Izvajalce naročniki največkrat pripeljejo s seboj, če pa kdo vpraša, imamo seznam zanesljivih izvajalcev tudi mi, seveda pa tudi tistih manj zaželenih.

Kakšni projekti vas najbolj prevzamejo?

V zadnjem času so to projekti za interier in tudi arhitekturo, ki so vezani predvsem na naročnike z močno osebno zgodbo. Zanimajo me projekti, ki izžarevajo duha kraja, lokalne zgodbe in lokalno krajino. Sem Primorka in vse bolj me vleče nazaj k morju. Tudi zato me prevzamejo in privlačijo projekti na teh koncih.

© Janez Marolt

Interier hiše ZS

© Klemen Razinger

Pisarne K

Kaj vam pomeni ustvarjalnost? Kje najdete navdih za delo?

Moj navdih je morje. In še enkrat morje. Sicer pa opažam dva tipa ustvarjalnosti. Pri prvem začneš z idejnim projektom in se misli kar iskrijo ob vseh možnostih, ki jih prostor ponuja. Ko se po celotnem procesu vsi, projektanti in naročnik, zedinimo, pridemo do favorita, kot mu običajno v šali rečemo. Tu se začne drugi tip ustvarjalnosti – ustvarjalnost reševanja problemov. Pri prvem tipu je potrebnega veliko znanja s področja projektiranja, senzibilnosti do prostora, kamor objekt umeščamo. Drugi tip pa v resnici zahteva več energije, mediatorskih veščin in spretnosti ter izjemno dobro poznavanje procesov gradnje ali izvedbe posameznih detajlov. Na koncu, na gradbišču, namreč šteje le to.

Kakšno vlogo po vašem mnenju nosi arhitektura in kaj vam pomeni?

Arhitektura je del mojega življenja, je vse okoli nas. Je način življenja. Ta poklic me izpolnjuje in osrečuje. Arhitektura vedno vpliva na počutje ljudi. Zato mora biti družbeno odgovorna, biti mora optimistična, ustvarjati mora prostore, kjer bomo boljši kot skupnost, uporabljati mora vrste gradnje in materiale, ki so okolju prijazni. Arhitekt ima posebno nadmoč, ima možnost vplivati na družbo, na razvoj kraja, na bližnjega soseda … Je »graditelj kolektivnih vizij«, kot pravi arhitektka Lina Bo Bardi.

Kakšna bo po vašem mnenju prihodnost arhitekture in kateri bodo največji izzivi oziroma težave arhitekturnega poklica?

Res upam, da egoizem ne bo prevladal nad skupnim dobrim. V veliki meri smo za odnos do poklica odgovorni sami. V drugih strokah so zelo enotni pri ščitenju dobrega imena lastnega poklica, tudi kriteriji, kdo ga lahko opravlja, so bolj strogi. Pri nas pa se nekateri ne držijo niti osnovnih pravil stroke. Druga stvar pa je, da moramo naročnike velikokrat izobraževati, se boriti za zavedanje, da z denarjem ni dovoljeno vse oz. da ni moralno prav za prostor, da se nekatere stvari izvedejo tako, kot si predstavljajo oni.

Kakšna pa je vloga žensk v stroki? Kaj vam pomeni poklic arhitektke?

Mislim, da ključna, saj nas je arhitektk že več kot moških arhitektov. Šalo na stran; ženski princip v projekt vedno prinese še druge dimenzije, bolj čustvene, izkustvene.

So vaše izkušnje pri usklajevanju dinamike poklica in družine dobre? Kaj vam daje zadoščenje?

Svojega poklica ne bi zmogla opravljati s tako predanostjo, kot ga, če ne bi imela podpore doma. Velikokrat je za nas zelo težko, predvsem ko so otroci majhni. Ko sam vodiš svojo dejavnost, se ne konča vse le pri projektu, v ozadju je še planiranje stroškov, novih projektov, usklajevanje ljudi. Osem ur seveda prehitro mine.

Na koncu pa zadoščenje prinese predvsem kakovostno izveden projekt, posledično pa tudi zadovoljstvo obeh, naročnika in mene.

Ste kdaj pomislili, da bi svoj poklic opustili?

Ne.

Imate kakšen nasvet, kakšno podporo bi lahko stroka na začetku poklicne poti (ali kasneje) ponudila ženskam?

Predvsem nam primanjkuje podjetniškega znanja.

Kaj pa morda spodbuda v obliki posebne nagrade za ženske?

Ne vem, ali je to potrebno. Kakovostni projekti se hvalijo sami.

Imate morda nasvet za mlade arhitektke, ki vstopajo v svet arhitekturnega poklica?

Arhitektkam bi svetovala, naj bodo radovedne, naj se ne bojijo postavljati vprašanj ali dvomiti. Nujno je iti v svet, morda s prakso v tujini ali podobnim. Tako lahko bolj suvereno izobražujejo naročnike doma.

Ali lahko z nami delite kakšno zanimivo anekdoto iz svojega poklicnega ali zasebnega življenja?

Vedno, ko pridem na prvi sestanek z izvajalci na gradbišče, se izredno zabavam, ko jih preučujem. Večinoma vidim njihove misli: »ah, ženska, tole bo pa lahek oreh«, »tu bo pa vse po naše« ... Vedno sem seveda prijazna z vsemi in to jih hitro zavede. Ko se gradbeno-obrtniška dela začnejo, pa vidijo, da ne odstopam od dogovorjenega, da točno vem, kaj je izvedljivo in kaj ni, in potem so spoštljivi. Raje vprašajo, se posvetujejo, hierarhija odločanja jim je jasna. Seveda se morajo ta pravila igre določiti že na začetku. Naročnik mora predati taktirko meni, sicer so vedno težave. Popravljanje narobe izvedenih stvari na gradbišču je zamudno, drago in vedno z veliko mero slabe volje. Rada delam v pozitivnem okolju. Ko se držimo dogovora o hierarhiji podajanja informacij, nam gre običajno kar dobro.

© Miran Kambič

Butik Zoofa

Prihodnost vidim v skrbi za boljše počutje ljudi

Intervju s Špelo Leskovic

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Špela Leskovic (1976) je leta 1999 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Z Alešem Košakom, življenjskim in poslovnim partnerjem, vodi arhitekturni biro AKSL arhitekti, ki ima pisarni na Dunaju in v Ljubljani.Delujeta na področju arhitekture in notranje opreme. Svoje delo predstavljata v revijah in na razstavah v Sloveniji (DAL, DESSA, HAM, SEM) in v tujini (HDA, Gradec; Architektur Centrum Hamburg, MSU Beograd, Zira Beograd, Muzej oblikovanja Holon, Tel Aviv ...); med drugim sta bila leta 2008 nominirana za Plečnikovo nagrado, v letih 2009 in 2010 pa za nagrado Contract Annual Interiors Award (za najboljši interier), leta 2015 in 2021 sta prejela nacionalno nagrado za najboljši interier Big See. Projekt hotela Grand Koper je lansko leto prejel nacionalno nagrado za najboljši javni interier leta 2021. Špela je predavala na Fakulteti za arhitekturo v Innsbrucku, na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani, na Fakulteti za dizajn, na Naravoslovnotehniški fakulteti (Oddelek za tekstilstvo, grafiko in oblikovanje) v Ljubljani, na Fakulteti za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo Univerze v Mariboru, na arhitekturni konferenci BLOK v Beogradu, na sejmu Design District v Rovinju ter v Zagrebu. Leta 2015 je na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani pridobila naziv asistentke. Udejstvuje se tudi v pisanih medijih, leta 2006 je sodelovala v uredniškem timu, ki je pod vodstvom Andreja Hrauskyja vzpostavil bazo slovenske arhitekture na platformi Nextroom. Med letoma 2010 in 2011 je bila urednica za področje arhitekture pri reviji Ambient. Do leta 2020 je pisala o oblikovanju in interierjih za revijo Hiše. Leta 2014 je bila mentorica semestralne delavnice »Prenova s tekstilom v notranjosti« na NTF. Leta 2014 je sodelovala v kabinetu prof. Jurija Sadarja na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani (projekt »Leseni vrtec«), leta 2015 pa je bila tehnična asistentka prof. Stefana de Martina na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Innsbrucku, in sicer pri projektu »Uni Kampus«. Po selitvi na Dunaj leta 2016 je tam ustanovila biro in začela intenzivno sodelovati na projektih prenove hotelskih interierjev. AKSL je v zadnjih letih tako ustvaril številne hotelske interierje, tako doma kot po svetu v sklopu svojega biroja ali kot sodelovanja na projektih z drugimi arhitekturnimi biroji. Trenutno živi in dela na Dunaju v Avstriji.

© Matej Fisher

Z Alešem Košakom sta že kmalu po diplomi ustanovila svoj biro in predstavila prve realizacije. Kako velik je vajin biro danes?

Biro AKSL arhitekti sva z Alešem Košakom ustanovila leta 2000. Vse do danes pod njegovim okriljem deluje 4–6 arhitektov, pa tudi vabljeni sodelavci (glede na potrebe pri projektih). Projekti, ki jih snujemo, so večinoma interierski, specializirani smo za interierje hotelov, restavracij, trgovin, spajev, delamo pa tudi enodružinske hiše in druge arhitekturne projekte. Zadnjih deset let delujem kot vodja biroja, dejavna sem tudi kot predavateljica ter sodelujem z več arhitekturnimi in oblikovalskimi revijami.

Kakšna je dinamika dela v vajinem biroju?

Upam si verjeti, da je dinamika dela sproščena in da znotraj biroja vsak spozna in odgovorno sprejme svoje odgovornosti in naloge. Verjamem v delitev dela, ki krepi posameznikova močnejša področja, zato nimamo strogo začrtanih delovnih imen oz. funkcij, kot so na primer oblikovalec, tehnični risar, vodja projektov, administrator, PR-strokovnjak … Sčasoma se je vse to porazdelilo med vse nas in vsak prevzame področje, na katerem se čuti bolj usposobljenega.

Kaj pa odnosi znotraj biroja in navzven? Kakšna je ta dinamika?

Pri projektih vedno delujemo odprto, poleg ekipe znotraj biroja se nam po potrebi vedno pridružujejo zunanji sodelavci. Z leti smo si okrog sebe nabrali zanesljive in izkušene izvajalce, s katerimi že daljše obdobje sodelujemo pri projektih, vedno pa imamo vrata odprta tudi za nove. Ker smo biro, ki deluje na dveh lokacijah, v Ljubljani in na Dunaju, so naši naročniki po navadi svetovljanske narave in jim dinamika z veliko dela na daljavo, prek

© Giuliano Koren

Stanovanje Neuner, AKSL arhitekti

© Janez Marolt

Hotel Grand Koper, AKSL arhitekti

»Razumevanje arhitekture namreč raste s posameznikovim zavedanjem vloge znotraj družbe, z zavedanjem lastnih potreb in vrednot.«

online sestankov, ne dela težav. Po navadi imajo tudi sami tako vrsto dela in se zato s tem lažje poistovetijo.

Ukvarjate se predvsem z interierjem …

V zadnjih letih smo se specializirali za hotelske interierje, pa tudi pred tem smo že bili orientirani na interierje restavracij, barov, trgovin in na zasebne bivalne interierje. Prav tako delujemo na področju enodružinskih hiš in prenov, še posebej če so ti projekti v tesni povezavi z interierjem.

Izdelali ste lepo število odličnih, lahko bi rekli kultnih interierjev. Od kod jemljete navdih?

Navdiha ne najdem le na enem mestu, je skupek vtisov, ki jih dobim v naravi, v knjigah, v muzejih, na potovanjih in ob spoznavanju zanimivih ljudi. Vse to me bogati in mi daje nove perspektive, ki vplivajo na moje delo in moje odločitve.

Kako pojmujete ustvarjalnost?

Ustvarjalnost je priložnost za prestopanje okvirov, ki odpira oči marsikomu, ki tega ne zmore. Je ustvarjanje novega znotraj realnosti in potiskanje meja, ki si jih vsak dan zastavljamo kot svoje omejitve. Ustvarjanje je sproščanje duha in skrb za naše ravnovesje.

Kakšna je za vas vloga arhitekture? In kaj vam pomeni?

Všeč mi je razmišljanje, ki ga imajo o arhitekturi in oblikovanju severnjaki. Zanje se izobraževanje o kakovostni arhitekturi in oblikovanju začne že z vstopom v vrtec in jih spremlja ves čas. Impulze kakovostne bivalne arhitekture in interierja nezavedno sprejemajo že majhni otroci, to postane del vsakdana, in nekaj normalnega je, da je to pomemben vidik v življenju vsakega od njih. Dobra in lepa arhitektura je gradnik mojega fizičnega in vizualnega okolja, vpliva na moje udobje in počutje. Je izjemno pomemben faktor, ki vpliva na kakovost mojega življenja, ker pa je interier tudi moja ljubezen, me veseli, daje mi možnost za ustvarjanje in me izpolnjuje. Vedenje in ozaveščanje o arhitekturi bi moralo biti vključeno v družbo že veliko prej, kot pri nas dejansko je. O njej ne bi smeli poučevati le tistih, ki izkažejo zanimanje z vpisom na fakulteto za arhitekturo. V arhitekturi je zelo pomembna vloga javnosti, za to pa je seveda neizpodbitno pomembno, da je ta javnost z arhitekturo, njeno vlogo, pomembnostjo, estetiko …, tudi rasla od malih nog. Razumevanje arhitekture namreč raste s posameznikovim zavedanjem vloge lastne znotraj družbe, z zavedanjem lastnih potreb in vrednot. Če se to zgodi prepozno, je tudi pričakovati čudeže nerealno.

Prihodnost arhitekture vidim v skrbi za boljše počutje ljudi. V času, v katerem smo, se arhitektura prilagaja okoljskim spremembam in poskuša ustvarjati boljše in vzdržnejše pogoje za življenje.

Pa menite, da se ljudje znotraj širše javnosti dovolj zavedajo pomena arhitekture za njihovo življenje? Zdi se, da se vedno znova srečujemo z nespoštovanjem arhitekturnega poklica.

Nespoštovanje arhitekturnega poklica je posledica nezadostnega vedenja o njem. Zato veliko vlogo pripisujem izobraževanju o arhitekturi že od malih nog, s tem pa ne mislim le na izobraževalne ustanove, začne se lahko že z izbiro igrače, začne se že pri starših.

Kako vidite vlogo žensk v arhitekturi?

To vprašanje me kot žensko zasleduje že leta in me tu in tam ujame na kakšnem vogalu. Sprašujem se, ali se morajo z vprašanjem svoje vloge v arhitekturi v enaki meri ukvarjati tudi moški. Verjamem, da imamo, če govorimo o arhitekturi, oboji enako vlogo: odgovorno in kreativno reševati probleme, in to tako, da rešitev poleg novoustvarjene arhitekture ali interierja zadosti vsaj še dvema kriterijema: da pripomore k zviševanju nivoja bivanja (v to seveda spada tudi estetska komponenta) in da ne ustvari dodatne obremenitve za okolje.

Imate tudi družino. Kakšne so vaše izkušnje pri usklajevanju dela in družine, materinstva?

Moje vloge so enake kot vloge ostalih prijateljev/prijateljic s službo in družino. Partnerski odnos in delitev vlog doma sta stvar medsebojnega dogovora med partnerjema, prav tako sprejemanje vloge in položaja v službi. Če govorim iz svojih izkušenj (20 let poklicne poti in 15 let vloge mame dvema hčerama), se nisem nikoli počutila ujete v položaju, ki mi ne bi ustrezal. Bolje rečeno, če sem se, sem vedela, da ga lahko spremenim, in sem to verjetno tudi naredila, če je do tega prišlo.

Kaj vam pomeni poklic, ki ga opravljate?

Vesela sem, da sem dovolj hitro našla pot, ki mi je pomagala razvijati moje interese, da sem se lahko pravilno odločila za študij arhitekture, ki mi je dal dovolj znanja, da sedaj delujem na področju interierja, kar mi ne pomeni službe, temveč je način življenja. Vesela sem, da lahko s svojim delom razveselim ljudi ali jim pomagam pri izboljšanju bivalnega okolja, da jim včasih odprem oči v še nepoznano ali jim vlijem pogum za prestop okvirov, ki so jih navajeni še od doma.

»Če včasih bežim, ne bežim pred delom, ki ga neizmerno rada opravljam, temveč pred stresom in načinom življenja, ki nam ga narekuje družba.«

Kaj vam prinaša zadoščenje?

Zadnja leta mi zadoščenje v poklicu pomeni mir, da lahko delam stvari, ki me veselijo, bogatijo in za katere vem, da lahko komu koristijo. Prepoznavnost, nagrade in objave pridejo potem, ko je delo dobro opravljeno. Plačilo je v Sloveniji še vedno problematična tema, ki je po mojem mnenju povezana s spoštovanjem javnosti do poklica, ki ga opravljamo, in do znanja, ki ga nosimo in podajamo, ter z zavedanjem o teži rešitev, ki jih lahko ponudimo. Kakovostna izvedba pa je velikokrat odvisna od gospodarstva, stanja na trgu in ozaveščenosti naročnikov.

Ste kdaj razmišljali, da bi poklic arhitektke opustili?

Vsak od nas pride do točke, ko ima vsega dovolj, ko bi, kot pravimo, »spokal kufre« in šel ležat pod palmo. Sama vem, da bi tudi na tistem rajskem otoku poskušala svoj bungalov na kolih urediti po svoje in da bi po nekaj večerih sedenja na plaži z domačini že snovali nov beach bar. Tako da – če včasih bežim, ne bežim pred delom, ki ga neizmerno rada opravljam, temveč pred stresom in načinom življenja, ki nam ga narekuje družba.

Imate morda nasvet za mlade arhitektke, ki šele vstopajo v svet arhitekturnega poklica?

Moj nasvet ženskam nasploh je, naj v ta poklic ne vstopajo z občutkom, da nosijo nalepko »ženska v arhitekturi«. S tem dajemo novi generaciji možnost ustvarjanja navideznega razkola med spoloma. Danes, že več kot sto let po pridobitvi volilne pravice žensk, ko ženske na fakultetah niso več redkost in ko delež žensk v arhitekturnem poklicu v nekaterih državah presega 50 odstotkov, bi bilo bolje poudarjati ravno primer področja, ki je v sto in več letih te razlike uspešno odpravilo.

Sama sem imela možnost kot arhitektka in kot mama živeti in delovati tako v Sloveniji kot tudi v Avstriji, in lahko rečem, da bi Slovenija lahko v marsičem delovala kot primer države, kjer so te razlike odpravljene. V Avstriji je delovnik občutno daljši. Razumevanja za družinsko življenje v tem poklicu ni. Za enako delo v biroju bo ženska plačana manj kot moški. Prikrajšani so tudi moški, za katere ni razumevanja, če ob rojstvu otroka želijo vzeti očetovski dopust, če želijo vzeti bolniško, ko otrok zboli, saj naj bi bila to domena ženske. Zato se veliko mladih žensk zapodi v poklic arhitektke, kjer v želji po tem, da bi lahko imele družino in otroke, delajo nadure in se izčrpavajo, nato pa, predvsem tiste, ki ne živijo v večjih mestih, ostajajo z otroki doma do njihovega 12. leta, in seveda je potem, ko se želijo ponovno vrniti v poklic, ta pot zelo težka.

Stanje pri nas je torej v primerjavi s tujino – zahodnim svetom oz. vsaj Avstrijo – dobro. Ženske v našem poklicu se počutimo enakopravne in cenjene. Ali se vam kljub temu morda porodi kakšna misel o podpori, ki bi jo morala stroka zagotavljati ženskam?

Stroka bi morala odpraviti pomisleke o delitvi arhitektov na »ženske v arhitekturi« in arhitekte. S tem podzavestno ustvarja (četudi neobstoječo) razliko; to na podzavestni ravni ustvarja večji pritisk na ženske v tem poklicu, saj dobijo vtis, da se morajo za svojo uveljavitev in ohranitev položaja potruditi dvakrat bolj kot moški kolegi; to povzroča nezdravo konkurenco med spoloma in na podzavestni ravni moškim daje občutek superiornosti ali krivde. Vem, da je marsikateremu moškemu kolegu takšno prikazovanje odnosov v našem poklicu neprijetno. Obstaja veliko mešanih kolektivov, ki so uspešni in ki ne izpostavljajo nikogar, vendar delujejo kot celota, ki bi pogrešala prav vsak svoj del.

Vsekakor sem za to, da stroka še vedno nadzoruje uravnoteženo delovanje obeh spolov, in kot sem rekla, izpostavi Slovenijo kot primer dobre prakse. Seveda vem, da je to le moje videnje, je osebno in ni plod anket ali raziskav. Verjetno pa je k njemu pripomoglo to, da sem imela možnost kot arhitektka delovati doma in drugje po svetu, k njemu so pripomogle moje izkušnje, pridobljene z moškimi kolegi v tem poklicu, in ne nazadnje je nekaj odvisno tudi od značaja posameznika.

© Janez Marolt

Nama Ljubljana, AKSL arhitekti

Kaj pa spodbuda? Ali pri nas obstaja potreba po spodbudah, kot so na primer posebne nagrade za ženske?

Nagrade so kot spodbuda vedno potrebne. Všeč mi je tudi, da stroka skrbi za to, da kakovostna dela žensk, ki v preteklosti niso dobile prave priložnosti, da bi bile predstavljene, sedaj to možnost dobijo. Veliko bolj smiselne pa se mi zdijo nagrade, poimenovane kot nagrade za mlade arhitekte, nagrade za posebne dosežke, nagrade za ozaveščeno arhitekturo …, kot pa nagrade, ki se delijo na »ženske« in »ostale« nagrade.

Se vam morda za konec porodi kakšna zanimiva misel, prigoda, povezana z našo tematiko?

Leta 2013 so me v sklopu arhitekturne konference BLOK v Beogradu povabili na okroglo mizo Ženske v arhitekturi. Na njej so sodelovale uspešne srbske arhitektke, ki delujejo vsaka na svojem področju, nekatere so profesorice, nekatere vodje svojih birojev, ali pa novinarke, ki pišejo o arhitekturi … Govorile so o svojih izkušnjah in boju za uveljavitev znotraj birojev, za priznanje, govorile so o obremenjenosti z delom znotraj družine, s skrbjo za otroke, ki je večinoma padla nanje … Ko so za mnenje vprašale mene, sem jim povedala o svojih izkušnjah, ki na srečo niso bile take, povedala sem jim o enakopravni delitvi dela tako znotraj biroja kot tudi doma, o svojih vtisih o položaju ženske v Sloveniji, ki niso bili tako »črni«. Močno sem si želela stopiti na njihovo stran v boju proti položaju, v katerem so se znašle, a vendar sem morala povedati, da je mogoče tudi drugače. Ne vem, ali so bile zadovoljne z odločitvijo, da so me povabile na okroglo mizo, se mi je pa po dogodku prišel osebno zahvalit mlad srbski arhitekt, ki je rekel, da si mladi moški v tem poklicu situacijo želijo spremeniti in da se mi zahvaljuje, da sem povedala tudi svojo zgodbo.

Skrbi me, da bo digitalni način načrtovanja prevladal in arhitekturi odvzel fizično bistvo

Intervju z Ivo Smrke

Pogovarjali sta se Irena Kirn in Špela Nardoni Kovač

Iva Smrke (1980) je leta 2004 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Pred diplomo se je odpravila na obvezno prakso v enega najbolj znanih arhitekturnih birojev na svetu – Herzog & de Meuron, ki deluje v Švici. Pot tja so ji omogočile nagrade v oblikovanju in arhitekturni natečaji (1. nagrada na natečaju za zasnovo trga v Kamniku, Marksman Design Award, Nizozemska) ter razstavljanje na BIO (Bienale industrijskega oblikovanja) v Ljubljani. Po diplomi se je v biro Herzog & de Meuron vrnila kot mlajši arhitekt, od leta 2012 pa je vodja projektov in družabnica. Do zdaj je vodila že vrsto pomembnih projektov biroja, med drugim projekt trgovine Miu Miu v Tokiu, prvonagrajeni natečajni projekt za Muzej umetnosti 20. stoletja v Berlinu, projekt galerije Tate v Londonu, prvonagrajeni natečajni projekt za stanovanjsko stolpnico Wood Wharf v Londonu, mega projekt kulturnega centra v Sao Paulu in zasnovo urbanega kompleksa v Los Angelesu. V naše kraje se rada vrača: leta 2010 je bila gostujoča profesorica na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani, predavala je na Dnevih Orisa v Dubrovniku in Zagrebu, svoja videnja v arhitekturi je predstavila na festivalu revije Outsider, za katero občasno tudi piše kolumne. Njen sveži »projekt« pa je materinstvo; kot mati dvojčkov trenutno dela in živi v Švici.

© osebni arhiv

Iva, izpostavila bi vaš pogum in odločnost, ko ste se še kot študentka odločili, da greste po izkušnje v enega najboljših arhitekturnih birojev na svetu. Uspelo vam je, vaša pot se je prepletla z birojem, postali ste vodja projektov in takrat ste bili ena zelo redkih žensk na takšnem položaju. Najin pogovor poteka ravno v času, ko svojo vlogo arhitektke začenjate prepletati z materinstvom. Pred nekaj meseci ste postali mama dvojčkoma. Kako vam uspeva zdaj?

Ne uspeva mi (*smeh*) … Trenutno sem še na materinskem dopustu in si ne predstavljam, kako bi lahko vzporedno delala. Absolutno sem zaposlena z otrokoma. Predstavljala sem si, da se vsaki mami zgodi sprememba v razmišljanju, nikoli pa nisem verjela, da je tako težko imeti dva novorojenčka. Vodim velike projekte, doživljam strese, pritiske ..., nič pa ni primerljivo s stresom, ki nastane pri ugotavljanju (prek poskusov in napak), kako potolažiti jokajočega dojenčka (še manj pa dva hkrati). Ni spanja, še slabše pa je, da ni vse odvisno od tebe. To je res velika sprememba, kako mi bo uspevalo, ko se vrnem, mi še ni čisto jasno. Zdaj razmišljam korak za korakom, ne več kot za dan vnaprej.

Predstavljam si, da ste bili polno predani biroju; ste čutili dvome o tem, ali bi imeli otroke – in kdaj?

To je res. Med študijem sem razmišljala, da če bom v karieri karkoli ustvarila, bom to naredila do 35. leta. Takrat je to pomenilo, da imam pred sabo še petnajst let. O otrocih še nisem razmišljala. Ko sem prišla v Švico, sem bila res osredotočena na delo. Projekti v naši stroki trajajo dolgo, če želiš videti plod svojega dela, lahko traja tudi pet, deset ali več let. Zelo preprosto je pozabiti na vse ostalo – in leta minejo. Ko sem bila stara 35 let, sem kot prva ženska v biroju postala *project director* (direktorica projekta). Zdelo se mi je, da je to to, da več ne potrebujem. Delala sem, kar sem želela, na položaju, ki mi je ustrezal, nisem potrebovala titule. Zakaj torej sprememba, zakaj so se zgodili otroci? Z možem Craigom sva oba v teh letih, v karierah sva dosegla, kar sva hotela … Res pa je, da nisva pričakovala dvojčkov.

© osebni arhiv

Projekt trgovine Miu Miu v Tokiu

»Najpomembneje imeti sposobnost, da predstaviš svoje videnje. Tudi če je napačno.«

Prestavitev v drug svet?

Zares v drug svet. Že v nosečnosti začneš drugače razmišljati. Pa vendarle, delala sem do zadnjega dne, kakor da ni nič. Kljub trebuhu se nisem niti zavedala, da sem noseča. Na srečo smo se v biroju že dogovorili, kdo bo prevzel projekte. Porod je bil namreč prezgoden. Čez noč se je zgodilo, da nisem več hodila v službo in nisem imela stika s projekti. Zdaj so prioritete popolnoma drugje. Včasih mi gre za preživetje, tule, doma (*smeh*). In ko sežeš do meje svojih moči, se meja še zviša. Včasih se sprašujem, kje najdem potrpljenje.

Saj se nameravate vrniti?

Da, vrniti se nameravam čez kake tri mesece. Hotela bi se vrniti stoodstotno, a ne vem, kako res bo. Otroka bosta v vrtcu, računamo pa tudi na pomoč starih staršev, ki je že zdaj neprecenljiva.

Vendar je mojih 100 odstotkov prej pomenilo vsaj 120 odstotkov. Zdi se mi, da tega zdaj ne bi zmogla. Vem, da je vse stvar »menedžmenta«, organizacije. Upam torej, da sto odstotkov pomeni osem ur na dan. Do zdaj je bilo to zelo redko, zelo redko. A projekti in naročniki postajajo vse bolj zahtevni, razmere so vse težje, graditi je treba za manj denarja, z manj časa, več je pogojev.

Torej ne velja, da so v velikih in znanih birojih pogoji za projektiranje idealni (*smeh*)?

Verjamem, da to ni nikoli veljalo. Seveda pa je razlika. Ampak ne v tem, da je vse mogoče, ker ima naročnik neskončno veliko denarja, pač pa v tem, da je naročnik, ki pride k nam, pripravljen vložiti več. Več časa, včasih tudi več denarja. Investitorji so dobri, če so pripravljeni vložiti čas v dialog za iskanje prave, dolgoročne in trajnostne rešitve, kar pa na dolgi rok tudi prihrani denar. Z obojestranskim vlaganjem v dialog se vzpostavita vzajemno spoštovanje in razumevanje, in kar je najbolj pomembno, lahko se jasno določi skupni cilj. Vzpostavi se poseben dolgoročni odnos. Naši najboljši naročniki se vračajo za nove in nadaljnje projekte. Razlika pri večjih birojih je torej morda to, da so naročniki bolj ozaveščeni, imajo več potrpljenja in so pripravljeni vložiti več časa, ker vedo, kaj pomeni nekaj narediti na drugačen način.

Vaš biro je eden najboljših, svetovno znanih birojev. Predstavljam si, da je transnacionalen, najbrž je struktura ljudi, ki delajo pri vas, zelo pestra?

Da, biro je absolutno transnacionalen. Ljudje prihajajo iz 26 različnih držav. Tudi ambient je mednaroden, kar se zrcali v delu in vpliva na način komunikacije. Naš osnovni jezik je angleščina, ki jo vsi znajo, tudi Jacques in Pierre v biroju načeloma govorita angleško. Mednarodnost je velika prednost, ki mi osebno že od nekdaj zelo ustreza. Kot najstnica sem z družino tri leta živela v Tel Avivu. Hodila sem v mednarodno oziroma ameriško šolo, kjer sem spoznala tudi svojega moža, ki prihaja iz Južne Afrike. V Tel Avivu so bili moji sošolci z vsega sveta, različnih narodnih pripadnosti in polti, iz različnih okolij in okoliščin. V najstniških letih je bila to močna izkušnja, ki ti odpre oči in obzorje.

Nacionalnost torej v vašem biroju ne igra prav nobene vloge, in najbrž tudi spol ne, čeprav ste bili v njem prva oz. ste ena redkih žensk na takšnem položaju. Kako vidite to? So bolj bistvene osebne lastnosti?

Rekla bi, da so. Na začetku je bilo žensk res manj, danes jih je že veliko več. Stvari se spreminjajo. Kljub temu mislim, da gre predvsem za vprašanje osebnosti. Nikoli nisem imela občutka, da bi, ker sem ženska, morala delati več ali kakorkoli drugače kot moški. Vedno je šlo le za delo. Izjema je gradbišče, kjer pa se moraš dokazati. Ko si pridobiš spoštovanje, je komunikacija drugačna. Ampak tisti prvi vtis je vedno: »Aha, zdaj bo pa ta ženska s čelado tukaj nekaj komentirala!« (*Smeh.*) To sem doživela. Takrat sem dojela, da moram s svojim znanjem dokazati, zakaj sem tu. In to je pravzaprav korektno. Morda imajo tudi mlajši moški podobno izkušnjo. Najbrž pa stvar ni le v spolu, ampak tudi v starosti in izkušnjah.

Kaj je tisto, kar šteje? Katera je tista pomembna lastnost arhitekta, ki šteje v vašem biroju?

Zelo težko vprašanje. Rekla bi, da je najpomembneje imeti sposobnost, da predstaviš svoje videnje. Tudi če je napačno. Na tak način pokažeš, da veš, kaj delaš. Pri nas v biroju se projekt razvija na zelo verbalen način, sestanki z Jacquesom in Pierrom so vedno v obliki pogovora. Gre za komunikacijo, razpravo, pri kateri je pomembno, da vsak kaj pove, kaj doda in prispeva. Ne obstaja »prav« ali »narobe«. Pomembno je, da argumentiraš tako, da lahko vsi, ki so vključeni, na stvar pogledajo še drugače. Pomembno je, da kdo tudi nasprotuje. Pri iskanju boljše rešitve je kritika ključna. Absolutno pomembno je, da jo znaš sprejeti, ker kritika bo. Na vsak stavek bo, upam, kdo rekel: »Že, ampak …« Tako se z vsakim stavkom izločajo slabše rešitve, brišejo se neprioritetne naloge in nepomembne stvari. Všeč mi je izjava Richarda Bransona: »Poslušaj več, kot govoriš. Nihče se ni še nikoli ničesar naučil s poslušanjem samega sebe.« Tudi Jacques in Pierre se dostikrat ne strinjata, in na začetku se mi je zdelo to čudno. A na podlagi predstavitve argumentov vedno najdeta skupno rešitev, to se mi še vedno, vse do danes, zdi neverjetno, še vedno se čudim: »Kako pa sta zdaj prišla do tega?« Med pogovorom se zelo spoštujeta. Naučiš se, da je pogovor bistveni del našega poklica in da moraš biti iskren tudi, če nekdo noče slišati, da je ideja »neumna«. Najpomembnejša se mi torej zdita ogromno spoštovanje med pogovorom in sposobnost sprejeti kritiko. Ni tako pomembno, kakšno izobrazbo imaš, ali si imel dobre ocene, ali znaš dobro risati, uporabljati AutoCAD ali Revit. To so vse stvari, ki se jih je mogoče naučiti, ker so le orodja, ki se skozi čas spreminjajo – ostaja pa znanje, ki ta orodja vodi. In ne obratno.

Gre torej za prodornost v razmišljanju? Pogum?

Pogum. In samozavest. Spominjam se noči, preden sem prvič prišla v biro. Bilo me je neskončno strah. Danes se mi zdi smešno, da sem tedaj pričakovala ljudi, ki brezhibno obvladajo računalnik in različne programe, ki vedo, kaj vse se dogaja po svetu … Prišla sem z naše fakultete, sanjalo se mi ni, kako je drugje … Bilo nas je dvajset, ki smo začeli isti dan. Vsi smo bili študenti, vsi z enakimi strahovi, in postali smo zelo dobri prijatelji – vse do danes.

Projekt kulturnega centra v Sao Paulu; maketa v merilu 1 : 100

Projekt kulturnega centra v Sao Paulu, render projekta

Prvih nekaj dni je bilo zelo intenzivnih. Na prvem sestanku z Jacquesom in Pierrom me je Jacques vprašal, kaj mislim. Imela sem mnenje, ki sem ga v negotovosti povedala. Rekla sta: znaš povedati svoje mnenje, to je dobro. Nisem bila prepričana, ampak pomembno je bilo, da sem se znala izraziti.
Očitno sem res imela pogum, morda tudi naivnost, da sem se sploh prijavila. Ko sem se odločila, da grem nekam na prakso, se mi je Švica zdela privlačna zaradi tete, ki je takrat živela tu. »Kdo je v Švici? – Aha, Herzog & de Meuron. To je popolnoma noro, ampak – zakaj pa ne?« In sem sprintala svojo osebno mapo na kvadratni A4 (še vedno jo hranim), s kartušo, ki je bila pri koncu, jo dala v kuverto in si rekla, saj tega ne bo nihče gledal. Ko so me poklicali, sem najprej vprašala, koliko me bo praksa stala. Pričakovala sem tečaje, delavnice, ki bi jih morala plačati kot del študija. Plačevanja semestra si nisem mogla privoščiti. Bil je ženski glas, gospa mi je začudeno razložila, da se jim zdi portfolio zanimiv, naslednji korak je intervju, če bo šlo v redu, dobim službo. Tudi če si študent, je to plačana služba, je rekla. Potem se je vse odvilo zelo hitro. Na intervju sem potem prinesla vse mapice, polno risb.

Kaj je delo v tem biroju prispevalo k vašemu dojemanju arhitekture? Kaj je za vas arhitektura?

V tem biroju sem, ker mi zelo ustreza način razmišljanja in dela. Dejstvo, da gre za znano ime, nima vpliva, ne počutim se, da bi bila del kake elite. Kaj z našim birojem prispevamo? Mislim, da isto kot vsak arhitekt. Čisto vsak projekt se mi zdi pomemben, naši niso pomembnejši od projektov drugih arhitektov. Vse, o čemer si razmišljal in kar si po letih zaključil z neko rešitvijo, vse, kar zgradiš, je pomembno. Moraš pa se zavedati, da bo komu morda v napoto – drugemu pa bo izboljšalo življenje. Govorimo o svetovni skupnosti, o širšem dobrem. Včasih debatiramo o namenu posameznega projekta, o tem, kaj naročnik zares želi. Precej naročnikov pride po nekakšne ikone. Na stavbo želijo nalepiti ime, ki ji bo povečalo vrednost. Načeloma takšnih projektov ne sprejemamo. Načeloma moramo prepoznati potencialno dobro sodelovanje in uspešen dialog, in takrat projekt sprejmemo. Pomembno je, da s tem, ko nekaj zgradiš, nisi česa uničil. Da si nekaj dal, izboljšal, morda nekomu odprl razmišljanje, mu omogočil lepši pogled iz dnevne sobe, bolj funkcionalno kuhinjo ali pa širši pločnik in pot do trgovine, da bo lahko dostopal z vozičkom. Govorim banalne stvari, a v osnovi so to zares pomembne malenkosti. Arhitektura je lahko lepa ali grda, to je zelo subjektivno. Pomembneje se mi zdi postaviti se v vlogo človeka, se pogovarjati z drugimi strokami (z zdravniki, delavci, z blagajničarko …), z različnimi ljudmi, in tako prepoznati dejansko potrebo človeka – in človeštva – v prostoru. Raznolikost mnenj ustvari realnejšo sliko – prav tako kot raznolika ekipa ustvari boljšo rešitev. Arhitekti v pogovoru med sabo tega ne moremo, saj presojamo iz svojega sveta: ta stol je kul, ta fasada mi ni všeč … To ni za ljudi, ki so dejanski uporabniki, za nekoga, ki gre po mestu in si na tržnici kupi sladoled. Ne zanima ga, kakšna stavba je tam, ne sme pa ga zmotiti in omejiti. Če ga navdihne, je to super, to je tisto, kar lahko dodaš. Da pa to dosežeš, se moraš pogovarjati z ljudmi, z njimi živeti, ne pa se postaviti v oblak arhitektov.

Vodili ste res ogromne projekte. Se vam zdi, da pri večjih projektih bolj začutiš prispevek svetu, se bolj zaveš globalnosti?

Velik projekt te to lažje nauči kot majhen projekt za zasebno rabo. Govorim predvsem o projektih, kjer gre za skupnost, javni prostor. Pri velikem javnem projektu boš moral razmišljati, kje in kako nekdo prečka cesto, kaj vidi, kje je drevo, kje je luč, kakšna je ta luč …, nekoga bo motila, drugega ne. Kje najdeš ravnotežje? »Kaj ti priporočaš?« te vprašajo. Takrat ne moreš več gledati samo s stališča svoje stroke, ki na tako vprašanje velikokrat odgovori trendovsko. Razmišljati moraš širše. S tem, kar zgradiš, res na nekoga vplivaš. Pri ogromnem projektu, s tremi gledališči, knjižnico, šolo in podobnim, si je treba zamisliti scenarije, kako se bodo ljudje gibali ter kako jim izboljšati in polepšati izkušnjo. Javni projekti so načeloma uspešni, če upoštevajo raznolikost programa in s tem raznolikost uporabnikov (sliki 3 in 4) – in to je spet rdeča nit: raznolikost prispeva živahnost, življenje (idealno je, če projekt živi 24 ur na dan: dopoldne šola, popoldne knjižnica, zvečer restavracija, ponoči stanovanja itd.). Raznolikost programa ustvari boljšo cirkulacijo v mestnem tkivu, prav tako kot raznolikost ekipe zviša kakovost debate.

In potem sledi oblikovanje ...

Absolutno. Estetika je vendarle velik del našega poklica. Prostor rešujemo z več vidikov: od tehničnih do socialnih; vedno z vprašanjem, kako bo napredovalo človeštvo in kako potencirati ta napredek s prostorom, z arhitekturo, vse do estetskih vidikov. Zanimivo je ravno to, da je estetika subjektivna. In kako se potem strinjamo – Jacques, Pierre, jaz, pa še kdo? Res se mi zdi fantastično, na kakšen način delujemo v tem biroju. Pogovor. Spet skozi pogovor. Ne funkcioniramo tako, da nekdo nekaj naskicira. Tu je vse bolj racionalno, pragmatično. Nihče ne reče: Tako bo! Nikogar ni, ki bi odločal. Pogovor o tem, na primer, kaj je funkcija tega okna. Kaj hočemo doseči v celoti? Kaj to prispeva in kaj odvzame? Kakšne variante imamo? Včasih delamo tudi z drevesi odločitve in igro izločanja: napišemo vse variante. Tako okno je dobro, tako ne, zato ker … Jacques in Pierre sta zelo pragmatična, morda to izhaja iz Basla, iz protestantskega načina razmišljanja, ki je včasih zelo hladen, a sistematičen. Obenem pa imata zelo dober estetski občutek, tisto »nekaj«, kar dodata z dušo. To pa z igro izločanja ne gre. Racionalni pristop pripelje do variant, ki jih potem testiramo z maketami. Gledamo makete in se pogovarjamo. Estetika je velik del projekta, vse pa nekako izhaja iz praktičnih rešitev.

»Ko združiš skrajno različne ljudi z istim ciljem, je debata najbolj zanimiva, takrat najdeš najboljše rešitve.«

Torej, v biroju nastavite variante in potem po kriteriju izločanja preidete na naslednji korak.

Da, lotimo se projekta in po določenem času vstopi naročnik. Predstavimo mu proces, naše razmišljanje – veliko časa vložimo v to, pokažemo vse variante, tudi izločene, in argumentiramo, zakaj smo jih izločili. Tako naročnik spozna naš način razmišljanja in lahko se začne konstruktivni dialog. Zgodi se, da naročnik izpostavi kaj, česar nismo predvideli ali kar smo celo izločili. Treba je razumeti, zakaj naročnik to hoče. Sledi proces učenja drug o drugem. To je skozi celoten projekt zelo zelo pomembno. Pri tem je zelo pomembna tudi kemija. »Aha, zdaj razumem, zakaj tako misliš!« Zdaj pa je treba najti tisto, glede česar se bomo strinjali, kjer bodo upoštevani argumenti obeh strani. To je, lahko bi rekli, kompromis, a pravzaprav ne sme biti kompromis. Biti mora idealna rešitev! Naj, naj, najboljša rešitev, kar jih obstaja (*smeh*)!

Vrniva se ponovno k multikulturalnosti. Rojeni ste bili na Reki, živeli ste tudi v Izraelu; Slovenija, Švica ... Zanima me, kaj vam je ta izkušnja dala. Kaj je tisto, kar je dragoceno?

Spomnim se, da je pri nas na fakulteti med profesorji vladal nekakšen boj. Takrat se nam je zdelo to nekako normalno. Gledano s perspektive moje zdajšnje izkušnje pa je to narobe. Bolje bi bilo, če bi se podpirali, promovirali razumevanje in spraševali: »Aha, zakaj si to naredil tako?« Ali pa: »Kaj je prednost tega?« Še vedno mi ni jasno, ali je šlo za tekmovalnost. Razmišljam, ali je razlog, da sta Jacques in Pierre uspela, prav v tem, da ne tekmujeta. Njuno izhodišče ni: to bomo naredili bolje kot on, ampak: ponudili bomo svojo rešitev, za katero trdno stojimo, saj smo jo že tisočkrat predebatirali. Skratka, odnos med arhitekti v Sloveniji me je motil. Česa takega v biroju nisem doživela. Znotraj ekipe se seveda začuti tudi tekmovalnost, normalno, hočeš biti boljši. Ne prihaja pa do poniževanja dela nekoga drugega. Lahko rečeš: meni to ni všeč, in izjavo podpreš z dejstvi in argumenti. Ne sme pa to biti zaničevalno.

Od kod ta razlika?

Imamo srečo, da v Švico oziroma v naš biro prihajajo naročniki z vsega sveta, ki nas spoštujejo, in mi sami odločamo, katere projekte bomo sprejeli. Če to ni luksuz, ne vem, kaj je. V Sloveniji je teže najti nekoga, ki te spoštuje in te bo dobro plačal za to, ker si sposoben in ker verjame vate. Tradicionalno smo Slovenci vsak sam svoj mojster. Potreba po arhitektu je v jedru drugačna. V Švici je že tradicija, da najameš arhitekta, da ga spoštuješ, ga vprašaš za mnenje, poslušaš, kajti arhitekt ima znanje, ki ga nearhitekt nima, in to znanje nekaj velja. To znanje je tu cenjeno in plačano. Tudi pri nas so arhitekti, med njimi tudi profesorji arhitekture, delali zelo pomembne projekte za naše kraje, za naš prostor. Niso pa dobili priznanja, spodbude, spoštovanja, ki ga vsak potrebuje, da ostane zdravo povezan s svojim poklicem. Tako se je najbrž razvilo nezadovoljstvo in celo nespoštovanje med samimi arhitekti.

Pravite, da se vam zdi pomembno mednarodno okolje, v katerem delate in živite. Drugačnost, različnost. Se vam zdi, da to prispeva k boljši kakovosti dela?

Basel je zelo mednarodno mesto, ki se je razvilo zaradi farmacije in umetnosti. Art Basel je največji svetovni dogodek na področju umetnosti, samo mesto ogromno vlaga v umetnost, tudi v ulično umetnost, ki je zares izjemna. Tudi grafiti so tu cenjeni že od osemdesetih let. Mesto, ki kaže obraz znanosti, pa tudi umetnosti, je recept za živahnost, interakcijo in s tem tudi napredek. Tu živi ogromno tujcev, ljudje so od vsepovsod. Tudi zunaj biroja se gibljem v mednarodnem okolju. A pomembna se mi zdi predvsem interakcija pri delu. V svojih ekipah vedno poskušam združiti skrajno različne ljudi. Res, včasih doživljam tudi prepiranje. A s časom se vsi naučimo, da je pogovor tisti, ki prispeva k boljšim rezultatom, da trma ni konstruktivna. In bolj ko je nekdo drugačen, bolj je zanimivo. Zaposlila sem na primer študenta iz Tajske, ki je doma delal samo iz bambusa, drugih izkušenj ni imel. Vključila sem ga v ekipo skupaj z Nemcem, ki je obvladal beton. Zdaj pa razpravljajmo, kaj je najboljše za ta projekt, za konkretno situacijo. Nihče ni v prednosti, vsak je strokovnjak na svojem področju. Ko združiš skrajno različne ljudi z istim ciljem, je debata najbolj zanimiva, takrat najdeš najboljše rešitve. Bistven pa je skupni cilj: najboljše za projekt. Zato pa smo tako čustveno navezani na svoje projekte (smeh) …

K tej raznoličnosti na neki način prispevamo tudi ženske, saj smo vendar biološko različne od moških. Samoumevno je, da imamo pač drugačen pogled.

Absolutno. Ženske in moški nismo enaki in tudi nikoli ne bomo. Lahko imamo enake pravice oz. enake odgovornosti pri delu, biološko pa so naše vloge in odgovornosti različne, in tako vedno bo. Narava tudi ve, da je moč v raznolikosti. Treba pa je ugotoviti, kaj ženska zna in moški ne, ali pa, kaj kdo lažje in hitreje naredi. Kaj kdo lahko prispeva. Absolutno nujno je imeti v ekipi tako moške kot ženske, mlade in stare, nekoga, ki je študiral na Harvardu, in nekoga z naše fakultete v Ljubljani … Vsekakor čim več različnih pogledov.

» Narava tudi ve, da je moč v raznolikosti.«

Kako pa vidite prihodnost arhitekture? Zdi se, da nam covid prinaša spremembe, tudi družbene. Kaj menite o tem?

V času covida smo spoznali, da je pomembno, če je okno na pravem mestu, da lahko v utesnjeni prostor stanovanja posije sonce. In morda je tam terasa z zunanjim pogledom. In v bližini drevo. Za nas, razvajene arhitekte, to niso spektakularni projekti, pa vendar so ti v ozadje potisnjeni premisleki nedvomno ključni. Istočasno pa smo spoznali, da je ustvarjalnost »online« nedvomno drugačna od procesa projektiranja, ko smo v istem prostoru. Bolj omejena je, ker ni fizičnega stika. V fizičnem prostoru lahko nekdo z olfa nožem zareže v maketo, jo uniči, potem jo vzame v roke nekdo drug … Saj smo se znašli, ker so pač vse rešitve digitalne, imamo IT. Ampak arhitektura je fizična stvar. Je nekaj, česar se dotakneš, kar vohaš, kar odmeva ali ne odmeva, je hladno ali ni hladno. In tega ne moreš dojeti samo prek računalnika. In tudi ne samo s pogovorom. In to me skrbi! Spomnim se, da so, preden sem odšla iz Slovenije, nekateri kolegi delali projekte tako, da so odprli revijo in skopirali kakšno stvar: aha, zdaj so moderna ta okna, ta bom izbral … na osnovi slik, grafično, trendovsko … Strah me je, da bo arhitektura postala kompilacija, kolaž stvari, ki že obstajajo. Za to ne potrebuješ pogovora, ni se ti treba dotikati materialov, ker vse prihaja iz končnih proizvodov. Ne pravim, da moraš vedno iznajti nekaj novega, temveč da je treba stvari premisliti. Skrbi me, da bo ta digitalni (grafični) način pri načrtovanju prevladal in arhitekturi odvzel fizično bistvo.

»Strah me je, da bo arhitektura postala kompilacija, kolaž stvari, ki že obstajajo. Za to ne potrebuješ pogovora, ni se ti treba dotikati materialov, ker vse prihaja iz končnih proizvodov. «

© osebni arhiv

Družina

© osebni arhiv

Pogled na goro Matterhorn je navdihujoč.

Navsezadnje človeku prav ta, telesna izkušnja največ pomeni ...

Telesna izkušnja je povezana z občutkom varnosti. Tudi v današnjem svetu se prav vsi želimo počutiti varne. Temeljna vloga arhitekture je zavetje, in dejansko lahko vidimo razliko pri projektih, ki se odzivajo na potrebe uporabnikov (inteligentna izraba prostora, način, kako prostor oblikujemo, katere materiale uporabimo). Občutek varnosti ustvariš z materiali, s prostorom, z merilom, z odprtinami, z odsotnostjo odprtin ..., z vsem, kar arhitekti uporabljamo kot orodje pri oblikovanju prostora. In ta orodja so fizična! Nimamo digitalnega orodja za pretvorbo naših misli v risbo. Risba je tista, ki se zgradi, naša dejanska orodja so torej zidak, cement, okno, steklo, preproga, odprtina ... Neumno je misliti, da je arhitektova risba, sploh pa beseda, močnejša od kamnitega zidu. To je primarna odgovornost arhitekta: premisli, kakšno gradnjo načrtuješ, nato premisli še enkrat; šele takrat lahko začneš fizično posegati v prostor. Da, naš prostor je izjemno dragocen, saj gre za obstoj nas vseh, ne samo naše discipline, tudi planeta. Gledati je treba onkraj sebe in svoje hiše. Zelo pomembno je, da znamo stvari predstaviti investitorjem, jih naučiti, argumentirati svoja stališča. Tu se pokaže znanje. Res pa je naročnik tisti, ki odloča – in ki se vedno lahko odloči za drugo rešitev. A treba je znati opisati prednosti in posledice. Idealno je, če ti uspe naročniku predstaviti možnosti s finančnega vidika – da bo prihranil (smeh).

Ali je kaj, kar vas navdihuje zunaj arhitekture? Poleg dvojčkov ...

Sneg, planine, smučanje. Pri tem še vedno vztrajam. Ravno sem se vrnila s smučanja, z malima smo šli za en teden. Bilo je noro, ne vem, ali se je splačalo, ker smo se res namučili z njima, stara sta šele tri mesece (*smeh*). Potem potovanja. Narava. Bolj narava kot karkoli drugega. Mesta me ne zanimajo več toliko, veliko sem jih videla. Da, narava me že dlje časa zelo navdihuje, iščem posebne kraje, ambiente, kjer se dobro počutim. Pravzaprav ne iščem navdiha, iščem oddih. V naravo grem, da ne delam, da se napolnim.

Glede na značaj vašega biroja, to odprtost, predvidevam, da vaša porodniška ni bila težava?

Nikakor. Najtežji del je bilo najti nekoga, ki bo prevzel projekte, saj je šlo za prevzem kontaktov, moral je biti nekdo z daljšim stažem v biroju. Ostalo pa je bilo preprosto. Vsi so se samo čudili, dva boš imela! »Iva, pri vsem pretiravaš!« (Iva, you overdo everything!) Zdi se logično, da je zdaj tako (*smeh*). In tudi mož je podoben. Na srečo ni arhitekt! Je iz čisto druge stroke, zdravnik, anesteziolog. S pogovorom z nekom, ki ni iz tvoje stroke, se ti odprejo oči tudi v arhitekturi. Prav on je v dialogu o arhitekturi odličen partner, ker mi predstavi realno nearhitekturno videnje. Kaj je pomembno za nekoga drugega? Tudi povezovanje disciplin zunaj arhitekture in inženiringa se mi zdi pomembno.

Kaj bi položili na srce mladim arhitektkam in arhitektom?

Da so sposobni vsega. Tudi če se zdi noro in misliš, da ni možnosti – je možnost, tudi če je majhna.

Rada bi dodala še to, kar vidim na intervjujih v biroju. Veliko mladih je zelo samozavestnih, včasih celo preveč. Njihova samozavest je dostikrat osnovana na pedigreju, kar pa ni dobro. Samo to, da si bil na Harvardu, še ne pomeni, da si vreden več kot nekdo brez tako elitne izobrazbe. Včasih delujejo naduti, kot da vse obvladajo, obenem pa dajejo vtis, da ne smejo reči: ne vem, nisem prepričan ... To se mi zdi grozna napaka! Je nasprotje dialogu. Kako se boš kaj naučil, če moraš vedno dajati vtis, da si pameten, da vedno vse veš? Včasih je pomembno, da dodaš svoje, šele ko pri sebi premisliš. Vsekakor je to bolje kot pa govoriti zgolj zato, ker si ne upaš priznati, da nečesa ne znaš. In to me pri mladi generaciji skrbi. Pokazati neznanje je včasih znak inteligence. Odpreš si možnost, da se lahko česa naučiš. Če ne poslušaš, pomeni, da se ti ni treba več učiti. To pa je nesmiselno. Tak ne moreš biti, pa tudi če si star sto let.

Torej iskrenost?

Iskrenost, brez dvoma iskrenost. Odprtost. Nismo elita. Jacques ni kak superzvezdnik. V bistvu je zelo prizemljen. In tukaj moramo ostati. Brž ko začnemo leteti, lebdeti, se začnemo deliti na boljše in slabše. In to je lahko nevarno! Vsi smo na isti krogli, ki leti skozi vesolje; vsi smo bili rojeni in vsi bomo umrli; upam, da v življenju vsi pridobimo tudi enake pravice, še bolj pa, da vsi prevzamemo odgovornost – preveč se razpravlja o pravicah in premalo o odgovornosti. Govorimo lahko o odgovornosti do vzgoje otrok, odgovornosti do zahtevnega študija in dela, odgovornosti do česarkoli, saj to pomeni, da si aktiven, da se premikaš, da imaš razlog za obstoj. Šele z odgovornostjo lahko ustvariš nekaj enkratnega in pridobiš občutek lastne vrednosti. Brez tega človeštvo ne bo obstalo.

»Nespametno je misliti, da je arhitektova risba, sploh pa beseda, močnejša od kamnitega zidu.«

Vedno so mi bili blizu poklici, ki imajo moč pozitivno vplivati na življenje ljudi

Intervju z Ano Kreč

Pogovarjala se je Mika Cimolini

Ana Kreč (1983) deluje v okviru arhitekturnega biroja svet vmes, ki je sprva deloval kot neformalni kolektiv arhitektov, od leta 2014 pa je podjetje; Ana ga je ustanovila skupaj z Juretom Hrovatom. Njun glavni motiv je prevpraševanje, raziskovanje in izpostavljanje prostorskega, družbenega in neformalnega učnega potenciala »vmesnih« prostorov v javnih (in predvsem obstoječih) slovenskih izobraževalnih zgradbah. Ana Kreč je doktorska kandidatka na KU Leuven v Belgiji, hkrati pa je tudi asistentka v seminarju na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Leta 2019 je bil svet vmes za svoj projekt raziskovanja vmesnega šolskega prostora prek gradnje vzorčnih primerov nominiran za Plečnikovo medaljo za prispevek k bogatitvi arhitekturne kulture.

© Jana Jocif

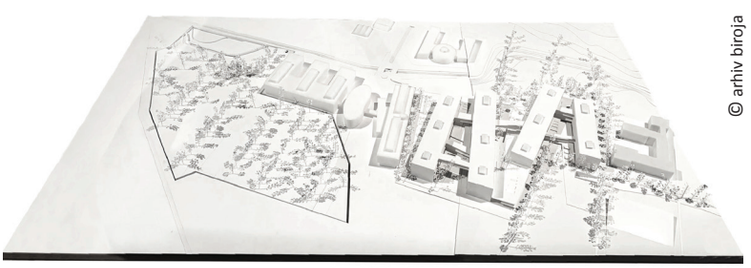

© arhiv biroja

Alternativna lokacija za UL FS in FFA, 1. faza – urbanizem; natečajni predlog zunaj konkurence, priznanje za »kakovostno intelektualno provokacijo«, svet vmes, Kolektiv Tektonika, Terroir, 2020

Kakšna je tvoja izkušnja v zvezi z delovanjem na področju arhitekture, glede na to, da si ženska? Dojemaš arhitekturo kot moški ali kot ženski poklic?

Moje stališče glede tega vprašanja je podobno stališču danske arhitektke Dorte Mandrup, ki meni, da smo ženske preprosto kreativne osebe, delujoče znotraj ustvarjalnega področja arhitekture, ter da se pri tem zanašamo predvsem na svoje sposobnosti in na večplastni nabor svojih spretnosti, s katerimi delujemo v svojem poklicu. Ta nas postavlja pred vedno bolj kompleksne izzive. Poklica arhitekta zato ne dojemam ne kot ženski ne kot moški poklic. Predvsem stremim k profesionalnemu načinu opravljanja poklica ter od moških in od žensk pričakujem enako raven profesionalnosti.

Ali tvoj spol kakorkoli vpliva na tvoje delo? Si kdaj opazila razliko med spoloma? Ali to opažaš na fakulteti, na gradbišču, med strokovnimi debatami? Kje smo arhitektke po tvojem mnenju najbolj prikrajšane in kje je naša prednost? Se ti zdi, da se moški zaradi naraščajoče feminizacije arhitekturnega poklica počutijo ogrožene?

Bolj kot spol na moje delo vplivajo pretekle izkušnje – lastna »banka spomina«. Sem prištevam svojo vzgojo, vrednote, ki temeljijo na vztrajnosti, disciplini, točnosti in zanesljivosti, družino, prijatelje in okolje, v katerem živim, osebne in delovne izkušnje, pridobljene doma in v tujini, izobraževanje, potovanja, raziskovanje ter željo po nenehnem širjenju osebnega obzorja. Menim, da osebne vrednote, dejanja, besede, projekti in način dela o arhitektu povedo veliko več kot pa to, katerega spola je.

Spomnim se sicer konkretnih primerov, povezanih s spolom, iz časa študija, od opazk, da so študentje moškega spola, ki so se igrali z lego kockami, za arhitekturo bolj nadarjeni kot ženske, ki naj bi se igrale s punčkami, do situacije s kolegico, ki je v zadnjem letniku fakultete zanosila. Zdaj že pokojni profesor je komentiral, naj si jo dekleta dobro ogledamo in se odločimo, ali bomo postale projektantke ali pa bomo porivale voziček, kar se mi je zdelo popolnoma neprimerno in žaljivo. Neki drug profesor pa je med študentkami arhitekture promoviral študentsko delo hostes na vinskem sejmu, v smislu, naj si tam najdejo bogatega moža, saj kot arhitektke v tem poklicu nikoli ne bodo uspele, itd. – takšnih prigod je bilo polno; kar se mi zdi z današnje perspektive najbolj boleče, pa je to, da smo bile takrat ob teh neprijetnih situacijah vse tiho, čeprav so nas opazke zabolele. S tem smo žal samo potrjevale njihovo prepričanje in utrjevale seksistično kulturo, ki je v našem poklicu še danes zakoreninjena. Močno upam, da bi študentke danes reagirale drugače.

© arhiv biroja

Kolektiv svet vmes (Jure Hrovat, Ana Kreč, Katja Paternoster, Dorian Vujnović, Marko Kavčič, Amadej Mravlak)

© arhiv biroja

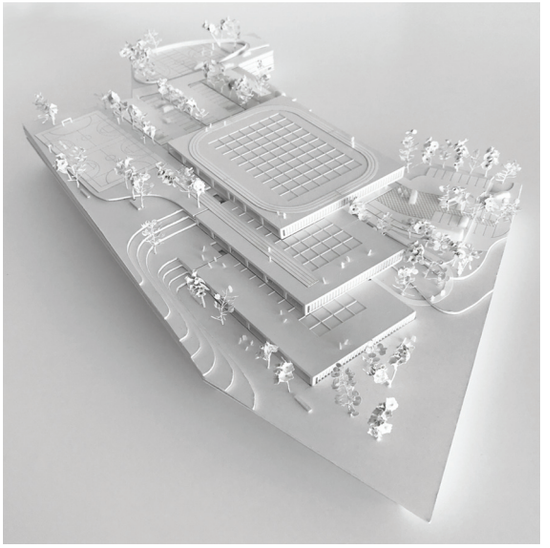

OŠ Preska v Medvodah, zvišano priznanje na arhitekturnem natečaju, 2019

»Poklica arhitekta zato ne dojemam ne kot ženski ne kot moški poklic. Predvsem stremim k profesionalnemu načinu opravljanja poklica ter od moških in od žensk pričakujem enako raven profesionalnosti.«

Menim, da imamo do določene mere ženske na večjem gradbišču še vedno problem, saj se moramo vedno znova dokazovati – vodji gradbišča, nadzoru ... Jaz in kolegica arhitektka iz biroja na gradbišču velikokrat dobiva vprašanje »za mladi arhitektki«, medtem ko mojega partnerja naslavljajo z »gospod arhitekt«. Tudi ko stojimo v ozkem krogu na gradbišču, kdo od izvajalcev sploh ne poda roke, čeprav se vsi moški med sabo rokujejo (dokler jih partner ne opozori na to, ko naju predstavi kot arhitektki).
So pa tudi primeri (predvsem pri interierju, materialih, atmosferi prostora ...), ko se zdi, da se naročnik včasih raje pogovarja z žensko.

Glede na to, da se ukvarjaš z izobraževalno arhitekturo, misliš, da ima spol kakšno vlogo pri tem? Je zaradi tega morda tvoja pozornost bolj usmerjena na uporabnika, tvoja arhitektura pa manj deterministična? Ali se ti zdi, da lahko ženska prav tako ustvari "mačo" arhitekturo?

Preprosto se mi zdi polje vzgojno-izobraževalne arhitekture najbolj zanimivo, saj lahko projektiranje kombiniraš z raziskovanjem. Prav tako gre za specifično znanje, kjer se povezuješ s filozofijo, pedagogiko, psihologijo, medicino ... Gre za kompleksne projekte z veliko deležniki. Arhitekt predstavlja samo enega izmed mnogih glasov, ki prispevajo k debati za skupno mizo, ko se odloča o prihodnosti vzgoje in izobraževanja generacij otrok, na katere vzgojno-šolski objekt s svojo pojavnostjo in zasnovo seveda močno vpliva. Bolj kot spol se mi zdi pomembna zmožnost spoštovanja drugih strok in poslušanja nasprotne strani, sintetiziranja, delovanja v večji skupini, potrpljenja ... So to izključno ženske lastnosti? Mislim (upam), da ne.
Gledano zgodovinsko je bila tema izobraževanja in igre transdisciplinarno tudi v moški domeni. Poleg Marie Montessori so tu še Friedrich Fröbel, Rudolf Steiner, Johan Huizinga, Ivan Illich, John Dewey ... Le Corbusier je na strehi svojega Unitéja v Marseillu zasnoval igralno enoto za vrtec, pod njo pa majhen bazen – čofotalnik za igro otrok (no, to igrišče za otroke je sicer zasnovala prav ženska, angleško-kanadska arhitektka Blanche Lemco van Ginkel, ki je takrat delovala v Le Corbusierovem studiu). Nato je tu še Aldo van Eyck, ki je s svojo »galaksijo igrišč« spremenil povojni Amsterdam, ali pa Herman Hertzberger, ki je v intervjujih večkrat poudaril, da mu je prav snovanje izobraževalne arhitekture najljubše in mu v arhitekturi pomeni največji izziv. Navsezadnje pa je tu tudi hrvaški arhitekt Vedran Mimica s svojo odmevno knjigo *Notes on Children, Environment and Architecture*, in še bi lahko naštevali. V Sloveniji so med drugimi Danilo Fürst, Stanko Kristl in Emil Navinšek naredili največje eksperimente prav v izobraževalni arhitekturi. Sploh Stanko Kristl neprestano govori o »malih plazilčkih« in načrtuje svoje objekte skozi perspektivo uporabnika, naj bo to otrok ali pa bolnik, stanovalec ... Kaj sploh pomeni »mačo arhitektura«? Morda se v tem vprašanju že skriva manjši predsodek, saj se vprašanje glasi: Ali se ti zdi, da lahko ženska prav tako ustvari »mačo« arhitekturo? Ali bi jo morala? Je to ideal? O kakšni arhitekturi tu pravzaprav govoriva? Ali govoriva o njeni velikosti, vertikalnosti, hladnosti, faličnosti? Moč intervencije ni nujno definirana z njeno velikostjo ... Ali govoriva o nekakšni izjemni avtonomnosti arhitekta, ki se ne odziva na želje uporabnika? Ali gre za podpisovanje velikih poslov? Poznam arhitektke v Sloveniji, ki delajo stolpnice, podpisujejo velike posle in »po desni« prehitevajo moške kolege, če lahko to razumem kot »mačo« delovanje. Arhitektura ni ne feminilna ne »mačo« ... Arhitektura te lahko privzdigne ali pa te pusti ravnodušnega. Avtorji so v obeh primerih tako ženske kot tudi moški. Osebno bi si želela, da bi bil arhitekt predvsem človek (moški ali ženska), ki dela v dobro ljudi in okolja. Je v odgovorni službi javnega interesa, in (vsaj zame) ne nekakšno avtonomno bitje, ki se ločuje od drugih ljudi in se povzdiguje na raven demiurga.

Zdi se, da se nihče v arhitekturi ne ukvarja s končnim uporabnikom, na primer učencem, ki je vržen v ta proces, v ta šolski stroj. Ravnatelj se ukvarja s seznamom prostorov ...

Ne vem, ali lahko kar posplošiva, da se nihče ne ukvarja s končnim uporabnikom. Sama poznam kar nekaj slovenskih arhitektk in arhitektov, ki aktivno delujejo znotraj polja vzgojno-izobraževalne arhitekture in ne glede na toge programske naloge, majhne proračune, zahtevne lokacije, številne deležnike in probleme *in situ* neprestano razmišljajo o končnem uporabniku ter uspešno prepričajo naročnika v »nekaj več«. To jim uspe predvsem z veliko mero potrpežljivosti, jasnim argumentiranjem, iskanjem alternativnih rešitev, mnogimi izkušnjami iz preteklih projektov, željo po (prostorskem) izobraževanju drugih ter razlaganju uspešnih domačih in tujih precedensov, v katere globoko verjamejo. Včasih gre zadeva zavoljo lastnih vrednot, znanja in prepričanj arhitekta, ki temeljijo na letih izkušenj in raziskovanja, celo tako daleč, da je pripravljen »zastaviti« lastno licenco, zavarovanje in svoj biro ter tvegati tožbo ali zavrnitev uporabnega dovoljenja, da se določen del objekta ali detajl izvede po projektu, in ne vedno slepo po pravilih – npr. po Pravilniku o normativih in minimalnih tehničnih pogojih za prostor in opremo vrtca ali po Navodilih za graditev osnovnih šol v RS – ki žal ne predvidevajo vseh možnih situacij, ki se zgodijo na terenu, niti ne sledijo sodobnim vzgojno-pedagoškim paradigmam. Včasih bi slepo sledenje tem navodilom in pravilnikom v vseh pogledih privedlo do resnično slabše arhitekture in uporabniške izkušnje. Zato izkušen arhitekt, ki mu za prostor in uporabnika ni vseeno, tvega. Temu bi se sicer dalo popolnoma izogniti, če bi država in MIZŠ dejansko imela vizijo za gradnjo sodobnih in kakovostnih šol ter bi bila s tem pravilnike in navodila primorana ustrezno posodabljati.

»Šolo ali vrtec gradimo za naslednjih petdeset, če ne kar osemdeset let, zato morata biti zasnovana vizionarsko in »prožno« – tako v prostorsko-pedagoškem in zdravstvenem kot tudi v trajnostnem smislu.«

© Matevž Paternoster

Avla 9 okvirov – Gimnazija Poljane, svet vmes, 2015

Obstajajo sicer mnogi drugi arhitekti, ki menijo, da njihovo delo zajema izključno izrisovanje programske naloge (brez preizpraševanja) in da je odgovornost tistega, ki jo zasnuje, da je ta ustrezno pripravljena. S tem se deloma sicer lahko strinjam. Žal je njihova priprava podplačano in hitro opravljeno delo, ki sloni na programskih nalogah in pravilnikih iz preteklosti. Redkokdaj jih v roke dobijo usposobljeni arhitekti, ki so za področje, za katero oblikujejo nalogo, dejansko specializirani. Nikjer ni delo pripravljavca programske naloge bolj pomembno in odgovorno kot pri vzgojno-izobraževalni arhitekturi, saj z njo vplivamo na učno okolje, življenje, delo, atmosfero, t. i. *well being* (dobro počutje, ki ga od leta 2015 dalje meri celo PISA). Ta naj bi dokazano vplival na akademski uspeh otrok ter na delovno vnemo in uspešnost vzgojno-pedagoških delavcev.

Šolo ali vrtec gradimo za naslednjih petdeset, če ne kar osemdeset let, zato morata biti zasnovana vizionarsko in »prožno« – tako v prostorsko-pedagoškem in zdravstvenem kot tudi v trajnostnem smislu. Prav zato bi bilo smiselno najti način, kako bi lahko pred končnim oblikovanjem programske naloge investirali še v »fazo 0«, kot jo poznajo v Nemčiji. Tam jo je prek nacionalnega razpisa pred leti uvedla neodvisna neprofitna fundacija za mladino in družbo Montag Stiftung Jugend und Gesellschaft, ki se zavzema za pravične in kar najboljše razvojne in izobraževalne možnosti mladine. V Nemčiji se izraz *Phase Null* nanaša predvsem na delitev delovnih faz glede na razpored plačil za arhitekte in inženirje; ta je prej določal storitvene faze 1–9, vendar ne vnaprej načrtovane »faze 0« oz. načrtovanja podpore ob zagonu objekta (»faza 10«). Danes sta tako faza 0 kot tudi faza 10 zanje pomembna dejavnika uspeha pri načrtovanju visoko zmogljivih šolskih zgradb. Cilj faze 0 je po mnenju fundacije Montag Stiftung razviti trajnosten vsebinsko-prostorski koncept na mejniku med pedagogiko in arhitekturo. Ta naj bi temeljil na močni viziji prihodnosti določene šole in naj bi postal temelj za besedilo programske naloge. Vizijo in prihodnost šole v Nemčiji tako določi širša skupnost: dijaki, učitelji, pedagoški eksperti, starši, predstavnik občine, vodstvo šole, podporno osebje, za fazo 0 usposobljeni arhitekti, predstavniki medicinske stroke itd., ki sodelujejo v tej financirani participatorni fazi. Šele nato se vse skupaj »prevede« v programsko nalogo in se organizira arhitekturni natečaj. Rezultat so izredno raznolike in po viziji faze 0 krojene šole.

Ob tem se sprašujem, kdaj smo pri nas v zadnjih dvajsetih letih katerokoli programsko nalogo pričeli participatorno, s pogovorom o viziji in prihodnosti šole? Kdaj smo arhitekti z naročnikom in drugimi deležniki prevprašali njihov obstoječi način poučevanja in dela, morda tudi t. i. »skriti kurikul«? Kdaj smo se nazadnje pogovarjali na stičišču med pedagogiko in arhitekturo in to dejansko prevedli v zgrajeni projekt, ki bi lahko deloval kot nekakšna študija primera?

Dejstvo je, da naši državi in z njo MIZŠ ne glede na vse družbene, ekonomske, okoljske, digitalne in druge krize, ki jih v naša življenja vnaša neoliberalni model, zadnjih dvajset let ne uspe narediti korenitega premika na področju izobraževalne arhitekture oz. ji pripisujeta vedno manjšo vrednost. Tudi v raziskovanju, kot je bil na primer 12,5 milijona evrov težki javni razpis za »razvoj in udejanjanje inovativnih učnih okolij in prožnih oblik učenja za dvig splošnih kompetenc«, ki sta ga v letu 2017 razpisala MIZŠ in Evropski socialni sklad, ni bilo niti enega stebra, ki bi podprl razvoj inovativnega (fizičnega) učnega okolja. Slednje se po Dumontovi in Istanceu uvršča v eno izmed štirih ključnih dimenzij, ki s svojo dinamiko bistveno vplivajo na učno okolje, in sicer so to: 1. učenec (kdo?), 2. učitelj in ostali učni eksperti (s kom?), 3. vsebina (kaj?) ter 4. objekt in tehnologija (kje in s čim?). Šolsko arhitekturo uvrščamo v četrto skupino, in zato jo moramo, ko se pogovarjamo o učnih okoljih, obravnavati vsaj enakovredno, če ne celo kot »krovno ali povezovalno kategorijo«, kot trdita arhitekta Blenkuš in Zorc, ki menita, da »arhitektura ne le omogoča, temveč tudi pogojuje in usmerja odnose med deležniki in učnim okoljem«.

Glede na to, da imaš biro s svojim partnerjem, kakšno je tvoje stališče do arhitekturnih parov? Kako se dopolnjujeta kot partnerja v zasebnem oz. v poklicnem življenju? Kako gledaš na profesionalno delovanje v partnerstvu in kako na spajanje osebnega in partnerskega življenja s poklicno prakso?

Še pred ustanovitvijo arhitekturnega biroja leta 2014 smo v letu 2010 začeli kot neformalni kolektiv štirih arhitektov. Po nekaj letih skupnega delovanja se je pokazalo, da imamo zelo različne osebne vrednote in tudi zelo nasprotujoče si poglede glede razvoja naše prakse. Zato smo konec leta 2016 stopili vsak na svojo poklicno pot.

Morda je v arhitekturi celo lažje, če ustvarjaš s partnerjem, ki te spremlja tudi v zasebnem življenju. Kot sem omenila že prej, doživljam arhitekturo bolj kot življenjski stil, in ne kot delo od 8h do 16h. Meje med prakso in osebnim življenjem skoraj ni. Na neki način razmišljanje o arhitekturi prežema najino življenje in vpliva na to, s kom se druživa, kaj se pogovarjava, kam potujeva, kaj si ogledujeva, bereva itd. Ker je arhitektura projektno orientirano in na trenutke izredno stresno ter zahtevno delo, se mi zdi, da je skoraj nujno, da imaš na drugi strani nekoga, ki »trpi« s tabo, te podpira, spodbuja in predvsem razume način dela arhitektov. Vesela sem, da sva oba v tem poklicu. Menim, da so arhitekturni pari poslovno in kreativno kar uspešna kombinacija, in mogoče jih je prav zato skozi zgodovino tudi bilo toliko, npr. zakonca Eames, Smithson, Denise Scott Brown in Robert Venturi, Anne Lacaton in Jean-Philippe Vassal, Mark Wigley in Beatriz Colomina, pri nas Marta in France Ivanšek, Tina Gregorič in Aljoša Dekleva, in še bi lahko naštevali.

Se ti zdi, da bi se morala kot arhitektka naučiti npr. bolje usklajevati zasebno in poklicno življenje, da bi morala drugače ali bolje upravljati svoj čas? Tvoj (zasebni in poklicni) partner Jure Hrovat je bil mnenja, da se ženskam spremeni življenje, ko imajo otroke in takrat usklajevanje zasebnega in poklicnega življenja postane težavnejše. Kako meniš ti?

Jure meni, da je največ, kar lahko naredimo za človeštvo, to, da nimamo otrok (*smeh*). Če že, bi osebno prej kot to, da bi imela lastnega otroka, tega raje posvojila, saj meniva, da je otrok, ki nimajo družin in živijo v slabih razmerah, čisto preveč.

Težko komentiram, kako se počutijo ženske, ki so arhitektke in imajo otroke, saj jih sama nimam. Lahko samo opazujem in posredujem to, kar slišim od drugih. Gotovo ni lahko, sploh za tiste, ki imajo doma partnerje zunaj arhitekturne stroke, ki imajo lastno kariero. V teh situacijah imajo moški zelo malo posluha za situacije, ko je ženska zaradi določenega roka pri projektu primorana dlje časa ostati v biroju, kot je bilo predvideno. Vsekakor se je situacija s koronavirusno boleznijo samo še poslabšala, sploh na račun žensk, ki so prevzele ogromno opravil – od kuhe trikrat na dan do učenja otrok

© Matevž Paternoster

Šolski atrij – Gimnazija Poljane, svet vmes, 2017

»Kdaj smo se nazadnje pogovarjali na stičišču med pedagogiko in arhitekturo in to dejansko prevedli v zgrajeni projekt, ki bi lahko deloval kot nekakšna študija primera?«

v dopoldanskem času, vodenja gospodinjstva in službe od doma itd. Ob takem tempu je nemogoče ostati zbran in ob tem še projektirati oz. pričeti koordinirati projekt v večernih urah. Vsem ženskam, ki jim je to uspelo prej, zdaj ali jim še bo v prihodnosti, »kapo dol«. Sama si ena izmed njih, pa Špela Videčnik in Nina Granda, Tina Gregorič, Maruša Zorec, Polona Filipič Gorenšek, Maša Cvetko, Alenka Korenjak in mnoge druge.

Sama »zdravega« ravnotežja med arhitekturo in prostim časom nimam, kar se sicer trudim izboljšati (*smeh*). Včasih imam ogromno dela, drugič manj. Včasih nimam navdiha, drugič se »vklopim« ravno ob 18h, ko bi šli vsi domov. Je pa res, da vstajam že zelo zgodaj, da imam nekaj časa izključno zase, za šport, za popolno tišino, ko še ne brnijo telefoni. To je edini čas, v katerega se nihče ne zajeda, medtem ko so popoldnevi in večeri po birojskem ali fakultetnem delu večkrat povezani še s kakšnimi razstavami, predavanji, okroglimi mizami itd.

Zakaj si se sploh odločila postati arhitektka? Si imela kakšen vzor v družini ali okolju? Kaj je vplivalo na tvojo odločitev?

Vedno so mi bili blizu poklici, ki vključujejo stik z ljudmi in imajo moč pozitivno vplivati na njihovo življenje. Zanimali so me sociologija, pravo, zgodovina, jeziki, šport, biologija ... Oče mi je v mladosti celo privzgojil ljubezen do vojaških letal in letalonosilk, ki so se mi zdele izjemne v svoji kompaktnosti, kompleksnosti, prepletu funkcij, ki jih opravljajo.

Vzornikov za arhitekturo v družini žal nisem imela. Je pa res, da smo vse ženske v družini bolj kot ne izbrale poklic, ki se povezuje z izobraževanjem in ljudmi. Moja babica je bila učiteljica prvega razreda, mama pa fizioterapevtka.

Morda sem imela srečo, da smo za prenove doma vedno najeli arhitektko – mamino prijateljico; ta je nekoč videla moj portfolio črno-belih fotografij, se nad njimi navdušila in me nato podprla v moji ideji, da sledim svoji najboljši prijateljici iz srednje šole na sprejemni izpit na Fakulteti za arhitekturo. Od takrat dalje nato nisem niti enkrat podvomila, ali sem se odločila prav.

Ugotovili smo tudi, da se je verjetno veliko projektantk vpisalo v zbornico prav po zadnji krizi v letih 2008/2009. Morda je vzrok za feminizacijo poklica tudi to, da cene projektantskih storitev padajo?

V arhitekturni dejavnosti moramo najprej doseči, da bo naš poklic (ponovno) cenjen. Ko govorimo o delovanju v arhitekturni stroki, se ne moremo pogovarjati o minimalnem možnem standardu preživetja. Saj smo vendarle inženirji, ki so študirali mnogo let in poleg tega nosijo precejšnjo odgovornost. Tako kot zdravniki ali odvetniki smo upravičeni do dostojnega plačila, če smo projekt kompetentno opravili. Dokler bodo premnogi arhitekti metali slabo luč na celotno arhitekturno stroko z nizkimi cenami in slabimi storitvami, ne bo mogoče dvigniti ugleda stroke, niti znotraj nje vzpostaviti sistema, v katerem bodo ljudje za svoje delo dostojno plačani.

Zbornica bi morala opozarjati na projektante, ki na tržišču ponujajo prenizke cene. Lahko bi spremljali ponudbe, ki jih arhitekti podajo na javna naročila. To so javno dostopne informacije. Dovolj bi bil semafor z določenimi kriteriji: prenizka cena, zadovoljiva cena, normalna cena. Potreben je tudi medsebojni nadzor med kolegi po nizozemskem principu (t. i. »Weltstand« komisija, op. p.), kjer si arhitekti med sabo ocenjujejo projekte. Komisija to delo vzame nase, ker čuti odgovornost do prostora in družbe, v katero želi poseči s čim boljšo arhitekturo. Potrebna sta komunikacija med arhitekti in skupno prizadevanje za kar najboljšo arhitekturo.

vizualizacija: arhiv biroja

Vrtec Kočevje, 1. nagrada na natečaju, svet vmes in Kolektiv Tektonika, 2018

Arhitekturni poklic je maraton z vmesnimi postanki, ne serija sprintov

Intervju z Ano Kosi

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Ana Kosi (1985) je predstavnica mlajše generacije arhitektk. Diplomirala je leta 2011. Poleg dela na fakulteti skupaj s partnerjem Ognenom Arsovom v Ljubljani vodi biro Kosi in partnerji. Ukvarja se z raznolikimi arhitekturnimi nalogami. Za svoja dela, predvsem za interierje, je arhitekturna pisarna prejela že več nagrad na Mesecu oblikovanja (Zavod Big) in več mednarodnih nagrad (med njimi German Design Award), objavlja pa tudi članke in svoje delo priložnostno predstavlja s predavanji.

© Primož Korošec

Sodite v mlajšo generacijo ustvarjalcev, ki se skozi delo uveljavljajo na arhitekturnem področju. Vaše delo je preplet dela na fakulteti in dela v biroju. Kako poteka slednje in kako se povezuje z vašim delom na fakulteti?

S partnerjem Ognenom Arsovom vodiva arhitekturni biro Kosi in partnerji, d. o. o., poleg tega pa sem redno zaposlena kot asistentka na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Del svojega delovnega časa tako preživim na fakulteti, kjer kot asistentka učim na katedri za zgodovino in teorijo arhitekture. Poučevanje na fakulteti bogati moje delo v arhitekturi z dodatno, predvsem teoretsko vsebino in izkušnjo.

V biroju z Ognenom enakovredno opravljava naloge, ki so do določene mere deljene. Kreativne odločitve sprejemava skupaj, v sodelovanju z ekipo. Strateške odločitve prav tako sprejemava skupaj. Jaz prevzamem večji del nalog, povezanih s poslovanjem podjetja, pridobivanjem strank in komunikacijo z njimi, Ognen pa večji del nalog, povezanih s tehničnim in birokratskim vidikom projektov. Poleg naju biro sestavlja še skupina petih arhitektov. Trudimo se graditi kakovostno, trajno ekipo, ki ima dobro razvit sistem internega sodelovanja. Sodelujemo s širokim krogom sodelavcev (statiki, projektanti elektro in strojnih inštalacij, izvajalci, dobavitelji), s katerimi prav tako gradimo dobre, dolgoročne odnose. Arhitekti v biroju niso izolirani od komunikacije in sodelovanja s strankami. Vsi skupaj smo del procesa razvoja projekta, ne glede na njegovo vrsto ali merilo. Delujemo pri projektih vseh meril, od malih interierjev do kompleksne arhitekture velikega merila. Tudi naročniki so različni, tako zasebne stranke in podjetja kot tudi javne ustanove.

Vaša spletna stran je zelo navdihujoča. Kaj je za vas ustvarjalnost, kje iščete navdih?

Ustvarjalnost je proces. Razumem jo kot miselni napor, za delo, za razvoj, popravljanje, eksperimentiranje, za racionalne in podzavestne odločitve, ki pripeljejo do rezultata, ki pred izpeljavo tega procesa ni bil jasen. Moj navdih so nenavadni prostori, ki jih v življenju srečujem. Moj navdih so ljudje in njihova življenja. Moj navdih je umetnost.

Kakšna je za vas vloga arhitekture? In kaj vam pomeni?

Vloga arhitekture je zame ta, da odpira možnost človeka vrednega človeškega prebivanja v svetu. Pomeni mi svobodo. Pot do tega, da ustvarimo arhitekturo, je naporna, dolga, zahteva veliko energije in vložka. Toda ko (če) nam arhitekturo enkrat uspe realizirati, odpre prostor, kjer se človek lahko počuti svobodnejšega.

Bi torej poudarili družbeno vlogo arhitekture?

Arhitektura ne bi smela biti v službi nikogar, nikomur ne bi smela neposredno služiti, ne sme biti zgolj orodje neke zunanje sile. Da se arhitektura lahko realizira, seveda mora upoštevati ogromno količino zunanjih faktorjev. A primarno bi arhitektura morala odgovarjati in »služiti« sama sebi. Ravno v tej njeni (krhki) avtonomnosti tiči njena moč, da lahko za svet in družbo dela dobro. Pri tem razmišljanju se bom naslonila na filozofa Rada Riho, ki o družbeni vlogi arhitekture pravi:

»Samo vprašanje, ki ima za osnovo vprašanje, zakaj je nekaj dobro, že implicira, da mora biti vsaka stvar za nekaj dobra. Le arhitektura, ki je arhitekturno dobra, ki torej ni dobra za nič, ampak je dobra samo za arhitekturo, doseže to, da je dobra za ljudi in okolje. Če pa je izhodišče razmišljanja o arhitekturi, da mora nečemu služiti, potem bo to izhodišče prej ali slej pripeljalo do tega, da je arhitektura podrejena nekemu zunanjemu smotru. In nasprotno, le če razviješ arhitekturo v njenem strogo arhitekturnem pojmu, je mogoče priti do tega, da je to grajena struktura, ki je namenjena

Heterotopični kolaž SPA

bivanju ljudi. Tu se takoj postavi vprašanje, kakšnemu bivanju ljudi. Arhitektka oz. arhitekt lahko s svojim arhitekturnim odgovorom na to vprašanje precej prispeva k temu, da bo vprašanje človeškega prebivanja razvito v vsej svoji vsebinski kompleksnosti. Navsezadnje arhitektura ni odgovor na zahtevo po zatočišču, ki je skupna ljudem in živalim.« Čeferin, Petra, *Arhitektura: redefiniranje človeškega prebivanja,* pogovor z Radom Riho, v: Časopis za kritiko znanosti, 274 (2018).

Univerzalno poslanstvo arhitekture, ki se pravzaprav ne sprašuje o prihodnosti arhitekture …

Arhitektura bo tudi v prihodnje še naprej arhitektura. Tudi če se bodo zamenjala orodja, s katerimi bo načrtovana, tudi če se bodo zamenjale tehnologije gradnje, gradbeni materiali, bodo osnovne lastnosti arhitekturnega objekta še vedno enake. Ljudje prostor dojemamo prvinsko; prek vseh čutov zaznavamo mase, razmerja, osvetljenost, taktilnost, vonj, akustiko in sporočilnost prostora. Če nam uspe, da vsi ti elementi/pogoji/lastnosti med seboj zaresonirajo v harmoniji in ustvarimo arhitekturo, potem čas za arhitekturo nima pomena. Transčasovnost arhitekture dokazujejo primeri arhitekture preteklih časov, ki kot arhitekturni objekti delujejo še danes.

Kaj pa izzivi/težave arhitekturnega poklica?

Na splošno gledano je glavni izziv arhitekture to, da najde način, kako ohraniti avtonomnost znotraj sveta, v katerem deluje. Naš trenutni svet deluje po kapitalistični, tržnoinstrumentalni logiki, ki od arhitekture želi, da postane zgolj njeno orodje za uresničevanje lastnih ciljev. Arhitektura se seveda ne sme distancirati od sveta, v katerem deluje, ne sme se zapreti v svoj slonokoščeni stolp. Si pa mora sama postavljati svoje naloge, ki so arhitekturne naloge. Poenostavljeno rečeno: glavna naloga arhitekture ni podreditev kapitalistični paradigmi ustvarjanja največjega možnega dobička. Glavna naloga arhitekture je ustvarjanje kakovostnega prostora za kakovostno življenje ljudi. To pa je zaradi moči kapitala za moje pojme največji izziv za arhitektke in arhitekte danes.

Kakšna pa je po vašem mnenju vloga žensk v arhitekturi?

Ta, da delajo dobro arhitekturo. In morda še ta, da v proces komunikacije vnesejo več konstruktivnosti in hitrega reševanja problemov.

Ste tudi mati. Kakšne so vaše izkušnje pri usklajevanju, delitvi vlog?

Zahtevno je in naporno (materinstvo + vodenje biroja + asistentura na fakulteti). Podpora in pomoč družine sta ključni, da mi to uspeva. Z otrokom sem se naučila (oz. sem bila primorana) opustiti določen del kontrole pri delu in v življenju nasploh. Določene zadeve sem morala zaupati in predati drugim osebam, določene zadeve pustim, da nekaj časa plavajo s svojim tokom in se razvijejo organsko. Kar pa se izkazuje za ne tako slabo, kot sem si najprej mislila.

Kaj vam prinaša zadoščenje v poklicu? Je to plačilo, kakovostna izvedba, so to odnosi, prepoznavnost, nagrade ...?

Kombinacija prav vsega naštetega. Predvsem pa to, da uporabniki v prostorih, ki jih realiziram, živijo bolje in so mentalno svobodnejši, kot so bili pred izkušnjo te arhitekture. V svojem poklicu razvijam »projekt«, svoj lastni projekt arhitekture, ki se prek arhitekturnih realizacij, razmišljanja in pisanja neprestano redefinira. Razvijanje tega projekta ni vedno prijetno, je pa vznemirljivo. To raziskovanje in razvijanje posledično prežema vse pore mojega življenja; tako službenega kot družinskega in družabnega. Pa ne zato, ker bi bila arhitektura »zažiralni parazit« mojega življenja, temveč zato, ker me preprosto zelo zanima.

Pa ste kdaj kljub temu razmišljali, da bi svoj poklic opustili?

Vsega (tudi dobrega) je v prevelikih količinah enkrat dovolj. Včasih imam ob arhitekturi podoben občutek, kot če bi se prenajedla hrane. Tudi če gre za človekovo najljubšo jed, mu ob preveliki zaužiti količini ob njej postane slabo. Tak občutek dobim, ko sem prenasičena z arhitekturo in z napornim delom. Pride trenutek, ko me že sama misel na arhitekturo spravi v fizično slabost. Se pa že toliko poznam, da vsakič, ko se to zgodi, vem, da gre le za prehodno fazo. Ko si vzamem čas za počitek in v miru »prebavim« vse, kar sem naložila vase, postanem spet »lačna«.

Morda kakšen nasvet za mlade arhitektke, ki šele vstopajo v svet arhitekturnega poklica? Se vam zdi, da tu obstaja razlika med ženskami in moškimi?

Arhitekturni poklic je maraton z vmesnimi postanki, ne serija sprintov (kar mladi na začetku težko sprejmejo). Na začetku poklicne poti med arhitekti in arhitektkami ne vidim razlike. Za vse je enako zahtevno. Morda se na začetku poklicne poti ženske celo bolje znajdejo kot moški. Glavna razlika se vzpostavi v času, ko ženske dobijo oz. želijo imeti otroka. Negotova situacija prekarnega dela jih postavlja v stisko. Velikokrat, predvsem v času porodniške, postanejo povsem odvisne od svojega partnerja. Najti sistemsko rešitev za ta problem bi bilo nujno.

Kakšno je vaše mnenje o posebnih spodbudah za arhitektke? Kaj menite o nagradah za ženske?

Po eni (subjektivni) strani mislim, da te niso potrebne. Posebne nagrade za ženske za moje pojme ne pripomorejo k vzpostavljanju enakopravnega položaja med spoloma. Ženske obravnavajo kot posebno kategorijo, čeprav z moškimi delujemo na istem polju. Pri arhitekturnih nagradah se med seboj »merimo« v mentalni moči, intelektu, občutku za prostor, v sposobnosti realizacije projekta; ne v fizični moči in mišicah. Osebno se počutim nelagodno, če sem v teh lastnostih postavljena v »drugo kategorijo« kot moški. Po drugi (objektivni) strani pa se strinjam, da take nagrade na nivoju splošne javnosti dodatno dvigujejo zavest o arhitektkah in o arhitekturi nasploh. Torej, povsem pragmatično, širše gledano, so take nagrade dobra stvar. Vendar ne primarno interno, za spodbudo arhitektk, ampak predvsem za spodbudo arhitekture nasploh.

Še kakšna zaključna misel o arhitekturi, vašem delu …?

Že kot majhna, še predšolska deklica sem si od vsega na svetu najbolj želela, da bi zvečer, ko sem morala iti spat, lahko postala nevidna in bi tako lahko hodila po svetu, od stanovanja do stanovanja, od hiše do hiše, in opazovala prostore, v katerih ljudje živijo. Ko pride do situacije, da mi gre arhitektura »na živce«, se spomnim tega svojega primarnega zanimanja za prostor in ljudi – in ugotovim, da v resnici delam tisto, kar me resnično zanima.

»Ljudje prostor dojemamo prvinsko; prek vseh čutov zaznavamo mase, razmerja, osvetljenost, taktilnost, vonj, akustiko in sporočilnost prostora. Če nam uspe, da vsi ti elementi/pogoji/lastnosti med seboj zaresonirajo v harmoniji in ustvarimo arhitekturo, potem čas za arhitekturo nima pomena.«

Če imaš v sebi ustvarjalno moč, si vedno v prednosti in vedno neodvisna

Intervju z Nino Granda

Pogovarjala se je Irena Kirn

Nina Granda (1980) je arhitektka, kritičarka, recenzentka, urednica in kolumnistka. Med študijem dramaturgije na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo v Ljubljani se je vzporedno vpisala na Fakulteto za arhitekturo, kjer je diplomirala leta 2009. Na Universität für angewandte Kunst Wien je leta 2018 magistrirala iz kuratorstva in kulturnega menedžmenta. Leta 2015 je skupaj s partnerjem Matevžem Grando ustanovila revijo Outsider, kjer je glavna in odgovorna urednica. Leta 2017 sta revija in spletni portal Outsider prejela Plečnikovo medaljo za prispevek k bogatitvi arhitekturne kulture. Od leta 2020 je tudi stalna kolumnistka časnika Delo. Kot arhitektka deluje na področju prenavljanja dediščine. Je mati treh otrok, rada bere, teče, pleše, se druži s prijatelji. Trenutno živi v Istri.

© Matevž Granda

Nina, med drugim ste tudi urednica revije Outsider, sveže, zanimive arhitekturne revije, pri kateri že ime pove, da »vidi onkraj«. Kdo je Nina, ženska v arhitekturi – v duhu svojega časa?

Čas je morda tisto, kar me od vsega najbolj zanima. Kako uloviti zdajšnji trenutek? Kaj sploh je – duh časa? Poskušam ga odkrivati skozi arhitekturo, urejanje revije in pisanje. Moje področje v arhitekturi je prenavljanje stavbne dediščine. Pri stavbah me zanima, kaj je tisto avtentično bistvo stavbe, ki ga lahko s prenovo najdemo, obudimo in vpnemo v sodobni čas. Tudi pri reviji poskušamo otipati bistvo sodobnosti, v kateri živimo. Včasih se mi zdi, da namesto v sedanjosti živimo v polsedanjosti, nezmožni izstopa iz konfliktov prejšnjih generacij, čeprav danes nimajo več smisla. Predstavljam si, da je to v arhitekturi podobno, kot da bi različne generacije druga za drugo živele v premajhni, nefunkcionalni garsonjeri, ne da bi bile zmožne zasnovati boljši, širši, bolj odprt prostor.

Večkrat se mi sicer zdi, da sem z duhom časa, kot ga občutim, v nasprotju. Morda pa je to moja zavestna izbira.

Kaj je skupna lastnost vsega vašega udejstvovanja?

Skupna lastnost je prostor. Zanimam se za raziskovanje fizičnega (kot arhitektka) in mentalnega (kot urednica) prostora.

Za vaš uredniški pristop je značilna posebna občutljivost.

Stvari se me že od nekdaj globoko dotaknejo. Pogosto zato občutim negotovost, dvom in preizpraševanje. Pogosto se tudi počutim, kot da skačem v prazen prostor in ne vem, ali bom pristala na mehki, hvaležni površini ali na trdi, kjer si bom razbila glavo, ali pa morda celo obstala v neskončni praznini vmes …

Preizpraševanje in dvom sta lahko hkrati odlika in obremenitev. Od kod pravzaprav ta dvom, ta negotovost žensk?

Saj to se mi sploh ne zdi slaba lastnost, negotovost je spremljevalka vsega novega. In veliko ljudi mi reče: »Kako si pogumna!« Toda, ko delam poteze, ki se drugim zdijo najbolj pogumne, se najbolj zavedam svojih strahov. Ozaveščeno imam, kaj vse tvegam, kaj vse gre lahko narobe. Pa vseeno naredim, kar se mi zdi pomembno in prav. Negotovost me ne ovira, ampak širi moj pogled in mi lajša sprejemanje posledic mojih odločitev.

»Toda, ko delam poteze, ki se drugim zdijo najbolj pogumne, se najbolj zavedam svojih strahov. Ozaveščeno imam, kaj vse tvegam, kaj vse gre lahko narobe. Pa vseeno naredim, kar se mi zdi pomembno in prav.«

»Le kakšna naj bi bila ženska arhitektura? Ker arhitektura menda pač ni moška ali ženska, je dobra ali slaba; in seveda ima lahko elemente, ki izražajo prefinjeno eleganco ali pa surovo moč, če hočete. Posebna prostorska občutljivost in empatija ter skrbnost do okolja lahko pripomorejo tudi h kakovosti arhitekture. Tako kot jasna vizija in natančno razumevanje tehnologije.«

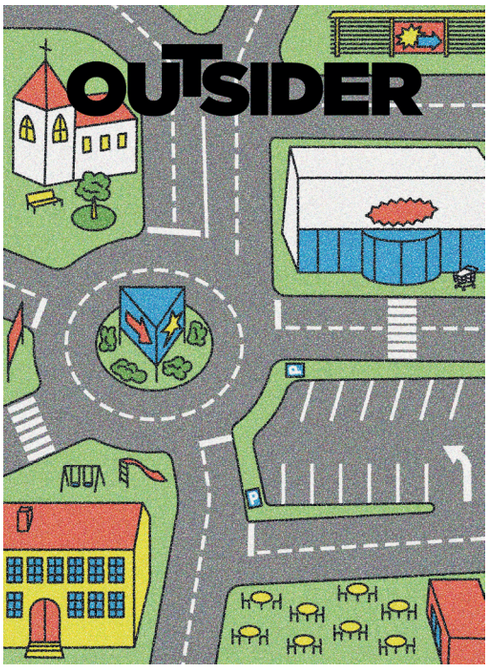

Naslovnica 29. številke revije Outsider, tema: javni prostor in urbanizem. Oblikovanje: Ljudje

Kakšen delež te negotovosti je potreben, celo nujen? Morda pa jo lahko ženske malo odložimo? Se vam zdi, da bi s tem nekaj izgubili – prav tisto, kar vas pravzaprav potiska v kreativnost?

Nisem prepričana, da je negotovost posledica spola, prej značaja ali okoliščin … Negotovost pri ženskah v arhitekturi je sicer tudi posledica zgodovinskih okoliščin, kjer so imele ženske bistveno težji položaj od moških kolegov. Nekaj te zgodovinske teže je še zapisane v kolektivnem spominu. Arhitektura je bila še pred nekaj desetletji ekskluzivni klub samo za fante. Ženske so bile kvečjemu risarke, asistentke, pomočnice, negovalke, izjemno redko so si izborile mesto na poziciji ustvarjalne moči! To so smele kvečjemu skrite v paru, skupaj z moškim, ki je prevzel zasluge. To se spreminja šele v zadnjih desetletjih. Pomislimo, da je prva redna profesorica za projektiranje arhitekture na ljubljanski fakulteti postala Maruša Zorec leta 2017! Emancipacija žensk se dogaja prav zdaj! V arhitekturi je znan primer Denise Scott Brown, ene izmed vodilnih arhitektk postmodernizma. Leta 2003 je s peticijo z 9000 podpisi vodilnih svetovnih arhitektov zahtevala enakovreden del Pritzkerjeve nagrade, ki jo je leta 1991 prejel njen partner Robert Venturi – za njuno skupno delo, v njunem skupnem biroju. Peticija je vzbudila številne polemike o položaju žensk v arhitekturi – in verjetno pripomogla, da je leto zatem, leta 2004, Pritzkerjevo nagrado prejela prva ženska v zgodovini, Zaha Hadid.

V eni izmed kolumn za Delo ste pisali o Eileen Gray. Kako lahko iz njene zgodbe razberemo odnos med žensko in moškim v arhitekturi pred skoraj stoletjem?

Pisala sem o prenovi vile E-1027, ki jo je na francoski obali Eileen Gray zasnovala skupaj z investitorjem, romunskim arhitektom Jeanom Badovicijem. Hiša je povsem očarala Le Corbusiera. Slavni arhitekt jo je večkrat neuspešno poskušal kupiti, nazadnje je le pridobil majhno parcelo tik ob njej in tam postavil Cabanon, pozneje pa mu je uspelo kupiti še parcelo neposredno nad E-1027, kjer si je postavil vilo z direktnim pogledom nanjo. Med svojim bivanjem v hiši v letih 1938 in 1939 je Le Corbusier na vabilo Badovicija na bele stene E-1027 naslikal osem barvitih fresk – z eksplicitno seksualnimi motivi. Ta poseg v interier vile pa je za arhitektko pomenil skrunitev njenega dela.

Nedavno so hišo prenovili, ob tem pa so sledili originalni realizaciji po načrtih Eileen Gray. To je pomenilo, da so izbrisali nekaj – tri od osmih – fresk, ki jih je Le Corbusier izvedel v notranjosti. Pomenljiva poteza prenove govori o spremenjenem času, ki poskuša ženskam vrniti nekaj priznanja, ki ga niso bile deležne v času svojega ustvarjanja. Še pred desetletji bi bilo povsem nezamisljivo, da bi odstranili kakšno fresko velikega Le Corbusiera, zato da bi zasijala prvotna zamisel arhitektke.

Gre tudi za dediščino nekega odnosa med moškim in žensko iz tistega časa. Ko govorite o tem, jaz vidim nasilje. Oziroma vsiljeno voljo, nesubtilnost in nespoštovanje. In čas zdaj to popravlja.

Le Corbusier je umrl v morju, prav tam, pod vilo E-1027, s katero je bil obseden. Težko je priznal, da je tako dobro delo v vzponu modernizma sprojektirala ženska. Eileen Gray je kasneje naredila še nekaj primerkov arhitekture, sama, brez partnerja, denimo lastno hišo v bližini Pariza. V zgodovino pa se je vpisala kot ustvarjalka interierjev. Kot nadarjena dekoraterka. Toda bila je arhitektka. Šele zdaj dobiva zasluženo veljavo.

Leta 2014 ste uredili številko revije Hiše, tematsko posvečeno ženskam. Vas tema arhitektk zanima že od nekdaj? Zakaj?

Takrat je šlo predvsem za to, da me je iritiralo, da se nikoli ne izpostavlja, da je neko arhitekturo načrtoval moški. Ne govori se o moški arhitekturi. Pri ženskah pa sem to zasledila kot posebnost. Le kakšna naj bi bila ženska arhitektura? Ker arhitektura menda pač ni moška ali ženska, je dobra ali slaba; in seveda ima lahko elemente, ki izražajo prefinjeno eleganco ali pa surovo moč, če hočete. Posebna prostorska občutljivost in empatija ter skrbnost do okolja lahko pripomorejo tudi h kakovosti arhitekture. Tako kot jasna vizija in natančno razumevanje tehnologije. Pri »moški« in »ženski« arhitekturi smo na tankem ledu, kamor se ne bi rada postavljala.

Bistveno pa se mi je zdelo, da dam besedo in izpostavljenost ustvarjalkam, ki jih izjemno cenim, a v medijih še danes malo slišimo o njih.

Ali se je od leta 2014 kaj spremenilo oziroma ali bi lahko na osnovi te izkušnje kaj dodali? Ne govorim o ženski in moški arhitekturi, ampak o pogojih za ustvarjanje arhitekture.

Zdi se mi, da je bila takrat to še manj izpostavljena tema, vsaj v Sloveniji. Zdaj je to ena izmed rednih medijskih in kulturnih tem. Toda paradoksalno: v medijih je veliko zavedanja o pomenu enakopravnosti spolov, a ob strokovnih dilemah, če že zaidejo v večje medije, besedo spet dobijo v glavnem le moji moški kolegi! Mislim, da še vedno prevlada nekakšna politična korektnost pred izborom kakšnih »nezanesljivih žensk« … V medijih imajo prednost predvidljivi sogovorniki z jasno politično pozicioniranostjo. Novinarji pogosto sprašujejo iste sogovornike, kot da ne bi bilo tudi ogromno izjemnih arhitektk, ki bi jim bilo vredno prisluhniti!

Pri opolnomočenju žensk sodelujete tudi onkraj meja?

Pred kratkim so me k sodelovanju povabile arhitektke iz italijanske skupine Rebel Architette, ki so med drugim sodelovale na zadnjem arhitekturnem bienalu v Benetkah. Namen projekta Rebel je vzpostaviti vzornice, ki bi bile vidne študentkam arhitekture in drugim mladim ženskam ter bi jim sporočale, da so ženske v arhitekturi lahko uspešne in močne – in da je to nekaj običajnega! Česar ni v prostoru, revijah, knjigah in na fakulteti, tega ljudje ne poznajo, in to, česar ne poznajo, ne more vplivati na miselni razvoj in družbene spremembe. Danes se v Sloveniji na študij arhitekture vpiše že

»Z majhnimi koraki lahko dosežemo velike stvari. Občutljivost v ustvarjanju je lahko prednost.«

več žensk kot moških. To, da v svetu projektantov še vedno v veliki večini prevladujejo moški, je tudi posledica družbenih pričakovanj in še vedno neenakih možnosti. Škoda bi bilo, če bi namesto talenta in sposobnosti o uspehu še vedno odločala serija izjemno številnih drobnih priložnosti, ki jih dobijo moški (»z boljšo prostorsko predstavo«, »zanesljivejši«, »ne bodo šli na porodniško«) na račun predsodkov o ženskah ali neenakih možnosti. V tem kontekstu se mi zdi porodniški dopust, ki pripada tudi moškim, zelo dobrodošel ukrep; da je torej starševstvo že od začetka zaveza obeh staršev.

Katere so pomembne spremembe glede položaja žensk, za katere je nujno, da se ohranijo?

Menim, da danes v delu sveta, kjer živim, lahko izberem, da bom arhitektka, urednica, podjetnica …, in lahko izberem, da sem hkrati mati, žena, da mi ogromno pomeni družina. Nikoli nisem rekla, da je to preprosto in da ni treba sprejemati kompromisov. Ampak v končni fazi lahko izberem tudi oboje: kariero arhitektke, urednice in matere. In pravico imamo, da izberemo samo kariero ali pa samo družino, vse je legitimno in v redu! Izbrati družino ni »nefeministično«! Močna občutljivost do sveta, povezana z negotovostjo, to se mi zdi za ustvarjalko nekaj najboljšega. Omogoča, da vidiš svet malo drugače kot drugi, in tako si vedno lahko na svoji lastni, avtentični poti, ki je ne more nihče posnemati.

Dolga porodniška, ki vključuje oba partnerja, je pomembna pravica. In zavedanje, da je skrb za družino skupna odgovornost obeh staršev. Skupno, enakopravno sodelovanje obeh partnerjev pri gospodinjstvu je ključno! In medsebojna podpora pri pomembnih kariernih odločitvah.

Kaj je za vas ustvarjalnost? Kaj vas navdihuje?

Zdi se mi pomembno, da vedno ostajaš zvest sebi. Čeprav to pomeni, da kdaj ubereš še neznano pot in da tvoja izbira kdaj preseneti.

Zelo me denimo navdihuje arhitektka Anna Heringer. Njeno delo je pomembno povezano z opolnomočenjem žensk, predvsem se navezuje na območje Bangladeša. Tam je skupaj z arhitekturo iz zemlje spodbudila celovito žensko gibanje. Podpira izobraževanje žensk in podjetništvo. Skupini žensk je pomagala pri realizaciji modne znamke, ki obleke, narejene iz materiala, ki ga same pridelajo, prodaja tudi v Evropi. Na ta način je s pomočjo arhitekture spodbudila celo verigo: od proizvodnje materialov, oblikovanja, šivanja do prodaje po svetu. Anna Heringer ob arhitekturi iz zemlje izumlja nekaj čisto novega – na podlagi arhaičnih znanj in tradicij. Gradi majhne zgradbe, kot je na primer objekt iz zemlje za ženski muzej v Vorarlbergu, in večje, kot je zdraviliški center Rosana v Avstriji, iz zemlje in drugih lokalnih materialov. V svetu gradbeništva in arhitekture, svetu močnih lobijev, se bori za nekaj tako prvinskega, kot je zemlja. Navdihuje me, kako je vzela nekaj temeljnega in dostopnega – na svetu približno tretjina ljudi živi v stavbah iz zemlje! – a spregledanega, nato pa ta pristop posodobila za današnjo arhitekturo.

Prišel je čas, ki podpira subtilnost. Prihajamo nazaj k naravi. Danes imajo vrednost čist zrak, voda, zemlja.

Da, tako radi govorimo. Vendar pa – ko pogledamo okrog sebe, kaj se gradi, kaj se poučuje, kaj se nagrajuje v arhitekturi …, vidimo, da so naša dejanja popolnoma nekaj drugega kot te vznesene besede. Tu zaznavam kognitivno disonanco. Kaj je dogodek leta v arhitekturi v Sloveniji? Petsto hrušk betona, tone in tone izkopane zemlje za prenovo Cukrarne. Ki je monumentalna, fascinantna zgradba, v katero je bil vložen enormen kapital, ampak nima veliko povezave s sodobnim pogledom na arhitekturo.

Moram reči, da imam osebno z arhitekturo, ki se gradi v Sloveniji, velikopotezno hitro gradnjo iz betona, stekla, jekla, nekaj težav. Pušča me prazno.

Katera pot pa je tista, ki se vam osebno zdi bolj prava, zanimivejša?

Arhitekturo razumem kot sredstvo, ki rešuje probleme ljudi. To pa je mogoče v različnih merilih in na mnoge načine. Ne želim soditi, kateri je bolj pravi. Lahko povem le, kaj me osebno bolj nagovori. Po spletu naključij smo se preselili na »konec sveta«, v Istro, kjer, čeprav tega sprva nisem pričakovala, zdaj skupaj z Matevžem načrtujeva arhitekturo, v katero verjamem in ki se mi zdi smiselna. To so prenove večinoma kamnitih hiš v starih mestnih središčih, ki jih številni naročniki sprva razumejo kot breme, potem pa v procesu našega sodelovanja spoznajo njihovo vrednost. V tem pogledu mi je v navdih tudi dr. Živa Deu s svojim bogatim znanjem, skrbjo za arhitekturno dediščino in odnosom do izjemnih ljudi, ki so v njej bivali. Arhitektura ni le gradnja zidov in hiš, pomembno je, kakšne vire izrablja, ali krepi lokalno okolje ali ga siromaši. Tudi zato tako cenim delo prej omenjene Anne Heringer, ki gradi z zemljo in hkrati z arhitekturo gradi tudi vezi v lokalni skupnosti.

Kaj bi bil vaš nasvet mladi ženski, ki se odloča za študij arhitekture?

Moj nasvet bi bil – če te zanima, kako stvari delujejo, in če te navdihuje, kako se ideja materializira, potem vsekakor izberi arhitekturo. In ko si enkrat na tej poti, vztrajaj! Poskusi vedno narediti malce več, kot zahteva samo naročilo; arhitektura lahko ustvari ogromno dodane vrednosti. Če najdeš svojo nišo, vztrajaj, pa če se sprva zdi še tako specifična in drugačna! Da lahko projektiraš stavbo – na primer družinsko hišo ali šolo – moraš razumeti, kako deluje. Dokopati se moramo do bistva – za kaj v resnici gre? Kaj ta skupina ali ta človek potrebuje? Kateri problem mu lahko rešim? Kako stvari ali principi delujejo? Tista res dobra arhitektura pa poleg tega, da rešuje probleme, tudi odkriva resnico, neposredno, globoko bistvo časa.

Menite, da je to razumevanje danes v arhitekturi dovolj prisotno?

Stroka se je deloma odtujila od dejanskih problemov ljudi. Arhitekturo razumem tudi kot servis, ki ljudem olajša bivanje. Tako kot revija. Ta del je danes v stroki skorajda podcenjen. A če družini pokažeš, kako lahko z majhno prilagoditvijo v stanovanju dobi otroško sobo, lahko to bistveno izboljša bivanje, in tega ne bi podcenjevala.

Kaj bi bil moto za arhitektke, ki prihajajo?

Kot pravi Anna Heringer: »Arhitektura je orodje, s katerim lahko izboljšamo bivanje.« Pozornost je treba usmerjati v celostne učinke arhitekture, ne le v končni videz in privlačnost. Z majhnimi koraki lahko dosežemo velike stvari. Občutljivost v ustvarjanju je lahko prednost. Biti moraš zvesta sebi, čeprav je to kdaj v nasprotju s svetom, samo na ta način se lahko zgodi spoznavni preboj v družbi. Bodi pogumna in vztrajna!

Se vam zdi, da obstaja potreba po spodbudah ali po posebnih nagradah za ženske?

Predvsem si želim, da bi novinarji in drugi medijski ustvarjalci večkrat dali besedo tudi ženskam, arhitektkam in drugim ustvarjalkam, ne vedno enim in istim moškim. Da bi se arhitekturni establišment malce prevetril, se ozrl nase in na širšo družbo in na primer nehal nagrajevati arhitekturo, ki materializira natanko nasprotno od tistega, kar ti isti ljudje govorijo.

Kaj za vas pomeni spodbuda? Kaj bi lahko bila spodbuda?

Pri reviji sem vedno pozorna, da je glas žensk vsaj uravnotežen z glasom moških. Kar ni samoumevno, kot se mogoče sliši. To se mi zdi prava spodbuda za začetek: dati priložnost tudi ženskam, vseh generacij. Opažam, da medijski svet sicer pogosto deluje po inerciji; ko se pojavi en dovolj artikuliran glas, ga naenkrat slišimo kar povsod. Običajno gre seveda za moški glas. Jaz pa menim, da je naloga urednikov ustvarjanje večglasnega prostora, sicer pride do banalizacije, ko se zdi, da en glas predstavlja »enotnost« stroke. Pa v resnici nikoli ni takšne enotnosti, gre le za medijsko sito.

Omenili ste, da bi svojo držo opisali kot nekako »konservativno«. Kaj ste mislili s tem?

Ne verjamem, da je treba ves svet izbrisati in začeti na novo. Mislim, da lahko iz zgodovine in preteklosti vzamemo tudi marsikaj zelo lepega, tehtna

© osebni arhiv

Prenova hleva v skupne prostore za delavnico *Naprej k zemlji*, Nina Granda, Matevž Granda, 2021

»Mi pa želimo vzpostavljati prostor za kulturni dialog, za polemike, ki na koncu ne bi proizvajale zamer ali izločanja, ampak bi postale osnova razmisleka o prostoru.«

spoznanja, in gradimo na tej podlagi. Bolj verjamem v evolucijo kot v revolucijo. Tudi kot ženska stojim na ramenih svojih predhodnic, ki so dosegle pravico do splava, pravico do študija, pravico do dela, pravico do družbenega udejstvovanja, volilno pravico … in pravico biti drugačna od moških, pa vseeno imeti enakovredne začetne možnosti. Tudi pravico biti ranljiva, občutljiva, nežna, odprta, polna dvomov, pa vseeno vztrajna, močna, pogumna, fokusirana in ustvarjalna. Če uporabim zdaj tako popularno besedo: dosežkov preteklosti se »radikalno« zavedam in jih cenim kot dediščino, kot izhodišče. Vendar pa je naša naloga, da stanje izboljšamo.

Kaj pa v odnosu moški – ženska?

Podpiram vse različne oblike družin, z otroki, brez njih, v različnem spektru mavrice – in zelo vesela sem svoje. To je tisto, kar me najbolj osmišlja. Družina je zame osebno zelo pomembna vrednota. Mož in najini trije otroci.

Ob družini sem aktivna tudi kot urednica, arhitektka, kolumnistka; vse to skupaj me izpolnjuje in spodbuja. Ko sva že imela dva majhna otroka, sem začutila močan impulz, da moram svoje dotedanje uredniško delo nadgraditi, če želim napredovati. Vpisala sem podiplomski študij na Dunaju in z družino smo se preselili tja. Marsikomu se je to zdelo naporno in nepotrebno, nisva imela nič denarja in bilo je res težko, ampak dejansko mi je študij odprl nove poglede, in že sama izkušnja bivanja z družino na Dunaju – ko moraš poskrbeti za vrtec in vse obveznosti, ki spadajo zraven, če imaš majhne otroke – je bila poživljajoča. Otroci te prizemljijo, hkrati pa ti vzbudijo moč in izostrijo fokus. V tistem težkem, natrpanem, kaotičnem obdobju se je tudi porodila ideja za Outsider. Z Matevžem se brez tega skoka na Dunaj najbrž ne bi lotila tega podviga. Ko sva potem dobila še tretjega otroka, smo se preselili v Ljubljano, pa potem zdaj v Istro, in otroci sprejemajo najino delo kot del »normalnosti«. Pogosto so zraven pri aktivnostih, povezanih z revijo – tudi sami prodajajo revije na sejmu, kar doživljajo kot dobro igro. Vzameva jih na gradbišče, skupaj smo, ko povabiva na obisk zanimive goste … Družinsko življenje se včasih pomeša z najinim delom, a za zdaj se to še ni izkazalo za slabo.

Omenili ste inovativen uredniški pristop, namreč, da se kot arhitektka urednikovanja lotevate na arhitekturni način, kjer z zaporedjem tem gradite zgodbo. Uredniško misel, ki ima ritem, kontraste, gradite s prispevki.

Posebnost revije je to, da je neodvisna. Ne priznavamo vsiljenih delitev, tudi finančno smo vzdržni, na način, da našega obstoja ne pogojujejo razpisi, ampak v največji meri bralci. Menim, da je prav bivanje zunaj slovenskega okolja, pa tudi izhodišče, ki je arhitekturno, ne novinarsko, sploh omogočilo impulz, da sva se lotila ustvarjanja revije, da je kaj takega sploh mogoče. Prijela pa se je tudi zaradi arhitekturnega pristopa: načrtovanja od ideje do izvedbe in uporabniške izkušnje. Oba z Matevžem sva bila iz arhitekture navajena ustvarjanju namenjati veliko časa, marsikdaj brez gotovosti, ali bo projekt uspel ali ne … Oba sva imela že kar nekaj kilometrine, ki sva jo pridobivala z udeležbami na mednarodnih arhitekturnih natečajih.

Naloga urednika je, da zbere okrog sebe pametne ljudi, ki imajo kaj povedati. Že od prve številke imam izjemno srečo in privilegij, da lahko sodelujem z ljudmi, ki jih cenim kot strokovnjake in poznavalce. Sodelavce vabim z vseh vetrov, različnih generacij, različnih pogledov, merili sta talent in relevantnost. Presegati želimo samoumevnosti in dosegati spoznavne učinke. V slovenskem prostoru ni kulture polemike; prehitro se vsaka debata zaključi z antagonizmom za ali proti. To najdemo v vseh porah družbe, tudi pri arhitekturi. Mi pa želimo vzpostavljati prostor za kulturni dialog, za polemike, ki na koncu ne bi proizvajale zamer ali izločanja, ampak bi postale osnova razmisleka o prostoru.

Kot ste rekli, kontekst in prostor, da si lahko vsak sam ustvari mnenje.

Z revijo ustvarjamo odprt prostor, argumentiramo možnosti, potem pa lahko vsak izbere, kako se bo usmeril.

Spomnim se prve številke Outsiderja in tega, da me je pritegnilo ime. Kako ste izbrali ime revije, od kod ideja?

Outsider je nastal v vmesnem prostoru; v iskrivih debatah, ki sva jih imela z Matevžem v avtu med številnimi potmi med Dunajem in Ljubljano. Matevž je med številnimi variantami imena na eni izmed teh triurnih voženj vzkliknil – Outsider! In oba sva takoj vedela, da je to to. Všeč nama je, ker izraža pozicijo onkraj, ki je specifična za arhitekturo: da presega svoj čas in prostor. To je tudi pozicija onkraj vsiljenih delitev, značilnih za slovenski kulturno-družbeni prostor. Poleg tega pa s področja arhitekture segamo v druge stroke, zanimajo nas umetnost, družba, sociologija, gradbeništvo, ekonomija … Segamo onkraj nacionalnih meja, odpiramo se navzven, želimo se povezovati s svetom.

In zanimivo, kako dobro se je ta beseda prijela med stroko. Pred kratkim nas je prof. Vodopivec povabil, da bi imeli delavnico o outsiderstvu v arhitekturi! Sicer pa marsikoga na začetku beseda zmoti, po razmisleku pa reče – outsider, saj to sem jaz! Vsak je v čem samosvoj, v čem izstopa ali kaj presega. Biti outsider je lahko privilegiran položaj!

Kako bi lahko v slovenski družbi presegli prej omenjene delitve?

Mislim, da je treba bolj spodbujati branje knjig, različnih knjig. Ne samo arhitekturnih – tu moramo žal za relevantna dela večinoma posegati po tujejezičnih izdajah, le malo temeljnih, kaj šele sodobnih del je prevedenih v slovenščino – priporočala bi tudi čim več branja leposlovja (dober začetek

© osebni arhiv

Prenova skednja v stanovanje, Nina Granda, Matevž Granda, 2010

je kar 100 romanov ali pa zbirka Moderni klasiki) in esejistike – na primer Alojza Ihana, ki ponuja vpogled v slovensko družbo, in Irene Štaudohar, ki imenitno piše o genialnih ženskah. Priporočala bi čim več druženja z ljudmi, ki mislijo drugače od nas – morda v pogovoru ugotovimo, da si sploh nismo tako zelo različni. Menim tudi, da je treba na fakulteti še bolj spodbujati avtentičen pogled, ne pa proizvajati kopij profesorskih stališč in političnih aktivistov. Stroka ne sme sodelovati v političnih, strankarskih sporih, mora jih presegati, sicer izgublja integriteto. Dobro je dejavno uživati v raznoliki kulturni in medijski ponudbi iz vseh spektrov; če je le mogoče, pa pogledati tudi čez mejo. Uživati v raznolikosti namesto zapirati se v svoj mali in udobni mehurček. Namesto vzvišene vsevednosti več iskrene radovednosti in občutljivosti do sveta.

Kako spodbujati in podpreti mlade? Kaj na tem področju delate z revijo?

Objavljamo prve realizacije, pogovore z mladimi ustvarjalci, tudi k sodelovanju pri pisanju pogosto vabimo mlade ustvarjalce. Zelo rada mladim zaupam tudi najbolj odgovorne naloge, kot je urejanje posebnih sklopov v reviji, ob tem pa jim pri vseh odločitvah ponujamo oporo. Mislim pa, da je najboljša spodbuda za mlade dobro in pošteno plačilo za njihovo delo. Torej naročilo projekta, nakup izdelka ali angažma za sodelovanje na področju, ki ga oseba razvija. Pri reviji to zavestno delamo že od začetka.

Imate tudi kakšne druge akcije, kjer vključujete mlade?

Avgusta smo imeli delavnico gradnje z zemljo, v okviru mednarodnega projekta Naprej k zemlji, kjer sodelujemo kot partnerji. Udeležilo se je je 14 mladih, študentov in mladih arhitektov z različnih koncev sveta, in na kmetiji na Dolenjskem smo z uporabo lokalne zemlje prenovili tla v nekdanjem hlevu, ki bo postal galerijski prostor. To je bilo tako lepo! Kako so se, smo se povezali, odprli, si zaupali! Skupaj smo se ogromno pogovarjali in ogromno fizično delali – iz blata. Ta pristop, biti tako intenzivno skupaj, to odpre globoke uvide, včasih celo bolj kot študij na fakulteti ali delo pri projektu. To lahko služi kot dobra dopolnitev formalnemu študiju. Veseli me, ker vidim, da je naša sistematična promocija gradnje z zemljo, ki jo vodimo že vse od prve številke Outsiderja, obrodila sadove in da zdaj zemlja v arhitekturi prehaja v ospredje tudi pri institucionalnih projektih, kot je BIO, in pri številnih drugih. Z revijo smo sprožili spremembe.

Kaj je vaša osebna zgodba?

Poleg arhitekture in urejanja revije ter skrbi, da lahko revija na majhnem, zahtevnem trgu dolgoročno obstane, sem tudi kolumnistka za Delo – in v tem izredno uživam. Pri pisanju si jemljem pravico biti kritična. Res pa je, da me ob objavah tudi zdaj, ko pišem že tretje leto, spremlja trema: se bom izrazila dovolj prepričljivo? Sem dregnila predaleč? Zelo pozitivni odzivi številnih bralcev, ki mi pišejo tudi zasebno, mi potrjujejo, da je vendarle vredno vse te treme … Za to priložnost sem zelo hvaležna, zame je velik izziv.

Kako je prišlo do pisanja kolumn za Delo?

Priložnost smo si ustvarili na podlagi strokovnega dela pri ustvarjanju Outsiderja. Urednica z Dela je prepoznala strokovnost in talent in me je povabila, naj v okviru revije predlagam pisce, ki trikrat mesečno pišemo o arhitekturi. Menim, da lahko skozi prizmo arhitekture dobro reflektiramo družbo. Naša skupna tema je prostor, podobno kot je to stalnica že vseh sedem let pri reviji Outsider. Pri tem pa je pomembno, da smo lahko predstavniki iste stroke kdaj različnih mnenj – in da je to v redu. Včasih namreč začutim pritisk stroke po nekakšni »enotnosti«, ki pa je posledica vpliva močnega kulturnega lobija, ne pa dejansko smiselne strokovne presoje ali iskrenega prizadevanja za arhitekturno debato. Tudi to ponazarja Outsider – da si jemljemo pravico (in dolžnost) do lastnega mnenja, osnovanega na tehtnem razmisleku in na dejstvih.

Poglejva ob koncu ponovno na situacijo ženske. Kaj bi želeli sporočiti sopotnicam v arhitekturi?

Ne smemo dovoliti, da bi nas kdorkoli ustavil, ker misli, da nekaj ni za ženske. Zgodovina, pot do tega, da smo lahko danes enakopravne, je bila zelo težka in dolga. Tukaj smo zato, ker se je toliko žensk borilo, da me zdaj lahko ustvarjamo. Spodbujajmo se med sabo in si pomagajmo! Ne dovoli nikomur, nikoli, da ti reče, da ne zmoreš, ne smeš ali pa da to ni zate, ker »ni za punce«. Ali da moraš izbirati med možnostmi, ki jih določi nekdo drug, in da so tvoje možnosti v arhitekturnem projektiranju omejene zaradi spola. Danes so v delu sveta, kjer živimo, omejene toliko, kot si jih omejimo same.

Kaj je za vas ženska moč?

Spiritus agens, ki ga imamo v sebi. Ta notranja moč ustvarjanja. Verjamem tudi v instinkt, ki pomaga pri odločitvah …

Kaj menite o intuiciji?

Menim, da več ko imaš različnih življenjskih izkušenj, poglobljenih znanj, intenzivnih doživetij, bolj se ti izostri intuicija, in potem se ob pravem času iz podzavesti pojavi »impulz«. To so dragoceni, najboljši trenutki v življenju, ko se pojavi tako močno zanimanje, potreba po ustvarjanju, da si se raziskovanju, projektu, kakršnemukoli že, pripravljen posvetiti z vsem bistvom. Ko delo postane klic in lahko premikaš gore. Menim, da arhitekturno delo zelo spodbuja takšno senzibilnost, saj moraš ob vsakem projektu, naj gre za prenovo ali za novogradnjo, začeti na novo. Takšna raznolikost pa ohranja svežino in zanimivost.

Se vam zdi, da se ženske med seboj dovolj podpiramo?

Zdi se mi, da bi se lahko še malo bolj podpirale. Včasih do mene pridejo škodoželjne govorice, ki najbrž izvirajo iz zavisti, ta pa vedno iz občutka manjvrednosti ali ogroženosti. Zelo si želim, da bi ženske še bolj pomagale druga drugi. Tudi takrat, ko smo si v čem različne, tudi ko nismo povsem »politično« ali generacijsko ali kakor koli že enotne. Vsakič, ko kateri uspe, to pomeni boljše okolje za vse nas. Naučila sem se, da je pomembno tudi znati odpuščati, ne biti malenkostna in zamerljiva in raje osredotočeno delati naprej, kar te izpolnjuje in za kar verjameš, da je prav. Zame je to neusahljiv vir radosti. Če imaš v sebi ustvarjalno moč, si vedno v prednosti in vedno neodvisna.

»To so dragoceni, najboljši trenutki v življenju, ko se pojavi tako močno zanimanje, potreba po ustvarjanju, da si se raziskovanju, projektu, kakršnemukoli že, pripravljen posvetiti z vsem bistvom. Ko delo postane klic in lahko premikaš gore.«

Na moji poti je bilo neuspehov več kot uspehov, a sem se iz njih veliko naučila

Intervju z Ano Abram

Pogovarjala se je Urška Kranjc

Krajinska arhitektka Ana Abram (1980) je leta 2010 diplomirala na Biotehniški fakulteti v Ljubljani, kmalu nato je nadaljevala študij v Londonu, mednarodnem stičišču znanja in praks. Po končanem magistrskem študiju krajinskega urbanizma (MA Landscape Urbanism) jo je k sodelovanju povabil njen profesor z Architectural Association School of Architecture. V času bivanja v Londonu je uspešno sodelovala z vrsto priznanih krajinskih in arhitekturnih birojev, med drugim z birojem Gustafson Porter + Bowman (GP+B), kjer je štiri leta in pol delala kot vodja projektov. V tem času je pridobila tudi strokovno licenco Britanskega inštituta za krajinsko arhitekturo (Chartered Member of Landscape Institute – CMLI). Leta 2012 je z Majem Plemenitašem soustanovila raziskovalni studio Amphibious Lab*, ki se ukvarja z naravnimi dinamičnimi procesi kot generatorji novih krajin. Skupaj sta razvila vrsto nagrajenih projektov, med njimi tudi projekt* In-situ network*, za katerega sta dobila nagrado fundacije Holcim za trajnostno gradnjo. Ana Abram pri svojem delu povezuje akademski in raziskovalni svet ter prakso. Na londonski The Bartlett School of Architecture, University College London, sodeluje pri vodenju oblikovalskega studia in predava o inovativnih tehnologijah v gradnji in krajinskem oblikovanju. Njena dela so bila razstavljena in objavljena po Evropi, Severni Ameriki in Aziji. Vodila je oblikovalske in raziskovalne ekipe ter predavala na vodilnih svetovnih arhitekturnih in oblikovalskih ustanovah, vključno z Univerzo v Melbournu, Univerzo v Virginiji, Univerzo Carnegie Mellon in Ameriškim inštitutom arhitektov v New Yorku. Njeno življenje je še polnejše, odkar je leta 2019 postala mama.*

© Philip Cottrell

Kaj vas pri delu najbolj motivira?

Pri oblikovanju krajin me najbolj zanima časovna razsežnost, saj vključuje vrsto dinamičnih procesov, ki vplivajo na prostor, skupaj s svojimi spremenljivimi gradniki. Vse, kar je zgrajeno, na neki točki povozi čas, in naš prispevek je samo zrno v dolgi zgodovinski časovnici. Topografske spremembe skupaj z materiali so tiste, ki jih »vgrajujemo« v krajino in s tem ustvarjamo antropogeno geomorfologijo – geološko plast v zemljini skorji. Za tak način oblikovanja je potrebno zavedanje o razponu med merili – od zelo majhnega do teritorialnega. To je pristop, ki ga skušam uporabljati za oblikovanje dinamičnih krajin. Tudi moj način dela je zelo dinamičen in raznolik, saj vključuje tako abstraktne raziskovalne projekte kot tudi zelo aplikativne, izvedbene projekte. Pomembno pa je tudi poučevanje na univerzi, kjer lahko s študenti izmenjam mnenja o določenih zamislih.

Za kakšne krajine gre in kakšno vlogo ima človek kot oblikovalec in kot uporabnik pri oblikovanju dinamične krajine?

Pravzaprav so vse krajine dinamične, če to hočemo ali ne, ker nanje vplivajo naravni procesi, le načrtovane so večinoma statično, z načrtom ohranjanja oz. vzdrževanja prvotnega stanja. Pri oblikovanju skušam upoštevati širše dinamične hidrološke, geomorfološke, klimatske in druge okoljske vplive. Izdelava, vsebina in materialnost projekta, bodisi arhitekturnega ali krajinskoarhitekturnega, so v osnovi odvisne od stanja in tehnoloških zmogljivosti kulturne dobe, v kateri je nastal. Tudi če je zamišljen kot »večen«, njegova simbolna razsežnost in fizični videz nikoli ne moreta biti brezčasna; zaznamujejo ga sledi časa. Medtem ko je osnovna struktura prostora lahko zamišljena kot dolgotrajna (statična), je njegov vidni del očitno podvržen naravnim silam. Pri oblikovanju dinamičnih krajin ne gre za neposredno oblikovanje, temveč za premišljeno vključevanje stopnje nadzora nad posameznimi deli, ki jo uporabiš za različne namene. Večja ko je potreba v prostoru zagotoviti varnost in funkcionalnost, bolj fiksen mora biti oblikovalski pristop. Kjer pa ni takih zahtev, oblikovalec samo usmerja procese in jih ne določa dokončno, da lahko narava dela, kar dela – to, da se dinamično spreminja. V taki praksi oblikovalec sledi strategiji predvidevanja in pripravi projekt v skladu z neprekinjeno, dinamično evolucijo, ki je sposobna

© osebni arhiv

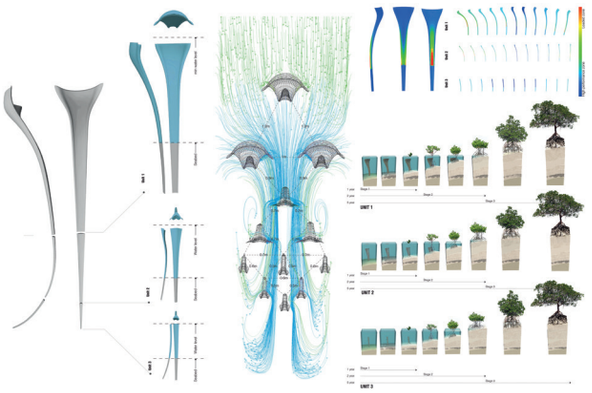

Del projektnega koncepta za projekt In-Situ Network. Pasivno grajenje protipoplavne obale s pomočjo sile vodnega toka Last Amphibious Lab, Linkscale.

© osebni arhiv

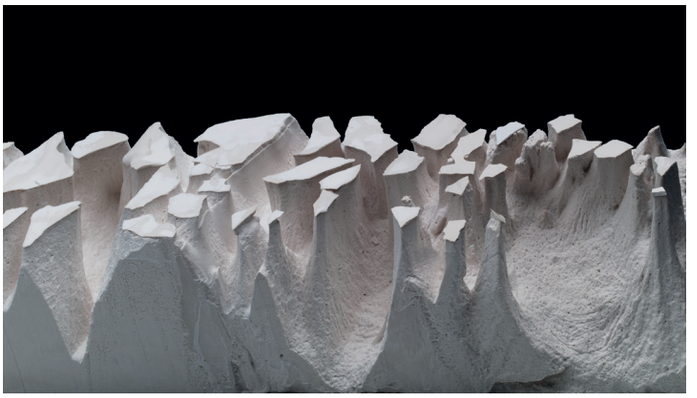

Model Amphibious Interface, izdelan za Beneški Bienale 2018. Model je rezultat dolgotrajnega substrakcijskega hidrološkega procesa. Last Amphibious Lab, Linkscale.

nenehnega prilagajanja hitro spreminjajočemu se okolju. Namesto da projekt opredeli to, kar bo neizogibno povzročilo njegovo počasno propadanje, izgubo vrednosti in funkcije, lahko dinamični projekt s časom ohrani svoj namen in pomen. Najbolj nazoren primer takega oblikovanja dinamičnih krajin je projekt In-Situ Network (Amphibious Lab, Linkscale 2012), ki z natančnim umeščanjem gradnikov in z izrabo morskega valovanja omogoča pasivno nanašanje materiala, s katerim se postopno gradi erodirana obala in se tako ustvarja protipoplavna zaščita.

Domnevam, da je bil ta projekt preizkušen v laboratoriju, na neke vrste maketi. Kakšne so možnosti, da se kaj takega prenese v prakso?

Dejansko je bil ta projekt najprej izpeljan kot pilotski projekt brez kakršnega koli načrta in laboratorijskega testa, na podlagi zamisli, ki se je porodila med dopustovanjem v Srednji Ameriki. Za njegovo izvedbo smo na kraju uporabili le orodje, ki smo si ga lahko izposodili od domačinov. Zamisel je bila takoj uresničena, videli smo, da deluje in ima pozitiven vpliv na lokalno skupnost. Šele po vrnitvi domov smo natančneje opredelili procese ter izvedli digitalne in fizične simulacije v laboratoriju. Po obsežnih raziskavah smo se vrnili in projekt izvedli ter s tem sklenili krog – od pilotskega projekta prek raziskovanja in preizkusov ter izboljšave načrta do izvedbe v večjem obsegu. Tudi sicer je način, ko prehajamo med različnimi mediji, digitalnimi in fizičnimi modeli in simulacijami, zelo pomemben pri delu v raziskovalnem studiu Amphibious Lab, pa tudi pri poučevanju na univerzi. Gre za ciklični proces, v katerem je vsaka nova ponovitev preverjena – gre za nekakšen proces izboljševanja DNK-ja našega oblikovanja. Empirične metode so temeljnega pomena za naše raziskovalno delo, saj smo prepričani, da se lahko stroka razvija le z novimi spoznanji, prelomnimi metodami dela in razmišljanjem, usmerjenim v prihodnost.

Kakšne izkušnje imate pri svojem delu kot ženska?

Zelo sem vesela, da živim v tem času, saj še nikoli v zgodovini ni bilo tako odprtih kariernih možnosti za tako širok krog mladih. Pri delu nikoli nisem pomislila, da mi kaj pripada ali ne pripada, ker sem ženska. Neverjetno je, da se v današnjem času še vedno pogovarjamo o spolu oziroma spolni usmeritvi posameznika in v povezavi s tem o primernosti za položaj ali zaposlitev na določenem delovnem mestu. Vedno me je gnala strast do učenja, dela, novih odkritij, ustvarjanja in inovacij. Ko sem začela delati v biroju John McAslan + Partners kot mlada krajinska arhitektka (junior LA), sem si s svojim delom zelo hitro pridobila neki poseben status. Čeprav je bilo takrat v biroju zaposlenih okrog 150 ljudi in čeprav sem bila mlada in razmeroma neizkušena, sem v nekaj mesecih začela delati z ustanoviteljem, Johnom McAslanom. Na oddelku za krajinsko arhitekturo (v sicer arhitekturnem podjetju) sem vodila kreativni, idejni del. V letu in pol sem delala pri 35 projektih, večinoma povezanih z natečaji. Nekajkrat sem delo za celoten natečaj izpeljala sama – od prve idejne skice do končnih natečajnih plakatov. Meni se je to zdelo popolnoma normalno, ampak po odzivu nadrejenih in sodelavcev sem kmalu spoznala, da je to velika redkost. Vodja podjetja John McAslan je prepoznal mojo ambicioznost in je v tem videl potencial, zato sem ves čas potovala po svetu, si ogledovala lokacije in predstavljala projekte strankam. Med drugim sem bila v Kanadi, Afriki, na Škotskem in drugje po Evropi. Sodelavci so mi pogosto zavidali in marsikatera pikra je priletela na moj račun. Tudi napredovanje mi je neposredno nadrejeni onemogočal, češ da se bodo drugi, ki so že vrsto let v podjetju, pritoževali. To, da se primeren čas za napredovanje meri v letih, in ne v prispevku in sposobnosti, se mi je zdelo nesmiselno. Ni mi preostalo drugega, kot da poiščem novo okolje, kjer bom lahko rasla naprej.

In to okolje je bilo pri Gustafson Porter + Bowman? Kako je bilo delati v tem biroju?

V letih dela v biroju GP+B sem se ogromno naučila, predvsem o oblikovanju, pa tudi o profesionalnosti, poslu in odnosih. Med partnerji tam vladata velika harmonija in spoštovanje in to se odraža v dinamiki odnosov med vsemi zaposlenimi. Kathryn, Neil in Mary, trije glavni partnerji, so vsi vrhunski oblikovalci. Z vsemi sem imela priložnost delati, v zadnjih letih pa največ z Mary Bowman, ki mi je postala tudi nekakšna mentorica; je izredno sposobna, močna in pokončna ženska. V nasprotju s hektičnim načinom dela v prejšnjem biroju sem bila tu v štirih letih in pol osredotočena predvsem na dva projekta, oba velika urbanistična projekta za nove dele Londona z mešano rabo. V teh letih sem opravila tudi strokovni izpit. Pri tem mi je delo pri tako velikih in kompleksnih projektih od začetne faze do izvedbe zelo koristilo. Okolje v biroju je spodbudno, zelo ustvarjalno in prijazno – omogoča rast, primerno za vsakega posameznika. K dobrim odnosom in pozitivnemu ozračju precej prispevajo tudi družabni dogodki. Vsaj enkrat na teden smo se družili in poklepetali tudi v sproščenem ozračju. Še vedno sem v stikih in v dobrih odnosih s partnerji in nekdanjimi sodelavci iz biroja.

»Pri delu nikoli nisem pomislila, da mi kaj pripada ali ne pripada, ker sem ženska. Nenavadno je, da se v današnjem času še vedno pogovarjamo o spolu oziroma spolni usmeritvi posameznika in v povezavi s tem o primernosti za položaj ali zaposlitev na določenem delovnem mestu.«

© osebni arhiv

Razstava na The Bartlett Autumn Show 2018. MA/MLA Krajinska arhitektura

© Berta Garriga

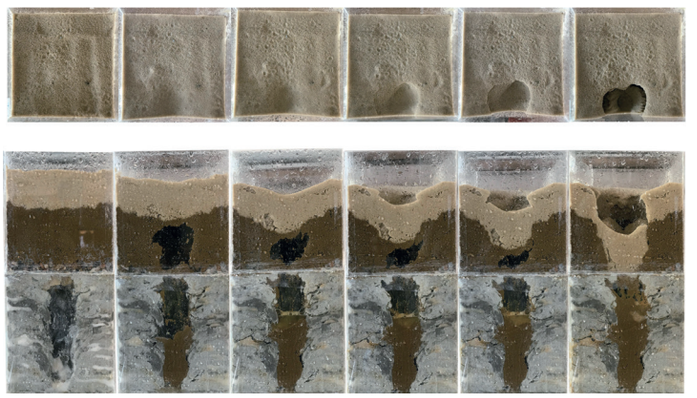

Fizični model procesa nastajanja kotanje. Projekt Nestabilna tla (Unstable Ground) se ukvarja z antropogenimi posegi in grajenjem infrastrukture na območju, ki se na letni ravni pogreza. Za oblikovalski predlog je potrebno razumevanje naravnega procesa, The Bartlett 2018.

Kako ste obvladovali odnose v službi?

Ne vem, ali sem jih obvladovala – bila sem to, kar sem, Primorka brez filtra! Šalo na stran, v odnosih, in to vseh, ne samo službenih, skušam biti empatična, se postaviti v kožo drugega in razumeti sogovornikov zorni kot. Poskušam biti kolegialna in ostati na spoštljivi človeški ravni, ne glede na morebitno nestrinjanje. Doživela sem na primer, da mi je nadrejeni tik pred koncem delavnika naložil delo, ki je moralo biti dokončano do naslednjega jutra. Ko sem sama vodila ekipo, sem zanjo vedno poskrbela, poskušala sem porazdeliti naloge med vse in vedno sem zadnja odšla domov. Nikoli nisem nikogar zavirala ali zatirala. To se je v preteklosti zgodilo meni in tega nisem hotela ponavljati, ko sem bila v nadrejenem položaju. Tako ravnanje je škodljivo in kaže negotovost osebe, ki tako ravna. Veliko je odvisno od načina, kako z nekom govoriš, od besedne in nebesedne komunikacije. Mogoče sem bila kdaj na začetku kariere predrzna – toda kadar me to ni nikamor pripeljalo, me je pa česa naučilo. V karieri sem velikokrat poskusila uspeti, a predvsem iz neuspehov se lahko veliko naučiš – in teh je bilo veliko več kot uspehov.

Kako ste se v praksi znašli kot ženska?

Na neki božični zabavi sva imeli s Kathryn Gustafson dolg pogovor. V tistem času sem vodila projekt Chelsea Barracks v Londonu, pri katerem sem se skoraj vsak dan srečevala s 15 do 20 starejšimi moškimi – naročniki, izvajalci, inženirji, arhitekti in drugimi. Povedala sem ji, da se včasih počutim negotovo, ker sem edina ženska, in to mlada, v primerjavi z njimi pa tudi manj izkušena. Modro mi je rekla, da sem v izjemnem položaju, ki ga je treba izkoristiti. Rekla mi je, naj bom pokončna in naj udarim po mizi, kadar je treba. Mislim, da je imela prav, in takšne situacije sem res jemala kot posebne priložnosti. Ženske, ki takih priložnosti ne izkoristijo in raje stopijo nazaj, s tem ustvarjajo napačen vtis, da nismo primerne za vodilne položaje. Velikokrat se na primer moškega, ki se vede samozavestno, opiše kot dobrega vodjo, kot človeka z vizijo, medtem ko ženska v enakem primeru dobi nalepko »težka« ali »naporna«.

Je na fakulteti osebje enakomerno porazdeljeno glede na spol?

V zadnjem času zelo natančno spoštujejo kvote, ki so določene z vrha univerze. Sama ne podpiram zaposlovanja na podlagi kvot in tudi ne verjamem, da bo to v prihodnje koristilo izobraževanju in družbi v širšem pomenu. Na ta način se zgodovina ponavlja: v preteklosti so moški prišli do dobrih kariernih priložnosti samo zaradi spola, čeprav so bile v nekaterih primerih ženske bolj sposobne. Zdaj s kvotami ta polja samo obračamo. Zgodilo se je že, da je kakšna ženska dobila mesto na fakulteti zato, ker je bila ženska, čeprav bi bil moški glede na izpolnjevanje pogojev ustreznejši. To se mi ne zdi pošteno. Sama se ne bi počutila dobro, če bi vedela, da sem bila izbrana samo zato, ker sem ženska in sem morala zapolniti kvoto, in ne zaradi svojih sposobnosti. Katerakoli, spolna, socialna, rasna neenakost je napačna in na tem področju nas čaka še veliko dela, ampak mislim, da bi morali biti kriteriji za napredovanje osredotočeni na sposobnosti, kvalifikacije in znanje, ne glede na to, kdo je oseba in od kod kdo prihaja. Enako velja tudi za vprašanje, kdo si sploh lahko privošči univerzitetno izobraževanje. V preseku je to najbogatejši sloj. Na najvišjih položajih so sicer tudi na naši univerzi večinoma moški, sicer so pa vloge kar porazdeljene in enakopravne, vključno s plačilnim razredom, seveda kolikor mi je znano. Pri študentih krajinske arhitekture je stanje neuravnoteženo. Študentk je več kot študentov. Bi morali tudi v tem primeru slediti logiki pol-pol in zapolniti kvoto z več študenti? Mislim, da ne, in da morajo biti sprejeti le najboljši, ne glede na spol. Mogoče mi je po vseh teh letih darvinizem zlezel pod kožo, ker mislim, da ima smisel, ne samo za razvoj in obstoj najmočnejših rastlinskih in živalskih vrst, ampak tudi vrste – populacije pri ljudeh. Mislim, da se krajinska arhitektura še vedno ne jemlje dovolj resno kot stroka, ki je ključnega pomena za dobo, v kateri se moramo resno spoprijeti s podnebnimi spremembami. Na žalost je še vedno veliko študentov, ki pristanejo pri nas, ker na arhitekturo niso bili sprejeti. Ampak stvari se spreminjajo in v zadnjih dveh letih smo imeli neverjeten naval – več kot 600 prijavljenih za 90 prostih mest.

»V odnosih, in to vseh, ne samo službenih, skušam biti empatična, se postaviti v kožo drugega in razumeti sogovornikov zorni kot. Skušam biti kolegialna in ostati na spoštljivi človeški ravni, ne glede na morebitno nestrinjanje.«

© osebni arhiv

Inspiracija: Detajl kamnov, posnet med študijskim izletom na Islandijo. Navdihuje me igra meril in fraktalni prikaz krajine, v kateri je težko določiti velikost objekta v prostoru. Določene značilnosti, ki se pojavijo v malem merilu, se lahko prenesejo na večja merila. V tem je bistvo poskusov v laboratoriju in merjenje vzorcev v naravi.

© osebni arhiv

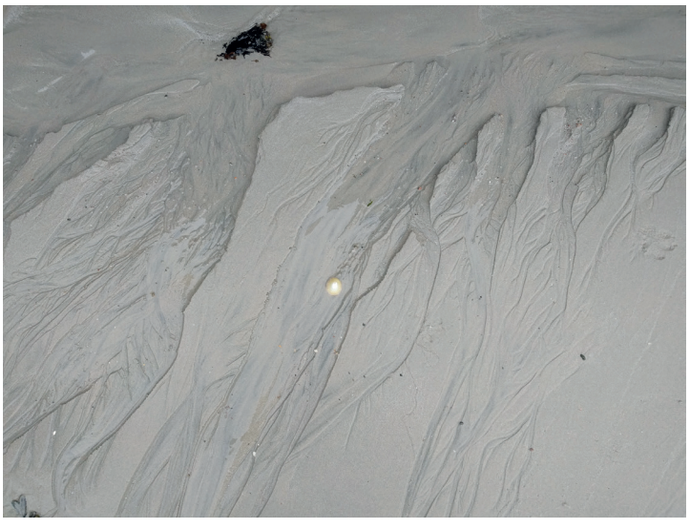

Inspiracija: Detajl erozijskega vzorca na otoku Jersey, Velika Britanija, posneto med študijskim izletom. Voda se na tem otoku dnevno dvigne in spusti za 12 metrov zaradi močnega zalivskega toka, kar je narekovalo značilno fleksibilno oblikovanje obale in določilo, kako prebivalci otoka uporabljajo obalno infrastrukturo. Enake vzorce lahko zaznamo v večjem merilu. Iz teh frekventnih epizod prihajanja in umikanja vode se lahko veliko naučimo.

Kako, da je zanimanje zdaj tako veliko?

Imamo veliko azijskih študentov. Ti se na študij prijavljajo na podlagi lestvic, ki razvrščajo šole. Lani sem v sklopu sprejemnih izpitov intervjuvala veliko prijavljenih. Številni so bili taki, ki so se vpisali na prvih pet šol na svetovni lestvici, med njimi na našo, in jim je bilo popolnoma vseeno, kakšen način učenja in dela imamo, ker so samo hoteli diplomo, ki bo v njihovi državi imela neki status (predvsem to velja za kitajske študente). Veliko je tudi takih, ki jih resnično zanima raziskovalni tip izobraževanja. Nekatere študente privlači tip risbe in se skušajo naučiti nekih specifičnih sposobnosti. Spet drugi bi po končanem študiju radi dobili delo v Londonu. Šola je zelo oblikovalsko usmerjena in znana predvsem po tem. Krajinska arhitektura je sicer vse bolj priljubljena zaradi globalnega zavedanja, da bomo morali spremeniti pristope k oblikovanju in izkoriščanju virov. Delati z naravo, z ekosistemi, za druga, nečloveška bitja, je vse bolj popularno, kar se mi zdi dobro za prihodnost. Večja ko je konkurenca, boljše stvari so bodo zgodile. Več ljudi, ko razmišlja o isti tematiki z različnih zornih kotov, in več ko je pristopov, več je možnosti za razvoj. Zato se mi ne zdi sporno, da o krajini razmišljajo tudi arhitekti. Sporno pa je, če brez okoljskega znanja in celostnega razumevanja prostora prevzemajo naš posel. Mislim, da imamo enakopraven prostor in glas za oblikovalsko »pogajalsko mizo«.

Kakšen je v primerjavi z Anglijo študij krajinske arhitekture pri nas?

Študij na Biotehniški fakulteti mi je dal veliko pomembnih znanj in zelo dobro podlago za nadaljnje izobraževanje v Angliji. Nadaljnji študij v tujini pa mi je dal širino razmišljanja, možnost neodvisnega dela, vrhunskega oblikovanja in raziskovanja. Študij, ki ga imamo mi tu, je magistrski, dvoletni program, prijavi pa se lahko kdorkoli. Imeli smo tudi študente, ki imajo osnovno znanje iz poslovnih ved ali geografije. Toda znanja, ki smo ga mi pridobili v štirih, petih letih, ne moreš spraviti v dve leti in iz tega narediti trdnega temelja. Je pa res, da študenti, ki niso študirali oblikovanja ali krajinske arhitekture, pogosto veliko prožneje razmišljajo. Ker se je lani število študentov bistveno povečalo, so morali delo s študenti v studiu prevzeti tudi arhitekti. Hitro se je videlo, da številni ne razumejo naravnih sistemov, rastlin kot gradnika, ki se spreminja skozi sezone, skozi čas, ki raste. Večinoma nimajo take miselnosti. Krajinska arhitektura ima specifična, pomembna znanja, zaradi katerih lahko oblikujemo z živim materialom.

Kakšna sta družbena vloga in poslanstvo arhitekture in krajinske arhitekture?

Upam, da se ti dve stroki ne bosta združili, upam pa tudi, da se bosta začeli več pogovarjati in sodelovati, da bosta druga drugo bolj informirali. Ena ne more obstajati brez druge in upam, da bo ta povezanost vedno močnejša. V starih kulturah so v prostor posegali z občutkom in spoštovanjem, zahodne civilizacije pa so ta občutek izgubile. Narava bo preživela brez nas. Upam, da bomo stvari spremenili, preden bo prepozno, da nam bo uspelo začeti drugače gledati na krajino, naravne vire, biotsko raznovrstnost in pridobivanje energije. Smo le majhen delček v kontekstu zgodovine in časovne razsežnosti, vendar mozaik tvori ogromno delčkov, zato ima vsak, ki ima možnost vplivati na okolje, veliko odgovornost. Prepričana sem, da bo treba tudi pri oblikovanju krajine ubrati drugačne pristope. Ko bomo enkrat sedeli pri mizi, kjer bo potekal diskurz s širšim krogom, ne le z arhitekti, temveč tudi s sociologi, ekologi, strokovnjaki iz visoke tehnologije in drugimi specialisti, bo imela krajinska arhitektura pomembno povezovalno vlogo, saj se dotika vseh teh ved. Stvari moramo začeti spreminjati danes in nove generacije pripraviti na probleme, ki še ne obstajajo.

»V starih kulturah so v prostor posegali z občutkom, zahodne civilizacije pa so ta občutek izgubile. Narava bo preživela brez nas. Upam, da bomo stvari spremenili, preden bo prepozno, da nam bo uspelo začeti drugače gledati na krajino, podobno kot smo že začeli drugače gledati na pridobivanje energije.«

Na začetku karierne poti bi potrebovali mentorja, ki te vpelje v arhitekturno stroko

Intervju z Nino Majoranc

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Nina Majoranc (1986) sodi med arhitektke mlajše generacije, ki so se uveljavile z delom znotraj posameznih birojev. Njenemu delu lahko sledimo v okviru prodornega arhitekturnega biroja Jereb in Budja arhitekti, kjer je skupaj z vodilnima arhitektoma prejela že vrsto nagrad za rešitve na arhitekturnih natečajih ter številne prestižne slovenske nagrade, med drugim nagrado Prešernovega sklada, Plečnikovo nagrado in zlati svinčnik, pa tudi nominacijo za nagrado Mies van de Rohe. Dela arhitekturnega biroja predstavljajo različne slovenske in tuje revije.

© Blaž Budja

»Arhitektura združuje umetniško in inženirsko plat. Bolj ko je umetniško opredeljena, težje je izmerljiv njen učinek. «

Vaše ime srečujemo v povezavi z arhitekturnim birojem Jereb in Budja arhitekti.

Res je, že od časa študija sodelujem z Rokom Jerebom in Blažem Budjo v biroju Jereb in Budja arhitekti. Sem samozaposlena, imam status kulturnika. Samostojno nisem delala nikoli, delovanje v skupini je zame nekaj naravnega. Združuje nas pogled na grajeno okolje, naravo, družbo, iskanje konteksta, definiranje problemov in odgovarjanje na vprašanja.

Kakšno je vaše sodelovanje, kakšni so dinamika dela v biroju, medsebojni odnosi, odnosi z naročniki ...?

Gradnja in načrtovanje sta multidisciplinarna procesa, vsak doda svoj del v mozaik. V biroju nimamo stalnega števila sodelavcev, to variira glede na obseg projektov. Seveda imamo tudi ekipo zunanjih sodelavcev (strojniki, statiki, elektro projektanti, krajinarji in tehnologi), s katerimi redno in dobro sodelujemo že vrsto let.

Pristne odnose se trudimo vzpostaviti tudi z investitorji. Ponosni smo, da smo z mnogimi danes v prijateljskih odnosih in da nas povabijo tudi k svojim prihodnjim projektom. Z medsebojnim spoštovanjem se projekti razvijajo in rastejo. Participacija investitorja pri projektu se je že večkrat pokazala kot dobrodošla, saj je poznavanje navad uporabnika ključno za dobro počutje in funkcionalno zasnovo objekta.

Med projektiranjem in gradnjo damo vse od sebe in občutek zadovoljstva ob zaključku projekta je neprecenljiv.

Lahko poveste še kaj o svoji vlogi znotraj biroja?

Sem projektantka, snovalka arhitekture. Vsi imamo segmente dela, ki nam bolj ležijo, vendar se trudimo rotirati med nalogami in slediti vsem fazam projekta. Vsak projekt ima svojega vodjo, vendar so pomembne odločitve skupne.

Morda se lahko na tem mestu navežemo na vlogo arhitekture ...

Arhitektura združuje umetniško in inženirsko plat. Bolj ko je umetniško opredeljena, težje je izmerljiv njen učinek. Predvsem je pomemben njen prostorsko-časovni in socialno-ekonomski vidik, ki pa je dostikrat viden šele čez desetletja, vpliva na bivalne in družbene navade prihodnjih generacij.

© Blaž Budja

TEM Čatež, trg pred razstaviščem in upravo, Jereb in Budja arhitekti

© Blaž Budja

Materinski dom Ljubljana, Jereb in Budja arhitekti

Vaši projekti so zelo raznoliki.

Res je, imamo srečo, da smo imeli priložnost delati pri tematsko zelo različnih projektih, kot so stanovanjske soseske, športna dvorana, tovarna, most, delovno-varstveni center, materinski dom, vmes se znajde tudi kakšen interier, seveda pa tudi enodružinske hiše. Vsak od teh objektov ima svojo zgodbo, povezuje jih naše razmišljanje o prostoru in uporabniku. Razvoj projekta pogosto pripelje do dejstva, da bi objekt težko vzeli iz okolja in ga postavili kam drugam. Kontekst je za nas pomemben, saj oblikuje naš odziv na impulze v okolici, pozitivne in tudi negativne.

Kaj pa družbena vloga arhitekture?

Družbena vloga arhitekture in pozitivni učinki arhitekture so že dolgo znani. Mislim, da smo ravno v času karantene spoznali, kako pomembna sta dobra zasnova prostora in ugodno počutje v domačem okolju.

Že majhne intervencije imajo lahko velik učinek na prostor. V Stopičah je vas z novo športno dvorano dobila center, ki ga prej ni imela. Pred tovarno TEM Čatež smo z ukinitvijo občinske ceste in malo drugačno postavitvijo objekta, kot je bilo prvotno zastavljeno, dobili vstopni trg, ki je namenjen javnosti. Najstniki iz okolice se, recimo, učijo voziti avto na velikem parkirišču poleg tovarne.

Človeka in njegove potrebe imamo vedno v mislih, smo se pa z njimi res veliko ukvarjali, ko smo projektirali Materinski dom Ljubljana in Varstveno-delovni center INCE Mengeš. Njuni uporabniki so zaradi svojih življenjskih izkušenj in zdravstvenih omejitev še bolj dojemljivi za prostor, njegovo razporeditev, uporabo materialov, igro svetlobe in sence. Varnost in zasebnost, hkrati pa vpetost v družbo in sprejemanje okolice, to so bila glavna vodila teh dveh projektov.

Prav s pandemijo se veliko stvari v svetu postavlja pod vprašaj – družbene strukture, dogajanja ... Kam se po vašem mnenju usmerja arhitektura?

Hitrim družbenim in tehnološkim spremembam sledi tudi napredek arhitekture. V zadnjih desetletjih se je proces dela bistveno spremenil, ročna risba nam služi samo še kot medij prezentacije in hipnega prenosa ideje na papir, projektiramo v BIM-tehnologiji, kjer vsak element nosi informacijo. Investitorji so medtem postali veliko bolj ozaveščeni, njihova participacija pri projektu je pomembna in končni izdelek je boljši.

Tehnologija gradnje je napredovala, pojavljajo se vedno novi materiali. Žal pa se izgublja obrtniško znanje, ki ga tako občudujemo na Plečnikovih objektih in stavbah iz časa modernizma. Ne glede na spremembe procesa projektiranja in gradnje pa bo arhitektura ostala generator družbe. S kančkom več empatije in solidarnosti tako arhitekturo kot družbo čaka svetla prihodnost.

Kaj arhitektura pomeni vam?

Arhitektura nas obdaja. Živimo v mestih, bivamo v hišah, večstanovanjskih objektih, hodimo v vrtec, šolo, službo, hrano in ostale dobrine kupujemo v trgovinah in na tržnicah, obiskujemo kulturne in športne dogodke, gremo na sprehod v park in na kavo v mestno središče. Okolje, v katerem živimo in ustvarjamo, pomeni ozadje, nekakšno kuliso našega življenja. Prisotnost arhitekture je nekaj tako naravnega, da je večkrat sploh ne opazimo. Hkrati pa pozabljamo, da tudi sami s svojimi posegi pomembno soustvarjamo prostor. In ravno zato je potrebna stroka, ki to ustvarjanje prostora usmerja in vodi.

Ustvarjalnost je zmožnost izboljšati in nadgraditi obstoječe. Pomemben vidik ustvarjalnosti je seveda tudi izvirnost, ustvaritev nečesa novega in edinstvenega. V arhitekturi je takšen unikum v svetovnem merilu najbrž težko dosegljiv, saj ob poplavi informacij težko rečemo, da česa podobnega nismo videli še nikjer. Zato je pomembno, da smo ustvarjalni v lokalnem smislu, z uporabo avtohtonih materialov, regionalnih arhitekturnih prvin in s kontekstualnostjo. Navdih pa je tista iskrica na začetku vsakega projekta. Včasih pritegne čarobnost lokacije, drugič zanimiva zgodba in želje uporabnika, program objekta, morda material, ki ga bomo uporabili. Po navadi pa kar celota vsega naštetega.

Pa vendar vemo, da je položaj arhitekta v naši družbi precej težaven. Kateri so po vašem mnenju največji izzivi arhitekturnega poklica?

Pomembno se mi zdi, da ti je delo všeč in da v poklicu uživaš. Že nekaj časa razširjeno prepričanje, da moraš, če želiš delati dobro arhitekturo, tudi trpeti, se mi zdi nesmiselno.

Arhitekturna stroka je v zadnjih letih pogosto preslišana. Inženirski poklici, ki imajo lažje izmerljive učinke in rezultate, so pogosto bolj izpostavljeni in upoštevani.

Arhitekturne načrte za gradnjo veliko ljudi še vedno vidi samo kot birokracijo. Pogoste spremembe zakonov in vedno novi pravilniki pa delo arhitekta velikokrat še bolj omejujejo, namesto da bi mu pomagali.

Spremembe družbe in izobraževanje mladih bodo morda prinesli boljše čase za našo stroko.

»Pomembno se mi zdi, da ti je delo všeč in da v poklicu uživaš. Že nekaj časa razširjeno prepričanje, da moraš, če želiš delati dobro arhitekturo, tudi trpeti, se mi zdi nesmiselno.«

© Jure Kolenc

South Ithuba Skills College, Šola za prihodnost, Južnoafriška republika, 2010. Mentorji: prof. Aleš Vodopivec, Anja Planišček, Tadej Glažar, Josip Konstantinović; študenti: Anja Šuler, Nina Majoranc, Miha Fujs, Mojca Gabrič, Samo Kralj, Matej Perčič, Blaž Goričan, Sergej Grabnar, Mina Hiršman, Domen Fučka, Žiga Rošer, Jošt Hren, Urban Petranovič, Tomaz Lešnjak, Primož Pavšič, Jure Kolenc, Andraž Intihar, Alenka Mehle, Nina Vidič Ivančič, Miha Prosen

Kaj vam prinaša zadoščenje v poklicu? So to nagrade?

Ključnega pomena je najbrž entuziazem do dela. Dobro počutje in pristni odnosi so ključni za rast biroja. Skupaj preživimo ogromno časa, razvijamo projekte, zaključujemo natečaje, se trudimo z upravnimi postopki in izvajalci na gradbiščih, vse v želji po kakovostni izvedbi in dobri arhitekturi. Vse to terja veliko energije in lepo je vedeti, da imaš poleg sebe pozitivne ljudi, ki mislijo enako. Idealnega projekta ni, vedno se najde nekdo, ki hoče nekaj drugače. Po navadi se zalomi pri finančni plati, tudi če je projekt finančno preudarno zastavljen. Vloženi trud in plačilo za delo sta v arhitekturi zelo nesorazmerna, ampak to ne sme biti izgovor, da je arhitektura slaba.

Strokovne nagrade so vedno lepa potrditev, da delaš dobro, in spodbuda za nadaljnje delo. Nagrade ne prinašajo prepoznavnosti, v javnosti je znanih le nekaj slovenskih birojev, ki so v zadnjih desetletjih opravili odlično delo pri promociji slovenske arhitekture v svetu. Doma pa arhitektura pri medijski odmevnosti pogosto ostaja v senci drugih umetnostnih zvrsti.

Kaj pa vloga žensk v arhitekturi?

Vloga in položaj žensk v arhitekturi sta se v zadnjih desetletjih precej spremenila in danes lahko rečemo, da imamo enakovreden položaj. Razlik pri vpisu na fakulteti po spolu skoraj ni več, število članic zbornice je praktično enako številu članov, med avtorji nagrajenih in prepoznavnih projektov je vse več arhitektk. Ostaja pa zakoreninjen družbeni položaj ženske, ki sicer v 21. stoletju hodi v službo, vendar še vedno prevzema skrb za dom in družino. A glede na vedno večje število uspešnih arhitektk je tudi to združljivo.

Kakšne so vaše izkušnje pri usklajevanju dela ter družine in materinstva?

Potrebna sta dobra organizacija in premišljen urnik, a z veliko dobre volje se vse da. Delovniki niso več raztegnjeni na ves dan. Popoldnevi so zdaj namenjeni družini, takrat odmislim delo, pospravim telefon, večkrat gremo v naravo. Ti popoldanski odklopi pozitivno vplivajo na moje delo, glava je spočita in zjutraj polna elana znova sedem za računalnik.

Ste kdaj razmišljali, da bi opustili svoj poklic?

Vsi imamo vzpone in padce motivacije, a kljub hipnim pomislekom o drugačni karierni poti lahko rečem, da sem izbrala poklic, ki me veseli in izpolnjuje.

Se vam zdi, da bi morala stroka prav ženskam na začetku poklicne poti (in kasneje) ponuditi podporo?

Na začetku karierne poti bi vsi potrebovali podporo, mentorja, ki bi nas vpeljal v arhitekturno stroko. V času študija se urimo predvsem v oblikovalskem segmentu našega dela, po študiju pa prideta na vrsto inženirski in birokratski del, ki brez pomoči in spodbude starejših kolegov marsikoga odvrneta od dela v našem poklicu. Sama sem imela pri tem izjemno srečo. Moja mentorja med študijem sta bila profesor Vojteh Ravnikar in Maruša Zorec, kasneje sta me pod svoje okrilje vzela Rok in Blaž.

V svetu se uveljavljajo posebne nagrade za ženske, za arhitekturo, ki so jo načrtovale ženske. Kaj menite o tem?

V arhitekturi je tako kot pri vseh stvareh v življenju. Če želiš biti v nečem dober, se moraš temu posvetiti, vložiti v to veliko truda in časa. Priznanje stroke je vedno spodbuda, vendar mislim, da podeljevanje nagrad glede na spol neenakosti še poudarja, ne pa odpravlja.

Morda nasvet za mlade arhitektke, ki šele vstopajo v svet arhitekturnega poklica?

Bodite radovedne in odprtega uma! Osebno mi je ogromno dalo dodatno projektno izobraževanje že v času študija. Morda za konec zabavna prigoda iz našega bivanja v Južnoafriški republiki, kjer smo v okolici Johannesburga v okviru projekta Šola za prihodnost – South Ithuba Skills College gradili učilnico in knjižnico. Bivali smo v bližini naravnega rezervata, bilo je sušno obdobje in nekega večera je zagorelo. Požar se je bližal hiškam, kjer smo bivali, in v avto smo morali znositi najnujnejšo prtljago. K sreči naša evakuacija ni bila potrebna – še dobro, saj v avtu ni bilo več prostora. Toliko o prostorski predstavi (bodočih) arhitektov!

Afriška dogodivščina je bila poseben projekt, ki nam je vsem ostal v lepem spominu. Participacija pri projektu od prve skice na listu do končne zgraditve je izkušnja, ki bi jo priporočala vsem. Upam, da bo kakšna tovrstna solidarnostna akcija kmalu tudi v Sloveniji.

»Afriška dogodivščina je bila poseben projekt, ki nam je vsem ostal v lepem spominu. Participacija pri projektu od prve skice na listu do končne zgraditve je izkušnja, ki bi jo priporočala vsem.«

Arhitekta sem si nekoč predstavljala kot renesančnega človeka

Intervju s Katarino Čakš

Pogovarjala se je Polona Filipič Gorenšek

Katarina Čakš (1987) je leta 2016 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Med študijem je opravila enoletno izmenjavo na Tehniški univerzi na Dunaju ter s skupino študentov UL FA soustanovila revijo Praznine *in kasneje zbirko* Drugi prostori*, v okviru katere so izhajale strokovne monografije s področja arhitekture, umetnosti in filozofije. Leta 2013 je bilo uredništvo* Praznin *za svoj prispevek k bogatitvi arhitekturne kulture nominirano za Plečnikovo medaljo. Sodelovala je pri programih in razstavah galerije DESSA ter v različnih natečajnih skupinah. Po zaključku študija je delovala kot samozaposlena v kulturi – kot arhitektka, urednica, pedagoginja in kritičarka/recenzentka. Sodeluje pri razstavnih in arhitekturnih projektih (v okviru arhitekturnega ateljeja Medprostor in samostojno), ukvarja se tudi z oblikovanjem publikacij in z informacijsko grafiko. Od leta 2019 je na Fakulteti za arhitekturo habilitirana kot asistentka za področje arhitekture.*

© osebni arhiv

»Tako sem si predstavljala, da lahko v arhitekturnem poklicu združim vse raznolike potenciale in znanja, ki so me zanimala.«

Katarina, kako vas je arhitektura poklicala? Imate morda v družini kakšno arhitektko ali arhitekta? Zakaj ste se odločili za študij arhitekture?

Na neki način je bila zame arhitektura precej nenavadna izbira. V naši družini ni bilo arhitektov. Arhitekturo je študirala sestrična, tako da sem, preden sem se odločala, vedela, kakšen je ta študij. Sem pa že v gimnazijskih letih po naključju naletela na Le Corbusiera in druge prelomne arhitekte modernizma, ki so me na svojstven način prevzeli. Tako sem si predstavljala, da lahko v arhitekturnem poklicu združim vse raznolike potenciale in znanja, ki so me zanimala. Zdelo se mi je, da bom lahko kot arhitektka izrazila vse svoje veščine in spretnosti. Po eni strani so me vedno zanimale vede, ki se ukvarjajo s strukturo pojavov, kot na primer matematika, fizika in filozofija, na drugi strani pa sta me določala želja po lepem, skladnem in po razumevanju družbenih pojavov ter zanimanje za umetnost. Tako sem arhitekturo videla kot preplet vsega tega. Zelo pomembno se mi je zdelo tudi dejstvo, da arhitektura ne ponuja enoznačnih odgovorov, in vedela sem, da ta poklic morda ne pomeni najpreprostejše poti. Da je to zahteven poklic, kjer se ne da delati po nekakšnem receptu. In to se mi je zdelo neverjetno zanimivo. Pravzaprav je bila takrat arhitektura zame velika neznanka in to me je privlačilo.

In po uspešno opravljenih sprejemnih izpitih ste padli v svet arhitekture, kajne?

Seveda, zelo hitro te prevzame kolesje študija, ki te čisto potegne vase, vsaj v začetnih letih. Tako ni skoraj nič časa za karkoli zunaj arhitekture. Preprosto začneš uživati v tem, kar počneš.

Danes ste že diplomirana arhitektka, delujete v projektivi znotraj biroja Medprostor in kot asistentka na Fakulteti za arhitekturo UL. Menite, da je študij arhitekture zastavljen ustrezno in študente opremi s potrebnimi znanji, da lahko suvereno zaplavajo v svet arhitekturnega poklica?

Seveda se je od časov, ko sem sama študirala, študij arhitekture spremenil. Bila sem namreč še zadnja generacija diplomskega programa. V večini pogledov me je študij pozitivno presenetil, me je pa tudi razočaral. Pogosto sem imela občutek, da se širina poklica arhitekta, kot sem si ga predstavljala pred študijem, v študijskem procesu ni odražala. Želela sem si več širine,

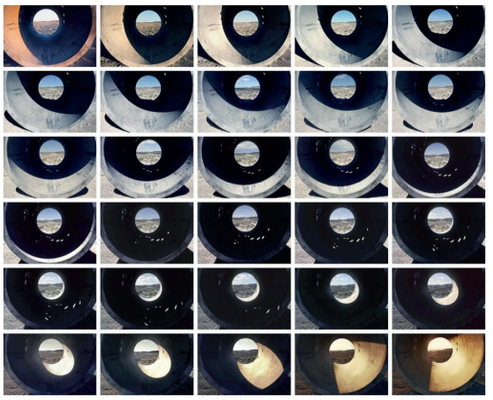

Nancy Holt, Sun Tunnels, Utah, ZDA, 1976

Alicja Kwade, Sub-Stance, 2019

več razmišljanja o prostoru, več sodobnih tematik in več kompleksnih vprašanj. V odnosu do samega projektiranja pa menim, da bistvo študija ni v tem, da te opremi in pripravi neposredno na delovanje v praksi – v smislu, da bi moral v procesu študija usvojiti obrtniška znanja, ki jih potrebuješ za projektivo. Dober študij mora po mojem mnenju študente predvsem naučiti metod reševanja problemov in discipline kritičnega mišljenja. Tako se bodo lahko v praksi nalog lotevali suvereno in jih izpeljali kakovostno. Pomembno je, da se v procesu študija med drugim poudari pomen branja prostora, analitičnega mišljenja in vrednotenja odločitev, ki pripeljejo do rešitve. Slednjo moramo znati ustrezno predstaviti in jo seveda tudi uresničiti v praksi. Projektno usmerjeno delo na naši fakulteti je zato ključnega pomena. Tako razvijamo sposobnost prepoznavanja in reševanja problemov. Vedno zaznaš problem in vidiš potencial ter se usmeriš k iskanju rešitve. Ko usvojiš to sposobnost, lahko zelo hitro pridobiš tudi druga znanja, ki so potrebna za projektiranje in delo v praksi.

Menite, da se sposobnost učinkovitega reševanja problemov razvije med študijem arhitekture, ali pa imamo tisti, ki smo se odločili za ta študij, morda to že v sebi?

Najverjetneje imamo to že v sebi in se nam prav zaradi tega študij arhitekture zdi tako privlačen. Vprašanje pa je, kako uspešno študij neguje in razvija te ključne predispozicije posameznega študenta. Seveda je pomembno tudi to, da med študijem razviješ svojo lastno disciplino dela ter pristop k reševanju problemov in arhitekturnemu izrazu, ki ni enak pristopu tvojega mentorja. To je tema, o kateri bi se morali pogovarjati, tudi vzporedno s prenovo študijskega programa na Fakulteti za arhitekturo. Zelo pomembno se mi namreč zdi razumeti vlogo mentorskega dela – kaj je namen in cilj mentorja kot pedagoga.

Kako pa danes gledate na arhitekturo? Še vedno podobno kot pred študijem?

Pred pričetkom študija sem predvsem mislila, da ima arhitektura bistveno več družbene moči. Danes vidim, da žal ni tako. Morda je to le aktualno stanje v družbi. Še vedno namreč verjamem, da ima arhitektura velik vpliv na družbo. Arhitekta sem si predstavljala kot nekakšnega renesančnega človeka. Žal ugotoviš, da je danes zelo težko biti ta renesančni človek. Naša stroka je postala izredno kompleksna in zahtevna, tudi v birokratskem smislu, ne le v tehničnem. Vse manj je časa za izobraževanje in izpopolnjevanje. Kar je po mojem mnenju izjemno pomembno. Vprašanje prostora je namreč izredno kompleksno, saj zadeva ekologijo, družbo, psihologijo, tehnologijo, filozofijo, pravzaprav vse. Pomembno je, da smo arhitekti razgledani, da znamo argumentirati svoje razmišljanje in delo, da se znamo kritično in strokovno pogovarjati med seboj. To je pomembno za stroko in njen razvoj. Vzeti si moramo čas za branje in oglede arhitekture. Za pogovore o njeni vlogi, ki postaja vse bolj zahtevna.

Verjamete v družbeni potencial arhitekture? Jo vidite kot gonilno silo za spremembe v družbi?

Ni le arhitektura pomemben družbeni akter, je pa vsekakor eden od njih. Arhitektov je veliko in zato se lahko znotraj stroke angažiramo na zelo raznolike načine. Arhitektura kot dejavnost, ki fizično posega v prostor, je seveda vedno fizična manifestacija družbenopolitičnih sprememb in tehnološkega napredka. Zato je morda toliko bolj izpostavljena. Vedno pa je naša osebna izbira, kaj in kako s svojo arhitekturo sporočamo ter kakšna stališča zagovarjamo. To je stvar osebne odločitve.

Arhitekturi se ne moremo izogniti. Razstavo ali koncert lahko izpustimo, tja ne gremo, prostoru pa se ne moremo izogniti. Ali je morda prav zato odgovornost arhitekture večja?

Res je, arhitektura presega sisteme in presega generacije. Po večini. Življenjska doba arhitekture, zgrajene po novih standardih, je že skoraj neomejena. Trdnost konstrukcije, ki jo moramo zagotavljati, pomeni, da bodo stavbe, ki jih gradimo danes, stale res dolgo. In seveda to pomeni, da je arhitektura vpeta v raznolike družbene realnosti. Tu moramo, da lahko z arhitekturo presegamo zgolj sedanjost, razumeti, kaj je tisto univerzalno in kaj je specifično za določeno družbo.

Kaj pa je tisto, kar vas žene naprej v arhitekturi? Je to morda ustvarjalnost ali ljubezen do stroke?

Mislim, da v prvi vrsti to, da je arhitektura nekaj izjemno pozitivnega, saj se osredotoča na izboljševanje razmer, ne glede na merilo, naj gre za velik arhitekturni projekt ali za manjšo prostorsko intervencijo. Vedno je cilj izboljšati situacijo, hkrati pa ustvariti lastni svet, odpreti nove možnosti in percepcije prej samoumevnega prostora. Zato menim, da je arhitektura res lep poklic. Dejansko se lahko ukvarjaš s pozitivnimi spremembami v prostoru. In to je tisto, kar me vedno znova navduši.

Katero merilo oziroma katera tema v arhitekturi sta vam osebno blizu? Kaj vas najbolj veseli?

Zelo me veseli, da lahko delam raznolike stvari. Je pa seveda to zelo naporno. Trenutno sem z veseljem vpeta v pedagoško delo. To me vedno znova preseneti, predvsem ko vidim, koliko raznolikih pristopov je mogočih pri reševanju določenega prostorskega problema. Kako se vedno znova izkazuje resnica, da za dobro arhitekturo ne obstaja en sam recept, ampak gre za zelo poglobljen miselni proces ustvarjanja, ki pripelje do ene izmed možnih rešitev. Zelo me veseli tudi pripravljanje in izvajanje razstav. Po večini to pomeni pripravo prostorskih razmislekov v zelo kratkem času. To so drobni primeri arhitekture različnih tematik in materialnosti, s hitrim učinkom, za razliko od gradnje, kjer je proces projektiranja in izvedbe zelo dolg in zahteva zelo veliko potrpežljivosti, je neke vrste maratonsko delo.

»Kako se vedno znova izkazuje resnica, da za dobro arhitekturo ne obstaja en sam recept, ampak gre za zelo poglobljen miselni proces ustvarjanja, ki pripelje do ene izmed možnih rešitev.«

»Trenutno me zelo zanima, kako oživiti vlogo arhitekture v družbi, predvsem s pomočjo izobraževanja.«

Neri Oxman, Material Ecology, Aguahoja, MoMA, 2020

Ženska podpira štiri vogale, ženska lahko dela več stvari hkrati, ženska je bolj površinska, stvari je ne zanimajo podrobno ... So vse to le stereotipi ali je res kaj na tem?

Morda je »multitasking« res lasten ženskam. Ne vem pa, zakaj. Na splošno se pri vprašanju razlik med ženskami in moškimi zelo težko opredeljujem. Odraščala sem v gospodinjstvu s samimi ženskami in delitve vlog ni bilo. Navadila sem se, da lahko vsak poprime za vsako delo, da se lahko lotim vsake naloge. Morda gre bolj za vprašanje odgovornosti in odnosov. Prepreke si postavljamo le v glavi. Zagotovo pa obstajajo predispozicije, ki so družbene, privzgojene ali biološke.

Se vam zdi, da se je v tem času težko odločati za materinstvo?

Mislim, da je danes lažje, ker imamo možnost izbire. Ker se z manj slabe vesti odločiš, da ne boš mati. Danes lahko o tem vsaj razmišljamo in se dejansko odločamo. In to je že korak naprej. Je pa seveda težko, saj je imeti otroke ali ne odločitev, ki vpliva na celotno življenje in kariero.

Sta vas študij arhitekture in arhitektura kot poklic spremenila, določila?

Zelo. Po obdobju dvoma, za kar mislim, da pride pri vsakomer, sem se pred diplomo s skupino kolegov s fakultete posvetila zasnovi revije Praznine, kar je bil dokaj zahteven projekt. Tudi moj študij se je zaradi tega nekoliko zavlekel. Vendar je bila to res enkratna izkušnja – ko »postaviš« nekaj čisto na novo z nič evri. To je bil neke vrste študentski projekt, ki ni bil vezan na fakulteto, je pa name zelo vplival.

Po diplomi pa ste se zares lotili arhitekturnega projektiranja v biroju?

Med študijem smo se sicer udeležili kar nekaj arhitekturnih natečajev, tako da smo izkušnjo prakse projektiranja nekako že imeli, nekaj je bilo tudi lastnih manjših projektov. V času gospodarske krize (in njenih odmevov, ki so trajali še nekaj let), ko je študirala in študij končevala naša generacija, so bile razmere v projektivi zelo slabe. Prakse so bile slabo ali skoraj nič plačane, veliko kolegov se je odločilo za odhod v tujino … V obdobju po moji diplomi pa se je stanje že bistveno izboljšalo.

Očitno vas že ves čas zanima raznolikost tem v arhitekturi …

Mislim, da res, in menim, da je raznolikost področij dela tudi to, kar sem si želela, ko sem se odločila za poklic arhitektke. Od teorije in založništva na področju arhitekture do oblikovanja, razstav, projektive in sodobnih pristopov k izobraževanju … Trenutno me zelo zanima, kako oživiti vlogo arhitekture v družbi, predvsem s pomočjo izobraževanja. Zelo se namreč spreminjajo orodja arhitekturnega projektiranja, pa tudi materializacija same arhitekture. Danes, ko se tehnologija tako hitro razvija in je toliko virtualnega prostora, smo od materialnosti vse bolj odmaknjeni. Tako v smislu komunikacije med ljudmi kot tudi dejanske fizične materialnosti. Arhitektura, vemo, je pomemben akter na področju podnebnih sprememb, in posledično so vprašanja o premišljenem poseganju v naravno okolje, izvoru materialov, ki jih uporabljamo pri gradnji, ogljičnem odtisu gradnje in spremembah bivalnih navad ključna za ohranjanje našega okolja. Kako bomo v tem prelomnem času študente arhitekture sploh učili arhitekturo? Katera znanja so danes pomembna? Kakšno vlogo igra izobraževanje pri tem, da se bo gradila kakovostna arhitektura, kakovosten javni prostor? Za vse te premisleke je potrebno širše znanje, ne le arhitekturno. Mislim, da tu še ni prišlo do pravega preboja. S tem se moramo ukvarjati. Pomembno je, s kakšnim odnosom do okolja, družbe in uporabnika izobrazimo naše študente. Odnos pomeni tudi, da te nekaj žene, da iščeš nove pristope ter jih ustrezno in kakovostno apliciraš v prostor.

Se strinjam. Prihodnost v izobraževanju je predvsem v spodbujanju kreativnosti in v privzgajanju čuta za odgovornost.

Danes lahko dobiš zelo veliko informacij – hitro, brezplačno, instantno. Znanje je dostopno. Problem te dostopnosti pa je, da ni filtra. Prav odgovornost je lahko ta filter, s katerim kritično in temeljito premislimo o informacijah, postavljamo vprašanja, razvijamo lastna stališča. Sicer se lahko hitro zadovoljiš z zlahka pridobljenimi, a nepreverjenimi informacijami. Občutek odgovornosti in želja po kreativnosti pa nam pomagata pri povezovanju in interpretaciji informacij ter njihovi nadgradnji v pozitivne prostorske spremembe. In tu nas računalnik ne zmore nadomestiti. Kombinacija odgovornosti in kreativnosti je nedvomno tisto, kar je potencial tudi v arhitekturnem izobraževanju. Tudi zaradi poteka samega študija arhitekture, ki je bolj projektno usmerjen, lahko pri študentih razvijamo radovednost, spodbujamo projekte, ki se odzivajo na aktualne družbene situacije. Arhitekturno izobraževanje ima potencial za res sodoben model izobraževanja.

Kako pa se spopadate s stresom, ki nastane tudi zaradi nenehnega usklajevanja vseh aktivnosti? Je to že postal način življenja?

Mislim, da naša generacija spet išče mir. Zdi se mi, da se na tem področju dogajajo premiki. Imeti prosti čas postaja zelo pomembna vrednota. Menim, da kljub polnim urnikom ne smemo pozabiti na to, da za kakovostno delo potrebujemo tudi čas zase, za razmislek, za sprostitev in za kakovostne odnose. Kako si učinkovito razporediti čas za delo in sprostitev, je lekcija, ki se je še vedno učim. Večino časa se mi zdi, da se najbolje počutim, ko sem v stalnem pogonu in je urnik poln od jutra do večera, ko je »akcija« in se zanimivi projekti kar vrstijo. Potem pa telo in glava sama pokažeta, da si zanju nisem vzela dovolj časa. Za zdaj še iščem odgovor na to, kako usklajevati vse te dejavnike življenja. Menim pa, da je to izziv, s katerim se sooča veliko posameznikov, v našem in drugih poklicih. Zato poskušam biti do sebe zadnje čase nekoliko bolj potrpežljiva. Zagotovo pa bo poln urnik vedno del mojega življenja, to me žene naprej.

Imate kakšen nasvet za mlade študentke arhitekture, ki stopajo v ta svet?

Predvsem naj se ne opravičujejo za to, da želijo imeti polno kariero, da delajo to, kar jih veseli, in da ne sodijo v kakršnekoli – tudi arhitekturne – modele ali vzorce. Tudi ni potrebe, da imajo slabo vest, če posvečanje karieri pomeni, da kaj manj naredijo doma, da si razdelijo obveznosti, da jim včasih česa ne uspe narediti. Mislim, da moramo predvsem v naše stiske vplesti partnerje, družinske ali poslovne, in jim zadeve razložiti, se o njih pogovoriti, si odgovornosti razdeliti. Ker smo enakopravne, ne smemo imeti slabe vesti zaradi svojih odločitev.

V svetu arhitekture je čedalje več žensk, tudi na študiju arhitekture. (*smeh*) Mislite, da bi morali uvesti moške kvote?

Nasploh nisem pristaš raznih kvot. Razen začasnih, korekcijskih, tistih, ki jih je treba vzpostaviti zato, da se določeni vzorci spremenijo. Dolgoročno gledano pa upam, da bom živela v družbi, kjer kvot ne bomo potrebovali.

»Želela bi si, da bi arhitektura ponovno postala odgovorna – do lastne stroke, družbe in vsakega posameznega uporabnika.«

Kaj mislite, zakaj pa je na študiju arhitekture čedalje več žensk?

Žensk, vpisanih na fakulteto, ni bilo nikoli prav malo, razen čisto na začetku. V zgodovini so se ženske na študij arhitekture začele vpisovati zelo kmalu. Seveda niso bile obravnavane enakopravno z moškimi študenti – ne samo pri nas, znano je, da celo na progresivnem Bauhausu ženske niso imele enakih možnosti za študij kot moški. Ženske je študij arhitekture vedno veselil, pa čeprav so imele drugačne pogoje za delo in življenje. Še danes ti pogoji niso ravno enakopravni, imamo pa več možnosti izbire. Tudi družba se je spremenila in lažje se vključujemo v prakso projektiranja in v procese, ki so bili včasih v arhitekturi res rezervirani izključno za moške. S tem, da je vedno več inženirk gradbeništva, ki so vodje gradbišč, se spreminja tudi vidik ženske na gradbišču, verjetno najbolj trdovratna linija moškega sveta in komunikacije pri našem delu.

Kakšna bo po vašem mnenju prihodnost arhitekture? Kaj si želite?

Želela bi si, da bi arhitektura ponovno postala odgovorna – do lastne stroke, družbe in vsakega posameznega uporabnika. To je zelo pomembna komponenta arhitekture, ki je v zadnjih desetletjih prešla nekoliko v ozadje. Danes, ko govorimo o ekologiji, o podnebnih spremembah, o trajnosti, ko se tudi v družbenem in političnem smislu pojavljajo ekstremi, upam, da bo arhitektura zavzela odgovorno držo ključnega družbenega akterja, ki vodi z zgledom, s strokovno debato in reševanjem prostorskih vprašanj v vsej njihovi kompleksnosti. Pa ne zgolj kot stroka, ki gradi javni prostor, ampak tudi kot stroka, ki gradi zasebne sfere življenja. Zavedati se moramo, da so vprašanja, povezana s pojmom trajnosti, zelo kompleksna in pogosto varljiva. Na vprašanje ekološke gradnje ni preprostega odgovora; včasih ta pomeni, da je treba malo zgraditi in veliko obnoviti, spet drugič je treba vzpostaviti nove sisteme, poiskati nove materiale, najpogosteje pa je najbolj ekološka kar preprosto dobra arhitektura – tista, ki s kakovostnimi prostori ostaja aktualna v vseh obdobjih, omogoča spremembo programov in tehnologij ter zagotavlja dobro počutje uporabnikov. Upam, da bo arhitektura nove tehnologije, ki prihajajo, nova orodja, vse informacije, ki so nam na voljo, znala izkoristiti v smeri, kjer bo pripomogla k pozitivnemu razvoju družbe in okolja.

Mislite, da bi morali v Sloveniji uvesti posebno nagrado za dosežke žensk v arhitekturi?

Morda le kot izravnalni ukrep (*smeh*), dolgoročno pa ne. Kot desetletno spodbudo, morda kot nagrado, ki opozori na uspešne ženske v arhitekturi. A le za omejeno obdobje.

Lina Bo Bardi, Sesc Pompeia, Sao Paulo, Brazilija, 1982

Arhitekt mora biti na realnih tleh, a z glavo v oblakih

Intervju s Saro Badovinac

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Sara Badovinac (1987) je arhitektka mlajše generacije, leta 2014 je diplomirala na FA v Ljubljani, leta 2021 pa z odliko magistrirala na Domus Academy v Milanu. Svojo poklicno pot je začela že med študijem, leta 2010, v kolektivu Prapesa (kasneje Studio Prapra). Znotraj studia se ukvarja s produktnim in grafičnim oblikovanjem. Leta 2021 je živela, delala in študirala v Milanu, kjer se je izpopolnjevala na področju oblikovanja razstav in sodelovala z Matilde Cassani, med drugim tudi pri razstavi Buone Nuove (Good News) v Rimu. Za svoje delo sta s sodelavcem v Studiu Prapra, Petrom Zabretom, prejela že vrsto nagrad in priznanj (več nagrad brumen, nagrado za najboljše oblikovanje knjige na Slovenskem knjižnem sejmu, Indigo Design Award, Los Angeles Photobook Award, dve nagradi na festivalu Magdalena in mnoge druge). Svoje izdelke je razstavljala na sejmu Salone del Mobile v Milanu, na Tirana Design Weeku, festivalu Mikser v Beogradu, Skopje Design Weeku, Mesecu oblikovanja v Ljubljani, sejmu Ambienta v Zagrebu in na tednu oblikovanja v Sofiji.

© Li Xue

Po diplomi na Fakulteti za arhitekturo danes delujete kot oblikovalka v Studiu Prapra.

Tako kot vsako delo je tudi moje plod konstantne evolucije. Studio sva še v študentskih časih spontano začela razvijati s Petrom Zabretom, ki je skrbel za tekstopisno plat. Nastajal je organsko in neformalno, brez kakršnegakoli posebnega projekta ali naročenega dela, bil je zgolj rezultat najine želje po raziskovanju in eksperimentiranju z idejami. Ker so bile ideje vedno v središču pozornosti, se nisva ukvarjala s specifičnim področjem delovanja, ampak s tem, kako vsaki ideji ukrojiti pravo obleko. Včasih v obliki plakata, drugič predmeta ali pa prostorske intervencije. Sčasoma so začela prihajati večja naročila, večinoma s področja grafičnega oblikovanja; ta so redefinirala način delovanja studia, čemur se je sproti prilagajal. Naročniki so večinoma kulturne institucije, zavodi, fakultete, s katerimi gradimo dolgoročen odnos, saj tako skupaj rastemo.

Kakšno je vajino delo? Kakšna je dinamika?

Dinamika dela se prilagaja vsakemu projektu posebej. Delujem kot vodja oblikovanja in projektov, pri katerih se mi glede na potrebe in zahtevnost priključujejo posamezniki s specifičnimi »super močmi«. Če gre za manjše reči, jih oddelam sama, za večje projekte pa potrebujem malo več rok in možganov. Peter pa se priklaplja in odklaplja glede na to, ali gre za projekte z možnostjo za odprte brainstorminge in konstruiranje idej, kar je tudi njegovo področje delovanja. Po navadi sodelujeva pri samoiniciativnih projektih, sprejela sva tudi dogovor, da mora biti vsaj en projekt na leto avtorski. Vedno skušava ohranjati določen delež samoiniciativnih avtorskih projektov, saj so odličen teren za testiranje meja najine ustvarjalnosti ter eksperimentiranje s tehnikami in koncepti. Nedaven primer je projekt Zobna ura, ki sva ga predstavila v okviru Milano Design Weeka. Gre za vodno uro,

»Vedno skušava ohranjati določen delež samoiniciativnih avtorskih projektov, saj so odličen teren za testiranje meja najine ustvarjalnosti ter eksperimentiranje s tehnikami in koncepti.«

ki odmeri točno tri minute, da se nato pri umivanju zob porabi samo toliko vode, kot je treba. Prek tega projekta nama je uspelo spoznati veliko novih ljudi, s katerimi se dogovarjamo za naslednje korake in projekte.

Ukvarjate se pretežno z oblikovanjem …

Ukvarjam se s projekti, ki obsegajo vse od grafičnega oblikovanja do oblikovanja razstav in predmetov. Trenutno v svojem delovnem procesu iščem presek grafičnega in prostorskega oblikovanja. Oblikovanje razstav je moja sveže pridobljena specializacija, ki ji želim v prihodnosti nameniti več pozornosti. Gre za preplet grafičnega in prostorskega oblikovanja, kjer sta koncept in vsebina vedno v središču pozornosti. Kar me pri tovrstnem oblikovanju najbolj privlači, je ukvarjanje z vsebino, ki ji je treba najti pravo obleko, da bo kar najbolje prišla do veljave. Za tovrstno oblikovanje moraš biti »dvoživka«, ki se zna izražati z različnimi izraznimi sredstvi. Leto 2021 je bilo zame res nekaj posebnega, saj sem imela priložnost sodelovati pri oblikovanju razstav v Milanu, Rimu, Termoliju in Bolzanu.

Kje najdete navdih? Kako pojmujete ustvarjalnost?

Mojo pozornost najbolj pritegnejo nepričakovane situacije, ki nato v moji glavi porajajo nove zgodbe. Včasih tudi nimajo smisla, a mi polepšajo dan. In ravno ta sproščenost preizkušanja je ključna.

Ustvarjalnost je sposobnost svobodnega opazovanja, prek katerega lahko vidimo onkraj očitnega.

S področja arhitekture ste stopili v oblikovanje. Pa vendar, kaj je za vas vloga arhitekture?

Kakovostna arhitektura ima več kot tri dimenzije. Je zelo kompleksna, saj mora podati odgovor na vprašanja s področij zgodovine, okoljevarstva, sociologije, politike, ekonomije ipd. Je kolaž vseh teh silnic, umeščen v točno določen kontekst prostora in časa. Arhitekt mora biti po eni strani občutljiv in povezan s trenutnostjo, po drugi strani pa se mora znati odzvati z rešitvijo, ki zdrži preizkus časa. Recimo, da mora biti na realnih tleh, a z glavo v oblakih. Arhitektura je zame orodje za miselne procese, ki zahtevajo usklajevanje obstoječega s tem, kar šele prihaja.

Kakšen je vaš pogled na družbeno vlogo arhitekture?

Arhitektura bo naredila sama sebi veliko uslugo, če bo začela reševati majhne probleme znotraj lastne stroke, saj se včasih zdi, kot da želi vsak arhitekt rešiti svet. Po mojem mnenju bi morala arhitektura kot praksa prevetriti pomen lastnih delovnih vrednot in spoštovanja zaposlenih. Trenutno namreč največ štejejo bleščeče fotografije projektov, malo manj pa dobrobit vseh klikajočih v biroju med procesom. Začne se z vprašanji vodilnih v birojih, kot so: kako lahko poslujem, da bo zadovoljno tudi moje osebje, in ne zgolj naročniki? Kako dati priložnost tistim, ki se sicer težje vključijo v trg dela? Kako omogočiti ženskam, da po porodu njihova glavna skrb ne bo morebitna zamenjava na delovnem mestu? Po pogovorih s kolegi bi rekla, da smo pri urejanju razmer še na začetku. Najprej torej reševanje človeških razmer na delovnem mestu, nato pa človeštva. Potreben je preskok od izgovorov k odgovornosti.

© Miran Kambič

Diagram diplomantov UL FA v 100 letih

Odprli ste temo, ki je v arhitekturnem poklicu resnično pereča. Ali arhitektom na splošno manjkajo noge na tleh (glava v oblakih očitno ni težava …)? Ali vam uspeva delo z boljšo socialno varnostjo?

Razmerij med nogami na realnih tleh in glavo v oblakih je toliko, kolikor je arhitektov, zato je podajanje splošne ocene nehvaležno, kar pa ne pomeni, da ne manjka diskusije o omenjeni tematiki. Za začetek o enem od vidikov. Že dlje časa ugotavljam, da ima veliko arhitektov in oblikovalcev težave z upravljanjem časa. Slaba organizacija delovnih časovnic pa vodi v neskončne nadure, neprespane noči in posledično podplačane ljudi, ki so vključeni v ta proces. Ironično je, da velikokrat slišimo o pomembnosti kakovosti bivanja, poklic arhitekta pa slednjega nemalokrat ne omogoča – tudi po zaslugi omenjenega pomanjkanja organiziranosti. Ustvarjalni poklici so tek na dolge proge – če nenehno tečeš sprint, te bo na koncu zmanjkalo. Ta sodobni sprint pa se dogaja predvsem zato, da se ugodi naročniku v slogu filozofije »čim prej«. In tukaj, se mi zdi, obstaja nekakšen začarani krog, iz katerega se je težko izviti. Sama sem se na določeni točki odločila za samostojno pot ravno iz teh razlogov, da si lahko krojim tempo, ki ga zmorem dohajati, in si s tem omogočam boljše življenjske in socialne pogoje.

Kaj pa prihodnost, se vam zdi, da bo v arhitekturi prišlo do kakšnih ključnih premikov?

Bolj ko bo lahko arhitektura delovala odprto in spremljala aktualne probleme, lažje bo ostala relevantna. Vse pa kaže, da prihodnosti arhitekture ne bomo več narekovali mi, temveč nas bodo v spremembe in odločitve prisilile posledice spreminjanja podnebja. Prihodnost arhitekture je v mreženju ljudi in vključevanju razpršenih trenutnih informacij. Podoba velikega arhitekta kot dirigenta orkestra je zastarela. Zvezdniški arhitekti ustvarjajo kult po lastni podobi, ki pogoltne vse okoli njih, njihovo delo pa sčasoma postane formula, kar hitro privede do predvidljivih rešitev. Če pa stvari počnete z možnostjo vključevanja drugih, lahko bolje opazujete in s tem bolje razumete okoliščine. Prihodnost arhitekture torej postavlja vprašanja in ne daje enoznačnih odgovorov, vklesanih v kamen.

Prisegate torej na sodobno fluidnost prostora, načrtovanja, odnosov, družbe. Ali bi rekli, da je to največji izziv arhitekturnega poklica danes?

Arhitektura kot praksa trenutno doživlja eksistencialno krizo, ker skuša skoraj hermetično zaprta vase s tradicionalnimi odgovori reševati probleme, ki zadevajo elito, in ne družbe. Ko bo začela prehajati meje lastnega obstoja in estetike, bo njena vrednost v družbi začela rasti. Trenutno se mi

»Arhitektura bo naredila sama sebi veliko uslugo, če bo začela reševati majhne probleme znotraj lastne stroke, saj se včasih zdi, kot da želi vsak arhitekt rešiti svet.«

© Manca Juvan

Guardians of the Spoon

© Mikser

Cone Lamp

zdi, da se arhitektura zgolj gleda v ogledalo in ugotavlja, ali je dovolj lepa. V zadnjih letih sicer narašča število birojev in studiev, ki se ukvarjajo z njeno družbeno vlogo, vendar so po navadi tovrstne prakse potisnjene na obrobje in so slabše financirane. Izziv je torej, kako dati vrednost takšnim praksam in najti načine, kako jih podpirati.

Kaj vam v poklicu daje zadoščenje?

Prvo zadoščenje po navadi pride v tistem mikro trenutku, ko po nekaj časa s svežimi očmi vidiš realizirani projekt. Takrat lahko oceniš, ali je ohranil osnovno idejo ali se je na poti, polni križišč malih odločitev, izgubil. Pravijo, da je uživanje v delu največja nagrada, vendar se seveda tudi takih na festivalu ne gre braniti, saj so dobra spodbuda za naprej.

Kaj mislite o vlogi žensk v arhitekturi? Se vam zdi, da jo je mogoče posebej izpostaviti?

Vloga žensk je enaka kot vloga moških – postavljati smiselna vprašanja in potem iskati odgovor, ki bi lahko bil relevanten za našo družbo in njeno vpetost v širše okolje.

Kakšno je vaše mnenje o usklajevanju dela in družine, materinstva?

Opažam, da področje arhitekture pospešeno izvaja naravno selekcijo, pri kateri je romantična podoba arhitekta, ki ustvarja po navdihu, čedalje bolj pravljica za devetimi gorami. Realnost tega poklica je v žongliranju z dolgimi delovnimi urami, v močni konkurenci in konstantni negotovosti, kaj bo jutri. Če tej enačbi dodamo še uresničeno željo po lastni družini, vse skupaj zahteva izjemno spretnost.

Kaj vam pomeni poklic, ki ga opravljate?

Gre za destilat vsega, kar na dnevni ravni doživim in prek filtra izkušenj kanaliziram v svoje delo. Svoje delo imam rada, ker si vsak dan postavljam vprašanja in se učim iz konteksta. Ne opravljam ga, ker želim nekaj povedati, ampak ker deluje kot moj osebni strelovod za novo znanje. Prek svojega poklica se učim sodelovati in uživati v sinergijah različnih ljudi in predlogov.

Ste kdaj razmišljali, da bi svoj poklic opustili?

Po študiju arhitekture sem vpisala tudi študij oblikovanja in se v tem poklicu definirala. To, da sem poklic arhitektke podkrepila z oblikovanjem, mi je pomagalo definirati lastno nišo. Arhitektov z enako vizijo in usmeritvijo je po mojem mnenju na našem trgu preveč. Arhitektura kot klasična projektiva, ki se ukvarja s projekti velikega formata, pa je žal podvržena slabim delovnim pogojem, ki jih nisem želela sprejeti. Delovanje v manjšem merilu se mi zdi bolj prijazno do mojega zdravja, kar pa je osnovni pogoj za dolgoročnost v tem poklicu.

Imate morda nasvet za mlade arhitektke/arhitekte, ki šele vstopajo v svet arhitekturnega poklica?

Najdite svojo nišo in v njej vztrajajte. Arhitektura naj bo vaš rezultat, in ne nujno vir navdiha. Prihodnost je najboljša arhitektka, zato se velja zgledovati po njeni nepredvidljivosti.

Kakšno podporo bi morala po vašem mnenju stroka zagotavljati ženskam na začetku poklicne poti (in kasneje)?

Na splošno bi se moral v družbi in stroki zgoditi mentalni preskok oziroma odskok od strahu pred usklajevanjem materinstva in dela. Stremeti bi morali k zakonskim olajšavam za zaposlovanje žensk, ki se odločijo za družino. Veliko žensk se na karierni poti odloči za opustitev poklica zaradi strahu pred nemogočim usklajevanjem družine in dela v arhitekturi, saj sta tempo in stres v tem poklicu kar velika. Zelo malo je žensk, ki bi delale pri projektih večjih formatov, saj so manjša merila življenjsko bolj obvladljiva. Veliko žensk v arhitekturi se ukvarja s projekti in temami, ki zadevajo družbeno odgovornost, a so znotraj stroke tovrstni projekti manj cenjeni in podplačani. Stroka bi morala bolj spodbujati projekte, ki razvijajo družbeno empatijo. Vse ostalo so zgolj lepe besede. Koraki morajo biti konkretni. Kot beton. Če ne, bomo obstali.

Ali obstaja potreba po spodbudah, kot so posebne nagrade za ženske?

Ne, s tem se razlika med ženskami in moškimi še bolj povečuje.

Morda še kakšna misel o arhitekturi za zaključek?

Leta 2018 sem bila v Urbinu na poletni šoli oblikovanja ISIA Urbino/Werkplaats Typografie Summer School, kjer sem delala analizo del Giancarla De Carla. Imela sem priložnost, da za svoje raziskave preživim 24 ur v hiši Ca ’Romanino oziroma tam s kolegicami ostanem za eno noč. Hiša stoji na samotni lokaciji na vrhu nekega hriba nekaj kilometrov iz Urbina. Ko smo vstopile vanjo, nismo verjele svojim očem, ušesom in nosu. Pokrajina, opeka, beton, rdeča barva, vino, sivka in razgledi so se poigravali v popolni harmoniji. Po večeru se je dan prevesil v noč in takrat se je hiša začela spreminjati. Če je bila podnevi rezervirana za ljudi, so jo ponoči začeli naseljevati njeni malo manj pričakovani prebivalci. Tako smo noč preživele ob preganjanju škorpijonov, ob zavijanju volkov in polni luni. Ob tej izkušnji sem dojela, da je arhitektura na voljo vsem, in tako je tudi prav. Čeprav sem to spoznanje plačala z neprespano nočjo.

»Vloga žensk je enaka kot vloga moških – postavljati smiselna vprašanja in potem iskati odgovor, ki bi lahko bil relevanten za našo družbo in njeno vpetost v širše okolje.«

Največji izziv arhitektov v Sloveniji je, kako v družbi okrepiti zavedanje o pomenu arhitekture

Intervju s Kajo Strle

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Kaja Strle (1987) je predstavnica generacije arhitektk, ki so bile rojene v devetdesetih letih. Leta 2013 je diplomirala na danski fakulteti v Aalborgu, smer Urbanistično načrtovanje in menedžment, dve leti kasneje pa še na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Od leta 2013 do 2018 je na tej fakulteti delovala kot tehnična sodelavka, najprej pri prof. Janezu Koželju, nato pri doc. mag. Poloni Filipič Gorenšek. Danes deluje v družinskem podjetju 3S design, ki se poleg arhitekturnega projektiranja ukvarja z oblikovanjem pohištva in notranje opreme, predvsem pa gradi na razvoju inovativnih izdelkov za lastno blagovno znamko. Na 29. sejmu Ambient Ljubljana (2018) so za linijo 3S magnet prejeli oblikovalski nagradi Gospodarskega razstavišča Ljubljana TOP 5 in top of the top. S svojimi izdelki se vsako leto predstavijo na sejmu Maison&Objet v Parizu, na sejmu IMM v Kölnu, na bienalu notranjega oblikovanja v Kortrijku v Belgiji in na sejmu notranje opreme v Stockholmu na Švedskem.

© Rok Harter

Rojeni ste bili v devetdesetih letih in ste tako predstavnica najmlajše generacije arhitektk, ki se uveljavljajo v slovenskem prostoru. Kakšna je bila vaša pot do zdaj?

Zaposlena sem v domačem podjetju (njegovi ustanoviteljici sta poleg mene še moja sestra in mama), kjer se poleg projektiranja arhitekture in notranje opreme ukvarjamo tudi z oblikovanjem pohištva za lastno blagovno znamko. Slovenski kupci že kar dobro poznajo naše izdelke in zaupajo kakovosti našega dela. Pot do tu vsekakor ni bila lahka, je bila pa razgibana. V začetku smo se dela lotile precej naivno, vendar smo kmalu spoznale, da naše znanje na področju oblikovanja izdelkov ne bo dovolj. Veliko časa smo prebile v različnih delavnicah, kjer smo se učile tehnologije serijske izdelave in posameznih vrst obdelave različnih materialov, in bile smo poleg pri vseh procesih izdelave posameznih produktov, kar je bilo za mnoge zelo nenavadno. A le tako lahko izdelke optimiziramo in jih izboljšujemo. Vendar pa je treba tudi dober in lep izdelek znati prodati. Tu smo stopile v svet, ki nam je bil čisto tuj. Prebrale smo veliko teorije, hodile na različne seminarje, se posvetovale s prijatelji podjetniki, hodile na sejme in počasi sestavljale sliko.

Kako je nastalo družinsko podjetje? Sta dali pobudo vidve s sestro?

To je bila nekakšna logična posledica našega družinskega življenja in delovanja. Že ko sva bili majhni, smo z mamo rade skupaj ustvarjale – od pustnih kostumov, šivanja preprostejših oblek do obnavljanja različnih kosov pohištva. Že takrat smo sanjale, da bomo imele nekoč svojo blagovno znamko pohištva. Ko sva bili že starejši, sva v času počitnic kot praktikantki pogosto sodelovali pri kakšnih maminih projektih, proti koncu študija se je to samo še krepilo. Vse tri smo arhitektke – in vsi vemo, da je arhitektura timsko delo. Formalno pa smo svoje podjetje ustanovile takrat, ko je prišel na trg naš prvi produkt – stojalo za obleke Plutoo.

Kakšna je dinamika dela z najbližjimi, s katerimi se res dobro poznate?

Po mojih izkušnjah delo z ljudmi, ki jih res dobro poznaš in s katerimi si povezan, poteka veliko bolj sproščeno. To ne pomeni, da delaš manj ali manj kakovostno, samo vzdušje ob delu je prijetnejše. Zaradi količine in narave dela smo si naloge in odgovornosti v podjetju razdelile. Pomembnejše odločitve pa toliko časa usklajujemo, da najdemo konsenz, če se le da. Če ne gre, glasujemo. Drugače pa smo dogovorjene, tudi s svojimi zaposlenimi, da če koga kaj moti ali ima kakšne pomisleke, to pove takoj, da se zadeve rešujejo sproti oz. takrat, ko se jih še da rešiti.

»Vedno je prostor za napredek in ustvarjanje še boljše arhitekture, zato je vedno tudi možnost za nov premislek.«

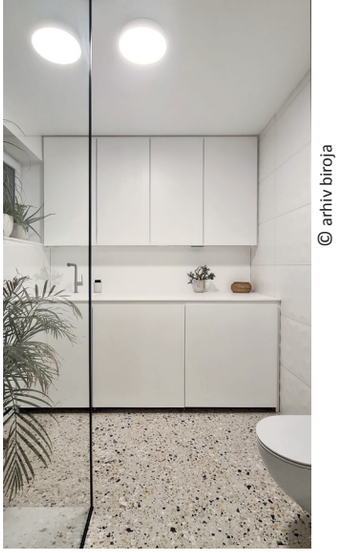

© arhiv biroja

Kopalnica Z, 3S design

© Doris Kodrič

Stanovanje M, 3S design

»Ko se pogovarjamo o pomembnosti kakovostne arhitekture, se pogovarjamo o kakovosti življenja tistih, ki jih arhitektura obdaja.«

Kakšne odnose razvijate med seboj in do zunanjih sodelavcev in izvajalcev?

Pri nas se zelo trudimo, da gradimo kakovostne odnose, ki temeljijo na strokovnosti in zaupanju. Z vsemi sodelujočimi želimo imeti prijateljske in spoštljive odnose. Želimo, da se vsi sodelujoči v procesu dela trudimo za dovršen končni izdelek. Veliko truda vložimo v to, da je komunikacija med nami kot projektanti/oblikovalci ter med izvajalci in naročnikom dobra in da si medsebojno izkazujemo spoštovanje.

S kakšnimi projekti se ukvarjate?

Ukvarjamo se predvsem s projektiranjem družinskih stanovanjskih hiš, z njihovimi prenovami, s prenovami stanovanj, z notranjo opremo ter z oblikovanjem pohištva in izdelkov za lastno blagovno znamko. Zadnjih nekaj let smo intenzivno posvetile razvoju linije 3S magnet – sistemu stenskih oblog z raznovrstnimi magnetnimi dodatki. Sistem smo razvile najprej za kuhinje, nato še za kopalnice, predsobe, dnevne prostore, otroške sobe in pisarne. Danes imajo naši kupci na izbiro več kot šestdeset različnih izdelkov v različnih barvah.

Kaj je vaš navdih?

Navdih je zame velikokrat problem, ki ga je treba rešiti. Ta »problem« je lahko dejanski bivalni problem, s katerim se soočajo stranke, ali pa so to vsi neizkoriščeni potenciali v prostoru, s katerim se ukvarjamo. To nam da nekakšen zagon in nam vedno vlije posebno ustvarjalno moč. Na takšen način tudi snujemo svoje izdelke.

Kako vidite ustvarjalnost? Se pri vas ustvarjalnost razvije in izrazi tudi v skupnem dialogu?

Sama vidim ustvarjalnost kot proces, pri katerem se združijo funkcionalnost (uporabnost), trajnost, estetska vrednost in racionalnost pri izvedbi. Vsekakor gre pri nas vsak projekt skozi samosvoj, unikaten ustvarjalni proces, ki vključuje razmislek, skice, risbe, debate, izdelavo maket, prototipov itd. Zagotovo skupinsko delo pripomore k bolj dovršeni končni uresničitvi ideje. Tako se kdaj zgodi tudi, da zaradi nove ideje završimo vse, kar je bilo narejenega do takrat, in se zadeve lotimo povsem drugače – tudi to je del ustvarjalnega procesa.

Kaj vam pomeni arhitektura?

Velik del življenja, ker je z mano tudi, kadar nisem v službi. Naš poklic ni takšen, da lahko kar izklopiš, ko prideš domov ali ko greš na dopust. Arhitektura je vedno prisotna in se kaže v različnih oblikah. Vedno je prostor za napredek in ustvarjanje še boljše arhitekture, zato je vedno tudi možnost za nov premislek. Mislim, da to lahko potrdi večina arhitektk in arhitektov.

Kakšna pa je po vašem mnenju vloga arhitekture?

Vloga arhitekture je za moje pojme večja, kot ji jo ljudje pripisujejo. Ko se pogovarjamo o pomembnosti kakovostne arhitekture, se pogovarjamo o kakovosti življenja tistih, ki jih arhitektura obdaja. Profesor Koželj nam je vedno govoril: za arhitekturo ni pomembno, da je lepa (ker lepota je subjektivna), biti mora pametna.

Je to tudi družbena vloga arhitekture? Kaj menite o tem vidiku?

Arhitektura pomeni prostore, v katerih živimo in delamo, prostore, v katerih naši otroci rastejo in se učijo. Mogoče so mnogi šele sedaj, po situaciji, v kateri smo se znašli, začeli ozaveščati, kako pomembna je premišljena arhitektura, ki je vse prej kot generično ponavljanje struktur v prostoru. Moramo se zavedati, da se skupaj s človeškimi navadami spreminja tudi arhitektura. Arhitekturna praksa zadnjih nekaj let pri nas (razen svetlih izjem) pa je popolno nasprotje tega.

Potem niste optimistični, kar zadeva smer, v katero nese arhitekturo?

Želela bi si, da bi kot narod ozavestili pomen arhitekture v družbi in malo bolj spoštovali stroko (tako arhitekte kot urbaniste) ter da ne bi nujno vedno iskali najcenejših rešitev, saj te na dolgi rok nikoli niso poceni, hkrati pa za vrsto let zaznamujejo okolje. Želim si, da bi se zgodil širši premislek, kaj v kontekstu naše države pomenita trajnostna arhitektura in trajnostni urbanizem.

»Želim si, da bi se zgodil širši premislek, kaj v kontekstu naše države pomenita trajnostna arhitektura in trajnostni urbanizem.«

Sva na področju izzivov arhitekture. Katere so težave našega poklica pri nas?

Največji izziv, s katerim se po mojem mnenju spopadamo arhitekti v Sloveniji, je, da družba ne verjame v naša široka strokovna znanja. Moj osebni izziv je vsakokrat dokazati naročniku, da imamo arhitekti širino, s katero lahko racionaliziramo investicijo, hkrati pa ustvarimo kakovostno arhitekturo po meri naročnika. Pogrešam pa kolegialnost in konstruktivni diskurz znotraj arhitekturne stroke. Tudi ta fenomen boja posameznih egov znotraj stroke pri širši javnosti vzbuja dvome o potrebnosti našega poklica.

© Rok Harter

3S magnet – TOP 5

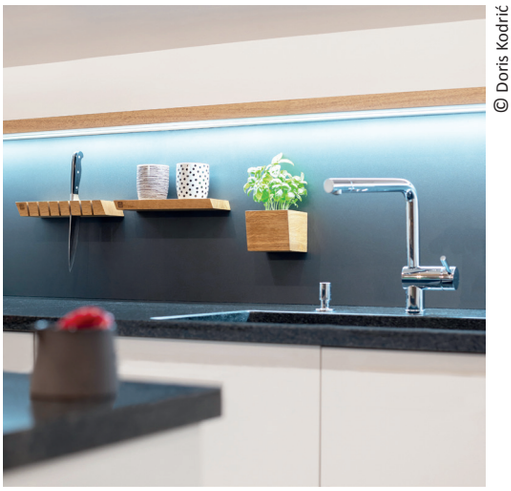

© Doris Kodrič

3S magnet v kuhinji

Kaj vam prinaša zadoščenje?

Moj poklic je moj način življenja. Ne predstavljam si, da bi opravljala kakšen drug poklic. Pri delu sta na koncu zelo pomembni zadovoljna stranka in kakovostna izvedba; seveda to zgradijo strokovnost, zaupanje in dobri odnosi, čemur naj bi sledilo tudi primerno plačilo. Če svoje delo opravljaš dobro, potem vse ostalo sledi.

Ste kdaj razmišljali, da bi svoj poklic opustili?

Ne še (*smeh*). Včasih so izzivi, s katerimi se soočamo, na videz res nerešljivi, a ko stvari prespiš in premisliš, se nekako vedno najde pot do rešitve. Ravno te »male zmage« mi vedno znova dajo zagon za naprej.

Ali morda vidite kakšno posebno vlogo, ki bi jo lahko v arhitekturo prinašale ženske?

Ženske so imele v arhitekturi vedno posebno vlogo. Nikoli pa tako velike kot moški, saj so se do nedavnega zaradi družbene stigme »moškemu« inženirskemu poklicu izogibale ali pa jim ga je bilo onemogočeno opravljati. Če bi bilo drugače in bi imele ženske vedno takšne možnosti šolanja, kot jih imajo danes, bi imeli verjetno v Sloveniji tudi kakšnega »ženskega Plečnika« (*smeh*). Pa vseeno – ko je bilo treba arhitekturi vdahniti kak prefinjen detajl, so imele velikokrat prste vmes ženske.

Kakšne pa so vaše izkušnje pri usklajevanju dela in družine, materinstva?

Vsekakor živimo drugače kot druge družine, kjer mama po navadi poskrbi za vse v gospodinjstvu. Tudi ustaljeni urniki niso v naši domeni. Najpomembneje je, da ves prosti čas preživimo skupaj, kot družina. Velikokrat je naš »prosti čas« seveda povezan z mojim delom, a to s partnerjem vedno izkoristiva, da otroke še kaj naučiva, si ogledamo kakšen nov kraj ipd. – združimo prijetno s koristnim.

Imate morda nasvet za mlade arhitektke, ki šele vstopajo v svet arhitekturnega poklica?

Naj bodo strastne do tistega, kar počnejo, in naj nikoli ne nehajo iskati novih rešitev in se učiti. Naj bodo pripravljene na dialog s strankami/naročniki in prav tako na dialog v strokovnem krogu. Še nekaj, kar bo v prihodnosti krepilo kakovost končnih rešitev in same izvedbe, je multidisciplinarnost – vključevanje različnih strok v proces projektiranja.

Ali kot arhitektka vidite potrebo po kakšni posebni podpori, ki bi jo po vašem mnenju stroka morala zagotavljati ženskam?

Ženske smo moškim v našem poklicu težko enakovredne, predvsem tiste, ki si želimo tudi družino. Zato bi bila zelo dobrodošla podpora v obliki skrajšanega delovnega časa.

Kaj pa potreba po spodbudah? Na primer posebna nagrada za ženske?

Super bi bilo, če bi imele ženske kakšno posebno nagrado. Navsezadnje se moramo podpirati.

Morda še kakšna zaključna misel iz vašega življenja ali dela ...

Ko sem sina pri treh letih pripeljala na sistematski pregled k zdravnici, ga je vprašala, kaj zanj pomeni »hiša«. On pa ji je kot iz topa odgovoril: »To je takšna konstrukcija, iz sten in stropov.« Zdravnica me je samo pogledala, kot da sem ena tistih mam, ki vse svoje ambicije izživljajo na otroku. Pa sem se samo prijazno nasmehnila in dodala, da mogoče malo preveč časa preživi z mano v pisarni.

»Če bi imele ženske že v preteklosti enakopravne možnosti šolanja, bi verjetno imeli tudi "ženskega" Plečnika.«

Dialog je naša moč

Intervju s Klaro Bohinc

Pogovarjala se je Mika Cimolini

Klara Bohinc (1990) deluje v okviru biroja a2o2 arhitekti, ki ga je leta 2019 soustanovila z Evo Senekovič, Andražem Keršičem in Žigo Ravnikarjem. Pred tem je delovala v različnih arhitekturnih birojih in ekipah (Plan B, Medprostor, Arrea …). Študirala je na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani; med in po študiju je bila tehnična sodelavka v seminarju prof. Maruše Zorec in prof. dr. Aleša Vodopivca. Za magistrsko delo Novi Botanični vrt v Ljubljani *je prejela fakultetno Prešernovo nagrado, za projekt Mestni park Rakova jelša pa (v soavtorstvu) Zlati svinčnik 2016 za odlično izvedbo. V okviru biroja a2o2 arhitekti se ukvarjajo predvsem z iskanjem preprostih, premišljenih in odgovornih rešitev po meri ljudi, ne glede na merilo naloge, ter razvijajo arhitekturo, ki je dolgoročno uporabna in lepa. Bogato slovensko tradicijo rokodelskega in obrtniškega znanja dopolnjujejo z uporabo sodobnih tehnik in tehnologij.*

© Tamara Németh

Deluješ v okviru mladega biroja a2o2 arhitekti, v katerem ste povezani štirje ustanovitelji. Kako si med seboj razdelite naloge? Kako organizirate delo pri posameznih projektih?

Vsak od nas je odgovoren za vodenje posameznega projekta, s katerim pa se vedno ukvarjamo vsi štirje. Vsak poskrbi, da delo poteka znotraj terminskega plana, komunicira z naročnikom in sodelavci projektanti, včasih opravi tudi večji del priprave gradiva ... Pomembne odločitve potem sprejemamo skupaj. Tudi v tem, da smo ekipa več enakovrednih članov, vidim našo moč. Skozi dialog štirih samosvojih arhitektov se oblikuje ideja, zgodba, ki jo skozi proces dela in izvedbo dopolnjujemo in ji sledimo.

Kako po izkušnji dela v drugih birojih vidiš delo v lastnem? Kaj je tvoja ambicija v okviru biroja? Kako gledaš na profesionalno delovanje v partnerstvu?

Vesela sem, da sem se učila od res odličnih arhitektk in arhitektov, tako na fakulteti kot potem kasneje v birojih. Da so tvoje mentorice in mentorji ljudje, ki kritično razmišljajo in res verjamejo v to, kar delajo, je pomembna popotnica. Glavna stvar, za katero se trudimo tudi v svoji ekipi, je, da se je vredno boriti, kadar veš, da je nekaj prav. Mislim, da je naša organizacija od drugih birojev drugačna tudi zato, ker odločamo štirje. Verjamem, da nas takšen način dela spodbuja k nenehnemu trudu, vedno znova se sprašujemo, ali je nekaj dovolj dobro, ali smo našli pravo pot, najboljši rezultat; tako rastemo v kolektivu – in z nami projekti, s katerimi se ukvarjamo. Proces dela verjetno ni posebno drugačen, glavna razlika je v tem, da skozi sodelovanje več arhitektov preverimo res veliko različnih možnosti, skozi dialog se počasi oblikujejo rezultati, do katerih prihajamo skupaj. Ti torej niso vizija posameznika, ampak rezultat skupinskega dela in premisleka. Zavestno smo se odločili za tak način sodelovanja, ki ni vedno najlažji. Vendar prav v naših različnih zanimanjih, specializacijah, vidim prednost, saj lahko kot kolektiv delujemo veliko širše kot vsak posameznik. Ker se pogosto ne strinjamo, to od vsakega od nas zahteva nenehno argumentiranje stališč, in na tak način se izoblikujejo rešitve, do katerih kot posamezniki verjetno ne bi prišli. Kot pravijo: kjer vsi mislijo enako, nihče ne misli prav dosti.

Kakšna je tvoja izkušnja v zvezi z delovanjem na področju arhitekture glede na to, da si ženska? Dojemaš arhitekturo kot moški ali kot ženski poklic?

Seveda je moja izkušnja sveta določena tudi s tem, da sem ženska, kar pa bi lahko veljalo še za marsikaj drugega. Drugačna je tudi za žensko z drugačnimi željami, pogledi, vrednotami, ambicijami. Upam, da je ideja o moških in ženskih poklicih, področjih dela in zanimanjih preživeta. Samo poglejte dela ženskih arhitektk pri nas in po svetu.

Si se kdaj med študijem ali kadarkoli pozneje počutila, da si kot ženska v arhitekturnem poklicu prikrajšana, ali pa je biti ženska v arhitekturi prednost?

Nikoli ne bi rekla, da je to prednost, morda pa tudi ne obratno. V zadnjih nekaj desetletjih se je vloga žensk v družbi precej spremenila, kar so si generacije žensk pred menoj morale izboriti. Tega, da se moraš pri svojem delu dokazati, ne jemljem zlahka, vendar je moji generaciji zagotovo lažje, kot je bilo vsem pred nami. Vedno pa je okolje, v katerem delaš in se učiš, tako kot tudi na vseh področjih zunaj arhitekture, v izobraževanju, znanosti, zdravstvu, politiki …, odvisno od ljudi, s katerimi sodeluješ. Tako kot v arhitekturi se je v zadnjih desetletjih tudi v drugih tradicionalno gledano

Poslovno stanovanjski objekt NT6, Novo mesto, 2. mesto na natečaju, a2o2 arhitekti

© Andraž Keršič

Sladobled, sladoledna stojnica in grafična podoba, Bled, a2o2 arhitekti

»Ne glede na obseg intervencije lahko arhitektura ponudi pomembno izboljšavo, kadar je rešitev pametna in trajnostna.«

»moških poklicih« uveljavljalo vse več žensk. Tako gre to, da je arhitektk vse več, tako na fakulteti kot potem v praksi, verjetno pripisati splošnim družbenim spremembam, ki so ženskam v razvitih družbah omogočile, da lahko končno uresničijo svoje potenciale in ambicije, kar je možnost, ki je v preteklosti preprosto niso imele. To pa ne pomeni, da diskriminacije ni več. V marsikaterem pogledu je ženska v mnogih poklicih karierno še vedno prikrajšana. Odgovornost nas vseh je, da se borimo za enakost med spoloma in skušamo obstoječe razlike vsakodnevno odpravljati.

Ali kot ženska v biro prinašaš drugačen pogled? Ali v arhitekturi obstajajo ženske in moške tematike, se ženske npr. bolj ukvarjamo z uporabniki in uporabnostjo, moški pa z materialnostjo …?

Pri nas v biroju smo si med seboj zelo različni, zato se vsakega problema ali projekta loti vsak po svoje, naši pristopi niso enaki. Zato ima vsak član znotraj ekipe drugačno vlogo, kar nima nič opraviti s spolom. Konkretno, to, kdo bo izbral barve in kdo zrisal sheme stopnic, kdo bo vodil finance, kdo komunikacijo z izvajalcem in kdo pogovor z investitorjem, kdo risal vrtec in kdo pripravil urbanistični načrt, nima s tem nikakršne povezave. Zdi se mi, da je takšno pripisovanje določenih zmožnosti in talentov glede na spol diskriminatorno do vseh. Mislim, da je edinstvenost vsakega posameznika tisto, kar nas bogati.

Ali imaš kakšne vzornice arhitektke? Kaj te navdihuje v arhitekturi in zakaj si se odločila za študij arhitekture?

Občudujem delo in držo vseh samosvojih, pogumnih, vztrajnih arhitektk. Ko sem se odločala za študij, sem razmišljala o več možnih poteh, in arhitektura je do določene mere naključje, morda me prav zato navdihuje širina tega poklica. Delo arhitekta je lahko zelo raznoliko, projektiranje je zares samo eno od področij delovanja. Tudi v biroju se ukvarjamo z zelo različnimi projekti, od oblikovanja, natečajev, hiš, prenov do izdelovanja OPPN-jev ... Ne glede na naravo, velikost in zahtevnost naloge vedno odkrivamo zgodbe in skoznje iščemo koncept, ki nas vodi skozi naše delo. Verjamem, da k takšnemu pristopu pomembno prispevajo zanimanja zunaj arhitekture. Tako se skozi projekt, ki ga razvijaš, hkrati učiš tudi sam.

Kje vidiš glavne družbene izzive za arhitekturo? Katera (vaša) dela imajo največji vpliv oz. so najpomembnejša za uravnotežen razvoj družbe oziroma skupnosti?

Vedno razmišljam o odgovornosti do okolja in družbe, odnosu do obstoječega, narave, prostora, dediščine, o javnem prostoru, o finančnem vidiku ... Ne glede na obseg intervencije lahko arhitektura ponudi pomembno izboljšavo, kadar je rešitev pametna in trajnostna. Veliko se ukvarjamo s prenovami, pogosto je izziv že v tem, da prepoznaš in razumeš vrednost določenega prostora, se umakneš, kadar je to potrebno, in znaš najti pravo razmerje med obstoječim in novim. Še ena pomembna naloga je, da ti uspe vzpostaviti dialog z naročnikom, skozi katerega te vrednote prepozna tudi sam, samo tako lahko zgodbo izpelješ do konca. Tak proces dela zahteva veliko posluha, občutljivosti in vztrajnosti vseh vpletenih, vendar se skozenj okolje, v katerem vsi prebivamo, počasi izboljšuje; to ima dolgoročno lahko odmev v prostoru. Zato težko izpostavim posamezen projekt, mislim, da se za to trudiš vedno znova, ne glede na merilo, obseg in zahtevnost naloge. Včasih je to novo okno, drugič prostorski načrt, včasih celo odločitev, da nečesa ne narediš.

Kako v arhitekturnem poklicu vidiš razmerje med delom in prostim časom, zasebnim in poslovnim (arhitekturnim) življenjem?

Arhitekt nisi samo v tistih urah, ki jih preživiš v pisarni ali na terenu in na gradbišču. Naloge te ves čas spremljajo, zato je še toliko bolj pomemben tudi čas, ko lahko v miru premišljuješ, bereš, greš v gozd, v gore, vsak rad pobegne kam drugam. Za naše delo je bistven dober kolektiv. Pri tako tesnem delu v skupini pa je dragocen tudi čas, ki si ga vzameš zase. Prizadevamo si za uravnotežen urnik, mislim, da lahko samo tako delaš dobro.

Ali od institucij, kot so zbornica, društva, nevladni sektor …, pričakuješ kakršnokoli pomoč pri urejevanju razmer za poklicno delo? Kakšno?

Vsekakor od zbornice, glede na trenutne razmere na trgu pa smo drug od drugega odvisni vsi arhitekti, odvisni smo od kulture ravnanja in odgovornosti vsakega posameznika; v tem, katero delo sprejmemo, pod kakšnimi pogoji, za kakšno ceno. Neugodne razmere poleg zakonodaje, prek katere se vztrajno skuša degradirati vlogo arhitekta, soustvarjamo sami.

© Ana Skobe

Qubik caffè, Maximarket, Ljubljana, a2o2 arhitekti

Nujno je, da se ob delu na nek način zabavam

Intervju z Anjo Mencinger

Zasnova in priprava pogovora: skupina Ženske v arhitekturi, ZAPS

Anja Mencinger (1994) je leta 2021 končala študij na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani, in sicer pod mentorstvom doc. Mitje Zorca in prof. dr. Petre Čeferin. Za svoje magistrsko delo z naslovom Krasni novi svet: Idejna zasnova arhitekturno-urbanistične ureditve nad poglobljeno železniško progo v Spodnji Šiški *je leta 2021 prejela tudi slovensko nagrado za oblikovanje »perspektivni« (za arhitekturo), ki jo podeljuje Zavod BIG.*
Leta 2019 je z Nikolajem Salajem ustanovila blagovno znamko Folds, v sklopu katere oblikujeta pohištvo iz kovine. Njuni izdelki so bili predstavljeni že na številnih razstavah in sejmih doma in v tujini, med drugim na razstavi Tunel 29 v Muzeju za arhitekturo in oblikovanje (Ljubljana, 2020) ter na dogodkih 3 Days of Design (Köbenhavn, 2020) in Milano Design Week (Milano, 2021). V letih 2016–2017 je bila aktivna tudi na področju sodobne slovenske likovne produkcije, v galeriji DobraVaga je delovala kot kreativna producentka. Na področju arhitekture je doslej delala v birojih Arhitektura, Skupaj arhitekti in Sadar + Vuga. Kot del ekipe birojev Arhitektura in Skupaj arhitekti ter z Nikom Solino je prejela prvo nagrado na mednarodnem natečaju za minipleks mestnega kina v Ljubljani.

© Jaka Bulc

»To, da pogrešam ustvarjanje v arhitekturi, rešujem tako, da del svojega časa posvečam projektnemu sodelovanju z biroji (projekt minipleksa mestnega kina z birojem Arhitektura), sodelovanju pri javnih natečajih s kolegi in predvsem projektu Folds.«

Morda ste naša najmlajša intervjuvanka. Kaj delate zdaj, tik po diplomi?

Trenutno sem zaposlena v očetovem podjetju, kjer se ukvarjamo z inženiringom. V okviru redne zaposlitve torej za zdaj ne delam na področju arhitekture in projektiranja, vendar poskušam del svojega prostega časa namenjati različnim arhitekturnim in oblikovalskim projektom, med katerimi je eden od najpomembnejših projekt Folds. Sprva sem imela zaposlitev v očetovem podjetju za neke vrste neuspeh oziroma za nekaj, kar sem bila primorana storiti zaradi trenutnih razmer na mojem področju, saj arhitekturni biroji, s katerimi sem sodelovala v preteklosti, omogočajo zgolj zaposlitev prek lastnega s.p.-ja. Ker se mi to ne zdi prav, sem se odločila za drugačno pot – zaposlitev zunaj arhitekture in zgolj občasno sodelovanje pri arhitekturnih projektih. S časovno distanco sem pogled nekoliko spremenila. V službi se namreč še vedno neposredno srečujem z arhitekturo, le da jo obravnavam z drugačnega, bolj tehničnega in izvedbenega vidika. Nisem v položaju, kjer bi nizala ideje, pač pa uresničujem ideje drugih arhitektov. Seveda mi je občasno pri kakem projektu težko, saj imam občutek, da bi bila bolj koristna in učinkovita kot arhitektka. To, da pogrešam ustvarjanje v arhitekturi, rešujem tako, da del svojega časa posvečam projektnemu sodelovanju z biroji (projekt minipleksa mestnega kina z birojem Arhitektura), sodelovanju pri javnih natečajih s kolegi in predvsem projektu Folds. Če primerjam način dela v podjetju, kjer sem zaposlena, in delo za projekt Folds, sta to dve popolnoma različni stvari. V podjetju sem med najmanj izkušenimi; nad sabo imam šefa, okoli sebe pa ljudi, ki o našem področju vedo veliko več kot jaz. Projekt Folds pa ustvarjava le Nikolaj in jaz. Sva sama svoja šefa in hkrati deklici za vse. Ko česa ne veva, okoli sebe nimava ljudi, ki bi lahko rešili najin problem, pač pa ga morava rešiti sama. Poleg načina reševanja problemov je med delom v večjem podjetju in samostojnim projektom velika razlika predvsem v tem, kdo sprejema odločitve in posledično tudi prevzema odgovornost.

Morda lahko kaj več poveste o tem, kako je nastal Folds? Z njim razstavljate tudi v MAO, v galeriji DESSA ste vključeni v razstavo Na mladih svet stoji, svetilka je bila razstavljena na sejmu v Milanu.

© Amadej Mravlak

FOLDS – Rocking Light

»Ironično je namreč, da ima arhitektura za eno od svojih temeljnih poslanstev izboljšavo družbene situacije, hkrati pa jo v internem smislu zavestno poslabšuje.«

Folds je bil najprej le projekt, ki sva se ga z Nikolajem lotila konec študija. Priložnost, da v sodelovanju s kovinarsko delavnico izdelava produkt, naju je spodbudila k združevanju kritičnega razmišljanja in teorije s prakso. Glede na to, da je bil material znan, sva se osredotočila na prednosti in omejitve tako samega materiala kot tudi procesov izdelave. Tu sva se neposredno navezala tudi na misel arhitekta Louisa Kahna, ki se sprašuje o materialu in obliki, ki ga ta narekuje, v slavnem dialogu z opeko: »What do you want, brick?« Brick says to you, »I like an arch.« Iz teorije pa sva prenesla tudi idejo Gerrita Rietvelda, ki je pri oblikovanju svojega pohištva stremel k čim manjši porabi materiala za doseganje funkcionalnosti izdelka. Njegov najbolj znani poskus izhaja iz želje po izdelavi stola iz enega kosa, kar je deloma izvedel v stolu Zigzag. Začetek Foldsa je bil tako premislek omenjenih teoretskih izhodišč, ki sva jih združila s prakso in iz enega kosa kovinske plošče izdelala stol po zgledu Rietvelda. Z uporabo sodobnih, izjemno učinkovitih postopkov (laserski razrez in prepogib) in materiala, ki je bolj smiseln za obliko stola Zigzag, sva tako dosegla realizacijo Rietveldove ideje, ki v njegovem času na tak način sploh ni bila mogoča. Stol, povzet po obliki Rietveldovega Zigzaga, pa je zaradi uporabe drugega materiala pridobil tudi drugačne lastnosti – postal je, podobno kot vzmet, zibajoč se stol. Ker so naju izzivi materiala, oblike in prevpraševanje možnega, pa tudi sam rezultat, zelo navdušili, sva se odločila, da izdelovanje pohištva iz kovine (z uporabo enakih principov) nadaljujeva. Tako pri oblikovanju še vedno upoštevava ideje Kahna in Rietvelda, hkrati pa jim poskušava dodati še dinamično in igrivo plat.

V oblikovalskem duetu Folds se torej vaša ustvarjalnost lahko najbolje izrazi. Kako jo pojmujete, kaj je vaš navdih?

Menim, da je ustvarjalnost zmožnost reinterpretacije ali izboljšave že obstoječih stvari, torej že sam proces razmišljanja in transformacija ideje v nekaj novega. Pomemben del ustvarjalnosti je zame tudi vrednotenje ideje, ki potem spet sproži novo interpretacijo ali izboljšavo.

Navdih črpam v povsem vsakdanjih stvareh, ki se mi zdijo lepe ali humorne. Zame je nujno, da se ob delu tako ali drugače zabavam, in pogosto so ravno zabavne reči vir mojega navdiha. Poleg tega me izjemno zanimajo tudi različni procesi izdelave, ustvarjanja in razmišljanja. Ko spremljam določen proces, pogosto pomislim na nove rešitve in rezultate, ki bi jih lahko dosegla z njegovo uporabo. Ali pa razmišljam o rezultatih tega procesa, če bi mu spremenila en del, uvedla nov člen, novo spremenljivko.

Kaj pa menite o vlogi arhitekture? Kaj vam pomeni? Kje vidite njene največje izzive?

Menim, da je (ali bi vsaj morala biti) vloga arhitekture izboljšanje kakovosti življenja in grajenega okolja. Torej prevpraševanje na videz samoumevnega in iskanje izboljšav obstoječega. Seveda pa mislim, da to ni zgolj naloga arhitekture, pač pa vseh strok. Zame je arhitektura način in možnost za izražanje in vplivanje na okolico, na premike v družbi, pa tudi za dviganje splošne estetske zavesti in zavedanja o pomenu prostora. Trenutno je največja težava arhitekture pravzaprav notranji problem, ki zadeva prekarno delo v arhitekturnih birojih. Ironično je namreč, da ima arhitektura za eno od svojih temeljnih poslanstev izboljšavo družbene situacije, hkrati pa jo v internem smislu zavestno poslabšuje. Prizadevanje za boljše življenje ljudi, ki bodo živeli v naših hišah, nikakor ne opravičuje ignoriranja skrbi za zaposlene in prekarnega dela ljudi, ki te hiše rišejo.

Kaj pa vloga žensk?

Kar zadeva vlogo žensk v arhitekturi, menim, da znotraj arhitekturne stroke ta danes niti ni drugačna od moške. Sama sem to razliko opazila šele, ko sem stopila iz polja arhitekture – ko sem kot arhitektka stopila na gradbišče in začela komunicirati z moškimi predstavniki drugih strok. Takrat mi je postalo jasno, da bi me kot moškega arhitekta obravnavali kot sebi bolj enakovrednega in tehnično izobraženega. Samo po sebi se mi zdi dobro, da znotraj arhitekturne stroke med vlogo moških in žensk ni opaznih razlik, saj smo si na ta način enakovredni. Je pa dejstvo, da se ženske v arhitekturi spopadajo z drugačnimi težavami, in upam si trditi, da tudi z več težavami kot moški kolegi.

Že opažate specifiko in zahtevnost arhitekturnega poklica ter izzive, ki jih prinaša pri usklajevanju nalog vsakdanjika?

Ker še nimam svoje družine, se s težavo usklajevanja vlog trenutno še ne ukvarjam. Opažam pa, da je usklajevanje dela v biroju in skrbi za otroke res zahtevna naloga, včasih tudi nemogoča. Delo v arhitekturnem biroju pač ni družini prijazno – niti za ženske niti za moške. Pri starejših kolegicah opažam trend zapuščanja birojev kmalu po rojstvu otroka. Povsem jasno je namreč, da skrb za otroka in standardni delovni čas v arhitekturnem biroju ne gresta skupaj. Narobe se mi zdi, da je to edina možnost, ki preostane arhitektki, ki si želi biti tudi mama. Sama sem se odločila, da tovrstnih kompromisov ne želim sklepati. Sprašujem pa se, ali to pomeni, da je poleg dela zunaj arhitekturnih birojev edina možnost za tako življenje ustanovitev lastnega biroja. Če je, potem je to slaba rešitev.

Posebej zaradi vašega svežega pogleda na poklic me zanima, kje pri delu najdete zadoščenje?

Zadoščenje pri delu, ki ga opravljam, v največji meri najdem v dobrem kolektivu. Imam namreč moto, da z dobro ekipo zlahka delam tudi dolgočasne projekte. Sodelavci, ki ustvarjajo sproščeno okolje, ki spodbujajo razmišljanje in od katerih se lahko učiš (tudi o stvareh, ki ne spadajo v arhitekturno polje), so ključni za to, da lahko tudi dolgočasen projekt postane neke vrste zabava. Enako pomemben kot kolektiv pa je zame tudi korekten odnos delodajalca do zaposlenih. Tu se mi zdi predvsem problematična splošna prekarnost v arhitekturi. Sem tip človeka, ki ga delo nasploh izpopolnjuje. Zato težko presodim, ali je to vezano na poklic arhitekta, saj mislim, da bi imel tudi poklic v drugi stroki zame v življenju enako velik pomen. Vprašanje je le, ali bi se ob tem tudi zabavala in na kakšen način bi v tem uživala.

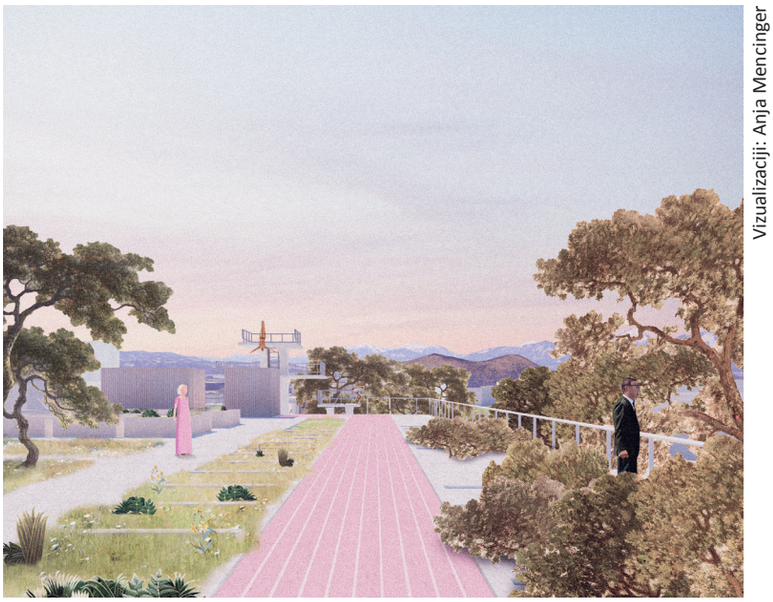

Vizualizaciji: Anja Mencinger

Prikaz iz magistrske naloge *Krasni novi svet: Idejna zasnova arhitekturno-urbanistične ureditve nad poglobljeno železniško progo v Spodnji Šiški*

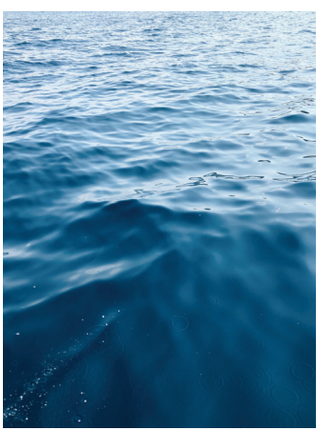

© Anja Mencinger

Teksture morja, Hrvaška

Ste arhitektka, a ste deloma, morda začasno, izbrali pot zunaj arhitekturnega poklica; ali ste razmišljali tudi, da bi poklic čisto opustili?

Glede na to, da trenutno primarno ne delam v arhitekturi, o opustitvi poklica arhitekta ne razmišljam. Bolj o vrnitvi v arhitekturo oziroma o tem, da trenutno sekundarni projekti, kot je na primer Folds, postanejo moja primarna zaposlitev. Mislim, da sem tudi še malo premlada, da bi lahko delila nasvete. Mogoče čez nekaj let (*smeh*). Edini nasvet, ki ga dajem sama sebi, a niti ni povezan izključno z arhitekturo, je, da se poskušam med delom vsaj malo zabavati. Pri tem je zame bolj pomembno, s kom delam, kot to, kaj delam.

Ali imate morda idejo o tem, kakšno podporo bi kot ženska na začetku poklicne poti potrebovali s strani družbe, stroke?

Ne vem, ali bi ženske v arhitekturi potrebovale večjo podporo, saj bi s tem le poudarjali njihovo drugačnost od moških znotraj stroke. Bolj kot podporo bi potrebovale enakovredno obravnavo in uravnoteženo razmerje moči. Podpora, ki bi pomagala ženskam v arhitekturnih birojih, pa bi bila enakovredna le, če bi jo dobili tudi moški – pri tem imam v mislih delovni čas in redno zaposlitev namesto prekarnega dela. Za enakopravnost je namreč nujno, da so pogoji dela za moške in ženske enaki – trenutno niso idealni za nikogar. V nasprotnem primeru so ženske lahko prehitro videne kot privilegirane in zato tudi šibke. Šibkost pa vodi v neenakomerno razmerje moči med spoloma. Zame je trenutno zadostna podpora že to, da lahko berem o izkušnjah drugih žensk v arhitekturi, saj mi to da notranji zagon in prepričanje, da lahko storim vse, česar se lotim.

Lahko morda z nami delite kakšno zanimivo prigodo, povezano z arhitekturno stroko, iz svojega poklicnega ali zasebnega življenja?

Tudi za razne anekdote sem mogoče še premlada. Se pa veselim branja izkušenj in anekdot drugih, prekaljenih arhitektk!

© Mateja Jordović Potočnik

Skupina *Ženske v arhitekturi* deluje pod okriljem ZAPS od septembra 2018.
Mika Cimolini, Špela Kuhar, Polona Filipič Gorenšek, Irena Kirn, Špela Nardoni Kovač in Urška Kranjc
Fotografija je bila posneta na Ljubljanskem gradu.
Kontakt: zenskevarhitekturi@zaps.si, https://zaps.si/zenske-v-arhitekturi/

The group Ženske v arhitekturi *has been active within ZAPS since September 2018.*
Mika Cimolini, Špela Kuhar, Polona Filipič Gorenšek, Irena Kirn, Špela Nardoni Kovač, and Urška Kranjc
The photo was taken at Ljubljana Castle.
Contact us at: zenskevarhitekturi@zaps.si, https://zaps.si/zenske-v-arhitekturi/

Mika Cimolini

je arhitektka, diplomirala je v Ljubljani in magistrirala na inštitutu Berlage na Nizozemskem. Trenutno je zaposlena kot poslovna vodja programa Centra za kreativnost, ki deluje v okviru MAO; tu se ukvarja z razvojem kreativnih industrij. Vodi tudi lastno podjetje Hikikomori, ki ga je soustanovila, da bi se osredotočila na združevanje arhitekture z multimedijo in interaktivnostjo v prostoru. To se najbolje odraža v razstavnih projektih za različne slovenske muzeje, v katerih je interaktivna instalacija združena s prostorsko postavitvijo fizičnih elementov; gradi na edinstveni izkušnji za obiskovalca ter ga spodbuja k raziskovanju in doživljanju. V arhitekturi jo zanimata implementacija strategij produktnega oblikovanja v arhitekturne organizacije in spreminjanje vsebine v (arhitekturni) produkt. V zadnjem času projektira stanovanjske hiše, dvorano za igre na mivki, pa tudi hotele in trgovine. Za svoje projekte je prejela že več mednarodnih in nacionalnih priznanj. Živi v Ljubljani in je mama Lile, s katero se radi potepata v družbi jazbečarke. Od leta 2009 aktivno sodeluje z ZAPS, kjer si prizadeva za razvoj in boljši položaj arhitekturne stroke v družbi, arhitekturo pa razume kot materialni dokaz družbenega stanja. V tem kontekstu vidi tudi sekcijo Ženske v arhitekturi in njena prizadevanja v spodbujanju zavedanja o pomenu vpliva dobro grajenega prostora na človeka.

Polona Filipič Gorenšek

je arhitektka, diplomirala je v Ljubljani in magistrirala na inštitutu Berlage na Nizozemskem. S kolegom Petrom Šenkom je ustanovila arhitekturni biro Studio Stratum, kjer snujejo raznolike arhitekturno-urbanistične rešitve; številne so bile nagrajene, razstavljene ter objavljene doma in v tujini. Zaposlena je na Fakulteti za arhitekturo UL kot izredna profesorica za področje urbanizma. Je pooblaščena arhitektka, aktivna v izvršnem odboru Društva primorskih arhitektov, članica Urbanističnega sveta Občine Bled, predsednica komisije za prostorski razvoj Mestne občine Nova Gorica ter predstavnica mednarodnega združenja WCSA. Je soustanoviteljica Centra arhitekture Slovenije in je kot članica strokovnega odbora programa Arhitektura in otroci leta 2013 prejela Plečnikovo medaljo za prispevek k bogatitvi arhitekturne kulture. V okviru raziskovalne dejavnosti jo zanima predvsem revitalizacija urbanih in podeželskih naselij znotraj paradigme trajnostnega razvoja. Je strastna jadralka, ki jo vedno znova očara neskončnost horizonta. Je mama dveh najstnic, Mare in Pije, s katerima rada potuje ter spoznava svet in nove kulture. Navdihujejo jo iskanje ravnovesja med željami in zmožnostmi, konstruktivni dialog in možgansko viharjenje idej z iskrivimi ljudmi. Ta energija jo obdaja tudi v družbi kolegic v skupini Ženske v arhitekturi, ki z jasnimi cilji in na svojstven način stremi k širšemu razumevanju in delovanju arhitekturne stroke.

Irena Kirn

je arhitektka, publicistka in osebna mentorica na področju nevroarhitekture. V središče svojega delovanja enakovredno postavlja prostor in človeka. Bistven se ji zdi vpliv prostora na čustva in misli uporabnika. Posebno pozornost posveča tudi pomenu ravnovesja med grajenim in naravnim okoljem.
Po študiju na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani je svoje znanje razširila z magisterijem na področju gledališke scenografije in kostumografije na AGRFT v Ljubljani in na FAMU v Pragi. Aktivno se je udeleževala javnih natečajev ter prejela več priznanj in nagrad. Kot scenografka je sodelovala z režiserjema Žarkom Petanom in Miranom Herzogom. Ustvarjala je tudi avtorske performanse. Na Švedskem je pridobila magistrsko diplomo iz vodenja mednarodnega poslovanja. Skoraj desetletje je bivala na Nizozemskem, kjer je sodelovala z birojem Maurer United Architects, kasneje pa delovala kot svobodna ustvarjalka.
Danes živi v Ljubljani. Je mama Vasje Leva in Sofije Kali. Od vseh športov najraje kajta. Po vrnitvi iz tujine se je pridružila delovni skupini ZAPS Ženske v arhitekturi, kjer z entuziazmom in mednarodnimi izkušnjami prispeva k pozitivnim spremembam na področju arhitekturne stroke v Sloveniji. Sodelovanje s predanimi arhitektkami v skupini in pogovori za intervjuje revije AB s ciljem, da se tudi širša javnost zave pomembnosti arhitekturne stroke in prispevka žensk v njej, ji pomenijo užitek in privilegij.

Urška Kranjc

je krajinska arhitektka, od leta 2004 je zaposlena na LUZ, d. d., kjer dela kot vodja projektov na področju krajinske arhitekture in prostorskega načrtovanja. Ukvarja se z raznolikimi projekti, ki segajo na področja oblikovanja mestne in naravne krajine, urbanizma, komunikacij z javnostjo, ozaveščanja, participacije ter ohranjanja naravne in kulturne dediščine. Pri delu se pogosto srečuje z urejanjem odprtega javnega prostora, pri čemer kaže zanimanje za aktivno vlogo uporabnikov, posebej otrok, v procesu načrtovanja. Soustvarila in izvedla je že več projektov na temo sodelovanja z otroki, pridobljene izkušnje in znanja pa je uporabila v nekaterih projektih s področja urejanja ali prenove odprtega javnega prostora. Je članica Društva krajinskih arhitektov Slovenije in soustanoviteljica društva Pazi!park, kjer se ukvarja s seznanjanjem in ozaveščanjem javnosti o pomenu odprtega prostora v mestih. Občasno uspešno sodeluje na natečajih za urejanje odprtega javnega prostora raznolikih tipov. Od leta 2010 je aktivna članica ZAPS, od leta 2014 pa tudi licencirana konservatorka za področje varstva kulturne dediščine. Ob strokovnem udejstvovanju se ljubiteljsko ukvarja s plesom in glasbo, je mama dveh najstnikov in najde čas tudi za sodelovanja, kakršno je to v skupini Ženske v arhitekturi na ZAPS. Sodelovanje v tej skupini jo je spodbudilo k pozornejšemu opažanju neenakopravnosti med spoloma, ki bi sicer verjetno ostale spregledane.

Špela Kuhar

je arhitektka, ki deluje na področju arhitekturnega načrtovanja, izobraževanja, publicistike, kuriranja in oblikovanja razstav. Je soustanoviteljica programa Igriva arhitektura, zavoda Center arhitekture Slovenije in blagovne znamke Darilo slovenske arhitekture. Je tudi članica organizacijskega odbora mednarodne arhitekturne konference Piranski dnevi arhitekture, članica skupine, ki vodi galerijo DESSA, in delovne skupine Ženske v arhitekturi, ki deluje pod okriljem ZAPS. Za svoje delo je prejela že številne nagrade in priznanja, tako samostojno kot v sodelovanju, med njimi študentsko Plečnikovo nagrado, dve Plečnikovi medalji in dve mednarodni nagradi Piranesi. Leta 2020 je bila podpredsednica žirije za podelitev mednarodne nagrade Prix des femmes architects v organizaciji francoske zveze ARVHA.
Z družino živi v Ljubljani; poleg arhitekture jo zanimajo druge kulture, kulinarika in umetnost. Najraje dela v skupinah, ena lepših izkušenj je bilo zanjo prav ustvarjanje pričujoče revije, saj je šest zelo različnih, a zelo zanimivih in iskrivih ustvarjalk iskalo načine, kako predstaviti ženski pogled na stroko in življenje. Posebno poglavje, ki je zahtevalo največ energije, so bili intervjuji, kjer se je skozi odprtje tem, ki ne zadevajo le strokovnega dela, ampak odstirajo tudi subtilnejši del osebnosti intervjuvank, jasneje pokazalo, zakaj je arhitektura, ki jo ustvarjajo, takšna, kot jo vidimo v prostoru.

Špela Nardoni Kovač

je arhitektka, samostojna ustvarjalka v kulturi, ki se poleg načrtovanja na področju arhitekture, urbanizma in oblikovanja ukvarja tudi s kuriranjem razstav ter raziskovanjem (zlasti) učnih prostorov vrtcev in šol, pa tudi subtilnejših ravni prostora. Posebej jo zanimata vpliv kakovostnega prostora in arhitekture na kakovost bivanja ter ozaveščanje širše javnosti o pomenu kakovostnega načrtovanja. Po diplomi je delovala v različnih projektnih skupinah, zdaj pa z arhitektom Igorjem Berlotom vodi arhitekturni atelje BER. NARD. Je pooblaščena arhitektka; želja po napredku in izboljšanju pogojev delovanja jo je pritegnila v skupščino ZAPS, kjer že nekaj let vodi regijski odbor Kranj ter skupino Ženske v arhitekturi. Je članica skupine, ki vodi galerijo DESSA, pripravlja razstave in sodeluje pri Piranskih dnevih arhitekture. Svoja razmišljanja o pomenu prostora objavlja v različnih revijah, sodelovanje na javnih natečajih pa ji je s soavtorji prineslo že več nagrad in priznanj. Življenjske izkušnje in materinstvo dvema zdaj že najstniškima fantoma so spodbudili njeno željo po poglobljenem raziskovanju življenja, resnice in sveta. Rada potuje in se povezuje z naravo. Navdihujoče sodelovanje z zares izjemnimi ženskami in prijateljicami v skupini Ženske v arhitekturi ji je prineslo vrsto spoznanj in uvidov vase in v delovanje družbe. Ključno pa je zavedanje, da smo zares različni in da so ravno v tej različnosti vrednost, prednost in moč.

Miha Dešman ... Na kakšen način sta povezana spol in arhitektura, kako spol vpliva na načrtovanje (produkcijo) in uporabo prostora? Kako se v arhitekturi odraža spolna razlika oz. kako se skoznjo vzpostavljajo in vzdržujejo patriarhalni odnosi? Kako so razmerja moči, ki temeljijo na spolu, in prostorsko oblikovane oblike dominacije oblikovali in še naprej oblikujejo naše fizično okolje?

Mika Cimolini, Polona Filipič Gorenšek, Irena Kirn, Špela Kuhar, Urška Kranjc, Špela Nardoni Kovač ... Izpovedi uveljavljenih in priznanih strokovnjakinj, arhitektk, urbanistk ter krajinskih arhitektk vseh generacij, ki so po našem mnenju zaznamovale in še vedno zaznamujejo slovensko arhitekturo, prostor in oblikovanje ali pa so posebej prodorne v tujini, odstirajo raznolike in nadvse zanimive izkušnje ter poglede na življenje in arhitekturo.

Špela Nardoni Kovač ... Rezultati raziskave *Yes, We Plan!* kažejo, da v številnih evropskih državah enakost med spoloma še ni dosežena, čeprav zakoni to problematiko že dolgo urejajo.

Urška Kranjc ... Bistveno večji delež žensk (22 % v primerjavi s 4 % moških) v organizacijah prepoznava določene stereotipe, na primer, da se morajo ženske bolj potruditi, da nekaj dosežejo.

Maja Vardjan ... Zdi se, da je v zgodovini arhitekture majhna zastopanost žensk šele pred kratkim postala splošno priznana. V zadnjih nekaj letih je bilo izdanih veliko publikacij o ustvarjalkah, vendar se ob tem pojavljajo argumenti za tovrstne projekte in proti njim. Ali bi bilo morda bolj enakopravno, da bi si v publikacijah prizadevali za ravnovesje, kar zadeva spol?

Mika Cimolini ... Vendar so še vedno ostali predsodki, ki arhitektke postavljajo v ozadje. V času študija profesorji študentke pogosto silijo na področja, ki niso tako pomembna ali kjer ni treba poveljevati moškim. Arhitektke so lahko notranje opremljevalke, arhitektke »umetnice« ali raziskovalke in, ne vem, zakaj, krajinske arhitektke.

Helena Seražin, Barbara Vodopivec ... Projekt MoMoWO je zabeležil izredno zanimanje javnosti in medijev, pozitivne odzive tako strokovnjakov kot laikov, vzpostavil je številna trajna sodelovanja med posamezniki in ustanovami, predvsem pa je izpostavil dela arhitektk, gradbenic in oblikovalk ter jih enakovredno postavil ob bok moškim kolegom – zgodovina arhitekture se bo poslej morala pisati drugače.

Nuša Zupanc ... Postavljam tezo, da slovenska arhitektura niza presežke predvsem zaradi arhitektk, ki so sposobne zajeti širino odgovornosti arhitekturnega poklica in se pri svojem delu ne omejujejo samo na projektiranje.

Natalija Zanoški ... Prek raziskovalnih projektov mlajših generacij, ki si prizadevajo prepoznati in izpostaviti dosežke predhodnic, v zadnjih desetletjih odkrivamo vedno nove arhitekturne projekte in prakse žensk, ki bi jih bilo treba ovrednotiti in umestiti v zgodovino arhitekture 20. stoletja.

Iva Lukan ... Ko na mesto pogledamo skozi teoretsko prizmo spola, ugotovimo dvoje. Prvič, da so mesta materializacija patriarhata, gradili so jih namreč (beli, hetero) moški načrtovalci, za (bele, hetero) moške uporabnike. In drugič, da so posledično ženske v mestu potisnjene na margino, saj prostor uporabljajo na drugačne načine in v druge namene kot moški prebivalci.

Renata Šribar ... V nanašanju periperformativnosti na arhitekturne rešitve lahko precej prozaično ugotovimo, da bo središčna točka, ki naj bi po svoji estetski in praktični funkciji klicala k pozornosti, pravzaprav manj uspešna kot na prostor navezujoči se elementi, ki bodo mimo volje in želje lahko delovali subverzivno, konfliktno ali podporno.

Vesna V. Godina ... Ko sem to primerjala z našo, slovensko socialistično normalnostjo, je bila razlika ogromna: v socialistični Sloveniji so skoraj vse ženske, ki sem jih poznala, delale, in to kljub temu, da so bile poročene in/ali da so bile mame, na Zahodu pa so skoraj vse kljub zaključenim šolam in/ali diplomam čepele doma.

Boštjan Bugarič ... Ne zaznamuje zgolj lokacij, ampak pripoveduje zgodbe o boju žensk različnih poklicev, ki so s težkim in neprestanim opominjanjem ter nenehnim bojem za enakopravnost na zemljevidu zgodovine zaznamovale petindvajset krajev na Slovenskem.